Արտատպված է՝ Ջեկ Լոնդոն, Երկերի ժողովածու 12 հատորով, հատոր 6, Ե. , «Հայաստան» հրատարակչություն, 1966։ Թարգմանությունը՝ Հ. Բարսամյանի։

ՋԵԿ ԼՈՆԴՈՆ

ՄԱՐՏԻՆ ԻԴԵՆ

Գլուխ I

Առջևից գնացողը ֆրանսիական բանալիով բացեց դուռն ու ներս մտավ։ Նրան հետևեց մի երիտասարդ, որն անշնորհք կերպով գլխից վերցրեց կեպին։ Նա հագել էր հասարակ ու կոշտ կտորից կարված զգեստ, որից ծովի հոտ էր փչում։ Ընդարձակ սրահում նա կարծես իր տեղում չէր. դա զգացվեց անմիջապես։ Նա չէր իմանում, թե ինչ անի իր կեպին և պատրաստվում էր գրպանը կոխել, բայց ուղեկիցը գլխարկը իսկույն վերցրեց նրա ձեռքից այնքան պարզ ու բնական ձևով, որ տղան զգացվեց։ «Նա հասկացող է,— անցավ մտքով,— նա ինձ չի մատնի»։

Տատանվող ու լայն քայլերով,— կարծես տախտակամածը ծովի ալիքներից իջնում ու բարձրանում էր,— նա հետևեց իր ուղեկցին։ Թվում էր, թե հսկայական սենյակները նեղվածք էին նրա լայնաթափ քայլվածքի համար. նա շարունակ վախենում էր ուսով դիպչել դռանը կամ որևէ առարկա ցած գցել բուխարուց։ Նա դեսուդեն նետվելով էր անցնում զանազան իրերի մոտով, չափազանցելով ավելի շատ իր երևակայության մեջ գոյություն ունեցող վտանգը։ Դաշնամուրի ու գրքերով ծանրաբեռնված սեղանի արանքով հեշտությամբ կարող էին անցնել վեց մարդ, մինչդեռ նա սիրտ արավ անցնել շունչը պահած։ Նրա խոշոր ձեռքերն անզոր օրորվում էին. չէր իմանում՝ ինչ կերպ վարվի դրանց հետ. և հանկարծ որոշակի պատկերացրեց, թե կարող է դիպչել սեղանի վրա գտնվող գրքերին. նա խրտնած ձիու նման մի կողմ ցատկեց և քիչ էր մնացել, որ շուռ տար դաշնամուրի մոտ դրված աթոռակը։ Երիտասարդը նայում էր վստահորեն քայլող իր ուղեկցին և կյանքում առաջին անգամ միտք արեց, թե որքան անշնորհք է իր սեփական քայլվածքը և որքան է տարբերվում ուրիշների քայլվածքից. այդ մտքից նա մի պահ ամաչեց ու շիկնեց։ Քրտինքը դուրս տվեց նրա ճակատին, և նա կանգ առավ ու թաշկինակով սրբեց իր բրոնզագույն դեմքը։

— Արթո՛ւր, բարեկամս, մի քիչ շունչ առնենք,— ասաց նա կատակի ձևով՝ փորձելով վարագուրել իր շփոթությունը։— Առաջին անգամվա համար չափազանց շատ է այս ամենը։ Թույլ տվեք մի քիչ սրտապնդվել։ Ախր դուք գիտեք, որ ես չէի ցանկանում գալ, իսկ ձերոնք էլ, բնականաբար, ինձ անհամբեր չեն սպասում։

— Դատարկ բան է,— հնչեց հանգստացուցիչ պատասխանը,— մեզնից քաշվելու առիթ չկա. մենք հասարակ մարդիկ ենք։ Ա՛, տեսնում եմ, որ ինձ նամակ կա։

Նա մոտեցավ սեղանին, բացեց ծրարն ու սկսեց կարդալ, հյուրին հնարավորություն տալով ուշքի գալ։ Հյուրը հասկացավ ու գնահատեց այդ։ Նա բնականից շատ զգայուն ու տպավորվող էր, և, չնայած արտաքին շփոթությանը, նրա մեջ դեռևս մնում էին այդ զգացողությունները։ Նա սրբեց ճակատն ու ավելի հանգիստ նայեց իր շուրջը, թեև նրա աչքերում, ինչպես թակարդից վախեցող վայրի կենդանու աչքերում, դեռևս մնում էր տագնապը։ Նա գտնվում էր անծանոթ շրջապատում, վախենալով, որ կարող է մի ինչ-որ բան պատահել։ Չգիտեր, թե ինչ կերպ վարվի, հասկանալով միայն, որ իրեն պահում է անճարակ ձևով, և որ հավանորեն այդ անճարակությունը դրսևորվում է ոչ միայն քայլվածքում և շարժուձևում. նա չափազանց զգայուն էր, անհավատալիորեն ինքնասեր, դրանով էլ բացատրվում էր, թե ինչու այն խորամանկ հայացքը, որը գաղտագողի նրա վրա գցեց Արթուրը նամակի վերևից, դաշույնի հարվածի նման խոցեց նրան։ Նա որսաց Արթուրի հայացքը, բայց չտեսնել ձևացրեց, որովհետև արդեն շատ բան էր սովորել, ամենից առաջ՝ կարգապահություն։ Սակայն, դաշույնի այդ հարվածը վիրավորեց նրա հպարտությունը։ Նա կշտամբում էր իրեն այն բանի համար, որ եկավ այստեղ, բայց իսկույն ևեթ որոշեց՝ եկել է, ուրեմն պիտի տոկա մինչև վերջ։ Նրա դեմքը ստացավ խիստ արտահայտություն, և աչքերի մեջ փայլատակեց զայրալից մի հուր։ Նա այժմ ավելի վստահ նայեց շուրջը, ջանալով ուղեղում տպավորել այդ նուրբ իրադրության բոլոր մանրամասները։ Նրա լայն բացված աչքերից ոչինչ չխուսափեց, և քանի նայում էր սիրուն առարկաներին, այնքան նրա աչքերի ցասկոտ հուրը հանգչում էր, և դրա փոխարեն ջերմ փայլն էր շողում, գեղեցիկը միշտ ջերմ ընդունելություն էր գտնում նրա հոգում, իսկ այստեղ հիացմունքի արժանի իրեր շատ կային։

Նրա ուշադրությունը գրավեց պատից կախված յուղաներկ նկարը։ Հզոր կոհակը փշրվում էր ջրից դուրս ցցված ապառաժին զարնվելով. մրրկաբեր ամպերը պատել էին երկինքը, իսկ փոթորկահույզ ալիքների վրա տարուբերվում էր միակայմ նավակը՝ սաստիկ թեքված մի կողմի վրա այնպես, որ նրա ամբողջ տախտակամածը պարզ երևում էր։ Դա գեղեցիկ էր, իսկ գեղեցկությունն անդիմադրելիորեն գերում էր նրան։ Նա մոռացավ իր անշնորհք քայլվածքը և ընդհուպ մոտեցավ նկարին։ Գեղեցկությունն անհետացել էր։ Նա տարակուսանքով նայում էր նկարին, որն այժմ մի կոպիտ ծեփվածք էր թվում։ Ապա ետ քաշվեց, և իսկույն նկարը նորից դարձավ հիանալի։ «Ֆոկուսով նկար է», մտածեց նա և երեսը շուռ տալով, նորանոր հորդահոս տպավորությունների ազդեցության տակ, արդեն սկսեց զայրանալ, որ այդքան գեղեցկություն զոհաբերվել է մի անմիտ ֆոկուսի համար։ Նկարչության մասին նա գաղափար չուներ։ Մինչև այժմ նա տեսել էր միայն քրոմոլիտոգրաֆիաներ, որոնք մոտից թե հեռվից հավասարապես ողորկ ու հստակ էին։ Ճիշտ է, նա խանութների ցուցափեղկերում տեսել էր յուղաներկ նկարներ, բայց ապակին թույլ չէր տվել դիտել դրանք ինչպես հարկն է։

Երիտասարդը նայեց իր բարեկամին, որը շարունակում էր կարդալ նամակը, և աչքն ընկավ սեղանի վրայի գրքերին։ Նրա աչքերը վառվեցին ագահությամբ, ինչպես սոված մարդու աչքերը՝ կերակուր տեսնելիս։ Ակամա քայլեց դեպի սեղանը՝ միշտ նույն ճոճվող քայլվածքով, և հուզված սկսեց գրքերը միառմի աչքի անցկացնել։ Նա նայում էր վերնագրերին ու հեղինակներին, բնագրից կարդում էր առանձին նախադասություններ, հայացքով ու ձեռքերով շոյում գրքերը։ Հանկարծ նրա աչքովն ընկավ մի գիրք, որն ինքը կարդացել էր վերջերս։ Բացի այդ մեկից, մյուս գրքերը բոլորովին անծանոթ էին նրան, ինչպես նաև նրանց հեղինակները։ Նրա ձեռքին էր Սուինբեռնի հատորիկը, և նա սկսեց կարդալ մոռանալով, թե որտեղ է գտնվում։ Նրա դեմքը ճառագայթեց։ Երկու անգամ փակեց գիրքը՝ ստուգելու համար հեղինակի անունը, ցուցամատով պահելով այն էջը, որ կարդում էր։ Սուինբեռն. նա չի մոռանա այդ անունը։ Երևում է, որ այդ Սուինբեռնը սուր աչք է ունեցել, երբ կարողանում էր տեսնել ուրվագծերն ու գույները։ Բայց ո՞վ է նա. մեռե՞լ է հարյուր տարի առաջ, ինչպես բանաստեղծների մեծ մասը, թե՞ ողջ է ու շարունակում է գրել։ Նա շուռ տվեց առաջին էջը։ Այո, պարզվում է, որ նա գրել է նաև այլ գրքեր։ Էա՛վ, վաղն ևեթ ինքը կգնա հանրային գրադարան և կփորձի վերցնել Սուինբեռնի երկերից որևէ մեկը։

Նա այնքան էր տարվել ընթերցումով, որ չնկատեց, թե ինչպես սենյակ մտավ մի երիտասարդ կին։ Նրան սթափեցրեց Արթուրի ձայնը, որ հանկարծ ասաց.

— Ռութ, մեզ մոտ է միստր Իդենը։

Դուռը շրխկոցով փակվեց, և նա, դեռ ետ չդարձած, ամբողջ մարմնով դողաց նոր զգացումից, որն առաջացավ նրա մեջ ոչ թե աղջկա երևալուց, այլ եղբոր ձայնից։ Նրա մկանոտ մարմնում ապրում էր սրված զգայնությունը։ Արտաքին աշխարհի ամենաանշան ազդեցության տակ նրա զգացումներն ու մտքերը պոռթկում ու բոցավառվում էին. նա խիստ զգայուն էր և տպավորվող, իսկ վառ երևակայությունն անընդհատ գործում էր՝ իրերի փոխհարաբերությունները, նմանությունն ու տարբերությունը սահմանելու համար։ Նրան ցնցեցին «միստր Իդեն» բառերը։ Նա, որին ամբողջ կյանքի ընթացքում կոչել էին «Իդեն», կամ «Մարտին Իդեն» և կամ պարզապես «Մարտին», հանկարծ «միստր» դարձավ։ «Դա որևէ նշանակություն չունի»,— մտածեց նա։ Նրա գիտակցությունը, հանկարծ վերածվեց մի ահագին մութ խցի, և աչքին անվերջ շարանով պատկերացան իր կյանքի զանազան դրվագները՝ հնոցները, նավամբարները, դոկերը, նավամատույցները, բանտերն ու գինետները, ջերմախտի հիվանդանոցներն ու մռայլ խլանկյունները. այս ամենը շարվել էին մի առանցքի վրա՝ վարվելաձևի վրա, որին վարժվել էր նա առօրյա կյանքում։

Ահա նա ետ նայեց ու տեսավ աղջկան։ Նրա հիշողության մեջ վխտացող անկանոն տեսարանները միանգամից անհետացան։ Նրա առջև կանգնած էր մի դժգույն, եթերային էակ՝ խոշոր, ծավի, խելացի աչքերով, ոսկեգույն մազերի զանգվածով։ Նա չգիտեր, թե աղջիկն ինչպես է հագնված. գիտեր միայն, որ նրա հագուստը նույնպես հրաշալի էր, ինչպես ինքը Ռութը։ Նա մտովի համեմատեց նրան նուրբ ցողունի վրա բուսած բաց ոսկեգույն ծաղկի հետ։ Ո՛չ, ավելի շուտ նա մի ոգի է, աստվածություն, դիցուհի, այսքան վեհ գեղեցկությունը չի կարող երկրային լինել։ Եվ կամ իրոք ճիշտ են ասում գրքերը. հասարակության այլ, բարձր շրջաններում շատ կան նրա նմանները։ Սուինբեռնը պետք է նրան գովերգեր։ Թերևս Սուինբեռնը նկատի է ունեցել նրա նման մեկին, երբ նկարագրել է Իզոլդային, այն գրքում, որը դրված է այնտեղ, սեղանին։ Մտքերի, տեսիլքների և զգացումների այդ ամբողջ շարահարությունը տևեց

միայն մի ակնթարթ։ Իսկ արտաքին դեպքերն ընթանում էին իրենց կարգով առանց ընդհատվելու։ Աղջիկը երկարեց նրան իր ձեռքը, և Իդենը նկատեց, թե ինչպես նա շեշտակի նայում է իրեն, երբ պինդ, առնականորեն սեղմեց նրա ձեռքը։ Նրա ճանաչած կանայք այդպես չէին սեղմում։ Ընդհանրապես նրանցից շատերը ամենևին ձեռք չեն տալիս։ Մարտինին նորից ողողեց երփներանգ պատկերների մի ամբողջ հոսանք. նրա միտքը պաշարեցին զանազան կանանց հետ իր ծանոթության հիշողությունները։ Բայց նա ետ մղեց բոլոր այդ հիշողությունները և նայեց Ռութին։ Այդպիսի աղջիկ նա երբեք չէր տեսել իր կյանքում։ Նրա գիտցած կանայք... իսկույն նրա կողքին շարքով կանգնեցին «այդ» կանայք։ Մի վայրկյան, որը թվաց մի ամբողջ հավիտենականություն, նա կարծես գտնվում էր դիմանկարների դահլիճում, ուր Ռութը կանգնած է կենտրոնում, իսկ նրան շրջապատել են բազմաթիվ կանայք, որոնց պետք է գնահատել լոկ հարևանցի ակնարկով և համեմատել նրա հետ՝ չափանիշ ունենալով հենց նրան։ Մարտինի աչքին ներկայացան ֆաբրիկայի բանվորուհիների և շուկաներում դեգերող լպիրշ պոռնիկների հիվանդագին դեմքերը, անասնաբուծական ահագին ռանչոներում աշխատող կանայք և հին Մեքսիկայի թխադեմ, սիգար ծխող բնակչուհիները։ Այնուհետև, նրա աչքին երևացին տիկնիկների նմանվող, փայտե ներբաններով ճեմող ճապոնուհիներ, Եվրասիայի կանայք՝ նուրբ դիմագծերով և այլասերումի արդեն նկատելի նշաններով. նրանց հաջորդեցին Խաղաղ օվկիանոսի կղզիների պարարտամարմին, թխամորթ և ծաղկեպսակներով զարդարված կանայք։ Եվ վերջապես, այդ բոլորին մի կողմ քշեց հրեշավոր, մղձավանջային մի ամբոխ՝ Ուայթչեպլի մայթերին թրև եկող զզզված անառակ կանայք, մռայլ պոռնկանոցների՝ ջինի տկճոր դարձած ջադուներ, դժոխքի ծնունդների մի ամբողջ ջոլիր, որոնք իջևաններում որսում են նավաստիներին՝ նավահանգիստների այդ թափթփուկները, մարդկային աղտահորի այդ փրփուրն ու մրուրը։

— Խնդրեմ, նստեցեք, մի՛ստր Իդեն,– ասաց աղջիկը,— ես շատ էի ցանկանում ծանոթանալ ձեզ հետ այն դեպքից հետո, որի մասին պատմեց մեզ Արթուրը։ Դա շատ խիզախ քայլ էր ձեր կողմից։

Մարտինը բացասաբար շարժեց ձեռքն ու փնթփնթաց, թե այդ բոլորը դատարկ բան է, և ով էլ որ լիներ նրա փոխարեն, այդպես կվարվեր։ Ռութը նկատեց, որ նրա բարձրացրած աջ ձեռքը ծածկված է թարմ, սպիացող ճանկռվածքներով, նայեց մյուս ձեռքին և դրա վրա էլ նույնը տեսավ։ Հետո մի արագ քննախույզ հայացքով նկատեց նրա այտին մի սպի, մի ուրիշը՝ ճակատին, հենց մազերի տակ և վերջապես՝ երրորդը, որը թաքնված էր օսլայած փոքր օձիքի տակ։ Ռութը զսպեց իր ժպիտը տեսնելով նրա բրոնզագույն վզի վրա, օձիքի հարելուց առաջացած, մի կարմիր զոլ։ Երևում էր, որ նա սովոր չէ օձիք դնել։ Ռութի կանացի հայացքից չվրիպեցին և նրա կոստյումի պարկանման ձևվածքը, ուսերի մոտ և թևքերին ծալքեր, որոնց տակ ուրվագծվում էին հուժկու մկանները։

Կրկնելով, որ իր վարմունքում ոչ մի արտասովոր բան չկա, նա հնազանդվեց Ռութին և քայլեց դեպի թիկնաթոռը։ Ընդսմին նա ժամանակ ունեցավ հիանալու, թե աղջիկն ինչպիսի անսեթևեթ շնորհալիությամբ նստեց, իսկ ինքը ավելի ևս շփոթվեց պատկերացնելով իր անշնորհք կերպարանքը։ Այդ բոլորը նրա համար նորություն էր։ Իր կյանքում նա երբեք չէր մտածել՝ ինքը ճարպիկ է, թե՞ անշնորհք։ Երբեք նրա մտքով չէր անցել այդ տեսակետից նայել իր վրա։ Նա զգուշությամբ նստեց թիկնաթոռի ծայրին՝ չիմանալով, թե ուր դնի ձեռքերը։ Ուր էլ որ դնում էր, ձեռքերը շարունակ

խանգարում էին նրան է նա ավելի ևս շփոթվեց, երբ Արթուրը դուրս եկավ սենյակից, և Մարտին Իդենն ակամա թախիծով նայեց նրա հետևից։ Սենյակում մենակ մնալով՝ կանացի կերպարանքով այդ դժգույն ոգու հետ, նա բոլորովին կորցրեց իրեն։ Այստեղ չկար ո՛չ վաճառասեղան, ուր կարելի լիներ գինի պահանջել, ո՛չ էլ պատանյակ, որին կարելի էր ուղարկել գարեջրի, որպեսզի մարդամոտություն ստեղծող այդ խմիչքների օգնությամբ բարեկամական զրույց կարողանար սկսել։

— Ձեր վզին սպի կա, մի՛ստր Իդեն,— ասաց աղջիկը.— որտեղի՞ց է դա։ Հավանաբար դա կապված է ինչ-որ արտասովոր արկածի հետ։

— Մեքսիկացին դանակով վիրավորեց ինձ, միսս,— պատասխանեց նա՝ լեզվով թրջելով շրթունքը և հազալով, որպեսզի կոկորդը մաքրի,– մենք կռվում էինք։ Եվ հետո, երբ ես նրանից խլեցի դանակը, նա ուզում էր կծել-պոկել իմ քիթը։

Նա այդ ասաց միանգամայն հասարակ ձևով, իսկ նրա աչքերի առաջ երևաց հեղձուցիչ ու աստղալից գիշերվա պատկերը Սալինա-Կրացում, ծովափի սպիտակ հողաշերտը, շաքարով բեռնված շոգենավերի լույսերը, հարբած նավաստիների ձայները հեռվից, բարձողների հռհռոցը, մեքսիկացու կատաղությունից այլայլված դեմքը, աստղերի լույսի տակ նրա աչքերի գազանային փայլը, վզին իջած պողպատի սառնությունը, արյան հոսանքը, ամբոխն ու աղաղակները, երկու մարմին՝ իր և մեքսիկացու, որոնք իրար հյուսված, թավալվում են ավազի վրա, և հեռվից լսվող կիթառի հնչյունները։ Դա հենց այդպես էլ տեղի էր ունեցել։ Հիշելով այդ՝ նա ցնցվեց ու մտածեց, թե սենյակում կախ արած նկարի հեղինակը կկարողանա՞ր արդյոք այդ բոլորը պատկերել պաստառի վրա։ Սպիտակ ծովափը, աստղերը, բեռնատար շոգենավերի լույսերը պիտի լավ դուրս գան, իսկ մեջտեղում, ավազի վրա, կնկարեր կռվողների շուրջը խռնված մութ ամբոխը։ Նա վճռեց, որ նկարում պիտի պատկերել նաև դանակը՝ պողպատը շատ սիրուն կփայլեր աստղերի լույսի տակ։

Բայց այդ բոլորից ոչ մի բան չարտահայտեց նա իր խոսքում։

— Այո, ուզում էր ատամներով պոկել իմ քիթը,— ավելացրեց նա։

— Օ՜,— բացականչեց աղջիկը, և նրա ձայնի շեշտում ու դեմքի արտահայտության մեջ շփոթմունք զգացվեց։ Իդենն ինքն էլ շփոթվեց, և նրա արևակեզ այտերը թեթևակի շիկնեցին, ընդ որում նրան թվաց, թե իր այտերը վառվում են՝ կարծես թե մի ամբողջ ժամ կանգնել է շոգեկաթսայի բաց հնոցի մոտ։ Այդ տգեղ նյութերի մասին, ինչպիսին է դանակամարտը, հազիվ թե պատշաճ է զրուցել աշխարհիկ կնոջ հետ։ Գրքերում նրա շրջանի մարդիկ երբեք չեն խոսում այդպիսի բաների մասին. թերևս նրանք նման բաների մասին մինչև անգամ չգիտեն։

Հազիվ սկսված խոսակցությունը կարճ ժամանակով ընդհատվեց։ Տեսնելով այդ, Ռութը նորից հարց տվեց, այս անգամ նրա այտի սպիի մասին։ Այդ հարցումից Մարտին Իդենը հասկացավ, որ աղջիկը փորձում է դուրս չգալ նրա թեմաների շրջանակից, և որոշեց պատասխանել, ապա խոսակցությունը փոխել աղջկան շահագրգռող նյութերի շուրջը։

— Դեպքը պատահեց այսպես,— ասաց նա ձեռքով շփելով իր այտը։— Մի գիշեր, կատաղի ալեկոծության ժամանակ, մեծ առագաստն իր բոլոր պարաններով պոկվեց։ Թոկը մետաղալարերից էր. օձի նման շարժվելով, պարանն սկսեց խարազանել չորս կողմը։ Բոլոր հերթապահ նավաստիներն աշխատում էին բռնել թոկը։ Ես առաջ նետվեցի և ամրացրի թոկը. հենց այդ վայրկյանին դա զարնվեց իմ երեսին։

— Օ՜,— բացականչեց աղջիկը նորից՝ այս անդամ որոշ կարեկցությամբ, թեև բոլոր այդ «գրոտներն» ու «տրոսները» նրան նույնքան անհասկանալի էին, որքան և այն, եթե Մարտինը նրա հետ խոսեր չինարեն։

— Այդ... Սվինբեռնը,— սկսեց Մարտին Իդենը իրագործելու համար իր պլանը, բայց ընդսմին թույլ տալով առոգանության սխալ։

— Ո՞վ։

— Սվինբեռնը,— կրկնեց նա,— բանաստեղծը։

— Սուինբեռն,— ուղղեց աղջիկը։

— Այո, հենց ինքը,— ասաց նա նորից շիկնելով։— Վաղո՞ւց է մեռել նա։

— Ես չեմ լսել, որ մեռած լինի.— աղջիկը հետաքրքրությամբ նայեց նրան։— Դուք որտե՞ղ եք ծանոթացել նրան։

— Ես նրան իսկի չեմ էլ տեսել,— պատասխանեց Իդենը։— Նրա ոտանավորներից ես մի քանի բան կարդացել եմ ահա այն սեղանի վրա գտնվող գրքույկից՝ հենց ձեր ներս գալուց առաջ։ Հավանո՞ւմ եք դուք նրա ոտանավորները։

Ռութը ազատ ու հեշտ սկսեց խոսել իրեն հետաքրքրող նյութի մասին։ Մարտին Իդենն իրեն ավելի լավ զգաց և մինչև անգամ ավելի հարմար տեղավորվեց թիկնաթոռին, սակայն շարունակելով ամուր բռնել արմունկակալները, կարծես վախենում էր, որ աթոռը դուրս կպրծնի իր տակից և ինքը երեսի վրա կշրմփա հատակին։ Նրան հաջողվեց անցնել աղջկա սրտին մոտիկ նյութի, և այժմ լարված լսում էր, զարմանալով, թե նրա փոքրիկ գեղեցիկ գլխում ինչքան շատ գիտելիքներ են ամբարված, և հիանում էր նրա նուրբ գեղեցկությունը դիտելով։ Նա ճգնում էր ըմբռնել լսածը, թեև աղջկա շրթունքներից այնքան պարզ կերպով թռչող բառերը ապշեցնում էին նրան և աղջկա մտքի ամբողջ ընթացքը բոլորովին օտարոտի էր նրա համար։ Սակայն այդ բոլորը աշխատեցնում էր Մարտինի ուղեղը։ Ահա թե որտեղ է մտավորական կյանքը, մտածեց նա, ահա թե որտեղ է վառ ու հրաշալի գեղեցկությունը, որի գոյությունը նա մինչև իսկ չէր երևակայում։ Նա մոռացավ ամեն բան, որ շրջապատում էր իրեն, և աչքերը ագահորեն սևեռեց աղջկա դեմքին։ Այո, այստեղ կա մի բան, որի համար արժե ապրել, որին արժե հասնել, որի համար արժե պայքարել և որի համար արժե մեռնել։ Գրքերը ճիշտ են ասում. աշխարհում լինում են այդպիսի կանայք։ Ահա նրանցից մեկը։ Աղջիկը թևավորում էր նրա երևակայությունը, ահագին վառ պաստառներ էին պարզվում նրա աչքի առաջ և նրանը վրա թռչում-թառում էին խորհրդավոր, ռոմանտիկ կերպարներ, սիրո ու հերոսական սխրագործությունների տեսարաններ՝ կնոջ, դժգույն կնոջ՝ ոսկե ծաղկի սիրույն։ Եվ այդ երերուն ու դողդոջուն տեսիլքների, ինչպես հրաշալի միրաժի միջով, նա նայում էր կենդանի կնոջը, որ նրա հետ խոսում էր արվեստի ու գրականության մասին։ Նա լսում ու նայում էր առանց գիտակցելու իր նայվածքի սևեռուն լինելը և առանց գիտակցելու, որ իր խառնվածքի ամբողջ առնական էությունը արտացոլվում է իր վառվռուն աչքերում։ Բայց աղջիկը, որ քիչ բան գիտեր կյանքի ու տղամարդկանց մասին, հանկարծ կանացիորեն զգուշացավ՝ որսալով նրա բոցավառ հայացքը։ Դեռ ոչ մի տղամարդ այդպես չէր նայել նրան և այդ նայվածքը շփոթեցրեց աղջկան։ Նա կարկամեց ու լռեց, հանկարծ կորցրեց իր մտքի կապը։ Այդ մարդը նրան վախեցնում էր, միաժամանակ ինչ-որ պատճառով հաճելի էր, որ նա այդպես նայում է իրեն։ Ստացած դաստիարակությունը նախազգուշացնում էր աղջկան վտանգի և այդ

խորհրդավոր նենգ թովչանքի դեմ. բայց նրա արյան մեջ բնազդը զգացնել էր տալիս իրեն, պահանջելով, որ ինքը մոռանա իր ծագումը, հասարակության մեջ ունեցած դիրքը և ձգտի ընդառաջ գնալու մի այլ աշխարհից եկած այս հյուրին, այս անշնորհք, խոցոտված ձեռքերով, օձիք կրելու անսովոր, վզին կարմիր սպի ունեցող երիտասարդին, այլանդակ կյանքից (դա ակներև էր) ապականված պատանուն։ Աղջիկը մաքուր էր և նրա ամբողջ անարատությունն ընդվզում էր. բայց նա կին էր, այն էլ կանացի բնության զարմանալի պարադոքսի մասին դեռ նոր մտածել սկսած կին։

— Ինչպե՞ս ասացի ես... ի՞նչ էի ասում,— բացականչեց աղջիկը հանկարծ, կտրելով նախադասությունը, և ուրախ ծիծաղեց։

— Դուք ասում էիք, որ այդ Սուինբեռնը մեծ բանաստեղծ չդարձավ նրա համար, որ... այո... ճիշտ այդտեղ էլ դուք կանգ առաք, մի՛սս...

Նա ասաց այդ և կարծես հանկարծական քաղցի նոպա զգաց։ Նրա ծիծաղից Մարտինը հաճելի դողով փշաքաղվեց։ Իսկական արծաթ, մտածեց նա, իսկական փոքրիկ արծաթե զանգակներ. և այդ պահին միայն մի ակնթարթ նա փոխադրվեց մի հեռավոր երկիր, ուր նստել էր ծաղկած բալենու տակ, ծխում էր սիգարը, լսում էր սրագմբեթ մեհյանի զանգակների հնչյունը, որը հարդե մուճակներ հագած ուխտավորներին աղոթքի էր հրավիրում։

— Այո՛, այո՛... շնորհակալ եմ,— պատասխանեց աղջիկը.— Սուինբեռնը մեծ բանաստեղծ չդարձավ այն պատճառով, որ, ճիշտն ասած, երբեմն կոպիտ է լինում։ Նա այնպիսի բանաստեղծություններ ունի, որ պարզապես չարժե կարդալ։ Իսկական բանաստեղծի ամեն մի տողը համակված է գեղեցիկով, ճշմարիտով և ոգեշնչում է մարդուն ամենավսեմը և ազնիվը։ Մեծ բանաստեղծների գրվածքներից չի կարելի դուրս գցել ոչ մի տող առանց աշխարհին վնասելու։

— Իսկ ինձ թվաց, թե դա շատ լավ է,— ասաց Մարտինն անվճռական,— այն, ինչ ես կարդացի այստեղ... իմ մտքովն էլ չանցավ, որ նա այդքան վատն էր։ Ենթադրում եմ, որ դա արտացոլվում է նաև նրա մյուս գրքերում։

— Ձեր կարդացած գրքում էլ կան բազմաթիվ տողեր, որ կարելի է դուրս գցել առանց որևէ վնասի,— հայտարարեց Ռութը հաստատ ու համոզված շեշտով։

— Հավանական է, որ այդպիսի տողեր աչքովս չընկան,— ասաց նա,— իմ կարդացածը անկասկած շատ լավ էր։ Կարծես ինչ-որ լույս ճառագայթում և լուսավորում է սիրտդ արևի կամ լուսարձակի նման։ Ինձ այդպես թվաց, մի՛սս, թերևս ես ոչինչ չեմ հասկանում ոտանավորներից։

Նա հանկարծ լռեց՝ դառնապես գիտակցելով իր թոթովանքը։ Հենց նոր կարդացածի մեջ նա զգաց ջերմություն և կյանքի ահագնություն, բայց նրան պակասում էին բառեր, որ պատմի այդ մասին։ Նրան թվում էր, թե ինքը օտար նավի վրա ընկած մի նավավար է, որը մութ գիշերով խճճվել է անծանոթ կայմասարքում։ Լա՜վ, վճռեց նա, նշանակում է՝ պետք է ամեն գնով ընտելանալ այս օտար աշխարհին։ Դեռ երբեք չէր պատահել, որ նա չտիրապետի, ինչին որ ուզում է, իսկ այժմ նա տենդագին ուզում է սովորել, արտահայտել իր զգացումներն ու մտքերն այնպես, որ աղջիկը նրան հասկանա։ Աղջիկը արդեն բռնել է նրա ամբողջ հորիզոնը։

— Ահա, օրինակի համար՝ Լոնգֆելլոն. . . — սկսեց աղջիկը։

— Այո՛, այո՛։ Ես նրա գործերը կարդացել եմ,— աշխուժորեն ընդմիջեց Մարտինը, ցանկանալով ավելի շուտ ցուցաբերել իր բոլոր, թեև գիտցած քիչը գրականության մարզում։ Թող աղջիկը համոզվի, որ ինքը բացարձակ տգետ չէ։— Ես կարդացել եմ նրանից «Կյանքի սաղմոսը», «Էքսցելսիորը»... կարծեմ՝ էլ ոչինչ։

Աղջիկը ժպտաց, գլխով արեց, և Մարտին Իդենը նրա ժպիտում զգաց ներողամտություն, ցավալի ներողամտություն։ Նա հիմարացավ՝ վճռելով պարծենալ իր խղճուկ գիտելիքներով։ Չէ՞ որ այդ Լոնգֆելլոն գրել է, հավանաբար, անհաշիվ գրքեր։

— Ներեցե՛ք, միսս, որ ես այդ խոսակցությունը սկսեցի ձեզ հետ,— ասաց նա։— Ճիշտն ասած, ես շատ չեմ հասկանում այդպիսի բաներ. դա իմ խելքի բանը չէ... բայց ես կանեմ ամեն ինչ, որպեսզի դա իմ խելքի բանը դառնա։

Վերջին բառերը նա ասաց իբր սպառնալիք։ Նրա ձայնը հնչեղ էր, աչքերը փայլատակում էին, բերանի անկյան ծալքերն ավելի խտացան։ Աղջկան այնպես թվաց, թե նրա ծնոտը ցնցվեց։ Նրա դեմքը ինչ-որ անհաճո, մարտի հրավիրող արտահայտություն ստացավ։ Միաժամանակ նրանից բխող առնականության մի հուժկու ալիք մտրակեց աղջկան։

— Ես հավատում եմ՝ դուք կհասնեք... որ դա ձեր խելքի բանը դառնա,— հաստատեց աղջիկը ծիծաղելով,— դուք այնքա՛ն ուժեղ եք։

Աղջկա հայացքը մի պահ կանգ առավ նրա առնական, արևից բրոնզի գույն ստացած, առողջություն և ուժ շնչող՝ ցուլի վզի վրա։ Թեպետ երիտասարդը նստած էր այնտեղ շփոթված ու հեզ, մի ձգողական ուժ քաշում էր աղջկան դեպի նա։ Աղջկա գլխով հանկարծ մի չարաճճի միտք անցավ. նրան թվաց, որ եթե գրկի այդ վիզը, տղայի ամբողջ ուժն ու հզորությունը կփոխանցվի իրեն։ Այդ միտքը ամաչեցրեց աղջկան. թվում էր, թե աղջիկը անակնկալ կերպով իր մեջ գտավ ինչ-որ արատավորություն։ Բացի այդ, մինչև այժմ ֆիզիկական ուժը շարունակ թվում էր նրան ինչ-որ ստոր ու կոպիտ բան։ Առնական գեղեցկության նրա իդեալը բարեկիրթ սլացիկությունն էր, սակայն տարօրինակ միտքը չէր հեռանում նրանից։ Ռութը չէր հասկանում, թե ինչպես կարող էր ծագել իր մեջ այդ արևկեզ վիզը գրկելու ցանկությունը։ Եվ սակայն՝ ամեն ինչ պարզ էր։ Նա ի ծնե նրբագեղ էր և մարմինն ու միտքը պապակում էին ուժի, որը պակասում էր իրեն։ Բայց աղջիկը չէր գիտակցում այդ բանը. նա գիտեր միայն այն, որ մինչև այժմ ոչ մի տղամարդ չէր հետաքրքրել իրեն այնքան ուժգին, ինչքան այս մեկը, որի անճիշտ խոսակցությունը մերթընդմերթ ականջ էր ծակում։

— Այո, ես առհասարակ ցուլի պես առողջ եմ,— ասաց Իդենը.— եթե հարկավոր լինի, ժանգոտ երկաթն էլ կարող եմ մարսել, բայց այժմ ես, կարծես, անմարսողություն ունեմ. ձեր ասածներից շատ բան ինձ համար անմարսելի է։ Ասեմ, որ ինձ երբեք չեն սովորեցրել այդպիսի բան։ Ես սիրում եմ գրքեր ու բանաստեղծություններ և կարդում եմ դրանք, երբ ժամանակ եմ ունենում, բայց ես երբեք դրանց մասին այնպես չեմ մտածում, ինչպես դուք։ Այդ պատճառով էլ ես մի քիչ դժվարանում եմ խոսել դրանց մասին։ Ես մի նավաստի եմ անծանոթ ծովում, առանց քարտեզի և կողմնացույցի, իսկ ես ուզում եմ ինձ հաշիվ տալ, թե բանն ինչո՛ւմն է։ Թերևս դուք ինձ օգնե՞ք։ Այդ որտեղի՞ց դուք այդքան բան գիտեք։

— Ես սովորել եմ, դպրոց եմ հաճախել,— պատասխանեց աղջիկը։

— Ես էլ եմ դպրոց գնացել, երբ փոքր տղա էի,— ասաց նա։

— Այո, բայց ես ավարտել եմ միջնակարգ դպրոցը, որից հետո հաճախել եմ համալսարան, դասախոսություններ լսել. . .

— Դուք սովորել եք համալսարանո՞ւմ,— հարցրեց նա բացահայտ ապշությամբ։ Եվ միանգամից նրանց միջև բացվեց միլիոնավոր մղոնների մի տարածություն։

— Ես հիմա էլ սովորում եմ այնտեղ։ Ես լսում եմ անգլերեն բանասիրության հատուկ դասընթաց։

Տղան չգիտեր, թե ի՛նչ է «բանասիրություն» և այս կետում իր տգիտությունը մատնանշելով՝ հարցրեց.

— Որքա՞ն ժամանակ պետք է սովորեմ, որ համալսարան մտնեմ։

Աղջիկը որոշեց խրախուսել նրա այդ ձգտումը դեպի գիտելիքները և ասաց.

— Դա կախված է նրանից, թե ինչքան եք սովորել առաջ։ Դուք երբե՞ք չեք եղել միջնակարգ դպրոցում։ Հասկանալի է, իհարկե չեք եղել. . . իսկ տարրական դպրոցն ավարտե՞լ եք։

— Մինչև ավարտելը ինձ մնում էր ընդամենը երկու տարի,— պատասխանեց նա,— ես դպրոցից հեռացա։ Բայց սովորել եմ՝ միշտ ստանալով պարգևներ։

Եվ իսկույն, իրեն կշտամբելով այդ պարծենկոտության համար, նա այնպես պինդ սեղմեց թիկնաթոռի արմնկակալները, որ մատները մղկտացին։ Նույն պահին նա տեսավ, որ մի տիկին մտավ սենյակը։ Աղջիկն իսկույն վեր կացավ նրան դիմավորելու։ Նրանք համբուրվեցին և գրկախառն քայլեցին դեպի Իդենը։ Մարտինը վճռեց, որ դա, հավանորեն, աղջկա մայրն է։ Նա բարձրահասակ, խարտյաշ մի կին էր, համաչափ և գեղեցիկ, շքեղ հագնված, ինչպես վայել է մի այդպիսի տան տիկնոջ։ Նրա հագուստի նուրբ գծերը հաճելի էին դիտողի աչքին։ Մարտին Իդենի մտքովն անցան այն կանայք, որոնց նա տեսել էր բեմում։ Հետո նա հիշեց, որ նույն ձևով հագնված այդպիսի պատկառելի տիկինների նա տեսել է Լոնդոնի թատրոնների նախասրահներում, ուր աչքերը չռում էր նրանց վրա, մինչև որ ոստիկանը նրան դուրս էր անում՝ անձրևի տակ։ Դրանից հետո երևակայությունը նրան տարավ Իոկոհամա, Գրանդ-Հոթել, ուր նույնպես հեռվից նա տեսել էր այդպիսի տիկինների։ Իսկույն նրա աչքի առաջ եկան Իոկոհամայի՝ քաղաքի և նավամատույցի հարյուրավոր պատկերներ։ Բայց նա ստիպեց իրեն փակել հիշողության գեղադիտակը և ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացնել ներկայի վրա։ Իդենը կռահեց, որ պետք է վեր կենա և ներկայանա. նա դժվարությամբ վեր կացավ թիկնաթոռից՝ զգալով, թե ինչպես խայտառակ կերպով փքվել են իր տաբաթի ծնկները։ Նրա ձեռքերը անզոր կախված մնացին, իսկ դեմքը, առաջիկա փորձության մասին մտածելով, մռայլ արտահայտություն ստացավ։

Գլուխ II

Ճաշասրահ անցնելու ընթացքը մի ամբողջ մղձավանջ էր։ Շարժում այդ բոլոր առարկաների միջև, երբ ամեն րոպե կարելի էր դիպչել դրանց, երբեմն անհնար էր թվում. նա դանդաղում էր, գայթում, կանգ առնում։ Երբեմն նրան թվում էր, թե երբեք տեղ չի հասնի, բայց ի վերջո նա անցավ այդ վտանգավոր ճանապարհը և այժմ նստել

է Ռութի կողքին։ Դանակների ու պատառաքաղների առատությունը վախեցրեց նրան։ Այդ իրերը նրան սպառնում էին անիմանալի վտանգներով և նա, կարծես հմայված, երկար նայում էր դրանց, մինչև որ աչքերը շլացան փայլից. և այդ պսպղուն ֆոնի վրա նրա աչքին երևաց նավաստիների ընդհանուր սենյակի ծանոթ պատկերը, ուր նա իր ընկերների հետ աղած միս էին ուտում ծալովի դանակներ օգտագործելով կամ պարզապես մատներով, և կամ երկաթե ծռմռված գդալներով խփշտում էին սիսեռի թանձր ապուրը ընդհանուր ամանից։ Նրա քթածակերում դեռևս մնում էր վատորակ մսի հոտը, ականջներին հնչում էր նավաստիների աղմկաձայն չփչփոցը, որին նվագակցում էր կայմասարքի ճռճռոցը։ Նա եզրակացրեց, որ նավաստիները խուլերի նման էին ուտում։ Դե՛, նա այստեղ ուշադիր կլինի իր նկատմամբ. կաշխատի ծամել անաղմուկ, երբեք չի մոռանա այդ։

Նա աչքով զննեց սեղանը։ Դիմացը նստած էին Արթուրը և երկրորդ եղբայրը՝ Նորմանը։ Ռութի եղբայրներն են, ասաց նա մտովի և անկեղծ համակրանք զգաց նրանց նկատմամբ։ Որքա՜ն սիրում են իրար այդ ընտանիքի անդամները։ Նա հիշեց, թե ինչպես Ռութը դիմավորեց մորը, ինչպես նրանք համբուրվեցին, թե ինչպես գրկախառն ուղղվեցին դեպի նա։ Այն աշխարհում, որտեղից ծագում է առել ինքը, ծնողներն ու զավակները այդպիսի քնքշությունների սովոր չեն։ Դա նրա աչքին յուրահատուկ մի հայտնություն էր, զգացումների այն վեհության ապացույց, որին հասել են բարձր դասակարգերը։ Այն ամենից, ինչ Մարտինը տեսել է իր համար նոր այդ աշխարհում, դա ամենագեղեցիկն էր։ Նա խորապես զգացվեց, սիրտը համակվեց քնքշությամբ ու համակրանքով։ Ինքը իր ամբողջ կյանքում սեր էր որոնում, իր բնությունը ծարավի էր սիրո։ Դա նրա էության համար օրգանական մի պահանջ էր, բայց ապրում էր առանց սիրո, և հոգին մենակության մեջ ավելի ու ավելի էր խստացել. ինքը երբեք չէր գիտակցել, որ սիրո կարիք ունի։ Նա այժմ էլ չէր գիտակցում այդ, տեսել էր միայն սիրո արտահայտություններ, որոնք հուզում և ոգեշնչում էին իրեն։

Մարտինն ուրախ էր, որ միստր Մորզը բացակա է. բավական էր ծանոթանալ Ռութի, նրա մոր և նրա եղբոր՝ Նորմանի հետ։ Արթուրին արդեն մի քիչ ճանաչում էր. հոր հետ ծանոթանալը արդեն չափազանց շատ կլիներ։ Նրան թվում էր, թե իր կյանքում երբեք այդքան չի աշխատել։ Ամենածանր աշխատանքը, համեմատած սրա հետ, մանկական խաղ էր։ Նրա ճակատին քրտնքի մանր կաթիլներ երևացին, իսկ շապիկը թրջվեց այն ճիգերից, որ պահանջվում էին վճռելու համար միանգամից առաջացած այդքան անսովոր խնդիրները։ Պետք է ուտել այնպես, ինչպես նա չի կերել երբեք, օգտագործել առարկաներ, որոնցով չգիտեր ինչ անել, աչքի տակով նայել ուրիշներին՝ հասկանալու համար, թե ինչպես անել այդ բոլորը և միաժամանակ հավաքել նոր տպավորությունների հեղեղը՝ հազիվ ժամանակ ունենալով դասավորել դա իր գիտակցության մեջ. դեպի աղջիկը զգալ անդիմադրելի հրապուրանք, որը լցնում էր նրա հոգին տարտամ և հիվանդագին խռովքով. տոչորվել բուռն ցանկությամբ՝ թափանցելու համար կյանքի այն ոլորտները, ուր ապրում էր աղջիկը, և լարված ու անընդհատ խորհրդածել, թե ինչպես հասնել այդ նպատակին։ Աչքի տակից նայելով իր դիմացը նստած Նորմանին և կամ ճաշողներից մեկ ուրիշին, որպեսզի իմանա, թե որ դանակը կամ պատառաքաղը պիտի օգտագործել այս կամ այն դեպքում, նա միաժամանակ ջանում էր տպավորել իր գիտակցության մեջ յուրաքանչյուրի դիմագծերը և կռահել, թե ամեն մեկը ինչպիսի հարաբերության մեջ է Ռութի հետ։ Բացի այդ, նա պետք է խոսեր, լսեր, թե ինչ են ասում իրեն, ինչ է խոսվում իր շուրջը,

պատասխաներ, երբ դա հարկավոր էր, ուշադիր լինելով, որ սանձարձակ խոսքերի սովոր իր լեզուն անպատշաճ բան չասի։ Կարծես այդ բոլորը հերիք չէր, գոյություն ուներ մի մշտական սպառնալիք հանձին սպասավորի, որն անաղմուկ հայտնվում էր նրա ուսերի մոտ և ինչ-որ սֆինքսի նման ասում էր հանելուկներ՝ պահանջելով անմիջապես պատասխանել։ Եվ շարունակ անհանգստանում էր՝ մտածելով մատները ողողելու թասի մասին։ Նա, ակամա, մերթընդմերթ, հիշում էր այդ թասերը՝ մտածելով, թե ի՞նչ են նրանք ներկայացնում իրենցից և ե՞րբ կբերեն դրանք։ Մինչ այդ նա թասերի մասին միայն լսել էր. ահա թերևս մի երկու րոպեից կտեսնի դրանք. չէ որ սեղանակցում է բարձրագույն արարածների, որոնք սովոր են ուտելուց հետո լվանալ իրենց մատները, այնպես որ ինքն էլ (այո, ինքն էլ) պետք է անի նույն բանը։ Բայց ամենից շատ նրան զբաղեցնում էր մի համառ միտք. ինչպես պահել իրեն այս մարդկանց մոտ։ Ինչպե՞ս պահել իրեն։ Տանջվելով ու լարվածությամբ նա աշխատում էր վճռել այդ առեղծվածը։ Երբեմն նրա մտքով անցնում էր, թե լավ կլինի ձևացնել այնպես, որ նա այն չէ, ինչպիսին է իրականում։ Բայց իսկույն ծագում էր մի այլ երկչոտ միտք. դա չի հաջողվի և նա սովոր չէ կեղծել, այնպես որ հեշտությամբ կարող է հիմար դրության մեջ ընկնել։

Զբաղված լինելով բոլոր այդ խորհրդածություններով՝ Մարտինը ճաշի առաջին կեսին լուռ մնաց։ Նա չգիտեր, որ դրանով հերքեց Արթուրի՝ տնեցիներին ասած նախազգուշական խոսքն այն մասին, թե ճաշի կբերի մի վայրենու, բայց չպիտի վախենալ, որովհետև վայրենին շատ հետաքրքրական է։ Մարտին Իդենի մտքով երբեք չէր անցնում, թե Ռութի եղբայրը կարող է ընդունակ լինել դավաճանության, մանավանդ այն բանից հետո, երբ Մարտինը ազատեց նրան փորձանքից։ Եվ նա սեղան էր նստել, ճնշվելով այն գիտակցությունից, որ ինքը ոչնչություն է և դյութված է այն ամենով, ինչ կատարվում է իր շուրջը։

Ինքն այժմ հասկացավ, որ ուտելը միայն ֆիզիկական պահանջի բավարարում չէ։ Առաջներում երբեք չէր նկատում, թե ինչ է ուտում. դա ուտելիք է, ուրիշ ոչինչ։ Իսկ այստեղ, այս սեղանի շուրջը, ինքը գտնում էր գեղեցիկի իր զգացման բավարարումը, որովհետև ուտելն այստեղ մի էսթետիկական ֆունկցիա էր. և ոչ միայն էսթետիկական, այլև իմացական։ Նրա ուղեղն աշխատում էր ուժգին։ Շուրջն արտասանվում էին իր համար անհասկանալի բառեր, և այնպիսի բառեր, որոնց հանդիպել էր միայն գրքերում, և որոնք իր աշխարհին պատկանող մարդկանցից ոչ մեկը չէր կարող նույնիսկ արտասանել։ Երբ ինքը լսում էր, թե այդպիսի բառերը ինչքա՜ն հեշտ էին արտասանվում այս զարմանալի ընտանիքում, աղջկա ընտանիքում, նա հիացմունքից սարսռում էր։ Բոլոր այն հրապուրիչ, վսեմ ու գեղեցիկ բաները, որոնց մասին նա կարդացել էր գրքերում, ճշմարիտ դուրս եկան։ Նա գտնվում էր այն մարդու երանելի վիճակում, որի երազները հանկարծ դադարել են երազ լինելուց և իրականացել են։

Նա դեռ երբեք չէր եղել կյանքի այդպիսի բարձունքներում, և դիտելով ու լսելով, աշխատում էր իր վրա քիչ հրավիրել ընդհանուրի ուշադրությունը՝ պատասխանելով միավանկ բառերով՝ «այո՛, միսս», «ո՛չ, միսս»՝ երբ աղջիկն էր խոսք ուղղում նրան. «այո՛, մեմ», «ո՛չ, մեմ»՝ երբ նրան խոսք էր ուղղում Ռութի մայրը։ Նա հազիվ զսպեց իրեն, որ չասի նրա եղբորը «այո՛, սըր», ինչպես այդ պահանջվում էր ծովային կարգապահության կանոններով։ Նա զգաց, որ դրանով կստորացներ իրեն, իսկ այդպիսի բան չպետք է լինի, եթե ուզում է նվաճել աղջկա սիրտը։ Բացի այդ, նրա

հպարտությունն էլ ըմբոստանում էր դրա դեմ։ Աստված վկա, մտածում էր նա, ես նրանցից վատը չեմ. և եթե նրանք գիտեն շատ բան, որ ես չգիտեմ, ապա ես էլ որոշ բաներ կարող եմ սովորեցնել նրանց։ Բայց հետևյալ պահին, երբ աղջիկը կամ նրա մայրը ասում էին նրան «միստր Իդեն», նա մոռանում էր իր ըմբոստ հպարտությունն ու ճառագայթում էր հիացմունքից։ Ինքը այժմ քաղաքակիրթ մարդ է (այո, այո, հենց այդպես) և ճաշում է այնպիսի մարդկանց շրջանում, որոնց մասին առաջներում միայն գրքույկներում էր կարդացել։ Ասես՝ նա ինքն էլ գրքի մեջ էր ընկել և դեգերում էր կազմած հատորի էջերում։

Սակայն սեղան նստելով և նմանվելով ավելի շուտ հեզ գառնուկի, քան վայրենու, որպիսին նկարագրել էր Արթուրը, Մարտինը շարունակ գլուխ էր կոտրում, թե ինչպես պետք է պահի իրեն։ Նա բնավ էլ հեզ գառնուկ չէր, և նրա տիրական բնությունը չէր հաշտվում երկրորդական դերի հետ։ Նա խոսում էր միայն այն ժամանակ, երբ դա անհրաժեշտ էր, և խոսելակերպը շատ էր հիշեցնում հյուրասենյակից ճաշասրահ անցնելուն, երբ ինքը սայթաքում և դիպչում էր կահույքին։ Մարտինը պրպտում էր իր բազմալեզու բառապաշարը՝ վախենալով, որ չի կարողանա պետք եղածին պես արտասանել հարկավոր բառերը, իսկ նրան ծանոթ այլ բառեր դուրս կգան կոպիտ կամ անհասկանալի։ Նրան շարունակ հալածում էր այն միտքը, թե առոգանության մասին այդ հոգատարությունը վնասում է իրեն, խանգարում է արտահայտել այն, ինչ նա ինքը զգում է և մտածում։ Բացի այդ, ակամա սանձը կաշկանդում էր նրա անկախ ոգին ճիշտ այնպես, ինչպես օսլայած օձիքը ճնշում էր նրա վիզը։ Մարտինը գիտեր, որ երկար չի դիմանա։ Իրեն փոթորկող զգացմունքներն ու մտքերը համառորեն ձգտում էին լույս աշխարհ գալ ու որոշակի ձև ընդունել, բայց, ի վերջո, նա մոռացավ, թե որտեղ է գտնվում. և հին, ծանոթ մի բառ, սովորաբար իր գործածած բառերից մեկը, դուրս պրծավ նրա լեզվից։

Մարտինը մերժեց շարունակ իր կռնակին երևացող սպասավորի առաջարկած կերակուրը և կարճ ու արտահայտիչ կերպով ասաց.

— Փառ՛ւ։

Սեղանի շուրջ նստածները ապշահար քարացան, սպասավորը դժվարությամբ զսպեց չարախինդ Ժպիտը, իսկ ինքը՝ Մարտինը արձանացավ սարսափահար, սակայն շուտով տիրապետեց իրեն։

— Դա կանակերեն բառ է,— ասաց նա,— և նշանակում է՝ «բավական է», «հերիք է»։ Լեզվիցս դուրս թռավ հանկարծ։

Նա որսաց Ռութի՝ իր ձեռքերին ուղղված հետաքրքիր հայացքը և պատմելու մի ցանկություն ունենալով, շարունակեց.

— Ես նոր եմ ցամաք հասել Խաղաղ օվկիանոսի փոստատար շոգենավերից մեկով։ Նավն ուշանում էր, մենք ստիպված եղանք Ֆյուջեթ ծովածոցի նավահանգիստներում կարգին աշխատել. նավեր էինք բեռնում։ Այդ ժամանակ էլ կաշիս մի քիչ պլոկվեց։

— Օ՜, ես բոլորովին էլ դրան չէի նայում,— հապճեպ ասաց աղջիկը. — ձեր ձեռքերը, համեմատած ձեր կազմվածքի հետ, փոքր են։

Մարտինը կարմրեց, կարծես նրա մի այլ թերությունն էլ նշեցին։

– Այո,— ասաց նա զգույշ,— իմ բռունցքները մի քիչ փոքր են, դա ճիշտ է. բայց մկաններս ուժեղ են, և իմ հարվածը հարվա՛ծ է. . . ինչպես հարկն է։ որևէ մեկի քթին-բերանին որ հասցրի, պրծա՛վ. ձեռքս արյունաթաթախ է լինում։

Մարտինը գժգոհ էր, որ ասաց այդ։ Նա զզվանք զգաց իր նկատմամբ, դադարեց ուշադիր լինել իր խոսքին և միանգամից սկսեց շաղակրատել ոչ այնքան հաճելի բաների մասին։

— Ի՜նչ քաջություն էր ձեր կողմից, երբ դուք օգնության հասաք Արթուրին, մանավանդ որ նա բոլորովին օտար էր ձեզ համար,— ասաց Ռութը փափկանկատորեն՝ տեսնելով Իդենի շփոթմունքը, բայց առանց հասկանալու դրա պատճառը։

Իսկ Մարտինը կատարելապես հասկացավ ու գնահատեց աղջկա նրբազգացությունը և շնորհակալության զգացումից բորբոքվելով, նորից սկսեց անկաշկանդ խոսել։

— Չնչին բան է,— ասաց նա,— իմ տեղը ով էլ լիներ, նույնը կաներ։ Այդ սրիկաների խումբը պարզապես ուզում էր կռիվ-դավի սարքել։ Արթուրը ձեռք էլ չէր տվել նրանց։ Նրանք հարձակվեցին Արթուրի վրա, ես էլ նրանց վրա, և ես նրանց թակեցի, ինչպես հարկն է։ Ճիշտ է, իմ ձեռքերը վնասվեցին, կաշին պլոկվեց, բայց դրա փոխարեն նրանցից մի քանիսն էլ իրենց ատամները կորցրին։ Ես շատ ուրախ եմ, որ այդպես պատահեց։ Երբ ես տեսնում եմ. . .

Հանկարծ նա լռեց բերանբաց, ապշած իր սեփական ոչընչությունից, զգալով, որ անարժան է մինչև անգամ աղջկա հետ միևնույն օդը շնչելու։ Եվ երբ Արթուրը խոսքի խառնվելով, սկսեց քսաներորդ անգամ պատմել լաստանավի արկածը, թե ինչպես ինչ-որ հարբած խաժամուժ հարձակվեց իր վրա, և թե ինչպես Մարտին Իդենը հասավ նրանց և փրկեց իրեն։ Այդ արկածի հերոսը հոնքերը կիտած՝ լուռ մտածում էր, որ տխմարություն արեց պատմելով այդ և առաջվանից ավելի էր մտատանջվում, թե ինչպես պիտի պահի իրեն այս մարդկանց շրջանում։ Պարզ է, որ նա շարունակ անում է ոչ այն, ինչ հարկավոր է։ Ինքը այդ տեսակի մարդկանցից չէ, դրա համար էլ նրանց լեզվով չի կարող խոսել։ Դրան նա չէր կասկածում։ Նմանվել սրա՞նց։ Այդ դիմակահանդեսը չի հաջողվի, և բացի այդ, կեղծավորությունը օտարոտի է նրա բնությանը. խաբեությունն ու կեղծիքը հող չունեն նրա մեջ։ Ինչ էլ որ պատահի, ինքը պետք է հարազատ մնա իրեն։ Նա վճռական էր այս հարցում։ Այժմ պետք է խոսի, խոսի իր լեզվով, իհարկե մեղմելով արտահայտությունները, որպեսզի իր ասածները հասկանալի լինեն և այնքան էլ չվիրավորեն նրանց դյուրազգացությունը։ Բացի այդ, նա չի ուզում լռությամբ առիթ տալ նրանց մտածելու, թե իր համար պարզ է այն, ինչ իսկապես բոլորովին էլ պարզ չէ։ Դրա համար էլ, երբ եղբայրները համալսարանական գործերի մասին խոսելիս մի քանի անգամ կիրառեցին «եռանկ» բառը, Մարտին Իդենը հարցրեց.

— Ի՞նչ բան է «եռանկ»։

— Եռանկյունաչափություն,— պատասխանեց Նորմանը։— Բարձրագույն «մաթիկի» մի մասը։

— Իսկ ի՞նչ բան է «մաթիկը»,— հարցրեց երկրորդ անգամ Մարտինը. և այս անգամ արդեն բոլորը ծիծաղեցին՝ Նորմանին նայելով։

— Մաթեմատիկա, դե՛, թվաբանությո՛ւն, էլի,— պատասխանեց նա։

Մարտին Իդենը գլխով արեց։ Նա թափանցեց իմաստության՝ առաջին ակնարկից անսահման թվացող ոլորտները։ Բայց ինչ որ տեսավ, նրա համար շոշափելի ձևեր ընդունեց։ Նրա երևակայության անսովոր ուժը վերացական հասկացողությունները վերածում էր կոնկրետ կերպարների։ Նրա ուղեղի ալքիմիական սարքում եռանկյունաչափությունը, մաթեմատիկան ու գիտելիքների ամբողջ մարզը, որի խորհրդանիշն էին այդ բառերը, վերածվեցին մի պայծառ դաշտանկարի։ Ինչպես նկարում, նա տեսնում էր կանաչ սաղարթը, անտառի բացատները մերթ վառ լուսավորված, մերթ ոսկե ճառագայթներով պարուրված։ Այդ բոլորը հեռվից թվում էր թեթև ծիրանագույն շղարշով պատած, բայց նա հաստատ գիտեր, որ այդ շղարշի հետևը գտնվում է անծանոթ երկիրը, ռոմանտիկ հրաշալիքների աշխարհը։ Այդ բոլորը նրան արբեցնում էին, ինչպես գինին։ Այստեղ հող կար սխրագործության համար, ասպարեզ՝ մտքի ու գործի համար, որը կարելի էր նվաճել։ Եվ իսկույն իր գիտակցության խորքից հայտաբերեց մի միտք, նրա՝ իր դիմացը նստած, շուշանի պես դժգույն այդ աղջկա սիրույն նվաճել այդ ասպարեզը։

Այդ փայլուն տեսիլքը քանդեց Արթուրը, որ ամեն ջանք թափում էր, որպեսզի Մարտինի մեջ վերջապես հայտաբերվի վայրենին։ Մարտին Իդենը չէր մոռացել իր որոշումը։ Այդ երեկո առաջին անգամ նա գիտակցաբար դարձավ այն, ինչ ինքը իրականում էր և ապա սկսեց անկաշկանդ, ստեղծագործության հրճվանքից տարված, պատմել ջանալով պատկերել կյանքը իր ունկնդիրների համար այնպես, ինչպես գիտեր։ Նա եղել է մաքսանենգների «Հալսիոն» երկկայմ նավի նավաստի, երբ դա բռնվեց մաքսատան կատերի կողմից։ Մարտինը ցուցաբերում էր իր դիտողականությունը և այնքան հստակ էր հաղորդում դա, որ ունկնդիրներն իր աչքերով էին տեսնում այն, ինչ տեսել էր ինքը։ Իսկական արվեստագետի լուրջ զգացումով նա բազմաթիվ մանրամասներից ընտրում էր ամենապայծառն ու ապշեցուցիչը, ստեղծում էր կյանքի լուսավոր ու գունեղ պատկերներ, այնպես որ ունկնդիրները գրավվում էին նրա ինքնատիպ պերճախոսությամբ, ոգեշնչումով և ուժով։ Երբեմն նրա նկատողությունների աշխուժությունը կամ խոսքի դարձվածքները շշմեցնում էին ունկնդիրներին, սակայն նրա պատմվածքներում կոպիտին անմիջապես հետևում էր գեղեցիկը, ողբերգականությունը մեղմանում էր զվարճախոսությամբ, նավաստիների սրամտության տարօրինակ և զվարճալի նմուշներով։

Եվ մինչ Մարտին Իդենը խոսում էր, աղջիկը հիացմունքով նայում էր նրան։ Նրա հուրը ջերմություն էր տալիս աղջկան։ Ռութը կյանքում առաջին անգամ զգաց, որ ինքը իր բոլոր տարիները ապրել էր սառը կյանքով։ Նա ցանկանում էր կպչել այդ հուժկու, վառվռուն մարդուն, որի մեջ եռում էր ուժի և առողջության մի ամբողջ հրաբուխ։ Այդ ցանկությունն այնքան ուժեղ էր, որ աղջիկը դժվարությամբ էր զսպում իրեն, բայց միաժամանակ ինչ-որ բան վանում էր նրան Մարտինից։ Վանում էին այդ խոցոտված ձեռքերը, որոնց վրա մնում էին աշխատանքի և առօրյա կյանքի կեղտոտ ու անջնջելի հետքերը, այդ փքված մկանները, օձիքից տրորված այդ վիզը։ Մարտինի կոպտությունը խրտնեցնում էր աղջկան, նրա ամեն մի կոպիտ բառը վիրավորում էր աղջկա լսելիքը, նրա կյանքի ամեն մի կոպիտ մանրամասնությունը խոցում էր աղջկա հոգին։ Այնուամենայնիվ, տղան ձգում էր նրան, և ինչպես աղջկան էր թվում, ձգում էր ինչ-որ դիվային ուժով։ Այն ամենը, ինչ աղջկա ուղեղում ամուր նստել էր, հանկարծ սկսեց տատանվել։ Մարտինի ռոմանտիկայով ու արկածներով լի կյանքը տապալում էր բոլոր սովորական պայմանական ըմբռնումները։ Լսելով Մարտինի ծիծաղը, նրա

ուրախ պատմությունները վտանգների մասին, աղջիկը դադարում էր համարել կյանքը ինչ-որ լուրջ ու դժվար բան։ Կյանքն սկսում էր պատկերանալ նրան որպես մի խաղալիք, որով հաճելի է խաղ անել, անհոգ շուռ տալ նրան ամեն կողմ, բայց որը կարելի է դեն շպրտել առանց ափսոսանքի։ «Դու էլ խաղ արա այդպես,— ասում էր աղջկան մի ներքին ձայն,— սեղմվիր նրան, եթե ուզում ես, գրկիր նրա պարանոցը»։ Նա ցանկանում էր պարսավել իրեն այդ թեթևամիտ սադրանքների համար, բայց զուր էր հակադրում նրան իր մաքրությունը, իր կուլտուրան՝ այն ամենը, ինչ իրեն տարբերում էր Մարտինից։ Նայելով իր շուրջը, Ռութը տեսավ, որ մյուսներն էլ լսում են նրան կախարդվածների պես, բայց մոր աչքերում նա կարդաց նույն սարսափը. հիացական, բայց և այնպես սարսափը։ Եվ դա ուժ ներշնչեց աղջկան։ Այո, խավարից եկած այդ մարդը չարի ծնունդ է։ Նրա մայրը նույնպես տեսնում է այդ, նշանակում է՝ դա այդպես էլ է։ Ռութը պատրաստ էր հավատալ իր մոր դատողությանը, ինչպես սովոր էր հավատալ միշտ։ Մարտինի բոցը դադարեց նրան այրելուց և սարսափը, որ ներշնչում էր նրան Մարտինը, կորցրեց իր սրությունը։

Ճաշից հետո Ռութը դաշնամուր նվագեց նրա համար, որպես թաքուն մարտահրավեր, իր և Մարտինի միջև գտնվող անդունդը ավելի ևս ընդլայնելու չգիտակցված ցանկությամբ։ Նրա նվագը շշմեցրեց Մարտինին, ազդեց նրա վրա՝ որպես գլխին հասցրած մի դաժան հարված, բայց, շշմեցնելով ու ջախջախելով, միաժամանակ մտրակեց նրան։ Նա ակնածությամբ էր նայում Ռութին։ Նա, ինչպես և աղջիկը, զգաց, որ իրենց բաժանող անդունդը ավելի ևս լայնացավ, բայց հենց այդ պատճառով էլ նա ավելի ուժգին էր ցանկանում անցնել այդ անդունդը։ Մարտինը չափազանց զգայուն և սրտազեղ էր, որպեսզի կարողանար ամբողջ երեկո լուռ նայել այդ անդունդին, մանավանդ երաժշտության հնչյունների տակ։ Երաժշտությանը միշտ էլ ուժեղ ազդեցություն էր գործում Մարտինի վրա որպես թունդ գինի, դրդում էր նրան համարձակ մտքերի ու արարքների, բոցավառում էր նրա երևակայությունը և տանում էր նրան դեպի եթերային բարձունքներ։ Կարծես նրա թիկունքին թևեր էին բուսնում։ Տգեղ իրականությունը դադարում էր գոյություն ունենալուց՝ տեղի տալով գեղեցիկին ու անսովորին։ Իհարկե, նա չէր հասկանում Ռութի նվագածը։ Դա ամենևին նման չէր նավաստիների պարերեկոներին նրա լսած ջարդված դաշնամուրի և կամ փողային գործիքների նվագախմբի ականջ ծակող հնչյուններին։ Բայց պատահել է, որ գրքերում կարդացել է այդպիսի երաժշտության մասին, դրա համար էլ հավատ է ընծայում Ռութի նվագին՝ համբերությամբ սպասելով լսել պարզ, հստակ ռիթմ, որին սովոր է իր ականջը։ Երբեմն նրան թվում էր, թե բռնեց ռիթմերի մի պատկեր և արդեն պատրաստ էր նրան ենթարկել իր աչքի առաջ պատկերացող կերպարների շարանը, բայց իսկույն դարձյալ իրեն կորցնում էր իր համար անիմաստ հնչյունների քաոսում, և դա կասեցնում էր նրա երևակայությունը, որը տապալվում էր գետին, որպես հենարանից զուրկ մի ծանրություն։

Մինչև անգամ Մարտինի մտքով անցավ՝ չլինի՞ թե աղջիկը ծիծաղում է իր վրա։ Նրան թվում էր, թե Ռութի նվագում ինչ-որ թշնամական բան կա, և նա աշխատում էր կռահել, թե ի՛նչ են ուզում ասել աղջկա՝ ստեղներին խփող ձեռքերը։ Սակայն նա շուտով վանեց այդ միտքը՝ համարելով անարժան ու անկարելի և ջանաց ավելի ազատորեն նվիրվել երաժշտությանը։ Վերջապես սովորական թովչանքը դարձյալ նվաճեց նրան։ Կարծես նրա ոտքերը կտրվեցին գետնից, մարմինը դարձավ ոգի, աչքերի առաջ ծավալվեց լուսաշող ճաճանչը։ Նրան շրջապատող տեսարանն անհետացավ, նա ճախրում էր ինչ-որ անծանոթ աշխարհի վրա, որի մասին վաղուց

էր երազում։ Ծանոթն ու անծանոթը իրար խառնվեցին այդ պայծառ ու սևեռուն տեսիլքում։ Մարտինը տեսնում էր արևակեզ երկրների անծանոթ նավահանգիստներ, թափառում էր մարդաշատ հրապարակներում, վայրենի ցեղերի գյուղերում, որոնք ոչ ոք երբեք չի տեսել։ Կարծես նա զգում էր կղզիների ծանոթ բույրը, որ նա սովոր էր շնչել ծովում շոգ գիշերներին, նորից Մեծ օվկիանոսում՝ նավարկում էր արևադարձային գոտու երկարատև ցերեկներին, արմավենիներով ծածկված կորալյան կղզիների արանքով, որոնք փիրուզյա մակերևույթին մերթ անհետանում էին, մերթ դարձյալ հայտնվում։ Պատկերները երևում ու անհետանում էին արագ ինչպես մտքեր։ Նա մերթ ձի նստած սլանում էր Արիզոնայի արևակեզ անապատով, մերթ, մի պահ հետո, շիկացած օդի ծիածանային շղարշի միջով զննում Մահվան հովտի սպիտակ դամբարանը կամ թիակներով խփում էր Սառուցյալ օվկիանոսի ալիքներին, ուր արևի տակ փայլում էին սառույցի ահագին կղզիները։ Նա մերթ պառկած էր կորալյան կղզում կոկոսյան ընկուզենու տակ՝ ունկնդրելով մակընթացության համաչափ ժխորին։ Հին, խորտակված նավի կմախքը վառվում էր կապտավուն բոցով, և այդ խորհրդավոր լույսի տակ պարողները կատարում էին «հուլա» պարը՝ երգիչների կրքոտ ռոնոցների երգակցությամբ՝ հավայան կիթառի հնչյունների և տամտամի թնդյունի նվագակցությամբ։ Արևադարձային գիշեր էր՝ երգով արբած։ Հեռվում աստղազարդ երկնքի ֆոնի վրա երևում էր հրաբխի ուրվանկարը։ Գլխավերևում դանդաղ սահում գնում էր գունատ լուսինը և ցածրադիր հորիզոնում առկայծում էին հարավային Խաչի աստղերը։

Մարտինն ասես դարձավ էոլյան տավիղ։ Այն, ինչ ապրել ու փորձել էր իր կյանքում, այդ նվագարանի լարերն էին, իսկ երաժշտությունը՝ դա քամին էր, որը երերում էր այդ լարերը, որոնք ճոճվում էին հիշողություններով ու երազներով։ Նա ոչ միայն պարզապես զգում էր, նրանում ամեն մի զգացողություն ձև ու գույն էր ստանում և ինչ-որ զարմանալի խորհրդավոր ուղիով վերածվում կերպարների։ Անցյալը, ներկան ու ապագան միաձուլվում էին. նա փոխադրվում էր մի ահագին, տոթ, սքանչելի աշխարհ, կատարում էր մեծ քաջագործություններ՝ ձգտելով ձեռք բերել Ռութին։ Եվ ահա նրա հետ է, նվաճել է նրա սիրտը, գրկում է նրան, թռցնում տանում է նրան իր երազների թագավորությունը։

Ռութը նայեց Մարտինին կողմնակի հայացքով և նրա դեմքին կարդաց այն, ինչ նա զգում էր։ Դա բոլորովին այլ դեմք էր՝ մեծ, փայլատակող աչքերով, որոնք կարծես թափանցում էին հնչյունների քողից այն կողմ և որսում այնտեղ կենդանի կյանքի բաբախումը և երևակայության վիթխարի տեսիլքները։ Աղջիկը ցնցված էր։ Կոպիտ, անտաշ տղան անհետացել էր։ Վատ կարված կոստյումը, սպիավոր ձեռքերն ու արևակեզ դեմքը առաջվա պես մնում էին, բայց դրանք այժմ թվում էին նրան լոկ բանտի վանդակապատ լուսամուտ, որի հետևում աղջիկը տեսնում էր մեծ, հեռուները նայող, բայց անճար ու անխոս հոգին, որովհետև չկան բառեր, որոնք կարողանային արտահայտել այդ հոգին հուզող զգացմունքները։ Սակայն Ռութը միայն մի պահ տեսավ այդ բոլորը. նորից նրա աչքի առաջ կանգնեց անտաշ երիտասարդը, և նա ծիծաղեց իր երևակայության վրա։ Սակայն այդ մի պահի տպավորությունը պահպանվեց և երբ Մարտինը անճարակ կերպով մոտեցավ նրան հրաժեշտ տալու, աղջիկը նրան տվեց Սուինբեռնի հատորիկը, բացի այդ և Բրաունինգի գրքույկը. հենց այժմ Ռութը անգլիական գրականության դասընթացում ուսումնասիրում էր Բրաունինգը։ Երբ Մարտինը մրթմրթում էր շնորհակալության իր բառերը, նա միանգամից աղջկան թվաց մի երեխա, որի նկատմամբ օրիորդը ակամա զգաց

մայրական քնքշություն և կարեկցություն։ Նա մոռացավ և՛ կոպիտ երիտասարդին, և՛ գերված հոգին, և՛ տղամարդուն, որն այնքան առնական հայացքով նայում էր իրեն, ուրախացնելով, միաժամանակ և վախեցնելով։ Աղջիկն իր առջև տեսնում էր մի երեխայի, որն իր կոշտ ու կոպտացած ձեռքով սեղմելով իր ձեռքը՝ ճանկռեց նրա մաշկը, և որը կարկամելով ասում էր նրան.

— Սա իմ կյանքում ամենանշանավոր օրն է։ Գիտե՞ք ինչ, ես այնքան էլ սովոր չեմ այս բոլորին. . . – նա շփոթված նայեց իր շուրջը,— այսպիսի մարդկանց ու այսպիսի տներին։ Այդ ամենը նորություն է ինձ համար և դա ինձ դուր է գալիս։

— Հույս ունեմ, որ դուք էլի կգաք մեզ մոտ,— ասաց աղջիկը, երբ տղան հրաժեշտ էր տալիս նրա եղբայրներին։

Նա գլխին քաշեց իր կեպին, անշնորհք կերպով գայթեց շեմքին և դուրս եկավ։

— Դե՛, ասա, ի՞նչ կարծիք կազմեցիր նրա մասին,— հարցրեց Արթուրը։

— Շատ հետաքրքրական է, և մեզ համար կարծես օդի թարմ մի հոսանք է,— պատասխանեց աղջիկը։— Քանի՞ տարեկան է։

— Քսան, շուտով քսանմեկ կլինի. ես այսօր հարցրի։ Երբեք չէի կարծում, թե այդքան երիտասարդ է։

«Նշանակում է, ես երեք տարով մեծ եմ նրանից», մտածեց Ռութը՝ համբուրելով և բարի գիշեր մաղթելով իր եղբայրներին։

Գլուխ III

Սանդուղքից իջնելիս Մարտին Իդենը ձեռքը տարավ իր վերարկուի գրպանը, հանեց մի կտոր դարչնագույն թուղթ և մի պտղունց մեքսիկական ծխախոտ, գլանակ փաթաթեց, խորը ներս քաշեց ու դանդաղ արտաշնչեց ծուխը։

— Գրո՛ղը տանի,— բացականչեց նա պատկառանքով ու զարմանքով։— Գրո՛ղը տանի,— կրկնեց նա և լռելով, մի անգամ էլ քրթմնջաց։— Գրողը տանի։— Հետո նա քանդեց հանեց օձիքն ու գրպանը դրեց։ Սառը անձրև էր գալիս, բայց Մարտինը հանեց գլխարկը, արձակեց բաճկոնի կոճակները և քայլեց առաջ առանց նկատելու շրջապատը։ Միայն աղոտ կերպով էր գիտակցում, որ անձրևում է։ Նա համակված էր ինչ-որ էքստազով, արթմնի երազում էր, մտովին վերապրելով այն ամենը, ինչ քիչ առաջ պատահել էր իրեն։

Վերջապես նա հանդիպել էր այն կնոջը, որի մասին ինքը ճիշտ է՝ հազվադեպ, բայց մտածել էր (նրա բնավորությանը հատուկ չէր խորհել կանանց մասին), և որին իր կյանքի ճամփին հանդիպելու մասին միշտ էլ աղոտ հույս էր ունեցել։ Նա սեղան է նստել այդ կնոջ կողքին, սեղմել է նրա ձեռքը, նայել աչքերին և նրանց մեջ տեսել է հոգու գեղեցկությունը, որ հավասարվում է աչքերի գեղեցկությանը, որոնց մեջ այդ հոգին ճառագայթում է, այդ մարմնի գեղեցկությանը, որի մեջ այդ հոգին բնակվում է։ Բայց նրա մարմնի մասին Մարտինը չէր մտածում որպես մարմնի, և այդ բանը նրա համար նորություն էր, որովհետև իր ճանաչած կանանց մասին նա ոչ մի անգամ այլ կերպ չէր մտածել։ Ռութի մարմինը ինչ-որ առանձնահատուկ բան էր, մինչև անգամ

թվում էր, թե նրա մարմինը չպետք է ենթակա լինի սովորական ֆիզիկական հիվանդությունների և տկարությունների։ Այդ մարմինը ոչ միայն նրա հոգու բնակարանն է, դա հոգու սկզբնաղբյուրն է, նրա աստվածային էության ամենամաքուր և ամենագեղեցիկ մարմնավորումը։ Աստվածայնության այդ տպավորությունը ապշեցրեց Մարտինին և, ցրելով նրա երազանքը, նրանում զարթեցրեց ավելի զգաստ մտքեր։ Մինչև այժմ աստվածայինի մասին ո՛չ մի խոսք, ո՛չ մի ցուցում, ո՛չ մի ակնարկություն չէին հասնում նրա գիտակցությանը։ Մարտինը ոչ մի ժամանակ չէր հավատում աստվածայինին. նա միշտ անկրոն մարդ է եղել և բարեհոգաբար ծիծաղում է հոգևորականների և հոգու անմահության մասին խոսող երկերի վրա։ Ոչ մի կյանք «այնտեղ» չկա, ասում էր նա իրեն, և չի կարող լինել. ամբողջ կյանքը այստեղ է, իսկ դրանից դենը՝ հավիտենական խավար։ Բայց այն, ինչ նա տեսավ աղջկա աչքերում, դա հենց հոգին է՝ անմահ հոգին, որը չի կարող մեռնել։ Ոչ մի տղամարդ, ոչ մի կին, որոնց ճանաչել էր նա մինչև այդ, նրանում չէին առաջացրել անմահության միտքը, իսկ Ռութը առաջացրեց՝ երիտասարդին անշշուկ փսփսաց այդ միանգամից՝ հենց որ նայեց Մարտինին։ Աղջկա դեմքը հիմա էլ շողում է նրա աչքերի առաջ՝ դժգույն ու լուրջ, փաղաքշող ու զգայուն, կարեկցությամբ ու քնքշությամբ ժպտալով, ինչպես միայն ոգին կարող է Ժպտալ, և այնպիսի անարատությամբ, որպիսին նա երբեք չի երազել տեսնել։ Ռութի անբիծ լինելը ապշեցրեց ու ցնցեց նրան։ Նա գիտեր, որ գոյություն ունեն բարին ու չարը, իսկ անբիծության միտքը, որպես կենդանի կյանքի հատկանիշներից մեկը, երբեք չէր անցել նրա մտքով։ Իսկ այժմ (այդ աղջկա մեջ) նա տեսավ այդ անբիծությանը, բարության և անարատության բարձրագույն աստիճանը, որոնց զուգակցությկան մեջ էլ հենց կայանում է հավիտենական կյանքը։

Եվ հանկարծ Մարտինի հոգում ծագեց հավիտենական կյանքին հաղորդակից լինելու փառասեր տենչը։ Նա շատ լավ գիտեր, որ արժանի չէ մինչև անգամ ջուր կրելու այդ աղջկա համար, հենց այն, որ նրա հետ նստել է ամբողջ երեկո և զրուցել՝ անակնկալ ու ֆանտաստիկ մի հաջողություն էր։ Իհարկե, դա լոկ պատահականություն էր։ Ինքը ոչնչով արժանի չէր այդ բանին, արժանի չէր այդ երջանկությանը։ Նրան տիրեց կրոնական տրամադրություն։ Նա դարձավ հեզ ու խոնարհ, պատրաստ՝ անձնուրացության և ինքնանվաստացման։ Այդ վիճակում է, որ մեղավորը գնում է խոստովանանքի։ Իր մեղքը ապացուցված էր։ Եվ ինչպես ամեն մի մեղավոր, զղջալով ու քավելով իր մեղքերը, գուշակում է իր ապագա երանությունը, այնպես էլ Մարտինը տեսնում էր առաջիկա իր երջանկությունը, որ ինքը ձեռք կբերի՝ տիրելով աղջկան։ Բայց այդ նվաճումը պատած էր ինչ-որ մշուշով և բոլորովին տարբեր էր այն նվաճումից, որ ծանոթ էր իրեն։ Փառասիրական երազները թևավորեցին Մարտինին. նա պատկերացնում էր, որ աղջկա հետ միասին ճախրում է գլխապտույտ բարձունքներում, մտքեր է փոխանակում նրա հետ, նրա հետ միասին հրճվում է այն ամենով, ինչ գեղեցիկ է ու վեհ։ Իր երազածը հոգեկան նվաճում էր, ամեն կոպտությունից զերծ, հոգիների ազատ ընկերակցություն, որը որոշակի պատկերացնել չէր կարողանում. նա երբեք չէր էլ աշխատում պատկերացնել. Մարտինն առհասարակ ոչ մի բանի մասին չէր մտածում։ Նրանում զգացողությունը գերիշխում էր բանականության վրա, և նա անձնատուր եղավ հոգու այնպիսի հույզերի, որպիսիք անցյալում երբեք չէր ունեցել. նա հոսանքով գնում էր զգացմունքների ծովում՝ տարվելով իրական կյանքի սահմաններից դուրս։ Նա քայլում էր հարբածի նման տատանվելով և կիսաձայն մրթմրթալով.

— Գրողը տանի։ Օ՜, գրողը տանի։

Փողոցի անկյունում կանգնած ոստիկանը կասկածոտ նայեց նրան և քայլվածքից հասկացավ, որ նավաստի է։

— Որտե՞ղ ես այդպես կոնծել,— հարցրեց ոստիկանը։

Մարտին Իդենը վերադարձավ իրական աշխարհ։ Նա բնականից օժտված էր ներքին ճկունությամբ, հանգամանքներին շուտ հարմարվելու ունակությամբ։ Հենց որ ոստիկանը ձայն տվեց, նա իսկույն ուշքի եկավ, որոշակիորեն պատկերացրեց կացությունը։

— Հետաքրքի՜ր է,— բացականչեց նա ծիծաղելով,— չեմ էլ նկատել, որ խոսում եմ ինքս ինձ՝ լսելի ձայնով։

— Մի քիչ հետո կսկսես երգել,— նրա վիճակը գնահատեց ոստիկանը։

— Ո՛չ, չեմ սկսի։ Մի լուցկի տվեք ինձ, և ես իսկույն կնստեմ տրամվայ ու կգնամ տուն։

Նա վառեց գլանակը, բարի գիշեր մաղթեց ոստիկանին ու ճանապարհը շարունակեց։

— Ի՞նչ կասես, հավանեցի՞ր այդ,— քրթմնջաց նա,– այդ տխմարը կարծեց, թե ես հարբած եմ։– Նա ծիծաղեց քթի տակ ու մտածեց. «Իսկապես որ հարբած եմ. չէի կարծում, թե կնոջ դեմքը կարող է ինձ հարբեցնել»։

Հեռագրատան պողոտայում նա նստեց տրամվայ, որը գնում էր Բերքլի։ Վագոնը լի էր երիտասարդներով, որոնք ուսանողական երգեր էին երգում։ Նա հետաքրքրությամբ դիտում էր նրանց։ Դրանք համալսարանի ունկնդիրներ էին, հաճախում էին նույն դասախոսություններին, որոնց ներկա էր լինում Ռութը, պատկանում էին նույն հասարակության, կարող էին ծանոթ լինել նրա հետ, եթե ուզենային կարող էին ամեն օր տեսնել նրան։ Մարտինը զարմացավ, որ նրանք չէին ցանկանում այդ, որ նրանք ամբողջ երեկո ժամանակ են անցկացրել մի որևէ տեղում՝ փոխանակ նրա հետ լինելու, նրա հետ զրուցելու, պատկառանքով հիանալու նրանով։ Նա նկատեց մի պատանու՝ նեղ ու փոքր աչքերով և կախ շրթունքով։ Անպետք, արատավոր պատանի է, վճռեց նա։ Նավում դա կլիներ վախկոտ, լացկան ու մատնիչ։ Այն միտքը, որ ինքը՝ Մարտինը, այդ պատանուց անհամեմատ լավ է, չափազանց ուրախացրեց նրան։ Այդ միտքը կարծես մոտեցրեց Մարտինին աղջկան։ Նա սկսեց բաղդատել իրեն այդ ուսանողների հետ, մտածեց իր ուժեղ, մկանուտ մարմնի մասին և վճռեց, որ ֆիզիկապես, կհաղթի նրանցից ամեն մեկին։ Բայց նրանց գլուխները լիքն են գիտելիքներով, որոնք թույլ են տալիս խոսելու աղջկա հետ միևնույն լեզվով. ահա հենց այդ միտքն էլ ճնշում էր նրան։ Միաժամանակ նա մտածեց. «Ի վերջո ինձ էլ է ուղեղ տրված ինչ-որ բանի համար, այն, ինչի հասել են նրանք, ես էլ կարող եմ նվաճել։» Նրանք ուսումնասիրում էին կյանքը գրքերով այն դեպքում, երբ ինքը ապրում է այդ կյանքով։ Իր գլուխը նույնպես լիքն էր գիտելիքներով, միայն թե դրանք այլ տեսակի գիտելիքներ էին։ Նրանցից ո՞վ կկարողանար առագաստ պրկել, ղեկ վարել, հերթապահության կանգնել։ Նա վերհիշեց իր կյանքը՝ լի վտանգներով, քաջագործությամբ, զրկանքներով ու աշխատանքով։ Հիշեց այն ամենը, ինչ ստիպված էր կրել իր ուսման շրջանում։ Ոչինչ, համենայն դեպս, դա օգտակար է եղել։ Կգա ժամանակ, որ նրանք էլ կընդհարվեն կենդանի կյանքի հետ և կկրեն բոլոր այն փորձանքները, ինչ արդեն կրել է ինքը. և դա շատ լավ է։ Մինչ նրանք կսովորեն այն, ինչ իրեն վաղուց է ծանոթ, ինքը կարող է գրքերից սովորել կյանքի մյուս կողմը։

Տրամվայն անցնում էր Օքլենդի և Բերքլիի միջև ձգված բազմաթիվ կիսամայի տարածությունների մոտով։ Մարտին Իդենը սպասում էր, որ հասնի իրեն լավ ծանոթ երկհարկանի տանը, որի ճակատին փայլում էր սնապարծ «Հիգգինբոթամի մանրածախ առևտրական տուն» ցուցանակը։ Այդ տան մոտ նա իջավ տրամվայից և մի րոպե նայեց ցուցանակին, որն ավելի շատ բան էր ասում նրան, քան գրված էր այնտեղ։ Թվում էր, որ այդ տառերից գծուծության, եսասիրության և ողորմելի ոչնչության հոտ էր փչում։ Բեռնարդ Հիգգինբոթամն ամուսնացած էր Մարտինի քրոջ հետ, և Մարտինն արդեն բավական լավ ուսումնասիրել էր նրան։ Մարտինն իր բանալիով բացեց դուռը և սանդուղքով բարձրացավ երկրորդ հարկը։ Այստեղ ապրում էր փեսան։ Խանութը գտնվում էր ներքևում, բայց հնացած բանջարեղենի հոտը թափանցում էր մինչև այստեղ։ Մութ նախասենյակով անցնելիս նա սայթաքեց՝ դիպչելով խաղալիք սայլակին, որն այնտեղ թողած կլիներ քրոջ բազմաթիվ դստրիկներից ու որդիներից մեկը, և դղրդոցով կպավ դռանը։ «Կծծի՛ մարդ,— մտածեց նա,— ափսոսում է երկու սենթ վճարել գազի համար, որպեսզի կենվորներն իրենց քիթը չջարդեն»։

Նա շոշափելով գտավ բռնակը, բացեց դուռը և մտավ լուսավորված սենյակ, ուր նստած էին իր քույրը և Բեռնարդ Հիգգինբոթամը։ Քույրը կարկատում էր ամուսնու տաբաթը, իսկ նա երկու աթոռների վրա երկարած և գորգից կարած ծռմռված մուճակներով ոսկրոտ ոտքերը կախած թերթ էր կարդում։ Երբ Մարտինը մտավ սենյակ, նա իր սև, խորաթափանց ու խորամանկ աչքերով նայեց նրան թերթի վերևից։ Բեռնարդը միշտ էլ բնազդային մի զզվանք էր առաջացնում Իդենի մեջ։ Ի՞նչը կարող էր հրապուրել քրոջն այս մարդու մեջ։ Նա Մարտինին թվում էր մի օձ, և նրա մեջ առաջացնում էր անդիմադրելի մի ցանկություն՝ ճզմել նրան իր կրունկի տակ։ «Մի անգամ ես նրա ռեխը կջարդեմ», մխիթարում էր ինքն իրեն, և միայն այդ միտքն օգնում էր նրան հանդուրժելու այդ մարդու ներկայությունը։ Նրա չար ու գիշատիչ աչքերը տհաճությամբ նայում էին Մարտինին։

— Դե՞,— հարցրեց Մարտինը,— ի՞նչ է պատահել։

— Այդ դուռը անցած շաբաթ ենք ներկել,— ասաց միստր Հիգգինբոթամը՝ միաժամանակ տրտնջալով և չարանալով,— և դու գիտե՞ս, թե այժմ որքան վաղ է գջլում միությունը։ Դու կարող էիր ավելի զգույշ լինել։

Մարտինն ուզում էր պատասխանել, բայց հրաժարվեց՝ մտածելով, որ դա անհուսալի բան է։ Մտքերը ցրելու համար նայեց պատից կախած քրոմովիմատիպ նկարին։ Նա զարմացավ։ Այդ նկարը միշտ էլ դուր էր գալիս իրեն, իսկ հիմա կարծես առաջին անգամ է տեսնում։ Դա էժանագին ապրանք էր, ինչպես այս բնում գտնվող ամեն բան։ Նրա մտքում հանկարծ պատկերացավ այն տունը, որից նա քիչ առաջ էր հեռացել. այստեղ ամենից առաջ տեսավ պատերից կախած կտավները, հետո աղջկան, որը քնքուշ ժպիտով նրա ձեռքն էր սեղմում հրաժեշտ տալիս։ Նա մոռացավ, թե որտեղ է գտնվում, մոռացավ Բեռնարդ Հիգգինբոթամի գոյությունը և ուշքի եկավ միայն այն ժամանակ, երբ այդ ջենտլմենը հարցրեց.

– Ի՞նչ է, աչքիդ տեսի՞լք երևաց։

Մարտինն ուշքի եկավ և նայելով այդ չոր ու խորամանկ աչքերին՝ հանկարծ հիշեց, թե այդ աչքերը ինչ տեսք են ստանում, երբ դրանց տերը ապրանք է վաճառում կրպակում՝ ստրկամիտ, ինքնագոհ, ճարպոտ և հաճոյակատար։

— Այո՛,— պատասխանեց Մարտինը,— աչքիս մի տեսիլք երևաց։ Բարի գիշեր, բարի գիշեր, Գերտրուդա։

Նա քայլերն ուղղեց դեպի դուռը, ճամփին դարձյալ սայթաքեց և քիչ էր մնում ընկներ՝ ոտով կապելով գորգին։

— Մի՛ շրխկացրու դուռը,— նախազգուշացրեց միստր Հիգգինբոթամը։

Արյունը խփեց Մարտինի գլուխը, բայց նա զսպեց իրեն և դուռը զգուշորեն փակեց իր հետևից։

Միստր Հիգգինբոթամը հաղթական նայեց կնոջը։

— Հարբած է,— հայտարարեց նա խռպոտ շշնջյունով,– ասացի, որ կկոնծի։

Կինը հեզությամբ գլխով արեց։

— Ճիշտ է, որ աչքերը փայլում են,— խոստովանեց կինը,— և օձիքն էլ չգիտես ո՛ւր է կորել. տնից օձիքով դուրս եկավ։ Բայց թերևս այնքան էլ շատ չի՞ խմել։

— Հազիվ էր ոտքի կանգնում,— առարկեց ամուսինը,— ես դիտում էի նրան։ Մի քայլ անգամ չէր կարողանում անել առանց սայթաքելու։ Լսեցի՞ր, թե ինչպես քիչ էր մնում գետին գլորվեր նախասենյակում։

— Նա անպայման դիպել է Ալիսի սայլակին,— պատասխանեց կինը,— մթության մեջ չի նկատել։

Միստր Հիգգինբոթամը ձայնը բարձրացրեց, ավելի ու ավելի ջղայնանալով։ Նա ամբողջ օրը կրպակում համեստորեն հաճոյացել էր հաճախորդներին, սպասելով, որ երեկոյան ընտանեկան շրջանում վերջապես իրավունք կունենա լինել այն, ինչ ինքն է։

— Քեզ ասում եմ, որ քո աննման եղբայրը հարբած էր։

Նրա ձայնը սառն էր, խիստ, վճռական, նրա շրթունքները մեքենայի նման դրոշմում ու կտրում էին ամեն մի բառը։ Կինը հառաչեց և լռեց։ Դա մի խոշոր, փխրուն կին էր՝ միշտ անխնամ հագնված, միշտ ուժասպառ իր մարմնի, աշխատանքի և իր ամուսնու տխմար բնավորության բեռից։

— Ես ասում եմ, որ նա ժառանգել է դա իր հորից,– շարունակեց միստր Հիգգինբոթամը մեղադրական տոնով,– և, նույն ճանապարհով էլ կգնա։ Լավ իմացիր, որ նա էլ է իր վերջը ցանկապատի տակ գտնելու։

Կինը դարձյալ գլխով արեց, հառաչեց ու շարունակեց կարել։ Երկուսն էլ համոզված էին, որ Մարտինը տուն եկավ հարբած։ Նրանց հոգին փակ էր ամեն մի գեղեցկության հանդեպ, այլապես պետք է հասկանային, որ այդ փայլատակող աչքերն ու այդ լուսաշող դեմքը արտացոլում էին պատանեկան առաջին սերը։

— Լա՛վ օրինակ է երեխաների համար,— գոռաց հանկարծ միստր Հիգգինբոթամը՝ զայրացած իր կնոջ լռությունից։ Երբեմն նա գրեթե ցանկանում էր, որ կինն ավելի հաճախ առարկի իրեն։– Եթե եղբայրդ մի անգամ էլ այդպիսի բան թույլ տա, թող կորչի, հասկացա՞ր։ Ես չեմ ցանկանում, որ անմեղ երեխաները, տեսնելով նրա հարբած գարշելի մռութը, իրենք էլ այլասերվեն։– Միստր Հիգգինբոթամը սիրում էր գործածել թերթում իր նոր հանդիպած բառերը։— Այո, որպեսզի չայլասերվեն, այլ կերպ չի կարելի ասել։

Բայց նրա կինը շարունակում էր միայն հառաչել, շարժել գլուխն ու կարել։ Միստր Հիգգինբոթամը դարձյալ վերցրեց թերթը։

— Վճարե՞լ է նա անցած շաբաթվա ուտելիքի դրամը,— հարցրեց նա հանկարծ, թերթի վրայից նայելով կնոջը։

Կինը գլխով արեց ու ավելացրեց.

— Դեռ փող ունի։

— Ե՞րբ է նա դարձյալ նավարկության մեկնելու։

— Կարծում եմ, երբ դրամը սպառվի,— պատասխանեց կինը։– Նա երեկ գնաց Սան-Ֆրանցիսկո տեսնելու, թե նավ չկա՞։ Բայց քանի դեռ մոտը դրամ կա, իհարկե, պատահական նավում ծառայելու պայմանագիր չի կնքի։ Նա դժվարահաճ է։

— Է՛լ ինչ կուզեր։ Տախտակամածի հավաքարարին վայել չի՛ այդպիսի դժվարահաճություն,– քմծիծաղեց միստր Հիգգինբոթամը։– Դժվարահա՛ճ. մի դրան նայեք, է՛։

— Ինչ-որ երկկայմանավի մասին էր ասում, որը պատրաստվում է գնալ արտասահման ինչ-որ գանձ որոնելու։ Նա հենց այդ նավով էլ ուզում էր մեկնել, եթե միայն դրամը բավականացներ սպասելու այդ նավին։

— Եթե նա ցանկանար հաստատվել այստեղ, ես նրան կընդունեի ինձ մոտ որպես սայլապան,— ասաց ամուսինը՝ առանց բարյացակամության շեշտի.— Թոմը դուրս եկավ գործից։

Կինը նայեց նրան վրդովված ու հարցական հայացքով։

— Այս երեկո գնաց։ Նա աշխատելու է Քարուզերսների մոտ։ Նրանք Թոմին վճարում են ավելի, քան ինձնից էր ստանում։

— Տեսնո՞ւմ ես։ Ես ասել եմ քեզ, որ դու նրան ձեռքից բաց չթողնես,— բղավեց կինը.— դու նրան վճարում էիր ավելի քիչ, քան նա արժանի էր։

— Գիտես ինչ, պառա՛վս,— չարացած ասաց Հիգգինբոթամը։— Հազար անգամ ասել եմ քեզ, որ իմ գործերին չխառնվես. էլ չեմ կրկնելու այդ։

— Ինչպես ուզում ես,— մռթմռթաց կինը.— բայց Թոմը լավ տղա էր։

Ամուսինը կատաղի մի հայացք ուղղեց կնոջը։ Դա կնոջ կողմից անասելի հանդգնություն էր։

— Եթե քո եղբայրը ծույլ չլիներ, կարող էր աշխատել սայլի վրա,— քթի մեջ ասաց նա։

— Նա կանոնավոր վճարում է ուտելիքի և սենյակի համար,— առարկեց կինը։– Նա իմ եղբայրն է, և քանի նա քեզ պարտական չէ, ոչ մի դեպքում դու իրավունք չունես շարունակ նրա վրա հարձակվել։ Ես էլ դեռ զգացումներ ունեմ, թեև ամբողջ յոթ տարի է, որ ամուսնացել եմ քեզ հետ։

— Ասացի՞ր նրան, որ պետք է վճարի գազի վարձը, եթե շարունակի կարդալ գիշերները,— հարցրեց նա։

Միսիս Հիգգինբոթամը ոչինչ չպատասխանեց։ Նրա վրդովմունքը անհետացավ, հոգին նորից ընկղմեց հոգնած մարմնի մեջ. ամուսինը հաղթանակել էր, նա հաղթեց կնոջը։ Ամուսնու մանրիկ աչքերը չարախինդ փայլատակեցին, և նա հրճվում էր՝ լսելով կնոջ

արձակած հառաչանքները։ Նա մեծ բավականություն էր զգում սաստելով կնոջը, որին վերջերս դյուրին էր սաստել. այլ բան էր նրանց ամուսնության առաջին տարիներին, նախքան երեխաների ծնունդը, երբ ամուսնու մշտական կռվախնդրությունը դեռ չէր ջլատել նրա ուժերը։

— Էա՛վ, վաղը կասես նրան,— ասաց ամուսինը։— Հա, չմոռանամ ասելու, առավոտը կանչել տուր Մերիենին, թող վաղը նայի երեխաներին, որովհետև Թոմը հեռանում է. այնպես որ ես ինքս պետք է գնամ սայլով ապրանք բերելու, իսկ դու իմ փոխարեն խանութում առևտուր կանես։

— Ես վաղը լվացք ունեմ,— առարկեց կինը անվճռական տոնով։

— Ուրեմն, շուտ վեր կաց. . . Ես ժամը տասից առաջ չեմ կարող գնալ։

Նա բարկացկոտ շուռ տվեց թերթը և շարունակեց ընթերցումը։

Գլուխ IV

Մարտին Իդենը դեռևս դողում էր փեսայի հետ ընդհարվելուց հետո, երբ մութ նախասենյակով անցավ իր կացարանը՝ մի փոքր խցիկ, ուր հազիվ զետեղված էին մի մահճակալ, մի լվացարան ու մի աթոռ։ Միստր Հիգգինբոթամը շատ էր կծծի, և չէր ուզում աղախին պահել, քանի որ իր կինը կարող էր աշխատել։ Բացի այդ, աղախնին հատկացված սենյակում կարող էր բնակվել մի երկրորդ կենվոր։ Մարտինը Սուինբեռնը և Բրաունինգը դրեց աթոռին, հանեց բաճկոնը և նստեց մահճակալին։ Զսպանակները տնքացին նրա մարմնի ծանրությունից, սակայն նա ուշադրություն չդարձրեց դրան։ Նա սկսեց կոշիկները հանել, երբ դիմացի պատի սպիտակ ծեփի վրա նկատեց երդիկից ծորած կեղտոտ, երկար բծեր, որ գոյացել էին անձրևից, և անզգայացավ։ Այդ կեղտոտ ֆոնի վրա սկսեցին երևալ ու անհետանալ զանազան տեսիլքներ։ Մարտինը մոռացավ իր կոշիկները և երկար նայում էր պատին, ապա նրա շրթունքները սկսեցին շարժվել և նա մրմնջաց՝ Ռո՛ւթ։

Ռո՛ւթ։ Մարտինը երբեք չէր էլ մտածել, որ մի պարզ հնչյուն կարող էր այդքան գեղեցիկ լինել։ Այդ հնչյունը փաղաքշում էր նրա լսողությունը, և նա զմայլանքով կրկնում էր Ռո՛ւթ, Ռո՛ւթ։ Դա մի թալիսման էր, մոգական մի թովչություն։ Եվ ամեն անգամ, երբ նա տալիս էր այդ անունը, Ռութի դեմքը պատկերանում էր նրա աչքին, կեղտոտ պատը լուսավորելով ոսկի շողով։ Այդ շողը չէր սահմանափակվում պատով, այլ տարածվում էր մինչև անհունություն, որի ոսկե խորքերում իր հոգին փնտրում էր Ռութի հոգին։ Նրանում գտնվող ամեն լավագույն բան հուժկու հոսանքով հորդեց դուրս։ Հենց Ռութի մասին մտածելը ազնվացնում, մաքրում և դարձնում էր նրան ավելի լավ և ցանկություն էր առաջացնում լինել ավելի լավ։ Այդ բանը մի նոր երևույթ էր Մարտինի համար։ Մարտինը դեռ երբեք չէր հանդիպել այնպիսի կանանց, որոնք ավելի լավ դարձնեին նրան, քան ինքն էր։ Ընդհակառակը, նրանք միշտ էլ նրան կոպիտ կենդանու էին վերածում։ Նա չէր գիտակցում, որ այդ կանանցից շատերը իրեն տվել են իրենց լավագույնը, ինչքան էլ որ այդ լավագույնը խղճուկ լիներ։ Երբեք չմտածելով իր մասին նա չէր իմանում, որ իր մեջ կա ինչ-որ բան, որը կանանցից սեր է քաշում, և հենց դրա համար էլ կանայք այդքան համառորեն ձգտում էին ձեռք բերել նրա երիտասարդությունը։ Նա երբեք չէր փնտրում կանանց. նրանք էին փնտրում

իրեն, և իր մտքով երբեք չէր անցել, որ կան կանայք, որոնք իր շնորհիվ ավելի լավ են դարձել: Նա մինչև այժմ ապրել էր չափազանց անհոգ, և հիմա իրեն թվում էր, թե միշտ էլ կանայք են բռնել իրեն և պինդ պահել իրենց կեղտոտ ձեռքերով: Դա արդարացի չէր ո՛չ կանանց, ո՛չ էլ իր նկատմամբ: Սակայն առաջին անգամ գիտակցելով իրեն, նա ի վիճակի չէր դատելու, այլ միայն ամոթից գետինն էր մտնում հիշելով իր անառակությունը:

Մարտինը հանկարծ ոտքի կանգնեց և աշխատեց տեսնել իրեն՝ լվացարանից վերև կախած կեղտոտ հայելու մեջ: Նա հայելին մաքրեց երեսսրբիչով և երկար ու ուշադիր նայեց: Իր կյանքում առաջին անգամ էր, որ իրոք տեսնում էր իրեն: Նրա աչքերը ստեղծվել էին տեսնելու համար, բայց մինչև այդ պահը մնում էին սևեռված դեպի աշխարհի անընդհատ փոփոխվող պատկերը, և նա այնքան էր զբաղված դրանով, որ ժամանակ չուներ մինչև անգամ նայելու ինքն իրեն: Հայելում նա տեսավ քսան տարեկան մի երիտասարդի գլուխն ու դեմքը, բայց չէր կարող որոշել, գեղեցի՞կ է ինքը, թե ոչ, որովհետև այդպիսի գնահատման չափանիշ չուներ: Բարձր ու սեպ ճակատից վերև նա տեսավ շագանակագույն մազերի մի փունջ: Նրա գանգուրները դուր էին գալիս կանանց. նրանք սիրում էին մատներով խառնել ու շոյել այդ մազերը: Բայց նա ուշադրություն չդարձրեց իր մազերին՝ համարելով, որ դրանք Ռութի համար չեն կարող ոչ մի նշանակություն ունենալ, և երկար ու խոհուն դիտեց իր բարձր ու սեպ ճակատը՝ աշխատելով թափանցել նրա մեջ, պարզել, թե ի՛նչ է թաքնված նրա հետևը: Ի՞նչ կարելի էր սպասել այդ ուղեղից, համառորեն հարցնում էր նա իրեն, և մինչև ո՞ւր կարող է հասնել նրանով: Կարո՞ղ է այդ ուղեղը հասցնել նրան Ռութին:

Մարտինը հարց էր տալիս իրեն, թե երևո՞ւմ է իր հոգին այդ կապտավուն-գորշ աչքերում, որոնք հաճախ բոլորովին երկնագույն էին դառնում՝ կարծես արևշող ծովի հարթ մակերեսը ներծծած լինեին իրենց մեջ: Հետաքրքիր էր իմանալ, թե ինչպիսի աչքեր կարող են դուր գալ Ռութին: Նա փորձեց նայել այդ աչքերին այնպես, ինչպես կնայեր աղջիկը, բայց դա ապարդյուն անցավ: Սովորաբար նա հեշտությամբ էր գուշակում այլ մարդկանց մտքերը, բայց դրանք այնպիսի մարդիկ էին, որոնց կյանքը նա լավ գիտեր. իսկ Ռութի կյանքը նրան բոլորովին անծանոթ էր: Դա նրա համար հանելուկ և հրաշք էր, որտեղի՞ց կարող էր իմանալ աղջկա թեկուզ մի միտքը: Համենայն դեպս, սրանք, եզրակացրեց նա, ազնիվ աչքեր են, և նրանց մեջ չկա ո՛չ մի ստորություն, ո՛չ մի նենգություն: Նրան զարմացրեց իր արևկեզ դեմքի թուխ գույնը. մինչ այդ երբեք չէր կարծել, որ ինքն այդքան սև է: Նա վեր քաշեց իր շապկի թևերը և արևից քիչ կիզված արմունկից վերև գտնվող մաշկը համեմատեց երեսի մաշկի հետ: Ոչ, այնուամենայնիվ, ինքն սպիտակ է, բայց ձեռքերը նույնպես արևակեզ էին: Այն ժամանակ նա թեքեց ձեռքը և մկանները լարելով, աշխատեց տեսնել ձեռքի այն մասերը, որոնց ամենևին չէր դիպել արևը, դրանք շատ սպիտակ էին: Նա ծիծաղեց հայելու միջի իր բրոնզե դեմքի վրա՝ մտածելով, որ մի ժամանակ դա էլ սպիտակ է եղել, ինչպես իր բազուկը, նրա մտքովն էլ չանցավ, որ աշխարհում այնքան էլ շատ չեն կանայք, որոնք կարողանային պարծենալ իրենց մաշկի այնպիսի սպիտակությամբ, ինչպիսին իրենն էր մարմնի այն մասերում, որոնք չէին կիզված արևից: Նրա բերանը կարող էր նմանվել քերովբեի բերանի, եթե սովորություն չունենար չարացած ժամանակ պինդ սեղմելու իր լիքը, զգայուն շրթունքները: Երբեմն նա այնքան պինդ էր սեղմում դրանք, որ բերանը դառնում էր լուրջ ու խիստ, մինչև անգամ ասկետորեն ժուժկալ: Դրանք մարտիկի և սիրեկանի շրթունքներ էին: Դրանք գիտեին լիովին վայելել կյանքի քաղցրությունը, բայց և մի կողմ թողնել այդ քաղցրությունը և իշխել

կյանքին։ Կզակը, ինչպես և ուժեղ, մի փոքր ագրեսիվ ներքին ծնոտը կարծես ստեղծված լինեին իշխելու կյանքին։ Նրանում ուժը հավասարակշռում էր զգայականությանը և զորացուցիչ ազդեցություն էր գործում դրա վրա. այդ պատճառով էլ սիրում էր առողջ գեղեցկությունը և արձագանքում ամբողջ զգացումներին։ Եվ շրթունքների արանքում փայլում էին ատամները, որոնք դեռ երբեք կարիք չէին զգացել ատամնաբույժի խնամքին։ Դրանք սպիտակ էին, պինդ և ուղիղ. այսպես վճռեց նա, երբ դիտեց դրանք ինչպես հարկն էր. սակայն դիտելիս հանկարծ շփոթվեց։ Նրա հիշողության խորքում մի աղոտ տպավորություն պատկերացավ այն մասին, որ կան մարդիկ, որոնք ամեն օր մաքրում են իրենց ատամները։ Դրանք բարձր դասի, Ռութի շրջանի մարդիկ են։ Հավանական է, որ Ռութն էլ ամեն օր մաքրում է ատամները։ Ի՞նչ կմտածի աղջիկը նրա մասին, եթե իմանա, թե Մարտինն իր ամբողջ կյանքում ոչ մի անգամ չի մաքրել ատամները։ Նա վճռեց վաղնեթ գնել ատամի խոզանակ և սովորություն դարձնել ատամները մաքրելը։ Միայն քաջագործությունների վրա չի կարելի հույս դնել աղջկան նվաճելու համար։ Ինքը պետք է փոխի իր անձին վերաբերող ամեն բան՝ ատամ մաքրելուց մինչև օձիքը հագնելը, թեև օսլայած օձիք հագնելով նրան թվում էր, թե զրկվում է ազատությունից։

Մարտինը բարձրացրեց ձեռքը, մատով քերեց կոշտաշատ ափը և նկատեց, որ կեղտը այնքան է ներծծվել մաշկի մեջ, որ խոզանակով էլ չես քերի։ Ի՜նչ ձեռնափ ունի Ռութը, նույնիսկ մտաբերելը մեծ բավականություն է պատճառում։ Այդ ափը քնքուշ է, ինչպես վարդի ծաղկաթերթը, զով ու թեթև ինչպես ձյան փաթիլը։ Ինքը երբեք չի մտածել այն մասին, որ կնոջ ձեռքը կարող է լինել այդքան փափուկ ու քնքուշ։ Նա մտածեց, թե ի՜նչ վայելք կարող է տալ այդպիսի մի ձեռքի փաղաքշանքը և այդ միտքը նրան շիկնեցրեց ու շփոթեցրեց։ Այդ միտքը աղջկա նկատմամբ չափազանց կոպիտ էր և նսեմացնում էր նրա հոգեկան գեղեցկությունը։ Ռութը մի դժգույն ոգի էր, մի ուրվական, որը ճախրում էր բարձունքում՝ հեռու, հեռու այն ամենից, ինչ մարմնեղեն է։ Եվ, սակայն, Մարտինը չէր կարողանում իր մտքից հեռու վանել նրա փափուկ ափի հիշողությունը։ Ինքը սովոր է տնային աշխատանքում տանջված կանանց, գործարանային բանվորուհիների կոշտ, կոպտացած ձեռքերին։ Իհարկե ինքը հասկանում էր, թե ինչո՜ւ են նրանց ձեռքերն այդքան կոպիտ, Ռութի ձեռքը քնքուշ և փափուկ է, որովհետև նա երբեք չի աշխատել։ Անդունդը նորից բացվեց իր և Ռութի միջև, երբ նա մտածեց, որ կան մարդիկ, որոնք կարիք չունեն աշխատելու՝ ապրելու համար։ Նրա աչքին հանկարծ պատկերացավ այն արիստոկրատի կերպարը, որը չի աշխատում։ Այդ կերպարը նրան երևաց պատի վրա՝ բրոնզե գոռոզ և ուժեղ մի արձանի ձևով։ Մարտինը ինքն էլ է աշխատել ամբողջ կյանքում, առաջին իսկ հիշողությունները կապված են աշխատանքի հետ. նրա ամբողջ ընտանիքն էլ աշխատող է եղել։ Վերցնենք հենց Գերտրուդային։ Եթե նրա ձեռքերը չէին կոպտանում տնային անվերջ աշխատանքից, ապա դրանք լվացքից հետո ուռած ու կարմիր էին լինում հորթի խաշած մսի պես։ Եվ կամ վերցնենք նրա մյուս քրոջը՝ Մերիենին։ Անցած ամառ նա աշխատում էր պահածոյի գործարանում, և նրա փոքրիկ, սիրուն ձեռքերը ամբողջովին ճանկըռված էին պոմիդոր կտրող դանակներից։ Բացի այդ, անցած ձմռանը, երբ նա աշխատում էր կարտոնաժի ֆաբրիկայում, նրա երկու մատները կտրեց հատիչ մեքենան։ Մարտինը հիշեց և իր մոր կոպիտ ձեռքերը, որոնք դագաղում խաչաձև դրված էին իրար վրա։ Նրա հայրն էլ էր աշխատել մինչև կյանքի վերջին օրը, և նրա ձեռքերը պատած էին ամեն մեկը գրեթե կես մատնաչափ մեծության կոշտերով։ Իսկ Ռութի ձեռքերը քնքուշ էին, և ոչ միայն նրա. այլև նրա մոր և եղբայրների

ձեռքերը։ Այս բանը առանձնապես զարմացրեց նրան, դա նրանց կաստայի բարձրության պերճախոս նշանն էր, Ռութի և իր՝ Մարտինի միջև գտնվող ահագին տարածության ապացույցը։

Մարտինը դառը քմծիծաղով նստեց մահճակալին ու վերջապես հանեց կոշիկները։ Նա խելագարվել էր, հարբել մի կնոջ դեմքից և փափուկ ու սպիտակ ձեռքերից։ Հանկարծ սվաղած պատի վրա նրա աչքին երևաց մի նոր տեսիլք։ Գիշերով նա կանգնած է Լոնդոնի Իստ-Էնդում գտնվող մի ահագին, մռայլ տան առաջ, իսկ իր կողքին՝ տասնհինգ տարեկան Մարջին՝ ֆաբրիկայի մի բանվորուհի։ Նա այդ աղջկան տուն էր ճանապարհել զբոսախնջույքից հետո։ Աղջիկն ապրում էր այդ մռայլ բնակարանում, ուր խոզն էլ չէր ուզենա ապրել։ Հրաժեշտ տալիս՝ Մարտինը երկարեց նրան իր ձեռքը։ Աղջիկը դեմ արեց իր շրթունքները համբուրվելու համար, բայց Մարտինը չէր ցանկանում նրան համբուրել։ Աղջկա մեջ ինչ-որ բան խրտնեցնում էր նրան։ Այդ ժամանակ աղջիկը տենդագին սեղմեց նրա ձեռքը։ Մարտինը զգաց նրա փոքրիկ ձեռքի կոշտերը և աղջկա նկատմամբ կարեկցությամբ համակվեց։ Տեսավ նրա պաղատագին, կարոտալի աչքերը, նրա կանացի նիհար կերպարանքը, որի մեջ արդեն զարթնել էր կանացի, անհամարձակ, բայց մոլեգին բնազդը։ Եվ նա, կարեկցությունից մղված, գրկեց աղջկան և համբուրեց նրա շրթունքները։ Նա լսեց աղջկա ուրախ բացականչությունը և զգաց, թե աղջիկը ինչպես, կատվի նման փարվեց իրեն։ Խե՜ղճ, փոքրիկ, վտիտ էակ, Մարտինը դիտում էր այդ հեռավոր անցյալի տեսիլքը։ Նա սարսռեց ամբողջ մարմնով, ինչպես սարսռել էր այն երեկո, երբ աղջիկը փաթաթվեց իրեն և նրա սիրտը ճմլվեց թախծից։ Դա մի գորշ տեսիլ էր. այն ժամանակ երկինքը գորշ էր և գորշ անձրև էր տեղում փողոցի կեղտոտ սալաքարերի վրա։ Բայց հանկարծ պատի վրա երևաց լուսաշող մի ցոլք, որը մթագնեց բոլոր կերպարանքներն ու տեսիլքները. նրա աչքին շողշողաց Ռութի գունատ դեմքը պսակված ոսկեգույն մազերով, հեռու և անիմանալի աստղերի նման։

Մարտինը վերցրեց աթոռից Սուինբեռնի և Բրաունինգի գրքույկներն ու համբուրեց։ Այնուամենայնիվ, նա հրավիրեց ինձ, անցավ մտքով։ Նա մի անգամ էլ զննեց ինքն իրեն հայելու մեջ և բարձրաձայն ու հանդիսավորությամբ ասաց.

— Մարտի՛ն Իդեն, վաղը առավոտ քո առաջին գործը կլինի գնալ ձրի գրադարան և կարդալ որևէ բան բարեկրթության մասին, հասկացա՞ր։

Այնուհետև նա հանգցրեց գազը, և մահճակալի զսպանակները տնքացին նրա մարմնի ծանրության տակ։

— Իսկ գլխավորը, Մարտին, դու կարելույն չափ քիչ հայհոյիր. լսո՞ւմ ես, բարեկամ,— ասաց նա բարձրաձայն։ Այդ ասելուց հետո նա քնեց, և նրա երազներն իրենց ցնորամտությամբ ու համարձակությամբ կարող էին մրցել միայն ափիոն ծխողի երազների հետ։

Գլուխ V

Հաջորդ առավոտ զարթնելով իր վարդագույն երազներից, զգաց օճառի և կեղտոտ սպիտակեղենի հոտը և լսեց աշխատանքային տանջալից օրը սկսած մարդկանց կռվի ու հայհոյանքի ժխորը։ Երբ դուրս եկավ իր սենյակից, լսեց քրոջ ցասկոտ աղաղակը և մի ապտակի ձայն, որ նա հասցրեց իր բազմաթիվ երեխաներից մեկին՝ բարկությանը

մի ելք տալու համար։ Երեխայի ճիչը դանակի պես կտրեց Մարտինի լսելիքը։ Այստեղ նրան զզվելի էր թվում ամեն ինչ, մինչև անգամ օդը, որ շնչում էր ինքը։ Ինչպե՛ս այդ բոլորը նման չէ Ռութի բնակած տանը տիրող անդորրին և ներդաշնակությանը։ Այնտեղ ամեն բան վսեմ է, ոգեղեն, իսկ այստեղ նյութական, կոպիտ նյութական։

— Այստեղ արի, Ալֆրեդ,– կանչեց նա լացող երեխային և ձեռքը տարավ գրպանը, ուր դրամներ կային։ Նա անխնամ էր վերաբերվում դրամներին. հենց այդտեղ էլ արտահայտվում էր նրա սրտաբաց բնավորությունը։ Նա մանչուկի ափը դրեց քսանհինգ սենթանոց մի դրամ և գրկեց նրան, որպեսզի հանգստացնի։

– Վազիր, սառնաշաքար գնիր և մի՛ մոռանա տալ նաև եղբայրներիդ ու քույրերիդ։ Այնպիսին ընտրիր, որը շատ ուշ է հալվում։

Նրա քույրը գլուխը տաշտակից բարձրացրեց, մեջքն ուղղեց ու նայեց նրան.

– Տասը սենթն էլ բավական էր,— ասաց քույրը,— դու դրամի արժեքը չգիտես, երեխան կտրաքվի ուտելուց։

– Ոչի՛նչ, քույրիկ,— ասաց նա ուրախ,— իմ դրամներն իրենք գիտեն իրենց արժեքը։ Բարի լո՛ւյս, քույրիկ. եթե դու այդքան զբաղված չլինեիր, աստված վկա, կհամբուրեի քեզ։

Նա ցանկանում էր սիրալիր լինել քրոջ հետ, որը բարի սիրտ ուներ և յուրովի (նա գիտեր այդ) սիրում էր Մարտինին։ Ճիշտ է, որ տարիների ընթացքում նա ավելի և ավելի էր կորցնում իր նախկին կերպարը, դառնում էր կռվարար ու դյուրագրգիռ։ Մարտինը վճռեց, որ այդ փոփոխությունը բացատրվում է ծանր աշխատանքով, մեծ ընտանիքով և ամուսնու անտանելի բնավորությամբ։ Եվ հանկարծ նրան այնպես թվաց, թե քույրը կարծես ներծծվել է այդ փտած բանջարեղենի, կեղտոտ սպիտակեղենի և գջլած պղնձադրամների գարշելի հոտով, այն պղնձադրամների, որ նա հաշվում էր վաճառասեղանի առաջ։

– Գնա նախաճաշիր,— ասաց քույրը արտաքուստ կոպիտ կերպով, իսկ ներքուստ գոհունակությամբ։ Աշխարհի երեսին թափառող իր բոլոր եղբայրներից Մարտինը միշտ էլ ամենից սիրելին էր։

– Արի՛,– ես քեզ ուզում եմ համբուրել,— ասաց նա՝ ենթարկվելով իր հանկարծական հույզին։

Քույրը մատներով սրբեց փրփուրը՝ նախ մի ձեռքից, հետո մյուսից։ Մարտինը գրկեց նրա ծանր իրանը և համբուրեց խոնավ ու եռացրած ջրից փափկացած շրթունքները։ Քրոջ աչքերում արցունքներ երևացին ոչ այնքան զգացումների զեղումից, որքան մշտական հոգնածությունից առաջացած թուլությունից։ Քույրը ետ մղեց նրան, բայց Մարտինը, այնուամենայնիվ, նկատեց նրա արցունքները։

– Նախաճաշը վառարանում է,— աճապարանքով ավելացրեց քույրը,— անկասկած, Ջիմն արդեն վեր է կացել։ Այսօր ես լվացքի կապակցությամբ վեր կացա դեռ լույսը չբացված։ Գնա, շուտ կեր ու հեռացիր այստեղից, այսօր օրը դժնդակ է մեզ համար. Թոմը դուրս եկավ ծառայությունից։ Հետևաբար Բեռնարդը ստիպված կլինի սայլով ինքը գնալ։

Մարտինը ընկճված սրտով գնաց խոհանոց։ Քրոջ կարմիր դեմքն ու կեղտոտ ձեռքը խորը տպավորվեցին իր հիշողության մեջ։ Մարտինը մտածեց. նա կսիրեր ինձ, եթե

ժամանակ ունենար, սակայն ջլատվում է աշխատանքից։ Անասուն է այդ Բեռնարդ Հիգգինբոթամը, որ ստիպում է կնոջը այդքան աշխատել։ Միաժամանակ Մարտինը չէր կարողանում պոկ գալ այն մտքից, որ քրոջ համբույրի մեջ ոչ մի գեղեցկություն չկար։

Իրավ է, որ այդ համբույրը ինքնըստինքյան անսովոր էր։ Արդեն շատ տարիներից ի վեր Գերտրուդան համբուրում էր նրան միայն հրաժեշտ տալիս՝ նրա նավարկության գնալու ժամանակ կամ դիմավորելիս. բայց այդ համբույրում զգացվում էր օճառափրփուրի համը, իսկ քրոջ շրթունքները թորշոմած էին։ Այդ շրթունքները չէին սեղմվում արագ ու պինդ իր շրթներին, ինչպես պիտի լինեն համբույրները։ Դա մի հոգնած կնոջ համբույր էր, որը մինչև անգամ մոռացել է, թե ինչպես են համբուրվում։ Մարտինը ակամա հիշեց, թե ինչպես իր քույրը ամուսնանալուց առաջ կարող էր ողջ գիշերը պարել օրվա ծանր աշխատանքից հետո ու կարծես ոչինչ էլ եղած չլիներ, հենց պարհրապարակից էլ գնալ լվացքատուն։ Այդ ժամանակ Մարտինը նորից մտածեց Ռութի մասին, ինչպես և այն մասին, որ հավանականորեն նրա շրթունքները նույնքան թարմ են, որքան նա ինքն ամբողջովին։ Հավանական է, որ Ռութը համբուրում է ճիշտ այնպես, ինչպես նայում է, ինչպես պինդ ու անկեղծ սեղմում է մարդու ձեռքը։ Մարտինը մինչև անգամ հանդգնեց պատկերացնել, թե ինչպես են Ռութի շրթունքները հպվում իր շրթներին, և նա այնպես կենդանի պատկերացրեց այդ, որ գլուխը պտույտ եկավ։ Նրան թվում էր, թե դանդաղ լողում է վարդի ծաղկաթերթերից կազմված ամպերում, որոնք իրենց բույրով արբեցնում են իրեն։

Խոհանոցում նա գտավ մյուս կենվորին՝ Ջիմին, որը դանդաղ ուտում էր վարսակից պատրաստած իր խյուսը, բութ, երազկոտ հայացքը սևեռելով դեպի անհայտ տարածություն։ Ջիմը փականագործի աշակերտ էր, և նրա դանդաղկոտությունն ու կամազուրկ կզակը, ինչպես և որոշ չափով մտավոր հետամնացությունը նրան հաջողություն չէին խոստանում գոյության համար մղվող պայքարում։

– Դու ինչո՞ւ չես ուտում,— հարցրեց նա՝ տեսնելով, որ Մարտինը դժկամությամբ քչփորում է իր բաժին վարսակի խյուսը։— Դու երեկ նորի՞ց կոնծել էիր։

Մարտինը բացասաբար շարժեց գլուխը։ Շրջապատի արտասովոր ողորմելիությունը չափազանց ընկճում էր նրան։ Ռութ Մորզը այժմ ավելի հեռավոր էր թվում իրեն, քան երբևէ։

— Իսկ ես հարբեցի,— ասաց Ջիմը պարծենկոտ, ջղային ծիծաղով։— Ուղղակի գինու տիկ էի դարձել։ Է՛հ, աղջիկը լավիկն էր։ Ինձ քարշ տալով տուն էր բերել Բիլլը։

Մարտինը գլխով արեց՝ հասկացնելով, որ լսում է. նա անգիտակցական սովորություն ուներ այդ ձևով ցուցաբերելու իր ուշադրությունը խոսակցի նկատմամբ՝ ով էլ որ լիներ նա։ Հետո մի բաժակ գոլ սուրճ լցրեց իր համար։

— Այսօր երեկոյան գնա՞նք «Լոտոս» ակումբ՝ պարելու,— հարցրեց Ջիմը։— Այնտեղ գարեջուր կլինի. իսկ եթե Թեմեսկալից տղերք գան, անպայման տուրուդմբոց կսկսվի։ Իհարկե, դա բոլորովին չի հետաքրքրում ինձ։ Միևնույն է, ես կբերեմ իմ աղջկան։ Թո՛ւհ, ի՛նչ վատ համ կա բերանումս։

Նա ծամածռեց դեմքն ու շտապեց մի կում սուրճով ողողել բերանը։

— Ջուլիային ճանաչո՞ւմ ես։

Մարտինը բացասաբար շարժեց գլուխը։

– Նա հիմա ինձ հետ է,— բացատրեց Ջիմը։– Հիանալի աղջիկ է։ Ես կծանոթացնեի քեզ նրա հետ, բայց դու կխլես նրան ինձնից։ Աստված վկա, ես չեմ հասկանում, թե աղջիկները ի՞նչ են գտել քո մեջ, որ պոկ չեն դալիս քեզանից։ Մինչև անգամ վիրավորական է տեսնել, որ դու շատ հեշտությամբ խլում ես ամեն մի աղջկա։

— Քեզանից մինչև այժմ ոչ մեկին չեմ խլել,— նկատեց Մարտինը անտարբեր, որպեսզի առանց վեճի վերջացնի նախաճաշը։

– Ինչպե՞ս չէ,— առարկեց Ջիմը,— հապա Մեգգի՞ն։

— Ես նրա հետ ոչ մի գործ չեմ ունեցել։ Այն օրվանից հետո նրա հետ չեմ էլ պարել այլևս։

— Հենց ասածս էլ դա է,— գոչեց Ջիմը,— դու միայն պարեցիր հետը, և մի երկու անգամ նայեցիր նրան, ու վերջ՝ գործը պատրաստ է։ Թերևս այդպիսի բան մտքովդ էլ չի անցել, իսկ Մեգգին դրանից հետո իմ երեսին անգամ նայել չուզեց, նա շարունակ քո մասին էր հարցնում։ Եթե դու ուզենայիր, նա միանգամից կժամադրվեր քեզ հետ։

— Բայց չէ՞ որ ես չուզեցի։

— Դա կարևոր չի։ Միևնույն է, դրանից հետո նա ինձ լքեց։— Ջիմը հիացմունքով նայեց նրան։— Ինչպե՞ս է դա հաջողվում քեզ, Մարտին։

— Ես քիչ եմ մտածում նրանց մասին, ահա և ամբողջ գաղտնիքը,— պատասխանեց նա։

— Ուրեմն դու այնպես ես ձևացնում, որ ուշադրություն չես դարձնում նրանց վրա,— կրքոտ հետաքրքրասիրությամբ վրա բերեց Ջիմը։

Մարտինը մի պահ մտածեց, թե ինչ պատասխանի։

— Թերևս դա էլ նշանակություն ունի, բայց ես իրոք չեմ մտածում նրանց մասին։ Դու փորձիր այդպես ձևանալ, կարող է պատահել, որ դրանից մի բան դուրս գա։

— Ափսոս, որ դու երեկ երեկո չէիր եկել Ռայլիի մոտ,— հանկարծ ասաց Ջիմը՝ առանց տրամաբանական հետևողականության,— այնտեղ էր արևմտյան Օքլենդից մի գեղեցիկ տղամարդ Առնետ մականունով։ Տեսնեիր, ի՜նչ ճարպիկ էր կռվում։ Մեր տղաներից ոչ մեկը չկարողացավ տապալել նրան։ Բոլորը ափսոսում էին, որ դու չկայիր։ Որտե՞ղ էիր երեկ։

— Օքլենդում,— պատասխանեց Մարտինը։

— Թատրո՞ն գնացիր։

Մարտինը ետ մղեց իր պնակը և գնաց դեպի դուռը։

— Այս երեկո կգա՞ս պարելու,— բղավեց Ջիմը նրա հետևից։

— Ո՛չ, դժվար թե գամ,— պատասխանեց նա։

Նա սանդուղքով վազեց ցած, դուրս եկավ փողոց՝ թարմ օդի կարիք էր զգում։ Առանց այդ էլ խեղդվում էր տան մթնոլորտում, իսկ Ջիմի հետ խոսակցությունը նրան կատաղեցրեց վերջնականապես։ Երբեմն նրան թվում էր, թե իրեն ուրիշ բան չի մնում անելու, եթե ոչ վեր կենալ ու Ջիմի քիթը կոխել շիլայի պնակի մեջ։ Ինչքան շատ էր խոսում Ջիմը, այնքան շատ էր հեռանում Ռութը։ Կարո՞ղ էր նա հուսալ, որ ապրելով այդպիսի անբանների շրջանում, երբևէ արժանի կլինի Ռութին։ Նրան

հուսահատեցնում էր իր առաջ դրված խնդիրը. նա զգում էր, որ իր դրությունը՝ բանվոր դասակարգին պատկանող մարդու դրությունը, անելանելի է։ Իսկ շրջապատում ամեն ինչ նրան ցած էր մղում և թույլ չէր տալիս բարձրանալու, և՛ քույրը, և՝նրա տունը, և՛ փականագործ Ջիմը, և՛ իր բոլոր ծանոթները՝ կյանքի բոլոր կապերը։ Կյանքն անհամ դարձավ նրա համար։ Մինչև այժմ նա կյանքը ընդունել էր այնպես, ինչպես որ կար։ Լավ է այդ թե վատ, նա երբեք չէր մտածել դրա մասին՝ բացի այն դեպքից, երբ գիրք էր կարդում։ Բայց չէ՞ որ դրանք միայն գրքեր էին, հիանալի պատմվածքներ, ավելի ևս հիանալի անգո աշխարհում։ Իսկ հիմա նա տեսավ, որ այդ աշխարհը գոյություն ունի իրականության մեջ, ինչպես և ծաղիկ-աղջիկը՝ որը կոչվում է Ռութ, այդ աշխարհի կենտրոնում։ Եվ ահա այդ րոպեից նա ճանաչեց կյանքի դառնությունը, տենչն ու անհուսությունը, որն առանձնապես տանջալի էր այն պատճառով, որ սնվում էր հույսով։

Մարտինը երկար ժամանակ չէր կարողանում վճռել, թե ուր գնա՝ Բերքլիի հանրային գրադարան, թե Օքլենդի գրադարանը, և կանգ առավ Օքլենդի վրա, որովհետև Ռութը ապրում էր Օքլենդում։ Ի՞նչ իմանաս... Գրադարանը ամենահարմար տեղն է Ռութի համար և շատ հավանական է, որ նրան կհանդիպի այնտեղ։ Նա բոլորովին ծանոթ չէր գրադարանի բաժիններին և թափառում էր գեղարվեստական գրականության անվերջանալի դարակների արանքում, մինչև որ նիհար, ֆրանսուհու նման մի աղջիկ նրան ասաց, թե տեղեկանքի բաժինը գտնվում է վերևի հարկում։ Նա գլխի չընկավ դիմելու սեղանի առջև նստած մարդուն և պատահաբար ընկավ փիլիսոփայության բաժինը։ Լսել էր, որ փիլիսոփայական գրքեր գոյություն ունեն, բայց երբեք չէր կարծում, թե այդ գիտության շուրջը այդքան բան է գրված։ Հետո հատորներով լցված բարձր պահարանները ճնշում և միաժամանակ գրգռում էին նրան։ Այստեղ շատ բան կար Մարտինի ուղեղը զբաղեցնելու համար։ Մաթեմատիկայի բաժնում նա գտավ եռանկյունաչափության գրքեր և երկար զննում էր անիմաստ թվացող բանաձևերն ու գծագրությունները։ Նա կարդում էր դրանց մեջ անգլերեն բառեր, որոնց նշանակությունը չէր հասկանում։ Դա ինչ-որ յուրահատուկ լեզու էր։ Նորմանն ու Արթուրը գիտեն այդ լեզուն։ Մարտինը լսեց է թե ինչպես էին խոսում այդ լեզվով, իսկ նրանք Ռութի եղբայրներն են։ Մարտինը հուսալքված հեռացավ փիլիսոփայության բաժնից։ Թվում էր, թե գրքերն ամեն կողմից շարժվում են իր վրա՝ սպառնալով ճզմել իրեն։ Նա երբեք չէր կասկածում, որ մարդկային գիտելիքներն այդքան ահագին են։ Սարսափը պատեց նրան՝ կկարողանա՞ հաղթահարել. շատերն են հաղթահարել այդ։ Եվ նա ջերմորեն երդվեց, որ իր ուղեղն էլ կկարողանա տիրապետել այն բոլորին, ինչին տիրապետել են ուրիշները։

Եվ այսպես նա դեգերում էր իմաստության գանձերով լի դարակների միջև՝ մատնվելով մերթ հուսահատության, մերթ հիացմունքի։ Ընդհանուր բաժնում նա գտավ Նորրիի «Կոնսպեկտը»։ Նա պատկառանքով թերթեց այդ գիրքը։ Այստեղ համենայն դեպս ինչ-որ հարազատ բան կար. սրա հեղինակը նույնպես նավաստի էր, ինչպես և ինքը։ Հետո նա գտավ Բոուգիչի կաշեկազմ գիրքը «Նավագնացության տեղեկագիր» խորագրով և Լեկկիի ու Մարշալլի երկերը։ Հրաշալի՜ է։ Նա կարող է զբաղվել նավագնացության ուսումնասիրությամբ, կհրաժարվի խմելուց, կսկսի եռանդով աշխատել և կդառնա նավապետ։ Այդ պահին Ռութը նրան թվում էր բոլորովին մոտիկ։ Իբրև նավապետ նա արդեն կարող է ամուսնանալ Ռութի հետ, եթե Ռութը ցանկանա, իսկ եթե չցանկանա, ոչինչ, Ռութի շնորհիվ նա կապրի լավ, արժանավոր կյանքով, իսկ խմելը կթողնի՝ անկախ դրանից։ Հետո նա հիշեց

ապահովագրողին և նավատերերին՝ նավապետի այդ երկու տնօրեններին, որոնցից յուրաքանչյուրը կարող է և կուզենա խորտակել իրեն, և որոնց շահերը տրամագծորեն հակառակ են իրար։ Նա զննեց սենյակը, մինչև անգամ աչքերը կկոցեց, տեսնելով տասը հազար հատոր գիրք։ Չէ՛, այսուհետև ոչ մի ծով։ Այստեղ, գրքերի այդ առատության մեջ ահագին ուժ կա, և եթե նա ուզում է մեծ գործեր կատարել, պետք է կատարի այդ բոլորը ցամաքում։ Բացի այդ, նավապետներին չի թույլատրվում հետները վերցնել իրենց կանանց։

Կեսօր եղավ և բավականին ժամանակ էլ անցավ։ Մարտինը մոռացավ ուտելը և շարունակում էր կարդալ գրքերի խորագրերը, նա մի ձեռնարկ էր որոնում բարեկիրթ վարվեցողության մասին։ Նրա միտքը, բացի կարիերայից, զբաղված էր նաև պարզ ու չափազանց որոշակի մի հարցով. եթե հանդիպում եք մի երիտասարդ լեդիի և նա խնդրում է ձեզ մի անգամ էլ այցելել, ինչքա՞ն ժամանակից հետո կարելի է գնալ նրան տեսնելու։ Բայց երբ նա վերջապես գտավ իսկական դիրքը, իզուր էր այդ հարցի պատասխանը փնտրում։ Նա սոսկաց քաղաքավարության ձևերի բարդությունից ու բազմազանությունից, սարսափեց աշխարհիկ հասարակության մեջ ընդունված այցետոմսերի փոխանակության կարգի բոլոր այդ կանոններից։ Նա դադարեցրեց իր որոնումները։ Նա չգտավ այն, ինչ փնտրում էր, բայց հասկացավ, որ մի ամբողջ կյանք է հարկավոր՝ քաղաքավարության բոլոր ձևերը սովորելու և քաղաքավարի մարդ դառնալու համար։

— Ձեր ուզածը գտա՞ք,— հարցրեց սեղանի մոտ նստած մարդը, երբ նա պատրաստվում էր հեռանալ։

— Այո՛, սըր, ձեր գրադարանը հիանալի է,— պատասխանեց Մարտինը։

Մարդը գլխով արեց։

— Մենք ուրախ կլինենք, եթե դուք ավելի հաճախ գաք մեզ մոտ։ Դուք նավաստի՞ եք։

— Այո, սըր. ես էլի կգամ։

«Ինչպե՞ս իմացավ, որ ես նավաստի եմ»,— հարցրեց նա ինքն իրեն, սանդուղքից իջնելիս։

Դուրս գալով փողոց՝ նա ջանաց քայլել ուղիղ, առանց անշնորհք կերպով ճոճվելու, մինչև որ մտքերով տարվելով մոռացավ իրեն և սկսեց գնալ իր սովորական քայլվածքով։

Գլուխ VI

Քաղցի տանջանքին նմանվող մի անհագստություն համակեց Մարտին Իդենին։ Նա մաշվում էր աղջկան նորից տեսնելու ցանկությունից. աղջկան, որի քնքուշ ձեռքերը անսպասելի ուժգնությամբ բռնեցին իր ամբողջ կյանքը։ Նա չէր համարձակվում գնալ այդ աղջկա մոտ, վախենում էր, որ դա չափազանց շուտ կլինի և այդպիսով կխախտվեր քաղաքավարություն կոչված ահարկու կանոնագիրքը։ Նա ժամերով մնում էր Օքլենդի և Բերքլիի գրադարաններում, որոնց անդամագրվեց իր, Գերտրուդայի, Մերիենի անուններով, մինչև անգամ Ջիմի անունով, որը համաձայնեց, երբ Մարտինը նրան շռայլորեն հյուրասիրեց գարեջրով։ Այդ չորս բաժնեգրություններով էլ գրքեր կուտակեց, և նրա սենյակում գրեթե ամբողջ գիշեր

վառ էր մնում գազը, որի համար միստր Հիգգինբոթամին ամսական հիսուն սենթ ավելի դրամ էր վճարում։

Սակայն կարդացած գրքերը միայն ավելացնում էին նրա անհանգստությունը։ Նոր գրքի յուրաքանչյուր էջ նրան սողանցք էր թվում դեպի գիտելիքների այգիները։ Այդ գրքերը կարդալուց նրա քաղցն ավելի էր սաստկանում։ Նա չգիտեր նաև, թե ինչի՞ց պիտի սկսել, և շարունակ տանջվում էր նախապատրաստական կրթություն չունենալուց։ Նա չէր իմանում մինչև անգամ ամենահասարակ բաները, որոնք պետք է գիտենա ամեն մարդ, ով գիրք է վերցնում կարդալու։ Նույնը կարելի էր ասել և բանաստեղծության մասին, որը արտասովոր հափշտակությամբ էր կարդում Մարտինը։ Սուինբեռնից նա կարդաց ոչ միայն Ռութի տված գրքույկի մեջ եղած գործերը, այլև «Դոլորեսը» և հիանալի հասկացավ այդ ամենը։ Թերևս Ռութը չի հասկանում այդ երկասիրությունը, վճռեց նա։ Ապրելով այդպիսի նուրբ կյանք՝ Ռութը ինչպե՞ս կարող էր հասկանալ դա։ Հետո նրա ձեռքն անցան Կիպլինգի բանաստեղծությունները, և նա դյութվեց ծանոթ բաների մասին նրա գրած տողերի երաժշտականությամբ, ռիթմով, կախարդական պատկերավորությամբ։ Նա հիացավ Կիպլինգի բոլոր բանաստեղծություններում արտացոլվող կյանքի սիրով և հոգեբանության նրբությամբ։ Հոգեբանությունը մի նոր բան էր Մարտին Իդենի բառապաշարում։ Նա գնեց մի բառարան և դրանով ջլատեց իր ֆինանսները, կրճատեց ցամաքում մնալու իր ժամկետը, և բացի այդ, կատաղեցրեց միստր Հիգգինբոթամին, որն այդ դրամը կգերադասեր ստանալ որպես սենյակի վարձ։

Ցերեկով Մարտինը նույնիսկ չէր համարձակվում մոտենալ Ռութի բնակարանին, իսկ գիշերները գողի նման դեգերում էր Մորզերի տան շուրջը՝ գողունի նայելով լուսավորված պատուհաններին և քնքշություն զգալով մինչև անգամ այդ տան պատերի նկատմամբ։ Քանիցս նա քիչ էր մնում երես երեսի հանդիպեր Ռութի եղբայրներին, իսկ մի անգամ նա երկար քայլեց միստր Մորզի հետևից՝ փողոցի լապտերների լույսի տակ ուսումնասիրելով նրա դեմքը և բուռն կերպով ցանկանալով, որ այդ պատվարժան ջենտլմենը ենթարկվի մահացու վտանգի, որպեսզի Մարտինը առիթ ունենա փրկելու նրա կյանքը։ Մի այլ անգամ նա հանկարծ տեսավ Ռութին երկրորդ հարկի պատուհանի առջև։ Երևում էին միայն նրա գլուխը, ուսերն ու ձեռքերը, ըստ երևույթին աղջիկը սանրվում էր հայելու առաջ։ Դա տևեց միայն մի պահ, բայց այդ էլ բավական էր բորբոքելու նրա արյունը՝ կարծես գինու ազդեցության տակ։ Ճիշտ է աղջիկն իսկույն իջեցրեց պատուհանի վարագույրը, բայց նա իմացավ, թե որտեղ է աղջկա սենյակը. դրանից հետո նա ժամերով կանգնում էր դիմացի մայթին՝ ծառի տակ և գլանակ գլանակի հետևից ծխում։ Մի անգամ նա տեսավ աղջկա մորը բանկից դուրս գալիս և ավելորդ անգամ ևս համոզվեց, որ իրեն՝ աղջկանից բաժանում է անսահման մի տարածություն։ Ռութը պատկանում էր այն մարդկանց, որոնք բանկում են պահում իրենց դրամը։ Նա համոզված է, որ այդպիսի հիմնարկներ հաճախում են միայն շատ հարուստ և շատ հզոր մարդիկ։

Որոշ առումով նա բարոյական մի հեղափոխություն էր ապրում։ Աղջկա մաքրությունն ու անարատությունը նրա վրա այնպիսի տպավորություն էին գործել, որ նա որոշեց՝ ինչ էլ որ լինի, նույնպես մաքուր լինել։ Նա պետք է մաքուր լինի, եթե ուզում է արժանանալ աղջկա հետ միևնույն օդը շնչելուն։ Նա մաքրում էր ատամները և խոհանոցի խոզանակով շարունակ քերում էր ձեռքը, մինչև որ մի անգամ խանութներից մեկի ցուցափեղկում տեսավ եղունգների խոզանակ և գուշակեց, թե դա

ինչ բանի համար է գործածվում։ Վաճառողը նայելով նրա եղունգներին, առաջարկեց նրան նաև եղունգմաքրիչ, և այդպիսով նրա հարդարանքի ժողովածուն հարստացավ մի առարկայով ևս։ Նա գրադարանից վերցրեց առողջապահության մի գիրք և այնտեղ կարդաց, որ անհրաժեշտ է ամեն առավոտ լողանալ սառը ջրով։ Դա մեծ հիացմունք պատճառեց Ջիմին, և սաստիկ վրդովեցրեց միստր Հիգգինբոթամին, որը չհամակրելով այդպիսի տարօրինակությունները, սկսեց լրջորեն քննարկել այն հարցը, թե արդյոք հարկավոր չէ՞ Մարտինից ստանալ առանձին վճար ջրի համար։ Առաջադիմության ճանապարհի հետևյալ քայլը տաբաթի ձևի մասին հոգալն էր։ Հետաքրքրվելով այդ հարցով՝ Մարտինը շուտով նկատեց բանվորների պարկանման տաբաթների և բարձր դասակարգի մարդկանց տաբաթների միջև եղած տարբերությունը, վերջինների ուղիղ ծալքը մինչև ներբանը։ Գուշակելով, թե ինչումն է գաղտնիքը, Մարտինը գնաց իր քրոջ խոհանոցը՝ արդուկ և արդուկելու տախտակ բերելու։ Բայց առաջին փորձը անհաջող վերջացավ. նա վառեց իր տաբաթը և ստիպված գնեց նորը՝ դրանով ավելի ևս մոտեցնելով նավագնացության մեկնելու իր ժամկետը։

Բայց բանը չսահմանափակվեց այդ արտաքին բարեփոխումներով, ռեֆորմներով։ Նա շարունակում էր ծխել, իսկ խմելը թողեց։ Մինչև այժմ նա գտնում էր, որ հարբեցողությունը տղամարդու համար ամենահարմար զբաղմունքն է. մինչև անգամ շատ էր հպարտանում իր պինդ գլխով, որը նրան թույլ էր տալիս շարունակել խմել, երբ իր ընկերներից շատերն արդեն սեղանի տակ թավալվում էին։ Սան-Ֆրանցիսկոյում նախկին նավարկություններից շատ ընկերներ ուներ նա, որոնց հանդիպելիս առաջվա պես հյուրասիրում էր գինով, իսկ իր համար պատվիրում էր միայն մի գավաթ գարեջուր կամ թույլ «Էյլ» և բարեմտորեն հանդուրժում էր բոլոր ծաղրանքները։ Նա հետաքրքրությամբ դիտում էր, թե ինչպես նրանք հարբելով, հետզհետե նմանվում էին անասունի, և ուրախանում էր, որ ինքը նրանց նման չէ։ Նրանցից ամեն մեկն իր ցավերն ուներ, և գինին օգնում էր նրանց մոռանալ իրականությունը և փոխադրվել երազների ու երևակայության աշխարհը։ Բայց Մարտինին ալկոհոլ արդեն հարկավոր չէր։ Նա գտնվում էր ավելի խոր հարբեցման վիճակում. նա հարբել էր Ռութով, որը նրա մեջ սեր վառեց, ձգտում՝ մի նոր ավելի լավ կյանքի։ Նա հարբած էր գրքերով, որոնք նրա մեջ զարթեցրին բյուրավոր չհագեցված ցանկություններ, հարբած էր սեփական մաքրության մտքով, որը նրան տվեց առողջություն՝ առաջվանից ավելի լրիվ զգացողություն և նրա ամբողջ մարմինը ստիպեց թրթռալ գոյության ֆիզիկական ուրախությունից։

Մի երեկո Մարտինը թատրոն գնաց Ռութին այնտեղ տեսնելու աղոտ հույսով և երկրորդ հարկի պատշգամբից իրոք տեսավ նրան։ Ռութն անցնում էր պարտերով, Արթուրի և ինչ-որ տարօրինակ, ակնոցավոր, ֆուտբոլիստի մազերով երիտասարդի ընկերակցությամբ, որը Մարտինի մեջ իսկույն խռովք ու խանդ առաջացրեց։ Ռութը նստեց առաջին կարգում, և Մարտինն ամբողջ երեկոյի ընթացքում համարյա ոչինչ չէր տեսնում, բացի նրա բարեկազմ ուսերից և ոսկեգույն մազերից, որոնք հեռվից թվում էին ծխապարուր։ Բայց և այնպես նա մի երկու անգամ նայեց իր չորս կողմը և նկատեց իրենից մի քանի աթոռ հեռու նստած երկու աղջիկների, որոնք ժպտալով աչքով արին իրեն։ Նա միշտ էլ ուրախությամբ էր ծանոթանում և արդեն բնավորություն էր դարձել անպատասխան չթողնել ուշադրության այդպիսի նշաններ։ Դեռ վերջերս նա անպայման կժպտար նրանց ի պատասխան և ավելի հեռուները կգնար։ Իսկ հիմա ամեն ինչ փոխվել է։ Ճիշտ է, նա ժպտաց, բայց անմիջապես երեսը

դարձրեց և աշխատում էր չնայել նրանց կողմը։ Սակայն մի քանի անգամ մոռանալով երկու աղջիկների գոյությունը, նա իր հայացքով որսաց նրանց ժպիտը։ Դժվար էր մի օրում փոխվել, բացի այդ, նա բնությունից քաղաքավարի էր և այդ պատճառով ակամա ժպիտով էր պատասխանում այդ աղջիկներին, ժպտում էր պարզ, ընկերաբար։ Այդ բոլորը նույնքան հին էր, որքան աշխարհը։ Նա գիտեր, որ նրանք իր հետ սովորական կանացի խաղ են խաղում։ Սակայն նրա համար այժմ ամեն բան այլ բնույթ էր ստացել։ Այնտեղ, հեռվում, առաջին կարգում նստել է մի կին, աշխարհում միակը, որը նման չէ, անհունորեն նման չէ իր դասակարգի այն երկու աղջիկներին, որոնց նկատմամբ արդեն միայն խղճահարություն էր զգում։ Մարտինը սրտանց ցանկանում էր, որ նրանք գեթ աննշան չափով ունենային Ռութի աստվածային գեղեցկությունը։ Նա ոչ մի գնով չէր կշտամբի նրանց այն բանի համար, որ չափազանց համարձակ խաղ են անում իր հետ։ Սակայն դա Մարտինի ինքնասիրությունը չէր շոյում։ Եվ աղջիկների ամեն նայվածքից նա զգում էր, թե ինչպես իր աշխարհի կպչուն շոշափուկները գալարվում են իր շուրջը և քաշում են դեպի ցած։

Մարտինը վեր կացավ իր նստած տեղից վերջին գործողության ավարտից մի քիչ առաջ՝ ցանկանալով տեսնել Ռութին թատրոնից դուրս գալիս։ Թատրոնի դռանը միշտ էլ հավաքվում էին բազմաթիվ բերանբացներ, այնպես որ կարելի է աննկատելի մնալ կեպին ցած իջեցնելով ճակատին և որևէ մեկի հետևը թաքնվելով։ Մարտինը դուրս եկավ բոլորից շուտ և խառնվեց բազմությանը, բայց հենց որ նա իր դիտակետում դիրք գրավեց, եկան այն երկու աղջիկները։ Նա գիտեր, որ նրանք փնտրում են իրեն, և այդ պահին անիծում էր այն ուժը, որ դեպի իրեն է ձգում կանանց։ Սկզբում նրանք կարծես թե չնկատեցին Մարտինին, բայց նա շուտով հասկացավ, որ դա պարզապես մանյովր է։ Ավելի մոտենալով, նրանք դանդաղեցրին իրենց քայլերը և վերջապես նրանցից մեկը մոտով անցնելիս, ուսով դիպավ Մարտինին և ետ նայեց այնպես ձևացնելով, որ հենց նոր ճանաչեց նրան։ Դա վայելչակազմ ու թխադեմ մի աղջիկ էր՝ սև, խորամանկ աչքերով։ Երկու աղջիկները դարձյալ ժպտացին, և Մարտինը նույնպես պատասխանեց նրանց ժպիտով։

— Հե՛ լլո,— ասաց նա։

Նա ասաց դա բոլորովին մեքենաբար, ինչպես սովոր էր արտասանել նման դեպքերում։ Ի միջի այլոց, բնական բարեկեցությունն ու սիրալիրությունը չէին թույլատրի նրան այլ կերպ վարվել։ Սևաչյա աղջիկը ուրախ և զրգռիչ կերպով ժպտաց և իր ընկերուհու թևը բռնելով ցանկացավ կանգնել. ընկերուհին քթի տակ ծիծաղեց և նույնպես կանգնելու նշաններ ցույց տվեց։ Մարտինը սարսափեց. Ռութը կարող էր մոտով անցնել և տեսնել, որ նա խոսակցում է այդ աղջիկների հետ։ Նա գնաց պարզապես դեպի այդ սևաչյա աղջիկը, կարծես այդպես էլ հարկավոր էր, և սկսեց նրա հետ միասին քայլել։ Այստեղ նրա բառերն ու շարժուձևերը չէին կարող անվայել թվալ։ Այստեղ նա զգում էր իրեն, ինչպես իր սեփական տանը, կարող էր ի հայտ բերել իր սրամտությունն ու խաղ անել ժարգոնային բառերով, կարող էր ծիծաղել և խոսել ամեն բանի մասին՝ օգտվելով շուտափույթ և պատահական ծանոթության բոլոր առավելություններից։ Հասնելով անկյունը նա փորձեց ետ մնալ առաջ շարժվող բազմությունից և ծռվել դեպի նրբանցքը։ Սակայն սևաչյա աղջիկը բռնեց նրա արմունկը՝ առանց իր ընկերուհու ձեռքը բաց թողնելու, և բացականչեց.

— Կաց, Բիլլ, ո՞ւր ես շտապում, մի՞թե ուզում ես փախչել մեզանից։

Մարտինը կանգ առավ և ծիծաղելով երեսը դարձրեց նրանց կողմը։ Աղջիկների հետևից, փողոցի լապտերների պայծառ լույսի տակ, գնում էր մարդկային հոսանքը։ Այնտեղ, ուր նրանք կանգնած էին, համեմատաբար մութն էր, և նա կարող էր աննկատելի մնալով տեսնել Ռութին, եթե նա անցնի իր կողքով։ Իսկ Ռութն անպայման այստեղով պիտի անցներ, որովհետև այդ ճանապարհն էր տանում դեպի նրանց տուն։

— Ի՞նչ է նրա անունը,— հարցրեց Մարտինը ցույց տալով սևաչյա աղջկան և դիմելով նրա ծիծաղող ընկերուհուն։

— Իրեն հարցրեք,— պատասխանեց նա քրքջալով։

— Լա՛վ, ինչպե՞ս է ձեր անունը,— հարցրեց նա՝ դառնալով դեպի սևաչյան։

— Իսկ դուք ասացի՞ք ինձ ձեր անունը,— առարկեց նա։

— Դուք չհարցրիք,— ասաց Մարտինը ծիծաղելով,— բայց դուք գուշակեցիք. իմ անունը իրոք Բիլլ է. ճիշտ եմ ասում, ճի՛շտ։

— Բավակա՛ն է։— Աղջիկը նայեց նրան երկար, հրավիրող ու բացահայտ կրքոտ հայացքով։— Անկեղծ, ասացե՛ք։

Եվ Աղջիկը նորից նայեց նրան։ Նրա հայացքում պերճախոս կերպով արտահայտվում էր դարերով ամփոփոխ մնացած կանացի էությունը։ Մարտինը անհոգ չափեց նրան՝ գիտենալով, որ աղջիկը հիմա կսկսի հեզ ու փափկանկատորեն նահանջել պատրաստ լինելով ամեն րոպե հարձակվելու, երբ զգա, որ տղայի մեջ հետապնդելու եռանդը սառչում է։ Ինչ էլ լինի, ինքը տղամարդ է, ակամա ձգտում է դեպի աղջիկը, իսկ սրա կրքոտ հայացքը փաղաքշում էր իր ինքնասիրությունը։ Օ՜, նա շատ լավ էր ճանաչում այդ աղջիկներին, թափանցել էր նրանց ամբողջ էության մեջ։ Նրանք պատվական, լավ աղջիկներ էին, որքանով կարող էին լավ լինել այդ դասակարգի աղջիկները, որոնք ծանր աշխատանքով հազիվ կարողանում են ապրել։ Լինելով չափազանց հպարտ՝ իրենց փաղաքշանքը վաճառելու համար նրանք իրենց կենցաղային անապատում որոնում էին գեթ մի քիչ երջանկություն՝ աշխատելով չնայել այն անդունդին, որը կոչվում է ապագա. ուր նրանց սպասում է կամ դժնդակ ու անվերջ աշխատանքը, կամ ավելի լավ վճարվող, բայց սոսկալի ճանապարհը։

— Իմ անունը Բիլլ է,— պատասխանեց նա դարձյալ գլուխը շարժելով,— Բիլլ, ուրիշ անուն չունեմ։

— Կատակո՞ւմ եք,— նորից հարցրեց աղջիկը։

— Իսկի էլ Բիլլ չէ,— միջամտեց մյուս աղջիկը։

— Իսկ դուք որտեղի՞ց գիտեք. դուք ինձ չեք էլ տեսել։

— Կարիք էլ չկա տեսնելու, ես այնպես էլ գիտեմ, որ դուք ստում եք։

— Լավ, ուրեմն ի՞նչ, Բի՞լլ,— հարցրեց առաջին աղջիկը։

— Թող Բիլլ լինի, վնաս չունի,— ասաց Մարտինը սիրալիր։ Աղջիկը բռնեց նրա ուսից և ուժգին ցնցեց։

— Ես այդպես էլ գիտեի, որ դուք ստում եք։ Այնուամենայնիվ ինձ թվում է, որ դուք լավիկն եք։

Մարտինը սեղմեց աղջկա որոնող ձեռքերը և շոշափեց իրեն ծանոթ ճանկռվածքներն ու ճեղքվածքները։

— Վաղո՞ւց է՝ հեռացել եք պահածոների գործարանից,— հարցրեց Մարտինը։

— Ինչպե՞ս հասկացաք այդ, դուք հո գուշակ չե՞ք,— բացականչեցին աղջիկները։

Եվ նրանց հետ զանազան հիմար կատակներ փոխանակելով՝ նա հանկարծ մտքով տեսավ իր առջև գրադարանի ահագին հատորները՝ դարերի պահպանվող իմաստությունը։ Նա դառնորեն ժպտաց այժմ բոլորովին անտեղի այդ տեսիլքին և տարակույսները դարձյալ պաշարեցին նրան։ Բայց բոլոր այդ մտքերի ու խոսքերի հետ միասին, նա իր հայացքը չէր հեռացնում փողոցով անցնող բազմության հոսանքից։ Եվ ահա նա տեսավ Ռութին՝ լապտերների վառ լույսի տակ։ Նա գնում էր եղբոր և մի անծանոթ ակնոցավոր երիտասարդի հետ։ Մարտինի սիրտը նվաղեց։ Նա երկար սպասել էր այդ պահին։ Նա կարողացավ նկատել Ռութի գլխին ինչ-որ թեթև, օդեղեն բան, նրա մարմնի բարեկազմ ուրվագծերը, նրա քայլվածքի նրբությունը, փողոցն անցնելիս շրջազգեստը բռնելու շարժումը։ Եվ ահա Ռութը անցավ, իսկ ինքը մնաց այդ երկու բանվորուհիների հետ, կանգնել ու նայում էր նրանց խղճուկ զգեստին, որ կրում էր զարդարվելու համար նրանց թափած ողորմելի հուսահատ ջանքերի հետքերը, նայում էր նրանց էժանագին կոշիկներին, էժան ժապավեններին, կոպիտ մատներին դրած նրանց էժան մատանիներին։ Ինչ-որ մեկը դիպավ նրա ձեռքին. և նա լսեց մի ձայն, որն ասաց.

— Զարթնեցե՛ք, Բիլլ, ի՞նչ պատահեց ձեզ։

— Ինչ ասացի՞ք,— հարցրեց նա։

— Հենց այնպես, առանձնապես ոչինչ,— պատասխանեց սևաչյան՝ ցնցելով իր գլուխը,— ես միայն մտածում էի...

— Ի՞նչ։

— Վատ չէր լինի, որ դուք մի ընկեր էլ գտնեիք նրա համար,— նա ցույց տվեց իր ընկերուհուն,— և մենք մի տեղ կգնայինք սուրճ խմելու և պաղպաղակ ուտելու։

Հանկարծ Մարտինը հոգեկան սրտխառնուք զգաց։

Շատ կոպիտ էր անցումը Ռութից դեպի այս ամենը։ Այդ աղջկա հրավիրող աչքերի կողքին Մարտինը հանկարծ տեսավ Ռութի լուսաշող, հստակ աչքերը, որոնք նայում էին իրեն մաքրության անհասանելի բարձունքից։ Եվ Մարտինը իր մեջ զգաց մի մեծ ուժ։ Նա այդ բոլորից բարձր էր։ Նրա համար կյանքը ավելի արժե, քան տղամարդկանց ու պաղպաղակի մասին երազող աղջիկների համար։ Նա հիշեց, որ առածներում էլ ինքը մտովի ապրում էր առանձին, թաքուն կյանքով։ Մարտինը երբեմն փորձում էր այդ մտքերը վստահել ուրիշներին, բայց մինչև այժմ չգտնվեց ոչ մի կին, որ ընդունակ լիներ հասկանալու դրանք, ինչպես և ոչ մի տղամարդ։ Եթե բարձրաձայն էր արտահայտում այդ մտքերը, լսողները ապշած նայում էին նրան։ Այո, եթե նրա մտքերը անմատչելի են դրանց համար, նշանակում է, որ ինքը դրանցից բարձր է կանգնած։ Նա իր մեջ ուժ զգաց և սեղմեց բռունցքները։ Եթե կյանքը նրա համար ավելի արժե, նա իրավունք ունի նրանից պահանջելու ավելին, բայց ոչ այստեղ, իհարկե, ոչ այս մարդկանց հետ հարաբերվելով։ Այդ սև աչքերը իրեն ոչինչ տալ չեն կարող։ Ինքը գիտե, թե ինչ երազանք է արտացոլվում նրանց հայացքում՝ պաղպաղակի և այլ բաների մասին։ Իսկ Ռութի չքնաղ հայացքը նրան խոստացել է այն բոլորը ինչին նա

ձգտում է, և դեռ անսահմանորեն շատ բան։ Այդ հայացքը նրան խոստացել է գրքեր, նկարներ, գեղեցկություն և անդորրություն, վսեմ ու նուրբ կյանքի շքեղություն։ Իսկ այս սև աչքերի հետևը տեղի ունեցող մտածողությունը ծանոթ էր Մարտինին բոլոր մանրամասնություններով։ Դա նման էր ժամացույցի մեխանիզմին, որի ամեն մի անիվի շարժմանը նա կարող էր հետևել։ Այդ աչքերը կոչ էին անում ստոր, չնչին զվարճությունների՝ նույնքան նեղ, ինչպես գերեզման։ Իսկ այն չքնաղ հայացքը կոչ էր անում թափանցել անհասանելի գաղտնիքը, հավիտենական կյանքի հրաշքը։ Այդ հայացքում Մարտինը տեսնում էր Ռութի հոգու ցոլացումը, նույնպես և իր հոգու ցոլացումը։

— Այդ ծրագրին միայն մի բան է խանգարում,— ասաց նա բարձրաձայն,— ես այսօր զբաղված եմ։

Աղջկա աչքերը արտահայտեցին հուսահատություն։

— Ենթադրում եմ, որ դուք ուզում եք այցելել ձեր հիվանդ բարեկամին, այո՞,— խայթեց աղջիկը։

— Ոչ, ազնիվ խոսք, իսկական ժամադրություն ունեմ,— կմկմաց նա,— մի աղջկա հետ։

— Չե՞ք ստում,— հարցրեց աղջիկը խստորեն։

— Ազնի՛վ խոսք, ճիշտ եմ ասում, բայց մենք կարող ենք հանդիպել մի այլ անգամ։ Ինչպե՞ս է ձեր անունը, որտե՞ղ եք բնակվում։

— Իմ անունը Լիզզի է,— պատասխանեց աղջիկը՝ սեղմելով նրա ձեռքը և իր ամբողջ մարմնով կռանալով դեպի Մարտինը։— Լիզզի Քոնոլլի։ Ես ապրում եմ հինգերորդ փողոցի Մարքեթ-սթրիթի անկյունում։

Նրանք շարունակեցին զրուցել մի հինգ րոպե ևս, որից հետո Մարտինը հրաժեշտ տվեց նրանց։ Նա չէր ուզում միանգամից տուն վերադառնալ։ Նա ուղղվեց դեպի ծանոթ ծառը՝ կանգնեց սովորական տեղում՝ Ռութի պատուհանի տակ և հուզմունքով շշնջաց.

— Ես ժամադրություն ունեմ ձեզ հետ, Ռութ։ Այլ ժամադրություն չեմ ուզում։

Գլուխ VII

Մի շաբաթ էր անցել այն օրից, երբ Մարտինը ծանոթացել էր Ռութի հետ, բայց դեռ չէր համարձակվում այցելել աղջկան։ Երբեմն նա գրեթե վերջնականապես վճռում էր գնալ նրա մոտ, բայց ամեն անգամ էլ կասկածները գերակշռում էին։ Նա չգիտեր, թե ինչ ժամկետից հետո պատշաճ է կրկնել այցելությունը, և չկար մեկը, որ կարողանար ասել այդ, իսկ ինքը վախենում էր անուղղելի սխալ գործելուց։ Նա հեռացավ բոլոր իր նախկին ընկերներից և իր բոլոր նախկին սովորություններից խզեց կապերը, իսկ նոր ընկերներ չուներ, և մնում էր միայն զբաղվել ընթերցանությամբ։ Նա ընթերցում էր այնքան, որ մարդկային սովորական աչքերը վաղուց հոգնած կլինեին այդպիսի լարվածությունից։ Սակայն Մարտինը տոկուն աչքեր և ամուր, դիմացկուն օրգանիզմ ուներ։ Բացի այդ, նա մինչև այժմ ապրել էր գրքերի վերացական մտքերից հեռու, և իր

ուղեղը հանդիսանում էր խոպան, ցանքսի համար բարեբեր հող։ Նա հոգնած չէր գիտությունից և այժմ սուր ատամներով պինդ կառչել էր գրքերի իմաստությանը։

Շաբաթվա վերջին Մարտինին թվաց, թե դարեր է ապրել. այնքան հեռու թվացին իր նախկին կյանքն ու նախկին հայացքները, բայց պատրաստականության պակասը շարունակ խանգարում էր նրան։ Նա փորձում էր կարդալ այնպիսի գրքեր, որոնք պահանջում էին շատ տարիների հատուկ պատրաստվածություն։ Այսօր կարդում էր հին փիլիսոփայության գրքեր, իսկ վաղը՝ նոր փիլիսոփայության, այնպես որ նրա գլխում շարունակ մտքերի շփոթություն էր տիրում։ Նույն բանը տեղի էր ունենում նաև տնտեսական գիտելիքների մարզում։ Գրադարանի միևնույն դարակում նա գտավ կողք-կողքի Կարլ Մարքսի, Ռիկարդոյի, Ադամ Սմիթի և Միլլի գրքերը, որոնցից մեկի անհասկանալի բանաձևերը հիմք չէին տալիս նրան հաստատելու մյուսների գաղափարների ճշտությունը։ Նա բոլորովին կորցրեց գլուխը, բայց և այնպես ուզում էր գիտենալ ամեն բան՝ միաժամանակ տարվելով և՛ տնտեսագիտությամբ, և՛ արդյունաբերությամբ, և՛ քաղաքականությամբ։ Մի օր Սիթի-Հոլլ զբոսայգով անցնելիս նա տեսավ մի բազմություն՝ հինգ-վեց մարդկանց շուրջ, որոնք ըստ երևույթին ինչ-որ բանի մասին տաք վիճաբանում էին։ Մարտինը մոտեցավ նրանց և այստեղ առաջին անգամ լսեց՝ իր համար դեռևս անծանոթ ժողովրդական փիլիսոփայության լեզուն։ Նրանցից մեկը թափառաշրջիկ էր, երկրորդը՝ արհեստակցական միության ագիտատոր, երրորդը՝ իրավաբանական ֆակուլտետի ուսանող, իսկ մյուսները պարզապես վիճաբանություն սիրող բանվորներ։ Նա առաջին անգամ լսեց անարխիզմի, սոցիալիզմի, միասնական տուրքի մասին. հասկացավ, որ գոյություն ունեն սոցիալիստական փիլիսոփայության այլազան, իրար հանդեպ թշնամական սիստեմներ։ Նա լսեց հարյուրավոր նոր տերմիններ գիտության այնպիսի ճյուղերից, որոնք նա դեռ երբեք չէր շոշափել իր աղքատիկ ընթերցումների ժամանակ։ Այդ պատճառով նա չէր կարող հետևել վիճաբանության ընթացքին և միայն բնազդով էր գուշակում այդ տարօրինակ բառերի տակ թաքնված գաղափարները։ Վիճաբանողներից մեկը ճաշարանի սևաչյա մի մատուցող էր՝ թեոսոֆ, հացթուխների արհմիության անդամը՝ ագնոստիկոս մի ծերունի, որը բոլորին ջախջախեց այն գաղափարի վրա հիմնված իր զարմանալի փիլիսոփայությամբ, թե ճիշտ ու արդարացի է այն ամենը, ինչ գոյության ունի և, մի ուրիշ ծերունի, որը երկարապատում խորհրդածում էր տիեզերքի, հայր-ատոմի և մայր-ատոմի մասին։

Մարտին Իդենի գլուխն ուռել էր այդ դատողություններից. և նա մի քանի ժամ անց վազեց գրադարան՝ ստուգելու մի տասնյակ, և իր հիշողության մեջ տպավորված բառերի նշանակությունը։ Գրադարանից դուրս գալով, նա կոնատակին դրած տանում էր չորս հատոր՝ տիկին Բլավատսկայայի երկերից «Գաղտնի դոկտրինան» և «Առաջադիմություն և աղքատություն», «Սոցիալիզմի բուն էությունը», «Պատերազմ կրոնի և գիտության միջև» գրքերը։ Դժբախտաբար նա սկսեց «Գաղտնի դոկտրինայից»։ Այս գրքի ամեն մի տողը լի էր բազմավանկ բառերով, որոնց նշանակությունը նա չգիտեր։ Իր մահճակալին նստած, նա ավելի հաճախ նայում էր բառարանը, քան կարդում էր գիրքը. նա այնքան շատ նոր բառեր նայեց բառարանում, որ երբ դրանք նորից էին հանդիպում, արդեն մոռացած էր լինում նշանակությունը, և կարիք էր լինում դարձյալ դիմել բառարանին։ Նա վճռեց անծանոթ բառերը գրել առանձին տետրակում և կարճ ժամանակում ամբողջ էջեր լցրեց այդպիսի բառերով։ Այնուամենայնիվ նա ոչինչ չէր կարողանում հասկանալ.

ընթերցեց մինչև առավոտյան ժամը երեքը, քիչ էր մնում, որ ցնորվի, բայց և այնպես բնագրի ոչ մի էական միտք չըմբռնեց։ Նա բարձրացրեց գլուխը և իրեն թվաց, թե ամբողջ սենյակը բարձրանում, թեքվում և ընկղմվում է, ինչպես նավը՝ ծովում։ Նա հայհոյեց, դեն շպրտեց «Գաղտնի դոկտրինան», հանգցրեց գազը և վճռեց քնել։ Մյուս երեք գրքերի գործը դրանից ավելի հաջող չգնաց։ Բանն այն չէր, որ նրա ուղեղը տկար կամ անընդունակ էր. նա կարող էր լրացնել բոլոր այդ մտքերը, բայց նրան պակասում էին մտածելու սովորույթը և բառապաշարը։ Վերջապես նա հասկացավ այդ և մի ժամանակ մինչև անգամ մտածում էր ընթերցել միայն բառարանը՝ մինչև բերանացի կսովորի բոլոր անծանոթ բառերը։

Մարտինի համար միակ մխիթարությունը բանաստեղծությունն էր. նա հիացմունքով էր կարդում այն պարզ բանաստեղծներին, որոնց յուրաքանչյուր տողը հասկանալի էր իրեն։ Նա սիրում էր գեղեցկությունը, որն առատորեն գտնում էր այդ բանաստեղծություններում։ Բանաստեղծությունն ազդում էր նրա վրա նույնքան ուժեղ, որքան երաժշտությունը, և աննկատելիորեն նախապատրաստում էր նրա միտքը ապագայում ավելի դժվար աշխատանքի։ Նրա հիշողության էջերը դատարկ էին, և նա առանց որևէ ճիգ թափելու հիշում էր կարդացած ամեն մի տունը, այնպես որ շուտով կարող էր արդեն արտասանել ամբողջ ոտանավորներ՝ հրճվելով տպագրական կենդանացած տողերի ներդաշնակ հնչյուններով։ Մի օր նա պատահմամբ գտա Հոյլիի «Կլասիկ առասպելները» և Բելֆինչի «Առասպելական դարը»։ Կարծես պայծառ լույսի մի ճառագայթ հանկարծ ճեղքեց նրա տգիտության խավարը, և նա ավելի ևս կլանվեց բանաստեղծությամբ։

Սեղանի առաջ նստած մարդը արդեն գիտեր Մարտինին, շատ սիրալիր էր նրա նկատմամբ և բարեկամաբար գլխով էր անում, երբ Մարտինը գալիս էր գրադարան։ Այդ պատճառով Մարտինը մի օր վճռեց մի հանդուգն քայլ անել։ Նա վերցրեց մի քանի գիրք և երբ գրադարանապետը դրոշմում էր նրա քարտերը, մրմնջաց.

— Լսեք, կարելի՞ է մի քանի բան հարցնել։

Գրադարանապետը ժպտաց և գլխով քաջալերանքի նշան արեց։

— Եթե դուք ծանոթացել եք մի երիտասարդ լեդիի հետ և նա խնդրել է ձեզ այցելել... ուրեմն... ե՞րբ կարելի է անել այդ։

Մարտինը զգաց, որ իր շապիկը կպել է հուզմունքից քրտնած կոնակին։

– Իմ կարծիքով՝ միևնույն է, թե երբ,— պատասխանեց գրադարանապետը։

— Ո՛չ, դուք չեք հասկանում,— առարկեց Մարտինը։— Բանն այն է, որ նա կարող է տանը չլինել, նա համալսարան է հաճախում ։

— Լա՛վ, կգնաք մի ուրիշ անգամ։

— Ես այդ չէի ուզում ասել,— խոստովանեց Մարտինը վարանոտ, վերջապես վճռելով ամբողջովին հանձնվել խոսակցի ողորմածությանը։— Ես միայն մի հասարակ տղա եմ և կյանքումս չեմ եղել այդպիսի հասարակության մեջ։ Այդ աղջիկը բոլորովին այն չէ, ինչ ես եմ, և ես բոլորովին այն չեմ, ինչ նա է. . . Դուք մի՛ կարծեք, որ ես հիմար եմ ձևանում,– հանկարծ ընդմիջեց ինքն իրեն։

– Ո՛չ, ո՛չ, ի՞նչ եք ասում,— բողոքեց գրադարանապետը։— Ճիշտ է, որ ձեր այդ հարցապնդումը չի մտնում տեղեկանքների բաժնի իրավասության մեջ, բայց ես հաճույքով կաշխատեմ օգնել ձեզ։

Մարտինը հիացմունքով նայեց նրան։

— Է՛հ, եթե ես էլ կարողանայի այդպես խոսել, շատ լավ կլիներ,— ասաց նա։

— Ներեցե՛ք, ինչ ասացի՞ք. . .

— Ես ուզում եմ ասել, որ ամեն ինչ լավ կլիներ, եթե ես կարողանայի այնպես գողտրիկ և քաղաքավարի խոսել, ինչպես դուք։

— Հա՛,— համակրանքով պատասխանեց գրադարանապետը։

— Ե՞րբ է ամենից հարմար գնալ նրա մոտ, ցերեկո՞վ, բայց ոչ ճաշից անմիջապես առաջ, թե՞ երեկոյան։ Թերևս կիրակի օրը։

— Գիտե՞ք ինչ,— ասաց գրադարանապետը Ժպտադեմ։— Այդ մասին դուք հեռախոսով հարցրեք աղջկան։

— Այդպես էլ կանեմ,— գոչեց նա և հավաքելով գրքերը՝ ուղղվեց դեպի դուռը։

Շեմքին նա շրջվեց և հարցրեց.

— Երբ դուք խոսում եք երիտասարդ լեդիի, ենթադրենք միսս Լիզզի Սմիթի հետ, ինչպե՞ս պիտի ասել – միսս Լի՞զզի, թե՞ միսս Սմիթ։

— Ասացեք «միսս Սմիթ»,— պատասխանեց գրադարանապետը հեղինակավոր տոնով,— ասացեք «միսս Սմիթ» մինչև ավելի մոտիկ ծանոթանաք նրա հետ։

Այսպես, ուրեմն, խնդիրը վճռված էր։

– Եկեք, երբ կուզեք։ Ճաշից հետո ես միշտ տանն եմ,— հեռախոսով պատասխանեց Ռութը նրա այն ամաչկոտ հարցին, թե ե՞րբ կարող է վերադարձնել նրանից վերցրած գրքերը։

Աղջիկն անձամբ դիմավորեց նրան, և կանացի աչքն անմիջապես նկատեց Մարտինի տաբաթի արդուկված ծալքը, և նրանում ինչ-որ անըմբռնելի փոձոխություն դեպի լավը։ Սակայն ամենազարմանալին Մարտինի դեմքի արտահայտությունն էր։ Թվում էր, թե նրանից հորդում էր մի առողջ ուժ, որի ալիքները ողողում էին իրեն՝ Ռութին։ Նա դարձյալ ցանկություն զգաց սեղմվել Մարտինին, զգալ նրա մարմնի ջերմությունը, և նորից ապշեց, թե ինչպես է նրա ներկայությունն ազդում իր վրա։ Իսկ տղան իր հերթին նորից զգաց մի երանավետ սարսուռ, երբ սեղմեց աղջկա ձեռքը։ Նրանը մեջ զանազանությունն այն էր, որ աղջիկը արտաքուստ ոչնչով չէր արտահայտում իր հուզմունքը, իսկ տղան կարմրեց մինչև մազերի արմատները։

Նա հետևեց աղջկան՝ այս անգամ ևս քայլելիս անշնորհք օրորվելով, բայց երբ նրանք նստեցին հյուրասենյակում, Մարտինը, հակառակ սպասածին, բավական ազատ զգաց իրեն։ Աղջիկը աշխատում էր նրա մեջ ստեղծել ազատ պահելու զգացում և անում էր դա այնքան փափկանկատ և զգույշ, որ տղայի համար հարյուրապատիկ ավելի սիրելի դարձավ։ Նախ նրանք զրուցեցին գրքերի, Սուինբեռնի մասին, որով Մարտինը սքանչանում էր, և Բրաունինգի մասին, որը նրա համար անհասկանալի էր։ Զրույցին ուղղություն էր տալիս Ռութը, որը շարունակ մտածում էր, թե ինչպես օգնի Մարտինին։ Աղջիկը հաճախ էր մտածել այդ մասին՝ հենց առաջին

հանդիպումից հետո։ Ռութն անպայման ուզում էր օգնել նրան։ Նա Մարտինին նկատմամբ համակված էր քնքշության ու կարեկցության զգացումով, բայց այդ կարեկցության մեջ վիրավորական ոչինչ չկար, դա համարյա մայրական մի զգացում էր, որ մինչև այդ երբեք չէր ունեցել։ Մի՞թե դա կարող էր լինել պարզ, սովորական կարեկցություն, եթե այդ զգացումը զարթեցրած մարդու մեջ աղջիկն զգում էր տղամարդուն այն աստիճան, որ մրայն նրա մոտիկությունն էլ վախեցնում էր նրան կուսական անգիտակից երկյուղով և ստիպում էր սիրտը բաբախել՝ զարթեցնելով տարօրինակ մտքեր ու գրգիռներ։ Ռութը դարձյալ ցանկություն ունեցավ փաթաթվելու Մարտինին կամ իր ձեռքը դնելու նրա ուսին, և առաջվա նման այդ ցանկությունը վրդովում էր նրան, բայց աղջիկն արդեն սովորեց դրան։ Նրա մտքովն էլ չէր անցնում, որ սաղմնավորվող սերը կարող է այդպիսի տարրական ձևեր ընդունել։ Սակայն աղջկա մտքով չէր անցնում նաև այն, որ իրեն համակած զգացումը կարելի է կոչել սեր։ Նրան թվում էր, որ Մարտինն իրեն հետաքրքրել է պարզապես իբրև ոչ բոլորովին սովորական մարդ՝ մեծ, անմշակ հնարավորություններով, և որ նա ղեկավարվում է Մարտինի նկատմամբ գրեթե մարդասիրական դրդումներով։

Ռութը չէր հասկանում, որ ցանկանում է նրան. իսկ Մարտինի համար հարցը տարբեր էր։ Նա գիտեր, որ սիրում է Ռութին, որ նրան ցանկանում է այնպես, ինչպես դեռ երբեք չի ցանկացել իր կյանքում։ Նա առաջ էլ սիրում էր բանաստեղծությունը, սիրում էր այն ամենը, ինչ գեղեցիկ է, բայց Ռութին հանդիպելուց հետո նրա առջև բացվեց սիրո պոեզիայի լայնածավալ աշխարհը։ Ռութը նրան ավելին տվեց, բան Բելֆինչն ու Հեյլին։ Մի շաբաթ առաջ նա չէր մտածի, օրինակ, այսպիսի մի տողի վրա. «Երջանի՜կ պատանի, նա տառապում է սիրուց և պատրաստ է մեռնել համբուրելիս». իսկ հիմա այդ բառերը նրա գլխից դուրս չէին գալիս։ Նա հիանում էր այդ բառերով, ինչպես ամենամեծ ճշմարտությամբ. նա նայում էր Ռութին և մտածում, որ ուրախությամբ կմեռնի համբուրելիս։ Նա զգում էր իրեն իբրև այն վշտոտ պատանին, որը «տառապում է սիրուց» և հպարտանում էր դրանով ավելի շատ, քան եթե նրան ասպետության աստիճան շնորհեին։ Ի վերջո նա ըմբռնեց կյանքի իմաստը, աշխարհի երեսին իր գոյության իմաստը։

Երբ Մարտինը նայում և լսում էր նրան, մտքերն ավելի համարձակ էին դառնում։ Նա մտաբերում էր այն վայելքը, որ ունեցավ ինքը աղջկա ձեռքը սեղմելիս և ծարավի էր մի անգամ ևս զգալու այդ։ Նա երբեմն ագահ տենչանքով նայում էր աղջկա շրթունքներին։ Բայց այդ տենչանքում չկար ոչինչ կոպիտ ու երկրային։ Մարտինն անասելի վայելք էր զգում. որսալով նրա շրթունքի ամեն մի շարժումը, երբ նա խոսում էր. դրանք սովորական շրթունքներ չէին, ինչպես բոլոր կանանցն ու տղամարդկանցը։ Դրանք մսից ու արյունից չէին. դրանք անմարմին ոգու բերան էին և դրանք համբուրելու ցանկությունը բոլորովին նման չէր ուրիշ կանանց հարուցած ցանկությանը։ Իհարկե, նա ուրախությամբ կուզենար սեղմել այդ բերանին իր մարդկային շրթունքները, բայց դա համազոր կլիներ աստծո պատկերը համբուրելուն։ Նա չէր կարողանում հասկանալ արժեքների այն յուրահատուկ վերագնահատությունը, որ կատարվում էր իր մեջ և չէր իմանում, որ վերջին հաշվով, երբ նայում է աղջկան, իր աչքերը վառվում են այն միևնույն հրով, որով վառվում են սիրո ծարավի յուրաքանչյուր տղամարդու աչքերը։ Նա հասկացողություն չուներ, թե ինչքա՜ն վառվռուն և առնական է իր հայացքը, ինչքա՜ն խորն է հուզում նա աղջկա ամբողջ էությունը։ Նրա կուսական անբիծությունը ազնվացնում էր Մարտինի սեփական զգացումները և հասցնում էր դրանք մինչև աստղերի սառը

ողջախոհության բարձունքը։ Նա կցնցվեր, եթե իմանար, որ իր աչքերը փայլատակում են մի խորհրդավոր ջերմությամբ, որը թափանցում է աղջկա էության ընդերքը, և այնտեղ վառում միևնույն հուրը։ Նրա հայացքից շփոթվելով ու հուզվելով՝ աղջիկը քանիցս կորցրեց խոսակցության թելը և բավական դժվարությամբ կարողացավ նորից ամփոփել իր մտքերի բեկորները։ Սովորաբար Ռութը շատ ընդունակ էր ամեն տեսակ տպավորություններ յուրացնելու, և վերջ ի վերջո ոչինչ չկար զարմանալու, որ մի այլ աշխարհից եկած մարդ ալեկոծում է նրան։

Աղջիկը մտածում էր, թե ինչպե՛ս օգնի նրան և ուզում էր զրույց սկսել այդ ուղղությամբ, բայց Մարտինը կանխեց նրան։

— Չգիմեմ, թե կարո՞ղ եմ ձեզանից խորհուրդ հարցնել,— սկսեց նա և քիչ էր մնում խեղդվեր ուրախությունից, երբ աղջիկը պատրաստակամություն հայտնեց անել նրա համար ամեն բան՝ իր ուժերի սահմաններում։— Հիշո՞ւմ եք, որ ես այն ժամանակ, երբ այստեղ էի, ասացի, թե չեմ կարող խոսել գրքերի և այդպիսի բաների մասին, որովհետև ոչինչ չի դուրս գալիս դրանից։ Ահա այդ ժամանակից ի վեր ես շատ բանի մասին եմ խորհրդածել։ Ես սկսեցի հաճախել գրադարան, վերցրի այնտեղից ամեն տեսակ գրքեր, բայց դրանք իմ խելքի բանը չեն։ Թերևս ավելի լավ կլիներ սկզբից սկսել։ Չէ՞ որ ես երբեք չեմ սովորել, ինչպես հարկն է։ Ես ստիպված եմ եղել աշխատել հենց մանկությունից, իսկ հիմա գնացի գրադարան, նոր աչքերով նայեցի գրքերին, և տեսնում եմ, որ առաջներում ես բոլորովին էլ այն չեմ կարդացել, ինչ հարկավոր է։ Հասկանո՞ւմ եք, մի որևէ ֆերմայում և կամ շոգենավի կամրջակին այդպիսի գրքեր չես գտնի, ինչպես, օրինակ, ձեր տանը։ Այնտեղ ընթերցանության այլ նյութեր կան, որոնց ես սովոր եմ։ Ի միջի այլոց, առանց պարծենկոտության կասեմ, որ ես տարբեր եմ եղել այն մարդկանցից, որոնց հետ ընկերություն եմ արել։ Ես չեմ ասում, որ ավելի լավն եմ եղել, քան մյուս նավաստիներն ու քավբոյները (ես եղել եմ նաև քավբոյ). բայց միշտ էլ սիրել եմ գիրքը և կարդացել եմ այն ամենը, ինչ ձեռքս է ընկել, և ինձ թվում է, որ իմ գլուխն այլ կերպ է աշխատում, քան իմ ընկերներինը։ Բայց հարցն այդ չէ։ Տեսեք, թե բանն ինչումն է։ Ես երբեք չեմ եղել այնպիսի տներում, ինչպիսին ձեր տունն է։ Երբ ես անցյալ շաբաթ եկա այստեղ և տեսա ձեզ, ձեր մորը, ձեր եղբայրներին, և այն, թե ինչպես եք դուք ապրում, շատ հավանեցի։ Առաջներում միայն գրքերում էի կարդացել այսպիսի բաների մասին, և պարզվեց, որ գրքերը սուտ չեն գրում. և դա ինձ դուր եկավ։ Ես ցանկացա այդ ամենը, ցանկում եմ և այժմ։ Կուզենայի շնչել այնպիսի օդ, ինչպիսին կա ձեր տանը, կուզենայի, որ ամեն տեղ լինեն նկարներ և ամեն տեսակ սիրուն առարկաներ, որ մարդիկ չգոռան, այլ խոսեն մեղմ ձայնով, լավ հագնված լինեն, մարդկանց մտքերը ևս մաքուր լինեն։ Ես ամբողջ կյանքումս շնչել եմ այնպիսի օդ, որից խոհանոցի, գինու, հայհոյանքի և բնակարանային վարձ պահանջելու հոտ է գալիս։ Երբ դուք վեր կացաք ձեր մորը համբուրելու, դա ինձ այնքան գեղեցիկ թվաց, որ աշխարհում դրանից ավելի գեղեցիկ բան չեմ տեսել։ Ես շատ բան եմ տեսել կյանքում և կարող եմ ասել, որ ավելին եմ տեսել, քան ուրիշները։ Ես շատ եմ սիրում դիտել և միշտ ուզում եմ տեսնել նորանոր բաներ։

Բայց դեռ չասացի գլխավորը։ Գլխավորն այն է, որ ես կուզենայի հասնել այնպիսի մի կյանքի, ինչպիսի կյանքով դուք ապրում եք այս տանը։ Չէ՞ որ կյանքը չի կայանում միայն հարբեցողության, դժնդակ աշխատանքի և տուրուդմբոցի մեջ։ Այժմ հարցն այն է, թե ինչպե՛ս հասնել այդ նպատակին։ Ինչի՞ց պետք է սկսեմ։ Ես ուզում եմ հասնել դրան իմ աշխատանքով. իսկ ինչ վերաբերում է աշխատանքին, ես կհաղթեմ ամեն

մարդու։ Մի անգամ որ սկսեմ, գիշեր-ցերեկ կաշխատեմ։ Թերևս ծիծաղելի է ձեզ համար, որ ես խոսում եմ այս ամենի մասին։ Գիտեմ, որ դուք միակ մարդն եք, որին ես կարող եմ դիմել, և այլևս՝ ոչ ոքի, թերևս բացի Արթուրից։ Գուցե հարկավոր էր, որ նրան դիմեի։ Եթե ես լինեի...

Նա հանկարծ լռեց։ Նա սարսափեց այն մտքից, որ իսկապես պետք է դիմեր Արթուրին և իրեն չդներ այսպիսի հիմար վիճակի մեջ։ Ռութը անմիջապես չխոսեց. նա կլանված էր այն բանով, թե նրա խառնաշփոթ խոսքն ու պարզունակ մտքերը ինչպես կապակցել այն բանի հետ, որ կարդում էր Իդենի աչքերում։ Նա դեռ ոչ մի անգամ չէր տեսել այնպիսի աչքեր, որոնք արտահայտեին այսքան անընկճելի ուժ։ Այս մարդն ընդունակ է անել ամեն ինչ. ահա թե ինչ էր ասում նրա հայացքը. իսկ դա թույլ էր արտահայտվում Մարտինի անկապ խոսքերում։ Աղջկա սեփական խելքն այնքան նուրբ և բարձր էր, որ չէր կարող, ինչպես հարկն է, գնահատել պարզությունն ու անմիջականությունը։ Այնուամենայնիվ մինչև անգամ Մարտինի մտքերի այդ թոթովանքում զգացվում էր նրա ուժը։ Մարտինը պատկերանում էր նրան իբրև մի հսկա, որը ճգնում է կտրատել իր շղթաները։ Աղջկա դեմքը համակված էր գորովանքով, երբ նա ասաց.

— Դուք ինքներդ դիտեք, թե ինչ է պակասում ձեզ. ձեզ պակասում է կրթությունը։ Դուք պետք է սկսեք հենց սկզբից. ավարտեք դպրոցը, ապա հաճախեք համալսարանական դասընթացները։

— Դրա համար դրամ է հարկավոր,— ընդհատեց նրան Մարտինը։

— Օ՜,— գոչեց աղջիկը,— ես չէի մտածել այդ։ Բայց մի՞թե ձեր հարազատներից ոչ ոք չի կարող օգնել ձեզ։

Նա բացասաբար շարժեց գլուխը.

— Իմ հայրն ու մայրը վախճանվել են։ Ունեմ երկու քույր. մեկը ամուսնացած է, իսկ մյուսը հավանաբար շուտով կամուսնանա։ Եղբայրներ շատ ունեմ, ես կրտսերն եմ, բայց նրանք երբեք չեն օգնել ոչ ոքի։ Եվ նրանք արդեն վաղուց ցրվել են աշխարհի չորս կողմը բախտ որոնելու, ամեն մեկն իր համար։ Մեծ եղբայրս մեռել է Հնդկաստանում։ Այս րոպեիս երկու եղբայրներս Հարավային Աֆրիկայում են, մեկը աշխատում է կետորսական նավի վրա, իսկ մյուսը ճամփորդում է շրջիկ կրկեսի հետ իբրև մարզիկ։ Ես էլ նրանց նման եմ. տասնմեկ տարեկան հասակից, մորս մահից հետո, ինքս եմ կերակրում ինձ։ Ինքս եմ սովորել այն, ինչ գիտեմ, և ինքս էլ պետք է հասնեմ այնտեղ, ուր ցանկանում եմ, միայն ուզում եմ իմանալ, թե ինչի՞ց սկսեմ։

— Ամենից առաջ հարկավոր է, որ ուշադրություն դարձնեք ձեր լեզվի վրա։ Երբեմն արտահայտվում եք (նա ուզում էր ասել «սոսկալի», բայց զսպեց իրեն) ոչ այնքան ճիշտ։

Քրտինքը պատեց Մարտինի ճակատը։

— Գիտեմ, որ ես երբեմն այնպիսի բառեր եմ գործածում, որ դուք չեք հասկանում, բայց ես միայն դրանք կարող եմ ուղիղ արտասանել։ Գրքերից սովորած մի շարք բառեր կան գլխումս, բայց չգիտեմ, թե ինչպես են արտասանվում, այդ պատճառով էլ չեմ գործածում։

— Հարցը ոչ այնքան այն է, թե դուք ի՜նչ եք խոսում, այլ այն, թե ինչպե՜ս եք խոսում։ Կարելի՞ է ձեզ հետ անկեղծ լինել, դուք չե՞ք վիրավորվի։

— Ո՛չ, ո՛չ,— բացականչեց նա, մտովի օրինելով աղջկա բարեսրտությունը։— Սեղմեցեք։ Ինձ համար ավելի լավ է այդ բոլորն իմանալ ձեզանից, քան թե մի ուրիշից։

— Ուրեմն, այսպես։ Դուք հաճախ սխալ եք կազմում նախադասությունները. այնպիսի դարձվածքներ եք օգտագործում, որոնք գրական լեզվում ընդունված չեն։ Ձեր խոսելու ընթացքում ես շատ բառեր եմ նկատել, որոնցից դուք պետք է հրաժարվեք։ Բայց ավելի լավ կլինի, եթե սկսեք քերականությունից։ Ես հիմա դասագիրք կբերեմ ձեզ համար։

Երբ Ռութը վեր կացավ, Մարտինը հիշեց քաղաքավարության մի կանոն, որ նա կարդացել էր գրքում, և տղան անշնորհք կերպով ոտքի կանգնեց, բայց անմիջապես վախեցավ. չլինի՞ թե աղջիկը կարծի, որ նա ուզում է հրաժեշտ տալ։

Ռութը բերեց քերականության դասագիրքը և իր աթոռը մոտեցրեց նրա աթոռին. ընդսմին Մարտինը մտածեց, որ հավանաբար պետք էր օգնել աթոռը մոտեցնելու գործում։ Աղջիկը բացեց գիրքը, և նրանց գլուխները մոտեցան։ Մարտինը դժվարությամբ էր հետևում աղջկա բացատրություններին. այնքա՛ն, որ հուզված էր Ռութի հրապուրիչ մոտիկությունից։ Բայց երբ աղջիկը սկսեց բացատրել նրան բայի խոնարհումների գաղտնիքները, մոռացավ ամեն ինչ։ Նա դեռ երբեք չէր լսել խոնարհումների մասին, և խոսքի խորհրդավոր գաղտնիքների մեջ այդ առաջին թափանցումը դյութեց նրան։ Նա ավելի ևս հակվեց գրքին, և հանկարծ աղջկա մազերը դիպան նրա այտերին։

Մարտին Իդենն իր կյանքում միայն մի անգամ էր ուշագնաց եղել. այստեղ նա կարծեց, որ հիմա դա կկրկնվի։ Նրա շնչառությունը կանգ առավ, իսկ սիրտը այնքան ուժգին բաբախեց, որ կարծես այդ բոպեին դուրս պիտի թռչի։ Դեռ երբեք Ռութը այնքան մատչելի չէր թվացել իրեն։ Նրանց բաժանող անդունդի վրա մի պահ կամուրջ էր ձգված։ Բայց դրանից Մարտինի զգացմունքների վեհությունը չնվազեց։ Աղջիկը չցածրացավ մինչև նա, Մարտինն էր, որ բարձրացավ ամպերից վեր և մոտեցավ աղջկան։ Մարտինի սերը առաջվա պես լի էր կրոնական պատկառանքով։ Նրան թվաց, որ մտել է սրբության սրբոցը, և զգույշ հեռացրեց իր գլուխը, որպեսզի խուսափի այդ հպումից, որն ազդում էր նրա վրա, ինչպես էլեկտրական հոսանքը։ Սակայն Ռութը ոչինչ չնկատեց։

Գլուխ VIII

Անցավ մի քանի շաբաթ, իսկ Մարտին Իդենը շարունակում էր ուսումնասիրել քերականությունը, աչքի էր անցկացնում բարեկրթության վերաբերյալ գրքեր և ագահաբար կարդում էր ամեն գիրք, որը բորբոքում էր նրա երևակայությունը։ Իր նախկին շրջապատից նա բոլորովին հեռացավ։ «Լոտոս» ակումբի աղջիկները չէին հասկանում, թե ինչ է պատահել նրան և անվերջ հարցումներ էին ուղղում Ջիմին, իսկ շատ երիտասարդներ ուրախ էին, որ Մարտինն այլևս չի երևում Ռայլիի մոտ տեղի ունեցող մրցություններին։ Գրադարանի գանձարանում նա մի թանկագին գյուտ ևս արեց։ Ինչպես քերականությունը նրա առաջ բացեց լեզվի հիմքը, այնպես էլ այդ նոր գիրքը նշեց բանաստեղծության հիմքը կազմող կանոնները։ Նա սկսեց ուսումնասիրել տաղաչափության ձևերն ու կանոնները և հասկացավ, թե ինչպես է ստեղծվում իրեն սքանչացնող գեղեցկությունը։ Մի այլ նորագույն գրքում բանաստեղծությունը

դիտվում էր որպես կերպարվեստ։ Այդ գրքում սպառիչ կերպով պարզաբանված տեսությունը հաստատվում էր լավագույն գրականությունից մեջ բերված բազմաթիվ օրինակներով։ Ոչ մի վեպ Մարտինը այդքան մեծ հետաքրքրությամբ չէր կարդացել, որքան այդ գրքերը։ Եվ նրա թարմ, չծանրաբեռնված քսանամյա ուղեղը, մղվելով գիտելիքների ծարավից, յուրացնում էր ամեն ինչ շարքային ուսանողների համար անսովոր ակտիվությամբ ու արագությամբ։

Այժմ, երբ Մարտինը իր դիտակետից նայում էր ետ՝ իրեն ծանոթ հին աշխարհին, հեռավոր երկրների, ծովերի, նավաստիների և փողոցային կանանց աշխարհին, դա թվում էր նրան շատ փոքր, բայց և այնպես իր որոշ սահմանագծերով շփվում էր մեծ ու նոր աշխարհին, որը բացվել էր Մարտինի առաջ։ Նրա միտքը միշտ ձգտում էր միասնականության, սակայն նա զարմացավ, երբ առաջին անգամ սկսեց նկատել այդ երկու աշխարհների կապը. միաժամանակ նա բարձրացավ հին աշխարհից վեր՝ շնորհիվ գրքերից քաղած վեհ մտքերի և զգացումների։ Դա մղեց Մարտինին ավելի հաստատ հավատալու, որ այդ բարձր շրջաններում, որոնց պատկանում են Ռութը և նրա ընտանիքը, բոլոր տղամարդիկ ու բոլոր կանայք խորհում են այդ մտքերով և ապրում են դրանցով։ Մինչև այժմ նա ապրել է ճահճում, իսկ այժմ ուզում է մաքրվել ու բարձրանալ վեր։ Դեռ մանկությունից և պատանեկությունից ինչ-որ աղոտ բան տանջում և հուզում էր նրան, բայց նա, մինչև Ռութի հետ հանդիպելը, երբեք չէր հասկացել, թե ինչ է ուզում։ Այժմ այդ փափագը սրվել և հիվանդագին էր դարձել, նա պարզ ու հաստատ հասկացավ, որ փնտրում է գեղեցկություն, խելք ու սեր։

Այդ շաբաթների ընթացքում նա վեց անգամ տեսակցեց Ռութի հետ, և նրա հետ հանդիպելը ամեն անգամ ոգեշնչում էր Մարտինին։ Աղջիկն ուղղում էր նրա լեզուն և առոգանությունը, թվաբանություն էր պարապում նրա հետ։ Սակայն նրանց խոսակցությունները չէին սահմանափակվում միայն պարապմունքներով։ Մարտինը չափազանց շատ բան էր տեսել կյանքում, նրա միտքը չափազանց հարուստ էր, և նա չէր կարող բավարարվել կոտորակներով, խորանարդ արմատներով, վերլուծությամբ ու խոնարհումներով։ Լինում էին րոպեներ, երբ նրանց խոսակցությունը բոլորովին այլ նյութի շուրջն էր դառնում, նրանք խոսում էին այն ոտանավորների մասին, որոնք Մարտինը նոր էր կարդացել, այն բանաստեղծի մասին, որ ուսումնասիրում էր այժմ Ռութը։ Եվ երբ նա բարձրաձայն կարդում էր իր սիրած բանաստեղծությունները, Մարտինը անասելի երանություն էր զգում։ Նա դեռ երբեք ոչ մի տեղ այդպիսի ձայն չէր լսել։ Անգամ աղջկա խոսքի հնչյունից նրա սերը ծաղկում էր, ամեն մի բառից նրա միտքը տրոփում էր։ Այդ ձայնը հանդարտ ու երաժշտական էր, որպես վսեմ ու ճոխ արգասիք կուլտուրայի և հոգեկան ազնվության։ Լսելով Ռութին՝ նա ակամա հիշում էր վայրենի ցեղերի և նավահանգիստներում թրև եկող կանանց պոռչտուն ձայները, ֆաբրիկայի բանվորուհիների աններդաշնակ զրույցը։ Նրա երևակայությունն անմիջապես սկսում էր աշխատել. նա տեսնում էր այդ կանանց վիթխարի շարաններ, և նրանցից յուրաքանչյուրը, որպես հակապատկեր, առավել փայլեցնում էր Ռութի լուսապսակը։ Բայց նա ոչ միայն սիրում էր լսել Ռութի ձայնը, նրան անսահմանորեն հաճելի էր այն միտքը, որ Ռութը հասկանում է կարդացածը և վառ արտահայտություն է տալիս բանաստեղծական մտքի գեղեցկությանը։ Աղջիկը շատ էր կարդում նրան «Իշխանուհուց», ընդ որում նա հաճախ Ռութի աչքերում տեսնում էր արտասուքի շիթեր, այնքա՜ն նուրբ էր նա զգում գեղեցկությունը։ Այդպիսի րոպեներին Մարտինին թվում էր, թե ինքը բարձրանում հասնում է մինչև աստվածային ամենաթափանցություն, նայելով աղջկան ու լսելով նրա ձայնը՝ նա

կարծես զննում էր հենց կյանքը և ընթերցում էր նրա խորհրդավոր գաղտնիքները։ Հասնելով զգացմունքի այդ բարձունքներին՝ Մարտինը սկսում էր հասկանալ, որ հենց դա է սերը, և որ սերը աշխարհում ամենավսեմ բանն է։ Եվ նրա ներքին հայացքի առջևից անցնում էին՝ ժամանակին իր զգացած բոլոր ուրախությունները՝ արբեցումը, կանացի փայփայանքը, խաղը, կրակոտ ֆիզիկական պայքարը. և այդ բոլորը թվում էր անտանելիորեն անարգ ու գծուծ, համեմատած այն զգացումների հետ, որոնք համակել են նրան այժմ։

Ռութը չէր գիտակցում, թե ինչ է տեղի ունենում իր հետ։ Նա դեռևս ոչ մի փորձառություն չուներ սրտին վերաբերող գործերում։ Այն ամենը, ինչ նա գիտեր, քաղված էր գրքերից, որոնց առօրյա կյանքի դեպքերը միշտ էլ պատկերացվում էին որպես գեղեցիկ, բայց անիրական բաներ. աղջկա մտքովն էլ չէր անցնում, որ այս կոպիտ նավաստին նվաճում է իր սիրտը և մի գեղեցիկ օր իր ներսում հասունացող զգացումը կհորդի և հրեղեն ալիքներով կողողի ամբողջ էությունը։ Աղջիկը չէր իմանում, թե իսկապես ինչ է սիրո բոցը։ Նրա բոլոր պատկերացումներն այդ մասին բացառապես տեսական էին, իսկ «սեր» բառը նրանում ոգեկոչում էր աստղերի հեզիկ փայլը, ծովի հանդարտ մակերեսի մեղմիկ ալյակները, ամառային թավշյա գիշերից հետո՝ թեթև ցողը։ Սերը պատկերանում էր նրան որպես քնքուշ անձնվիրություն, ծառայություն իր սիրած էակին՝ ծաղիկների բույրով և երջանկավետ անդորրությամբ համակված զով լռության մթնոլորտում։ Նա չէր էլ հասկանում սիրո հրաբխային պոռթկումները, դրա սոսկալի տոթը, որը վերածում է սիրտը տաք մոխրով պատած ամայության։ Նա ոչինչ չգիտեր աշխարհում թաքնված ուժերի, իր մեջ իսկ թաքնված ուժերի մասին, կյանքի խորքերը նրա համար պատրանքների մշուշապատ ծով էին։ Իսկ հոր ու մոր ամուսնական նվիրվածությունը նրա համար սիրո միության իդեալն էր, և նա հանգիստ սպասում էր, որ ապագայում կգա այն օրը, երբ ինքը առանց հուզմունքի ու ցնցումների կթևակոխի նույնպիսի խաղաղ կենակցություն՝ իր սիրելի մարդու հետ։

Այսպիսով, նա Մարտին Իդենի վրա նայում էր որպես մի նորության, մի անօրինակ, բացառիկ էակի, և այդ նորությանն էր վերագրում այն անսովոր զգացումները, որը Մարտինը ոգեշնչում էր նրա մեջ։ Դա բնական էր։ Նա նույնպիսի զգացմանքներ էր ունենում, երբ գազանանոցում նայում էր վայրի կենդանիներին կամ երբ տեսնում էր փոթորիկն ու սարսռում ամպրոպից։ Այդպիսի երևույթներում կար ինչ-որ տիեզերական բան, և Մարտինի մեջ էլ անկասկած կա տիեզերական ինչ-որ բան։ Մարտինը նրան բերեց ծովի շունչը, երկրագնդի տարածությունների անսահմանությունը։ Արևադարձային արևի փայլը դրոշմվել է նրա դեմքին, իսկ նրա պինդ, երկաթե մկաններում կենսական նախնական ուժ կա։ Նա ամբողջովին ծածկված է սպիներով ու քերծվածքներով, որոնք ստացել է դաժան մարդկանց և դաժան արարքների այդ անծանոթ աշխարհում, որը սկսվում է աղջկա տեսահորիզոնի սահմաններից դենը։ Նա դեռ ձեռնասուն չդարձած՝ վայրենի է, և Ռութի ինքնասիրությունը շոյում է այն միտքը, որ Մարտինը այդքան հլու է իրեն։ Աղջկան ղեկավարում էր վայրենուն ձեռնասուն դարձնելու ցանկությունը, ուրիշ ոչինչ։ Այդ ցանկությունն անգիտակցական էր, և նրա մտքովն էլ չէր անցնում, թե ուզում է Մարտինից ստեղծել իր հոր նման մի մարդ, որովհետև հայրը նրան թվում էր կատարելության տիպար։ Իր անգիտությամբ նա չէր կարող հասկանալ և այն, որ Մարտինի կողմից նրա մեջ առաջացած տիեզերական զգացումը հենց սերն է՝ այն անհաղթահարելի ուժը, որ տղամարդուն ու կնոջն իրար է ձգում ամբողջ աշխարհի

վրայով, որը եղջերուներին ստիպում է զուգավորման շրջանում իրար սպանել, և բոլոր կենդանի էակներին մղում է միավորման։

Մարտինի արագ զարգացումը չափազանց զարմացնում ու հետաքրքրում էր աղջկան։ Աղջիկը նրա հոգում հայտնաբերել էր այնպիսի կողմեր, որոնց գոյության մասին չէր էլ կարող մտածել, իսկ դրանք բացվում էին ամեն օր, ինչպես ծաղիկները բարեբեր հողում։ Ռութը բարձրաձայն կարդում էր Բրաունինգից և երբեմն ապշում էր, երբ Մարտինը անակնկալ կերպով մեկնաբանում էր խրթին տեղերը։ Աղջիկը չէր հասկանում, որ կյանքի և մարդկանց ճանաչողության վրա հիմնված նրա մեկնաբանությունները հաճախ ավելի ուղիղ էին, քան իր մեկնաբանությունները։ Նրա դատողությունները աղջկան թվում էին միամիտ, թեև երբեմն նրան հրապուրում էր Մարտինի մտքի սլացքը, որ նրան տանում է անդրաստեղային այնպիսի հեռավորություններ, ուր աղջիկը նրան չէր կարող հետևել և միայն սարսռում էր ինչ-որ անհասկանալի ածի հետ ընդհարվելուց։ Հետո Ռութը նվագում էր նրա համար, և երաժշտությունը թափանցում էր Մարտինի էության խորքերը, որոնք անչափելի էին աղջկա համար։ Նրա ամբողջ էությունը բացվում էր երաժշտության հնչյուններից, ինչպես ծաղիկն է բացվում արևի ճառագայթների ներքո։ Նա շատ շուտով մոռացավ ստորին դասակարգի երաժշտության ընդհատ ռիթմերը, բութ ու ճչան ներդաշնակությունը և սովորեց գնահատել Ռութի սիրած դասական ռեպերտուարը։ Սակայն Մարտինը դեմոկրատական կողմնակալություն ուներ դեպի Վագները և «Թանհոյզերի» նախերգանքը, որը Ռութի բացատրությունից հետո, նրան ավելի ևս դուր եկավ։ Այդ նախերգանքը կարծես Մարտինի կյանքի նախատիպարն էր։ Դա անմիջականորեն անձնավորում էր Մարտինի կյանքը։ Նրա ամբողջ կյանքը արտահայտված էր Վեներայի քարանձավի մոտիվում, իսկ Ռութի կյանքը նա որոշ չափով նույնացնում էր ուխտավորների խմբերի մոտիվի հետ։ Թվում էր, որ Վագների մեղեդիները նրան տանում էին ոգու երևակայական աշխարհը, ուր չարն ու բարին հավիտենական պայքար են մղում։

Երբեմն Մարտինը հարցեր էր տալիս, և Ռութին սկսում էր թվալ, թե ինքը սխալ է հասկանում երաԺշտությունը. իսկ երբ Ռութը երգում էր, Մարտինը ոչինչ չէր հարցնում։ Ակնածող լռությամբ նա ականջ էր դնում աղջկա զուլալ սոպրանոյին, և թվում էր, թե ունկնդրում է Ռութի հոգու ձայնին։ Եվ կրկին հիշում էր ֆաբրիկայի աղջիկների ճղճղան երգերն ու նավահանգստի գինետներում հարբած մեհեբնների խզխզան խմբերգը։ Ռութը հաճույքով էր նվագում և երգում նրա համար։ Ըստ էության Ռութը առաջին անգամ էր գործ ունենում մարդկային կենդանի հոգու հետ, այնպիսի փափուկ և ճկուն հոգու, որին հաճելի էր կաղապարել ու կոփել։ Ռութին թվում էր, թե ինքը մի բան քանդակում է Մարտինի հոգուց և այդ անում է լավագույն մտադրություններով։ Բացի այդ բոլորից, Ռութը բավականություն էր զգում Մարտինի հետ միասին լինելուց։ Մարտինը այլևս վախ չէր ներշնչում նրան։ Առաջին անգամ նա Ռութի վրդովված հոգում իսկապես մի տարտամ վախ ծնեց, բայց այդ վախը այժմ անհետացել էր։ Ռութը, առանց գիտակցելու, արդեն զգում էր, թե ինչ-որ իրավունքներ ունի Մարտինի վրա։ Մյուս կողմից, Մարտինը նրա վրա կենարար ազդեցություն էր գործում։ Ռութը խիստ շատ էր զբաղվում համալսարանում, և նրա համար, ըստ երևույթին, օգտակար էր երբեմն պոկվել գրքերի փոշուց և շնչել ծովի զով քամին, որով սնվել էր Մարտինը։ Ուժ. այո, նրան հարկավոր էր ուժ, և Մարտինը վեհանձնորեն բաժանում էր այդ ուժը նրա հետ։ Մարտինի հետ միևնույն սենյակում գտնվելը, նրան

դիմավորելը արդեն իսկ նշանակում էր լիաթոք շնչել: Եվ երբ Մարտինը հեռանում էր, Ռութը կրկնակի եռանդով էր սկսում պարապել:

Ռութը շատ լավ գիտեր Բրաունինգին, բայց նա երբեք չէր մտածում, որ մարդկային հոգու հետ խաղալը բավական վտանգավոր է: Ինչքան շատ էր նա հետաքրքրվում Մարտինով, այնքան ուժեղ էր ցանկանում վերաձևել նրա կյանքը:

— Ահա, վերցրեք միստր Բեթլերի գիրքը,– ասաց մի օր Ռութը, երբ քերականության, թվաբանության ու բանաստեղծության մասին զրույցն ավարտվեց,— նա սկզբում ոչ մի բանում հաջողություն չուներ: Նրա հայրը բանկում գանձապահ էր, բայց մի քանի տարի հիվանդացավ և Արիզոնայում մեռավ հյուծախտից, այնպես որ միստր Բեթլերը (նրա անունը Չարլզ Բեթլեր է) բոլորովին մենակ մնաց: Նրա հայրը ծագումով ավստրալիացի էր, և նա Կալիֆորնիայում ազգականներ չուներ: Աշխատանքի տեղավորվեց տպարանում (մի քանի անգամ նա պատմել է ինձ այդ մասին) և սկզբում շաբաթական երեք դոլլար էր վաստակում, իսկ հիմա տարեկան մոտ երեսուն հազար դոլլարի եկամուտ ունի: Ինչպե՞ս հասավ այդ աստիճանին: Նա ազնիվ, աշխատասեր և խնայող մարդ էր: Նա հրաժարվում էր բավականություններից, որ առհասարակ շատ են սիրում երիտասարդները: Նա իր համար սահմանել էր ամեն շաբաթ ետ գցել մի որոշ գումար՝ ամեն տեսակ զրկանքների գնով: Եվ շուտով սկսեց ստանալ շաբաթական երեք դոլլարից ավելի, ու իր եկամտի ավելանալուն զուգընթաց շատանում էր նրա խնայողությունը: Ցերեկը աշխատում էր, իսկ աշխատանքից հետո հաճախում էր երեկոյան դպրոց: Նա շարունակ մտածում էր ապագայի մասին. հետո սկսեց հաճախել երեկոյան դասընթացներ: Տասնյոթ տարեկան հասակում արդեն գրաշար էր և ստանում էր լավ ռոճիկ, բայց փառասեր էր: Նա ուզում էր առաջ գնալ և ոչ թե ունենալ մի պատառ ապահովված հաց, և պատրաստ էր ամեն զոհողության՝ ի սեր ապագայի: Նա վճռեց փաստաբան դառնալ և ծառայության մտավ իմ հոր գրասենյակը... երևակայեցեք, որպես ցրիչ շաբաթը միայն չորս դոլլար ռոճիկով: Բայց նա սովորել էր խնայող լինել և մինչև անգամ այդ չորս դոլլարից էլ կարողանում էր խնայել:— Ռութը մի պահ լռեց շունչ առնելու և տեսնելու համար, թե Մարտինը ինչպես է ընդունում այդ պատմությունը: Մարտինի դեմքին աշխույժ հետաքրքրասիրություն առաջացավ միստր Բեթլերի ճակատագրի նկատմամբ. բայց միևնույն ժամանակ կիտեց հոնքերը:

— Երևում է, որ զրկանքներ շատ է կրել,— ասաց Մարտինը,— շաբաթական չորս դոլլար... Ինչպե՞ս կարող էր նա ապրել դրանով: Ես շաբաթական հինգ դոլլար եմ վճարում բնակարանի և ճաշի համար, և, աստված վկա, ոչ մի լավ բան չունեմ: Հավանաբար շան կյանք էր վարում: Նա անպայման սնվում էր...

— Նա ինքն էր կերակուր պատրաստում իր համար նավթավառի վրա,— ընդհատեց նրան Ռութը:

— Հավանաբար նա նույնքան վատ էր սնվում, որքան և ձկնորսանավերի նավաստիները, իսկ դա նշանակում է, որ դրանից ավելի վատ բան չի կարող լինել:

— Բայց տեսեք, թե նա ո՛ւր հասավ,— ոգևորված բացականչեց աղջիկը:— Պատկերացրեք, թե ի՛նչ եկամուտ ունի հիմա: Նրա առաջվա զրկանքները այժմ հազարապատիկ են հատուցվում:

Մարտինը շեշտակի նայեց նրան:

— Գիտե՞ք ինչ,— առարկեց նա,— ձեր այդ միստր Բեթլերը այնքան էլ ուրախ կյանք չունի հիմա, երբ արդեն հարուստ է։ Տարիներ շարունակ նա այնքա՛ն վատ է սնվել, որ կարծում եմ, նրա ստամոքսը այլևս բանի պետք չէ։

Ռութը մի կողմ դարձրեց հայացքը, չդիմանալով Մարտինի հայացքին։

— Ես գրազ կգամ, որ նա տառապում է կատառով։

— Այո,— համաձայնեց Ռութը,— բայց. . .

— Եվ ենթադրում եմ,— շարունակեց Մարտինը,– նա հիմա բարկացկոտ ու տաղտկալի է, ինչպես ծեր բվեճը, և նրա երեսուն հազարը ոչ մի ուրախություն չի պատճառում նրան։ Հավանաբար նա չի էլ հանդուրժում, երբ իր շուրջը ուրախանում են. ճի՞շտ եմ ասում, թե ոչ։

Ռութը գլխով հաստատական նշան արեց և շտապեց բացատրել.

— Բայց նրան այդ ամենը պետք էլ չեն։ Բնականից նա մռայլ, ինքնամփոփ ու լուրջ մարդ է։ Նա միշտ էլ այդպիսին է եղել։

– Իհարկե, այդպես էլ պիտի լիներ,— բացականչեց Մարտինը,— շաբաթը երեք կամ չորս դոլարո՛վ։ Երիտասարդը ինքն է ճաշ եփում, որպեսզի դրամ խնայի, ցերեկն աշխատում է, գիշերը սովորում, աշխատանքից զատ ոչինչ չգիտե, ոչ մի անգամ չի զվարճանում, երբեք քեֆ չի անում, թերևս չգիտի էլ, թե ինչպես պիտի քեֆ անել։ Անկասկած նրա այդ երեսուն հազարը չափազանց ուշ է եկել։

Մարտինի հաճոյակատար երևակայությունը իսկույն մանրամասնորեն գծագրեց աչքի առաջ այդ խնայասեր պատանու կյանքը և այն հոգեկան նեղ շավիղը, որ նրան հետագայում առաջնորդեց դեպի տարեկան երեսունհազարանոց եկամուտը։ Չարլզ Բեթլերի բոլոր մտքերն ու արարքները նրա առաջ պատկերացան՝ կարծես հեռադիտակով տեսնելիս լիներ։

— Գիտե՞ք,— ավելացրեց Մարտինը,— ես խղճում եմ նրան, այդ միստր Բեթլերին։ Նա այն ժամանակ չափազանց երիտասարդ էր և չէր հասկանում, որ ինքը զողացել է իր ամբողջ կյանքը՝ այդ երեսուն հազարի սիրույն, որն այժմ նրան ոչ մի ուրախություն չի պատճառում։ Այժմ նա արդեն երեսուն հազարով չի կարող գնել այն, ինչ այն ժամանակ կարող էր գնել տասը սենթով՝ ասենք որևէ շաքարեղեն, երբ երեխա էր, կամ ընկույզ և կամ վերնասրահի տոմս։

Այսպիսի մոտեցումը միշտ էլ որոշ չափով ապշեցնում էր Ռութին։ Դա ոչ միայն բոլորովին նոր էր Ռութի համար, այլև չէր համապատասխանում նրա հայացքներին. նա աղոտ կերպով այս ամենի մեջ կռահում էր ճշմարտության որոշ բաժին, որն սպառնում էր տապալել և հիմնովին այլափոխել կյանքի մասին նրա ունեցած բոլոր գաղափարները։ Եթե Ռութը լիներ ոչ թե քսանչորս, այլ տասնչորս տարեկան, թերևս Մարտինի ազդեցության տակ, շատ շուտ փոխեր իր հայացքները։ Բայց նա քսանչորս տարեկան էր և, բացի այդ, խառնվածքով պահպանողական, իսկ նրա ստացած կրթությունն արդեն հարմարեցրել էր նրան այն շրջապատի ապրելակերպին ու գաղափարներին, ուր նա ծնվել ու զարգացել էր։ Ճիշտ է, խոսակցության ժամանակ Մարտինի տարօրինակ դատողությունները երբեմն վրդովում էին նրան, բայց Ռութը դա վերագրում էր նրա անձնավորության և ճակատագրի ինքնատիպությանը և աշխատում էր շուտով մոռանալ դրանք։ Թեև Ռութը չէր համաձայնում նրա մտքերին, այնուամենայնիվ, նրա համոզելու ուժը, նրա աչքերի փայլն ու դեմքի լրջությունը

խոսելիս միշտ էլ հուզում և հրապուրում էին աղջկան։ Ռութի մտքովն էլ չէր անցնում, որ իր աշխարհայացքի սահմանների դրսից եկած այս մարդը շատ հաճախ արտահայտվում էր իր համար չափազանց խոր մտքեր և չափազանց վեր էր բարձրանում իր սովորական մտամակարդակից։ Իր աշխարհայացքի սահմանները, Ռութի կարծիքով, միակ ուղիղ սահմաններն էին։ Բայց սահմանափակ մտքերը միայն ուրիշների մոտ են նկատում սահմանափակվածություն։ Այդպիսով, նա իր աշխարհայացքը համարում էր շատ լայն և դրանով էլ բացատրում իր և Մարտինի միջև ծագած գաղափարական ընդհարումները և երազում էր սովորեցնել նրան դիտել իրերը իր՝ Ռութի աչքերով և ընդլայնել նրա տեսահորիզոնը մինչև իր հորիզոնի սահմանները։

— Բայց ես դեռ չեմ վերջացրել իմ պատմությունը,— ասաց Ռութը։— Ինչպես պատմել է իմ հայրը, նա աշխատում էր հազվագյուտ եռանդով ու ջանասիրությամբ։ Միստր Բեթլերը միշտ էլ աչքի էր ընկնում արտասովոր աշխատունակությամբ։ Նա երբեք չէր ուշանում աշխատանքից, ընդհակառակը, շատ հաճախ ներկայանում էր Ժամանակից շուտ. բայց և այնպես նա կարողանում էր ժամանակ խնայել։ Յուրաքանչյուր ազատ րոպեն նա հատկացնում էր ուսման համար։

Ուսումնասիրում էր հաշվապահություն, սովորեց տպել գրամեքենայով, սղագրության դասեր էր վերցնում և, այդ ամենին որպես վարձատրություն, գիշերները թելադրում էր իր ուսուցչին՝ դատական մի լրագրողի, որը պրակտիկայի կարիք էր զգում։ Շուտով նա ցրիչից դարձավ գրագիր և իր տեսակի մեջ անփոխարինելի էր։ Իմ հայրը կատարելապես գնահատեց նրան և տեսավ, որ նա մեծ ապագա ունեցող մարդ է։ Իմ հոր խորհրդով նա մտավ իրավաբանական քոլեջ, դարձավ փաստաբան, և գրասենյակ վերադարձավ իբրև հորս գործի կրտսեր գործընկեր։ Նա ականավոր մարդ է։ Նա արդեն մի քանի անգամ հրաժարվել է Միացյալ Նահանգների սենատորությունից և եթե ուզենար, կարող էր դառնալ Գերագույն դատարանի անդամ։ Այդպիսի կյանքը պետք է ոգևորի մեզ բոլորիս, դա ապացուցում է, որ համառ և ուժեղ կամք ունեցող մարդը կարող է իր շրջապատից շատ ավելի վեր բարձրանալ։

– Այո, նա ականավոր մարդ է,— միանգամայն անկեղծորեն համաձայնեց Մարտինը։

Եվ սակայն այդ պատմության մեջ ինչոր բան վատ էր կապակցվում կյանքի ու գեղեցկության մասին ունեցած նրա հասկացողությունների հետ։ Նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում բավականաչափ հիմք գտնել բոլոր այն զրկանքների ու կարիքների համար, որոնց ենթարկվել է միստր Բեթլերը։ Եթե նա այդ աներ հանուն սիրած կնոջ կամ գեղեցիկով հրապուրված, Մարտինը կհասկանար նրան։ Սիրուց տառապող երիտասարդը կարող է մեռնել մի համբույրի, բայց ոչ տարեկան երեսուն հազար դոլլարի համար։ Միստր Բեթլերի կարիերայում կար ինչ-որ խղճուկ բան, և դա առանձնապես չէր ոգեշնչում Մարտինին։ Երեսուն հազար դոլլարն, իհարկե, վատ չէ, բայց կատառը և կյանքով ուրախանալու անընդունակությունը ոչնչացնում էին այդ դոլլարների արժեքը։

Մարտինը այդ նկատառումներից շատերն արտահայտեց Ռութին և դրանով իսկ մի ավելորդ անգամ համոզեց աղջկան, թե անհրաժեշտ է զբաղվել իր վերադաստիարակությամբ։ Ռութի համար հատկանշական էր այդ առանձնահատուկ նեղմտությունը, որը ստիպում էր որոշ շրջանակի մարդկանց մտածել, թե միայն իրենց ռասան, կրոնը և քաղաքական համոզմունքներն են լավ և ճիշտ, և որ աշխարհի

երեսին բոլոր մյուս մարդկային էակները իրենցից ցած են կանգնած։ Դա նույն այդ նեղմտությունն էր, որը ստիպում էր հինավուրց հրեային շնորհակալ լինել աստծուց նրա համար, որ կին չի ծնվել, իսկ հիմա առաքելականներին ստիպում է ճամփորդել ամբողջ երկրագնդում, որպեսզի բոլորին պարտադրեն իրենց աստծուն։ Այդ նույն նեղմտությունն էլ ներշնչում էր Ռութին՝ կյանքի բոլորովին այլ պայմաններում մեծացած այդ մարդուն՝ Մարտինին, վերցնել և վերաձևել իր շրջանակի մարդկանց կերպարով։

Գլուխ IX

Մարտին Իդենը վերադարձավ նավարկությունից և սիրահարի անհամբերությամբ շտապեց գնալ Կալիֆորնիա։ Ութ ամիս առաջ ծախսելով իր բոլոր դրամները, նա ծառայության վարձվեց մի նավի վրա, որը գնում էր փնտրելու Սողոմոնյան կղզիների ինչ-որ վայրում թաղված մի գանձ։ Երկար ու անհաջող որոնումներից հետո այդ ձեռնարկը ձախողված ճանաչվեց։ Նավաստիների հետ հաշիվ տեսան Ավստրալիայում, և Մարտինը անմիջապես վարձվեց աշխատանքի Սան Ֆրանցիսկո գնացող մի նավի վրա։ Այդ ութ ամսվա ընթացքում նա ոչ միայն բավականաչափ դրամ վաստակեց, որպեսզի ցամաքում ավելի երկար դիմանա, այլև կարողացավ ժամանակ գտնել շարունակելու իր պարապմունքները։

Նա ընդունակ էր սովորելու, ընդսմին նրան օգնում էին բնական հաստատակամությունն ու Ռութի նկատմամբ նրա տածած սերը։ Ուսումնասիրելով քերականությունը՝ նա մի քանի անգամ կրկնեց դա, և ի վերջո լիովին տիրապետեց։ Նա այժմ նկատում էր նավաստիների խոսակցության մեջ անճշտություններ և մտքում ուղղում էր նրանց սխալներն ու արտահայտության կոպտությունը։ Նա ուրախությամբ էր նկատում, որ իր ականջը շատ զգայուն է դարձել և որ իր մեջ զարգացել է քերականական նուրբ զգացողություն։ Խոսքի ամեն մի սխալ աններդաշնակ էր հնչում նրա ականջին, թեպետ սովորության պատճառով պատահում էր, որ նրա բերանից էլ էին թռչում նման անճշտություններ։ Երևում էր, որ ժամանակ էր հարկավոր՝ դրանից վերջնականապես ազատվելու համար։

Վերջացնելով քերականությունը՝ նա ձեռքն առավ բառարանը և իր համար կանոն սահմանեց ամեն օր քսան բառ ավելացնել իր բառապաշարին։ Դա հեշտ խնդիր չէր և կանգնելով հերթապահության կամ ղեկանվի մոտ՝ նա կրկնում էր սովորած բառերը և աշխատում արտասանել դրանք ինչպես հարկն է։ Նա հիշում էր Ռութի բոլոր հրահանգները և շատ զարմացավ, երբ շուտով հայտնաբերեց, որ սկսել է անգլերեն խոսել ավելի մաքուր և ճիշտ, քան սպաները և նավասենյակում նստող այն ջենտլմենները, որոնք ֆինանասվորում էին ամբողջ այդ արկածախնդիր գործը։

Նավապետի՝ ձկան աչքերով նորվեգացու մոտ, պատահաբար ճարվեց Շեքսպիրի երկերի լիակատար ժողովածուն, որը նա, իհարկե, ոչ մի անգամ աչքի չէր անցկացնում, և Մարտինը թույլտվություն ստացավ օգտվել այդ թանկագին գրքերից՝ փոխարենը լվանալով դրանց տիրոջ սպիտակեղենը։ Ողբերգությունների առանձին տողեր նրա վրա թողնում էին այնպիսի տպավորություն, որ նա առանց որևէ դժվարության մտաբերում էր դրանք, և միաժամանակ ամբողջ աշխարհը նրա աչքին պատկերանում էր եղիսաբեթյան շրջանի թատրոնի կերպարներով ու ձևերով, իսկ նրա մտքերը ինքնաբերաբար շարունակվում էին անհանգ ոտանավորների ձևով։ Դա

մի օգտակար վարժություն էր նրա լսելիքի համար և նրան սովորեցրեց գնահատել անգլերենի վայելչությունը, թեպետ միաժամանակ նրա խոսակցական լեզվի մեջ ներմուծեց հնացած և չգործածվող շատ դարձվածքներ։

Մարտինը արդյունավետ անցկացրեց այդ ութ ամիսը։ Նա սովորեց ուղիղ խոսել ու մտածել և ավելի լավ ճանաչեց իրեն։ Մի կողմից՝ նա համեստորեն գիտակցում էր իր տգիտությունը, իսկ մյուս կողմից՝ իր մեջ զգում էր մեծ ուժ։ Նա տեսնում էր իր և իր ընկերների միջև ահագին տարբերություն, բայց բավական խելացի էր հասկանալու համար, որ այդ տարբերությունը ոչ թե արդեն ձեռք բերվածի մեջ է, այլ այն բանում, որ նա հնարավորություն ունի ձեռք բերելու։ Ինչ անում էր նա, կարող էին անել և նրանք, բայց ներքին մի ձայն հուշում էր, որ նա ընդունակ էր ավելի շատին։ Նա հիանում էր աշխարհի գեղեցկությամբ և ցանկանում էր, որ Ռութն էլ կարողանար իր հետ միասին սքանչանալ այդ գեղեցկությամբ։ Նա վճռեց նկարագրել Ռութին Խաղաղ օվկիանոսի վեհությունը։ Այդ միտքը նրա մեջ արթնացրեց ստեղծագործական գրգիռ, և նա ցանկացավ հաղորդել աշխարհի գեղեցկությունը ո՛չ միայն Ռութին։ Եվ այդ շլացուցիչ շողքում նա հղացավ մի վեհ գաղափար՝ ինքը պետք է գրի։ Նա կլինի մեկն այն աչքերից, որոնցով նայում է աշխարհը, մեկն այն ականջներից, որոնցով լսում է աշխարհը, մեկն այն սրտերից, որոնցով զգում է աշխարհը։ Նա կգրի ամեն ինչ՝ բանաստեղծություն և արձակ, վեպեր և ակնարկներ, նաև պիեսներ, ինչպես Շեքսպիրը։ Դա իսկական կարիերա է, և դա դեպի Ռութի սիրտն առաջնորդող ուղին է։ Չէ՞ որ գրողներն աշխարհի հսկաներն են, որոնց չի կարող հասնել մի ոմն միստր Բեթլեր, որը տարեկան երեսուն հազար է շահում և կարող է Գերագույն դատարանի անդամ դառնալ, եթե ուզենա։

Հազիվ հղացված՝ այդ գաղափարը ամբողջովին նվաճեց նրան, և նրա վերադարձը դեպի Սան-Ֆրանցիսկո նմանվեց մի երազի։ Նա հարբած էր իր ուժի գիտակցությամբ և այն զգացումով, որ կարող է անել ամեն բան։ Մեծ օվկիանոսի խաղաղ առանձնության մեջ նա ձեռք բերեց իրերի հեռանկարը։ Նա հիմա առաջին անգամ պարզ տեսավ Ռութին և նրան շրջապատող աշխարհը։ Այդ երևույթները Մարտինի մտքում ստացան որոշակի ձև, կարծես նա կարող էր ձեռքով վերցնել դրանք, շուռ տալ ամեն կողմ, զննել։ Այդ աշխարհում շատ բան անհասկանալի ու մշուշապատ էր, բայց նայում էր ամբողջին, ոչ թե մանրամասներին, միևնույն ժամանակ տեսնում էր նրանց բոլորին տիրանալու եղանակը։ Գրել. այս միտքն այրում էր նրան կրակի պես։ Ինքը կսկսի գրել վերադառնալուց անմիջապես հետո։ Ամենից առաջ կնկարագրի գանձ որոնելու գնացած արշավախումբը։ Նա կուղարկի այդ պատմվածքը Սան-Ֆրանցիսկոյի որևէ հանդեսի, առանց ոչինչ ասելու Ռութին այդ մասին, և աղջիկը կզարմանա ու կուրախանա տեսնելով մամուլում նրա անունը։ Նա կարող է միաժամանակ գրել և սովորել. չէ՞ որ օրը քսանչորս ժամ ունի։ Նա անհաղթելի է, որովհետև գիտե աշխատել, և բոլոր ամրոցները փուլ կգան նրա առաջ։ Նա արդեն կարիք չի ունենա ծովագնացությամբ պարապել իբրև սովորական նավաստի. . . Երևակայությամբ նա հանկարծ տեսավ իր սեփական զբոսանավը։ Չէ՞ որ կան սեփական զբոսանավեր ունեցող գրողներ։ Իհարկե, նա կասեցնում էր իրեն, հաջողությունը միանգամից չի գա, լավ կլինի, որ սկզբնական շրջանում նա գրելով կարողանա շահել թեկուզ այնքան, որ բավական լինի ուսումը շարունակելու։ Իսկ հետո, որոշ ժամանակ անց (անորոշ ժամանակ անց), երբ սովորի և պատրաստվի, կսկսի գրել վեհ բաներ և իր անունը աշխարհահռչակ կդառնա։ Բայց դրանից ավելի կարևոր, ամենակարևորից էլ անսահմանորեն ավելի կարևորն այն կլինի, որ նա

արժանի կդառնա Ռութին։ Փառքը ինքնըստինքյան լավ բան է, բայց այդ պատրանքները նրա մեջ ծնվեցին ոչ թե հանուն փառքի, այլ հանուն Ռութի։ Նա հետամուտ չէր փառքի, այլ միայն սիրատոչոր մի երիտասարդ էր։

Երբ Մարտինը Օքլենդ եկավ՝ գրպանում ունենալով բավականին դրամ, տեղավորվեց Բեռնարդ Գիգգինբոթամի տանը իր նախկին սենյակում և սկսեց աշխատել։ Նա չհաղորդեց Ռութին, որ վերադարձել է։ Նա վճռեց աղջկա մոտ գնալ միայն գանձ որոնողների մասին իր ակնարկը վերջացնելուց հետո։ Այդ որոշումը նա կայացրեց առանց դժվարության, որովհետև ամբողջովին համակված էր ստեղծագործական տենդով։ Բացի այդ. նրա գրած ամեն մի նախադասությունն իրեն մոտեցնում էր աղջկան։ Նա չգիտեր, թե ինչ ծավալ պիտի ունենա պատմվածքը, բայց հաշվեց բառերի քանակը մի ակնարկում, որը երկու սյունակ էր գրվել «Սան-Ֆրանցիսկոյի տեսարան» թերթի կիրակնօրյա հավելվածում, և որոշեց ղեկավարվել դրանով։ Երեք օր առանց հանգստանալու աշխատելուց հետո Մարտինը վերջացրեց իր ակնարկը, ապա խոշոր տառերով ու ամենամեծ խնամքով արտագրեց, որպեսզի ավելի ընթեռնելի դառնա։ Եվ հենց այդ ժամանակ գրադարանից վերցրած բանահյուսության դասագրքից իմացավ, որ գոյություն ունեն նոր տողեր ու չակերտներ. իսկ ինքը այդ մասին չէր էլ մտածել։ Մարտինը իսկույն դարձյալ նստեց ակնարկն արտագրելու՝ շարունակ դիմելով այդ դասագրքի օգնությանը և մի օրվա ընթացքում այնքան շատ տեղեկություններ ձեռք բերեց շարադրության արվեստի մասին, որքան սովորական դպրոցականը ձեռք չի բերում մի տարում։ Երբ երկրորդ անգամ արտագրեց ակնարկը և զգուշությամբ գլանաձև ոլորեց, պատահմամբ կարդաց մի թերթում՝ սկսնակ հեղինակների համար դրված կանոնները, որոնց մեջ ասվում էր, որ չի կարելի գլանաձև ոլորել ձեռագիրը, և որ պետք է գրել թղթի միայն մի երեսին։ Նա խախտել էր այդ օրենքի երկու կետերն էլ։ Բայց նա կարդաց նաև, որ լավագույն հանդեսներում վճարում են ամեն մի սյունակի համար տասը դոլլարից ոչ պակաս։ Երրորդ անգամ արտագրելով՝ Մարտինը մխիթարվում էր նրանով, որ անվերջ բազմապատկում էր տասը սյունակը տասը դոլլարով։ Ամեն անգամ էլ միևնույն արդյունքն էր ստացվում՝ հարյուր դոլլար. և նա վճռեց, որ դա, իբր նավաստի ծառայելուց շատ ավելի ձեռնտու է։ Եթե նա երկու անգամ չսխալվեր, պատմվածքը երեք օրում պատրաստ կլիներ։ Հարյուր դոլլար երեք օրում։ Նրան հարկավոր կլիներ երեք ամիս թափառել ծովերում այդպիսի գումար վաստակելու համար։ Մարդը հիմար պիտի լինի, որ ծառայի նավերի վրա, եթե կարող է գրել։ Սակայն դրամը ինքնըստինքյան առանձին նշանակության չուներ Մարտինի համար։ Դրամի նշանակությունը կայանում էր նրանում, որ այն կարող է ընձեռել ազատ ժամանակ, վայելուչ կոստյում գնելու հնարավորություն, իսկ այդ բոլորը միասին վերցրած՝ Մարտինին պետք է մոտեցներ բարեկազմ, դժգույն աղջկան, որը փոխակերպեց նրա ամբողջ կյանքը և ոգեշնչում էր նրան հետագա կատարելագործումների։

Մարտինը դրեց ձեռագիրը մի մեծ ծրարի մեջ, կնքեց և հասցեագրեց «Սան-Ֆրանցիսկոյի տեսարան» թերթի խմբագրին։ Նա այնպես էր պատկերացնում, թե խմբագրություն ուղարկած բոլոր նյութերն անմիջապես հրատարակվում են, և որովհետև ակնարկն ուղարկված էր ուրբաթ օրը, սպասում էր, որ լույս կտեսնի կիրակնօրյա համարում։ Հաճելի կլիներ այդ ձևով իմացնել Ռութին, որ ինքը վերադարձել է։ Նույն կիրակի էլ նա կգնա աղջկա մոտ։ Դրա հետ մեկտեղ նա մի նոր միտք հղացավ, որն արտակարգ սրամիտ, օգտակար և համեստ թվաց իրեն. գրել արկածային պատմվածք երեխաների համար և վաճառել «Պատանեկության ուղեկից»

հանդեսին։ Նա գնաց գրադարան և աչքի անցկացրեց «Պատանեկության ուղեկցի» մի քանի կոմպլեկտները։ Պարզվեց, որ մեծ պատմվածքներն ու վիպակները շարունակաբար են տպագրվում այդ շաբաթաթերթում՝ մոտավորապես երեք հազար բառ ամեն անգամ։ Ամեն մի վիպակ շարունակվում էր հինգ, մինչև անգամ յոթ համարներում, և նա վճռեց ելակետ ունենալ այդ հաշվարկը։

Մարտինը ժամանակին նավարկել էր Հյուսիսային Սառուցյալ օվկիանոսում կետորսական նավով. այդ նավարկությունը պետք է տևեր երեք տարի, բայց նավաբեկության հետևանքով վեց ամսում ավարտվեց։ Թեպետ Մարտինը վառ երևակայություն ուներ, բայց նրա երևակայությունը միշտ էլ սնունդ էր ստանում ճշմարտությունից, և նա ուզում էր գրել միայն իրեն ծանոթ բաների մասին։ Նա շատ լավ գիտեր կետորսությունը և փաստացի նյութի վրա հիմնվելով՝ որոշեց պատմվածք գրել երկու անչափահաս տղաների մտացածին արկածների մասին։ Դա դժվար չէր, և շաբաթ երեկո նա արդեն գրեց պատմվածքի առաջին մասը՝ երեք հազար բառ, որով մեծ բավականություն պատճառեց Ջիմին, իսկ միստր Հիգգինբոթամը ճաշի Ժամանակ մի շարք բացահայտ հեգնական դիտողություններ արեց իրենց ընտանիքում հայտնված «թուղթ մրոտողի» մասին։

Մարտինը լուռ էր մնում և միայն հրճվում էր պատկերացնելով, թե ինչպես կզարմանա իր փեսան, երբ «Տեսաբանի» կիրակնօրյա համարը բաց անելով՝ կկարդա գանձ որոնողների մասին պատմվածքը։ Կիրակի օրն առավոտյան նա ինքը իջավ շքամուտքի թերթերի հետևից։

Մի քանի անգամ ուշադիր աչքի անցկացնելով թերթը՝ նա ծալեց ու դրեց տեղը, ուրախանալով, որ իր այդ փորձի մասին ոչ ոքի չի ասել։ Լավ մտածելուց հետո նա վճռեց, որ սխալվել է մամուլում պատմվածքների լույս տեսնելու արագության հարցում։ Հետո նրա ակնարկում հրատապ ոչինչ չկար և շատ կարելի է, որ խմբագիրը որոշել է նախօրոք գրել նրան իր նկատառումները։

Նախաճաշից հետո Մարտինը նորից զբաղվեց վիպակով։ Բառերը սահում էին նրա գրչի տակից, թեպետ նա հաճախ ընդմիջում էր աշխատանքը՝ բառարանը կամ բանահյուսության դասագիրքը նայելու համար։ Երբեմն այդպիսի դադարների ժամանակ նա կրկին ու կրկին կարդում էր գրված գլուխը, իրեն մխիթարելով, որ ստեղծագործական մեծ գործից կտրվելով, նա օգտվում է այդ ժամանակից, որպեսզի յուրացնի շարադրության կանոնները և սովորի արտահայտել ու շարահյուսել իր մտքերը։ Նա գրում էր մինչև մութն ընկնելը, ապա գնում էր ընթերցարան և պրպտում էր շաբաթաթերթերն ու ամսագրերը մինչև երեկոյան ժամը տասը, այսինքն՝ մինչև ընթերցարանի փակումը։ Այդ շաբաթվա համար դա էր նրա ծրագիրը։ Ամեն օր նա գրում էր երեք հազար բառ և ամեն երեկո գնում էր ընթերցարան, քրքրում էր հանդեսները աշխատելով պարզել, թե ինչպիսի ոտանավորներ, վիպակներ ու պատմվածքներ են դուր գալիս հրատարակիչներին։ Անկասկած էր մի բան, նա կարող էր գրել ամեն ինչ, որ գրել են այդ անհամար գրողները, բացի այդ, ժամկետ տվեք, և նա շատ կգրի այնպիսի բաներ, որ նրանք չեն կարող գրել։ Նա հաճույքով կարդաց «գրքերի բյուլետենում» հոնորարների մասին, ուր ասված էր, թե Կիպլինգը մի դոլլար է ստանում ամեն մի բառի համար, իսկ սկսնակ գրողների համար (դա առանձնապես հետաքրքրեց Մարտինին) առաջնակարգ հանդեսներում տալիս են առնվազն երկու սենթ։ «Պատանեկության ուղեկիցը» անկասկած առաջնակարգ ամսագիր է, այնպես որ իր ամեն օր գրած երեք հազար բառի համար ինքը պետք է ստանա վաթսունական

դոլլար, այսինքն՝ այնքան, ինչքան նա կարող էր ստանալ նավարկության մեջ երկու ամսում։

Ուրբաթ երեկո նա ավարտեց իր վիպակը։ Դա բաղկացած էր ճիշտ քսանմեկ հազար բառից։ Եթե նույնիսկ երկու սենթ վճարեն բառին, նա կստանա չորս հարյուր քասն դոլլար։ Դա այնքան էլ բարձր վարձատրություն չէ մեկ շաբաթվա աշխատանքի դիմաց։ Նա իր ամբողջ կյանքում միանգամից այդքան դրամ չէր ունեցել։ Մինչև անգամ չէր հասկանում, թե ի՞նչ բանի վրա կարելի է ծախսել այդքան շատ դրամը։ Նա իսկական ոսկեհանք էր գտել։ Նա կարող էր անվերջ ոսկի հանել այնտեղից։ Մարտինը վճռեց ձեռք բերել վայելուչ հագուստ, բաժանորդագրվել շատ թերթերի և հանդեսների, գնել բոլոր անհրաժեշտ տեղեկագրերը, որոնց համար նա այժմ ստիպված էր վազել գրադարան։ Եվ սակայն չորս հարյուր քսան դոլլարից դեռևս մնում էր բավականին խոշոր մի գումար, և նա գլուխ էր ջարդում, թե ինչի վրա ծախսի այն, մինչև որ վերջապես որոշեց մի սպասուհի վարձել Գերտրուդայի համար և մի հեծանիվ գնել Մերիենի համար։

Մարտինն իր մեծածավալ ձեռագրերն ուղարկեց «Պատանեկության ուղեկցին» և շաբաթ երեկոյան մարգարիտի որսի մասին ակնարկի պլանը կազմելուց հետո, գնաց Ռութի մոտ։ Նա նախօրոք զանգահարել էր աղջկան, և ինքը՝ Ռութը բացեց դուռը։ Մարտինից բխող ուժի և առողջության զգացումը դարձյալ պարուրեց նրան ոտից մինչև գլուխ։ Թվում էր, թե այդ ուժը լցնում է աղջկա ողջ մարմինը՝ հոսելով նրա երակների մեջ և հուզմունքից սարսռեցնելով նրան։ Մարտինը բռնկվեց՝ շոշափելով նրա ձեռքը և նայելով նրա ծավի աչքերին, սակայն աղջիկը չնկատեց այդ նրա սևացած, ութ ամսում արևից կիզված դեմքին։ Բայց վզին՝ օձիքի քերծած շերտը չէր ծածկվել նույնիսկ արևայրուքից, և Ռութը, նկատելով այդ, հազիվ զսպեց իր ժպիտը։ Սակայն աղջկա ծիծաղելու ցանկությունն անցավ, երբ նայեց Մարտինի կոստյումին։ Տաբաթն այս անգամ հրաշալի նստած էր նրա վրա, դա նրա առաջին կոստյումն էր՝ պատվերով կտրած և Մարտինը դրա մեջ շատ ավելի բարեկազմ ու նուրբ էր երևում։ Բացի այդ, նա փոխարինել էր իր կեպին փափուկ գլխարկով, որն աղջիկը հրամայեց դնել ու չափել գլխին, և գովեց արտաքինը։ Ռութը երջանիկ էր ավելի, քան երբևէ։ Մարտինի արտաքինի այդ փոփոխությունը աղջկա գործն էր և, հպարտանալով այդ փոփոխությամբ, Ռութը ոգևորված էր նրան հետագայում ևս օգնելու պատվախնդրությամբ։

Բայց հատկապես մի հանգամանք, այն էլ ամենակարևորը, ուրախացնում էր աղջկան՝ երիտասարդի խոսակցական լեզվի փոփոխությունը։ Նա այժմ խոսում էր ոչ միայն ավելի կանոնավոր, այլև ավելի ազատ, և նրա բառապաշարը զգալիորեն հարստացել էր։ Ճիշտ է, հափշտակության րոպեներին նա մոռանում էր իրեն և դարձյալ սկսում էր գործածել ժարգոնային բառեր և բառերի վերջին բաղաձայնները կուլ էր տալիս։ Երբեմն նա կարկամում էր, երբ պատրաստվում էր արտասանել վերջերս սովորած բառերը։ Բայց նրա խոսակցությունը բարելավվել էր ոչ միայն արտաքնապես. նրա խոսակցությունը ավելի փայլ ու սրություն էր ստացել, և դա չափազանց ուրախացրեց Ռութին։ Հայտնաբերվում էր նրա բնածին հումորը, որի համար ընկերները միշտ սիրում էին նրան, բայց որը նա առաջներում չէր կարող երևան հանել աղջկա մոտ այն պատճառով, որ հարմար բառեր չէր գտնում։ Այժմ նա իրեն արդեն չէր զգում որպես օտարոտի տարր։ Բայց և այնպես նա շատ չափազանցված ձևով զգուշավոր էր և,

Ռութին թողնելով սրամիտ խոսակցություն վարելը, թեև աշխատում էր ետ չմնալ նրանից, ոչ մի անգամ նախաձեռնությունը չէր վերցնում իր վրա։

Մարտինը պատմեց նրան, թե ինչով է զբաղված, բացատրեց գրականությամբ պարապելու իր պլանը՝ ապրուստ հայթայթելու համար և միաժամանակ շարունակելու իր ուսումը։ Սակայն նրան սպասում էր հիասթափություն՝ Ռութը չափազանց թերահավատ վերաբերվեց այդ պլանին։

— Գիտե՞ք,— ասաց նա անկեղծորեն,— գրականությունն էլ նույնպիսի արհեստ է, որպիսին է ամեն մի այլ արհեստ։ Իհարկե ես մասնագետ չեմ, պարզապես արտահայտում եմ ընդհանրապես ընդունված հայացքներ։ Չի կարելի դարբին լինել առանց նախապես սովորելու երեք, թերևս հինգ տարի։ Բայց գրողները դարբիններից շատ են վաստակում և այդ պատճառով շատ շատերն են ուզում գրող դառնալ և փորձում են իրենց ուժերը։

— Իսկ դուք ինչո՞ւ չեք ենթադրում, որ ես ընդունակություններ ունեմ այդ գործում,— հարցրեց Մարտինը՝ մտքում ուրախանալով, որ այդքան լավ արտահայտվեց, բայց անմիջապես նրա վառ երևակայությունը նկատեց հյուրասենյակում տեղի ունեցող այդ խոսակցության պատկերը, իսկ դրա կողքին կոպիտ ու զզվելի հարյուրավոր պատկերներ նրա նախկին կյանքից։

Բայց բոլոր այդ խայտաբղետ տեսիլքները մի ակնթարթում եկան ու անցան՝ առանց ընդհատելու նրա մտքի թելը, առանց դանդաղեցնելու խոսակցության տեմպը։ Մարտինն իր երևակայության էկրանում տեսավ դեմ առ դեմ իրեն և այդ հաճելի ու գեղեցիկ աղջկան՝ լավ անգլերենով զրուցելիս, հանգստավետ սենյակում, գրքերով ու նկարներով շրջապատված, ներդաշնակությամբ ու կուլտուրայով, և այդ բոլորը մեղմ հստակ լույսով ողողուն։ Իսկ շուրջը, էկրանի եզերքներին երևում և անհետանում էին բոլորովին այլ տեսարաններ, բայց նա, իբրև հանդիսատես, կարող էր նայել դրանց ըստ ցանկության։ Նա դիտում էր այդ բոլորը մշուշի քողի միջով, որ հանկարծ ցրվում էր վառ կարմրավուն լույսի ճառագայթներով։ Նա տեսավ գինետնում այրող վիսկի խմող քավբոյներին. չորս կողմից լսվում էր անվայելուչ արտահայտություններով համեմված կոպիտ խոսակցություն, իսկ նա ինքը կանգնած էր ամենաթունդ թոկից փախածների մեջ և նույնպես խմում էր հայհոյելով ու գոռալով. կամ նստած էր նրանց հետ սեղանին նավթի գարշահոտ լամպի տակ՝ բաժանելով խաղաքարտեր և զրնգացնելով մետաղադրամները։ Հետո ինքն իրեն տեսավ մինչև մեջքը մերկ, բռունցքները սեղմած, շիկակարմիր լիվերպուլցու հետ «Սասկվեհաննա» նավի տախտակամածի վրա նշանավոր մենամարտը սկսելուց առաջ. ապա նա տեսավ «Ջոն Ռոջերսի» արյունլվա տախտակամածը այն ամպամած առավոտյան, երբ ծագեց ըմբոստությունը, տեսավ նավապետի ավագ օգնականին՝ հոգեվարքի գալարումներով այլանդակված, նավապետի ձեռքին՝ ատրճանակ, որ կրակ ու բոց էր արձակում, շուրջը նավաստիների բազմությունը՝ կատաղությունից գազազած դեմքերով, և նորից իր հայացքն ուղղելով հանդարտ ու խաղաղ, վառ լույսով պարուրված կենտրոնական տեսարանին՝ տեսավ Ռութին, որը զրուցում էր նրա հետ գրքերի և նկարների միջև, տեսավ մեծ դաշնամուրը, որ աղջիկը հետո կնվագի նրա համար, լսեց իր սեփական, կանոնավոր կազմած ու արտասանած նախադասությունը. «Իսկ ինչո՞ւ դուք չեք կարծում, որ ես ընդունակ եմ այդ բանին»։

– Եթե մարդ նույնիսկ դարբին դառնալու ընդունակություններ էլ ունենա,— առարկեց աղջիկը ծիծաղելով,— մի՞թե դա բավական է։ Ես երբեք չեմ լսել, որ որևէ մեկը դարբին դառնա առանց նախապես աշակերտություն անելու։

— Այդ դեպքում ուրեմն ի՞նչ խորհուրդ կտաք ինձ,— հարցրեց նա։— Բայց մի՛ մոռանաք, որ ես իրոք իմ մեջ գրելու կարողություն եմ զգում. չեմ կարող դա բացատրել, բայց այդպես է։

— Դուք հիմնական կրթություն պետք է ստանաք,— պատասխանեց աղջիկը,— անկախ նրանից գրող կդառնաք, թե ոչ։ Ձեզ անհրաժեշտ է կրթություն, ինչ ասպարեզ էլ որ ընտրեք, և այդ կրթությունը պիտի լինի սիստեմատիկ և ոչ թե պատահական։ Դուք պիտի հաճախեք միջնակարգ դպրոց։

— Այո. . . — սկսեց նա, բայց Ռութն ընդմիջեց նրան։

— Դուք կարող եք այն ժամանակ էլ շարունակել գրել։

— Կշարունակեմ,— ակամա պատասխանեց նա կոպիտ։

— Ինչո՞ւ այդպես։

Աղջիկը համարյա դժկամությամբ նայեց նրան չհավանելով, որ նա այդքան համառությամբ պնդում է իր ասածը։

— Որովհետև առանց դրամ չի լինի նաև միջնակարգ կրթություն։ Չէ՞ որ ես պետք է ուտեմ, գրքեր գնեմ, հագնեմ։

— Ես շարունակ մոռանում եմ այդ,— ասաց Ռութը ծիծաղելով։— Ինչո՞ւ դուք չծնվեցիք պատրաստի եկամուտով։

— Ես գերադասում եմ առողջությունն ու երևակայությունը,— պատասխանեց նա,— իսկ եկամուտն ինքն իրեն կգա։ Ես շատ բաներ կանեի...— քիչ էր մնում, որ ասեր «հանուն ձեզ»,— հանուն որևէ մեկի։

— Մի ասեք՝ «բաներ»,– բացականչեց աղջիկը կեղծ սարսափով,— դա սոսկալի է, գռեհիկ։

Մարտինը շփոթվեց։

— Դուք իրավացի եք,— ասաց նա,— ես ցանկանում եմ, որ դուք միշտ ուղղեք ինձ։

— Ես... ես ուրախությամբ,— պատասխանեց Ռութն անվստահ։— Ձեր մեջ շատ լավ գծեր կան, և ես կուզենայի, որ դրանք ավելի շատ լինեն։

Մարտինը նորից կավ դարձավ նրա ձեռքին և տենդագին ցանկանում էր, որ աղջիկը իրենից կաղապարի ինչ ուզում է. աղջիկը նույնպես բուռն կերպով ցանկանում էր նրանից կերտել տղամարդու այնպիսի կերպար, որը իդեալական էր թվում նրան։ Երբ աղջիկը նրան հաղորդեց, թե միջնակարգ դպրոցի ընդունելության քննությունները կսկսվեն երկուշաբթի, նա անմիջապես ասաց, որ կհանձնի այդ քննությունները։

Դրանից հետո աղջիկը նստեց դաշնամուրի առաջ և երկար նվագում ու երգում էր նրա համար, իսկ Մարտինը նրան նայում էր ագահ աչքերով, հիանալով նրանով և զարմանալով, թե ինչու Ռութի շուրջը չեն խռնվում հարյուրավոր երկրպագուներ՝ լսելու նրան և տոչորվելու նրա համար, ինչպես լսում ու տոչորվում է ինքը։

Գլուխ X

Այդ երեկո Մարտինը ճաշի մնաց Մորզերի մոտ և, ի մեծ բավականություն Ռութի, նրա հոր վրա շատ լավ տպավորություն թողեց։ Խոսակցությունը տեղի էր ունենում նավաստու մասնագիտության շուրջը, որ Մարտինը գիտեր հինգ մատի պես. միստր Մորզը հետո արտահայտվեց նրա մասին, որպես շատ ուշիմ և ողջամիտ երիտասարդի։ Մարտինը աշխատում էր խուսափել կոպիտ բառերից և սխալ արտահայտություններից, դրա համար էլ խոսում էր դանդաղ և իր մտքերն ավելի լավ էր ձևակերպում։ Ճաշին նա ավելի համարձակ էր պահում իրեն, քան առաջին անգամ՝ մոտ մի տարի առաջ, բայց մնաց համեստ, մի քիչ ամաչկոտ և դա շատ դուր եկավ միսիս Մորզին, որի համար միաժամանակ հաճելի անակնկալ էր Մարտինի մեջ տեղի ունեցած ակներև փոփոխությունը։

— Նա առաջին տղամարդն է, որը տպավորություն թողեց Ռութի վրա,— ասաց նա իր ամուսնուն։— Նա միշտ էլ այնքան անտարբեր է եղել տղամարդկանց նկատմամբ, որ դա մինչև անգամ սկսել է անհանգստացնել ինձ։

Միստր Մորզը զարմանքով նայեց նրան։

— Դու ուզում ես, որ այդ երիտասարդ նավաստին արթնացնի՞ նրան,– հարցրեց նա։

— Ես չեմ ուզում, որ Ռութը մեռնի որպես տանը մնացած օրիորդ։ Եթե Իդենը կարող է նրան ստիպել հետաքրքրվել առհասարակ տղամարդկանցով, դա արդեն լավ բան է։

— Լա՛վ բան է,— կրկնեց միստր Մորզը,— հը՛մ։ Բայց ենթադրենք — երբեմն կարիք է լինում, սիրելիս, ենթադրություններով զբաղվել — ենթադրենք, որ Իդենը նրա մեջ շահագրգռություն առաջացնի ոչ թե ընդհանրապես, այլ մասնավորապես իր նկատմամբ, այդ դեպքո՞ւմ. . .

— Դա անհնարին է,— ծիծաղելով ասաց միսիս Մորզը։— Ռութը նրանից երեք տարով մեծ է և հետո դա պարզապես անկարելի է։ Ոչ մի վատ բան չի դուրս գա, վստահիր ինձ։

Այսպիսով, Մարտին Իդենի դերը շատ որոշակի սահմանվեց։ Այդ միջոցին Մարտինը Արթուրի և Նորմանի դրդումով նյութում էր մի խենթավուն ձեռնարկ։ Խոսքն այն մասին էր, որ կիրակի օրը նրանք հեծանիվներով կգնան քաղաքից դուրս շրջագայելու. իհարկե, այդ բանը հազիվ թե հետաքրքրական լիներ Մարտինի համար, եթե նա չիմանար, որ Ռութն էլ է հեծանիվ նստում և կգնա նրանց հետ։ Մարտինը երբեք չէր նստել և չէր ունեցել հեծանիվ, բայց քանի որ Ռութը մասնակցելու է շրջագայությանը, նրա համար անկասկած դարձավ, որ ինքն էլ պետք է սովորի հեծանիվ նստել։ Այդ պատճառով տուն գնալիս նա մտավ խանութ և քառասուն դոլլարով մի հեծանիվ գնեց։ Այդ գումարը նա իր ծանր աշխատանքով չէր կարող շահել նույնիսկ մի ամսում, և այդ ծախսը նրա գրպանի համար չափազանց զգալի էր։ Բայց ավելացնելով իր՝ «Տեսաբանից» ստանալիք հարյուր դոլլարի վրա նաև չորս հարյուր քսան դոլլարը, որը կվճարի նրան «Պատանեկության ուղեկիցը», նա մինչև անգամ ուրախացավ, որ բոլոր այդ դրամների գոնե մի մասը ծախսելու խելոք մի ձև գտավ։ Նրան չշփոթեցրեց և այն հանգամանքը, որ հեծանիվ նստելու առաջին փորձն իսկ պատռեց տաբաթն ու պիջակը։ Նա իսկույն զանգահարեց Հիգգինբոթամի խանութի դերձակին և իր համար մի նոր կոստյում պատվիրեց։ Հետո արտաքին

նեղլիկ սանդուղքով բարձրացրեց հեծանիվն իր սենյակը և երբ մահճակալը հեռացրեց պատից, սենյակում տեղ մնաց միայն իր և հեծանիվի համար։

Նա վճռեց կիրակի օրը հատկացնել ընդունելության քննություններին նախապատրաստվելուն, բայց մարգարիտի որսի մասին պատմվածքն այնքան գրավեց նրան, որ ամբողջ օրն անցկացրեց ստեղծագործական տենդով՝ կլանված իր ուղեղում արծարծվող պատկերների գեղեցկությամբ։ Այդ կիրակի ևս «Տեսաբանը» չտպեց գանձ որոնողների մասին նրա գրած պատմվածքը, բայց դա վրդովեց նրան։ Նա իր երևակայության թևերով չափազանց բարձր էր թռել և մինչև անգամ չլսեց, որ նրան երկու անգամ ճաշի կանչեցին։ Նա այնպես էլ դուրս եկավ տնից՝ առանց համտեսելու այն ընտիր ճաշը, որով միստր Հիգգինբոթամը սովորություն ուներ նշելու կիրակիները։ Միստր Հիգգինբոթամի համար այդպիսի ճաշերը կենցաղային հաջողության առարկայական ապացույցն էին. և նա շարունակ օգտվում էր այդ առիթով՝ գովելու համար Ամերիկայի իմաստուն կարգերը և այն ճոխ հնարավորությունները, որ այդ կարգերը տալիս են մարդկանց. օրինակ, դա հնարավորություն է տալիս բարձրանալու (նա հատկապես ընդգծում էր այդ) բանջարեղենի կրպակի գործակատարի պաշտոնից մինչև խանութի տիրոջ աստիճանը։

Երկուշաբթի առավոտ Մարտին Իդենը տխուր նայեց մարգարիտի որսի մասին իր չվերջացրած ակնարկին և գնաց Օքլենդի դպրոցը։ Երբ նա մի քանի օրից էլի ներկայացավ այնտեղ, որպեսզի արդյունքն իմանա, նրան հաղորդեցին, որ բոլոր առարկաներից տապալվել է, բացի քերականությունից։

— Քերականությունը դուք հրաշալի գիտեք,— ասաց նրան պրոֆեսոր Հիլթոնը՝ ակնոցի հաստ ապակիների միջից նրան նայելով,— բայց այլ առարկաներից ոչինչ չգիտեք, իսկ ձեր պատասխանները Միացյալ Նահանգների պատմության շուրջը հրեշավոր են, այլ կերպ չի կարելի որակել, պարզապես հրեշավոր։ Ես ձեզ խորհուրդ կտայի. . .

Պրոֆեսոր Հիլթոնը լռեց և տհաճ ու անտարբեր նայեց նրան, ինչպես իր փորձանոթներից մեկին։ Նա ֆիզիկայի պրոֆեսոր էր, մեծ ընտանիք ուներ, քիչ ռոճիկ էր ստանում և տիրապետում էր գիտելիքների ահագին պաշարի՝ այնպես անգիր արած, ինչպես թութակն է անգիր անում բառերը։

– Այո՞, սըր,— խոնարհաբար ասաց Մարտինը՝ ափսոսալով, որ պրոֆեսոր Հիլթոնի փոխարեն նրա հետ չի խոսում գրադարանի տեղեկանքի բաժնի պաշտոնյան։

— Ես ձեզ խորհուրդ կտայի գոնե երկու տարի էլ սովորել տարրական դպրոցում։ Մնաք բարով։

Այդ անհաջողությունը այնքան էլ չմտահոգեց Մարտինին, բայց նա ապշեց, տեսնելով, թե ինչպես վշտացավ Ռութը, երբ նա հաղորդեց պրոֆեսոր Հիլթոնի կարծիքը։ Ռութի վշտանալն այնքան ակներև էր, որ Մարտինն ինքն էլ ափսոսաց իր տապալումը, գլխավորապես Ռութի համար։

— Տեսնո՞ւմ եք,— ասաց աղջիկը,— ես ճիշտ էի ասում։ Դուք ավելի բան գիտեք, քան ուսանողներից ոմանք, բայց չեք կարողանում քննություն տալ։ Դրա պատճառն այն է, որ դուք սովորել եք ի միջի այլոց, հարևանցի։ Դուք պիտի սովորեք որոշակի սիստեմով, իսկ դրա համար հարկավոր են լավ ուսուցիչներ։ Գիտելիքները պիտի լինեն հիմնավոր։ Պրոֆեսոր Հիլթոնն իրավացի է, և ես որ ձեր տեղը լինեի, կգնայի

երեկոյան տարրական դպրոց։ Մեկուկես տարում կավարտեք դասընթացը և կխնայեք վեց ամիս։ Բացի այդ, ցերեկները ժամանակ կունենաք գրելու կամ այլ աշխատանքով զբաղվելու, եթե ձեզ հաջողվի դրամ վաստակել գրչի աշխատանքով։

«Իսկ եթե ցերեկները պիտի աշխատեմ և երեկոները դպրոց գնամ, հապա ե՞րբ պիտի տեսակցեմ ձեզ հետ» — դա էր Մարտինի մեջ ծագած առաջին միտքը, որ նա վախեցավ արտահայտել։ Դրա փոխարեն նա ասաց։

— Շատ մանկական զբաղմունք է ինձ համար երեկոյան դպրոց հաճախելը։ Իհարկե, ես կհաճախեի, եթե գիտենայի, որ արժե, սակայն իմ կարծիքով չարժե։ Ես ինքս կարող եմ ավելի շուտ սովորել այդ բոլորը, քան դպրոցական ուսուցիչների հետ պարապելով։ Դա կլինի ժամանակի աննպատակ վատնում (նա մտածեց աղջկա մասին, նրան ձեռք բերելու մասին), իսկ ես չեմ կարող ժամանակ վատնել։ Ես ժամանակ չունեմ։

— Բայց չէ՞ որ ձեզ հարկավոր է այնքան շատ բան անել։

Աղջիկը սիրալիր նայեց նրան։ Մարտինը մտքում իրեն անվանեց կոպիտ անասուն, որ համարձակվեց հակաճառել նրան։

— Ֆիզիկայի և քիմիայի համար հարկավոր են լաբորատորիաներ,— ասաց Ռութը։— Դուք երբեք չեք կարող ինքնուրույն կերպով գլուխ հանել հանրահաշվից և երկրաչափությունից։ Ձեզ անհրաժեշտ է ղեկավար, փորձառու մասնագետ մանկավարժներ։

Մարտինը մի րոպե լսեց՝ ուշի-ուշով կշռադատելով, թե ինչպես ավելի լավ պատասխանի նրան։

— Մի՛ կարծեք, թե ես գոռոզանում եմ,— ասաց նա,— այդպիսի բան մտքովս էլ չի անցնում։ Ես այն զգացումն ունեմ, որ հեշտությամբ կարող եմ սովորել ամեն բան, ինքս կարող եմ սովորել ամեն բան։ Ես այնպես եմ ձգտում ուսման, ինչպես բադը ջրին։ Դուք ինքներդ տեսաք, թե ես ինչպես հաղթահարեցի քերականությունը։ Ես ուսումնասիրել եմ շատ այլ բաներ, որ դուք երևակայել անգամ չեք կարող, թե ինչքան շատ. . . Բայց չէ՞ որ դեռ նոր եմ սկսել սովորել։ Ինձ դեռ պակասում է. . . — նա մի րոպե կարկամեց, իսկ հետո հաստատ ասաց. — ինտերցիան։ Դեռ նոր եմ ստանում իրերի առաջին իրական հասկացողությունը. նոր եմ շարք մտնում. . .

– Ի՞նչ է նշանակում «շարք մտնել»,— ընդմիջեց աղջիկը։

— Ասենք՝ հասկանալ, պարզել, թե ինչը ինչին է վերաբերում։

— Այդ նախադասությունը բոլորովին անիմաստ է,— ասաց Ռութը։

Մարտինը վճռեց այլ կերպ արտահայտվել։

— Ես միայն հիմա եմ սկսում հասկանալ ուղղությունը, թե ուր եմ գնում։

Աղջիկը խղճահարությունից այս անգամ լռեց, և Մարտինը շարունակեց.

— Գիտությունն ինձ ղեկապետի նավախցիկ է թվում, ուր պահվում են ծովային քարտեզները։ Երբ գրադարան եմ գնում, միշտ դրա մասին եմ մտածում։ Ուսուցչի գործն է աշակերտին հերթով ծանոթացնել բոլոր քարտեզներին. ուրիշ ոչինչ։ Նա մի տեսակ ուղեցույց է. իր գլխից ոչինչ չի կարող հնարել, ոչ մի նոր բան չի ստեղծում։ Քարտեզներում կա ամեն բան, և նա միայն պետք է ցույց տա նորեկին, թե որտեղ ինչ կա, որպեսզի նորեկը ճամփին չմոլորվի։ Ես լավ հոտառություն ունեմ։ Տեղանքը

կարողանում եմ ճանաչել։ Իմ նայվածքը թափանցում է ամեն բան. . . Նորի՞ց ինչ-որ բան սխալ ասացի։

— Ոչ թե «նայվածքը», այլ «հայացքը»,— ասաց Ռութը։

— Ճիշտ է, հայացքը,— կրկնեց նա երախտագիտությամբ։— Ի՞նչ էի ասում, հա, շատ հոգիներ կան. . .

— Շատերը,— ուղղեց աղջիկը։

— Այո, շատերը կան, որոնց անհրաժեշտ են ուղեցույցներ. դա այդպես է. իսկ ինձ թվում է, թե ես կարող եմ յոլա գնալ առանց նրանց։ Ես արդեն բավական պտտվել եմ այդ քարտեզների մոտ և գիտեմ, թե որոնք են ինձ հարկավոր, գիտեմ նաև, թե ինչ ձովափեր եմ հետազոտելու։ Ես ինքս ավելի շուտ կընտրեմ իմ երթուղին։ Նավատորմի արագությունը միշտ չափվում է ամենադանդաղաշարժ նավի արագությամբ։ Նույնը վերաբերվում է նաև դպրոցին։ Ուսուցիչները պետք է ընթանան հետամնաց աշակերտների քայլով, իսկ ես մենակ կարող եմ առաջ գնալ։

— «Բոլորից արագ այն մարդն է գնում, ով որ մենակ է քայլում իր ճամփով»,— մեջ բերեց Ռութը։

«Բայց ես կցանկանայի քայլել ոչ թե մենակ, այլ ձեզ հետ»,— ուզում էր ավելացնել Մարտինը։ Նրա աչքի առաջ բացվեց անսահման աշխարհի տեսարանը՝ արևաշող տարածություններով, ուր աստղաբերձ ճամփաներով թռչում է Ռութի հետ ձեռք-ձեռքի և աղջկա բաց ոսկեգույն մազերը ծածանվելով հպվում են նրա այտերին։ Իսկույն նա զգաց իր խոսքերի խղճուկ անզորությունը։ Աստվա՛ծ իմ, եթե միայն կարողանար պատմել աղջկան այդ ամենի մասին այնպես, որ նա էլ կարողանար տեսնել այն, ինչ տեսնում էր ինքը։ Նրան չարչարում էր բուռն, տանջալից ու անհաղթելի մի ցանկություն՝ պատկերել աղջկա համար այն տեսիլքները, որոնք անսպասելիորեն և հանկարծակի, արտացոլվեցին իր մտապատկերների հայելու մեջ։ Եվ հանկարծ նա հասկացավ. հենց այդ է գաղտնյաց բանալին։ Չէ՞ որ այդպես են անում մեծ վարպետները՝ բանաստեղծներն ու գրողները։ Նրանց մեծության գաղտնիքը հենց դրա մեջ է։ Նրանք կարող են բառերով արտահայտել այն ամենը, ինչ տեսնում են, մտածում և զգում։ Արևի տակ նիրհող շները հաճախ վնգստում և հաչում են, բայց չեն կարող բացատրել, ինչը ստիպեց նրանց վնգստալ ու հաչել։ Հո ինքն էլ ետ չի՞ մնում արևի տակ նիրհող շներից. ինքն էլ է տեսնում հրաշալի, հեքիաթային երազներ, բայց միայն կարող է վնգստալ ու հաչել Ռութի վրա։ Հիմա արդեն բավ է քնել արևի տակ։ Նա պիտի սովորի, աշխատի մինչև աչքերն ու լեզուն բացվեն, մինչև կարողանա բաժանել նրա հետ իր տեսիլքների հեքիաթային գանձը։ Օ՛հ, կան մարդիկ, որոնք գիտեն իրենց մտքերն արտահայտելու գաղտնիքը, գիտեն բառերը դարձնել իրենց հնազանդ ստրուկներ, կապակցել դրանք այնպես, որ առաջանում է ինչ-որ նոր բան, և այդ նորը ավելի շատ է, քան առանձին նշանակությունների պարզ գումարը։ Նա խորապես ցնցված էր այն մտքից, որ մի պահ թափանցեցի վաղուց նրան տանջող գաղտնիքը, և դարձյալ նրա աչքին շողացին արևոտ և աստղալից տարածությունները։ Վերջապես նա ուշքի եկավ, տիրող լռությունից ապշած, և տեսավ, որ Ռութը նայում է նրան ուրախ ժպիտով։

— Ես հենց նոր երազում էի արթմնի,— ասաց Մարտինը, և լսելով իր այդ բառերը սիրտն ուժգին տրոփեց։

Ինչպե՞ս գտավ նա այդ բառերը։ Դրանք ճիշտ բացատրեցին իրենց խոսակցության այն ընդմիջումը, որն առաջացավ նրա տեսիլքի պատճառով։ Դա հրաշք էր։ Նա դեռ երբեք այդպես հիանալի չէր արտահայտել գեղեցիկ մտքեր։ Բայց չէ որ նա երբեք չի էլ փորձել։ Հիմա ամեն ինչ պարզ է. նա չի փորձել։ Սուինբեռնը, Թեննիսոնը, Կիպլինգը և այլ մեծ բանաստեղծներ փորձել են, և դրանց այդ հաջողվել է։ Նա հիշեց իր «Մարգարիտ որսացողները»։ Նա երբեք չի փորձել բառերով պատկերացնել իր մեջ ապրող գեղեցկությունը։ Եթե նա փորձեր, այդ պատմվածքը բոլորովին այլ գույն կստանար։ Նա համարյա սոսկաց մտածելով, թե ինչքան գեղեցիկ բաներ կարող էր նկարագրել, իսկ երևակայությունը տանում էր նրան ավելի հեռուն և նա հանկարծ մտածեց, իսկ եթե իրեն հուզող ամբողջ գեղեցկությունն արտահայտի հնչեղ, քնքուշ ոտանավորո՞վ, ինչպես անում են այդ մեծ բանաստեղծները։ Արտահայտել թեկուզ իր սերը Ռութի նկատմամբ, այդ սիրո խորհրդավոր վայելքն ու հոգեկան վսեմությունը։ Ինչո՞ւ նա չի կարող անել այն, ինչ անում են մեծ բանաստեղծները. նրանք երգում են սերը. ինքն էլ կերգի։

— Գրողը տանի։

Այդ բառերը ականջին հնչեցին որպես շանթի հարված։ Երազներով տարվելով՝ նա բարձրաձայն արտասանեց այդ խոսքը։ Արյունը խփեց նրա երեսին՝ իրար հաջորդող ալիքներով, մինչև որ նրա բրոնզագույն դեմքը ամոթից շիկնեց մինչև մազերի արմատները։

— Ես. . . ես. . . ներեցեք, խնդրեմ,— շշնջաց նա,— ես խորասուզվել էի մտածմունքների մեջ. . .

— Դուք դա ասացիք այնպիսի շեշտով, ինչպես ասում են. «Ես աղոթում էի»,— աղջիկը քաջությամբ փորձեց կատակել, բայց ներքուստ դողում էր։

Կյանքում առաջին անգամ էր, որ աղջիկն իր ծանոթի բերանից լսում էր այդպիսի հայհոյական խոսք և խորապես ցնցվեց ոչ միայն նրա համար, որ դա վիրավորեց իր ականջը և բարեկրթության զգացումը. աղջկան վախեցրեց քամու այն խիստ հոսանքը, որ հանկարծ ներխուժեց խնամքով ծածկված պարտեզը, որի մեջ անցել է նրա պատանեկությունը։

Եվ սակայն աղջիկը ներեց նրան և զարմացավ իր ներողամտության վրա։ Չգիտես ինչու, դժվար չէր ներել Մարտինին։ Պայմանները չեն թույլատրել, որ նա այլ մարդկանց նման լինի, բայց նա աշխատում է ուղղել այդ և արդեն շատ բան է ձեռք բերել այդ ուղղությամբ։ Աղջկա մտքովն էլ չէր անցնում, թե կան այլ պատճառներ, որոնք ավելի պարզ են բացատրում նրա ներողամտությունը։ Ռութը իսկական քնքուշ զգացմունքներ էր տածում Մարտինի նկատմամբ, բայց ինքը չէր կռահում այդ բանը։ Եվ չէր էլ կարող կռահել։ Աղջիկը հանգիստ ապրել էր իր քսանչորս տարին՝ առանց ոչ մի անգամ զգալու սիրային թեկուզ թեթև հրապուրանքը, չգիտեր վերլուծել իր զգացմունքները և, գաղափար չունենալով սիրո ջերմացնող բոցի մասին, չէր հասկանում, որ հիմա սերն է ջերմացնում իրեն։

Գլուխ XI

Մարտինը նորից ձեռնարկեց իր «Մարգարիտ որսացողները» գրելու գործին, և, հավանական է՝ շուտով վերջացներ այդ պատմվածքը, եթե չտարվեր ոտանավորներ

գրելու ցանկությամբ: Նա գրում էր սիրային ոտանավորներ, որոնց ոգեշնչողը Ռութն էր, բայց նա չէր կարողանում ավարտել նրանցից և ոչ մեկը: Չէր կարելի կարճ ժամանակամիջոցում տիրապետել բանաստեղծության ազնիվ արվեստին: Ոտանավորի հանգը, չափը, ընդհանուր կառուցվածքը ինքնըստինքյան բավական բարդ էին, սակայն, բացի այդ ամենից, կար և ինչ-որ անհասկանալի բան, որ նա նկատում էր մեծ բանաստեղծների ոտանավորներում, բայց ոչ մի կերպ չէր կարողանում ներդնել իր ոտանավորներում: Դա հենց բանաստեղծության ոգին էր, որը նրան ոչ մի կերպ չէր հաջողվում: Մարտինին դա թվում էր որպես հրեղեն մշուշով պատած մի շող, որն, ամեն անգամ նրան մոտենալիս, ցրվում էր, իսկ լավագույն դեպքում հաջողվում էր բռնել միայն մշուշի քուլաները, շարադրել առանձին գեղեցիկ տողեր, որոնք իր ուղեղում հնչում էին իբր երաժշտություն կամ սահում անցնում էին իր աչքի առջևով որպես աղոտ տեսիլքներ: Դա տանջում էր նրան: Գեղեցիկ զգացումները պահանջում էին արտահայտվել, իսկ նրա գրչից դուրս էին գալիս սովորական պրոզայիկ նախադասություններ: Մարտինը բարձրաձայն կարդում էր իր ոտանավորները: Չափաբերությունը պահպանված էր ըստ բոլոր կանոնների, հանգերն ու ռիթմը նույնպես տեղն էին, բայց ավա՜ղ, նրանց մեջ չկար ո՛չ հուր, ո՛չ վսեմ ներշնչում: Նա բոլորովին չէր հասկանում, թե ինչն է պատճառը ու երբեմն հուսահատված, վերսկսում էր գրել իր պատմվածքը: Արձակն ավելի հլու գործիք էր նրա ձեռքում:

Շարունակելով իր պատմվածքը մարգարիտ որսացողների մասին, Մարտինը գրեց և այլ ակնարկներ՝ ծովային ծառայության, կրիաներ որսալու, հյուսիս-արևելյան պասսատի մասին: Հետո, որպես փորձ, նա սկսեց գրել սյուժետային մի փոքր պատմվածք և տարվելով այդ ցանկությամբ, միանգամից գրեց վեց հատ և ուղարկեց դրանք զանազան հանդեսների: Նա գրում էր լարված և եռանդուն՝ առավոտից մինչև երեկո, երբեմն նույնիսկ մինչև ուշ գիշեր, բացի այն ժամանակից, երբ հաճախում էր գրադարան կամ այցելում էր Ռութին: Այդ օրերին Մարտինն անսովոր երջանիկ էր, նրա կյանքը հագեցված էր, ու գեղեցիկ ստեղծագործական տենդը երբեք չէր լքում նրան: Ստեղծագործական բերկրանքը, որ նա մինչև այդ համարում էր աստվածային առանձնահատկություն, հիմա մատչելի էր նաև իրեն: Նրան շրջապատող ամեն բան՝ փտած բանջարեղենի և օճառաջրի հոտը, քրոջ խղճուկ տեսքը և միստր Գիգգինբոթամի նենգապատիր կերպարանքը, այդ բոլորը երազ էր թվում նրան: Իրական աշխարհը գոյություն ուներ միայն նրա ուղեղում, և նրա գրած պատմվածքները այդ աշխարհի բեկորներն էին:

Օրերը շատ կարճ էին թվում. չափազանց շատ էին գիտելիքների այն մարզերը, ուր նա ցանկանում էր թափանցել: Նա կրճատեց իր քունը մինչև օրական հինգ ժամ և համոզվեց, որ դա միանգամայն բավարար է: Մինչև անգամ փորձեց քնել միայն չորսուկես ժամ, բայց ստիպված էր ափսոսալով վերադառնալ հինգժամյա նորմային: Մնացյալ ժամանակը նա խանդավառությամբ հատկացնում էր իր պարապմունքներին՝ ակամա ընդհատում էր գրելը՝ ուսումով զբաղվելու համար, ընդհատում էր և ուսումը՝ գրադարան գնալու համար, դանդաղում էր հեռանալ գիտության ղեկապետի նավախցիկից և ցավելով էր բաժանվում այն խորհրդավոր գրողների պատմվածքներով լի հանդեսների ընթերցումից, որոնց հաջողվել էր վաճառել իրենց ապրանքը: Երբ Մարտինը այցելում էր Ռութին, ամեն անգամ վեր կենալիս ու դուրս գալիս նրան հարկ էր լինում կարծես պոկել աղջկան իր սրտից. իսկ դուրս գալով նրա մոտից՝ աճապարանքով վազում էր մութ փողոցներով, որպեսզի

շտապի վերադառնալ գրքերին և հնարավոր չափով քիչ ժամանակ կորցնի։ Սակայն ամենադժվարն էր փակել հանրահաշվի կամ բնագիտության դասագիրքը, մի կողմ գցել գրիչն ու տետրակը և փակել հոգնած աչքերը։ Թեկուզ կարճ ժամանակով դուրս ընկնել կյանքից. դա սարսափելի էր թվում Մարտինին։ Նրան մխիթարում էր միայն այն գիտակցությունը, որ հինգ ժամ հետո ժամացույցը կարթնացնի իրեն։ Նա կկորցնի միայն հինգ ժամ, որից հետո ժամացույցի զանգի զիլ զրնգոցը կազատի նրան անօգուտ ինքնամոռացումից, և նրա տրամադրության տակ կլինի լրիվ տասնինը ժամ աշխատանքի համար։

Ժամանակն անցնում էր։ Մարտինի դրամը վերջանում էր, իսկ հոնորար դեռ չէր ստացվում։ Մի ամիս անց նա ետ ստացավ «Պատանեկության ուղեկցին» ուղարկած ձեռագիրը։ Մերժումը գրված էր շատ փափկանկատ ձևով, այնպես որ Մարտինը մինչև անգամ լավ տրամադրվեց հրատարակչի նկատմամբ։ Նա նույն համակրանքը չզգաց «Սան-Ֆրանցիսկոյի տեսարանի» հրատարակչի նկատմամբ։ Երկու շաբաթ սպասելուց հետո Մարտինը գրեց խմբագրությանը, մի շաբաթ անց նորից գրեց։ Ի վերջո ինքը գնաց խմբագրատուն՝ անձամբ խոսելու խմբագրի հետ։ Սակայն շիկակարմիր մազերով պատանու կերպարանքով մի կերբերոս, որը պահապան էր կանգնած դռանը, թույլ չտվեց նրան այդքան նշանավոր մի անձնավորության տեսակցության արժանանալու։ Հինգերորդ շաբաթվա վերջում Մարտինի ձեռագիրը վերադարձվեց առանց որևէ բացատրության, չկար ո՛չ մերժում, ո՛չ էլ բացատրական նամակ։ Շուտով վերադարձվեցին նաև մյուս ձեռագրերը, որոնք ուղարկել էր Սան-Ֆրանցիսկոյի խոշոր հանդեսներին։ Մարտինն ուղարկեց իր ստեղծագործությունները արևելյան նահանգների օրաթերթերին, բայց շատ չանցած ետ ստացավ դրանք՝ մերժումի ծանուցագրերով։

Նույն բախտն ունեցան և Մարտինի պատմվածքները։ Նա մի քանի անգամ կարդաց և դրանք այնքան դուր եկան իրեն, որ նա չէր կարող ըմբռնել այդքան վճռական մերժումները, մինչև որ մի թերթում կարդաց, թե նյութերը պիտի ներկայացվեն խմբագրությանը անպայման մեքենագրված։ Ամեն ինչ պարզվեց։ Անկասկած խմբագիրներն այնքան են զբաղված, որ չեն կարող ժամանակ վատնել՝ անընթեռնելի ձեռագրերի ուսումնասիրության վրա։ Մարտինը վարձով վերցրեց մի գրամեքենա և մի ամբողջ օր հատկացրեց տպագրել սովորելու համար։ Նա ամեն օր մեքենայով տպում էր նույն օրվա ընթացքում իր գրածը, աստիճանաբար տպագրելով և իր նախորդ երկերը, նա շատ զարմացավ, երբ մեքենագրվածներն էլ սկսեցին վերադարձվել։ Մարտինի դեմքը ստացավ խիստ արտահայտություն, ծնոտն ավելի ցցվեց։ Նա համառորեն շարունակում էր ուղարկել իր նյութերը նորանոր հասցեներով։

Վերջապես նա կռահեց, որ շատ դժվար է քննադատել իր սեփական երկերը։ Նա վճռեց դրանք կարդալ Գերտրուդայի համար, և կարդաց մի քանի պատմվածք։ Քրոջ աչքերը փայլեցին և նա, հպարտ նայելով իր եղբորը, ասաց.

— Հիանալի է, որ դու այդպիսի բաներ ես գրում։

— Այո, այո,— պատասխանեց Մարտինն անհամբեր,– դու ասա, հավանո՞ւմ ես։

— Ի՞նչ ես ասում,— պատասխանեց քույրը,— մի՞թե կարող է դուր չգալ. հրաշալի է. դրանք չափազանց հուզեցին ինձ, շատ հուզեցին։

Մարտինը հասկացավ, որ իր պատմվածքներում ամեն բան չէ, որ լրիվ պարզ է քրոջ համար։ Գերտրուդայի բարեհոգի դեմքը տարակուսանք էր արտահայտում։ Մարտինը սպասում էր։

— Ասա՛, Մարտ,— ասաց քույրը երկարատև լռությունից հետո,— վերջը ի՞նչ եղավ։ Այդ տղան, որ այնքան փքուն խոսում է, ամուսնացա՞վ աղջկա հետ։

Եվ միայն այն բանից հետո, երբ Մարտինը բարցատրեց նրան պատմվածքի վերջը, որ նրան թվում էր գեղարվեստորեն արդարացած, Գերտրուդան ասաց.

— Ես այդպես էլ կարծում էի. իսկ ինչո՞ւ դու ուղղակի այդպես էլ չես գրել։

Գերտրուդայի համար մի տասնյակ պատմվածքներ կարդալուց հետո նա հասկացավ, որ քույրը հավանում է միայն երջանիկ վախճան ունեցող պատմվածքները։

— Այս պատմվածքը շատ լավն է,— հայտարարեց Գերտրուդան՝ տաշտից բարձրացնելով գլուխը և հառաչանքով տրորելով իր ճակատը կարմիր շոգեխաշ ձեռքով,— միայն շատ ծանր ազդեց ինձ վրա. լացս գալիս է։ Առանց այն էլ աշխարհում տխուր բաներ շատ կան։ Երբ ես լսում եմ մի լավ բան, ինձ ավելի լավ եմ զգում։ Եթե տղան ամուսնանար աղջկա հետ և... Չե՞ս չարանա ինձ վրա, Մարտ,— հարցրեց նա շփոթված։— Կարող է պատահել՝ ինձ այդպես թվում է նրա համար, որ ես շատ եմ հոգնած՝ բայց պատմվածքը սքանչելի է, իսկապես սքանչելի։ Որտե՞ղ ես ուզում տպել տալ։

— Դա արդեն այլ հարց է,– ծիծաղեց Մարտինը։

— Իսկ եթե հաջողվի հրատարակել, ինչքա՞ն դրամ կստանաս դրա համար։

— Ա՜, մի հարյուր դոլլար ամենաքիչը՝ այժմյան գնով։

— Օհո՜, հուսամ, որ քեզ կհաջողվի խցկել մի տեղ։

— Վատ գումար չէ, ճի՞շտ է։— Եվ նա հպարտությամբ ավելացրեց,— նկատի ունեցիր, որ ես գրել եմ երկու օրում։ Օրական հիսուն դոլլար։

Մարտինը շատ էր ցանկանում կարդալ իր պատմվածքները Ռութի համար, բայց չէր համարձակվում։ Նա վճռեց սպասել, մինչև որ դրանցից որևէ մեկը տպվի. համենայն դեպս Ռութն այդ դեպքում ավելի լավ կգնահատի իր ջանքերը։ Միաժամանակ նա շարունակում էր սովորել։ Ոչ մի արկած այնքան հրապուրիչ չէր թվում նրան, որքան ճամփորդություն դեպի բանականության այդ չհետախուզված խորքերը։ Նա գնեց բնագիտության և քիմիայի դասագրքեր և հանրահաշվի հետ միաժամանակ ուսումնասիրում էր բնագիտության օրենքներն ու դրանց ապացույցները։ Լաբորատորական փորձերին նա կուրորեն հավատում էր առանց անձամբ փորձելու, իսկ նրա հզոր երևակայությունը օգնում էր կարծես ակներև տեսնելու քիմիական ամեն տեսակ փոխազդեցություններ և նա ավելի լավ էր հասկանում դրանք, քան փորձերին ներկա գտնվող ուսանողները։ Մարտինը դասագրքերի էջերից աստիճանաբար սկսում էր տեսնել բնության ու աշխարհի գաղտնիքները։ Առաջ նա ընդունում էր աշխարհը որպես աշխարհ, որպես ի սկզբանե տրված մի բան, իսկ հիմա սկսել է հասկանալ աշխարհի կառուցվածքը, ուժերի խաղն ու փոխհարաբերությունը, մատերիայի կերտվածքը։ Նրա խելքը հիմա աշխատում էր բացատրել վաղուց ծանոթ իրերը։ Լծակներն ու ճախարակները նրան հիշեցրին կարապիկներն ու վերամբարձները, որոնց նա հանդիպել էր նավարկության

ժամանակ։ Նավագնացության տեսությունը, որը նավերին հնարավորություն էր տալիս բաց ծովում չշեղվել ճանապարհից, հանկարծ պարզ ու հասկանալի դարձավ։ Նա ըմբռնեց փոթորիկների, անձրևի, մակընթացության գաղտնիքները, պասսատ քամիների ծագման պատճառը և մինչև անգամ մտածեց՝ շատ չի՞ շտապել գրելու իր ակնարկը հյուսիսարևելյան պասսատի մասին։ Համենայն դեպս, զգում էր, որ հիմա ավելի լավ կգրի։ Մի օր նա Արթուրի հետ միասին գնաց համալսարան և շունչը պահած կրոնական երկյուղածությամբ նայում էր լաբորատորիայում կատարվող փորձերին և լսում էր դասախոսություն կարդացող պրոֆեսորին։

Սակայն Մարտինը չլքեց իր գրական պարապմունքները։ Նրա գրչի տակից հոսում ու թափվում էին փոքրիկ պատմվածքներ, և նա դեռ ժամանակ էր գտնում գրելու հանդեսներում տպվածների նման ոտանավորներ։ Հետո հանկարծ գլուխը կորցրեց և երկու շաբաթում գրեց մի ողբերգություն անհանգ ոտանավորով, որը կես դյուժին հրատարակիչներ, ի մեծ զարմանս իրեն, անմիջապես խոտանեցին։ Մի օր Հենլիի գրվածքները երկար կարդալուց հետո, նա գրեց ծովի մասին ոտանավորների մի ամբողջ շարք «Հիվանդանոցային ուրվագծերով պոեմներ»-ի օրինակով։ Դրանք հասարակ ոտանավորներ էին, պայծառ և գունեղ ռոմանտիկայով և մարտական ոգով լի։ Մարտինն անվանեց դրանք «Ծովի երգեր» և վճռեց, որ դրանք իր գրածներից ամենալավերն են։ Այդ շարքը բաղկացած էր երեսուն ոտանավորից. նա գրել էր օրական մի ոտանավոր, այն էլ արձակի վրա իր օրական աշխատանքը վերջացնելուց հետո, որ սովորաբար միջակ գրողից կխլեր մի ամբողջ շաբաթ։ Սակայն Մարտինի համար աշխատանքը ինքնըստինքյան ոչ մի նշանակություն չուներ։ Նա տիրապետեց խոսքի ձիրքին, և գեղեցիկի մասին իր բոլոր երազներն ու մտքերը, որոնք երկար տարիներ անխոս ապրում էին իր մեջ, անդիմադրելի և հզոր հոսանքով դուրս թափվեցին։

Մարտինը ոչ ոքի ցույց չտվեց իր «Ծովի երգերը» և ոչ մի տեղ չուղարկեց դրանք։ Խմբագիրների նկատմամբ նրա հավատը կորել էր։ Սակայն այս անգամ նրանց չհավատալու համար չէր, որ ձեռնպահ մնաց իր ոտնավորներն ուղարկելուց։ Նրա համար այդ գրվածքները տոգորված էին այնպիսի գեղեցկությամբ, որ նա ուզում էր բաժանել այդ միայն Ռութի հետ այն երանելի պահին, երբ ինքը վերջապես կհամարձակվի կարդալ նրա համար իր երկերը։

Իսկ մինչ այդ նա վճռեց պահել այդ բանաստեղծություններն իր մոտ, կարդում էր դրանք բարձրաձայն կրկին ու կրկին, մինչև որ բերանացի սովորեց։

Արթուն վիճակում նա լարված ապրում էր ամեն մի վայրկյանը և շարունակում էր ապրել մինչև անգամ քնած ժամանակ։ Նրա գիտակցությունը, բողոքելով հինգժամյա հարկադրական անգործության դեմ, շարունակում էր զարգացնել օրվա ընթացքում իր խոհերն ու ապրումները՝ ծնելով անհավասալի ու անհեթեթ տեսիլքներ։ Այդպիսով նա երբեք չէր հանգստանում, և նրա տեղը՝ ֆիզիկապես նվազ պնդակազմ և ոգով նվազ առողջ մի ուրիշը, կտապալվեր։ Նրա տեսակցությունները Ռութի հետ ավելի ու ավելի սակավ էին տեղի ունենում, մոտենում էր հունիսը, որի սկզբին աղջիկը քննություններ պետք է տար և ստանար համալսարանական դիպլոմ։ Արվեստների բակալավր։ Երբ Մարտինը մտածում էր աղջկա այդ կոչումի մասին, նրան թվում էր, թե Ռութը թռչում հեռանում է իրենից դեպի այնպիսի բարձունքներ, ուր արդեն չի կարելի հասնել նրան։

Բայց և այնպես, շաբաթական մի օր Ռութը հատկացնում էր Մարտինին, և նա սովորաբար այդ օրը ճաշի էր մնում Մորզի տանը և ճաշից հետո երաժշտություն էր լսում: Դրանք նրա համար տոնական օրեր էին: Մորզի տան ամբողջ մթնոլորտը հակապատկերն էր այն կեղտոտության, որի մեջ ապրում էր Մարտինը, իսկ Ռութի ներկայությունն այնքան էր թևավորում նրան, որ ամեն անգամ տուն վերադառնալիս, նա մտովի ձգտում էր ինչ գնով էլ լինի հասնել այդ բարձունքներին: Չնայած ստեղծագործական անզուսպ թափին և գեղեցկության ծարավին, որը տանջում էր նրան, նա վերջ ի վերջո աշխատում էր միայն սիրո համար: Ամենից առաջ նա սիրահարված էր և մնացած ամեն բան ստորադրում էր իր սիրույն: Սիրային որոնումները նրա համար ամեն տեսակ հոգեկան որոնումներից ավելի կարևոր էին: Աշխարհը նրան զարմանալի էր թվում ոչ թե նրա համար, որ բաղկացած է ինչ-որ խորհրդավոր օրենքների հիման վրա փոխադարձաբար ներգործող մոլեկուլներից և ատոմներից, այլ նրա համար, որ այնտեղ ապրում է Ռութը: Այս աղջիկն այնպիսի մի հրաշք էր, որի մասին նա առաջներում երբեք չգիտեր, չէր երազել, մինչև անգամ չէր գուշակել:

Սակայն նրանց բաժանող տարածությունը շարունակ հուսահատեցնում էր Մարտինին: Ռութը անսահմանորեն հեռու էր, և Մարտինը ոչ մի կերպ չէր կարողանում գտնել նրան մոտենալու միջոցը: Անցյալում ինքը սովորաբար հաջողություն ուներ իր դասակարգի կանանց և աղջիկների շրջանում, բայց երբեք չի սիրել նրանց, իսկ Ռութին սիրեց: Բանն այն չէր, որ Ռութը պատկանում էր այլ դասակարգի. Մարտինի սերը աղջկան բարձրացրեց բոլոր դասակարգերից էլ վեր: Ռութը այլ էակ էր, այնքան տարբեր, որ ինքը մինչև անգամ չգիտեր, թե ինչպես մոտենալ նրան իր սիրով: Ճիշտ է, որ ընդլայնելով իր տեսածները և սովորելով ուղիղ խոսել ինքը մոտեցել էր աղջկան. նրանց միջև առաջացել են ընդհանուր լեզու, ընդհանուր թեմաներ, ճաշակներ ու շահեր, բայց սիրո ծարավը դրանով չէր բավարարվում: Սիրահարի երևակայությունը պարգևել է աղջկան այնպիսի սրբություն, այնպիսի անմարմին մաքրություն, որ դա բացառում էր մարմնական ամեն մի մոտիկություն: Ինքը՝ սերը հեռացնում էր աղջկան և անմատչելի էր դարձն ում նրան. ինքը սերը խլում էր նրանից այն, ինչ նա այնքան ջերմորեն ցանկանում էր:

Եվ ահա մի գեղեցիկ օր նրանց բաժանող վիհի վրա մի պահ կամուրջ ձգվեց և այդ պահից հետո այդ վիհն արդեն այնքան լայն չէր թվում: Նրանք նստած բալ էին ուտում, խոշոր սև բալ, որի հյութը հիշեցնում էր բարկ գինի: Եվ հետո, երբ աղջիկը նրա համար սկսեց կարդալ «Իշխանուհին», Մարտինը նրա շրթունքների վրա նկատեց բալի հյութը: Մի պահ Ռութի աստվածայնությունը տատանվեց: Ուրեմն նա մարմնեղեն արարած էր, նրա մարմինը ենթակա էր նույն օրենքներին, ինչ իր մարմինը, ինչ որ ամեն մի մարդու մարմինը: Նրա շրթունքները նույնպես մարմնեղեն էին, ինչպես իր շրթունքները, և բալը նրանց վրա նույնպիսի հետքեր է թողել: Եվ եթե նրա շրթունքները մարմնեղեն են, այդպիսին պետք է լինի մնացած և ամեն ինչը: Նա կին է, ինչպես ուրիշ ամեն կին: Այս միտքը կարծես շանթահարեց նրան: Դա իսկական մի հայտնություն էր Մարտինի համար: Նա կարծես տեսավ երկնքից ընկնող արևը կամ ներկա եղավ աստվածության սրբապղծմանը:

Երբ Մարտինը բոլորովին պարզեց իր համար այդ հայտնագործման իմաստը, զգաց, թե ինչպես իր սիրտը տրոփում և մղում է ձեռք բերել այս կնոջ սերը, որը ամենևին էլ երկնքից իջած ոգի չէ, այլ սովորական մի կին՝ բալի հյութից աղարտված

շրթունքներով։ Նա սարսռաց այդ ժպիրի մտքերից։ Բայց նրա բանականությունն ու սիրտը հրճվում էին և համոզում, որ ինքն իրավացի է։ Պիտի ենթադրել, որ Ռութը նկատեց Մարտինի տրամադրության այդ անակնկալ փոփոխությունը, որովհետև հանկարծ դադարեցրեց ընթերցումը, նայեց նրան և ժպտաց։ Մարտինի հայացքը սահելով անցավ նրա դեմքով՝ ծավի աչքերից դեպի շրթունքները, ուր երևում էին բալի հյութի հետքերը մի փոքր բիծ, որը նրան խելահան էր անում։ Նրա ձեռքերը երկարեցին դեպի աղջիկը, ինչպես հաճախ երկարում էին դեպի այլ կանայք անցյալում, նրա անառակ կյանքի շրջանում։ Աղջիկը կարծես հակվեց դեպի նա ու սպասում էր, և Մարտինին հարկ եղավ լարել իր ամբողջ կամքի ուժը, որպեսզի զսպի իրեն։

— Դուք ոչ մի բառ չլսեցիք,— ասաց Ռութը վիրավորված տոնով։ Եվ իսկույն ժպտաց՝ հրճվելով երիտասարդի շփոթմունքից։ Մարտինը նայեց նրա հստակ աչքերի մեջ և հասկացավ, որ նա չի կռահել, թե ինչ է տեղի ունենում իր մեջ, և ամաչեց։ Նա համարձակվեց չափազանց հեռու գնալ իր մտքերով։ Նա չգիտեր ոչ մի կնոջ, որը չկռահեր, ոչ մեկին, բացի Ռութից, իսկ սա չկռահեց։ Ահա հենց այստեղ է տարբերությունը։ Ռութը բոլորովին այլ է։ Մարտինը զարհուրեց՝ մտածելով իր կոպտության և աղջկա անմեղության մասին, և նրանց միջև դարձյալ բացվեց անդունդը։

Կամուրջը քանդված էր։

Բայց և այնպես այս դեպքը մոտեցրեց նրան Ռութին։ Այս դեպքի հիշողությունը չէր անհետանում և մխիթարում էր Մարտինին հիասթափությունների և տարակուսանքի րոպեներին։ Վիհն արդեն այնքան լայն չէր, ինչպես առաջ։ Նա շատ ավելի ճամփա է անցել, քան այն ճամփան, որն իրավունք է տալիս բակալավրի կոչումին։ Ճիշտ է, որ աղջիկը անարատ է, այնքան մաքուր, որ ինքը մինչև այդ չէր էլ իմանում, թե գոյություն ունի այդպիսի մաքրություն. բայց բալերը նրա շրթունքներին բծեր են թողնում։ Նա ենթակա է ֆիզիկական օրենքներին, ինչպես աշխարհում ամեն բան. նա պետք է ուտի, որ ապրի, կարող է մրսել և հիվանդանալ։ Սակայն դա չէ կարևորը։ Կարևորն այն է, որ աղջիկը կարող է զգալ քաղց ու ծարավ, տառապել տոթից ու ցրտից, հետևաբար կարող է զգալ և սեր, սեր դեպի տղամարդը։ Իսկ Մարտինը տղամարդ է։ Այդ դեպքում ինչո՞ւ ինքը չլինի այդ տղամարդը։ «Ես կնվաճեմ երջանկությունը,— շշնջում էր նա տենդագին։— Ես կդառնամ այդ տղամարդը. կկարողանամ դառնալ։ Ես կնվաճեմ երջանկությունը»։

Գլուխ XII

Մի երեկո, երբ Մարտինը տառապում էր մի սոնետի վրա և զուր աշխատում էր նկարագրել իր ուղեղում կուտակված մշուշապատ, բայդ սքանչելի պատկերները, նրան կանչեցին հեռախոսի մոտ։

— Քեզ մի կին է հարցնում։ Ձայնից էլ հայտնի է, որ իսկական դամա է,— հեգնորեն ասաց միստր Հիգգինբոթամը։

Մարտինը մոտեցավ սենյակի անկյունում գտնվող հեռախոսին, և նրա մարմնով մի տաք ալիք անցավ, երբ լսեց Ռութի ձայնը։ Տառապելով իր սոնետի վրա՝ նա մոռացել էր Ռութի գոյության մասին, բայց ծանոթ ձայնի հնչյունի վրա սերը նոր թափով բռնկեց

նրա մեջ, շանթահարեց նրան։ Ի՜նչ ձայն էր դա. քնքուշ ու քաղցրահնչյուն. կարծես մի հեռավոր երաժշտություն լիներ, բյուրեղային մաքրությամբ արծաթե զանգակների հնչյուն։ Սովորական մահկանացու կինը չէր կարող այդպիսի ձայն ունենալ։ Դրանում ինչ-որ երկնային բան կար, ոչ այս աշխարհից։ Ենթարկվելով զգացումների հեղեղին՝ նա հազիվ էր կարողանում հասկանալ, թե ինչ էր ասում Ռութը, թեև աշխատում էր պահպանել դեմքի անդորրությունը՝ գիտենալով, որ միստր Հիգգինբոթամի մկնային աչքերը սևեռված էին իր վրա։

Ռութն առանձնապես ոչինչ չասաց, նա այս երեկո ուզում էր Նորմանի հետ միասին գնալ հրապարակային դասախոսության, բայց (անախորժ բան) Նորմանի գլուխն սկսեց ցավել, և որովհետև տոմսերն արդեն գնված են, Մարտինը չի՞ ցանկանում նրա հետ գնալ, եթե զբաղված չէ։

Եթե զբաղված չէ։ Մարտինը հազիվ էր կարողանում սքողել իր ձայնի դողը։ Նա չէր հավատում իր ականջներին։ Մինչև այժմ նա հանդիպել էր աղջկա հետ միայն նրանց մոտ՝ տանը, և երբեք չէր համարձակվել հրավիրել նրան որևէ տեղ։ Հեռախոսի լսափողը ձեռքին կանգնած՝ նա հանկարծ անհաղթահարելի մի ցանկություն զգաց մեռնելու աղջկա համար, և նրա մտքում ծագեցին հերոսական կերպարներ, սիրո համար անձնազոհության տեսարաններ։ Նա այնքա՜ն ուժգին էր սիրում Ռութին, այնքա՜ն սարսափելի, այնքա՜ն անհույս։ Նա այնպիսի խելագար ուրախությամբ համակվեց՝ պատկերացնելով, որ աղջիկը դուրս կգա իր հետ, դասախոսության կգնա իր՝ Մարտին Իդենի հետո, որ այդ պահին միտքը ոչ մի այլ բան չընկավ՝ բացի նրա համար մեռնելուց։ Դա միակ բանն էր, որով ինքը կարող էր ապացուցել իր անսահման ու անշահախնդիր զգացումը։ Դա ամեն մի իսկական սիրահար և ծանոթ անձնուրացության ուժգին խոյանքն էր, որը հեռախոսային կարճատև խոսակցության ժամանակ հրեղեն մրրիկի նման հափշտակեց նրան։ Մեռնել նրա համար. մտածեց նա, դա կնշանակի իսկապես ապրել ու սիրել։ Նա ընդամենը քսանմեկ տարեկան էր, և դա նրա առաջին սերն էր։

Մարտինը դողդոջուն ձեռքով կախեց լսափողը՝ նոր ապրած ցնցումից հետո թուլություն զգալով։ Նրա աչքերը փայլում էին ինչպես հրեշտակի աչքեր, դեմքը այլակերպվել էր, կարծես ազատված լիներ երկրային աղտից և սուրբ ու անաղարտ դարձել։

— Մի կողմի վրա եք գնում, հա՞,— նենգորեն ֆշշաց փեսան։— Իսկ գիտե՞ս, թե դա ինչով է վերջանում։ Ուղիղ ոստիկանական դատարան կընկնես, սիրելիս։

Սակայն Մարտինը չէր կարող միանգամից ցած իջնել բարձունքներից։ Մինչև անգամ այդ կոպիտ վարմունքը չէր կարող նրան իջեցնել գետին։ Նա զայրույթից ու գրգռումից բարձր էր կանգնած։ Նա դեռ ամբողջովին գտնվում էր այն հրաշագեղ տեսիլքի ազդեցության տակ և, որպես աստվածություն, այդպիսի չնչին արարածներին կարող էր միայն կարեկցել։ Միստր Հիգգինբոթամին նա չէր էլ նկատում։ Մարտինի աչքերը թեև նայում էին, բայց չէին տեսնում նրան, և տղան, կարծես քնի մեջ, դուրս եկավ սենյակից՝ զգեստը փոխելու համար։ Միայն այն ժամանակ, երբ նա, իր փոքր հայելու առաջ կանգնած, փողկապն էր կապում, նրա գիտակցությանը հասավ ինչ-որ անհաճո հնչյուն։ Դա միստր Հիգգինբոթամի՝ իր լսողության մեջ մնացած հռհռոցն էր, որը նա կարծես նոր էր լսում։

Երբ Մորզերի տան դուռը նրանց հետևից փակվեց, և Մարտինը հասկացավ, որ Ռութի հետ կողք-կողքի քայլում է փողոցով, հանկարծ շփոթվեց։ Աղջկա հետ քայլելու ուրախությունը մթագնեց չնախատեսված տարակույսներում։ Նա չգիտեր, թե ինչպես պահեր իրեն։ Քանիցս տեսել էր, որ Ռութի շրջանի մարդիկ դուրս են գալիս փողոց՝ տիկնոջ կամ օրիորդի հետ թևանցուկ, բայց դա միշտ չէր պատահում, և Մարտինը չէր իմանում, ընդունված է թևանցուկ ման դալ միայն երեկոնե՞րը, թե՞ գուցե այդպես են ման գալիս միայն ամուսինները կամ եղբայրները քույրերի հետ։

Ռութի հետ միասին նախասենյակի սանդուղքից իջնելիս նա հիշեց Միննիին։ Միննին միշտ էլ մոլի մոդայասեր էր։ Երբ Մարտինը երկրորդ անգամ զբոսանքի դուրս եկավ նրա հետ, աղջիկը նկատողություն արեց նրան, որ նա մայթի ներսի կողմից է քայլում, մինչդեռ իսկական ջենտլմենը, որևէ լեդիի հետ զբոսնելիս միշտ պետք է քայլի դրսի կողմից։ Եվ Միննին սովորություն դարձրեց տրորել նրա ոտքը, երբ իրենք անցնում էին փողոցի մյուս կողմը, որպեսզի նա չմոռանա քայլել դրսի կողմից։ Բայց Մարտինը չգիտեր՝ որտեղի՞ց էր Միննին հանել քաղաքավարության այդ կանոնը, իրո՞ք ընդունված է դա բարձր դասում և հարկավոր է հարգել այդ կանոնը։

Վերջ ի վերջո Մարտինը վճռեց, որ դրանից համենայն դեպս, ոչ մի վատ բան չի պատահի, և երբ փողոց դուրս եկան՝ նա թողեց, որ Ռութն առաջ անցնի, իսկ ինքը սկսեց քայլել կողքից, մայթի դրսի եզերքից։ Սակայն այստեղ երկրորդ առեղծվածը երևան եկավ. հարկավո՞ր էր նրան առաջարկել իր թևը։ Մինչև այժմ նա ոչ մի անգամ իր թևը չի առաջարկել որևէ կնոջ, որին ընկերակցել է։ Այն աղջիկները, որոնց հետ նա ման է եկել, տղաների հետ թևանցուկ ման չէին գալիս։ Ծանոթության սկզբում նրանք պարզապես կողքից էին քայլում, իսկ հետո, ջանալով մութ նրբափողոցներ ընտրել, քայլում էին գլուխները հակած իրենց իրանը գրկող ուղեկցի ուսին։ Սակայն այստեղ հարցը այլ կերպ էր, սա մի այլ շրջանի աղջիկ էր։ Եվ Մարտինը չգիտեր, թե ինչպես վարվի։

Նրա մտքովն անցավ թեթևակի կեռացնել իր աջ թևը, իբր թե պատահմամբ, ըստ սովորության։ Եվ այստեղ հրաշք տեղի ունեցավ։ Մարտինը զգաց, թե ինչպես աղջիկն իր ձեռքը դրեց նրա թևին։ Մի դուրեկան սարսուռ անցավ նրա մարմնով, և մի քանի վայրկյան նրան այնպես թվաց, թե ոտքերը կտրվեցին գետնից, իսկ թիկունքին թևեր բուսան։ Բայց մի նոր բարդություն նրան վերադարձրեց իրականություն։ Նրանք անցան փողոցի մյուս կողմը, այնպես, որ հիմա Մարտինը մայթի ոչ թե դրսի, այլ ներսի կողմն էր։ Ի՞նչ պետք է անել, թողնել աղջկա ձեռքը և անցնել մյո՞ւս կողմը։ Իսկ ի՞նչ անել, եթե կարիք լինի երկրորդ անգամ անցնել փողոցի այն կողմը, երրորդ անգա՞մ։ Այստեղ ինչ-որ բան այնքան էլ պարզ չէր, և Մարտինը վճռեց անտեսել կանոնը՝ տգետ ձևանալով։ Բայց այդպիսի որոշումը չէր բավարարում նրան և, մայթի ներսի կողմից քայլելով՝ նա սկսեց արագ ու հափշտակված խոսել, այնպես ձևացնելով, թե խոսակցությունից տարվելով մոռացավ տեղը փոխել։ Թող աղջիկը վերագրի այդ նրա խանդավառությանը։

Երբ նրանք անցնում էին Բրոդվեյով, Մարտինին մի նոր փորձություն էր սպասում։ Փողոցի լապտերների լույսի տակ հանկարծ տեսավ Լիզզի Քոնոլլիին և նրա ծիծաղկոտ ընկերուհուն։ Մի պահ, միայն մի պահ նա վարանեց, բայց անմիջապես հանեց գլխարկը և բարևեց։ Նա մտադիր չէր ամաչել իր դասակարգից, և նրա բարևը վերաբերում էր ոչ միայն Լիզզի Քոնոլլիին։ Աղջիկը պատասխանեց նրան գլխով անելով և խիզախորեն նայելով նրան իր գեղեցիկ ու ծաղրական աչքերով, որոնք

բոլորովին նման չէին Ռութի հեզ ու քնքուշ աչքերին։ Լիզզին իր հայացքով չափեց նաև Ռութին և ըստ երևույթին, անմիջապես գնահատեց նրա արտաքինն ու զգեստը և հասկացավ նրա հասարակական դիրքը։ Մարտինը նկատեց, որ Ռութն էլ այդ աղջկան ուղղեց հարևանցի ու փաղաքշական մի հայացք, որը բավական էր նկատելու նրա և՛ էժանագին հագուստը, և՛ տարօրինակ գլխարկը, որոնցով այն ժամանակ սիրում էին պճնվել բանվորական շրջանի աղջիկները։

– Ի՜նչ գեղեցիկ աղջիկ է,— ասաց Ռութը մի րոպե անց։

Մարտինը պատրաստ էր օրհնել նրան այդ խոսքի համար, բայց ասաց միայն.

— Չգիտեմ, ճաշակի հարց է, ինչպես երևում է. ես նրան առանձնապես գեղեցիկ չեմ համարում։

— Ի՜նչ եք ասում։ Այդպիսի ուղիղ դիմագծեր հազարից մեկ է պատահում։ Նրա դեմքը այնքան մաքուր է, կարծես քամեյոն լինի. աչքերն էլ հիանալի են։

— Կարծո՞ւմ եք,— անտարբեր ասաց Մարտինը, քանի որ նրա համար աշխարհի երեսին կար միայն մի գեղեցիկ կին, որն այս րոպեիս քայլում է իր կողքով, իր հետ թևանցուկ։

— Եթե այդ աղջկան հագցնեին ինչպես հարկն է, և սովորեցնեին, թե ինչպես պիտի պահի իրեն, հավատացնում եմ ձեզ, որ նա կնվաճեր բոլոր տղամարդկանց, դրանց թվում նաև ձեզ, միստր Իդեն։

— Նրան պետք է ամենից առաջ խոսել սովորել,— պատասխանեց Մարտինը,— այլապես տղամարդկանց մեծամասնությունը չէր էլ հասկանա նրան։ Ես վստահ եմ, որ դուք կեսն էլ չեք հասկանա այն բոլորից, ինչ նա կասի ձեզ, եթե խոսի այնպես, ինչպես սովոր է։

— Անմիտ բան եք ասում։ Դուք նույնքան համառ եք, որքան Արթուրը, երբ ուզում եք ապացուցել մի բան։

— Իսկ դուք մոռացե՞լ եք, թե ինչպես էի խոսում ես, երբ մենք առաջին անգամ հանդիպեցինք։ Այժմ ես բոլորովին այլ կերպ եմ խոսում։ Իսկ այն ժամանակ ես էլ էի խոսում այնպես, ինչպես այդ աղջիկը։ Բայց այդ ժամանակաշրջանում ես սովորեցի ձեր լեզուն և կարող եմ հավաստել ձեր հասկանալի բառերով, որ դուք նրա լեզուն ոչ մի կերպ չեք հասկանա։ Իսկ գիտե՞ք ինչու է նա այդպես պահում իրեն։ Ես հիմա շարունակ մտածում եմ այնպիսի բաների մասին, որ առաջներում մտքովս էլ չէր անցնում, և ես սկսել եմ հասկանալ շատ բան։

— Ինչո՞ւ է նա այդպես պահում իրեն։

— Նա արդեն մի քանի տարի է, ինչ աշխատում է ֆաբրիկայում։ Մատղաշ մարմինը մեղրամոմի պես փափուկ է, և ծանր աշխատանքը կաղապարում է նրան, այդպիսի մարմինը ակամա վարժվում է տվյալ աշխատանքին հարմար դիրքի։ Ես մի նայվածքով կարող եմ որոշել, թե փողոցում ինձ հանդիպած բանվորն ի՞նչ գործով է զբաղվում։ Նայեցեք ինձ, ինչո՞ւ եմ ճոճվում քայլելիս։ Պատճառն այն է, որ գրեթե ամբողջ կյանքս անց եմ կացրել ծովի վրա։ Եթե ես այդ տարիներին նավաստի չլինեի, այլ քավբոյ, տատանվելով չէի քայլի, բայց ոտքերս ծուռ կլինեին։ Այն աղջկա հետ էլ ահա այդ է տեղի ունեցել։ Դուք նկատեցի՞ք, թե ինչքան, եթե կարելի է այսպես արտահայտվել, խիստ հայացք ուներ նա։ Չէ՞ որ նա երբեք չի ապրել որևէ մեկի թևի

տակ։ Նա շարունակ ինքը պետք է մտածի իր մասին, իսկ երբ աղջիկը ստիպված է ինքը մտածել և հոգալ իր մասին, նա չի կարող ունենալ այնպիսի քնքուշ, հեզ նայվածք, ինչպես... Ինչպես, օրինակի համար, դուք։

— Ընդունում եմ, որ դուք իրավացի եք,— ցածր ձայնով ասաց Ռութը։— Ի՜նչ սարսափելի է այդ, նա այնքա՜ն գեղեցիկ է...

Մարտինը նայեց Ռութին և տեսավ, որ նրա աչքերը կարեկցություն են արտացոլում։ Իսկույն մտածեց այն մասին, թե ինչքա՜ն է սիրում Ռութին և ի՜նչ անսովոր երջանկություն վիճակվեց իրեն նրա հետ քայլել թևանցուկ, դասախոսության գնալու համար։

«Ո՞վ ես դու, Մարտին Իդեն — հարցնում էր նա ինքն իրեն այդ երեկո, երբ տուն վերադարձավ և նայեց հայելուն։ Նա երկար ու հետաքրքրությամբ նայում էր։ Ո՞վ ես դու և ի՞նչ ես դու. ո՞րն է քո տեղը. քո տեղը՝ Լիզզի Քոննոլլիի նման աղջկա մոտ է։ Քո տեղը աշխատավորների բազմության մեջ է. այնտեղ, ուր ամեն ինչ գռեհիկ է, ստոր և կոպիտ։ Քո տեղն աշխատող անասունների կեղտի և աղբի մեջ է, քո տեղը բանջարեղենի աղբյուսն է, փտած կարտոֆիլը։ Ծծիր այդ գարշահոտությունը, գրողը տանի քեզ, մի կուշտ հոտ քաշիր։ Եվ դու համարձակվում ես քիթդ կոխել գրքերի մեջ, հրաշալի երաժշտություն լսել, հիանալի նկարներով սքանչանալ, հոգ տանել քո լեզվին, մտածել այնպիսի բաների մասին, որոնք չեն հետաքրքրում քո ընկերներից ոչ մեկին, ազատվել Լիզզի Քոննոլլիից և սիրել մի աղջկա, որը միլիոնավոր մղոններով բարձր է քեզանից և ապրում է աստղերի մեջ։ Ո՞վ ես դու, ի՞նչ ես դու, գրողը քեզ տանի, ինչ լավ բան կտա քեզ այդ բոլորը»։

Նա բռունցքով սպառնաց իրեն հայելու մեջ և նստեց մահճակալի ծայրին՝ լայն բացած ու չտեսնող աչքերով նայելով իր առաջ։ Մի քիչ անց նա վերցրեց իր տետրակը, հանրահաշվի դասագիրքը և խորացավ քառակուսի հավասարումների մեջ։ Իսկ ժամերը թռչում էին, աստղերը աղոտանում էին և պատուհանից արդեն երևում էր առավոտյան աղջամուղջը։

Գլուխ XIII

Բանվոր դասակարգից ելած զրուցասեր սոցիալիստների և փիլիսոփաների խմբակը, որ շոգ օրերին հավաքվում էր Սիթի-Հոլլ զբոսայգում, պատահաբար նրան մղեց մի մեծ հայտնագործության։ Ամիսը երկու անգամ, գրադարան գնալիս, անցնելով զբոսայգու միջով, Մարտինն իջնում էր հեծանվից, լսում էր նրանց վիճաբանությունը և ամեն անգամ էլ դժվարությամբ էր բաժանվում նրանցից։ Այդ վիճաբանաթյունների ընդհանուր տոնն այն չէր, ինչ միստր Մորզի սեղանի շուրջը տեղի ունեցող խոսակցությունը։ Վիճողներն աչքի ընկնող և իրենց արժանապատվության գիտակից մարդիկ չէին։ Նրանք ազատություն էին տալիս իրենց կրքերին և վիրավորական մականուններով հորջորջում իրար, փոխանակում էին հայհոյանք և թունալից ակնարկություններ։ Մի երկու անգամ բանը հասավ նույնիսկ տուրուդմբոցի։ Այնուամենայնիվ Մարտինը, առանց պարզ հաշիվ տալու իրեն, այդ բոլոր բանավեճերում զգում էր ինչ-որ կենդանի հիմք. դրանք ավելի ուժգին էին ազդում նրա վրա, քան միստր Մորզի հանդարտ հավասարակշռությունն ու դոգմատիզմը։ Այդ մարդիկ, որոնք չարաչար աղճատում էին անգլերեն լեզուն, գժերի շարժուձևեր էին անում և նախնադարյան մարդու կատաղությամբ հարձակվում էին իրենց

գաղափարական հակառակորդների վրա, այդ մարդիկ նրան թվում էին ավելի կենդանի, քան միստր Մորզը և նրա բարեկամ միստր Բեթլերը։

Զբոսայգու այդ հավաքույթներում Մարտինը մի քանի անգամ լսեց Հերբերթ Սփենսերի անունը, մի օր էլ այնտեղ երևաց նրա աշակերտն ու հետևորդը, մի ողորմելի թափառաշրջիկ՝ հագին պատառոտված բաճկոնակ, որն ամբողջովին կոճկված էր ծածկելու համար տիրոջ անշապիկ լինելը։ Անվերջ գլանակների ծխի և ծամվող ծխախոտի թքի հեղեղի մեջ սկսվեց ընդհանուր ճակատամարտը, որի ընթացքում թափառաշրջիկը ճարպկորեն ետ էր մղում բոլոր հարվածները, նույնիսկ այն դեպքում, երբ մի բանվոր սոցիալիստ հեգնորեն գոռաց. «Չկա աստված, բացի Անիմանալիից, Հերբերթ Սփենսերը՝ նրա մարգարեն է»։ Մարտինը չհասկացավ, թե ինչի մասին են վիճաբանում, բայց հետաքրքրվեց Հերբերթ Սփենսերով և գրադարան մտնելով՝ ուզեց «Հիմնական սկզբունքները», որովհետև թափառաշրջիկը տաք վիճաբանության ընթացքում հաճախ հիշատակում էր այդ երկասիրությունը։ Դա էր մեծ գյուտի սկիզբը։ Մարտինը մի անգամ արդեն փորձել էր կարդալ Սփենսերին, բայց որովհետև ընտրել էր «Հոգեբանության հիմունքները», անհաջողության մատնվեց, ինչպես այդ պատահել էր և տիկին Բալավատսկայայի հետ։ Նա ոչինչ չհասկացավ այդ գրքից և առանց կարդալու վերադարձրեց։ Իսկ այդ գիշեր, հանրահաշվից և ֆիզիկայից հետո և սոնետի հետ երկար պայքարից հետո, նա մտավ անկողին և բացեց «Հիմնական սկզբունքները»։ Արդեն առավոտ էր, բայց նա շարունակում էր կարդալ. քունը չէր տանում։ Այդ օրը նա մինչև անգամ չգրեց. պառկած կարդում էր մինչև այն ժամանակ, երբ կողերն սկսեցին ցավել. նա իջավ անկողնուց, պառկեց մերկ հատակին և շարունակեց կարդալ՝ գիրքը բռնած գլխի վերևը կամ արմունկին հենված։ Այդ գիշեր նա քնեց և առավոտյան նստեց գրելու, բայց հրապուրանքն այնքան մեծ էր, որ շուտով դարձյալ սկսեց կարդալ՝ մոռանալով աշխարհում ամեն բան, մինչև անգամ այն, որ այս երեկո իրեն սպասում է Ռութը։ Նա ուշքի եկավ միայն այն ժամանակ, երբ Բերնարդ Հիգգինբոթամը դուռը բաց անելով հարցրեց. գուցե նա կարծում է, թե իրենք ճաշարա՞ն են պահում։

Մարտին Իդենը միշտ էլ աչքի էր ընկնում իր հարցասիրությամբ։ Նա ուզում էր ամեն բան գիտենալ և մասամբ դրա համար էլ տարվեց համաշխարհային թափառաշրջիկի՝ նավաստու մասնագիտությամբ։ Բայց հիմա, Սփենսեր կարդալով, նա հասկացավ, որ ոչինչ չգիտի, որ երբեք ոչ մի բան չի գիտենա, ինչքան էլ որ դեգերի ծովերի վրա։ Նա միայն հարևանցի նայել է իրերին, դիտելով առանձին երևույթներ, կուտակելով առանձին փաստեր, երբեմն կատարելով փոքրիկ, մասնակի ընդհանրացումներ, այդ բոլորը՝ առանց փորձելու կապ հաստատել նրանց միջև, առանց սիստեմի վերածելու աշխարհը, որը նա պատկերացնում էր որպես պատահականությունների քմահաճ շաղկապում։ Դիտելով թռչուններին՝ նա հաճախ խորհրդածում էր նրանց թռիչքի մեխանիզմի մասին, բայց երբեք չէր ընդհանրացնում այդ երևույթը, չէր մտածում առհասարակ թռիչքի մեխանիզմի մասին և զարգացման այն պրոցեսի մասին, որը առաջացրել է թռչող կենդանի էակներին։ Նա մինչև անգամ չէր կասկածում այդպիսի պրոցեսի գոյության մասին։ Թռչունների «լինելիությունը» նրա մտքովն էլ չէր անցնում։ Նրանք «կային», և դրանով էլ հարցը փակվում է. այդպես է եղել, ուրիշ ոչինչ։

Այն, ինչ տեղի է ունեցել թռչունների հետ, կատարվել է մնացյալ ամեն բանի հետ։

Փիլիսոփայական եզրակացություններ անելու նրա փորձերը ձախողվում էին գիտելիքների պակասի և մտածելու ունակության բացակայության պատճառով։

Կանտի միջնադարյան մետաֆիզիկան ոչ մի բան չբացեց նրա առաջ, այլ միայն ստիպեց տարակուսել իր մտավոր ուժերի մասին։ Նույնպիսի ձախողանք կրեց նա, երբ սկսեց ուսումնասիրել էվոլյուցիայի տեսությունը Ռոմենսի չափազանց մասնագիտական գրքով։ Միակ բանը, որ նա եզրակացրեց այդ ընթերցումից, դա այն էր, որ պատկերացրեց էվոլյուցիան, որպես անվերծանելի լեզվով բացատրվող չոր ու ցամաք պեդանտների անհիմն, մտացածին մի տեսություն։ Իսկ այժմ նա տեսնում էր, թե դա բնավ էլ դատարկ տեսություն չէ, այլ զարգացման ընդունված մի օրենք, և որ եթե այդ հարցի շուրջը դեռևս վիճաբանություններ են ծագում, դա լոկ էվոլյուցիայի ձևերին վերաբերող մասնավոր հարցերի շուրջն է։

Եվ ահա երևան եկավ մի մարդ՝ Սփենսերը, որ սիստեմի է վերածել այդ ամենը, միացրել, եզրակացություններ հանել և Մարտինի ապշահար հայացքին ներկայացրել այդ կոնկրետ և կարգի բերված աշխարհն այնպես, պարզ ու հասկանալի, որ նա հիշեցնում էր Մարտինին նավերի փոքրիկ մոդելները, որ նավաստիները շինում և դնում են ապակե բանկաների մեջ։ Այստեղ չկան ո՛չ քմահաճույքներ և ո՛չ էլ պատահականություններ, ամեն ինչում օրենքն է իշխում։ Այդ օրենքին ենթարկվելով է, որ թռչունը թռչում է, նույն օրենքին ենթարկվելով է, որ անձև պլազման սկսել է շարժվել, գալարվել, ստացել է թևեր ու թաթիկներ, և այդպիսով աշխարհում առաջացել է թռչունը։

Մարտինն իր մտավոր կյանքում ընթանում էր մի բարձունքից մյուսը և այժմ հասավ դրանցից ամենաբարձրին։ Նա հանկարծ թափանցեց իրերի գաղտնի էության մեջ, և բնության գաղտնիքների ճանաչումը հարբեցրեց նրան։ Գիշերը քնած ժամանակ, տարվելով վեհ տեսիլքներով, նա ապրում էր աստվածների հետ, ցերեկը նա թափառում էր որպես լուսնոտ՝ իր մոլոր հայացքից առաջ տեսնելով միայն այն աշխարհը, որ նրա առաջ բացեց Սփենսերը։ Ճաշի ժամանակ կենցաղային զանազան մանրուքների մասին տեղի ունեցող խոսակցություններն ու վիճաբանությունները նա չէր լսում, որովհետև նրա միտքը շարունակ լարված աշխատում էր՝ իր առջև գտնվող ամեն բանում բացահայտելով պատճառական կապը։ Պնակում գտնվող մսի մեջ նա գուշակում էր արևի ճառագայթներ և բոլոր ձևափոխությունների միջով նա որոնում էր նրանց սկզբնաղբյուրը տանող ճանապարհը, որ միլիոնավոր մղոններով հեռու էր գտնվում, և կամ մտածում էր այն ուժի մասին, որը շարժում է նրա ձեռքի մկանները՝ ստիպելով միս կտրատել, և մկաններին հրաման ուղարկող ուղեղի մասին՝ մինչև որ վերջ ի վերջո դարձյալ հասնում էր արևի էներգիային։ Մարտինն այնքան տարված էր իր մտքերով, որ չէր լսում, թե ինչպես Ջիմը քրթմնջաց. «Խելքը թռցրել է», առանց նկատելու քրոջ անհանգիստ հայացքները և առանց ուշադրություն դարձնելու Բերնարդ Հիգգինբոթամի մատին, որը նա մի քանի անգամ արտահայտիչ կերպով պտտեցրեց քունքի մոտ։

Մարտինին ամենից շատ ապշեցրեց գիտությունների՝ բոլոր գիտությունների փոխադարձ կապը։ Նա միշտ էլ ծարավի էր գիտելիքների, և այն գիտությունները, որ նրան հաջողվում էր ձեռք բերել, կարծես դասավորվում էին առանձին-առանձին նրա հիշողության խորշերում։ Այսպես. մի խորշում բազմաթիվ կիսատ-պռատ տեղեկություններ նավագնացության մասին, մյուս խորշում՝ կանանց մասին։ Բայց այդ երկու խորշերը ոչ մի կապ չունեին իրար հետ։ Այն միտքը, թե կարելի է կապ սահմանել կնոջ հիստերիկայի և փոթորկի ժամանակ նավի ճոճման միջև, Մարտինին արտառոց և անհնարին կթվար։ Իսկ Հերբերթ Սփենսերն ապացուցեց ոչ միայն այն, որ

ոչ մի արտառոց բան չկա դրանում, այլ, ընդհակառակը, այդ երկու երևույթների միջև չի կարող կապ չլինել։ Աշխարհում բոլոր երևույթները կապված են իրար հետ՝ երկնային տարածությունների ամենահեռավոր աստղից մինչև մարդու ոտնատակի ավազի ամենափոքր հատիկը։

Մարտինի համար դա զարմանքի մշտական աղբյուր էր, և նա այժմ շարունակ զբաղված էր գտնելով իրերի և երևույթների կապակցությունը մեր մոլորակում, ինչպես և մյուս մոլորակներում։ Նա կազմում էր բոլորովին այլատեսակ իրերի վիթխարի ցուցակներ և չէր կարողանում հանգստանալ, մինչև որ նրանց միջև կապ չսահմաներ։ Օրինակ, նա կապ էր հաստատում սիրո, բանաստեղծության, երկրաշարժի, կրակի, բոժոժավոր օձի, ծիածանի, թանկագին քարերի, այլանդակության, մայրամուտի, առյուծի մռնչյունի, լուսագազի, մարդակերության, գեղեցկության, սպանության, սիրահարների, լծակների հենման կետի և ծխախոտի միջև։ Հիմա տիեզերքը ներկայացավ որպես մի ամբողջություն, և նա դեգերում էր նրա ծակուծուկերում, փակուղիներում ու խոռոչներում ոչ իբրև մոլորված ճամփորդ, որը խորհրդավոր թավուտի միջով դժվարությամբ առաջ է ընթանում դեպի անհայտ նպատակը, այլ իբրև փորձառու ճամփորդ ու դիտող, որը աշխատում է ոչինչ աչքաթող չանել և ամեն ինչ նշում է քարտեզում։ Եվ ինչքան շատ էր իմանում, այնքան շատ էր հիանում աշխարհով ու կյանքով և այդ աշխարհում իր սեփական կյանքով։

— Ա՜յ դու տխմար,— գոռում էր նա հայելու միջի իր արտացոլմանը,— դու ուզում էիր գրել, և գրում էիր, իսկ գրելու բան չունեիր։ Դե, ի՜նչ ունեիր դու։ Երեխայական հասկացողություններ, տհաս զգացումներ, գեղեցկության մասին աղոտ պատկերացում, տգիտության ահագին սև մի զանգված, սիրուց պայթելու պատրաստ սիրտ, քո սիրո չափ ուժեղ ինքնասիրություն՝ նույնքան անհույս, որքան քո տգիտությանը։ Եվ դու ուզում էիր գրե՞լ, բայց չէ՞ որ քո մեջ նոր է միայն հայտնաբերվել գրելու բան։ Դու ուզում էիր ստեղծել գեղեցկություն, բայց ինքդ ոչինչ չգիտեիր գեղեցկության բնույթի մասին, ուզում էիր գրել կյանքի մասին, իսկ ինքդ հասկացողություն չունեիր կյանքի էության մասին, ուզում էիր գրել աշխարհի մասին, իսկ աշխարհը քեզ համար չինական հանելուկ էր, և ինչ էլ որ գրեիր, միայն մի ավելորդ անգամ կստորագրեիր քո տգիտության տակ։ Բայց մի՜ վհատվիր, Մարտին, տղաս։ Դու դեռ պիտի գրես։ Արդեն որոշ բաներ գիտես, ճիշտ է, դեռ շատ քիչ բան, բայց արդեն ուղիղ ճամփով ես գնում և շուտով շատ բան կգիտենաս։ Եթե բախտդ բանի, կգա ժամանակ, երբ դու կգիտենաս համարյա ամեն բան, ինչ հնարավոր է գիտենալ, և այն ժամանակ դու կգրես։

Մարտինը Ռութին հաղորդեց իր մեծ գյուտը՝ մտադրվելով բաժանել նրա հետ իր ուրախությունն ու զարմանքը։ Բայց աղջիկը շատ հանգիստ վերաբերվեց։ Եվ Մարտինին չզարմացրեց այդ վերաբերմունքը, որովհետև հասկանում էր, որ Ռութի համար այդ ամենը նորություն չէ, ինչպես իր համար։ Արթուրը և Նորմանը, ինչպես նրան հաջողվեց պարզել, կողմնակից էին էվոլյուցիոն տեսությանը և երկուսն էլ կարդացել էին Հերբերթ Սփենսերի գործերը, թեպետ նա, ըստ երևույթին, նրանց վրա այնքան խոր տպավորություն չի թողել, իսկ ակնոցավոր երիտասարդը՝ Վիլլ Օլնեյը, երբ հիշատակվեց Սփենսերի անունը, անախորժ ծիծաղեց և կրկնեց Մարտինին արդեն ծանոթ սրախոսությունը. «Չկա աստված, բացի Անիմանալիից, և Հերբերթ Սփենսերը նրա մարգարեն է»։

Սակայն Մարտինը ներեց այդ ծաղրը, որովհետև սկսեց համոզվել, որ Օլնեյը ամենևին էլ սիրահարված չէ Ռութին։ Հետագայում զանազան մանր փաստերի հիման վրա նա համոզվեց, որ Օլնեյը ոչ միայն սիրահարված չէ Ռութին, այլև բացահայտ թշնամությամբ է վերաբերվում նրան։ Մարտինը չէր կարողանում հասկանալ այդ։ Դա այնպիսի մի ֆենոմեն էր, որ նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում կապակցել տիեզերքի մյուս երևույթների հետ։ Նա մինչև անգամ խղճում էր այդ պատանուն, որին ակներևաբար ինչ-որ բնածին թերություն խանգարում էր գնահատել Ռութի գրավչությանն ու գեղեցկությունը։ Նրանք բոլորը շատ հաճախ կիրակի օրերը միասին զբոսանքի էին դուրս գալիս հեծանիվներով, և Մարտինը այդ պտույտների ժամանակ համոզվեց, որ Ռութը և Օլնեյը զինված հաշտության վիճակումն են իրար հանդեպ։ Օլնեյը ամենից շատ մտերմական հարաբերության մեջ էր Նորմանի հետ՝ թողնելով, որ Ռութը, Արթուրն ու Մարտինը ընկերություն անեն իրար հետ, և դրա համար Մարտինը շատ շնորհապարտ էր նրան։

Այդ կիրակիները Մարտինի համար կրկնակի տոներ էին, որովհետև հնարավորություն ուներ անցկացնել Ռութի հետ և, բացի այդ, վարժվել նրա դասակարգին պատկանող երիտասարդների հասարակությանը։ Թեև այդ մարդիկ կանոնավոր կրթություն էին ստացել, բայց Մարտինը տեսնում էր, որ մտավորապես ետ չի մնում նրանցից, իսկ նրանց հետ զրույցը իր համար բերանացի խոսակցության հիանալի մի պրակտիկա է։ Նա արդեն վաղուց դադարել էր վարվելակերպի կանոնների մասին գրված գրքեր կարդալուց՝ վճռելով հույսը դնել իր դիտողականության վրա։ Բացի այն դեպքերից, երբ տարված էր լինում որևէ բանով, նա շարունակ ուշադիր հետևում էր իր ուղեկիցների վարվեցողությանը՝ ջանալով հիշել նրանց՝ իրար նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի զանազան մանրամասնությունները։

Մարտինը զարմանում էր, որ Սփենսերին առհասարակ քիչ են կարդում։

«Հերբերթ Սփենսերը,— ասաց գրադարանի տեղեկատու սեղանի աշխատակիցը,— օ՜, նա շատ խելոք մարդ է»։ Սակայն, ինչպես երևում է, աշխատակիցը այդ խելոք մարդու երկերի մասին շատ քիչ բան գիտեր։ Մի օր, Մորզերի մոտ ճաշելիս, միստր Բեթլերի ներկայությամբ, Մարտինը խոսք բացեց Հերբերթ Սփենսերի մասին։ Միստր Մորզը խստիվ դատապարտեց անգլիացի փիլիսոփայի ագնոստիցիզմը, սակայն միաժամանակ խոստովանեց, որ «Հիմնական սկզբունքները» չի կարդացել, իսկ միստր Բեթլերը հայտարարեց, որ Սփենսերը տաղտուկ է պատճառում իրեն, որ նրա երկերից ոչ մի էջ չի կարողացել կարդալ մինչև վերջ և առանց դրան հիանալի յոլա է գնում։ Մարտինի գլխում տարակույսներ ծագեցին, և եթե նա այդքան ինքնուրույն չլիներ, կենթարկվեր ընդհանուր կարծիքին և կհրաժարվեր Սփենսերի հետ հետագա ծանոթությունից։ Բայց որովհետև աշխարհի մասին Սփենսերի հայացքները նրան անվիճելի ճշմարտություն էին թվում, նրանցից հրաժարվելը Մարտինի համար նույնքան անհնար էր, որքան ծովագնացի համար կողմնացույցն ու քարտեզը ծովը զցելը։ Այդ պատճառով էլ Մարտինը շարունակում էր ուսումնասիրել էվոլյուցիայի տեսությունը ավելի ու ավելի տիրապետելով այդ առարկան և Սփենսերի հայացքների հաստատումը գտնելով հազարավոր այլ գրողների մոտ։ Որքան առաջ էր ընթանում նա իր պարապմունքներում, նույնքան ավելի բացվում էին նրա առաջ գիտելիքների չհետազոտված մարզերը, և նա ավելի հաճախ էր ափսոսում, որ օրը միայն քսանչորս ժամ ունի։

Մի անգամ օրվա կարճատևությունը նկատի ունենալով՝ Մարտինը վճռեց թողնել հանրահաշիվն ու երկրաչափությունը, իսկ եռանկյունաչափությունը նա դեռևս չէր էլ ձեռնարկել։ Հետո նա իր օրացուցակից ջնջեց նաև քիմիան՝ թողնելով միայն ֆիզիկան։

— Պարզ է, ես մասնագետ չեմ,— ասաց նա Ռութին՝ իրեն արդարացնելու համար,— և չեմ էլ պատրաստվում մասնագետ դառնալ։ Չէ՞ որ գիտություններն այնքան շատ են, որ մարդու կյանքը բավական չէ այդ բոլորը ուսումնասիրելու համար։ Ես ուզում եմ ընդհանուր կրթություն ստանալ։ Երբ ինձ մասնագիտական գիտելիքներ հարկավոր լինեն, կարող եմ դիմել գրքերին։

— Բայց գա ամենևին չի նշանակում, որ դուք ինքներդ տիրապետում եք այդ գիտելիքներին,— բողոքեց աղջիկը։

— Իսկ ինչո՞ւ պետք է տիրապետել դրանց։ Մենք միշտ էլ օգտվում ենք մասնագետների աշխատանքներից։ Հենց դրա համար էլ գոյություն ունեն նրանք։ Ձեզ մոտ մտնելիս ես տեսա ծխնելույզ մաքրողներին աշխատանքի ժամին։ Նրանք նույնպես մասնագետներ են, և երբ իրենց գործն անեն, դուք կօգտվեք մաքրած խողովակներից, մինչև անգամ առանց որևէ բան գիտենալու վառարանների կառուցվածքի մասին։

— Դե՛, դա բացահայտ բռնազբոսիկություն է. . .

Ռութը դժկամությամբ նայեց նրան, և Մարտինը նրա նայվածքում և խոսելու շեշտում կշտամբանք կարդաց. սակայն նա համոզված էր, որ իրավացի է ինքը։

— Ընդհանուր հարցերի մասին միտք հոգնեցնող բոլոր մտածողները, բոլոր մեծագույն գլուխները փաստորեն միշտ էլ օգտվել են մասնագետների երկերից։ Հերբերթ Սփենսերն էլ ճիշտ նույնն է արել։ Նա ընդհանրացրել է բազմահազար ուսումնասիրողների հայտնագործումները։ Նրան հարկավոր կլիներ հազար կյանք ապրել, որպեսզի անձամբ ձեռք բերեր այդ բոլորը։ Նույնն է տեղի ունեցել նաև Դարվինի հետ։ Նա օգտագործել է այն, ինչ ուսումնասիրել են այգեգործներն ու անասնաբույծները։

— Դուք իրավացի եք, Մարտին,— ասաց Օլնեյը,— դուք դիտեք, թե ինչ եք ուզում, իսկ Ռութը չգիտե։ Նա մինչև անգամ չգիտե, թե ինչ է հարկավոր իրեն։ Այո՛, այո՛,— շարունակեց նա՝ առանց միջոց տալու, որ Ռութը առարկի։— Ես գիտեմ, որ դուք անվանում եք այդ ընդհանուր կուլտուրա, բայց եթե ուզում ենք ձեռք բերել այդ ընդհանուր կուլտուրան, միևնույն չէ՞, թե ինչ ենք սովորում։ Դուք կարող եք ուսումնասիրել ֆրանսերեն, գերմաներեն կամ էսպերանտո լեզուն, միևնույն է՝ կունենաք այդ ընդհանուր «կուլտուրան». և կամ զբաղվեցեք լատիներենով և հունարենով, թեպետ այդ երկու լեզուներն էլ երբեք հարկավոր չեն լինի ձեզ, իսկ կուլտուրականություն դուք ձեռք կբերեք։ Երկու տարի առաջ Ռութը սովորեց անգլոսաքսոն լեզուն, մինչև անգամ շատ հաջող սովորեց, իսկ հիմա ոչինչ չի հիշում՝ բացի մի տողից. «Երբ ապրիլն իր շռայլ անձրևներով»։ Կարծեմ՝ այդպես է, չէ՞։ Եվ դա ձեզ տվել է «ընդհանուր կուլտուրա»,— ծիծաղեց նա, դարձյալ Ռութին հնարավորություն չտալով առարկելու։— Գիտեմ, գիտեմ. չէ՞ որ ես և դուք միևնույն դասընթացումն էինք սովորում։

— Դուք այնպես եք խոսում կուլտուրայի մասին, կարծեք դա միջոց է, և ոչ թե նպատակ,— բացականչեց Ռութը։ Նրա աչքերը փայլատակեցին, իսկ այտերը կարմրեցին։— Կուլտուրան ինքնանպատակ է։

— Սակայն այդ չէ, որ պետք է Մարտինին։

— Իսկ դուք որտեղի՞ց գիտեք։

— Ի՞նչ է պետք ձեզ, Մարտին,— հարցրեց Օլնեյը՝ միանգամից դառնալով դեպի նա։

Մարտինը չափազանց անհարմար զգաց և պաղատագին նայեց Ռութին։

– Այո՛, ասացեք, ի՞նչ է պետք ձեզ,— ասաց Ռութը։— Դա կվճռի մեր վեճը։

— Իհարկե, ինձ կուլտուրա է հարկավոր,— ասաց Մարտինը անվճռական։— Ես սիրում եմ գեղեցկությունը, իսկ կուլտուրան հնարավորություն է տալիս ինձ ավելի լավ հասկանալ ու գնահատել այն։

Ռութը գլխով հավանության նշան արեց հաղթական տեսքով։

— Դատարկ բան է։ Եվ ինքներդ շատ լավ գիտեք այդ,– հայտարարեց Օլնեյը։— Մարտինը ձգտում է կարիերայի և ոչ թե կուլտուրայի։ Որ նրա հարցում կարիերան կապված է կուլտուրայի հետ, դա պարզ զուգադիպություն է։ Եթե նա ուզենար քիմիկոս դառնալ, կուլտուրան հարկավոր չէր լինի նրան։ Մարտինը ուզում է գրող դառնալ, բայց վախենում է ասել այդ, որպեսզի դուք չպարտվեք մեր վեճում։ Իսկ ինչո՞ւ Մարտինն ուզում է գրող դառնալ,— շարունակեց նա,— որովհետև նա նյութապես ապահովված չէ։ Ինչո՞ւ դուք լցրել եք ձեր գլուխը սաքսոն լեզվով և «ընդհանուր կուլտուրայով»։ Նրա համար, որ դուք կարիք չունեք մտահոգվելու ձեր ապագայի մասին, դրա համար հոգում է ձեր հայրը։ Նա գնում է ձեզ համար զգեստ, նա կանի ձեզ համար և մնացած բոլոր բաները։ Ի՞նչ օգուտ այն կրթությունից, որ ստացել եք դուք, ինչպես և ես, Արթուրն ու Նորմանը։ Մինչև մեր ուղնուծուծը մենք լցված ենք «ընդհանուր կուլտուրայով», իսկ եթե մեր հայրերը վաղը սնանկանան, մենք չենք կարող քննություն բռնել մինչև անգամ դպրոցական ուսուցչի պաշտոնի համար։ Լավագույն դեպքում՝ Ռութը կարող էր հույս ունենալ տեղավորվելու իբրև գյուղական ուսուցչուհի և կամ կանանց պանսիոնում իբրև երաժշտության դասատու։

— Իսկ ի՞նչ կանեիք դուք,— հարցրեց Ռութը։

— Առանձնապես ոչ մի լավ բան։ Կարող էի օրական մեկուկես դոլլար վաստակել ֆիզիկական աշխատանքով կամ մտնել Հանլեյի միավորման ճյուղը իբրև հրահանգիչ. ասում եմ «մտնել», որովհետև, հավանական է, որ ինձ մի շաբաթ հետո կվռնդեին որպես բոլորովին անպետք մի մարդու։

Մարտինը լռելյայն լսում էր զրույցը և ընդունելով, որ Օլնեյն իրավացի է, միաժամանակ դատապարտում էր նրան Ռութի հանդեպ անհարգալից վերաբերմունքի համար։ Այդ վեճի ժամանակ նրա գլխում նոր հայացքներ էին ծագում սիրո մասին։ Բանականությունը չպետք է միջամտի սիրային գործերին։ Սիրած կինը ուղիղ է դատում, թե սխալ՝ միևնույն է։ Սերը բանականությունից բարձր է։ Տվյալ դեպքում Ռութը, ինչպես երևում է, չէր հասկանում, թե ինչքան կարևոր է կարիերան Մարտինի համար, բայց դա պատճառ չէ, որ աղջիկը նվազ հրապուրիչ դառնա։ Նա հիանալի էր, և նրա մտածելակերպը ոչ մի առնչություն չուներ այդ հրապուրանքի հետ։

— Ինչ ասացի՞ք,— հարցրեց Մարտինը Օլնեյին, որը անակնկալ հարցումով ընդհատեց նրա մտքի թելը։

— Ասում եմ, որ դուք հավանական է, չեք սկսի լատիներեն սովորել։

— Լատիներենը ոչ միայն կուլտուրա է տալիս,— ընդմիջեց Ռութը,— այլև մարզում է միտքը։

— Լավ, Մարտին, դո՞ւք ինչ եք կարծում, սովորելո՞ւ եք լատիներենը,— համառեց Օլնեյը։

Մարտինը չափազանց դժվարին վիճակում էր։ Նա տեսավ, որ Ռութը անհամբեր սպասում է իր պատասխանին։

— Վախենում եմ, որ ժամանակ չունենամ դրա համար,— պատասխանեց նա վերջապես. — ես կսկսեի սովորել, բայց ժամանակ չեմ ունենա։

— Տեսնո՞ւմ եք։ Մարտինին իսկի էլ հարկավոր չէ ձեր «ընդհանուր կուլտուրան»,– հայտարարեց Օլնեյը հաղթական։— Նա գիտի, թե ինչ է հարկավոր իրեն, գիտի նաև, թե ինչպես պիտի ձեռք բերել այդ։

— Այո, բայց չէ՞ որ դա մտամարզանք է, մտավոր կարգապահություն։ Լատիներենը կարգապահության է վարժեցնում միտքը։— Այդ ասելիս Ռութը նայեց Մարտինին, կարծես խնդրելով, որ նա փոխի իր դատողությունը։— Տեսե՞լ եք, թե ինչպես ֆուտբոլիստները խաղից առաջ մարզանք են անում։ Նույնն է լատիներենը մտածողների համար. դա մարզանք է։

— Ի՜նչ անմտություն։ Այդ բանը մեր գլուխն էին մեխում մանկության տարիներին. բայց կա մի ճշմարտություն, որը մոռացել են ներշնչել մեզ իր ժամանակին։— Օլնեյը մի պահ լռեց, առավել ազդու դարձնելու համար իր խոսքը, և հանդիսավոր շեշտով ասաց.— ջենտլմենը պետք է սովորի լատիներեն, բայց ոչ ջենտլմենը չպետք է իմանա լատիներեն։

— Դա անազնիվ է,— բացականչեց Ռութը,— ես այդպես էլ գիտեի, որ դուք ամբողջ այդ խոսակցությունը կատակի կվերածեք։

— Բայց համաձայնեցեք, որ սրամիտ կատակ է,— գոչեց նա։— Միաժամանակ դա ճիշտ է։ Լատիներեն գիտցող միակ մարդիկ դեղագործներն են, փաստաբաններն ու լատիներենի դասատուները։ Եթե Մարտինն ուզում է լինել դրանցից մեկը, ես լռում եմ։ Սակայն այս հարցում առհասարակ ի՞նչ գործ ունի Հերբերթ Սփենսերը։ Մարտինը հենց նոր է գտել Սփենսերին և խելակորույս հիացմունք զգացել նրա նկատմամբ։ Ինչո՞ւ, որովհետև Սփենսերը տվել է նրան մի բան։ Սփենսերը ոչինչ չի կարող տալ ոչ ձեզ, ոչ էլ ինձ, որովհետև ուրիշ բան մեզ հարկավոր էլ չէ։ Դուք մի գեղեցիկ օր կամուսնանաք, իսկ ես առհասարակ ոչ մի գործ չեմ ունենալու, որովհետև իմ փոխարեն ամեն ինչ անելու են զանազան գործակալներ, որոնք հոգ կտանեն իմ կապիտալի մասին, երբ ես դա կժառանգեմ հորիցս։

Օլնեյը դեպի դուռն էր ուղղվում, բայց կանգ առավ և իր վերջին լիցքն արձակեց.

– Մարտինին հանգիստ թողեք, Ռութ։ Նա ինքը շատ լավ գիտի, թե ինչ է պետք իրեն։ Նայեցեք, թե նա արդեն ինչե՛ր է կարողացել ձեռք բերել։ Երբեմն նա ինձ կարմրացնում է, ստիպում, որ ամաչեմ ինքս ինձնից։ Նա հենց հիմա էլ շատ ավելի բան գիտի աշխարհի, կյանքի և մարդու կոչման մասին, քան Արթուրը, Նորմանը, ես կամ դուք՝ չնայած բոլոր մեր լատիներենին, ֆրանսերենին ու անգլոսաքսոներենին, չնայած մեր ամբողջ, այսպես ասած, կուլտուրային։

— Բայց Ռութն իմ ուսուցչուհին է,— ասպետորեն առարկեց Մարտինը,— եթե ես որևէ բան էլ գիտեմ, ապա միայն նրա շնորհիվ։

— Դատա՛րկ բան,— Օլնեյը Ռութին նայեց ինչ-որ անբարյացակամությամբ,— դուք հիմա ինձ կասեք, թե սկսել եք Սփենսեր կարդալ նրա խորհրդով։ Բայց չէ՞ որ Դարվինի և էվոլյուցիայի մասին նա նույնքան գիտե, որքան ես Սողոմոն թագավորի ալմաստի հանքերի մասին։ Հիշո՞ւմ եք, սրանից մի քանի օր առաջ դուք մեզ շշմեցրիք Սփենսերի անորոշի, անորսալիի և միատարրի վերաբերյալ մի հատվածի ձեր մեկնաբանմամբ։ Փորձեցեք այդ բացատրել Ռութին և կտեսնեք, նա կհասկանա՞, թե ոչ։ Չէ՞ որ դա «կուլտուրա» չէ, օհո՛-հո՛։ Լսեք Մարտին, եթե դուք սկսեք անգիր անել լատիներենը, ես պարզապես կկորցնեմ հարգանքս ձեր նկատմամբ։

Ուշադրությամբ հետևելով այդ խոսակցությանը, Մարտինը միաժամանակ ինչ-որ տհաճություն էր զգում։ Խոսքը վերաբերում էր սովորելուն և դասերին, գիտելիքների հիմունքներին, և վեճի այդ մակերեսային բնույթը չէր համապատասխանում այն մեծ խնդիրներին, որոնք հուզում էին Մարտինին, ստիպում էին նրան ամուր բռնել բոլոր կենսական երևույթները և ինչ-որ տիեզերական թրթիռով թրթռալ իր արթնացող ուժի գիտակցությունից։ Նա մտովի իրեն համեմատում էր անծանոթ ափ նետված այն բանաստեղծի հետ, որը ցնցված է շրջապատի գեղեցկությամբ և զուր ճգնում է գովերգել այն վայրերի բնիկների՝ իրեն անծանոթ լեզվով։ Այդպես էր և նրա հետ։ Նա իր մեջ զգում էր տանջալից ձգտում՝ ճանաչելու համաշխարհային մեծ ճշմարտություններ, իսկ դրա փոխարեն պետք է լսեր մանկական առարկություններ այն մասին՝ հարկավո՞ր է արդյոք ուսումնասիրել լատիներենը, թե՞ հարկավոր չի։

— Գրո՛ղը տանի, ո՞ւմ է պետք այդ լատիներենը,— ասում էր նա ինքն իրեն այդ երեկո, հայելու առաջ կանգնած։— Թող մեռելները մեռած մնան, ես ի՞նչ կապ ունեմ այդ մեռելների հետ։ Գեղեցկությունը հավիտենական է և միշտ կենդանի։ Լեզուները ստեղծվում են և անհետանում։ Նրանք մեռածների փոշին են։

Նա հենց այդտեղ մտածեց, որ սովորել է լավ ձևակերպել իր մտքերը և, անկողին մտնելով, ճգնում էր հասկանալ, թե ինչու է կորցնում այդ ընդունակությունը Ռութի ներկայությամբ։ Նրա ներկայությամբ ինքը դառնում էր աշակերտ և խոսում էր աշակերտի լեզվով։

— Ժամանակ տվեք ինձ,— ասաց նա բարձրաձայն,— միայն ժամանակ տվեք ինձ։

Ժամանա՛կ, ժամանա՛կ, ժամանա՛կ. դա նրա մշտական աղերսն էր։

Գլուխ XIV

Չնայած Ռութի նկատմամբ իր սիրույն, Մարտինը չսկսեց լատիներեն սովորել. Օլնեյի խորհուրդներն այս հարցում դեր չխաղացին։ Նրա համար ժամանակը դրամ էր, իսկ շատ գիտություններ, լատիներենից շատ ավելի կարևոր, հրամայողաբար պահանջում էին նրա ուշադրությունը։ Բացի այդ, նա պետք է գրեր, պետք է դրամ վաստակեր։ Բայց, ավա՛ղ, նրա գրածները ոչ մի տեղ չէին տպում։ Նրա ձեռագրերը անվերջ դեգերում էին մի հանդեսից մյուսի խմբագրությունները։ Ինչո՞ւ ուրիշ գրողների երկերը տպում են։ Նա երկար ժամեր անց էր կացնում ընթերցարանում կարդալով ուրիշների երկերը, ուշադիր և քննադատաբար ուսումնասիրելով դրանք,

բաղդատելով իր սեփական գրվածքների հետ և իզուր աշխատելով գտնել գաղտնիքը, որ օգնում էր այդ գրողներին վաճառել իրենց երկերը։

Նա զարմանում էր, որ մամուլի էջերում երևացած գրվածքների ահագին մեծամասնությունը անկենդան է։ Այդ պատմվածքներում չկան ո՛չ լույս, ո՛չ էլ գույներ։ Դրանց մեջ չկա կյանքի շունչը, իսկ դրանց համար վճարում են ամեն մի բառին երկու սենթ, հազար բառի համար քսան դոլլար, այդպես էր ասված թերթի հայտարարության մեջ։ Նա կրկին ու կրկին տարակուսանքով կարդում էր անհամար պատմվածքներ, որոնք գրված էին (նա չէր կարող չխոստովանել) թեթև և սրամիտ, բայց առանց իրական կյանքի ճշմարտության։ Չէ՞ որ կյանքը ըստինքյան այնքան զարմանալի, այնքան հրաշալի է, նրանում այնքան շատ են չվճռված խնդիրները, չիրականացած երազները, հերոսական ճիգերը, իսկ այդ պատմվածքները միշտ էլ արտացոլում են միայն առօրյա կյանքը։ Մարտինը զգում էր կյանքի ուժն ու մեծությունը, նրա տենդը, տրոփյունը և ըմբոստ ոգին. ահա թե ինչի մասին արժեր գրել։ Նա ցանկանում էր գովերգել վտանգների դեմ գնացող քաջասիրտներին, սիրատանջ պատանիներին, սարսափի և տառապանքի պայմաններում պայքարող հսկաներին, որոնք ճարճատեցնում են կյանքը իրենց հզոր ճիգերի ճնշման տակ։ Իսկ այդ տպված պատմվածքներում գովաբանվում են ամեն տեսակի միստր բեթլերներ, դոլլարի խղճուկ սիրահարներ, նկարագրվում են չնչին մարդկանց սիրային մանր հույզերը։ «Պատճառը թերևս այն է, որ իրենք՝ խմբագիրները մանր, չնչին մարդուկներ են,— ասում էր նա ինքն իրեն։— Եվ կամ բոլոր այդ խմբագիրները, գրողներն ու ընթերցողները պարզապես վախենում են կյանքից»։

Ամենից շատ նրան շփոթեցնում էր այն, որ նա ծանոթ չէր ոչ խմբագիրների, ոչ էլ գրողների հետ։ Նա ոչ միայն չգիտեր ոչ մի գրողի, այլև չգիտեր որևէ մեկին, որը երբևէ փորձած լիներ գրել։ Չկար մեկը, որ խոսեր նրա հետ, ուղղություն և լավ խորհուրդ տար նրան։ Նա մինչև անգամ սկսեց տարակուսել, որ խմբագիրները կենդանի մարդիկ են։ Նրանք սկսեցին պատկերանալ նրա աչքին որպես մեքենայի անիվներ. այո՛, այո՛, ճիշտ այդպես։ Պատմվածքներում, ակնարկներում և բանաստեղծություններում նա զեղում էր իր հոգին, և այդ զեղումները նա հանձնում էր մեքենայի դատաստանին։ Նա իր գրվածքը ուղարկում էր կնքված մեծ ծրարով, որի մեջ դնում էր պատասխանի համար նամականիշ և ծրարը գցում փոստարկղը։ Գրվածքը, որոշ օրեր ցամաքում թափառելուց հետո, վերադառնում էր նրա մոտ, արդեն ուրիշ ծրարի մեջ, իսկ ուղարկված նամականիշը կպցված էր լինում ծրարի վրա։ Ամենայն հավանականությամբ, ոչ մի խմբագիր գոյություն չունի. գոյություն ունի միայն խորամանկորեն սարքված մի մեխանիզմ, որը դրվածքը դնում է մի ծրարից մյուսի մեջ և փակցնում նամականիշը։ Դա որոշ չափով նման է այն ավտոմատներին, որոնց մեջ գցում են դրամը, և անմիջապես դուրս է գալիս մի կտոր ծամոն և կամ շոկոլադի մի սալիկ։ Նույնն է և խմբագրի մեքենան։ Մի անցքից դուրս են գալիս հոնորարի չեքեր, իսկ մյուս անցքից՝ մերժողական նամակներ։ Մինչ այժմ նա միշտ էլ ընկել է երկրորդ անցքը։

Այդ տխրահռչակ նամակները լրացնում էին մեքենային նմանեցնելը։ Դրանք տպված ստանդարտ բլանկներ էին, որոնց վրա գրվում էին միայն անուններ ու վերնագրեր։ Մարտինն արդեն ստացել է հարյուրավոր այդպիսի բլանկներ, առնվազն մի դյուժին ամեն մի գրվածքի համար։ Եթե նա ստանար ձեռքով գրած գեթ մի կենդանի տող, որը ուղղված լիներ անձամբ իրեն, երջանիկ կլիներ։ Սակայն ոչ մի խմբագիր կյանքի

այդպիսի նշան չի ցույց տվել։ Եվ Մարտինը վերջ ի վերջո եկավ այն եզրակացության, որ աշխարհում ոչ մի կենդանի խմբագիր չի լինում, այլ լինում են միայն լավ յուղված և փարթամորեն սարքված ավտոմատներ։ Մարտինը հաստատամիտ և տոկուն էր, կարող էր երկար տարիների ընթացքում համառորեն սնունդ տալ այդ անհոգի մեքենաներին։ Սակայն նա արյունաքամ էր լինում, և ոչ թե տարիները, այլ շաբաթները պետք է վճռեին հարցը։ Ապրուստի համար շաբաթական վճարը մոտեցնում էր նրա սնանկության րոպեն, իսկ փոստի ծախսերը ավելի ևս նպաստում էին դրան։ Նա արդեն չէր կարող գնել գրքեր և վճռեց դրամ խնայել մանր ծախսերից, որպեսզի հետաձգի ճակատագրական վախճանը։ Բայց խնայել չէր կարողանում և մի ամբողջ շաբաթով փութացրեց լուծումը՝ քրոջը՝ Մերիենին հագուստի համար հինգ դոլլար նվիրելով։

Մարտինը պայքարում էր խավարում, առանց խորհրդի, առանց խրախուսանքի, կարծես նրա շուրջը բոլորը խոսքը մեկ են արել՝ ջլատելու նրա արիությունը։ Մինչև անգամ Գերտրուդան սկսել էր ծուռ նայել նրան. որպես բարի քույր՝ նա սկզբում մատների արանքով էր նայում այն բանին, որը նրան թվում էր երեխայական խենթություն, իսկ հետո, դարձյալ որպես բարի քույր, սկսեց անհանգստանալ։ Նրան թվում էր, թե երեխայությունն արդեն խելագարություն է դառնում։ Մարտինը նկատում էր նրա անհանգիստ հայացքները և դրանցից ավելի էր տառապում, քան միստր Գիգգինբոթամի բացահայտ և կոպիտ ծաղրանքից։ Նա հավատում էր իրեն, բայց իր այդ հավատի մեջ միայնակ էր, մինչև անգամ Ռութը չէր բաժանում այդ։ Ռութը ցանկանում էր, որ նա զբաղվեր միայն ինքնակրթությամբ, և թեպետ աղջիկը երբեք բացեիբաց չէր դատապարտում նրան գրականությամբ տարվելու համար, բայց և չէր էլ խրախուսում։

Մարտինը ոչ մի անգամ ցույց չէր տվել նրան իր գրվածքները։ Ինչ-որ առանձին փափկանկատություն կասեցնում էր նրան, բացի այդ, գիտենալով, թե աղջիկն ինչքան է զբաղված համալսարանում, քաշվում էր նրա ժամանակը խլելուց։ Բայց քննությունները տալուց և աստիճան ստանալուց հետո՝ Ռութը ինքը խնդրեց ցույց տալ գրվածքներից որևէ բան։ Մարտինը և՛ ուրախացավ, և՛ վարանեց։ Ռութը իսկական դատավոր է. նա գեղեցիկ արվեստների բակալավր է, նա ուսումնասիրել է գրականությունը պրոֆեսորների ղեկավարությամբ։ Թերևս խմբագիրներն էլ փորձառու դատավորներ են։ Բայց Ռութը այլ կերպ կվերաբերվի նրա գրվածքներին. նա Մարտինին չի տա մերժումի տպագրված բլանկ, չի ասի, թե, չնայած բոլոր արժանիքներին, նրա պատմվածքները դժբախտաբար հարմար չեն տվյալ հրատարակության մեջ տպվելու։ Ռութը նրան կվերաբերվի որպես զգայուն հոգի ունեցող կենդանի էակի և, ամենակարևորը, նա վերջապես կճանաչի իսկական Մարտին Իդենին։ Իր երկերի մեջ նա ներդրել է հոգին ու սիրտը, և Ռութը թեկուզ մի քիչ, թեկուզ ամենաչնչին չափով կհասկանա, թե ինչ է երազում Մարտինը, կզգա նրա մեջ թաքնված ուժը։

Մարտինն ընտրեց մի քանի պատմվածքներ, և մի փոքր վարանելուց հետո դրանց վրա ավելացրեց նաև «Ծովի երգը»։ Հունիսի շոգ օրերից մեկում նա և Ռութը հեծանիվներով քաղաքից դուրս եկան ու գնացին դեպի իրենց սիրելի բլուրները։ Դա նրանց երկրորդ պտույտն էր երկուսով, և երբ նրանք սլանում էին՝ ցերեկվա տոթը բարեխառնող ծովածին մեղմ քամու տակ, որը զգվում էր նրանց, Մարտինը իր ամբողջ էությամբ խորապես զգում էր, որ աշխարհը հիանալի է, և որ լավ է ապրել ու

սիրել։ Նրանք հեծանիվները թողեցին ճամփեզրին, իսկ իրենք բարձրացան բլրի գորշ գագաթը, ուր արևակեզ կանաչից թարմ խոտի չոր ու բարկ հոտ էր բուրում։

— Այս խոտն իր գործն արել է,— ասաց Մարտինը, երբ նրանք նստեցին բլրին՝ Ռութը նրա բաճկոնի վրա, իսկ ինքը՝ ուղղակի տաք գետնին։

Շնչելով անուշ, զգլխիչ բույրը, նա սովորականի պես իսկույն սկսեց խորհրդածել՝ մասնավորից անցնելով դեպի ընդհանուրն ու հիմնականը։

— Սա կատարել է կյանքում իր դերը,— շարունակեց նա, քնքշորեն շոյելով չոր խոտը.— սնվել է ձմեռային տեղատարափ անձրևներով, պայքարել է գարնանային առաջին փոթորիկների դեմ, ծաղկել է և կերակրել միջատներին ու մեղուներին, իր սերմերը ցրել է դեսուդեն, իսկ հիմա, աշխարհի հանդեպ իր պարտքը կատարելով. . .

— Ինչո՞ւ դուք նայում եք ամեն բանի վրա այդքան զզվելի գործնական տեսակետից,– ընդմիջեց նրան Ռութը։

— Հավանաբար այն պատճառով, որ ես էվոլյուցիայի տեսությունն եմ ուսումնասիրում։ Ի միջի այլոց, ճիշտն ասած, ես միայն վերջերս եմ սկսել տեսնել ամեն ինչ իր իսկական լույսով։

— Բայց ինձ թվում է, թե դուք դադարում եք հասկանալ գեղեցկությունը ձեր այդ գործնական մոտեցման պատճառով։ Դուք քանդում եք գեղեցկությունը, ինչպես փոքրիկ տղան ոչնչացնում է թիթեռնիկներին՝ նրանց գեղեցիկ թևիկներից սրբելով ծաղկափոշին։

Մարտինը բացասաբար շարժեց գլուխը։

— Գեղեցկությունն իր նշանակությունն ունի, բայց ես մինչև այժմ չէի զգում այդ նշանակությունը։ Գեղեցիկը դուր էր գալիս ինձ պարզապես նրա համար, որ գեղեցիկ էր, ուրիշ ոչինչ։ Ես չէի հասկանում գեղեցկության էությունը։ Այս խոտն ինձ համար ավելի սքանչելի է այժմ, երբ ես գիտեմ, թե այն ինչու է այդպես, գիտեմ արևի, անձրևների և հողի այն քիմիական ազդեցությունը, որը հարկավոր էր, որպեսզի այս բլրի վրա խոտ բուսնի։ Ամեն մի խոտիկի պատմության մեջ շատ ռոմանտիկ բան կա. նա քիչ արկածներ չի ապրել։ Հենց այդ միտքն էլ ոգեշնչում է ինձ։ Երբ ես մտածում եմ ուժերի և նյութի խաղի, կյանքի վիթխարի պայքարի մասին, զգում եմ, որ կարող եմ այդ խոտի մասին գրել մի ամբողջ պոեմ, և ո՛չ միայն մի պոեմ։

— Ինչ լա՜վ եք խոսում,— ասաց Ռութը մտացրիվ։ Եվ Մարտինը հանկարծ որսաց իր վրա հառած տարօրինակ, քննախույզ հայացքը։

Մարտինը մի պահ շփոթվեց, և նրա այտերը շիկնեցին։

— Ուրախ եմ, որ վերջապես սովորեցի խոսել,— ասաց նա,— ես այնքա՜ն բան եմ ուզում ասել, բայց այդ ամենն այնքան մեծ է, որ չեմ կարողանում հարմար բառեր գտնել։ Երբեմն ինձ թվում է, թե ամբողջ աշխարհը, ամբողջ կյանքը, ամեն մի խոտ կոչ են անում ինձ և պահանջում, որ ես խոսեմ նրանց փոխարեն։ Ես զգում եմ այդ, բայց ինչպե՞ս նկարագրեմ։ Ես զգում եմ ամեն բանի վեհությունը. բայց երբ սկսում եմ խոսել, ստացվում է մանկական թոթովանք։ Բարդ խնդիր է մտքերն ու զգացումները բառերով մարմնավորել կարողանալը, բերանացի կամ գրավոր, և այնպես, որ ունկնդիրը կամ ընթերցողը հասկանա դրանք, որպեսզի դրանք վերստին մարմնավորվեն նրա մեջ նույն մտքերի ու զգացումների ձևով։ Դա անհամեմատելի մի

խնդիր է։ Ահա տեսեք, ես դեմքով թաղվում եմ խոտի մեջ, և այս բույրը, որը շնչում եմ, իմ մեջ առաջացնում է հազարավոր մտքեր ու պատկերներ։ Չէ՞ որ ես շնչեցի տիեզերքի բույրը։ Ես լսում եմ երգեր ու ծիծաղ, տեսնում եմ երջանկություն և վիշտ, պայքար, մահ։ Ուղեղումս անհամար տեսիլներ են առաջանում, և ես կուզենայի դրանք հաղորդել ձեզ, ամբողջ աշխարհին։ Բայց ինչպե՞ս անել այդ. իմ լեզուն կաշկանդված է։ Ես կուզենայի բառերով հաղորդել ձեզ այն ամենը, ինչ ես զգում էի, երբ քիչ առաջ շնչում էի խոտի բույրը, բայց ոչինչ դուրս չեկավ։ Ստացվեցին միայն աղոտ, անճոռնի ակնարկություններ, բառերի ինչ-որ անկապ կուտակում... մինչդեռ ես այնպես եմ ուզում խոսել։ Օ՜...— նա հուսահատ սեսեց կոտրատել մատները,— դա անհնար է. անհնար է պատմել, անհնար է հաղորդել։

— Բայց դուք շատ լավ եք խոսում,— հավաստում էր Ռութը,— պարզապես զարմանալի է, որ դուք այս կարճ ժամանակում սովորեցիք խոսել։ Միստր Բեթլերը հանրածանոթ հռետոր է։ Նահանգի կոմիտեն միշտ նրան է հրավիրում ճառ արտասանելու նախընտրական պայքարի Ժամանակ։ Իսկ այն օրը, ճաշին, դուք նրանից վատ չէիք խոսում, բայց նա ավելի զուսպ է։ Դուք շատ եք տաքանում. բայց դա աստիճանաբար կանցնի։ Ձեզանից հրաշալի հռետոր դուրս կգա։ Դուք շատ առաջ կգնաք. . . եթե ուզենաք։ Ձեր մեջ ուժ կա։ Դուք ընդունակ եք մարդկանց տանել ձեր հետևից, ես վստահ եմ դրան։ Դուք կարող եք հաղթահարել ձեր ճանապարհին ամեն մի դժվարություն ճիշտ այնպես, ինչպես հաղթահարեցիք քերականությունը։ Դուք կարող եք հայտնի փաստաբան դառնալ կամ քաղաքական գործիչ։ Ոչինչ չի խանգարում ձեզ ձեռք բերել նույնպիսի հաջողություն, որպիսին ձեռք է բերել միստր Բեթլերը։ Ընդսմին առանց կատակի,— ավելացրեց նա ժպտալով։

Նրանք շարունակեցին զրույցը։ Ռութը, սովորականի պես սիրալիր, բայց հաստատակամ խոսում էր, որ անհրաժեշտ է սովորել, նշում էր, որ լատիներենը անպայման հիմքն է ամեն տեսակ կարիերայի։ Աղջիկը նկարագրեց իր իդեալը, թե ինչպես է պատկերացնում մարդուն և տղամարդուն, իսկ և իսկ նկարագրելով իր հորը և լրացնելով նրա բնութագիրը բացահայտորեն միստր Բեթլերից փոխ առած մի քանի գծիկներով։ Մարտինը լսում էր նրան՝ մեջքի վրա պառկած և հրճվելով նրա շրթների ամեն մի շարժումից, բայց Ռութի խոսքերն արձագանք չէին գտնում նրա սրտում։ Աղջկա նշած հեռանկարները չէին հրապուրում նրան, և նա զգում էր հիասթափության մի խուլ դառնություն՝ միախառնված սիրո սաստիկ տանջանքին։ Աղջիկը ոչ մի բառ չասաց նրա գրական աշխատանքի մասին, և նրա բերած գրվածքները թափված էին գետնին, առանց որևէ ուշադրություն գրավելու։

Վերջապես, խոսակցության մի դադարի Ժամանակ Մարտինը նայեց արևին, չափեց նրա բարձրությունը հորիզոնից և սկսեց հավաքել իր գրվածքները՝ հիշեցնելով դրանց մասին։

— Ա՜խ, ես մոռացել էի,— աշխույժ ասաց Ռութը.— ես շա՜տ եմ ուզում, որ դուք կարդաք դրանք։

Մարտինը նրա համար կարդաց այն պատմվածքը, որ իրեն թվում էր ամենալավը։ Նրա վերնագիրն էր «Կյանքի գինին» և այն գինին, որ հարբեցրել էր Մարտինին այդ պատմվածքը գրելիս, նորից խփեց նրա գլխին այժմ՝ կարդալիս։ Պատմվածքի ինքնատիպ հղացման մեջ յուրահատուկ մի թովչանք կար, և նա աշխատում էր ուժեղացնել դա հուզիչ բառերով ու դարձվածքներով։ Գրելու ժամանակ նրա մեջ վառված ոգեշնչման հուրը դարձյալ համակեց նրան, և նա կարդում էր ահագին

հափշտակությամբ, առանց ոչ մի թերություն նկատելու։ Այդպես չէր Ռութի տպավորությունը։ Նրա նուրբ լսելիքը միանգամից նկատեց գրվածքի բոլոր թույլ կողմերը, բոլոր չափազանցությունները, սկսնակ գրողի ծայրահեղ պաթոսը, նախադասության ռիթմիկ կառուցվածքի հաճախակի խախտումները։ Աղջիկն առհասարակ ռիթմ չէր գտնում նրա պատմվածքում, բացի այն տեղերից, որոնք հնչում էին բռնազբոսիկ կերպով չափված-ձևված, և դա անախորժ տպավորություն էր թողնում նրա վրա, որպես վատ դիլետանտիզմ։ «Դիլետանտիզմ». այս էր աղջկա վերջնական վճիռը, բայց նա չարտասանեց այդ բառը. ընդհակառակը, նա միայն մի քանի աննշան դիտողություններ արեց և ասաց, որ ընդհանրապես պատմվածքը շատ է հավանում։

Իսկ Մարտինը հիասթափված էր։ Ռութի քննադատությունն իրավացի էր. նա չէր կարող չխոստովանել այդ, բայց չէ որ ինքը կարդաց իր գրվածքը ոչ թե նրա համար, որ նա ուղղումներ անի, ինչպես դպրոցում անում են աշակերտների շարադրություններում։ Բանը մանրամասնությունները չեն, այդ բոլորը կարելի է ուղղել։ Իհարկե, վաղ թե ուշ նա ինքը կվարժվի նկատել մանր մեղանչումները և կամ բոլորովին խուսափել դրանցից։ Բայց չէ՞ որ այդ պատմվածքում նա աշխատել է զետեղել մեծ, կենդանի կյանքի մի կտոր։ Նա հենց կյանքի այդ կտորն էր ուզում ցույց տալ Ռութին, և ոչ թե կետերով ու ստորակետներով բաժանված մի շարք նախադասություններ։ Մարտինը ուզում էր, որ նա զգար այն մեծ ու կարևոր բանը, որ ինքը տեսել է սեփական աչքերով, ըմբռնել է իր բանականությամբ, շոշափել ձեռքերով և զետեղել է այդ կարճ տողերի մեջ։ Ակներև է, որ դա չի հաջողվել, մտածեց նա։ Թերևս խմբագիրները, վերջ ի վերջո, իրավացի են։ Նա տեսնում էր մեծն ու կարևորը, բայց չէր կարողանում խոսքերով արտահայտել այդ։ Եվ, թաքցնելով իր հիասթափությունը, Մարտինը հեշտությամբ համաձայնեց Ռութի քննադատությանը. իսկ աղջկա մտքով էլ չանցավ, թե բողոքի ինչպիսի մեծ փոթորիկ առաջացրեց Մարտինի հոգում։

— Ահա այս փոքրիկ պատմվածքը ես վերնագրել եմ «Կաթսա»,— ասաց նա, բանալով մի այլ գրվածք։— Չորս թե հինգ ամսագիր մերժեցին այն, բայց և այնպես այդ պատմվածքը դուր է գալիս ինձ։ Իհարկե, ինձ համար դժվար է սեփական գործը դատել, բայց իմ կարծքով, նրանում ինչ-որ բան կա։ Թերևս դա չգրավի ձեզ այնպես, ինչպես գրավել է ինձ, բայց պատմվածքը կարճ է. ընդամենը երկու հազար բառ։

— Ի՜նչ սարսափելի է,— բացականչեց աղջիկը, երբ նա վերջացրեց ընթերցումը.— դա սարսափելի է, պարզապես սոսկալի է։

Մարտինը թաքուն գոհունակությամբ նայեց նրա գունատ դեմքին, փայլփլող աչքերին ու սեղմված ձեռքերին։ Ինքը հասել էր իր նպատակին. կարողացավ հաղորդել աղջկան այն զգացումներն ու մտքերը, որոնք գրավել էին իրեն։ Պատմվածքը դուր եկավ աղջկան, թե ոչ միևնույն է. կարևորն այն է, որ դա նրա վրա տպավորություն թողեց, ստիպեց նրան ուշադիր լսել, այնպես որ աղջիկը մինչև անգամ չնկատեց մանր թերությունները։

— Դա կյանքն է,— առարկեց նա,— իսկ կյանքը ոչ միշտ է հրաշալի։ Թերևս շատ տարօրինակ եմ կառուցված, բայց ես այստեղ էլ եմ գեղեցկություն գտնում։ Ընդհակառակը, դա ինձ համար տասն անգամ ավելի թանկ է թվում այդ. . .

— Բայց ինչո՞ւ այդ դժբախտ կինը չէր կարող...— ընդմիջեց նրան Ռութը և իսկույն դարձյալ բացականչեց վրդովված,— օ՜, դա այլանդակ է, զզվելի է, կեղտոտ է։

Մի պահ Մարտինին թվաց, որ ինքը անզգայացավ։ Կեղտո՛տ է։ Նա երբեք չէր մտածել այդ մասին, երբեք չէր ենթադրել։ Ամբողջ պատմվածքը նրա աչքի առաջ վառվում էր հրեղեն տառերով և, այդ շողքից շլացած, դրանում ոչ մի կեղտ չէր նկատում։ Ահա նրա սիրտը դարձյալ տրոփեց։ Նրա խիղճը հանգիստ էր։

— Ինչո՞ւ դուք ավելի գեղեցիկ մի սյուժե չընտրեցիք,— ասաց Ռութը։— Մենք գիտենք, որ աշխարհում շատ կեղտոտ բաներ կան, բայց դա բոլորովին չի նշանակում. . .

Ռութը շարունակեց ասել ինչոր բաներ, զայրույթից բռնկված, բայց Մարտինը նրան չէր լսում։ Նա նայում էր նրա կուսական դեմքին՝ այնքա՛ն անմեղ, այնքա՛ն սրտառուչ կերպով անմեղ, որ կարծես նրա անարատությունը թափանցում էր Մարտինի սրտի խորքը՝ մաքրելով ու լվանալով նրան եթերային, զով ու քնքուշ ցոլքով, ինչպես աստղերի փայլը։ Մենք գիտենք, որ աշխարհում շատ կեղտ կա։ Մարտինը մտածեց, թե Ռութը ինչ կարող էր «գիտենալ», և ուրախ ժպտաց ինքն իրեն, կարծես աղջիկը կատակում էր նրա հետ։ Մի ակնթարթում նրա աչքի առաջ բռնկվեց կենցաղային կեղտի անսահման օվկիանոսի տեսիլքը, որն իրեն այնքան լավ ծանոթ էր, որի մեջ ինքն այնքան լողացել է, և նա ներեց աղջկան, որ չհասկացավ իր պատմվածքը։ Ռութը մեղավոր չէր, որ չհասկացավ։ Մարտինը շնորհակալ եղավ աստծուն, որ Ռութը ծնվել ու մեծացել է այդ բոլորից հեռու։ Իսկ ի՞նքը. . . ինքը գիտե կյանքը, գիտե նրա անարգությունը նույնքան լավ, որքան և նրա մեծությունը, գիտե, որ կյանքը հրաշալի է՝ չնայած նրան ծածկող ամբողջ կեղտոտությանը, և, գրողը տանի, նա դրա մասին իր խոսքը կասի աշխարհին։ Զարմանալի չէ, որ երկնային սրբերը մաքուր են և անարատ։ Այստեղ արժանիք չկա. իսկ սրբերը կեղտի մեջ, դա արդեն հրաշք է, և այդ հրաշքի համար արժե ապրել։ Տեսնել անիրավության կոյուղիների վերևում բարձրացող բարոյական մեծությունը, աճել և դեռևս կեղտով պատած սեփական աչքերով որսալ գեղեցկության, առաջին շողերը. տեսնել, թե ինչպես թուլությունից, արատավորությունից և ոչնչությունից ծաղկում են ուժը, ճշմարտությունն ու հոգու ազնվությունը։

Հանկարծ Մարտինի ականջին հասավ Ռութի ձայնը.

— Ամբողջ տոնը ինչ-որ ցածր կարգի է։ Իսկ ինչքան շատ կան վեհ բաներ, հիշեցեք «In Memoriam»։

Մարտինն ուզում էր ասել նրան «Իսկ Լոքսլի Հո՞լը», և կասեր, եթե տեսիլքները նորից չխանգարեին նրան։ Նա նայում էր Ռութին և մտածում, թե ինչպիսի բարդ ճանապարհներով, հարյուր հազարավոր տարիների ընթացքում բարձրանալով կյանքի սանդուղքով, կինն ի վերջո հասել է ամենակատարյալ կերպարին, որ մարմնավորվում է Ռութի մեջ՝ մաքուր և հրաշալի, աստվածային ուժով օժտված, և կարողացել է ներշնչել իրեն՝ Մարտինին սեր և ձգտում դեպի անարատություն, և այդ աստվածային ուժը փորձելու ցանկություն նրան՝ Մարտին Իդենին, որը նույնպես անհասանելի կերպով բարձրացավ խորքից՝ հաղթահարելով անթիվ արգելքներ ու կյանքի մեծ պրոցեսի շեղումները։ Ահա, թե որտեղ է և՛ ռոմանտիկան, և՛ գեղեցկությունը, և՛ հրաշքը։ Ահա թե ինչի մասին պետք է գրել. միայն թե կարողանա գտնել բառեր։ Երկնքի սրբերը թող սուրբ էլ մնան, իսկ ինքը մարդ է։

— Ձեր մեջ շատ ուժ կա,– լսեց նա Ռութի ձայնը,— բայց այդ ուժը ինչ-որ անսանձ է։

— Նման է ապակեղենի խանութում գտնվող գետաձիուն,— կատակեց նա՝ պարգևատրվելով աղջկա ժպիտով։

— Չի կարելի առանց ընտրության գրել ամեն ինչի մասին։ Դուք պետք է մշակեք ձեր մեջ ճաշակ, նրբություն, ոճ։

Մարտինը մրմնջաց.

— Ըստ երևույթին ես մեծ հավակնություններ ունեմ։

Ռութը պատասխանեց նրան քաջալերիչ ժպիտով և պատրաստվեց լսել հաջորդ պատմվածքը։

— Չգիտեմ կհավանե՞ք արդյոք,— ասաց Մարտինը, կարծես արդարանալով։— Սա տարօրինակ պատմվածք է։ Կարող է պատահել, որ ես այստեղ իմ ուժերից չափազանց վեր գործ եմ բռնել, բայց պիտի ասել, որ լավ հղացում եմ ունեցել։ Աշխատեցեք մանրուքների վրա ուշադրություն չդարձնել։ Գլխավորն այն է, գլխավորն այն է, որ հիմնական միտքը ըմբռնեք։ Դա կարևոր և ճշմարիտ միտք է, միայն չգիտեմ, թե կարողացե՞լ եմ հասկանալի դարձնել։

Նա սկսեց կարդալ. կարդալիս նայում էր Ռութին։ Վերջապես նրան թվաց, որ այդ պատմվածքը հափշտակեց աղջկան։ Ռութը նստած էր անշարժ, առանց կտրելու իր հայացքը նրանից, շունչը պահած, ինչպես երևում էր կախարդվելով Մարտինի ստեղծած պատկերներից։ Պատմվածքի վերնագիրն էր «Արկած», և դա իրոք արկածի ներբողն էր. ոչ թե այնպիսի արկած, որը կարդում ենք գրքերում, այլ իսկական, մեծատառ Արկած՝ ահեղ տիրոջ, պատմելու և վարձատրելու մեջ հավասարապես առատաձեռն, քմահաճ և ուխտադրուժ, ստրկական հնազանդություն և գիշեր-ցերեկ անխոնջ աշխատանք պահանջող տիրոջ, որը մերթ տանում է դեպի արևի շլացուցիչ տարածությունները, մերթ դատապարտում է ծարավի, քաղցի, հոգնեցուցիչ երկար ճամփի տանջանքների, կամ դաժան մահացու ջերմախտի, և քրտնքի, արյան, թունալից միջատների խայթոցների մանր և տգեղ դիպվածների միջով տանում է դեպի փառահեղ ու հաղթական վախճան։

Այդ ամենը և դեռ էլի շատ բան էր նկարագրել Մարտինն իր պատմվածքում. նրան թվում էր, թե այդ ամենը ստիպում էր Ռութին լսել իրեն հրավառ աչքերով։ Աղջկա այտերը կարմրեցին, և ընթերցման վերջին Մարտինին թվաց, թե նա ուշաթափվելու վրա է։ Ռութն իրոք հուզված էր, բայց ոչ պատմվածքից, այլ իրենից՝ Մարտինից։ Բանը պատմվածքը չէր. աղջիկը դարձյալ հափշտակվեց իրեն արդեն ծանոթ այն ուժով, որը բխում էր Մարտինից և սարսափեցնում էր նրան։ Սակայն տարօրինակ էր, որ այդ պատմվածքը հագեցված էր հենց այդ ուժով, և այժմ դա միակ խողովակն էր, որով այդ ուժի ալիքները հոսում էին դեպի Ռութը։ Աղջիկը զգում էր միայն այդ ուժը, գրեթե չնկատելով այն, ինչ միջնորդի դեր էր կատարում և, թեպետ նրան հափշտակել էր իբր թե նոր կարդացված պատմվածքը, իրականում նա ցնցված էր միանգամայն կողմնակի, նրա ուղեղում հանկարծ ծագած սոսկալի մի մտքից։ Ռութը հանկարծ մտածեց ամուսնության մասին, և այդ մտքի քմահաճ համառությունը վախեցրեց նրան։ Դա անհամեստ բան էր, դա մինչև այժմ այնքա՜ն օտարոտի էր Ռութի համար. . . Նրան դեռ երբեք չէր տանջել զարթնող կանացիությունը, և նա մինչև այժմ ապրել էր Թեննիսոնի պոեզիայով ոգեշնչված երազների աշխարհում՝ խուլ մնալով մինչև անգամ այն փափկանկատ ակնարկությունների հանդեպ, որոնցով բանաստեղծը շոշափում էր ասպետների և թագուհիների փոխհարաբերությունների անպատշաճ ճշմարտությունը։ Նա մինչ այժմ քնած էր, և հանկարծ կյանքը տիրաբար

բախեց նրա դուռը։ Սարսափահար՝ նա կուզենար պինդ փակել, իսկ զարթնող բնազդը պահանջում էր, որ նա լայն բանա դուռը տարօրինակ և գեղեցիկ հյուրի առաջ։

Մարտինն ինքնագոհ սպասում էր նրա վճռին։ Նա չէր կասկածում, թե ինչ կլինի այդ վճիռը, և ապշեց, երբ Ռութն ասաց.

– Գեղեցիկ է։

Մի փոքր դադարից հետո աղջիկը ջերմագին կրկնեց.

— Շա՛տ գեղեցիկ է։

Իհարկե, դա գեղեցիկ էր. բայց պատմվածքում կար ինչ-որ ավելի մեծ բան, այնպիսի մի բան, որին գեղեցկությունը ծառայում էր իբր գործիք։ Մարտինը փռված էր գետնին, և տարակուսանքի չարագուշակ թուխպը գրոհում էր նրա վրա. . . Դարձյալ չհաջողվեց։ Նա չի տիրապետում խոսքի արվեստին։ Նա տեսնում էր աշխարհի ամենամեծ հրաշալիքները, բայց չի կարողանում նկարագրել դրանք։

— Իսկ ի՞նչ կասեք. . . — նա կանգ առավ՝ չհամարձակվելով արտասանել օտար մի բառ,— գաղափարի մասին։

— Դա մի քիչ խճճված է,— պատասխանեց նա,— դա իմ ընդհանուր տպավորությունն է։ Ես աշխատեցի հետևել հիմնական գծին, բայց դժվար է։ Դուք չափազանց երկարաբան եք, մթագնում եք գործողությանը՝ միանգամայն կողմնակի նյութ ներմուծելով։

— Իսկ հիմնական բովանդակությո՞ւնը,— արագ հարցրեց Մարտինը և բացատրեց,— տիեզերական և համաշխարհային գաղափարը։ Ես ուզում էի ամբողջ պատմվածքը հագեցնել այդ գաղափարով։ Պատմվածքը միայն թաղանթ է դրա համար։ Ես ուղիղ ճանապարհով եմ ընթացել, բայց վատ եմ կատարել առաջադրանքս։ Ակներև է, որ ես չեմ կարողացել արտահայտել ուզածս։ Թերևս ժամանակի ընթացքում սովորեմ։

Ռութը չէր կարողանում հետևել նրա մտքի ընթացքին։ Նրա մտքերն անհասկանալի էին աղջկան, թեպետ և նա գեղեցիկ արվեստների բակալավր էր։ Ռութը չէր հասկանում Մարտինի մտքերն ու իր անհասկացողությունը վերագրում էր նրա արտահայտելու անընդունակությանը։

— Դուք չափազանց երկարաբան եք,— կրկնեց նա,— բայց տեղ-տեղ հիանալի է ստացվել։

Նրա ձայնը Մարտինի ականջին հասնում էր կարծես հեռվից. որովհետև այդ ժամանակ մտածում էր, թե արդյոք արժե՞ կարդալ «Ծովի երգը»։ Նա պառկած էր մռայլ հուսահատության մեջ, իսկ աղջիկը նայում էր նրան, և նրա գլխում շրջում էին ամուսնության վերաբերյալ միշտ նույն անկոչ ու աներես մտքերը։

— Դուք ուզում եք նշանավո՞ր դառնալ։

– Այո, մի քիչ,— խոստովանեց Մարտինը,— բայց դա չէ գլխավորը։ Ինձ զբաղեցնում է ոչ այնքան փառքը, որքան դեպի փառքը տանող ճամփան։ Բացի այդ, փառքը ինձ հարկավոր է այլ բանի համար։ Կա մի բան, որի համար ես շատ եմ ուզում նշանավոր դառնալ։

Նա ուզում էր ավելացնել՝ «ձեզ համար», և հավանորեն կավելացներ, եթե Ռութը ավելի ջերմ վերաբերվեր նրա գրվածքներին։

Բայց Ռութը այդ պահին չափազանց զբաղված էր Մարտինի ապագայի մասին մտածելով և այդ պատճառով մինչև անգամ չհարցրեց, թե ինչ է ակնարկում նա։ Ռութը հաստատ համոզված էր, որ գրական ասպարեզում նա չի կարող հաջողության հասնել։ Նա հենց նոր ապացուցեց այդ իր դիլետանտական միամիտ գրվածքներով։ Նա լավ էր խոսում, բայց բոլորովին չէր տիրապետում գրական ոճին։ Ռութը նրան բաղդատում էր Թեննիսոնի և Բրաունինգի՝ իր ամենասիրած արձակագիրների հետ, և այդ բաղդատությունը Մարտինի համար ավելի քան աննպաստ էր։ Բայդ Ռութը չասաց Մարտինին այն ամենը, ինչ մտածում էր։ Այն տարօրինակ շահագրգռությունը, որ Մարտինը առաջացնում էր նրա մեջ, ստիպում էր նրան չափազանց խստապահանջ չլինել։ Վերջ ի վերջո նրա գրելու հակումը մի փոքրիկ թուլություն է, որը, հավանական է, ժամանակի ընթացքում կանհետանա։ Այն ժամանակ նա, իհարկե, իր ուժերը կփորձի կյանքի ավելի լուրջ ասպարեզներում և հաջողություն ձեռք կբերի։ Ռութը վստահ էր այդ բանում։ Մարտինն այնքան ուժեղ է, որ անշուշտ ձեռք կբերի ամեն բան. . . միայն թե շուտով թողնի գրելը։

— Ուզում եմ, որ ինձ ցույց տաք ձեր բոլոր գրվածքները, միստր Իդեն,— ասաց նա։

Մարտինը կարմրատակեց ուրախությունից։ Ռութը հետաքրքրվեց, դա անկասկած է։ Վերջ ի վերջո Ռութը հո չի խոտանել գրվածքները, մինչև անգամ նա գտել է, որ որոշ տեղեր հիանալի են։ Առաջին անգամը Ռութից է լսել խրախուսիչ բառեր։

— Լավ,— ասաց նա խանդավառ,— և խոստանում եմ ձեզ, միսս Մորզ, որ ես լավ գրող կդառնամ։ Գիտեմ, որ ես հեռվից եմ եկել, և դեռ երկար ճամփա ունեմ կտրելու, բայց կանցնեմ այդ ճամփան, թեկուզ դրա համար կարիք լինի, որ չորեքթաթ գնամ։

Նա երկարեց աղջկան մի կապոց գրվածքներ։

— Ահա սրանք «Ծովի երգեր» են։ Ես դրանք կտամ, որ տուն տանեք, որպեսզի կարդաք, երբ ժամանակ կունենաք։ Բայց հետո անկեղծորեն կասեք ձեր կարծիքը։ Ես շատ կարիք ունեմ քննադատության։ Խնդրում եմ, ասեք ինձ ամբողջ ճշմարտությունը։

— Ես ոչինչ չեմ թաքցնի,— խոստացավ Ռութը՝ իր հոգու խորքում զգալով, որ այս անգամ անկեղծ չի եղել նրա հետ և կասկածելով, թե կարո՞ղ է արդյոք անկեղծ լինել հետագայում։

Գլուխ XV

— Առաջին ընդհարումը տեղի ունեցավ,— ասաց Մարտինը տասն օր հետո նայելով հայելուն,—բայց տեղի կունենան և երկրորդը, երրորդը, մինչև որ. . .

Առանց նախադասությունը վերջացնելու նա դիտեց իր խցիկը և նրա հայացքը տխրությամբ կանգ առավ անկյունում թափված ծրարների կույտի վրա։ Նա դրամ չուներ փոստանիշներ գնելու, որպեսզի ուղարկեր դրանք նոր հասցեներով, իսկ մի շաբաթվա ընթացքում այդ գրվածքների մի ամբողջ դեզ է գոյացել։ Նրանք ստացվելու են և վաղը, և մյուս օրը, մինչև որ բոլորը վերադառնան իրենց տիրոջ մոտ։ Եվ նա արդեն չի կարող ուղարկել դրանք այլ տեղեր։ Արդեն մի ամիս է, որ նա չի վճարել գրամեքենայի վարձը և չի էլ կարող վճարել, որովհետև ունեցած դրամը հազիվ բավեր հատուցելու ապրուստի ծախսը և մուծելու միջնորդ գրասենյակի վճարը։

Նա նստեց և մտածկոտ նայեց իր սեղանին, որի վրա երևում էին թանաքի բծեր, և Մարտինը հանկարծ քնքշությամբ համակվեց դեպի սեղանը։

— Սիրելի, վաղեմի սեղան,— ասաց նա,— ես շատ երջանիկ ժամեր եմ անցկացրել քո առաջ, և դու միշտ իմ հավատարիմ բարեկամն ես եղել։ Դու երբեք չես վանել ինձ, երբեք չես վիրավորել անարդարացի մերժումներով, երբեք չես գանգատվել աշխատանքի ծանրությունից։

Նա արմունկով հենվեց սեղանին և ձեռքերով ծածկեց դեմքը։ Արցունքները խեղդում էին նրան։ Նա հիշեց իր առաջին կռիվը, երբ վեց տարեկան հասակում, արտասվաթոր աչքերով, պաշտպանվում էր իրենից երկու տարով մեծ տղայից, որը բռունցքներով խփում էր նրան ուժասպառ անելու աստիճան։ Նա տեսավ իրենց շրջապատած տղաներին, որոնք վայրենի գոռոց բարձրացրին, երբ նա վերջ ի վերջո ընկավ՝ կուլ տալով ջարդված քթից հոսող արյունը և աչքերից արտասուք թափելով։

— Խե՜ղճ փոքրիկ,— մրմնջաց նա,— հիմա քեզ նորից ջարդեցին. այնպես ջարդեցին, որ այլևս ոտքի չես կանգնի։

Սակայն այդ առաջին ճակատամարտի հիշողությունը չէր անհետանում, և դրան հաջորդած բոլոր կռիվները հերթով անցան Մարտինի աչքի առաջով։ Կես տարի անց Ճարպոտ Մռութը (տղային այդպես էին անվանում) դարձյալ հարձակվեց նրա վրա, բայց այս անգամ Մարտինն էլ կապտեցրեց նրա աչքի տակը։ Դա որոշակի հաջողություն էր։ Նա հիշեց իրար հետևից իր բոլոր մարտերը, Ճարպոտ Մռութը միշտ էլ հաղթում էր։ Սակայն Մարտինը ոչ մի անգամ փախուստ չտվեց։ Նա հպարտություն զգաց՝ հիշելով այդ։ Նա միշտ էլ տոկում էր մինչև վերջ, թեպետ հետո նա ստիպված էր լինում բուժել իր վերքերը։ Ճարպոտ Մռութը ստոր հակառակորդ էր, միշտ անողոք, բայց Մարտինը դիմանում էր։ Նա միշտ էլ դիմացել է մինչև վերջ։

Հետո Մարտինի աչքին պատկերացավ՝ հին կարկասե տների շարքերի միջև մի նեղ նրբափողոց, որի վերջում գտնվում էր մի աղյուսաշեն միհարկանի տուն, որտեղից լսվում էր «Համբավաբեր» օրաթերթը տպող մեքենաների աղմուկը։ Այն ժամանակ Մարտինը տասնմեկ տարեկան էր, իսկ Ճարպոտ Մռութը տասներեք տարեկան, երկուսն էլ լրագրավաճառ էին։ Այդ պատճառով էլ նրանք սպասում էին տպարանի դռան առաջ կանգնած։ Հասկանալի է, որ Ճարպոտ Մռութն անմիջապես կռվի բռնվեց Մարտինի հետ, բայց մարտի ելքը անորոշ մնաց, որովհետև ժամը չորսից քառորդ պակաս տպարանի դարպասը բացվեց և տղաների բազմությունը ներս վազեց թերթեր ստանալու։

— Ես քեզ վաղը կջարդեմ,— խոստացավ նրան Ճարպոտ Մռութը, և Մարտինը արցունքից դողդոջուն ձայնով հայտարարեց, որ վաղը կլինի այստեղ։

Հաջորդ օրը նա վազեց եկավ դպրոցից՝ Ճարպոտ Մռութից երկու բոպե առաջ հասնելով ճակատամարտի վայրը։ Մյուս տղաները գովեցին Մարտինին և նրան այնպիսի խորհուրդներ տվեցին, որոնց հետևելով նա անպայման պետք է ջախջախեր հակառակորդին։ Սակայն նույն տղաները նույնպիսի խորհուրդներ տալիս էին նաև Ճարպոտ Մռութին։ Ինչպես էին հրճվում այդ ձրի դիտողները... Մարտինը կանգ առավ այդ հիշողության վրա և մինչև անգամ նախանձում էր այն տղաներին՝ մտածելով, թե ինչպիսի բավականություն էին ստանում նրանք այն ժամանակ։ Մարտը սկսվեց և շարունակվեց կես ժամ՝ մինչև տպարանի դռան բացվելը։

Մարտինը կրկին ու կրկին տեսավ իրեն որպես երեխա, որն ամեն օր դպրոցից շտապում էր գնալ տպարան։ Նա չէր կարողանում արագ վազել։ Նա կռացել ու կաղում էր մշտական կռիվների հետևանքով։ Նրա ձեռքերն ամբողջովին կապտած էին, ամբողջ մարմինը պատած էր ճանկռվածքներով, և վերքերից մի քանիսը սկսել էին թարախակալել։ Մղկտում էին նրա ոտքերն ու ձեռքերը, մղկտում էր կռնակը, մղկտում էր ամբողջ մարմինը, կապարի պես ծանրացած գլուխը մառախլապատ էր։ Դպրոցում նա արդեն չէր կարողանում խաղալ. չէր էլ սովորում։ Մինչև անգամ ամբողջ օրը նստարանի առաջ հանգիստ մնալը նրա համար տանջանք էր։ Թվում էր, թե դարեր են անցել այն օրից, երբ սկսվեցին այդ ամենօրյա կռիվները և ժամանակը երկարում էր, ինչպես մղձավանջ, նորանոր ընդհարումների մշտական սպասման մեջ։ «Ինչո՞ւ չի կարելի ջախջախել Ճարպոտ Մռութին», մտածում էր Մարտինը։ Դա միանգամից կազատեր նրան բոլոր չարչարանքներից։ Բայց երբեք մտքովն էլ չէր անցնում անձնատուր լինել և ընդունել, որ Ճարպոտ Մռութն իրենից ավելի ուժեղ է։

Եվ այդպես նա ամեն օր քարշ էր գալիս դեպի տպարանի դուռը, հոգով ու մարմնով խոշտանգված, սովորելու այն մեծ գիտությունը, որի անունն է համբերություն և հաստատակամություն և այնտեղ հանդիպում էր իր հավիտենական թշնամուն՝ Ճարպոտ Մռութին, որը նույնպես խոշտանգված էր, ինչպես և ինքը, և հոժարակամ կդադարեցներ ծեծկռտուքը, եթե չգրգռեին լրագրավաճառ երեխաները, որոնց առաջ նա չէր ուզում ամոթով մնալ։ Մի օր, քսան րոպե տևող հուսահատ կռվամարտից հետո, կռվի բոլոր պայմանները հարգելով (ոտքերով չկռվել և գետին ընկածին չխփել), Ճարպոտ Մռութն առաջարկեց վերջացնել այն «ոչ ոքի»։ Մարտինն այժմ էլ ցնցվեց այդ հիշողության քաղցրությունից. շնչասպառ և պատռած շրթունքից հոսող արյունից խեղդվելով նա նետվեց Ճարպոտ Մռութի վրա, թքեց արյունը, որը խանգարում էր խոսել, և գոռաց, որ համաձայն չէ վերջացնել «ոչ ոքի», և եթե Ճարպոտ Մռութն ուժասպառվել է, թող անձնատուր լինի. բայց Ճարպոտ Մռութը չէր ուզում հանձնվել, և կռիվը շարունակվեց։

Հաջորդ օրը կռիվը վերսկսվեց, և առաջվա պես շարունակվում էր ամեն օր։ Ամեն անգամ ծեծկռտուքի սկզբին Մարտինը շատ էր տառապում ցավից, բայց հետո ցավը բթանում էր, և նա կռվում էր կատաղությունից կուրացած, կարծես քնի մեջ, իր առաջ տեսնելով միայն Ճարպոտ Մռութի լայն այտոսկրերը և նրա վառվող, գազանային աչքերը։ Նա իր ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացրեց այդ կերպարանքի վրա, իսկ մնացած բոլոր բաները դադարեցին գոյություն ունենալուց։ Աշխարհում ոչինչ չկար, բացի այդ կերպարանքից, և Մարտինը գիտեր, որ կհանգստանա այն ժամանակ միայն, երբ այդ կերպարանքը կվերածի անձև, արյունաշաղախ մի զանգվածի և կամ իր դեմքը կդառնա նույնպիսի արյունլվա մի զանգված։ Այն ժամանակ կարելի է դադարեցնել մրցությունը։ Իսկ համաձայնել «ոչ ոքի», ինքը՝ Մարտինը համաձայնի՞ «ոչ ոքի», դա անկարելի էր։

Մի օր այնպես պատահեց, որ սովորական ժամանակ գալով տպարանի դուռը՝ Մարտինն այնտեղ չգտավ Ճարպոտ Մռութին։ Նա այդպես էլ չերևաց։ Երեխաները շնորհավորում էին Մարտինին՝ հավաստիացնելով, որ Ճարպոտ Մռութն անձնատուր եղավ։ Բայց Մարտինը չբավարարվեց այդպիսի ելքով։ Ինքը դեռ չի հաղթել Ճարպոտ Մռութին, Ճարպոտ Մռութն էլ չի հաղթել իրեն. վեճը չի լուծված։ Հետագայում պարզվեց, որ այդ նույն օրը Ճարպոտ Մռութի հայրը հանկարծամահ էր եղել։

Մարտինը մտովի թռավ մի քանի տարի ետ և տեսավ իրեն նստած թատրոնում, վերնասրահում։ Նա տասնյոթ տարեկան էր, նոր էր վերադարձել նավարկությունից։ Հանդիսատեսների միջև կռիվ ծագեց. ինչ-որ մարդ մի ուրիշին հրեց։ Մարտինը միջամտեց և հանդիպեց բոցավառ աչքերով իր վաղեմի թշնամուն՝ Ճարպոտ Մռութին։

— Ներկայացումից հետո ես քեզ կջարդեմ,— շշնջաց նա Մարտինին։

Մարտինը գլխով հավանության նշան արեց։

Վերնասրահում կարգուկանոն պահպանողը շտապում էր իրարանցման վայրը։

— Երբ վերջանա, մենք կհանդիպենք ելքի մոտ,— փսփսաց Մարտինը՝ շարունակելով նայել բեմին։

Կարգուկանոն պահպանողը նայեց նրանց ու հեռացավ։

— Դու ընկերներո՞վ ես այստեղ,— հարցրեց Մարտինը Ճարպոտ Մռութին, երբ արարվածը վերջացավ։

— Իհարկե։

— Ես էլ կկանչեմ մի քանի հոգու,— հայտարարեց Մարտինը։

Ընդմիջման ժամանակ նա հավաքագրեց իր կողմնակիցներին. երեք բարեկամ մեխի գործարանից, երկաթգծի մի հրշեջ, կես դյուժին նավաստիներ և նույնքան կտրիճներ՝ շուկայի հրապարակի նշանավոր շայկայից։

Ներկայացումից հետո երկու խմբերը գնացին փողոցի տարբեր կողմերով։ Հասնելով փողոցի խուլ մասը՝ նրանք միացան և ռազմական խորհուրդ արեցին։

— Ամենահարմար վայրը Ութերորդ փողոցի կամուրջն է,— ասաց մի շիկակարմիր պատանի Ճարպոտ Մռութի շայկայից,— դուք կկռվեք մեջտեղում, էլեկտրական լապտերի տակ, իսկ մենք կհսկենք փարավոնների հայտնվելուն։ Եթե նրանք երևան մի կողմից, մենք կփախչենք մյուս կողմը։

— Լավ, համաձայն ենք,— ասաց Մարտինը՝ յուրայինների հետ խորհրդակցելուց հետո։

Սան-Անտոնիոյի գետաբերանի մի թևի վրա ձգված՝ Ութերորդ փողոցի կամուրջը երկարությամբ հավասար է երեք թաղի։ Կամուրջի մեջտեղը և երկու ծայրերին վառվում էին էլեկտրական լապտերները. ոչ մի ոստիկան չէր կարող աննկատելի մոտենալ։ Մարտինի աչքին այժմ բոլոր մանրամասնություններով պատկերացավ կռվի հարմար այդ վայրը։ Նա տեսավ երկու շայկաները, մռայլ և թշնամական, դեմ առ դեմ կանգնած, ամեն մեկն իր մարտիկի թիկունքում։ Մարտինն ու Ճարպոտ Մռութը մերկացան մինչև մեջքը։ Հսկողները գրավեցին իրենց դիտակետերը՝ կամուրջի ծայրերին։ Նավաստիներից մեկը Մարտինից վերցրեց բաճկոնը, շապիկն ու գլխարկը, որպեսզի ոստիկանների գալու դեպքում նրանց հետ միասին փախչի մի ապահով տեղ։ Մարտինը պարզ տեսավ իրեն, թե ինչպես է գնում մարտադաշտի մեջտեղը, նայում է ուղիղ Ճարպոտ Մռութի աչքերին և, բռունցքը բարձրացնելով, ասում է.

– Սա խաղալիք չէ, հասկացա՞ր. պիտի կռվենք մինչև վերջ, հասկացա՞ր, ոչ մի հնարք չի օգնի։ Ես և դու հին հաշիվներ ունենք և պետք է լրիվ մաքրենք դրանք, հասկացա՞ր։

Ճարպոտ Մռութը տատանվեց, Մարտինը նկատեց այդ, բայց Ճարպոտը ինքնասեր էր և չէր ուզում խայտառակվել այդքան դիտողների ներկայությամբ։

— Թող այդպես լինի, դո՛ւրս արի,— գոռաց նա,— ինչո՞ւ ես շատ խոսում. թող լինի մինչև վերջը։

Նրանք իսկույն, բռունցքները սեղմած, հարձակվեցին իրար վրա պատանեկության ամբողջ ավյունով, ինչպես երկու մատղաշ մոզիներ՝ տոչորված զարկելու, ջարդելու, խեղելու ցանկությամբ։ Այն ամենը, ինչ ձեռք է բերել մարդկությունը իր երկար ու դժվարին ճամփին, մի ակնթարթում փուլ եկավ։ Միայն էլեկտրական լապտերն էր կանգնած որպես առաջադիմության մոռացված սահմանանիշ։ Մարտինն ու Ճարպոտ Մռութը քարե դարի վայրենիներ էին, որոնք բնակվում էին քարանձավներում և ծառերի վրա։ Նրանք ավելի ու ավելի մխրճվում էին նախնադարյան գոյության ճահճուտը, կուրորեն իրար էին բախվում, ինչպես ատոմներ, որոնք մշտնջենապես ձգում են և մշտնջենապես վանում իրար։

— Աստվա՛ծ իմ, ի՛նչ անասուններ ենք եղել մենք, ի՛նչ վայրենի գազաններ,— հառաչեց Մարտինը՝ հիշելով այդ կռվի մանրամասնությունները։ Շնորհիվ իր երևակայության անսովոր ուժի, նա այնքան վառ գույներով էր տեսնում այդ բոլորը, կարծես կինոյում նստած լիներ։ Նա միաժամանակ և՛ ըմբշամարտիկ էր, և՛ հանդիսատես։ Երկար ամիսների ընթացքում նրա ձեռք բերած կուլտուրան և գիտելիքները սարսռեցնում էին նրան, երբ հիշում էր այդ կռիվը, բայց շուտով անցյալը նրա հիշողությունից ետ մղեց ներկան. նա նորից դարձավ նախկին Մարտին Իդենը և, նավարկությունից դեռ նոր վերադարձած, նա կռվում էր Ճարպոտ Մռութի հետ Ութերորդ փողոցի կամրջի մեջտեղում։ Նա տառապում էր, տանջվում, արյունլվա էր լինում, հրճվում էր, երբ նրա բռունցքները նշանակետին էին հասնում։

Թվում էր, թե դրանք մարզիկ չէին, այլ իրար վրա հարձակված երկու կատաղի մրրիկ։ Ժամանակն անցնում էր, և երկու խմբերը կանգնած էին միանգամայն խաղաղ և շունչները պահած։ Այդպիսի կատաղություն նրանք դեռ չէին տեսել, և դա նրանց երկյուղ էր ներշնչում։ Նրանց աչքի առաջ կռվում էին երկու գազաններ, գազաններից էլ վայրագ։

Երբ սկզբնական պատանեկան մոլեգնությունը անցավ, հակառակորդները սկսեցին կռվել ավելի զգույշ և մտածված։ Նրանցից ոչ մեկը չէր հաղթում։

— Ոչ ոքի կլինի,— այդ բառերը հասան Մարտինի ականջին։

Նա պատահաբար ինչ-որ անհաջող շարժում արեց և նույն պահին ահռելի մի հարված ստացավ դեմքին, որ ծակեց այտը մինչև ոսկորը։ Անզեն բռունցքը չէր կարող այդպիսի վերք պատճառել։ Մարտինը լսեց զարմանքի բացականչություններ և զգաց, որ այտից արյուն է ցայտում, բայց նա ձևացավ, որ չի էլ նկատում այդ։ Անմիջապես զգուշացավ, որովհետև գիտեր, թե ում հետ գործ ունի և կարելի է ամեն ստորություն սպասել նրանից։ Նա սկսեց ուշադիր հետևել իր հակառակորդին և, նշմարելով մետաղի փայլը, ճարպիկ մի շարժումով բռնեց նրա ձեռքը։

— Ցո՛ւյց տուր ձեռքդ,— աղաղակեց նա,— դու կաստետով խփեցիր ինձ։

Երկու խմբերն էլ բղավոցով ու հայհոյանքներով խոյացան իրար վրա. մի վայրկյան էլ, և տեղի կունենար ընդհանուր տուրուդմբոց, և Մարտինը չէր հագեցնի վրեժի իր ծարավը։ Նա կորցրել էր իրեն։

— Է՛, մի՛ խառնվեք,— որոտաց նա,— թո՛ղ ոչ ոք չխառնվի, հասկանալի՞ է։— Խմբերը ընկրկեցին. նրանք գազան էին, իսկ Մարտինը գերգազան, և նրա ներշնչած սոսկումը ստիպեց նրանց ենթարկվել իրեն։

— Դա իմ գործն է, և թող ոչ ոք չխառնվի։ Է՛յ, տուր այստե՛ղ կաստետը։

Ճարպոտ Մռութը, մի քիչ վախեցած, հնազանդվեց և դավաճանական զենքը տվեց նրան։

— Դո՛ւ տվեցիր նրան կաստետը, շիկակարմի՛ր անզգամ,— շարունակեց Մարտինը՝ կաստետը շպրտելով ջուրը,— ես տեսա, թե դու ինչպես էիր քսմսվում այստեղ և ոչ մի կերպ չէի կարողանում հասկանալ, թե ինչ էիր ուզում։ Եթե դու մի անգամ էլ քիթդ խոթես, ես քեզ շան սատակ կանեմ, հասկացա՞ր։

Կռիվը վերսկսվեց, և թեպետ երկու հակառակորդներն էլ ուժասպառության վերջին սահմաններն էին հասել, բայց և այնպես շարունակում էին հարվածներ տեղալ իրար վրա, մինչև որ նրանց շրջապատող գազանների ռհմակը, հագեցնելով իր արյան ծարավը, երկյուղ զգաց և սկսեց նրանց համոզել, որ դադարեցնեն կռիվը։ Ճարպոտ Մռութը, որ հազիվ էր կարողանում կանգնած մնալ, այդ սոսկալի, մարդկային կերպարանքը կորցրած հրեշը, կանգ առավ անվճռական, բայց Մարտինը խուժեց նրա վրա՝ նորանոր հարվածներ հասցնելով։ Թվում էր, թե նրանք արդեն մի ամբողջ հավիտենականություն կռվում էին, և Ճարպոտ Մռութը նկատելիորեն սկսեց թուլանալ, բայց հանկարծ լսվեց ուժեղ կրճկրճոց, և Մարտինի աջ թևը անզոր կախ ընկավ։ Ոսկորը կոտրվել էր։ Բոլորն էլ լսեցին, բոլորն էլ հասկացան այդ։ Ճարպոտ Մռութը որպես վագր, հարձակվեց նրա մյուս թևի վրա՝ ամբողջ ուժով հարվածներ հասցնելով նրան։ Մարտինի խումբը վրա ընկավ նրան ազատելու համար։ Առողջ ձեռքով պաշտպանվելով հարվածներից՝ Մարտինը բղավեց, որ նրանք չխառնվեն, առանց դադարեցնելու անեծքներ թափելն ու միաժամանակ կատաղության և հուսահատության հառաչներ արձակելը, և շարունակ խփում էր միակ ձախ ձեռքով, առանց գիտակցելու որևէ բան, թակում էր, հա թակում։ Կարծես հեռվից նրա ականջին հասնում էին վախի փսփսոցներ, հետո նա լսեց, որ ինչ-որ մեկը դողդոջուն ձայնով ասաց. «Տղերք, դա կռիվ չէ, դա սպանություն է, պետք է բաժանել նրանց»։

Սակայն ոչ մեկը չհամարձակվեց մոտենալ, իսկ Մարտինը շարունակում էր խփել ձախ ձեռքով՝ ամեն անգամ դիպչելով ինչոր կակուղ, արյունոտ, սոսկալի և մարդկային դեմքի հետ ոչ մի առնչություն չունեցող բանի, և այդ ինչ-որ բանը անձնատուր չէր լինում և շարունակում էր շարժվել նրա պղտորած աչքի առաջ։ Նա խփում էր, խփում էր ավելի ու ավելի մեղմ, աստիճանաբար կորցնելով կենսական եռանդի վերջին մնացորդները, խփում էր կարծես ամբողջ դարեր, հազարամյակներ, մինչև որ այդ անձն, արյունլվա զանգվածը տապալվեց կամրջի տախտակների վրա։ Այն Ժամանակ Մարտինը կանգնեց նրա վրա, հարբածի պես, երերալով, հենակետ որոնելով օդում և շարունակելով հարցնել խռպոտ ձայնով.

– Էլի՞ ես ուզում, ասա... էլի՞ ես ուզում։

Նա շարունակ հարցնում էր՝ համառորեն պատասխան պահանջելով, և հանկարծ զգաց, որ ընկերները բռնում են նրան, քարշ տալիս, փորձում են հագցնել նրա շապիկը։ Այդ պահին նա հանկարծ ուշագնաց եղավ։

Սեղանի վրա զարթուցիչը հնչեց, բայց Մարտինը չլսեց այդ և շարունակեց նստած մնալ, ձեռքերով փակելով դեմքը։ Նա ոչինչ չէր լսում, նա ոչնչի մասին չէր մտածում։

Այնքան վառ կերպով նա վերապրեց այդ ամենը, որ դարձյալ ուշքը կորցրեց, ինչպես Ութերորդ փողոցի կամարջի վրա այն գիշերը։ Մի քանի րոպե նրան պատեցին խավարն ու դատարկությունը։ Հետո, կարծես կենդանացած դիակ, նա վեր թռավ՝ փայլատակող աչքերով, ճակատին կպած մազերով։

— Այնուամենայնիվ ես քեզ ջախջախեցի, Ճարպոտ Մռութ,— աղաղակեց նա. — դրա համար ինձ հարկավոր եղավ վեց տարի, բայց ես ջարդեցի քեզ։

Նրա ոտքերը դողում էին, գլուխը պատվում էր և, տատանվելով, ստիպված եղավ նստել անկողնին։ Նա դեռևս անցյալի իշխանության տակ էր գտնվում։ Նա ապշած նայեց չորս կողմը, կարծես չհասկանալով, թե որտեղ է գտնվում, մինչև որ վերջապես տեսավ անկյունում թափված ծրարների կույտը։ Եվ նրա հիշողության անիվներն ավելի արագ սկսեցին դառնալ, անցկացրին նրան չորս տարվա ժամանակամիջոցի վրայով, և նա հիշեց գրքերը, հիշեց այն աշխարհը, որ նրանք բաց արին իր առաջ, հիշեց իր երազներն ու պատվախնդրությունները և իր սերը՝ դեպի գունատ, զգայուն և քնքուշ աղջիկը, որը սարսափից կմեռներ, եթե թեկուզ մի ակնթարթ ականատես լիներ այն բանին, որ ինքը նոր վերապրեց. թեկուզ մի ակնթարթ տեսներ, թե կյանքի ինչպիսի տականքներում էր թավալվում նա։

Նա ոտքի կանգնեց և հայելու մեջ նայեց իրեն։

– Հիմա դու այդ ցեխից դուրս ես եկել, Մարտին,— հանդիսավոր կերպով ասաց նա իրեն,— աչքերդ բացվել են պայծառ լույսի դեմ, ուսերովդ աստղերին ես դիպչում, լիարժեք կյանքով ես ապրում և նվաճում ես դարերի ամենաթանկագին ժառանգությունը մարդկանցից, որոնք տիրում են դրան։

Մարտինը ուշադիր նայեց իրեն և ծիծաղեց։

— Մի քիչ հիստերիկա և մելոդրամա, այնպես չէ՞։ Ինչ կա որ. դա նշանակություն չունի։ Ժամանակին դու հաղթեցիր Ճարպոտ Մռութին, ճիշտ այդպես էլ կհաղթես հրատարակիչներին, մինչև անգամ եթե դու կարիք ունենաս վատնել երեք անգամ վեց տարի։ Դու չես կարող կանգ առնել, հիմա դու պետք է առաջ գնաս։ Իմացիր, որ պիտի պայքարես մինչև վերջ։

Գլուխ XVI

Ժամացույցն այնպես հանկարծ զարթեցրեց Մարտինին, որ նվազ ամրապինդ մարդու մոտ՝ քնից դեպի արթնության այդպիսի արագ անցումը անկասկած գլխացավ կառաջացներ։ Թեպետ նա շատ պինդ էր քնած, բայց մի ակնթարթում զարթնեց կատվի նման, ուրախանալով, որ մոռացության հինգ ժամն անցավ։ Նա ատում էր քունը։ Այնքան շատ բան կա անելու, այնքան շատ բան՝ ապրելու... Նա ափսոսում էր ամեն մի ակնթարթ, որ քունը խլում էր նրանից, և դեռ զարթուցիչն իր ճրթճրթոցը չվերջացրած՝ գլուխը կոխեց թասի մեջ, սառը ջրից մի հաճելի զգացում ապրելով։

Բայց այդ օրը ևս սկսեց ոչ իր սովորական ծրագրով։ Չկար սկսված մի պատմվածքը, որը հարկ լիներ վերջացնել, չկար նոր մտահղացում, որ գրի առնելու պահանջ զգար։ Նախորդ օրը նա շատ ուշ վերջացրեց իր պարապմունքը, և հիմա նախաճաշի ժամանակը մոտենում էր։ Նա փորձեց կարդալ Ֆիսքից մի հատված, սակայն նրա գլուխը վատ էր աշխատում, դրա համար էլ ստիպված՝ մի կողմ դրեց գիրքը։ Այսօր նա

մի նոր մարտ էր ունենալու կյանքի հետ, և նա վճռեց միառժամանակ ընդհատել գրելը։ Նա տխրեց, ինչպես տխրում է մարդ իր ընտանիքին ու հայրենի տանը հրաժեշտ տալիս։ Նայեց անկյունում ընկած իր ձեռագրերին։ Այո՛, նա պետք է լքի իր այդ խեղճ ու խայտառակված զավակներին, որոնց ոչ ոք չէր ուզում ապաստան տալ։ Նա գլուխը հակեց և սկսեց աչքի անցկացնել գրվածքները՝ նորից կարդալով իր սիրած հատվածները։ «Կաթսա» և «Արկած» պատմվածքները նա մինչև անգամ արժանացրեց բարձրաձայն ընթերցման։ Նա հատկապես գոհ մնաց նախօրյակին գրված «Ուրախություն» պատմվածքից, որը գցել էր անկյուն՝ նամակադրոշմ չունենալու պատճառով։

— Չեմ հասկանում,— շշնջաց նա,— և կամ թերևս խմբագիրները չեն հասկանում։ Այստեղ չհավանելու ոչինչ չկա։ Նրանք ամեն ամիս տպագրում են սրանից անարժեք գործեր։ Եվ առհասարակ այն ամենը, ինչ նրանք տպագրում են, գրեթե բոլորն էլ սրանից վատն են։

Նախաճաշից հետո նա գրամեքենան դրեց տուփի մեջ ու տարավ Օքլենդ։

— Ես մի ամսվա վճար պարտք մնացի,– ասաց նա գործակատարին։— Հայտնեցեք ձեր տիրոջը, որ ես աշխատանքի եմ մեկնում ու երբ մեկ ամսից կամ մոտավորապես մեկ ամսից վերադառնամ՝ պարտքս կվճարեմ։

Նա լաստանավով ուղևորվեց Սան-Ֆրանցիսկո և գնաց մի գնորդական գրասենյակ։

– Ի՜նչ գործ ուզում է լինի, միևնույն է,— ասաց նա գործակալին, բայց ընդհատեց իր խոսքը, երբ ներս մտավ մի նոր այցելու՝ այնպիսի էժանագին շքեղ հագուստով, որ կրում են «շքեղ կյանքի» հակում ունեցող բանվորները։

Գործակալն անհույս մերժողական մտքով շարժեց գլուխը։

— Մի՞թե ոչ ոք չկա,— հարցրեց նորեկը.— սակայն ինձ չափազանց անհրաժեշտ է այսօր գտնել որևէ մեկին։

Նա շուռ եկավ և նայեց Մարտինին, Մարտինն էլ նրան, և տեսավ բավական գեղեցիկ մի դեմք, թեև դժգույն և թորշոմած, նա հասկացավ, որ այդ մարդը հարբեցողությամբ է լուսացրել գիշերը։

— Գո՞րծ ես փնտրում,– հարցրեց նա Մարտինին։— Ի՞նչ գործ կարող ես անել։

— Ամեն տեսակ ծանր աշխատանք, գիտեմ նավագնացություն, տպում եմ մեքենայով, սղագրություն չգիտեմ, կարող եմ ձի նստել և, առհասարակ , ամեն գործ կարող եմ անել։

Մյուս մարդը գլխով հավանության նշան արեց։

— Լավ, այդ բոլորը հարմար է։ Իմ անունն է Դաուսոն, Ջո Դաուսոն, և փնտրում եմ ինձ օգնական լվացքատանը։

— Լվացքատա՞նը։— Այն միտքը, թե նա պիտի արդուկի կանացի նուրբ սպիտակեղեն, ծիծաղելի թվաց Մարտինին, բայց այդ մարդը ինչ-որ բանով դուր եկավ իրեն, և նա ավելացրեց,— ես առհասարակ գիտեմ լվացք անել։ Սովորել եմ նավագնացության ժամանակ։

Ջո Դաուսոնը մի րոպե մտածեց։

— Լսի՛ր, ինձ թվում է, թե մենք կարող ենք համաձայնության գալ։ Ուզո՞ւմ ես լսել ինձ։

Մարտինը գլխով հաստատական նշան արեց։

— Մի փոքր լվացքատուն կա «Տաք աղբյուրներ» կոչված առողջարանի հյուրանոցին կից։ Այնտեղ աշխատելու համար երկու հոգի է հարկավոր՝ ավագ և օգնական։ Ավագը ես եմ։ Ամեն մեկն իր գործն է անում, բայց դու ենթարկվում ես ինձ։ Ինչպե՞ս է, հարմա՞ր է քեզ։

Մարտինը մտածեց։ Հեռանկարը հրապուրիչ էր։ Մի քանի ամիս աշխատելուց հետո նա նորից ժամանակ կունենա դասերով զբաղվելու։ Նա գիտեր խղճմտությամբ աշխատել և խղճմտությամբ սովորել։

— Լավ ուտելիք և առանձին սենյակ քեզ համար,— ասաց Ջոն։

Դա վճռեց հարցը։ Առանձին սենյակ, ուր ոչ ոք չի խանգարի լույսը վառ պահել գիշերները։

— Բայց աշխատանքը դժոխային է,— ավելացրեց Ջոն։

Մարտինը շփեց իր բազկի փքված մկանները։

— Այս մկանները ծանր աշխատանքում են պնդացել։

— Որ այդպես է, տուր ձեռքդ։

Ջոն մի րոպե շոշափեց իր ճակատը։

— Թյո՛ւ, սատանան տանի։ Մինչև հիմա էլ գլուխս պտտվում է և աչքերս մթնում։ Երեկ իրիկուն ես ծայրահեղության մեջ ընկա ամեն բանում։ Ահա պայմանները, երկու աշխատողի տալիս են հարյուր դոլլար և բնակարան։ Ես ստանում էի վաթսուն, իսկ օգնականը՝ քառասուն. բայց այն տղան գիտեր գործը, իսկ դու համբակ ես։ Միառժամանակ ես ստիպված կլինեմ աշխատել քո փոխարեն։ Ենթադրենք, դու սկզբում կստանաս երեսուն և աստիճանաբար կհասնես քառասունի։ Ես չեմ խաբի։ Հենց որ դու վարժվես և սկսես աշխատել, ինչպես հարկն է, կստանաս քո քառասուն դոլլարը։

— Համաձայն եմ,— հայտարարեց Մարտինը և պարզեց իր ձեռքը, որ մյուս մարդը սեղմեց։— Միայն թե լավ կլիներ կանխավճար ստանալ ճամփի և այլ ծախսերի համար։

— Բոլորը մսխել եմ,— տխուր պատասխանեց Ջոն՝ դարձյալ շփելով ճակատը,— մնացել է միայն երկաթուղով վերադառնալու տոմսի դրամը։

— Իսկ ես մինչև վերջին սենթը պետք է տամ բնակարանի վարձը։

— Իսկ դու թքիր դրա վրա,— խորհուրդ տվեց Ջոն։

— Չե՛մ կարող. ես պարտք եմ հարազատ քրոջս։

Ջոն երկար սուլեց՝ դրանով արտահայտելով իր համակրությունն ու ցավակցությանը և խորիմաստ մտածողի տեսք ստացավ։

— Ինձ մոտ կես շշի համար դրամ կճարվի։ Գնանք. գուցե մի ելք գտնենք։

Մարտինը մերժեց այդ առաջարկը։

— Չե՞ս խմում,— հարցրեց Ջոն։

Մարտինը գլխով բացասական շարժում արեց, որից հետո Ջոն ընկճված շեշտով ասաց.

— Նախանձում եմ, իսկ ես չեմ կարող չխմել։ Ամբողջ շաբաթ տանջվելուց հետո ակամա գնում ես գինետուն։ Եթե չխմեի, վաղուց կտրած կլինեի կոկորդս և կամ հրկիզած կլինեի գործատեղին։ Բայց ուրախ եմ, որ դու չես խմում. այդպես էլ շարունակիր։

Մարտինը տեսավ, թե ինչ ահագին անդունդ կա իր և այդ մարդու միջև, գրքերով ստեղծված անդունդ. բայց Մարտինի համար դժվար չէր անցնել այդ անդունդը։ Իր ամբողջ կյանքում նա ապրել է բանվոր դասակարգի մարդկանց միջավայրում և աշխատանքային ընկերակցության զգացումը նրանում դարձել է երկրորդ բնավորություն։ Մարտինն արագ վճռեց աշխատանքի նոր վայրը գնալու խնդիրը, որի լուծումը անհնարին էր Ջոյի շշված գլխի համար։ Նա իր ճամպրուկը կուղարկի Ջոյի տոմսով իբր բագաժ, իսկ ինքը «Տաք աղբյուրներ» կգնա հեծանիվով։ Յոթանասուն մղոն տարածությունը նա հեշտությամբ կարող է անցնել կիրակի օրը, որպեսզի երկուշաբթի սկսի աշխատել։ Իսկ հիմա նա տուն կգնա և կդասավորի իրերը։ Ոչ ոքի հրաժեշտ տալու կարիք չուներ։ Ռութն ու նրա ընտանիքը ամառանոց են գնացել Սիերրա Թեհո լճի ափը։

Մարտինը «Տաք աղբյուրներ» հասավ կիրակի երեկոյան՝ հոգնած և փոշեպատ։ Ջոն ցնծությամբ դիմավորեց նրան։ Ջոյի գլուխը կապած էր թաց երեսսրբիչով, որովհետև նա աշխատել էր ամբողջ օրը։

— Սպիտակեղենի մի մասը մնում էր դեռ անցյալ շաբաթից,— բացատրեց նա,— երբ ես այստեղից մեկնել էի քեզ վարձելու համար։ Քո բագաժն ապահով հասավ և քո սենյակում է, բայց ինչքա՜ն ծանր է քո ճամպրուկը։ Ի՞նչ կա մեջը, ոսկու ձուլածոնե՞ր։

Մինչ Մարտինը զբաղված էր իր ճամպրուկը քանդելով, Ջոն նստել էր նրա մահճակալին։ Իսկապես, դա ճամպրուկ չէր, այլ պարզապես պահածոների արկղ, որի համար միստր Հիգգինբոթամը կես դոլլար էր վերցրել Մարտինից։ Այդ արկղին անցկացնելով թոկից շինած երկու բռնակ՝ Մարտինը այն վերածեց ճամպրուկի նման մի բանի։ Ջոն ապշեց, երբ տեսավ, որ մի քանի ձեռք սպիտակեղենից հետո արկղից սկսեցին դուրս գալ գրքեր, գրքեր ու գրքեր։

— Ինչպե՜ս. մինչև տակը միայն գրքե՞ր են,— հարցրեց նա։

Մարտինը գլխով հաստատական նշան արեց և շարունակեց դարսել գրքերը լվացարանի դեր կատարող խոհանոցային սեղանի վրա։

— Օհո՜։

Ջոն լռեց և, ինչպես երևում է, նրա ուղեղում սկսեց առաջանալ ինչ-որ միտք։ Վերջապես նա կարողացավ ձևակերպել դա։

— Ասա, հետաքրքրվո՞ւմ ես աղջիկներով. շա՞տ,— հարցրեց նա։

— Ո՛չ,— պատասխանեց Մարտինը,– անցյալում պատահում էր այդ, երբ չէի սկսել գրքեր կարդալ, իսկ հիմա ժամանակ չունեմ դրա համար։

— Այստեղ դու ժամանակ չես ունենա նաև գիրք կարդալու համար, միայն աշխատել և քնել։

Մարտինը հիշեց իր հինգժամյա քունը և ժպտաց։ Նրա սենյակը լվացքատան վերևում էր, նույն շենքում զետեղված էր շարժիչը, որ ջուր էր հանում, լույս էր տալիս և լվացքատան մեքենաները շարժման մեջ դնում։ Հարևան սենյակում բնակվող մոնտյորը վճռեց բարեկամական հարաբերություններ հաստատել և օգնեց Մարտինին էլեկտրական լամպը հարմարեցնել երկար լարի վրա այնպես, որ կարելի էր տեղափոխել սեղանից անկողին։

Հետևյալ առավոտ Մարտինը վեր կացավ ժամը վեցն անց քառորդ, նրան ասել էին, որ նախաճաշը տրվում է յոթից քառորդ պակաս։ Պարզվեց, որ լվացքատան ծառայողների համար լողարան կա, և Մարտինը սառը ջրով լողացավ՝ մեծ զարմանք պատճառելով Ջոյին։

— Ա՛յ, ապրե՜ս դու,— բացականչեց Ջոն, երբ խոհանոցում նստեցին նախաճաշելու։ Նրանց հետ նախաճաշում էին նաև մոնտյորը, այգեպանը, սրա օգնականն ու երկու-երեք ախոռապան։ Բոլոր նրանք ուտում էին մռայլ ու հապճեպ, հազվադեպ փոխանակելով առանձին բառեր, և Մարտինը, լսելով նրանց խոսակցությունը, հասկացավ թե ինքն ինչքան առաջ է անցել այդ մարդկանցից։ Նրանց մտավոր աղքատությունն անտանելի էր նրա համար, և նա անհամբեր սպասում էր, թե երբ կկարողանա մենակ մնալ։ Ուստի նրանց պես հապճեպ կուլ տվեց իր ջրիկ ու անհամ շիլան և միայն խոհանոցից դուրս գալուց հետո ազատ շունչ քաշեց։

Փոքրիկ լվացքատունը հիանալի էր սարքավորված նորագույն մեքենաներով, որոնք անում էին այն ամենը, ինչ կարող էին անել մեքենաները։ Հակիրճ ցուցումներ ստանալուց հետո՝ Մարտինը սկսեց ջոկել կեղտոտ սպիտակեղենի ահագին մի կույտ, իսկ Ջոն նույն միջոցին աշխատեցրեց մեքենաները և պատրաստում էր հեղուկ օճառ, որը բաղկացած էր քիմիական ուտիչ նյութերից, ընդսմին ստիպված էր երեսսրբիչով կապել աչքերն ու քիթը, այնպես որ նմանվեց մումիայի։ Ջոկելը վերջացնելուց հետո Մարտինը սկսեց քամել արդեն լվացված սպիտակեղենը։ Քամելը կատարվում էր հատուկ մեքենայով, որը մի վայրկյանում մի քանի հազար պտույտ էր գործում և կենտրոնախույս ուժով հեռացնում էր լվացքի տամկությունը։ Հետո Մարտինը շարունակ անցնում էր չորացնող մեքենայից քամիչ մեքենային, միջանկյալ ջոկելով գուլպաները։ Ճաշից հետո, մինչև արդուկների տաքանալը, նրանք զբաղվեցին գուլպաները գլանակելով։ Հետո արդուկեցին սպիտակեղենը մինչև Ժամը վեցը, բայց այդ ժամանակ Ջոն տարակուսանքով շարժեց գլուխը։

— Ոչինչ չի ստացվի,— ասաց նա,— կարիք կլինի ընթրիքից հետո էլ աշխատել։

Ընթրիքից հետո էլ նրանք աշխատեցին մինչև ժամը տասը՝ շլացուցիչ էլեկտրական լույսի տակ, մինչև որ վերջին ձեռք սպիտակեղենն էլ արդուկվեց ու արդեն պատրաստ էր պատվիրատուին հանձնելու։ Կալիֆորնիայի տոթ գիշեր էր և, չնայած բոլորովին բաց պատուհաններին, սենյակում, շիկացած սալօջախից և արդուկներից, անտանելի շոգ էր տիրում։ Մարտինն ու Ջոն, մինչև մեջքները մերկ, արյուն-քրտինքի մեջ շնչահեղձ էին լինում։

— Ճիշտ և ճիշտ այնպես, ինչպես արևադարձային նավահանգստում նավ բարձելիս,— ասաց Մարտինը, երբ նրանք բարձրանում էին սանդուղքներով։

— Դու գլուխ կհանես գործից,— ասաց Ջոն,— շատ լավ ես աշխատում։ Եթե հետագայում էլ այդպես շարունակվի, դու միայն առաջինը կստանաս երեսուն դոլլար,

իսկ հաջորդ ամսում կստանաս քառասուն։ Սակայն չի կարող պատահել, որ դու անցյալում երբեք արդուկած չլինես։

— Աստվա՛ծ վկա, ամբողջ կյանքումս ոչ մի փալաս էլ չեմ արդուկել։

Մարտինը սաստիկ հոգնածություն էր զգում և զարմանում էր, մոռանալով, որ աշխատել է տասնչորս ժամ անընդհատ։ Նա լարեց զարթուցիչը ժամը վեցի վրա և, հաշվելով հինգ ժամ, որոշեց կարդալ մինչև Ժամը մեկը։ Հանելով մաշիկները, որպեսզի ոտքերը հանգստանան, նստեց սեղանի առաջ և գրքերով շրջապատեց իրեն։ Նա բացեց Ֆիսքի գիրքը և սկսեց կարդալ այնտեղից, ուր ընդհատել էր ընթերցումը երկու օր առաջ։ Բայց նրա գլուխը լավ չէր աշխատում, այնպես որ ստիպված երկու անգամ կարդաց միևնույն հատվածը։ Հետո նա հանկարծ սթափվեց ուռած մկանների ցավից և լեռնային սառը քամուց, որ փչում էր պատուհանից։ Նա նայեց ժամացույցին. ժամը երկուսն էր, քնել էր արդեն չորս ժամ։ Նա հանվեց, անկողին մտավ ու քնեց՝ դեռ գլուխը բարձին չդրած։

Երեքշաբթի օրն էլ անցավ լարված աշխատանքի մեջ։ Այն արագությունը, որով աշխատում էր Ջոն, հիացնում էր Մարտինին։ Ջոն աշխատում էր ինչպես մի դյուժին դև։ Նա ամբողջ երկարատև աշխատանքային օրվա ընթացքում ոչ մի ակնթարթ չէր կորցնում, ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացնում էր աշխատանքի վրա և երբեմն ցույց տալիս Մարտինին, թե որ հինգ շարժումի փոխարեն կարելի է չորս շարժում անել և երեքի փոխարեն՝ երկու շարժում։

Մարտինը նայում էր և աշխատում օրինակ վերցնել նրանից։ Նա էլ հրաշալի աշխատող էր, ճարպիկ, սրամիտ, և միշտ հպարտանում էր, որ իրեն ոչ ոք չի կարող գերազանցել աշխատանքում։ Հիմա նա էլ վճռեց կենտրոնացնել իր ամբողջ ուշադրությունն աշխատանքի վրա և հետևել Ջոյի բոլոր հրահանգներին։ Նա ճարպկորեն քսում էր օսլան օձիքներին, որպեսզի արդուկելիս պղպջակներ չառաջանան, և Ջոն գովեց նրան։

Աշխատանքում ոչ մի ընդմիջում չկար։ Վերջացնելով մի գործը՝ Ջոն իսկույն անցնում էր հաջորդին, առանց սպասելու և առանց հետաձգելու որևէ բան։ Նրանք օսլայեցին երկու հարյուր սպիտակ վերնաշապիկ, աջ ձեռքով տաք օսլայի մեջ կոխելով օձիքը, կուրծքն ու մանժետները, իսկ ձախ ձեռքով պահելով շապիկը, որպեսզի մյուս մասերը չդիպչեն այնքան տաք օսլային, որ, քամելով դա, նրանք ստիպված էին ամեն անգամ իրենց ձեռքը կոխել սառը ջրի մեջ։ Այդ երեկո էլ նրանք աշխատեցին մինչև Ժամը տասնուկեսը՝ օսլայելով կանացի նուրբ սպիտակեղենի ծալքերը։

— Արևադարձային երկրներում ավելի հեշտ է,— ծիծաղելով ասաց Մարտինը։

— Միայն ո՛չ ինձ համար,— լուրջ առարկեց Ջոն,— ես սրանից զատ ոչ մի այլ արհեստ չգիտեմ։

— Բայց այս արհեստը դու շատ լավ գիտես։

— Էլի՞ չիմանամ. ես սկսեցի աշխատել տասնմեկ տարեկան հասակից, Օքլենդում. կանգնում էի շոգեշարժ հարթիչի մոտ։ Այդ ժամանակից անցել է տասնութ տարի, և ես ուրիշ ոչնչով չեմ զբաղվել։ Սակայն այնպիսի տաժանակիր աշխատանք, ինչպես այստեղ է, մինչև այժմ չի պատահել ինձ։ Այստեղ պետք է ունենալ առնվազն երեք աշխատավոր։ Վաղը կարիք կլինի աշխատել և գիշերը։ Չորեքշաբթի օրերը միշտ հարկավոր է լինում աշխատել գիշերները՝ օձիքներ ու մանժետներ շատ են լինում։

Մարտինը նորից լարեց զարթուցիչը, նստեց սեղանի առաջ, բացեց Ֆիսքի գիրքը, բայց չկարողացավ կարդալ մի հատված անգամ։ Տողերը պարում էին նրա աչքերի առաջ և նա, քնից հաղթահարված, դանթեց։ Նա սկսեց ետ ու առաջ քայլել՝ բռունցքներով խփելով գլխին, որպեսզի քունը վանի, բայց ոչինչ չէր օգնում։ Հետո գիրքը դրեց առաջը և փորձեց կարդալ՝ մատներով ետ տանելով կոպերը, այնուամենայնիվ անմիջապես քնեց բաց աչքերով։

Եվ ապա, այլևս անկարող լինելով կռվել հոգնածության դեմ, հանվեց՝ հազիվ գիտակցելով, թե ինչ է անում, և ընկավ մահճակալին։ Նա քնեց յոթ ժամ ծանր, անասնական քնով և զարթնեց ժամացույցի զնգոցից՝ զգալով, որ դեռ քունը չի առել։

— Շա՞տ կարդացիր.— հարցրեց նրան Ջոն։

Մարտինը բացասաբար շարժեց գլուխը։

— Ոչինչ,— մխիթարեց նրան Ջոն,— մենք այս գիշեր կաշխատեցնենք հարթիչը, իսկ վաղը կվերջացնենք ժամը վեցին։ Այդ դեպքում դու ժամանակ կունենաս կարդալու։

Այդ օրը Մարտինը լվանում էր բրդեղեն իրեր՝ ուտիչ օճառի լուծույթով լի մեծ տաշտում, ընդ որում այդ գործողությունը կատարվում էր հատուկ հարմարանքով, որը Ջոն նշեց հպարտությամբ։

— Դա իմ գյուտն է, փոխարինում է և՛ լվացքի փայտին, և՛ ձեռքերին և՛, բացի այդ, խնայում է շաբաթական ամենաքիչը տասնհինգ դոլար։ Իսկ դու գիտես, թե այս դժոխածին գործում ամեն մի դոլարն ինչ արժե...

Օձիքներն ու մանժետները գլանակով անցկացնելը նույնպես Ջոյի գյուտն էր, և երբ երեկոյան վառեցին էլեկտրական լույսը, նա բացատրեց։

— Ուրիշ լվացքատներում դեռևս չեն հասել այդ բանին։ Դրա շնորհիվ, ես հնարավորություն ունեմ շաբաթ օրերը ժամը երեքին վերջացնել աշխատանքը։ Միայն վարպետորեն պիտի անել գործը՝ ուրիշ ոչինչ։ Հարկավոր է հատուկ ջերմաստիճան, հատուկ ճնշում, և պետք է անցկացնել երեք անգամ, նայիր։

Նա վերցրեց մանժետը։

— Ձեռքով էլ չես անի այդպես, ճի՞շտ է։

Հինգշաբթի օրը Ջոն կատաղեց. նորմայից դուրս ուղարկել էին մի մեծ կապոց օսլայվելիք նուրբ սպիտակեղեն։

– Գրո՛ղը տանի,— գոռաց նա,— հոգիս դուրս է գալու, էլ չեմ ուզում։ Ամբողջ շաբաթ աշխատել եմ ստրուկի պես, որպեսզի մի ազատ դոլար ունենամ, և հանկարծ, այ քեզ, ուրախացրին, մի կապոց օսլայվելիք նուրբ սպիտակեղեն՝ նորմայից դուրս։ Ես ապրում եմ ազատ երկրում, և ես այդ հաստ հոլանդացուն կասեմ, թե ինչ եմ մտածում նրա մասին։ Եվ ես նրա հետ չեմ խոսելու ֆրանսերեն լեզվով։ Միացյալ Նահանգների լեզվում դեռևս կգտնվեն նրան հարմար բառեր։ Մի կապոց նորմայից դո՛ւրս։ Այ քեզ անասուն։

— Կարիք կլինի էլի աշխատել մինչև կես գիշեր,— ասաց նա մի դոլար անց՝ մոռանալով իր բարկությունը և համակերպվելով ճակատագրին։

Այդ գիշեր էլ Մարտինը հնարավորություն չունեցավ կարդալու։ Ամբողջ շաբաթ նա ոչ մի թերթ չտեսավ և ինքն էլ զարմացավ, որ ցանկություն էլ չունի տեսնելու։

Նորությունները նրան չէին հետաքրքրում, նա այնքան հոգնած էր, որ ոչնչով չէր հետաքրքրվում: Այնուամենայնիվ նա վճռեց շաբաթ օրը Օքլենդ գնալ հեծանիվով: Յոթանասուն մղոն գնալ, յոթանասուն մղոն վերադառնալ՝ նշանակում է, որ նա բոլորովին չի հանգստանալու, որպեսզի ուժ հավաքի առաջիկա շաբաթվա համար: Ավելի լավ կլիներ գնալ երկաթուղով, բայց դա կարժենար երկու և կես դոլլար, իսկ Մարտինը հաստատ վճռել էր դրամ հավաքել:

Գլուխ XVII

Մարտինը բազմաթիվ նոր գիտելիքներ ձեռք բերեց: Առաջին շաբաթվա մի օր նա և Ջոն թողարկեցին երկու հարյուր սպիտակ շապիկ: Ջոն շարժում էր մեքենայի լծակը, որի ձողից կախված էր արդուկը՝ ճնշումը կանոնավորող պողպատյա զսպանակի վրա: Այդ կերպով արդուկում էր շապկի օսլայած մասերը, հետո դա նետում Մարտինին, որը և արդուկում էր մնացածը:

Դա ծանր, ուժասպառող աշխատանք էր, որը շարունակվում էր անընդհատ, ժամ առ ժամ: Հյուրանոցի բաց պատշգամբներում տղամարդիկ ու սպիտակազգեստ կանայք ման էին գալիս կամ փոքր սեղանների առաջ նստած, զովացուցիչ ըմպելիքներ էին խմում, իսկ լվացքատանն անտանելի հեղձուցիչ օդ էր կանգնած: Շիկացած սալօջախը անընդհատ շոգ էր արձակում, իսկ թաց սպիտակեղենին դիպչող արդուկների տակից գոլորշի էր բարձրանում: Արդուկներն ավելի էին տաքանում, քան նրանց սովորաբար տաքացնում են տանտիկինները: Այն արդուկը, որը փորձում են մատը թքոտելով, Մարտինին ու Ջոյին կթվար բոլորովին սառը: Նրանք արդուկի տաքանալու աստիճանը որոշում էին պարզապես իրենց այտին մոտեցնելով և գուշակելով ջերմաստիճանը ինչ-որ առանձնահատուկ զգայարանով, որը միանգամայն անբացատրելի էր թվում Մարտինին: Եթե արդուկը չափազանց տաք էր լինում, սուզում էին սառը ջրի մեջ: Դա նույնպես պահանջում էր մեծ ունակություն և ճարպկություն: Բավական էր արդուկը մի վայրկյան ավելի պահել ջրի մեջ, և դա ավելի կպաղեր, քան հարկավոր էր. և Մարտինը ինքն էլ էր զարմանում իր ճշտության՝ ավտոմատիկ ճշտության վրա, որով նա կատարում էր այդ դժվարին մանյովրը:

Սակայն նա ժամանակ չուներ զարմանալու: Մարտինն ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացրեց աշխատանքի վրա: Նա առանց կանգ առնելու աշխատում էր գլխով ու ձեռքերով, որպես խելացի մեքենա, և աշխատանքը կլանում էր նրանում այն ամենը, ինչ մարդկային է: Նրա գլխում տեղ չէր մնում աշխարհի և նրա առեղծվածների մասին խորհրդածելու համար: Նրա ուղեղի բոլոր լայն, ընդարձակ հարկաբաժինները փակված ու կնքված էին: Նրա գիտակցությունը տեղափոխվեց մի նեղ սենյակ՝ ղեկապետի մենախցիկը, որտեղից նա հրամաններ էր արձակում իր ձեռքերին ու մատներին, թե ինչպես բռնել արդուկը, ինչպես արդուկել անհատնում թևերը, կռնակները, փեշերը, կողքերը՝ առանց մի մատնաչափ շեղվելու, ինչպես դեն գցել արդուկված շապիկը՝ առանց ճմռթելու: Եվ հենց որ նրա գլուխը դադարում էր մի շապկի մասին հոգալուց, նա պիտի մտածեր արդեն մյուսի մասին: Եվ այդպես անցնում էին ժամեր շարունակ, մինչև որ դրսում Կալիֆորնիայի կիզիչ արևի տակ ամեն ինչ անզգայանում էր: Բայց լվացքատան աշխատանքը չէր դադարում: Հյուրանոցի պճնասեր կենվորները շարունակ մաքուր սպիտակեղեն էին պահանջում:

Մարտինից հեղեղի պես քրտինք էր թափվում։ Նա անհավատալի քանակությամբ ջուր էր խմում, բայց տոթն այնքան ուժեղ էր, որ ջուրը չէր մնում մարմնում, այլ արտաթորվում էր բոլոր ծակոտիներից։ Նավագնացությունների ժամանակ ամենադժվարին աշխատանքը նրան չէր խանգարում անձնատուր լինել իր մտքերին։ Այն նավատերը, որի համար աշխատում էր Մարտինը, միայն նրա ժամանակի վրա էր իշխում, իսկ այստեղ հյուրանոցի տերը իշխում էր նրա և նրա մտքերի վրա։ Նա չէր կարողանում մտածել այլ բանի մասին, բացի աշխատանքից, որը հավասարապես մաշեցնում է և՛ մարմինը, և՛ միտքը։ Նա այլ մտքեր չուներ։ Նա մինչև անգամ չգիտեր, թե սիրո՞ւմ է արդյոք Ռութին, որը կարծես դադարել էր գոյություն ունենալուց, որովհետև Մարտինի խոշտանգված հոգին ժամանակ չուներ հիշելու նրան։ Միայն երեկոյան, երբ նա մտնում էր անկողին կամ առավոտյան՝ նախաճաշելիս, Ռութը, որպես մառախլապատ մի տեսիլք, մի պահ փայլում էր նրա աչքին և անհետանում։

— Ավելի վատ է, քան դժոխքում, այնպես չէ՞,— հարցրեց Ջոն մի օր։

Մարտինը գլխով արեց, բայց հանկարծ զգաց ջղայնության նոպա։ Դա պարզ էր և առանց հիշեցնելու։ Առհասարակ նրանք երբեք չէին խոսում աշխատանքի ժամանակ։ Խոսակցությունը խախտում էր աշխատանքի ռիթմը, և հիմա ուշադրությունը շեղելով Ջոյի հարցումից, Մարտինը արդուկով երկու ավելորդ շարժում արեց։

Ուրբաթ առավոտյան սկսեցին աշխատեցնել լվացքի մեքենան։ Կարիք էր լինում շաբաթը երկու անգամ լվանալ հյուրանոցի սպիտակեղենը՝ սփռոցները, անձեռոցիկները, սավաններն ու բարձի երեսները։ Վերջացնելով այդ բոլորը՝ նրանք ձեռնարկում էին նուրբ սպիտակեղենին։ Դա չափազանց հոգեմաշ և հոգնեցուցիչ աշխատանք էր, որ պետք էր կատարել մեծ զգուշությամբ, և Մարտինը այնքան էլ հեշտ չէր սովորում դա։ Բացի այդ, նա վախենում էր սխալներից, որոնք այս դեպքում կորստաբեր կլինեին։

— Տեսնո՞ւմ ես,— ասաց Ջոն՝ ցույց տալով կրծքակալը, այնքան նուրբ էր, որ կարելի էր բռի մեջ թաքցնել։— Հենց որ այրեցիր, քեզանից քսան դոլլար կգանձեն։

Բայց Մարտինը ոչինչ չայրեց. նա կարողացավ թուլացնել մկանների պրկումը՝ ջղերի ավելի մեծ լարվածության գնով և, աշխատելով հանդերձ, բավականությամբ էր լսում Ջոյի հայհոյանքը նուրբ սպիտակեղեն հագնող կանանց հասցեին, իհարկե, միայն նրա համար, որ իրենք ստիպված են լվանալու այն։ Նուրբ սպիտակեղենը մղձավանջ էր Մարտինի, ինչպես և Ջոյի համար։ Այդ նուրբ սպիտակեղենը գողանում էր նրանցից թանկագին րոպեներ։ Նրանք ամբողջ օրը վատնում էին դրա վրա։ Ժամը յոթին նրանք ընդհատեցին լվացքը, որպեսզի արդուկեն սավանները, սփռոցներն ու անձեռոցիկները, իսկ ժամը տասին, երբ հյուրանոցում բոլորը քնած էին, նորից ձեռնարկեցին նուրբ սպիտակեղենի, և քրտնաթոր աշխատեցին մինչև կեսգիշերի ժամը մեկը, երկուսը։ Նրանք գործը վերջացրին ժամը երկուսն անց կեսին։

Շաբաթ օրը առավոտից դարձյալ գործ ունեցան նուրբ սպիտակեղենի և ամեն տեսակ մանր իրերի հետ և, վերջապես, ժամը երեքին վերջացրին շաբաթվա աշխատանքը։

— Հուսամ, որ այս անգամ դու հեծանիվով յոթանասուն մղոն չես գնա մինչև Օքլենդ,— ասաց Ջոն, երբ նրանք տեղավորվեցին աստիճանների վրա և սկսեցին բավականությամբ ծխել։

— Ո՛չ, կգնամ,— պատասխանեց Մարտինը։

— Ինչո՞ւ ես գնում, աղջկա համա՞ր։

— Ոչ, ուզում եմ մի քանի գիրք փոխել գրադարանում։ Որպեսզի երկուսուկես դոլլար երկաթուղու տոմսի փող խնայեմ, ես գնում եմ հեծանիվով։

— Ինչո՞ւ այդ գրքերը փոստով չես ուղարկում։ Դա միայն մի քառորդ դոլլար կարժենա։

Մարտինը մտածեց։

— Ավելի լավ կլինի, որ դու վաղը հանգստանաս,— շարունակեց Ջոն,— դա անհրաժեշտ է քեզ։ Ես ինձանով եմ դատում։ Ոտքից գլուխ ջարդված եմ։

Հենց այդպես էլ երևում էր։ Ռոպեների և վայրկյանների այդ անխոնջ որսորդը, հապաղումների թշնամին և արգելքների խորտակիչը, էներգիայի անսպառ աղբյուրը, առավելագույն կարողության մարդկային շարժիչը, այդ դևը, և ոչ թե մարդը, հիմա, շաբաթվա աշխատանքը վերջացնելուց հետո, կատարյալ ուժասպառ վիճակում էր։ Նա մռայլ և խոշտանգված էր, և նրա գեղեցիկ դեմքը նիհարել էր։ Նա մտացրիվ ծխում էր գլանակը, և նրա ձայնը հնչում էր նսեմ և միօրինակ։ Նրանում արդեն չկար ոչ նախկին հուրը, ոչ եռանդը, և մինչև անգամ վաստակած հանգիստը չէր ուրախացնում նրան։

— Իսկ երկուշաբթի օրվանից դարձյալ կսկսենք այդ ամենը,— ասաց նա չարացած,— վերջ ի վերջո ինչի՞ համար են այդ բոլորը, հը՞։ Խոստովանում եմ, որ երբեմն ես նախանձում եմ թափառաշրջիկներին։ Նրանք չեն աշխատում, բայց այսպես թե այնպես ապրում են։ Օ՜ֆ, օ՜ֆ. . . Ես ուրախությամբ կխմեի մի բաժակ գարեջուր, բայց դրա համար պիտի քարշ գալ մինչև գյուղը։ Հիմար չլինես. գրքերդ փոստով ուղարկիր, իսկ ինքդ մնա այստեղ։

— Ի՞նչ եմ անելու այստեղ ամբողջ օրը,— հարցրեց Մարտինը։

— Հանգստացիր. դու ինքդ էլ չես հասկանում, թե որքան ես հոգնել։ Օրինակ երբ կիրակին գալիս է, ես այնպես եմ հոգնած լինում, որ մինչև անգամ թերթ չեմ կարողանում կարդալ։ Մի անգամ տիֆով հիվանդացա։ Երկուսուկես ամիս պառկած էի հիվանդանոցում, և ոչ մի գործ չէի անում այդ ամբողջ ժամանակամիջոցում։ Ա՜յ, թե լա՜վ էր, հա...

— Այո՜, շատ լավ էր,— կրկնեց Մարտինը երազկոտ, մի ռոպե անց։

Մարտինը գնաց լոգանք ընդունելու և վերադարձին տեսավ, որ Ջոն անհետացել է ինչ-որ տեղ։ Մարտինը վճռեց, որ նա, հավանաբար, գնացել է մի բաժակ գարեջուր խմելու, բայց սիրտ չարեց գնալ մինչև գյուղը՝ նրան փնտրելու։ Մարտինը պառկեց մահճակալին առանց կոշիկները հանելու և փորձեց կենտրոնանալ։ Նա այնպես էլ ձեռք չտվեց գրքերին. չափազանց հոգնած՝ պառկել էր կիսամոռացության մեջ, առանց մտածելու որևէ բանի մասին, մինչև որ ընթրիքի ժամանակը եկավ։ Ջոն չեկավ ընթրիքի։ Պատասխանելով Մարտինի հարցումին՝ այգեպանն ասաց, որ Ջոն երևի գինետան վաճառասեղանի առաջ մեխված մնացել է։ Ընթրիքից հետո Մարտինն իսկույն պառկեց քնելու և հետևյալ առավոտ զարթնեց միանգամայն հանգստացած, ինչպես թվաց իրեն։ Ջոն դարձյալ չկար։ Մարտինը բացեց կիրակնօրա թերթը և պառկեց ծառերի տակ, ստվերում։ Նա չնկատեց էլ, թե ինչպես անցավ առավոտը։ Նրան ոչ ոք չէր խանգարում, քնած չէր, բայց և այնպես չկարողացավ վերջացնել

թերթի ընթերցումը։ Ճաշից հետո նա նորից սկսեց կարդալ, սակայն շատ շուտով քունը տարավ։

Այդպես անցավ կիրակին, իսկ երկուշաբթի առավոտյան նա արդեն ջոկջկում էր սպիտակեղենը, մինչ Ջոն, գլուխը սրբիչով կապած ու անիծելով, օճառաջուր էր պատրաստում և լվացքի մեքենան գործի գցում։

— Այլ կերպ չեմ կարող,— բացատրեց նա,— երբ շաբաթ օրը գալիս է, ես պետք է հարբեմ։

Մի շաբաթ էլ անցավ անընդհատ աշխատանքում, ընդ որում դարձյալ աշխատում էին գիշերները՝ էլեկտրական ուժեղ լույսի տակ, իսկ շաբաթ օրը, ժամը երեքին, Ջոն առանց խանդավառության դիմավորելով անհամբեր սպասված հանգիստը, նորից գյուղ գնաց, որպեսզի հոգսերը մոռանա։ Այդ կիրակին էլ Մարտինն անցկացրեց այնպես, ինչպես նախորդը։ Նա պառկած էր ծառերի ստվերում՝ աչքի ացնկացնելով թերթերի սյունակները, նա այդպես պառկած մնաց ամբողջ օրը, առանց ոչինչ անելու, առանց որևէ բանի մասին մտածելու։ Նա այնքան էր հոգնել, որ չէր կարողանում մտածել, և արդեն սկսել էր զզվանք զգալ դեպի իր անձը, կարծես ինչ-որ ամոթալի և անուղղելի բան արած լիներ։ Նրանում ամեն վսեմ բան ընկճված էր, նրա պատվասիրությունը բթացել էր, իսկ կենսական ուժն այնքան էր թուլացել, որ արդեն ոչ մի ձգտում չէր զգում իր մեջ։ Նա մեռած էր. նրա հոգին մեռած էր, նա պարզապես գրաստ էր դարձել, աշխատող գրաստ։ Արդեն ոչ մի գեղեցկություն չէր նկատում կանաչ սաղարթի միջով թափանցող արևի շողքում, և երկնքի կապույտի խորությունն արդեն չէր հուզում նրան և չէր առաջացնում խորհրդածություններ տիեզերքի մասին, որի խորհրդավոր առեղծվածները այնքան ցանկալի էր լուծել։ Կյանքը բութ և անմիտ բան էր, որից վատ համ էր մնում մարդու բերանում։ Նրա երևակայության էկրանի վրա սև վարագույր էր գցած, իսկ երևակայությունը տառապում էր մութ խցիկում, ուր լույսի ոչ մի ճառագայթ չէր թափանցում։ Մարտինն արդեն սկսել էր նախաձել Ջոյին, որը կանոնավոր կերպով ամեն շաբաթ օր խմում էր գյուղում և արբեցման, շշմածության մեջ մոռանում էր առաջիկա շաբաթվա տանջալից աշխատանքը։

Անցավ և երրորդ շաբաթը, և Մարտինն անիծում էր իրեն, անիծում էր կյանքը։ Պարտություն կրելու միտքը ճնշում էր նրան։ Խմբագիրներն իրավացի էին, երբ մերժում էին նրա պատմվածքները, հիմա նա պարզ հասկանում էր այդ և ինքն էր ծիծաղում իր մոտիկ անցյալի երազների վրա։ Ռութը փոստով վերադարձրեց նրան «Ծովի երգերը»։ Մարտինն անտարբերությամբ կարդաց նրա նամակը։ Երևում էր, որ նա ամեն ճիգ թափել էր բանաստեղծությունների մասին իր հիացմունքն արտահայտելու համար, բայց Ռութը ստել չգիտեր, իսկ թաքցնել ճշմարտությունը Մարտինից՝ նրա համար նույնպես դժվար էր։ Ռութը չէր հավանել այդ բանաստեղծությունները, և դա պարզ երևում էր նրա նամակի ամեն մի տողից։ Եվ Ռութը, իհարկե, իրավացի էր։ Մարտինը համոզվեց դրանում վերանայելով այդ բանաստեղծությունները, նա կորցրել էր գեղեցիկի ամեն զգացում և հիմա ոչ մի կերպ չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչն էր դրդել նրան գրելու այդ բաները։ Խոսքի համարձակ դարձվածքները հիմա ծիծաղելի թվացին նրան, բաղդատությունները՝ հրեշավոր և արտառոց, իսկ ամբողջը միատեղ՝ անմիտ և ոչ ճշմարտանման։ Նա ուրախությամբ իսկույն ևեթ կայրեր «Ծովի երգերը», բայց դրա համար պետք էր կրակ վառել, իսկ նա ուժ չուներ մեքենաների բաժանմունքը իջնելու, ամբողջ ուժը վատնել

էր ուրիշների սպիտակեղենը լվանալու, և իր անձնական գործերի համար արդեն ուժ չէր մնացել։

Մարտինը վճռեց կիրակի օրը սրտապնդվել և նամակ գրել Ռութին։ Բայց շաբաթ երեկո, աշխատանքը վերջացնելուց և լոգանք ընդունելուց հետո, նա մի անհաղթահարելի ցանկություն զգաց մոռանալու իրեն։ «Գնամ, տեսնեմ, թե Ջոն ինչպես է զվարճանում այնտեղ»,— ասաց նա ինքն իրեն, և անմիջապես զգաց, որ ստում է. բայց այնքան եռանդ չունեցավ, որ մտածի դրա մասին. եթե մինչև անգամ եռանդ էլ ունենար, չէր ուզենա մերկացնել իր սուտը, որովհետև ամեն բանից շատ նա ուզում էր ինքնամոռացության գիրկն ընկնել։ Առանց շտապելու, կարծես զբոսնելու համար, նա ուղևորվեց դեպի գյուղ, բայց մոտենալով գինետանը՝ ակամա փութացրեց քայլերը։

— Չէ՞ որ դու խմող չես,— այս խոսքերով դիմավորեց նրան Ջոն։

Մարտինը պատասխանի չարժանացրեց նրան և վիսկի պատվիրեց, լցրեց իր համար մի լիքը բաժակ և շիշը փոխանցեց Ջոյին։

— Միայն մի քիչ արա՛գ շարժվիր,— կոպիտ ասաց նա։

Տեսնելով, որ Ջոն դանդաղում է, Մարտինը չսպասեց նրան, միանգամից պարպեց բաժակը և նորից լցրեց։

— Հիմա կարող եմ սպասել,— մռայլ կերպով ասաց նա,— այնուամենայնիվ մի քիչ արագ շարժվիր։

Ջոն չստիպեց, որ նրան համոզեն. և նրանք միատեղ խմեցին։

— Վերջ ի վերջո դու էլ այստեղ հասցրիր բանը, հա՞,— ասաց Ջոն։

Բայց Մարտինը չցանկացավ քննարկել այդ հարցը։

— Ես քեզ ասում էի, չէ՞, որ սա դժոխք է և ոչ թե աշխատանք,— շարունակեց Ջոն։— Ճիշտն ասած, ինձ դուր չի գալիս, որ դու դիրքերդ զիջեցիր, Մարտ։ Իսկ, առհասարակ գրողը տանի. . . Խմե՛նք։

Մարտինը խմում էր լուռ, մեջընդմեջ պատվիրում նոր շշեր և հյուրասիրում էր Ջոյին՝ սարսափեցնելով բարմենին՝ աղջկա նմանվող, բաց կապույտ աչքերով և մազերը ուղիղ մեջտեղից սանրած գեղջուկ պատանուն։

— Այդպես աշխատեցնել և ուժասպառ անել մեզ նման խեղճերին, խայտառակ բան է,— ասում էր Ջոն,— եթե ես չխմեի, վաղուց կրակի տված կլինեի այս ամբողջ շենքը։ Նրանց բախտիցն է, որ ես խմում եմ, հավատացնում եմ քեզ։

Մարտինը ոչինչ չպատասխանեց։ Մի քանի բաժակ էլ և գինովության մուժը սկսեց պատել նրա ուղեղը։ Ա՜հ, այս երեք շաբաթվա ընթացքում նա առաջին անգամ էր, որ զգաց կյանքի շունչը։ Նրա երազները վերադարձան։ Երևակայությունը դուրս թռավ մութ խցիկից ու ելավ մինչև լուսաշող բարձունքները։ Նրա երևակայության էկրանը նորից լուսավոր և արծաթափայլ դարձավ, և վառ տեսիլքները շողալով անցնում էին իրար հետևից։ Գեղեցիկն ու անսովորը գնում էին Մարտինի հետ ձեռք-ձեռքի տված. նա դարձյալ գիտեր ամեն բան, կարող էր ամեն բան։ Նա ուզում էր բացատրել այդ ամենը Ջոյին, բայց Ջոն իր երազներն ուներ այն մասին, թե ինչպես վերջ տա այս տաժանելի աշխատանքին և տեր դառնա մի մեծ շոգեշարժ լվացքատան։

— Այո՛, Մարտ, իմ լվացքատանը երեխաներ չպիտի աշխատեն, հավատացնում եմ քեզ. երբեք։ Իսկ երեկոյան ժամը վեցից հետո լվացքատանը ոչ մի մարդ չի լինելու, լսո՞ւմ ես։ Շատ կլինեն մեքենաները, շատ կլինեն և բանվորները, որպեսզի ամեն ինչ իր Ժամանակին վերջանա։ Իսկ քեզ, Մա՛րտ, ես կնշանակեմ իմ օգնականը։ Ահա և իմ ծրագիրը. ես թողնում եմ խմելը, սկսում եմ դրամ հավաքել և երկու տարի հետո...

Սակայն Մարտինը չէր լսում՝ թողնելով, որ Ջոն իր երազները բացատրի բարմենին, մինչև որ սրան կանչեցին նոր հաճախորդներ՝ տեղական երկու ֆերմերներ։ Մարտինը արքայական առատաձեռնությամբ հյուրասիրեց նրանց և գինետանը գտնվող բոլորին մի քանի բատրակների, պարտիզպանի օգնականին, հյուրանոցի ախոռապանին, հենց բարմենին և ինչ-որ թափառաշրջիկի, որը ստվերի նման արագ մտավ գինետուն և կանգնած մնաց վաճառասեղանի հեռավոր ծայրում։

Գլուխ XVIII

Երկուշաբթի առավոտ Ջոն հայհոյելով, սպիտակեղենի առաջին բաժինը նետեց լվացքի մեքենայի մեջ։

— Ես ասում եմ. . . — սկսեց նա։

— Վերջ տուր,— գոռաց նրա վրա Մարտինը։

— Ներիր, Ջո,— ասաց նա հետո երբ նստեցին ճաշելու։

Ջոյի աչքերում արցունքի կաթիլներ երևացին։

– Ոչի՛նչ, բարեկա՛մս,— պատասխանեց նա,— մենք ապրում ենք դժոխքում, այնպես որ զարմանալի չէ, որ երբեմն բարկանում ենք։ Աստված վկա, ես քեզ շատ սիրեցի, այդ պատճառով էլ մի քիչ վիրավորվեցի։ Չգիտեմ ինչո՛ւ, ես միանգամից կապվեցի քեզ։

Մարտինը սեղմեց նրա ձեռքը։

– Թողնենք ամեն ինչ և հեռանանք,— առաջարկեց Ջոն,— գնանք թափառականի կյանք վարելու։ Ես ոչ մի անգամ չեմ փորձել այդ, բայց դա չափազանց հաճելի բան պետք է լինի։ Մտածի՛ր միայն՝ ոչինչ չանել։ Մի անգամ ես հիվանդանոցում պառկած էի տիֆով. մինչև իսկ հիշելը դուրեկան է։ Ես կուզենայի էլի հիվանդանալ։

Անցան շաբաթներ։ Հյուրանոցը լիքն էր, և նուրբ սպիտակեղենն ավելի ու ավելի էր ստացվում։ Ջոն ու Մարտինը արիության հրաշքներ էին գործում, աշխատում էին մինչև կեսգիշեր՝ էլեկտրական լույսի տակ, կերակրվելու ժամանակը կրճատում էին, սկսեցին աշխատել նաև նախաճաշից առաջ։ Մարտինը այլևս սառը լոգանք չէր ընդունում, դրա համար ժամանակ չկար։ Ջոն մեծ հոգածությամբ էր տնօրինում իր ժամանակը, երբեք չէր կորցնում ոչ մի րոպե, հաշվում էր դրանք, ինչպես ժլատ մարդը հաշվում է ոսկիները, աշխատում էր կատաղի, մոլեգին, որպես մեքենա՝ միշտ շփման մեջ մնալով մյուս մեքենայի հետ, որը ժամանակին մարդ էր՝ Մարտին Իդեն անունով։

Մարտինը հազվադեպ էր մտածում։ Մտքի օթևանը փակ էր, պատուհանները մեխված էին, իսկ ինքը միայն այդ օթևանի դռանը կանգնած ուրվական պահապանն էր։ Այո՛, նա ուրվական էր դարձել, Ջոն իրավացի էր. երկուսն էլ ուրվականներ էին անվերջանալի աշխատանքի թագավորության մեջ։ Թերևս այդ ամենը միայն երա՞զ էր։ Երբեմն, ծանր արդուկը ձյունասպիտակ գործվածքին քսելիս, տաք շոգու

քուլաներով շրջապատված, Մարտինն իրեն համոզում էր, որ այդ ամենը իրոք միայն երազ է։ Թերևս շատ շուտ, թերևս և հազար տարի հետո, նա դարձյալ կզարթնի իր խցիկում, թանաքից կեղտոտած սեղանին, և կվերսկսի նախօրեին ընդհատված աշխատանքը։ Թերևս դա էլ երազ էր, և նա կզարթնի, որպեսզի նավում ժամապահություն ստանձնի, և իր մահճից ցատկելով՝ դուրս գա տախտակամած և արևադարձային աստղազարդ երկնքի տակ ձեռք զարկի ղեկանիվին, և պասսատ քամու թարմ հոսանքը կհովացնի նրա մաշկը։

Դարձյալ եկավ շաբաթ օրը, և ժամը երեքին աշխատանքը վերջացավ։

– Չգնա՞նք մի բաժակ գարեջուր խմելու,— հարցրեց Ջոն սառը շեշտով, որովհետև տոնական անտարբերությունն արդեն համակել էր նրան։

Քայց Մարտինը կարծես քնից արթնացավ։ Նա կարգի բերեց հեծանիվը, յուղեց անիվները, ստուգեց ղեկը և մաքրեց շարժման հաղորդակը։ Ջոն նստած էր գինետանը, երբ Մարտինը նրա առաջով սուրաց անցավ ղեկի վրա կռացած, համաչափ շարժելով հեծանվի ոտնակները, նայելով առաջ փոշոտ ճամփին, որով նա պիտի անցներ յոթանասուն մղոն։ Նա գիշերեց Օքլենդում, իսկ կիրակի օրը վերադարձավ և երկուշաբթի սկսեց աշխատել հոգնած, բայց այն դուրեկան գիտակցությամբ, որ այս անգամ չհարբեց։

Անցավ հինգերորդ շաբաթը, հետո վեցերորդը, իսկ նա շարունակում էր ապրել ու աշխատել մեքենայի պես, և միայն նրա հոգու խորքում պահպանվում էր ինչ-որ կայծիկ, որը ստիպում էր նրան ամեն շաբաթվա վերջում հեծանվով անցնել հարյուր քառասուն մղոն ճանապարհ։ Սակայն դա հանգիստ չէր։ Այստեղ գործում էր մեքենայի նույն լարվածությունը, և վերջ ի վերջո Մարտինի հոգում հանգավ և այն վերջին կայծիկը, որը մնում էր նրա անցյալ կյանքից։ Յոթերորդ շաբաթվա վերջում նա, առանց մինչև իսկ փորձելու դիմադրել, Ջոյի հետ միատեղ գնաց գյուղ, նորից «ճաշակեց» կյանքը և ապրեց մինչև երկուշաբթի։

Սակայն հաջորդ շաբաթ նա դարձյալ անցավ յոթանասուն մղոն՝ վանելով հոգնածությունից առաջացած իր անզգայությունը մի այլ անզգայությամբ, որը առաջացել էր առավել հոգնածությունից և միայն երրորդ ամսվա վերջում նա երրորդ անգամ Ջոյի հետ միասին գյուղ գնաց։ Ինքնամոռացության մեջ ընկնելով՝ նա կրկին սկսեց ապրել, իսկ սկսելով ապրել, տեսավ, ինչպես կայծակի հանկարծական ճայթյունի պահին, թե ինչ անբան անասուն է դարձել, ոչ թե նրա համար, որ խմում էր, այլ նրա համար, որ այդպես աշխատում էր։ Հարբեցողությունը հետևանք էր և ոչ թե պատճառ։ Դա հաջորդում էր աշխատանքին նույն օրինաչափությամբ, որպիսի օրինաչափությամբ գիշերը հաջորդում է ցերեկին։ Երբ գրաստ ես դառնում, երբեք չես հասնի լուսաճաճանչ բարձունքների, վիսկին ներշնչեց նրան այդ միտքը, և նա համաձայնեց դրա հետ։ Վիսկին երևան բերեց մի մեծ իմաստություն, բացահայտեց մի կարևոր ճշմարտություն։

Մարտինը պահանջեց թուղթ և մատիտ, վիսկի պատվիրեց ամբողջ ընկերախմբի համար, և մինչ բոլորը խմում էին նրա կենացը, նա, հենվելով վաճառասեղանին, ինչ-որ բան գրեց թղթի վրա։

— Հեռագիր է, Ջո՛,— ասաց նա,— հապա կարդա։

Ջոն սկսեց կարդալ անմիտ, հարբած քմծիծաղով։ Բայց այն, ինչ կարդաց նա, հանկարծ զգաստացրեց նրան։ Նա կշտամբանքով նայեց Մարտինին և նրա աչքերում արցունքներ փայլեցին։

— Դու ինձ լքո՞ւմ ես, Մարտ,— հարցրեց նա տխուր։

Մարտինը գլխով հաստատական նշան արեց և, կանչելով ինչ-որ տղայի, նրան պատվիրեց, որ վազի հեռագրատուն։

— Կա՛ց,— լեզուն կապ ընկած ասաց Ջոն,— ես ուզում եմ կշռադատել մի բան։

Նա բռնեց վաճառասեղանը, որպեսզի չընկնի, և Մարտինը գրկեց նրա մեջքն ու պահեց, մինչև որ Ջոն ձևակերպեց իր միտքը։

— Գրի՛ր, որ երկու աշխատողներն էլ հեռանում են,— միանգամից ասաց Ջոն,— գրի՛ր։

— Բայց դո՞ւ ինչու ես հեռանում,– հարցրեց Մարտինը։

— Ճիշտ այն պատճառով, ինչ որ դու։

— Ես գնում եմ նավարկության, իսկ դու չես կարող։

— Ճիշտ է,— պատասխանեց Ջոն,— բայց ես կդառնամ թափառաշրջիկ, դա նույնիսկ շատ ավելի լավ է։

Մարտինը մի բոպե քննական հայացք գցեց նրա վրա և վերջապես բացականչեց.

— Աստվա՜ծ վկա, դու իրավացի ես։ Ավելի լավ է թափառաշրջիկ դառնալ, քան գրաստ. գոնե կապրես։ Իսկ մինչև հիմա դու կյանք չես ունեցել։

— Ունեցել եմ,— ուղղեց նրան Ջոն,— ես մի անգամ հիվանդանոցում եմ պառկել։

Մինչ Մարտինը զբաղված էր հեռագրի բովանդակությունը փոխելով, Ջոն շարունակեց.

— Երբ ես հիվանդանոցում պառկած էի, բոլորովին ցանկություն չունեի խմելու, զարմանալի է, չէ՞։ Բայց ես մի ամբողջ շաբաթ աշխատում եմ ձիու պես, ի վերջո պետք է խմեմ։ Բոլորը գիտեն, որ խոհարարները դևերի պես են խմում. . . հացթուխները նույնպես... Աշխատանքն է այդպես։ Կա՛ց, հեռագրի ծախսի կեսը ես եմ վճարում։

— Լա՜վ, յոլա կգնանք,— ասաց Մարտինը։

— Է՜յ, բոլորդ եկեք այստեղ, ես եմ հյուրասիրում,– գոռաց Ջոն՝ դրամները թափելով վաճառասեղանին։

Երկուշաբթի առավոտ Ջոն հուզված էր։ Նա ուշադրություն չէր դարձնում իր գլխացավին և չէր հետաքրքրվում աշխատանքով։ Նա կորցրեց շատ թանկագին բոպեներ՝ նստելով և անհոգ նայելով պատուհաններին, հրճվելով արևով ու ծառերով։

— Նայե՜ք, այս բոլորը իմն են,– գոռում էր նա. – սա ազատություն է։ Ես կարող եմ պառկել ծառերի տակ և քնել թեկուզ հազար տարի, եթե կամենամ։ Գնա՛նք, Մարտ, թքած ամեն ինչի վրա։ Սատանա՛ն տանի նրանց։ Ինչո՞ւ ենք սպասում։ Ահա անգործության աշխարհը, և ես տոմս եմ վերցնում հիմա այնտեղ գնալու, միայն առանց վերադարձի տոմսի։

Մի քանի րոպե հետո Ջոն, լցնելով լվացքի մեքենան սպիտակեղենով, տեսավ հյուրանոցի տիրոջ շապիկը, նա գիտեր նրա նիշը։ Եվ, հափշտակվելով նոր ձեռք բերված ազատությամբ, նա գետնին գցեց շապիկը և սկսեց կոխոտել այն։

— Ես կուզենայի, որ սա քո ռեխը լիներ, ճարպակալա՛ծ սատանա՛,– բղավում էր նա։— Ա՛յ քեզ, ա՛ռ քեզ։ Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ քեզ։ Թող մեկը փորձի պահել ինձ այստեղ, թ՛ող փորձեն...

Մարտինը, ծիծաղելով, փորձում էր խելքի բերել նրան։ Երեքշաբթի իրիկունը եկան երկու նոր աշխատողներ, և մինչև շաբաթվա վերջը Ջոն ու Մարտինը զբաղված էին գործը նրանց սովորեցնելով։ Ջոն, նստած, ցուցումներ էր տալիս նրանց, բայց ինքը ոչինչ չէր անում։

— Ո՞նց չէ,— հայտարարեց նա,— ես ձեռք չեմ տա. թող ժամկետից առաջ հեռացնեն գործից, միևնույն է, ես ձեռք չեմ տա։ Այլևս չեմ աշխատելու։ Ես կճամփորդեմ ապրանքատար վագոններում և կքնեմ ծառերի տակ։ Է՛յ, դուք, աշխատողնե՛ր, հո՛ւպ տվեք, քրտնեցե՛ք. . . Քրտնեցեք, գրողը տանի ձեզ։ Երբ դուք կսատկեք, կփտեք այնպես, ինչպես և ես, միևնույն չէ՞, թե ինչպես եք ապրել։ Բարի եղեք ինձ ասել, վերջ ի վերջո, միևնույն չէ՞։

Շաբաթ օրը նրանք հաշիվները մաքրեցին հյուրանոցի տիրոջ հետ և միասին գնացին մինչև ճամփաբաժանը։

— Իհարկե, դու ինձ հետ չես գա, նույնիսկ չարժե՞ քեզ համոզելը,— հարցրեց Ջոն բոլորովին հուսահատ։

Մարտինը բացասաբար շարժեց գլուխը։ Նա պատրաստվեց նստել հեծանիվ։ Նրանք իրար ձեռքը սեղմեցին, և Ջոն, մի րոպե պահելով Մարտինի ձեռքը, ասաց.

— Մենք քեզ հետ դեռ կտեսնվենք այս աշխարհում, Մարտ. ես այդպիսի նախազգացում ունեմ։ Մնաս բարով, Մարտին, ցանկանում եմ քեզ երջանկություն։ Ես սիրում եմ քեզ, աստվա՛ծ վկա, սիրում եմ։

Ջոն անզոր կանգնած էր ճամփի մեջտեղը՝ նայելով Մարտինի հետևից, մինչև որ սա անհետացավ ճամփի շրջադարձին։

— Հրաշալի տղա է,— շշնջաց նա,— շա՛տ հրաշալի։

Հետո նա գնաց ճամփի երկայնքով դեպի ջրամբարը, ուր բլրի լանջի տակ կես դյուժին թափառաշրջիկներ պառկած՝ սպասում էին ապրանքատար գնացքին։

Գլուխ XIX

Ռութն ու իր ամբողջ ընտանիքը վերադարձան Օքլենդ, և Մարտինը նորից սկսեց տեսակցել նրա հետ։ Ստանալով գիտնականի աստիճան՝ Ռութը դադարեց սովորելուց։ Իսկ Մարտինը, աշխատանքում վատնելով իր հոգու և մարմնի ամբողջ ուժը չէր գրում այլևս։ Դա նրանց հնարավորություն էր տալիս ավելի հաճախ տեսակցել, և նրանք էլ ավելի մտերմացան։

Սկզբում Մարտինը միայն հանգստանում էր, ոչինչ չէր անում։ Նա շատ էր քնում, շատ էր մտածում, ընդհանրապես վարվում էր այնպես, ինչպես մի մարդ, որը ուժգին ցնցումից հետո ուշքի է գալիս։ Նրանում աստիճանաբար հայտնաբերվող զարթոնքի

առաջին նշանն այն էր, որ սկսեց հետաքրքրվել թերթերով։ Հետո նորից սկսեց կարդալ՝ նախ բանաստեղծություններ և գեղարվեստական գրականություն. մի քանի օր անց ամբողջ էությամբ խորասուզվեց վաղուց մոռացված Ֆիսքի ընթերցանության մեջ։ Նրա ապշեցուցիչ առողջությունն օգնեց վերականգնելու կորցրած կենսական ուժը, և նա վերստին ձեռք բերեց երիտասարդության ամբողջ հուրն ու բոցը։

Ռութը չափազանց տրտմեց, երբ Մարտինը հաղորդեց նրան, որ կգնա նավարկության՝ հենց որ բոլորովին հանգստանա։

— Ինչո՞ւ,— հարցրեց աղջիկը։

— Դրամ է հարկավոր,— պատասխանեց նա,— ինձ դրամ է հարկավոր հրատարակիչների վրա նոր գրոհ սկսելու համար։ Դրամ և համբերություն՝ դա ամենալավ զենքն է այդ պայքարում։

— Բայց եթե ձեզ հարկավոր է միայն դրամ, ինչո՞ւ չմնացիք լվացքատանը։

— Որովհետև լվացքատունն ինձ վերածում էր անասունի. այդպիսի աշխատանքը հարբեցողության է մղում։

Ռութը սոսկումով նայեց նրա վրա։

— Դուք ուզում եք ասել. . . — սկսեց աղջիկը։

Մարտինը հեշտությամբ կարող էր թաքցնել նրանից ճշմարտությունը, բայց նա չէր կարող հանդուրժել սուտը. միաժամանակ հիշեց իր վաղուցվա որոշումը՝ միշտ ճիշտ խոսել, ինչ էլ որ լինի հետևանքը։

— Այո՛,— ասաց նա,– մի քանի անգամ պատահել է։

Ռութը ցնցվեց և ետ քաշվեց նրանից։

— Իմ ծանոթներից ոչ ոքի հետ դա չի պատահում։

— Երևում է, որ նրանցից ոչ ոք չի աշխատել «Տաք աղբյուրների» լվացքատանը,— առարկեց Մարտինը դառը ծիծաղով։— Աշխատանքը պատշաճ է բոլորին և ամեն մի մարդու. աշխատանքն օգտակար է, այդ են ասում քարոզիչները. և աստված վկա, ես երբեք չեմ ծուլացել աշխատելիս։ Բայց ամեն ինչի չափավորն է լավ. իսկ լվացքատանն այդ չափավորությունը չկար։ Այդ պատճառով էլ վճռեցի նավարկության գնալ։ Դա կլինի իմ վերջին նավագնացությունը։ Իսկ վերադառնալուց հետո կկարողանամ հաղթահարել հրատարակիչներին։ Ես վստահ եմ դրանում։

Ռութը լռում էր. տխուր էր և դժգոհ, և Մարտինը զգում էր, որ աղջիկը չի հասկանում, թե ի՛նչ ապրումներ է ունեցել ինքը։

– Երբևէ ես կնկարագրեմ այդ բոլորը մի գրքում, որի անունը կլինի «Աշխատանքի ստորացումը» կամ «Հարբեցողության հոգեբանությունը բանվոր դասակարգում» և կամ այդպիսի մի բան։

Առաջին ծանոթությունը նկատի չունենալու դեպքում, նրանք դեռ երբեք իրարից այնքան հեռու չէին եղել։ Նրա անկեղծ խոստովանությունը, որի հետևը թաքնված էր նրա հոգու վրդովմունքը, վանեց Ռութին։ Բայց հենց այդ հեռացումը նրան ավելի ապշեցրեց, քան դրա պատճառը։ Ռութը միայն հիմա զգաց, թե ինչքան մոտ էին նրանք իրար, և նա ուզում էր ավելի մտերմանալ։ Աղջկա հոգում ծագում էին անմեղ երազներ՝ Մարտինին ուղղելու մասին։ Ռութը ուզում էր փրկել այդ պատանուն, որը

շեղվել էր ուղիղ ճանապարհից, փրկել նրան իր շրջապատից, փրկել հենց իրենից՝ թեկուզ նրա կամքին հակառակ։ Աղջկան թվում էր, թե իրեն ղեկավարում էին վերացական և ազնիվ դրդումները, և չէր կասկածում, որ այդ բոլորի հետևում թաքնված է միայն խանդն ու սիրելու ցանկությունը։

Նրանք հաճախ ման էին գալիս հեծանվով, քաղաքից շատ հեռու էին գնում աշնան պարզ եղանակին, և այնտեղ իրենց համար սիրելի բլուրներում հերթով կարդում էին ազնիվ, վսեմ բանաստեղծական երկեր, որոնք վեհ մտքեր էին ներշնչում։ Անձնազոհություն, համբերություն, աշխատասիրություն՝ ահա այն սկզբունքները, որոնք Ռութը կողմնակի կերպով աշխատում էր ներշնչել նրան, նկատի ունենալով իր հոր և միստր Բեթլերի օրինակը, ինչպես և Էնդրյու Քարնեգիի, որը լինելով ներգաղթած տղա՝ դարձավ «գրքերի արքա», և մատակարարում է ամբողջ աշխարհին։

Ռութի այդ բոլոր ջանքերը գնահատվեցին Մարտինի կողմից։ Նա հիմա ավելի լավ էր հասկանում աղջկա մտքերը, և նրա հոգին Մարտինի համար արդեն խորհրդավոր մի գաղտնարան չէր։ Նրանք զրուցում էին, մտքեր էին փոխանակում, ինչպես հավասարը հավասարի հետ, բայց այդ զրույցների ընթացքում առաջացող տարաձայնությունները չէին ազդում Մարտինի սիրո վրա։ Նրա սերն ավելի ուժեղ էր, քան երբևէ, որովհետև նա սիրում էր Ռութին այնպես, ինչպես որ կար, մինչև անգամ աղջկա ֆիզիկական դյուրաբեկությունը նրա աչքին առանձնապես հրապուրիչ էր երևում։ Մարտինը կարդում էր հիվանդոտ Էլիզաբեթ Բարրեթի մասին, որը շատ տարիներ ոտքը գետնին չէր դնում, մինչև որ վերջապես հասավ այն հիշատակելի օրը, երբ փախավ Բրաունինգի հետ և հաստատ կանգնեց հողին՝ բաց երկնքի տակ։ Մարտինը վճռեց, որ Ռութի համար կարող է անել այն, ինչ արել է Բրաունինգը իր սիրուհու համար։ Բայց ամեն բանից առաջ հարկավոր է, որ Ռութը սիրի իրեն. մնացածը հեշտ է։ Նա Ռութին կտա առողջություն և ուժ։ Մարտինը հաճախ էր երազում իրենց ապագա համատեղ կյանքի մասին, նա իրեն և Ռութին տեսնում էր աշխատանքով ստեղծված հարմարությունների և բարեկեցության մեջ։ Նրանք ընթերցում և խոսում են բանաստեղծության մասին, Ռութը, թեք ընկած բազմաթիվ գունավոր բարձերի միջև, բարձրաձայն կարդում է նրա համար։

Նրա աչքին միշտ հայտնվում էր միևնույն պատկերը՝ նրանց ամբողջ կյանքի պատկերը։ Երբեմն կարդում էր ոչ թե Ռութը, այլ ինքը, նրա իրանը գրկած, ընդ որում աղջկա գլուխը հանգչում էր իր ուսին, երբեմն նրանք նստած էին լինում իրար սեղմված և լռելյայն կարդում էին միևնույն գիրքը. Ռութը սիրում էր բնությունը, և Մարտինի հարուստ երևակայությունը թույլ էր տալիս նրան փոխել դեկորները, որի ֆոնի վրա պարզվում էր նրանց հավանած տեսարանը։ Մերթ նրանք կարդում էին՝ ձորում նստած, շրջապատված բարձր ու սեպ ժայռերով, մերթ գտնվում էին լեռնային կանաչ մարգագետնում և կամ գորշ ավազակույտերում, որոնցից ոչ հեռու գոռում էին ծովի կոհակները. մերթ նա տեսնում էր իրեն՝ Ռութի հետ միասին հրաբխային մի կղզու վրա, արևադարձային գոտու ինչ-որ մի վայրում, ուր դղրդոցով թափվում էին ջրվեժները, որոնց կաթիլները, քամուց քշվելով, հասնում էին մինչև ծով։ Բայց միշտ էլ բնության այդ գեղեցկությունների ֆոնի վրա անփոփոխ գտնվում էին Մարտինը և Ռութը գիրք կարդալիս, իսկ ինքը՝ բնությունը ուներ երկրորդ, քնքուշ և մառախլապատ մի ֆոն՝ աշխատանքի, հաջողության և նյութական ապահովության պատկերով, որը և թույլ էր տալիս նրանց վայելել աշխարհի բոլոր գանձերը։

— Ես խորհուրդ կտայի իմ աղջկան մի քիչ ավելի զգույշ լինել,— ասաց մի օր Ռութի մայրը նախազգուշացման շեշտով։

— Գիտեմ, թե դու ինչի մասին ես խոսում, բայց դա անհնար է։ Նա չի...

Ռութը շփոթվեց ու կարմրեց. դա շփոթվածություն էր մի աղջկա, որը առաջին անգամ իր մոր հետ էր խոսում կյանքի նվիրական գաղտնիքների մասին, որը նրա համար նույնպես նվիրական էր։

— Նա քեզ համապատասխան չէ,— լրացրեց մայրը նրա նախադասությունը։

Ռութը գլխով հավանության նշան արեց։

— Ես չէի ուզում այդ ասել, բայց դա այդպես է։ Նա շատ կոպիտ է, անտաշ, ուժեղ... նա չափազանց ուժեղ է. նա ապրել է ոչ. . .

Ռութը շփոթվեց և չկարողացավ շարունակել։ Նրա համար բոլորովին նոր երևույթ էր՝ մոր հետ այդպիսի բաների մասին՝ խոսելը։ Դարձյալ մայրը լրացրեց նրա միտքը։

— Նա ապրել է ոչ բոլորովին առաքինի կյանքով։ Ա՞յդ էիր ուզում ասել դու։

Ռութը նորից գլխով հավանության նշան տվեց և շիկնեց։

— Այո՛, ես հենց դա էի ուզում ասել։ Դրանում, իհարկե, նա մեղավոր չէ, բայց նա հաճախ իրեն պահել է. . .

— Վա՞տ։

— Այո՛, և նա երկյուղ է ազդում ինձ։ Ես երբեմն պարզապես սարսափում եմ լսելով, թե ինչպիսի հանգստությամբ է խոսում նա իր ամենախայտառակ արարքների մասին, կարծես առանձնապես ոչ մի անպատշաճ բան չլինի դրանում։ Բայց չէ՞ որ այդպես չի կարելի. ճիշտ չե՞մ ասում։

Նրանք նստած էին գրկախառն, և երբ Ռութը լռեց, մայրը փաղաքշանքով շոյեց նրան՝ սպասելով, որ աղջիկը կշարունակի։

— Բայց Մարտինը շատ է հետաքրքրում ինձ,— շարունակեց Ռութը,— նախ այն պատճառով, որ նա, մի տեսակ, իմ խնամակալության տակ է, հետո. . . ես երբեք բարեկամ չեմ ունեցել երիտասարդների մեջ, թեպետ բոլորովին ճիշտ չէ, որ նա բարեկամ է։ Նա միաժամանակ և՛ բարեկամ է, և՛ հովանավորյալ։ Երբեմն, երբ նա երկյուղ է ազդում ինձ, թվում է, թե ես բուլդոգի հետ եմ խաղում՝ խոշոր բուլդոգի, որը մռնչում է և ժանիքները ցույց տալիս և, ահա, պատրաստ է թոկից կտրվելու։

Ռութը նորից լռեց, իսկ մայրը սպասում էր։

— Ես նաև հետաքրքրվում եմ նրանով, ինչպես... բուլդոգով։ Բայց նրանում խիստ շատ են լավ կողմերը. նրանում շատ կան և այնպիսի բաներ, որոնք ինձ կխանգարեին. . . այլ կերպ վերաբերվել նրան։ Տեսնում ես, որ ես մտածել եմ այդ բոլորի մասին։ Նա հայհոյում է, ծխում, խմում, բռնցքամարտի է մտնում. ինքն է պատմել ինձ այդ մասին, նույնիսկ ասել է, որ սիրում է ծեծկվել։ Նա բնավ էլ այն մարդը չէ, որին ես կուզենայի ունենալ. . . — Ռութի ձայնը կտրվեց, և նա մեղմ լրացրեց նախադասությունը,— որպես ամուսին։ Բացի այդ, նա չափից դուրս ուժեղ է։ Իմ սիրածը պիտի լինի նուրբ, բարեկազմ, գեղեցիկ, մազերը պիտի լինեն սև։ Ո՛չ, մի վախենա, ես չեմ սիրահարվի Մարտին Իդենին, դա ամենամեծ դժբախտությունը կլիներ ինձ համար։

— Ես դրա մասին չեմ խոսում,— խուսափողական տոնով ասաց մայրը,— բայց դու մտածե՞լ ես նրա մասին։ Ամեն տեսակետից այնքա՜ն անհարմար մարդ... և հանկարծ սիրի քեզ։

— Բայց նա... նա վաղուց է սիրում ինձ,– գոչեց Ռութը։

— Դա սպասելի էր,— սիրալիր ասաց միսիս Մորզը։— Մի՞թե կարելի է, որ քեզ ճանաչող որևէ մարդ չսիրի քեզ։

— Ա՛յ, Օլնեյն ատո՜ւմ է ինձ,— բացականչեց Ռութը։— Ես էլ ատում եմ Օլնեյին։ Երբ նա մոտենում է ինձ, զզվանք եմ զգում, չգիտեմ ինչու, մինչև անգամ եթե այդ զգացումն էլ չեմ ունենում նրա նկատմամբ, նա, համենայն դեպս, ատելի է ինձ համար։ Իսկ Մարտին Իդենի հետ ես լավ եմ զգում ինձ։ Դեռ ոչ ոք չի սիրել ինձ — «այնպես» չի սիրել, բայց չէ որ հաճելի է «այդպես» սիրվելը։ Հասկանո՞ւմ ես, սիրելի մայր, թե ինչ եմ ուզում ասել։ Հաճելի է զգալ, որ իսկական կին ես. . . – Ռութը թաքցրեց իր դեմքը մոր կրծքում։— Դու իհարկե կմտածես, որ ես սարսափելի հիմարություններ եմ ասում, բայց ես, համենայն դեպս, անկեղծորեն ասում եմ այն, ինչ զգում եմ։

Միսիս Մորզը և՛ վշտացավ, և՛ ուրախացավ։ Դուստրը՝ գեղեցիկ արվեստների բակալավրն անհետացավ, հիմա նրա առաջ նստած է կին դուստրը։ Փորձը հաջողվել էր։ Ռութի բնավորության մեջ նկատվող տարօրինակ պակասությունը վերացել էր առանց վտանգի, առանց հիվանդագին հետևանքների։ Այդ անշնորհք նավաստին կատարել է իր դերը, և թեպետ Ռութը նրան չի սիրում, բայց Մարտինը զարթեցրել է նրա մեջ կանացիությունը։

— Մարտինի ձեռքերը դողում են,— ասում էր Ռութը՝ ամոթից ծածկելով երեսը,— դա ծիծաղելի ու անմիտ է, բայց ես խղճում եմ նրան։ Իսկ երբ նրա ձեռքերը չափազանց ուժգին են դողում, իսկ նրա աչքերը փայլում են չափազանց վառ, ես խրատում եմ նրան և նշում նրա բոլոր սխալները։ Նա պաշտում է ինձ՝ այդ ես գիտեմ. նրա ձեռքերն ու աչքերը չեն ստում։ Իսկ այդ միտքը ինձ կարծես չափահաս կին է դարձնում՝ հենց միայն այդ միտքը։ Ես սկսում եմ զգալ, որ ունեմ մի բան, որ իրավացիորեն ինձ է պատկանում, և ես նմանվում եմ այն աղջիկներին. . . և երիտասարդ կանանց։ Գիտեմ, որ ես անցյալում նրանց նման չեմ եղել, և դա մտահոգում էր քեզ։ Այսինքն՝ դու ինձ չէիր ցույց տալիս քո մտահոգությունը, բայց ես նկատում էի... և ուզում էի, ինչպես Մարտին Իդենն է ասում, «ավելի լավ լինել»։

Դրանք սրբազան րոպեներ էին մոր և դստեր համար, և երեկոյան աղջամուղջին նրանց աչքերն արտասվակալում էին։ Ռութն անմեղ, սրտաբաց և անփորձ, մայրը՝ կաթոգին, հասկացող և սովորեցնող։

— Մարտինը քեզանից չորս տարով փոքր է,– ասաց մայրը,— նա դիրք չունի հասարակության մեջ. ոչ մի տեղ չի ծառայում և ռոճիկ չի ստանում, շատ անգործնական է։ Եթե նա քեզ սիրում է, պետք է մտածեր այն բանի մասին, որն իրեն հնարավորություն և իրավունք կտար ամուսնանալու քեզ հետ, և ոչ թե զբաղվել ինչ-որ պատմվածքներով և մանկական երազներով։ Վախենում եմ, որ նա երբեք խելահաս մարդ չդառնա։ Նա ձգտում չունի տղամարդուն վայել իր տեղը գրավելու կյանքում, ինչպիսի ձգտում ունեցել են քո հայրը, միստր Բեթլերը և առհասարակ մեր շրջանին պատկանող բոլոր մարդիկ։ Ինձ թվում է, որ Մարտին Իդենը երբեք դրամ չի վաստակելու։ Իսկ աշխարհն այնպես է կառուցված, որ դրամն անհրաժեշտ է, առանց դրամի երջանկություն չի լինում. իհարկե, ես խոսում եմ ոչ թե ահագին հարստության

մասին, այլ պարզապես որևէ մշտական եկամտի մասին, որ հնարավորություն է տալիս պատշաճ կյանք վարելու։ Նա ոչ մի անգամ չի՞ խոսել իր զգացումների մասին։

— Ոչ մի բառ. մինչև անգամ չի էլ փորձել, ես չէի թողնի, որ նա խոսի այդ մասին։ Ես նրան բոլորովին չեմ սիրում։

— Ուրախ եմ, որ այդպես է։ Ես չէի ցանկանա, որ իմ դուստրը, իմ անարատ դուստրը սիրի այդպիսի մի մարդու։ Չէ՞ որ աշխարհում շատ կան ազնիվ, կարգին և անբասիր մարդիկ։ Սպասիր մի քիչ, մի գեղեցիկ օր դու կհանդիպես այդպիսի մարդու և կսիրես նրան, և նա էլ քեզ կսիրի։ Դու երջանիկ կլինես նրա հետ այնպես, ինչպես ես երջանիկ եմ եղել քո հոր հետ։ Դու երբեք չպիտի մոռանաս մի բան. . .

— Ի՞նչ, մամա։

Միսիս Մորզի ձայնը դարձավ մեղմ ու քնքուշ.

— Երեխաներին։

— Ես մտածել եմ այդ մասին,— խոստովանեց Ռութը՝ հիշելով այն անկոչ երազանքը, որը երբեմն համակում էր նրան, և դարձյալ կարմրեց ամոթից։

— Միստր Իդենը չի կարող քո ամուսինը դառնալ հենց երեխաների պատճառով,— բազմանշանակ շեշտով ասաց միսիս Մորզը. – երեխաները պետք է ժառանգեն մաքուր արյուն, իսկ Մարտինը հազիվ թե կարողանա տալ նրանց այդ արյունը։ Հայրդ պատմել է ինձ նավաստիների կյանքի մասին, և. . . հասկանո՞ւմ ես։

Ռութը հուզմունքով սեղմեց մոր ձեռքը՝ զգալով, որ հասկանում է ամեն բան, թեև իր պատկերացրած սարսափելի և տարտամ բանը չէր ձևակերպվում որպես պարզորոշ միտք։

— Գիտես, մամա, ես ոչինչ չեմ անի՝ առանց քեզ ասելու,— սկսեց Ռութը. – միայն երբեմն դու ինքդ պետք է հարցնես ինձ, ինչպես ահա այսօր։ Ես դեռ վաղուց ուզում էի ասել քեզ այդ մասին, բայց չէի իմանում՝ ինչպես սկսել։ Դա, իհարկե, կեղծ ամոթխածություն է, բայց քեզ համար շատ հեշտ է օգնել ինձ։ Դու երբեմն պետք է հարցնես ինձ, հնարավորություն տաս ինձ արտահայտվելու։ Չէ՞ որ դու էլ կին ես, մամա,— հանկարծ ճչաց Ռութը՝ բռնելով մոր ձեռքերը և ուրախությամբ գիտակցելով այդ նոր, մինչև այժմ չգիտակցված հավասարությունը իր և մոր միջև։— Ես երբեք չէի մտածի այդպես, եթե դու չսկսեիր այդ խոսակցությունը։ Նախ պետք է, որ ես ինքս զգայի ինձ որպես կին, որպեսզի հասկանայի, որ դու էլ կին ես։

— Մենք երկուսս էլ կին ենք,— ասաց մայրը՝ գրկելով ու համբուրելով նրան,— երկուսս էլ կին ենք,— կրկնեց նա, երբ դուրս էին գալիս սենյակից իրար գրկած և հուզված՝ իրենց միջև նոր ծագած ընկերական մտերմության զգացումով։

— Մեր փոքրիկ դուստրը վերջապես կին դարձավ,– մի ժամ անց հպարտությամբ հայտարարեց միսիս Մորզն իր ամուսնուն։

– Այսինքն՝ դու ուզում ես ասել, որ նա սիրահարվա՞ծ է,— հարցրեց ամուսինը՝ հետաքրքրությամբ նայելով կնոջը։

— Ո՛չ, ուզում եմ ասել, որ նրան սիրում են,– պատասխանեց կինը ժպտալով։– Փորձը հաջողվեց, նրանում զարթնեց կինը։

— Այդ դեպքում պետք է հեռացնել Իդենին,— կարճ գործնական տոնով եզրակացրեց միստր Մորզը։

Բայց նրա կինը գլուխը շարժեց։

— Կարիք չկա, մի քանի օրից նա գնում է նավարկության, իսկ երբ կվերադառնա, Ռութը այստեղ չի լինի։ Մենք նրան կուղարկենք Կլարա մորաքույրի մոտ։ Ռութի համար շատ օգտակար կլինի մի տարի անցկացնել արևելքում, տեսնել այլ մարդկանց, այլ կյանք, փոխել կլիման, իրադրությունը։

Գլուխ XX

Մարտինը նորից համակվեց գրելու մարմաջով։ Անընդհատ պատմվածքների, բանաստեղծությունների գաղափարներ էին հղանում նրա ուղեղում, և նա կազմում էր համառոտ ուրվագծեր, որպեսզի ապագայում երբևէ, օգտագործի դրանք, բայց չէր գրում։ Դա նրա արձակուրդն էր, և նա վճռեց հատկացնել սիրո ու հանգստի և այդ բանը միանգամայն հաջողվեց։ Կյանքը աղբյուրի նման դարձյալ հորդում էր նրա մեջ, և Ռութը ամեն անգամ նրա հետ հանդիպելիս ենթարկվում էր նրա առողջության և ուժի հզոր ազդեցությանը։

— Զգույշ եղի՛ր,— նախազգուշացրեց նրան մայրը մի անգամ,— ինձ թվում է, որ դու չափազանց հաճախ ես տեսակցում Մարտին Իդենի հետ։

Բայց Ռութը, իբրև պատասխան, միայն ժպտաց։ Նա չափազանց ինքնավստահ էր, մանավանդ, որ մի քանի օրից Մարտինը նավագնացության էր մեկնելու, իսկ երբ նա վերադառնա, ինքն արդեն կլինի հեռու՝ արևելքում։ Այնուամենայնիվ, անսովոր հրապուրանք կար Մարտինի ուժի և առողջության մեջ։

Մարտինը գիտեր, որ Ռութը, ենթադրաբար, գնալու է արևելք, և հասկանում էր, որ պետք է շտապել։ Բայց նա բոլորովին չէր պատկերացնում իրեն, թե ինչպիսի մոտեցում պիտի ունենալ Ռութի պես աղջկա նկատմամբ։ Մարտինի նախկին ամբողջ փորձառությունը միայն դժվարացնում էր կացությունը։ Այն կանայք և աղջիկները, որոնց հետ նա սովոր էր գործ ունենալ, բոլորովին այլ էին։ Նրանք պարզ հասկանում էին, թե ինչ է սերը, ֆլիրտը, իսկ Ռութն այդ բոլորի մասին ոչինչ չգիտեր։ Ռութի անսովոր անարատությունը շշմեցնում էր Մարտինին, խոսելու շնորհքից զրկում, ակամա ներշնչում էր, որ ինքը անարժան է այդ աղջկան։ Կար և մի այլ հանգամանք, որը բավական շփոթեցնում էր նրան։ Ինքն էլ մինչև այժմ ոչ մի անգամ չէր սիրել։ Պատահում էր, որ կանայք դուր էին գալիս իրեն, մի քանիսով նա մինչև անգամ տարվում էր, բայց այդ բոլորն ամենևին էլ չէր կարելի կոչել սեր։ Բավական էր, որ նա անհոգ, տիրականորեն սուլեր, և նրանք անձնատուր էին լինում։ Դա նրա համար բոպեական ժամանց էր, պաաահականություն, մի տարրը այն բարդ խաղի, որից բաղկացած է տղամարդու կյանքը, ընդսմին երկրորդական մի տարր։ Իսկ այժմ, կյանքում առաջին անգամ, նա երկչոտ շփոթված, ամաչկոտ։ Չգիտեր, ինչպես սկսել, ինչ ասել իրեն կորցնելով սիրած աղջկա անվրդով անբիծության առաջ։

Երփներանգ, տարափոխիկ աշխարհում իր թափառումների ժամանակ Մարտինը սովորել էր մի իմաստուն կանոն. անծանոթ խաղ խաղալիս երբեք դու ինքդ մի կատարիր առաջին քայլը։ Գործնականում այդ կանոնը հազար անգամ արդարացրել է

իր ճշտությունը, միաժամանակ դա զարգացնում էր դիտողականությունը։ Մարտինը սովորեց կողմնորոշվել, չափել իր ուժերը, սպասել մինչև հակառակորդն իր թույլ կողմը հայտնաբերի։ Բռնցքամարտում նա նույնպես միշտ աշխատում էր շոշափել հակառակորդի թույլ կողմը։ Եվ այն ժամանակ արդեն փորձառությունն օգնում էր նրան խփել այդ կետին, խփել անվրեպ։

Հիմա էլ Ռութի նկատմամբ. նույնպես սպասում էր՝ ցանկանալով և չհամարձակվելով խոսք բանալ իր սիրո մասին։ Նա վախենում էր, թե կվիրավորի Ռութին, և ինքնավստահ չէր։ Սակայն, առանց իմանալու, ընտրել էր ուղիղ ճամփան։ Սերն աշխարհ է եկել հոդորոշ խոսքից առաջ և իր վաղ պատանեկության ընթացքում յուրացրել է այնպիսի ձևեր ու եղանակներ, որոնք երբեք չի մոռացել։ Հենց այդ նախնական եղանակներով էլ Մարտինը ձեռք էր բերում Ռութի բարեհաճությունը։ Սկզբում նա այդ անում էր անգիտակցաբար և միայն հետագայում գիտակցեց իր վարմունքը և հասկացավ ճշմարտությունը։ Մարտինի ձեռքի հպումը նրա ձեռքին ամեն տեսակ բառերից ավելի պերճախոս էր, նրա ուժի զգացումը ավելի զորեղ էր ազդում աղջկա վրա, քան տողերն ու հանգերը, ավելի ուժեղ, քան սիրահարների հարյուրավոր սերունդների բոցավառ զեղումները։ Բերանացի բացատրությունները կշոշափեն ամեն բանից առաջ Ռութի բանականությունը, մինչդեռ ձեռքի հպումը, անցողակի մոտիկությունը անմիջականորեն ազդում էին աղջկա մեջ թաքնված կանացի բնազդի վրա։ Ռութի բանականությունը նույնպես մատղաշ էր, ինչպես և ինքը։ Իսկ նրա բնազդը ծեր էր մարդկության չափ, մինչև իսկ ավելի ծեր։ Բնազդը ծնվել է այն վաղեմի ժամանակներում, երբ ծնվել է ինքը սերը, և նրա հինավուրց իմաստության ուժը հաղթահարում էր ավելի ուշ դարերի բոլոր նրբություններն ու խորամանկությունները։ Այդ պատճառով էլ Ռութի բանականությունը լուռ էր։ Ռութն ինքը չէր դիմում բանականությանը՝ առանց իրեն հաշիվ տալու, թե ինչպիսի մոգական ազդեցություն է գործում Մարտինը նրա սիրատենչ հոգու վրա։ Որ Մարտինը սիրում է նրան, դա արևի պես պարզ էր. և Ռութը հրճվում էր նրա սիրո դրսևորումներով, աչքերի փայլով, ձեռքերի դողոցով, նրա այտերի վրա հաճախ երևացող կարմրությամբ։ Երբեմն Ռութը կարծես մինչև իսկ հրահրում էր Մարտինին, բայց անում էր այդ այնպես երկչոտ և այնպես պարզամիտ կերպով, որ ոչ ինքը, և ոչ էլ Մարտինն չէին նկատում այդ։ Ռութը սարսռում էր իր կանացի ուժի ուրախալի գիտակցությունից ու, Եվայի նման, հրճվում էր՝ խաղալով նրա հետ և գրգռելով նրան։

Իսկ Մարտինը լռում էր, որովհետև չգիտեր, թե ինչպես խոսք բաց անի, որովհետև նրան համակած զգացումները չափազանց ուժեղ էին. լռում էր և շարունակում ելք փնտրել մտերմանալու անհամարձակ և անճարակ փորձեր անելով։ Նրա ձեռքի հպումը բավականություն էր պատճառում Ռութին, մինչև անգամ պարզ բավականությունից ավելի մի բան։ Մարտինը չգիտեր այդ, բայց զգում էր, որ ինքը ատելի չէ նրան։ Ճիշտ է, որ նրանք իրար ձեռք էին սեղմում միայն բարևելիս և հրաժեշտ տալիս, բայց նրանց մատները շատ հաճախ դիպչում էին իրար, երբ հեծանիվների հետ գործ ունեին, գիրք էին տալիս իրար և կամ միատեղ թղթատում էին։ Մի քանի անգամ պատահել էր, որ աղջկա մազերը շոշափել էին նրա այտերը, և կամ աղջիկը մի պահ սեղմվում էր նրան իր ուսով հակվելով գրքում իրենց հավանած տեղի վրա։ Ռութը մտովին ծիծաղում էր այն տարօրինակ զգացումների վրա, որոնք այդ պահերին համակում էին իրեն։ Օրինակ երբեմն նա ցանկանում էր զզզզել Մարտինի մազերը. Մարտինը, իր հերթին բուռն ցանկություն ուներ ընթերցումից հոգնած, գլուխը դնել նրա ծնկներին և փակ աչքերով երազել ապագայի մասին։ Քանի՜

անգամ էր պատահել կիրակնօրյա զբոսախնջույքներին, երբ Մարտինը դրել էր իր գլուխը որևէ աղջկա ծնկների և հանգիստ քնել թողնելով, որ նա պաշտպանի իրեն արևից և սիրահարված աչքով նայի իրեն՝ զարմանալով սիրո հանդեպ իր վեհ անտարբերության վրա։ Գլուխը դնել աղջկա ծնկներին, Մարտինի համար միշտ էլ ամենահասարակ բանն է եղել, իսկ հիմա, նայելով Ռութին, նա հասկանում էր, որ դա անհնարին է, անիրագործելի։ Բայց հենց այդ անկարելիության գիտակցությունը և այդ գիտակցությամբ պայմանավորված զսպվածությունը Մարտինին աննկատելիորեն առաջնորդեցին դեպի նպատակը։ Շնորհիվ այդ զսպվածության, նա ոչ մի անգամ Ռութի մեջ անհանգստություն չառաջացրեց։ Լինելով անփորձ և ամաչկոտ՝ նա չէր նկատում, թե իրենց հանդիպումներն ինչ վտանգավոր ուղղություն են ստանում։ Ռութն անգիտակցաբար տարվեց նրանով, իսկ նա, զգալով աճող մտերմությունը ուզում էր համարձակ լինել, բայց վախենում էր։

Սակայն մի օր Մարտինը համարձակվեց։ Գալով Ռութի մոտ՝ աղջկան գտավ իջեցրած վարագույրներով սենյակում. Ռութը գանգատվում էր սաստիկ գլխացավից։

— Ոչինչ չի օգնում,— ասաց աղջիկը՝ պատասխանելով նրա հարցումներին։— Իսկ բժիշկ Հոլլն արգելեց դեղ ընդունել։

— Ես ձեզ կբուժեմ առանց որևէ դեղի,– պատասխանեց Մարտինը,— իհարկե վստահ չեմ, բայց եթե ուզենաք, կարելի է փորձել։ Դա ամենասովորական մասաժն է։ Դա սովորեցրին ինձ Ճապոնիայում։ Ճապոնացիներն առաջնակարգ մասաժիստներ են։ Հետո ես տեսել եմ, որ փոփոխություններով, միևնույն բանն անում են նաև մալայացիները։ Այդ մասաժը նրանք անվանում են «լոմի-լոմի»։ Դա երբեմն ամեն տեսակ դեղից առավել լավ է։

Հենց որ Մարտինի ձեռքերը կպան նրա ճակատին՝ Ռութը հառաչելով ասաց.

— Շատ լավ է։

Կես ժամից հետո աղջիկը հարցրեց նրան.

— Դուք չհոգնեցի՞ք։

Այդ հարցումն ավելորդ էր, որովհետև նա գիտեր, թե ինչ է պատասխանելու Մարտինը. և Ռութը կիսաքուն վիճակում, հպատակվեց նրան։ Մարտինի մատներից հոսում էր բուժիչ ուժը՝ վանելով գլխացավը. համենայն դեպս, այդպես թվաց աղջկան։ Վերջապես ցավն այնքան մեղմացավ, որ Ռութը հանգիստ քնեց, և Մարտինը հեռացավ։

Երեկոյան աղջիկը նրան հայտնեց հեռախոսով.

— Ես մինչև երեկո քնեցի, դուք բոլորովին բուժեցիք ինձ, միստր Իդեն. չգիտեմ՝ ինչպես շնորհակալություն հայտնեմ ձեզ։

Մարտինը ուրախությունից և շփոթվածությունից հազիվ էր բառեր գտնում պատասխանելու, իսկ նրա ուղեղում շարունակ պար էր գալիս Բրաունինգի և Էլիզաբեթ Բարրեթի հիշողությունը։ Ինչ Բրաունինգն է արել իր սիրուհու համար, կարող է անել և ինքը՝ Մարտին Իդենը Ռութ Մորզի համար։ Վերադառնալով իր խցիկը՝ նա պառկեց անկողնին և սկսեց ընթերցել Սփենսերի «Սոցիոլոգիան»։ Բայց ընթերցումը չէր հաջողվում։ Նրա միտքն ու կամքն ամբողջովին գրավված էին սիրով, և շուտով (ինքն էլ չնկատեց, թե ինչպես) իրեն գտավ թանաքոտված փոքրիկ սեղանի

առաջ։ Եվ այդ երեկո նրա գրած սոնետը առաջինն էր՝ հաջորդ երկու ամսվա ընթացքում նրա գրած «Սոնետներ սիրո մասին» հիսուն բանաստեղծությունների սերիայից։ Նա գրում էր վսեմ երկասիրություն ստեղծելու ամենանպաստավոր հանգամանքներում, գրում էր սիրուց ոգեշնչված։

Այն ժամերը, երբ նա Ռութի հետ չէր տեսակցում, նվիրում էր «Սոնետներին» և ընթերցանությանը՝ իր մոտ տանը կամ ընթերցարանում, ուր նա ուշադիր ուսումնասիրում էր հանդեսների թարմ համարները, աշխատելով հասկանալ հրատարակիչներին, թե ինչ ձևի ու բովանդակության գրվածքներ են ընդունում նրանք։ Ռութի հետ անցկացրած ժամերը հավասարապես լի էին հույսերով և անորոշությամբ։ Մի շաբաթ անց այն օրից, երբ Մարտինը բուժեց Ռութի գլխացավը, Նորմանն առաջարկեց լուսնկա գիշերով նավակով շրջագայել Մերոիթ լճի վրա, իսկ Արթուրն ու Օլնեյը ուրախությամբ հավանություն տվեցին այդ ծրագրին։ Բացի Մարտինից, ոչ ոք չէր կարող վարել նավակը, դրա համար էլ նրան խնդրեցին ստանձնել նավապետի պարտականությունները։ Ռութը նստեց նրա կողքին նավակի հետևի կողմը, իսկ երեք երիտասարդները, տեղավորվելով մեջտեղի նստարանների վրա, սկսեցին անվերջ վիճել իրենց ինչոր գործերի մասին։

Լուսինը դեռ չէր ծագել, և Ռութը, նայելով աստղազարդ երկնքին և ոչ մի խոսք չփոխանակելով Մարտինի հետ, հանկարծ մենակություն զգաց և նայեց նրան։ Քամու թափը թեթևակի թեքեց նավակը, և Մարտինը, մի ձեռքով բռնելով ղեկադարձ լծակը և մյուս ձեռքով՝ կայմի պարանը, թեթևակի փոխեց ուղղությունը՝ աշխատելով շրջանցել ցցուն ափը։ Մարտինը չէր նկատում նրա հայացքը, և Ռութն ուշադիր նայում էր նրան՝ խորհրդածելով այն տարօրինակ քմահաճույքի մասին, որը դրդում է նրան, այդ արտասովոր ընդունակությունների տեր պատանուն, ժամանակ վատնել գրելու համար պատմվածքներ ու բանաստեղծություններ, որոնք միջակության մակարդակից վեր չէին բարձրանում։

Ռութի հայացքը սողաց Մարտինի հզոր վզի վրայով, որը աղոտ ուրվագծվում էր աստղերի լույսի տակ, նրա գեղանիստ գլխի վրայով, և նրա վիզը փաթաթվելու ծանոթ ցանկությունը նորից համակեց Ռութին։ Այդ նույն ուժը, որը աղջկան թվում էր անհաճո, միաժամանակ հրապուրում էր նրան։ Մենակության զգացումը ուժեղացավ, և Ռութը հոգնածություն զգաց։ Նավակի ճոճվելը ջղայնացնում էր նրան, և նա հիշեց, թե ինչպես Մարտինը գլխացավը բուժեց միայն հպումով։ Մարտինը նստած էր նրա կողքին, շատ մոտիկ, և նավակը, թեքվելով, կարծես հրում էր Ռութին դեպի նա։ Եվ Ռութը հանկարծ ցանկացավ կպչել Մարտինի հզոր կրծքին, նրանում հենարան գտնել իր համար. և, նախքան այդ ցանկությունը գիտակցելը, արդեն հակվեց՝ հպատակվելով դրան։ Թերևս դա նավակի ճոճվելու հետևանքն էր. Ռութը չգիտեր։ Նա երբեք էլ չիմացավ այդ։ Նա գիտեր միայն, որ սեղմվեց Մարտինին, և որ այժմ նա լավ ու հանգիստ էր զգում իրեն։ Եթե մինչև անգամ դրանում մեղավոր էր նավակի ճոճվելը, Ռութն այնուամենայնիվ չէր ուզում ետ քաշվել Մարտինից։ Նա սեղմվեց Մարտինին և շարունակում էր սեղմվել մինչև իսկ այն ժամանակ, երբ նա փոխեց դիրքը, որպեսզի Ռութն ավելի հանգիստ նստի։

Ռութի կողմից դա անմտություն էր, բայց նա չէր ուզում կշռադատել այդ անմտությունը։ Նա արդեն նախկին Ռութը չէր. նա կին էր, և նրանում խոսում էր հենարան ունենալու կանացի պահանջը. ճիշտ է, որ նա միայն թեթևակի սեղմվեց Մարտինին, բայց այդ կարիքը բավարարված էր։ Նրա հոգնածությունը միանգամից

անցավ։ Մարտինը լռում էր. նա վախենում էր ցրել այդ կախարդանքը։ Նրա զսպվածությունն ու երկչոտությունը օգնում էին նրան լռելու, բայց նրա գլուխը պտտվում էր և մտքերը շփոթ էին։ Նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչ պատահեց։ Դա չափազանց հրաշալի էր, դա չէր կարող տեղի ունենալ արթուն ժամանակ։ Նա դժվարությամբ էր զսպում իր ցանկությունը՝ բաց թողնել պարանն ու ղեկադարձ լծակը և աղջկան սեղմել իր կրծքին։ Բայդ նա բնազդաբար զգում էր, որ դա կփչացներ ամբողջ գործը, և մտովի շնորհակալ էր ճակատագրից, որ իր ձեռքերը զբաղված են։ Սակայն նա գիտակցաբար դանդաղեցրեց նավակի ընթացքը, առանց խղճի խայթ զգալով բաց թողնելով առագաստը, որպեսզի ինչքան կարելի է երկար պրկի առագաստապարանը։ Նա գիտեր, որ հալսի փոփոխման դեպքում ստիպված կլինի այլ տեղ գնալ նստել. և աղջկա մոտիկությունը կխանգարվի։ Այդ ամենը նա անում էր փորձառու ձեռքով, առանց ամենափոքր կասկած առաջացնելու վիճողների մեջ։ Նա օրհնում էր իր ամբողջ դժվարին նավաստիական կյանքը, որ տվել էր նրան՝ լիճը, նավակը և քամին իր կամքին հպատակեցնելու ունակությունը և հիմա թույլ էր տալիս երկարաձգել այդ մոտիկությունը իր սիրած աղջկա հետ հիանալի լուսնկա գիշերով։

Երբ լուսնի առաջին ճառագայթը լուսավորեց նրանց իր մարգարտյա շողքով, Ռութը ետ քաշվեց Մարտինից և, ետ քաշվելով, զգաց, որ նա էլ նույն բանն արեց։ Երկուսն էլ ուզում էին թաքցնել այդ ամենը մյուսներից, դա պիտի մնար իբր գաղտնիք իրենց մեջ։ Ռութն այժմ նստած էր մի կողմ, այտերը բոցավառ, սոսկումով մտածելով պատահածի մասին։ Նա արեց այնպիսի մի բան, որը չէր կարող խոստովանել ո՛չ եղբայրներին, ո՛չ Օլնեդին։ Ինչպե՞ս էր կարողացել անել այդ։ Դեռ երբեք այդպիսի բան տեղի չէր ունեցել նրա հետ, թեև նա շատ անգամ էր լուսնկա գիշերներով նավակով ման եկել երիտասարդների հետ։ Մինչև անգամ այդպիսի ցանկություն չէր առաջացել նրանում։ Նա ամաչում և սոսկում էր այդ զարթնող կանացիությունից։ Նա թաքուն նայեց Մարտինին, որը այդ ընպեին զբաղված էր նավակը դարձնելով, և պատրաստ էր ատել այդ երիտասարդին նրա համար, որ իրեն դրդեց կատարել այդպիսի չմտածված և ամոթալի մի արարք։ Եվ հատկապես այդ երիտասարդը՝ Մարտին Իդենը։ Թերևս իր մայրը իրոք իրավացի է, և իրենք հաճախակի են տեսակցում։ Ռութն իսկույն հաստատ վճռեց, որ դա այլևս երբեք չի կրկնվի, իսկ հետագայում կաշխատի ավելի քիչ հանդիպել Մարտինին։ Նա մինչև անգամ մի անհեթեթ միտք հղացավ. խաբել նրան, մի անգամ հարևանցի ասել նրան, երբ առիթը ներկայանա, որ նավակում լուսնի ծագելուց առաջ գլուխը պտույտ եկավ։ Բայց նա միաժամանակ հիշեց, թե ինչպես իրարից ետ քաշվեցին, հենց որ երևաց մերկացուցիչ լուսինը, և հասկացավ, որ Մարտինը նրան չի հավատա։ Բոլոր հետագա օրերին Ռութը կորցրել էր գլուխը, նա դադարեց իր զգացումները վերլուծելուց, դադարեց մտածել այն մասին, թե ինչ է տեղի ունենում իր հետ և ինչ է սպասում իրեն, կարծես տենդից բռնված լսում էր բնության գաղտնի՝ մերթ սարսռազդեցիկ, մերթ դյութիչ կոչը։ Բայց նա ուներ հաստատ մի որոշում, որը նրան վստահություն էր ներշնչում. թույլ չտալ, որ Մարտինը խոսի սիրո մասին։ Քանի Մարտինը լռում է, ամեն ինչ բարեհաջող է. մի քանի օրից նա կհեռանա ծովագնացության։ Ի միջի այլոց, եթե նա մինչև անգամ խոսք բաց անի սիրո մասին, միևնույն է, ոչինչ չի դուրս գա։ Չէ՞ որ ինքը չի սիրում Մարտինին։ Իհարկե, մի կես ժամ դա բավական տանջանք կպատճառի Մարտինին և բավական դժվարություններ իրեն՝ Ռութին, որովհետև նա առաջին անգամ է լսելու սիրո հայտարարություն։ Բավական էր միայն այդ միտքը, որպեսզի Ռութի սիրտը

սկսեր հրճվանքով բաբախել։ Նա իսկական կին է դարձել և տղամարդը նրա ձեռքն է խնդրում։ Նրանում ամեն ինչ, որ կանացի է, պատրաստ էր պատասխանել այդ կոչին։ Սարսուռը պատեց նրա ամբողջ էությունը. միևնույն միտքը աննահանջ դառնում էր նրա գլխում, ինչպես թիթեռը՝ լույսի շուրջը։ Ռութն այնքան էր առաջ գնացել իր մտքերով, որ արդեն պատկերացնում էր իրեն, թե ինչպես Մարտինը պաշտոնական առաջարկ է անում. նա Մարտինի բերանը խոսք էր դնում, իսկ ինքը մի քանի անգամ կրկնում էր իր մերժումը՝ աշխատելով հնարավոր չափով մեղմացնել այն, օգնության կանչելով Մարտինի բնածին ազնիվ արիությունը։ Ամենից առաջ նա պետք է թողնի ծխելը։ Ռութը առանձնապես կպնդի դրա վրա։ Բայց ո՛չ, ո՛չ, նա բնավ թույլ չի տա Մարտինին խոսել սիրո մասին։ Դա Ռութից է կախված, և նա խոստացել է այդ իր մորը։ Կարմրելով և ամբողջ մարմնով դողալով Ռութը ափսոսանքով վանում էր անթույլատրելի երազները։ Նրան հարկավոր է հետաձգել սիրո իր առաջին բացատրությունը ավելի հարմար ժամանակի և մինչև ավելի արժանավոր թեկնածուին հանդիպելը։

Գլուխ XXI

Վրա հասան հիանալի օրեր, տաք և հաճելի, որ հաճախ լինում են Կալիֆորնիայում ուշ ամռանը, երբ արևը կարծես մշուշով է պատած և մեղմ քամին հազիվ է շարժում նիրհուն օդը։ Թեթև, շուշանաթույր մառախուղը, կարծես գույնզգույն թելերից հյուսած, նստել է ձորերում, բլուրների վրա, որպես մշուշի բիծ. իսկ ծովածոցից այն կողմ տարածվել է Սան-Ֆրանցիսկո քաղաքը։ Ծովածոցը պսպղում էր, ինչպես հալած մետաղի մի շերտ, որի վրա տեղ-տեղ երևում էին՝ մերթ անշարժ, մերթ դանդաղորեն հոսանքի ուղղությամբ սահող նավերի առագաստները։ Հեռվում, արծաթագույն մառախուղում, բարձրանում էր Թամալփայսը, Ոսկի Դարպասը նեղ արահետի նման երկարել էր մայր մտնող արևի ճառագայթների տակ, իսկ նրա հետևում կապույտին էր տալիս Խաղաղ օվկիանոսի անսահման տարածությունը, հորիզոնում պատած հոծ ու սպիտակ ամպերով, որոնք մոտալուտ ձմեռվա նախագուշակներն էին։

Արդեն ժամանակն էր, որ ամառն անցներ, բայց դեռևս դանդաղում էր այստեղ՝ բլուրների մեջ, խտացնելով ձորերի բոսոր գույները, և, հոգնածության ու հափրության մշուշասքող պատանքի տակ, հանգիստ ու կամաց մեռնում էր՝ ուրախանալով, որ ապրել է և որ իր կյանքն արգասաբեր է եղել։ Իրենց սիրելի բլրալանջին նստած էին Մարտինն ու Ռութը, իրար շատ մոտիկ՝ գլուխները խոնարհած գրքի էջերին։ Մարտինը կարդում էր բարձրաձայն, իսկ Ռութը լսում էր սիրային բանաստեղծություններ՝ գրված այն կնոջ կողմից, որը սիրում էր Բրաունինգին այնպես, ինչպես կարող են սիրել միայն սակավաթիվ կանայք։

Բայց ընթերցումը դանդաղ էր առաջ գնում։ Չափազանց ուժեղ էր բնության մեջ մարող գեղեցկության թովչանքը։ Տարվա ոսկի եղանակը մեռնում էր այնպես, ինչպես ապրել էր իբրև գեղեցիկ և չզղջացող մեղավոր կին, և թվում էր, թե շրջապատի օդն իսկ արբեցած էր քաղցր հիշողությունների խոնջանքով։ Այդ խոնջանքը թափանցում էր Մարտինի և Ռութի արյան մեջ և կամազուրկ էր անում նրանց, ծիածանի միգով էր պատում բանականությունը և բարոյական սկզբունքները։ Մարտինն անձնատուր էր լինում արբեցնող թուլությանը, ու երբեմն հուր էր հոսում նրա երակներով։ Նրանց

գլուխները բոլորովին մոտեցան, և երբ պատահական քամուց Ռութի մազերը կպչում էին նրա այտերին, գրքի տողերը սկսում էին շաղվել նրա աչքի առաջ։

— Իմ կարծիքով, դուք ինքներդ էլ չեք լսում ինչ-որ կարդում եք,— ասաց Ռութը, երբ նա հանկարծ շփոթվեց ու կորցրեց կարդացած տեղը։ Մարտինը նայեց նրան բոցավառ աչքերով, բայց առանց իրեն մատնելու՝ պատասխանեց.

—– Դուք էլ չեք լսում։ Ինչի՞ մասին էր վերջին սոնետը։

— Չգիտեմ,— ծիծաղեց Ռութը։— Արդեն մոռացա։ Այլևս չարժե կարդալ, շատ է գեղեցիկ օրը։

— Մենք երկար ժամանակ ման գալ չենք կարող,– ասաց Մարտինը լրջորեն,— այնտեղ՝ հորիզոնում, փոթորիկ է պատրաստվում։

Գիրքն ընկավ Մարտինի ձեռքից, և նրանք լուռ նստած էին՝ նայելով նիրհող ծովածոցին երազկոտ, չտեսնող աչքերով։ Ռութը գաղտագողի նայեց Մարտինի վզին։ Ինչ-որ ուժ, ավելի տիրական, քան ձգողականության օրենքը, ճակատագրի պես հզոր, հանկարծ կլանեց ու տարավ նրան։ Աղջկան հարկավոր էր միայն մի մատնաչափ կռանալ ուսով նրա ուսին կպչելու համար, և դա պատահեց Ռութի կամքից անկախ։ Նա կպավ Մարտինին այնքան թեթև, որքան թիթեռը կկպչի ծաղկին, և անմիջապես զգաց փոխադարձ հպում՝ նույնքան թեթև, զգաց, թե ինչպես Մարտինի ուսը սեղմվեց նրան, և ինչպես սարսուռ անցավ երիտասարդի ամբողջ մարմնով։ Ռութին հարկավոր էր այդ բոպեին ետ քաշվել, բայց նա արդեն չէր հնազանդվում իրեն։ Այն բոլորը, ինչ անում էր նա, կատարվում էր ինքնաբերաբար, առանց նրա կամքի մասնակցության։ Ռութն արդեն ոչնչի մասին չէր մտահոգվում՝ հափշտակված լինելով բերկրալի խելահեղությամբ։

Մարտինի ձեռքն անվճռականորեն երկարեց և գրկեց նրա իրանը։ Ռութը սպասում էր տանջալից հրճվանքով, առանց իմանալու, թե ինչի էր սպասում. նրա շրթունքներն այրվում էին, սիրտը տրոփում էր, արյունն ավելի ու ավելի արագ էր շրջան անում։ Մարտինը քնքուշ ու կամաց ձգում էր աղջկան դեպի իրեն՝ ավելի ամուր գրկելով նրան։ Ռութն այլևս չէր կարող սպասել։ Նա ջղաձգորեն հառաչեց և անգիտակից շարժումով գլուխը գցեց նրա կրծքին։ Մարտինն արագ հակվեց, և նրանց շրթունքներն իրար հանդիպեցին։

Երևի դա է սերը, մտածեց Ռութը, երբ մի պահ նրան վերադարձավ գիտակցությունը. եթե դա սեր չէ, այդ դեպքում չափազանց ամոթալի բան է։ Իհարկե, դա կարող է լինել միայն սերը։ Նա սիրում էր այս մարդուն, որի ձեռքերը գրկել էին նրան, որի շրթունքերը սեղմված էին իր շրթունքներին։ Աղջիկն ավելի ամուր հպվեց նրան՝ բնազդական ու հարմարվող մի շարժումով, և հանկարծ համարյա պոկ գալով նրա գրկախառնումից, վճռականորեն և ինքնամոռացությամբ՝ ձեռքերով փաթաթվեց Մարտին Իդենի արևակեզ վզին։ Եվ բավարարված ցանկության ուրախությունն այնքան ուժեղ, այնքան սուր էր, որ հաջորդ ակնթարթում նա մեղմիկ հառաչանքով ձեռքերը բացեց և գրեթե անզգա ընկավ նրա գիրկը։

Արդեն երկար Ժամանակ էր անցել, բայց նրանք ոչ մի խոսք չէին փոխանակել։ Երկու անգամ Մարտինը կռացավ և համբուրեց նրան, և ամեն անգամ աղջկա շրթունքները երկչոտությամբ ընդառաջ էին գնում համբույրին, իսկ մարմինը բնազդաբար հարմար ու հանգիստ դիրք էր փնտրում։ Ռութը չէր կարողանում պոկվել նրանից, և Մարտինը լուռ նստած էր՝ պահելով նրան իր գրկում և չտեսնող աչքերը հառելով ծովածոցի այն

կողմը ձգվող ահագին քաղաքին։ Այս անգամ նրա աչքին ոչ մի տեսիլ չէր պատկերանում։ Նա տեսնում էր միայն գույներն ու վառ ճառագայթները՝ տաք, ինչպես այդ հրաշալի օրը, ջերմ՝ ինչպես նրա սերը։ Նա հակվեց դեպի աղջիկը, և Ռութը սկսեց խոսել.

— Դուք ե՞րբ սիրեցիք ինձ,— հարցրեց նա շշնջյունով։

— Առաջին օրվանից, հենց առաջին անգամ, որ ձեզ տեսա։ Դեռ այն ժամանակ սիրեցի, և դրանից հետո օրեցօր ավելի ուժգին եմ սիրել։ Իսկ հիմա առավել ուժգին եմ սիրում, իմ թանկագին։ Ես համարյա խելագարվում եմ։ Գլուխս պտտվում է երջանկությունից։

— Մարտի՛ն, սիրելի՛ս. որքա՛ն ուրախ եմ, որ կին եմ,— ասաց նա խոր հառաչանքով։

Մարտինը նորից պինդ սեղմեց նրան իր գրկում, հետո մեղմ հարցրեց.

— Իսկ դո՞ւք, ե՞րբ հասկացաք առաջին անգամ։

— Օ՜, ես վաղուց եմ հասկացել այդ, գրեթե իսկույն։

— Նշանակում է, ես կույր եմ եղել, ինչպես չղջիկ,— ճչաց Մարտինը, և նրա ձայնում սրտնեղություն զգացվեց։— Ես դա կռահեցի միայն հիմա, երբ համբուրեցի ձեզ։

— Այդ չէի ուզում ասել։— Աղջիկը մի քիչ ետ քաշվեց և նայեց նրան։— Ես արդեն վաղուց էի հասկացել, որ դուք սիրում եք ինձ։

– Իսկ դո՞ւք,– հարցրեց Մարտինը։

– Այդ բանն ինձ համար պարզվեց գրեթե հանկարծ։— Ռութը խոսում էր շատ մեղմ, նրա աչքերը մշուշով պատվեցին, այտերը վարդագույն դարձան.— չէի հասկանում, մինչև որ դուք գրկեցիք ինձ, և երբեք չէի կարծում, թե կարող եմ ձեզ հետ ամուսնանալ, Մարտին։ Ինչո՞վ դյութեցիք դուք ինձ։

— Չգիտեմ,— ժպտաց նա,— թերևս միայն իմ սիրով։ Իմ սերը կարող էր քարը հալեցնել, ուր մնաց՝ կենդանի կնոջ սիրտը։

— Այդ բոլորը դեռևս նման չէ սիրո, ինչպես ես էի պատկերացնում,— մտածկոտ ասաց Ռութը։

— Իսկ դուք ինչպե՞ս էիք պատկերացնում։

— Ես չէի կարծում, որ սերն այդպես է լինում։

Աղջիկը մի վայրկյան նայեց նրա աչքերին և ապա ասաց՝ հայացքը գետնին հառած։

— Ես ոչինչ չէի հասկանում։

Մարտինը նորից ցանկացավ դեպի իրեն քաշել Ռութին, բայց վարանեց, երկյուղ կրելով, որ կվախեցնի նրան, և միայն նրան գրկած ձեռքը ակամա ցնցվեց թեթևակի։ Այն ժամանակ աղջիկն ինքը ձգվեց դեպի նա, և նրանց շրթունքները դարձյալ ձուլվեցին մի երկար համբույրով։

— Ի՞նչ կասեն իմ ծնողները. . . – հարցրեց նա հանկարծական հուզմունքով։

— Չգիտեմ, բայց հենց որ կամենաք, հեշտությամբ կարող ենք իմանալ։

— Իսկ եթե մայրիկս չհամաձայնի. ես ոչ մի կերպ չեմ համարձակվի ասել նրան։

— Լավ, ես կասեմ,— արիաբար առաջարկեց Մարտինը։— Ինձ այնպես է թվում, թե ձեր մայրն ինձ չի սիրում, բայց դա ոչինչ, ես կկարողանամ նրա բարեհաճությունը նվաճել։ Նա, ով նվաճեց ձեզ, կարող է նվաճել ում ուզենա, իսկ եթե այդ կհաջողվի. . .

— Այդ դեպքո՞ւմ։

— Միևնույն է, մենք իրար կպատկանենք. բայց ես վստահ եմ, որ ձեր մայրը կհամաձայնի, նա չափազանց ուժգին է սիրում ձեզ։

— Ես չէի ուզենա կոտրել նրա սիրտը,— մտածկոտ ասաց Ռութը։

Մարտինն ուզում էր ասել, որ մայրական սիրտն այդպես հեշտ չի կոտրվում, բայց դրա փոխարեն ասաց.

— Չէ՞ որ սերն աշխարհում ամեն բանից վեհ է։

— Գիտե՞ք, Մարտին, ես երբեմն վախենում եմ ձեզանից։ Ես հիմա էլ եմ վախենում, երբ մտածում եմ, թե ով եք դուք և ինչ եք եղել անցյալում։ Դուք, շատ լավ պետք է վարվեք ինձ հետ։ Մի՛ մոռացեք, որ ես դեռ միանգամայն երեխա եմ, ես դեռ ոչ ոք ի չեմ սիրել։

— Ես էլ, երկուսս էլ երեխաներ ենք։ Եվ մենք շատ երջանիկ ենք. չէ՞ որ մեր առաջին սերը փոխադարձ եղավ։

— Բայց դա չի կարող այդպես լինել,— աղաղակեց հանկարծ աղջիկը՝ արագ և ուժգին մի շարժումով ազատվելով նրա ձեռքից,— չի կարող պատահել, որ դուք. . . Չէ՞ որ դուք նավաստի եք եղել, իսկ ես գիտեմ, որ նավաստիները. . .

Ռութի ձայնը կտրվեց։

— Սովոր են կին ունենալ ամեն նավահանգստում,– նախադասությունը լրացրեց Մարտինը նրա փոխարեն,– այդ էիք ուզում ասել։

— Այո,— մեղմաձայն պատասխանեց աղջիկը։

— Այդ հո սեր չէ՞,— առարկեց նա հեղինակավոր շեշտով։— Ես եղել եմ շատ նավահանգիստներում, բայց երբեք չեմ զգացել սիրո նմանվող որևէ բան՝ մինչև ձեզ հանդիպելս։ Գիտե՞ք, երբ ես առաջին անգամ ձեր տնից վերադառնում էի, քիչ էր մնացել, որ ինձ ձերբակալեին։

— Ինչպե՞ս թե ձերբակալեին։

— Շատ պարզ։ Ոստիկանը կարծեց, թե հարբած եմ։ Ես իրոք որ հարբած էի... սիրուց։

— Սակայն մենք շեղվում ենք։ Դուք ասացիք, որ մենք երկուսս էլ երեխաներ ենք, իսկ ես ասացի, որ դա չի կարող լինել։ Ահա թե ինչի մասին էր խոսքը։

— Չէ՞ որ ես ձեզ պատասխանեցի, որ անցյալում ոչ ոքի չեմ սիրել,– առարկեց նա,– դուք իմ առաջին, իսկապես առաջին սերն եք։

— Այնուամենայնիվ, դուք նավաստի եք եղել,— պնդում էր աղջիկը։

— Բայց և այնպես առաջին անգամ ձեզ եմ սիրել։

— Այո, բայց չէ՞ որ եղել են կանայք... ուրիշ կանայք. . . օ՜հ։— Եվ նա հանկարծ սկսեց դառն արտասուք թափել՝ դրանով խիստ զարմացնելով Մարտինին, այնպես որ կարիք եղան բավական շատ համբույրներ նրան հանգստացնելու համար։

Մարտինն ակամա մտաբերեց Կիպլինգի մի տողը. «Բայց նշանավոր լեդին և Ջուդի օ'Գրեդին մյուս բոլոր բաներում հավասար են»։ Մարտինը մտածեց, որ էականում դա ճիշտ է, թեև նրա ընթերցած վեպերն այլ կերպ էին մտածել տալիս։ Այդ վեպերի հիման վրա նա այն գաղափարը կազմեց, որ բարձր դասի մեջ դեպի կինը տանող միակ ճամփան՝ նրան պաշտոնապես առաջարկ անելն է։ Այն միջավայրում, որի ծնունդ է ինքը, աղջիկների և տղաների համար գրկախառնումներն ու փաղաքշանքները սովորական բաներ են, իսկ բարձրագույն դասակարգի նրբազգաց ներկայացուցիչների միջև սիրո արտահայտության նմանօրինակ ձևերն անհնար էին թվում նրան։ Դա նշանակում է, որ վեպերը ստում են. նա հենց այս րոպեին տեսավ դրա ապացույցը։ Միևնույն անձայն փաղաքշանքը նույն տպավորությունն է առաջացնում և՛ խեղճ բանվորուհիների, և՛ բարձրագույն հասարակության պատկանող աղջիկների մեջ։ Չնայած արտաքին տարբերությանը, նրանք «մյուս բոլոր բաներում հավասար են»։ Նա ինքն էլ կարող էր այդ եզրակացությանը հանգել, եթե հիշեր Հերբերթ Սփենսերին։ Եվ մխիթարելով Ռութին փայփայանքով և համբույրներով՝ Մարտինը բավականությամբ կանգ էր առնում այն մտքի վրա, որ «նշանավոր լեդին և Ջուդի օ'Գրեդին մյուս բոլոր բաներում հավասար են»։ Այդ միտքը Ռութին մոտեցնում էր նրան, ավելի մատչելի դարձնում աղջկան։ Ռութի գեղեցիկ մարմինը, միևնույն է՝ մարմին է, ինչպես այլ որևէ մարմին։ Նրա ամուսնությունը Ռութի հետ բոլորովին էլ անհնարին չէ։ Նրանց միակ տարբերությունը մնում էր դասակարգերի տարբերությունը, բայց դա էլ վերջ ի վերջո զուտ արտաքին զանազանություն է. կարելի է նկատի չառնել այդ։ Չէ՞ որ Մարտինը կարդացել է հռոմեական մի ստրուկի մասին, որը բարձրացել է մինչև կայսերական ծիրանիի պատմուճանը։ Եթե դա պատահել է, ինչո՞ւ ինքն էլ չի կարող բարձրանալ մինչև Ռութը։ Անարատության, անբիծության, կուլտուրայի և հոգեկան գեղեցկության կեղևի տակ՝ Ռութի մեջ թաքնված է կանացի սովորական բնություն, ճիշտ այնպիսին, ինչպիսին գոյություն ունի Լիզզի Քոննոլլիի և աշխարհի երեսին գտնվող նման բոլոր աղջիկների մեջ։ Այն ամենը, ինչ հնարավոր էր նրանց համար, հնարավոր է և Ռութի համար։ Նա կարող է սիրել, ատել. . . հավանական է, Ռութն էլ է ունեցել հիստերիա. վերջապես՝ նա կարող է խանդել, և արդեն խանդում է՝ մտածելով Մարտինի անցյալում ունեցած նավահանգստային սիրուհիների մասին։

– Եվ բացի այդ, ես ձեզանից մեծ եմ տարիքով,— հանկարծ ասաց Ռութը՝ նայելով նրա աչքերին,— ձեզանից երեք տարով մեծ եմ։

— Բայց և այնպես դուք երեխա եք. իսկ կենցաղային փորձառությամբ ես ձեզանից երեսուներեք տարով եմ մեծ,– առարկեց Մարտինը։

Իրականում, իհարկե, երկուսն էլ երեխաներ էին ամեն բանում, որ վերաբերում էր սիրո հարցերին և նրանք երեխայաբար, անճարակ ու միամիտ արտահայտում էին իրենց զգացմունքները, չնայած Ռութ ի համալսարանական դիպլոմին և գիտական աստիճանին, չնայած Մարտին փիլիսոփայական գիտելիքներին և կյանքի դժնդակ փորձառությանը։

Նրանք նստել էին՝ մայր մտնող արևի ցոլքով լուսավորված, խոսակցելով այնպես, ինչպես սովորաբար զրուցում են սիրահարները։ Նրանք հիանում էին սիրո հզոր հրաշքով և ճակատագրով, որը մոտեցրեց իրենց, և հաստատ հավատում էին, որ իրար սիրում են այնպես, ինչպես աշխարհում դեռ ոչ ոք չի սիրել։ Նրանք անդադար վերհիշում էին իրենց առաջին հանդիպումը՝ աշխատելով վերակենդանացնել իրարից

ստացած տպավորությունները, ջանալով ճշգրիտ որոշել, թե ինչ էին մտածում և զգում այն ժամանակ։

Արևմուտքում ամպերը ծածկեցին մայր մտնող արևը։ Հորիզոնում երկինքը շառագունեց, չորս կողմ ամեն բան խորասուզվեց այդ գույնի մեջ, և Ռութը երգեց. «Մնաս բարո՛վ, երջանիկ օր»։ Նա երգում էր՝ գլուխը դրած Մարտինի ուսին, իսկ ձեռքերը՝ նրա ձեռքերի մեջ, և նրանցից յուրաքանչյուրը այդ պահին իր ձեռքին ուներ մյուսի սիրտը։

Գլուխ XXII

Եթե միսիս Մորզը մինչև անգամ չունենար մայրական նրբազգացություն, այդ դեպքում էլ հեշտությամբ կկռահեր ամեն բան՝ Ռութին տեսնելուն պես։ Ամեն բանից ավելի պերճախոս էին աղջկա այտերի շառագույնը և ուրախություն ու հաղթական ցնծություն արտացոլող փայլուն աչքերը։

— Ի՞նչ է պատահել,— հարցրեց միսիս Մորզը այնքան սպասելուց հետո, մինչև որ Ռութը անկողին մտավ։

— Դու գուշակեցի՞ր,— իր հերթին հարցրեց Ռութը դողդոջուն ձայնով։

Փոխանակ պատասխանելու, մայրը քնքշորեն գրկեց նրան և ձեռքով շոյեց նրա մազերը։

— Նա ոչինչ չասաց,— բացականչեց Ռութը,– ես բոլորովին չէի ուզում, որ այդ բանը պատահի, և ես ոչ մի կերպ նրան թույլ չէի տա խոսելու, բայց նա ոչինչ չասաց։

— Եթե նա ոչինչ չի ասել, ոչինչ էլ չէր կարող պատահել։

— Այնուամենայնիվ պատահեց։

— Ի սեր աստծո, զավակս, ի՜նչ ես շաղակրատում,— բացականչեց միսիս Մորզը,— ի՞նչ է պատահել, բանն ինչո՞ւմն է։

Ռութը զարմացած նայեց մորը։

— Ես կարծում էի, թե դու արդեն գուշակեցիր,— ասաց նա. – Մարտինն ու ես հարս ու փեսա ենք։

Միսիս Մորզը հռհռաց այնպիսի մի ծիծաղով, որը արտահայտում էր երկմտություն և սրտնեղություն։

— Բայց նա ոչինչ չասաց,— շարունակեց Ռութը,— նա պարզապես սիրում է ինձ, ուրիշ ոչինչ։ Ինձ համար էլ դա նույնքան անսպասելի էր, ինչպես և քեզ համար։ Նա ոչ մի բառ չասաց. պարզապես գրկեց ինձ, և ես. . . և ես միանգամայն գլուխս կորցրի։ Նա համբուրեց ինձ, ես էլ նրան... այլ կերպ չէի կարող, ես պիտի համբուրեի նրան։ Եվ հասկացա, որ սիրում եմ նրան։

Ռութը լռեց՝ սպասելով, որ մայրը համբուրի իրեն, բայց միսիս Մորզը չարագուշակ լռություն էր պահպանում։

— Իհարկե, դա սոսկալի է, ես հասկանում եմ,– սկսեց Ռութը ընկճված ձայնով։— Չգիտեմ, թե դու կարո՞ղ ես ինձ ներել, բայց ես այլ կերպ վարվել չեմ կարող։ Մինչև այդ րոպեն ես չէի կարծում, թե սիրում եմ նրան։ Դու ինքդ ասա այդ մասին հորս։

— Թերևս ավելի լավ է ոչինչ չասել հորդ։ Ես ինքս կխոսեմ Մարտին Իդենի հետ և կբացատրեմ նրան ամեն բան. նա կհասկանա և կազատի քեզ տված խոսքիցդ։

— Ո՛չ, ո՛չ,— աղաղակեց Ռութը եռանդագին,– ես չեմ ուզում, որ նա ինձ ազատի։ Ես սիրում եմ նրան, իսկ սիրելը այնքա՜ն հաճելի է. . . ես կամուսնանամ նրա հետ, իհարկե, եթե դուք ինձ թույլ տաք։

— Քո հայրն ու ես այլ ծրագիրներ ունենք։ Ռութ, սիրելի՜ս ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, մի կարծիր, թե մենք որևէ մեկին փաթաթում ենք քո վզին։ Մենք պարզապես ուզում ենք, որ դու մեր շրջանից մեկի հետ ամուսնանաս, իսկական ջենտլմենի հետ, որին բոլորը հարգում են, որին դու ինքդ կընտրես, երբ սիրես։

— Բայց չէ՞ որ ես արդեն սիրում եմ Մարտինին,– աղիողորմ շեշտով առարկեց Ռութը։

— Մենք ոչ մի կերպ չենք ուզում ազդել քո ընտրության վրա, բայց դու մեր աղջիկն ես, և մենք չենք կարող հանգիստ խղճով թույլ տալ քեզ ամուսնանալու այդպիսի մարդու հետ։ Քո ամբողջ քնքշությանն ու փափկանկատությանը նա կարող է պատասխանել միայն կոպտությամբ և անկրթությամբ։ Նա ոչ մի տեսակետից հարմար չէ քեզ. նա մինչև իսկ չի կարող ապահովել քեզ։ Մենք հարստության հետամուտ չենք, բայց ամուսինը պարտական է հանգստավետություն և որոշ չափով բարեկեցություն տալ կնոջը։ Մեր աղջիկը պետք է ամուսնանա ապագա ունեցող մի մարդու հետ, և ոչ թե չքավոր ավանտյուրիստի, նավաստու, քավբոյի, մաքսանենգի և աստված գիտե, թե ում հետ։ Բացի այդ, նա արտասովոր թեթևաբարո մարդ է և պատասխանատվության ոչ մի զգացում չունի։

Ռութը լռեց՝ գիտակցելով, որ մայրը ճիշտ է ասում։

— Նա ժամանակ է վատնում իր գրվածքների վրա՝ աշխատելով ձեռք բերել այն, ինչին հազվադեպ հասնում են առանձնապես տաղանդավոր և բարձրագույն կրթության տեր մարդիկ։ Ամուսնության մասին մտածող մարդը այսպես թե այնպես պետք է պատրաստվի այդ բանին, իսկ դա նրա մտքովն էլ չի անցնում։ Ես արդեն ասացի, և գիտեմ, որ դու կհամաձայնես ինձ հետ՝ նա պատասխանատվության զգացում չունի և ինչո՞ւ պետք է ունենա այդ զգացումը։ Բոլոր նավաստիներն էլ այդպես են։ Նա երբեք չի աշխատել խնայասեր և ժուժկալ լինել, նա սովոր է ծախսել առանց հաշվի, և դա նրանում արդեն միս ու արյուն է դարձել։ Իհարկե նա մեղավոր չէ, բայց դրանով նրա բնավորությունը չի փոխվի։ Իսկ դու մտածե՞լ ես նրա առաջվա սանձարձակ կյանքի մասին, այլ կերպ չէր կարող լինել։ Իսկ դու գիտե՞ս, աղջիկս, թե ինչ բան է ամուսնությունը։

Ռութը ցնցվեց և սեղմվեց մորը։

— Ես մտածել եմ. . . — Ռութը երկար լռեց՝ ասելիքը ձևակերպելու համար։— Դա, իհարկե, սոսկալի է, ինձ համար շատ ծանր է մտածել դրա մասին։ Ես գիտակցում եմ, որ իմ սերը մեծ դժբախտություն է, բայց այլ կերպ վարվել չեմ կարող։ Դու կարո՞ղ էիր չսիրել իմ հայրիկին։ Նույն բանն է և իմ նկատմամբ։ Նրանում և ինձանում կա մի բան՝ մինչև այսօր ես չէի հասկանում այդ, որ ստիպում է ինձ սիրել նրան։ Ես երբեք չէի կարծում, որ կսիրեմ նրան, բայց ահա, սիրեցի,— եզրակացրեց Ռութը ձայնի մեջ դնելով որոշ չափով հաղթական շեշտ։

Այս ապարդյուն խոսակցությունը երկար շարունակվեց. ի վերջո նրանք որոշեցին միառժամանակ ոչ մի քայլ չկատարել։

Մի ժամ անց այդ որոշման հետ համաձայնեց և միստր Մորզը, երբ կինը խոստովանեց նրան, թե ինչ անսպասելի արդյունք տվեց իր խորամանկությունը։

— Այլ կերպ չէր էլ կարող լինել,— հայտարարեց միստր Մորզը,— չէ՞ որ նա, բացի այդ կոպիտ նավաստուց, մոտիկից ծանոթ չի եղել ոչ մի տղամարդու հետ. վաղ թե ուշ նրա մեջ պետք է զարթներ կինը։ Նա զարթնեց և աչքդ լույս, նրա կողքին այդ բոպեին միակ մատչելի մարդն այդ տղան էր. . . Պարզ է, որ Ռութն իսկույն սիրահարվեց նրան, կամ կարծեց, թե սիրահարվեց, որը և վերջին հաշվով միևնույն է։

Միսիս Մորզն ասաց, որ կփորձի ազդել Ռութի վրա կողմնակի կերպով՝ փոխանակ ուղղակի հակառակվելու նրա ցանկությանը։ Դրա համար բավական Ժամանակ կա, որովհետև Մարտինն այս բոպեին չի կարող մինչև անգամ մտածել ամուսնության մասին։

— Թող նրա հետ տեսակցի, ինչքան ուզում է,— վճռեց միստր Մորզը։— Ինչքան մոտիկ ծանոթանա նրա հետ, այնքան ստույգ կերպով կդադարի նրան սիրելուց։ Պետք է հնարավորություն տալ Ռութին՝ բաղդատելու նրան մի ուրիշի հետ։ Պետք է հրավիրել մեր տուն ավելի շատ երիտասարդների ու աղջիկների մեր շրջանից՝ կուլտուրական ու կրթված, իսկական ջենտլմենների։ Նրանց կողքին Մարտինն այլ կերպ կերևա. Ռութը կտեսնի նրան իսկական գույներով։ Հետո, վերջ ի վերջո, նա պարզապես մանչուկ է. չէ՞ որ նա ընդամենը քսանմեկ տարեկան է։ Ռութը նույնպես կատարյալ երեխա է։ Դա պարզապես երեխայական սիրահարություն է, և ժամանակի ընթացքում կանհետանա։

Այդպես էլ վճռեցին։ Ընտանեկան շրջանակում ընդունեցին, որ Մարտինն ու Ռութը նշանվել են, բայց չհայտարարեցին այդ մասին։ Ծնողները թաքուն կերպով հույս էին տածում, որ կարիք էլ չի լինի հայտարարելու։ Հասկանալի էր, որ նրանք շատ երկար նշանված կմնան։ Մարտինին ոչինչ չասացին ապրելակերպը փոխելու և մի որևէ լուրջ գործով զբաղվելու մասին. նրան ոչ ոք չակնարկեց, որ գրելը թողնի։ Ընտանիքի պլանների մեջ չէր մտնում սատարել նրա կենցաղային հաջողություններին, իսկ ինքը՝ Մարտինը միայն իր անբարյացկամների ջրաղացին ջուր էր լցնում, որովհետև ամենից քիչ մտածում էր հաստատուն զբաղմունք որոնելու մասին։

— Չգիտեմ, թե դուք հավանություն կտա՞ք իմ ձեռնարկներին,— ասաց Մարտինը Ռութին մի քանի օր անց։— Ես վճռեցի, որ քրոջս մոտ ապրելը ձեռնտու չի իմ գրպանի համար, և ուզում եմ ինքնուրույն ապրել։ Ես արդեն սենյակ եմ վարձել Հյուսիսային Օքլենդում, շատ խաղաղ մի տան մեջ, և գնեցի նավթավառ. կերակուր ինքս կպատրաստեմ։

Ռութը հիացավ։ Առանձնապես նրան դուր եկավ նավթավառը։

— Միստր Բեթլերն էլ դրանից է սկսել,— ասաց նա։ Մարտինը թեթևակի կիտեց հոնքերը, երբ աղջիկը հիշեց այդ պատվարժան ջենտլմենի անունը, և շարունակեց.

— Նամականիշներ կպցրի իմ բոլոր գրվածքներին և նորից ուղարկեցի դրանք խմբագրություններին։ Այսօր կտեղափոխվեմ նոր բնակարան, իսկ վաղվանից կսկսեմ աշխատել։

— Ծառայությա՞ն եք մտել,– բացականչեց աղջիկը՝ իր ամբողջ էությամբ արձագանքելով այդ ուրախալի լուրին, ավելի մոտիկ գալով Մարտինին, ժպտալով, սեղմելով նրա ձեռքը։— Ինչո՞ւ դուք ինձ ոչինչ չասացիք. այդ ի՞նչ ծառայություն է։

Բայց Մարտինը բացասաբար շարժեց գլուխը։

— Ուզում եմ ասել, որ վաղվանից դարձյալ կսկսեմ գրել։– Աղջկա դեմքը ձգվեց, և Մարտինն շտապեց շարունակել,— ճիշտ հասկացեք ինձ. այս անգամ ես անձնատուր չեմ լինելու լավատես երազների։ Ես ղեկավարվում եմ սառը, պրոզաիկ, զուտ գործնական հաշիվներով։ Դա ավելի լավ է, քան նորից գնալ նավարկության, և վստահ եմ, որ ավելի կվաստակեմ, քան Օքլենդի շարքային ծառայողը։ Վերջին ամիսներին ես ժամանակ ունեցել եմ շատ բան կշռադատելու։ Ես չէի աշխատում գրաստի պես, համարյա ոչինչ չեմ գրել, և եթե գրել եմ, դա տպելու համար չէ։ Իմ ամբողջ ժամանակը հատկացրել եմ ձեր նկատմամբ ունեցածս սիրույն և զանազան բաների մասին խորհրդածության։ Ճիշտ է, մի քանի բան կարդացել եմ, բայց դա էլ առնչություն ունի իմ խորհրդածությունների հետ, ես մեծ մասամբ հանդեսներ եմ կարդացել։ Ես խորհել եմ իմ մասին, աշխարհի մասին, աշխարհում իմ տեղի մասին, ի՞նչ երաշխիքներ ունեմ տեր դառնալու այնպիսի դիրքի, որը կարող էի առաջարկել ձեզ։ Բացի այդ, կարդացի Սփենսերի «Ոճի փիլիսոփայությունը» և այնտեղ գտա անմիջականորեն ինձ վերաբերող շատ հետաքրքրական բաներ, ավելի ճիշտ իմ գրվածքներին վերաբերող ինչպես և այն գրականությանը, որ ամեն ամիս տպվում է հանդեսներում։ Այդ բոլորի՝ խորհրդածությունների, ընթերցումների և ձեր նկատմամբ տածած սիրո հիման վրա եկա հետևյալ եզրակացության, ես վճռեցի գրական արհեստավոր դառնալ։ Առայժմ կմոռանամ գլուխգործոցների մասին և կգրեմ ամեն տեսակ անմիտ բաներ՝ ֆելիետոններ, անեկդոտներ, առօրյա թեմաների շուրջը բանաստեղծություններ, զավեշտ, առհասարակ ամեն բան, որի նկատմամբ պահանջ կա գրական շուկայում։ Չէ՞ որ գոյություն ունեն գրական գործակալություններ, որոնք նյութեր են հայթայթում թերթերի, զավեշտի էջերի, կիրակնօրյա հավելվածների համար։ Ես կպատրաստեմ այն, ինչ պահանջում են, և հավատացնում եմ ձեզ, որ վատ չեմ վաստակի։ Կան անկախ լրագրողներ, որոնք վաստակում են ամսական չորս հարյուր, երբեմն հինգ հարյուր դոլլար։ Ես չեմ պատրաստվում նմանվել նրանց, բայց ամեն պարագայում, կվաստակեմ ապրուստ հայթայթելու չափ, և դեռ ժամանակ կունենամ իմ աշխատանքով զբաղվելու և սովորելու, իսկ ոչ մի ծառայություն այդ բանը չի տա։ Կամաց-կամաց կսկսեմ ուժերս փորձել լուրջ բաներ գրելու և կսովորեմ ու կպատրաստվեմ իսկական աշխատանքի։ Գիտե՞ք, ես ինքս եմ զարմանում, թե որքան եմ առաջ գնացել։ Երբ ես առաջին անգամ փորձեցի գրել, պարզապես նկարագրում էի զանազան պատահարներ, բայց ոչ մի գաղափար, ոչ մի միտք չկար իմ մեջ։ Մինչև անգամ չկային բառեր, որոնցով ես կարողանայի մտածել։ Իմ բոլոր ապրումները պատկերանում էին ինձ որպես որևէ նշանակությունից զուրկ պատկերների շարք։ Բայց երբ սկսեցի սովորել և հարստացրի իմ բառապաշարը, բոլոր այդ նկարներում սկսեցի տեսնել շատ բան, որը նախապես չէի նկատում։ Ահա այն ժամանակ էլ սկսեցի գրել իսկական բաներ, գրեցի «Արկած», «Ուրախություն», «Կաթսա», «Կյանքի գինին»։ Այդպիսի բաներ ես դեռ շատ կգրեմ, մինչև իսկ ավելի լավ կգրեմ, բայց դրանով կզբաղվեմ միայն ազատ ժամանակ։ Հիմա ես արդեն չեմ ճախրում երկնքում։ Սկզբում՝ սև աշխատանք դրամ շահելու համար, իսկ դրանից հետո՝ գլուխգործոցներ։ Որպեսզի ապացուցեմ ձեզ, որ ես իրավացի եմ, երեկ երեկո հատկապես գրեցի վեց մանր բաներ զավեշտական շաբաթաթերթերի համար, և երբ արդեն պատրաստվում էի անկողին մտնել, մտքովս անցավ փորձել ուժերս ծիծաղաշարժ քառյակների վրա, և ընդամենը մի ժամում չորս հատ գրեցի։ Կարելի է ամեն մեկի համար ստանալ մի դոլլար։ Չորս դոլլար վաստակել հենց այնպես, քնելու

պատրաստվելիս, կարծում եմ, այնքան էլ վատ չէ, իհարկե, այդ աշխատանքն ինքնըստինքյան ոչ մի արժեք չունի, դա ձանձրալի ու միօրինակ է, բայց ոչ ավելի ձանձրալի, քան գրասենյակային հաշվեմատյանների հետ գործ ունենալը և անվերջ թվերի գումարով զբաղվելը՝ ամսական վաթսուն դոլլար ստանալու համար։ Ընդսմին այդ աշխատանքն ամեն պարագայում առնչություն ունի գրականության հետ և ինձ հնարավորություն կտա գրելու արժեքավոր բաներ։

— Բայց ի՞նչ միտք կա գրելու այդ արժեքավոր բաները, այդ գլուխգործոցները,– հարցրեց Ռութը։– Դուք չեք կարող վաճառել դրանք։

– Մի՛ ասեք. . . – սկսեց Մարտինը։

Աղջիկն ընդհատեց նրան.

— Այն բոլորից, որոնք դուք թվարկեցիք և այնքան հավանում եք ինքներդ, մինչև այժմ չեք վաճառել ոչ մի տող։ Մենք չենք կարող ամուսնանալ՝ հույսներս դրած գլուխգործոցների վրա, որ ոչ ոք չի գնում։

– Լա՛վ, մենք կամուսնանանք՝ հույս դնելով քառյակների վրա, որ կգնեն բոլորը,— համառորեն ասաց նա և գրկեց Ռութին, բայց Ռութն այս անգամ տրամադիր չէր փայփայանքի։

— Ահա՛, լսեցեք,— արհեստական ուրախ շեշտով ասաց Մարտինը.— սա գեղարվեստ չէ, բայց դոլլար է.

Երբ տանը չէի,
Իմ ծանոթը
Եկավ դրամ պարտք վերցնելու։
Երբ տանը չէի,
Իմ ծանոթը
Չզլացավ հայհոյելու։
Բայց քանի որ ես տանը չէի
Որտեղի՞ց էի դա իմանալու...

Այդ ոտանավորի ուրախ, կաքավուն ռիթմը չէր կապակցվում այն վիատ արտահայտության հետ, որը աստիճանաբար դրսևորվում էր Մարտինի դեմքին։

Ռութը չժպտաց, այլ մռայլ նայում էր նրան։

— Թերևս մի դոլլար կտան դրա համար,— ասաց աղջիկը,— բայց այդ դոլլարը կրկեսում ծաղրածուին տրվող դոլլարն է, ինչպե՞ս չեք հասկանում, Մարտին, որ դա ստորացուցիչ է ձեզ համար։ Ինձ ցանկալի է, որ իմ սիրած ու հարգած մարդը զբաղվի ավելի լուրջ և պատշաճ գործով և ոչ թե հանգավոր անիմաստ բաներ գրի։

— Դուք կուզենայիք, որ նա նմանվի միստր Բեթլերի՞ն,—— հարցրեց Մարտինը։

— Ես գիտեմ,— ասաց աղջիկը,— որ միստր Բեթլերը ձեր սրտովը չէ. . .

— Միստր Բեթլերը հրաշալի մարդ է,— ընդհատեց նրան Մարտինը,— նա բոլոր հարցերում անթերի է, բացի ստամոքսի անմարսողությունից. բայց ճիշտն ասած, ես չեմ հասկանում, թե ինչո՞ւ քառյակներ գրելն ավելի վատ է, քան գրամեքենա թխկթխկացնելը կամ գրասենյակի մատյանների վրա քրտնելը։ Ե՛վ այս, և՛ այն միայն միջոց են նպատակին հասնելու համար։ Դուք ուզում եք, որ ես սկսեմ մատյանների

վրա ճգնելուց և ի վերջո դառնամ ինչ-որ փաստաբան կամ վաճառական, իսկ ես ուզում եմ սկսել լրագրական մանր աշխատանքից և վերջը դառնալ մեծ գրող։

— Այստեղ տարբերություն կա,— պնդեց Ռութը։

— Ի՞նչ տարբերություն։

— Թեկուզ այն, որ դուք ոչ մի կերպ չեք կարողանում վաճառել ձեր այն գրվածքները, որոնք հաջող եք համարում, չէ՞ որ մի քանի անգամ փորձել եք, բայց խմբագիրները ձեզնից ոչինչ չեն գնում։

— Ժամանակ տվեք ինձ, սիրելիս,— ասաց Մարտինը պաղատագին,— այս աշխատանքը միայն պալիատիվ է։ Ինձ մի երկու տարի ժամկետ տվեք։ Այդ երկու տարում ես հաջողություն ձեռք կբերեմ, և իմ բոլոր գրվածքները իրար ձեռքից կխլեն։ Ես գիտեմ, թե ինչ եմ ասում։ Ես հավատում եմ ինձ և շատ լավ գիտեմ, թե ինչի եմ ընդունակ։ Այժմ գիտեմ, թե ինչ է գրականությունը, գիտեմ նաև, թե աննշան գրչակներն ինչ անպետք բաներով ողողում են թերթերն ու հանդեսները։ Վստահ եմ, որ երկու տարուց դուրս կգամ հաջողության պողոտան, իսկ գործի ասպարեզում ես երբեք հաջողություն չեմ ունենա, դա իմ սրտով չէ։ Դա ինձ թվում է ձանձրալի, անմիտ, չնչին, բութ գործ։ Ամեն պարագայում ես հարմար չեմ այդ գործին։ Ես երբեք հասարակ գրագրի աստիճանից ավելի չեմ բարձրանա, և մի՞թե դուք և ես կարող ենք երջանիկ լինել՝ ապրելով գրասենյակային չնչին ռոճիկով։ Ես ուզում եմ ձեզ համար ձեռք բերել աշխարհում լավագույն բաները և ձեռք կբերեմ, ի՛նչ գնով էլ լինի, միշտ առավել լավը։ Ձեռք կբերեմ, կնվաճեմ այդ բոլորը։ Նշանավոր գրողն իր վաստակով միստր Բեթլերներին ջուրը կտանի՝ ծարավ ետ կբերի։ Դուք գիտեք, որ «գնայուն» գիրքը հեղինակին կարող է եկամուտ բերել հիսուն հազար, մինչև անգամ հարյուր հազար դոլլար։ Երբեմն մի քիչ ավելի, երբեմն մի քիչ պակաս, բայց միջին հաշվով մոտավորապես այդքան։

Ռութը լուռ էր. նա շատ էր դառնացած և չէր թաքցնում այդ։

— Վա՞տ է,— հարցրեց Մարտինը։

— Ես այլ հույսեր և ծրագրեր ունեի,– պատասխանեց աղջիկը։– Ես համարում էի և հիմա էլ համարում եմ, որ ձեզ համար լավագույնը կլիներ այն, որ դուք սղագրություն սովորեիք, մեքենայով գրել դուք գիտեք, և ծառայության մտնեիք հայրիկիս գրասենյակը։ Դուք մեծ ընդունակություններ ունեք, և ես վստահ եմ, որ կարող եք լավ իրավաբան դառնալ։

Գլուխ XXIII

Որ Ռութը մեծ հավատք չուներ Մարտինի գրական ընդունակությունների նկատմամբ, դա չփոխեց և չպակասեցրեց նրա սերն ու հարգանքը դեպի աղջիկը։ «Արձակուրդի» միջոցին Մարտինը շատ էր մտածել իր մասին և վերլուծել իր զգացումները։ Նա վերջնականապես համոզվեց, որ իր աչքում գեղեցկությունը փառքից ավելի արժե, և որ ինքը ուզում է փառքի տիրանալ միայն Ռութի համար։ Նրա սիրույն էր Մարտինն այնքան համառորեն ձգտում փառքի. երազում էր վսեմանալ աշխարհի աչքում, որպեսզի իր սիրած կինը կարողանա իրենով հպարտանալ և արժանավոր համարել իրեն։

Մարտինը այնքան էր սիրում գեղեցկությունը, որ նրան ծառայելու մեջ բավարար վարձատրություն էր գտնում իր համար, բայց Ռութին նա ավելի էր սիրում: Սերը նրան թվում էր աշխարհում ամենագեղեցիկ բանը: Մի՞թե Ռութը չէր, որ նրա հոգում առաջացրեց այդ մեծ հեղաշրջումը՝ անտաշ նավաստուց վերածելով նրան ուսանողի և արվեստագետի: Էլ ինչո՞ւ զարմանալ, որ նրա աչքում սերն ավելի բարձր էր, քան գիտություններն ու արվեստները: Մարտինն արդեն սկսել էր գիտակցել, որ մտքի մարզում նա ուժեղ է և՛ Ռութից, և՛ նրա եղբայրներից, և՛ նրա հորից: Չնայած համալսարանական կրթության բոլոր առավելություններին, չնայած գեղեցիկ արվեստների բակալավրի իր կոչմանը, Ռութը չէր էլ կարող երազել աշխարհի, գեղարվեստի, կյանքի այնպիսի հասկացողության մասին, որն ուներ Մարտինը մի տարվա ինքնուսման պարապմունքներից հետո:

Այդ բոլորը նա գիտեր, բայց դա ամենևին չէր ազդում նրա սիրո վրա դեպի Ռութը, ոչ էլ Ռութի սիրո վրա դեպի նա: Սերը չափազանց գեղեցիկ, չափազանց ազնիվ մի զգացում է, և Մարտինը, որպես իսկական սիրահար, անհնար էր համարում վիրավորել այդ զգացումը քննադատությամբ: Ի՞նչ առնչություն ունի սերը՝ գեղարվեստի, ֆրանսիական հեղափոխության կամ ընդհանուր քվեարկության մասին Ռութի հայացքների հետ: Այդ բոլորը բանականության հետ է կապված, իսկ սերը բանականությունից բարձր է: Մարտինը չէր կարող ստորացնել սերը, որովհետև պաշտում էր դա: Նա պատկերացնում էր, որ սերը բնակվում է լեռնային անհասանելի բարձունքներում բանականության դաշտավայրերից շատ վերև: Սերը գոյության գերագույն պայմանն է, կյանքի բարձրագույն գագաթը, և ամեն մարդու չի վիճակվում: Շնորհիվ իր սիրած փիլիսոփաների ուսումնասիրության, Մարտինը գիտեր սիրո կենսաբանական նշանակությունը, սակայն, շարունակելով զարգացնել իր համար այդ փիլիսոփաների հիմնական դրույթը, նա եկավ այն եզրակացության, որ հենց սիրո մեջ էլ մարդկային օրգանիզմը կատարում է իր բարձրագույն նպատակը, այդ պատճառով էլ սերը պիտի ընդունել առանց հարցաքննության, որպես կյանքի ամենամեծ վարձատրություն: Մարտինը սիրահարվածին պատկերացնում էր իբրև բարձրագույն շնորհքով օժտված մի արարածի, և նրան հաճելի էր այն «սիրատոչոր երիտասարդի» կերպարը, որի համար արդեն անարժեք են երկրային բոլոր բարիքները՝ հարստություն, գիտելիքներ, հաջողություն, արժեք չունի և կյանքը, քանի որ նա «պատրաստ է համբուրելիս մեռնել»:

Այսպիսի խոհեր Մարտինի մտքովն անցնում էին նաև առաջներում, բայց շատ բաներ նա ըմբռնեց միայն հիմա: Սակայն այդ ընթացքում նա չէր դադարում աշխատելուց, վարելով սպարտական կյանք և իրեն թույլատրելով աշխատանքից կտրվել միայն Ռութի հետ տեսակցելու համար: Փորթուգալացի Մարիա Սիլվա անունով մի կնոջ մոտ իր վարձած սենյակի համար Մարտինը վճարում էր ամսական երկուսուկես դոլլար: Բավական կռվասեր բնավորության տեր այդ այրի փորթուգալուհին անխոնջ աշխատում էր՝ իր բազմաթիվ երեխաներին կերակրելու համար, երբեմն իր վիշտը «թրջելով» մի շիշ թթու գինով, որը գնում էր հարևան գինեվաճառանոցում տասնհինգ սենթով: Սկզբում Մարտինը ատեց նրան, առանձնապես զայրացնում էր նրա լեզուն, բայց հետո սկսեց հիանալ այն համառությամբ, որով կինը դժնդակ պայքար էր մղում գոյության համար: Այդ տնակում միայն չորս փոքր սենյակներ կային, որոնցից մեկը զբաղեցրեց Մարտինը: Մյուսը հյուրասենյակի տեղ էր ծառայում, դրան զվարթ տեսք էր տալիս հատակը ծածկող գույնզգույն գորգը, բայց վախճանված երեխաներից մեկի

դագաղում նկարված պատկերը տխուր մի տրամադրություն էր հաղորդում հյուրասենյակին։

Այդ սենյակը միայն հյուրերի համար էր, նրա փեղկերը միշտ փակ էին և ոտաբոբիկ երեխաների զորախմբին թույլ էր տրվում մտնել այնտեղ միայն առանձնապես հանդիսավոր դեպքում։ Փորթուգալուհին կերակուրը եփում էր խոհանոցում. այնտեղ էլ ամբողջ ընտանիքն ուտում էր, այնտեղ էլ տանտիրուհին լվացք էր անում, արդուկում, առանց ձեռքերը ծալելու աշխատում ամեն օր, բացի կիրակիից։ Նա լվացք էր անում հարևանների համար, և դա նրա եկամտի գլխավոր աղբյուրն էր։ Ննջասենյակը նույնքան փոքր էր, որքան և Մարտինի գրաված սենյակը և այնտեղ պատսպարվել էր այդ կինը յոթ երեխաների հետ միատեղ։ Մարտինին անբացատրելի էր թվում, թե նրանք բոլորն ինչպես են տեղավորվում այնտեղ. երեկոները Մարտինը լսում էր բարակ միջնորմի հետևից նրանց աղմուկը, ճչոցն ու ճվճվոցը, որը հիշեցնում էր թռչունների ծլվլոցը։ Մարիայի եկամտի մի այլ աղբյուրն էին կազմում երկու կովերը, որ նա կթում էր առավոտ ու երեկո, և որոնք արածում էին հարևան անբանուկ դաշտերում և կամ, մաքսանենգորեն ճամփի փոսերում աճող խոտն էին ճարակում։ Ցնցոտիներ հագած երկու տղա, տանտիկնոջ երեխաները, արածացնում էին կովերին, այսինքն՝ ուշադիր նայում էին, որ նրանք ոստիկանների աչքով չընկնեն։

Իր նեղլիկ սենյակում Մարտինը քնում էր, սովորում, գրում, մտածում, տնտեսությամբ զբաղվում։ Սանդուղքին նայող միակ պատուհանի առաջ դրած էր մի խոհանոցային սեղան, որը ծառայում էր միաժամանակ և՛ իբրև գրասեղան, և՛ գրադարակ, և՛ գրամեքենայի սեղանիկ։ Հետևի պատին կպած մահճակալը գրավում էր սենյակի երկու երրորդը։ Սեղանի կողքին դրված էր զգեստի փոքրիկ պահարան, որը ինչպես երևում է, պատրաստել էին՝ ավելի շուտ եկամուտ ստանալու, քան գործածողի հարմարության համար. նրա վրայի բարակ դրվագաթերթը բոլորովին կորացած էր։ Այդ պահարանը դրված էր մի անկյունում, իսկ մյուս անկյունում խոհանոցն էր՝ օճառի մի արկղ, որի վրա կար մի նավթավառ, իսկ մեջը պահվում էին ամանեղեն և խոհանոցային առարկաներ. պատի վրա՝ դարակ մթերքի համար, դրա կողքին ջրի մի դույլ, սենյակում ջրի ծորակ չկար, և Մարտինը ստիպված էր խոհանոց գնալ ջրի համար։ Մարտինը մահճակալից վերև կախել էր հեծանիվը։ Սկզբում նա փորձեց պահել դա ներքևում, բայց երեխաները անմիջապես փչացրին կառչուկի դողը, և հարկ եղավ անվտանգության համար հեծանիվը բերել սենյակ և առաստաղից կախել։

Պատի փոքր պահարանում կախված էր զգեստ և դարսված էին այն գրքերը, որոնք արդեն չէին տեղավորվում ո՛չ սեղանի վրա, ո՛չ էլ սեղանի տակ։ Մարտինը սովորություն ուներ անել նոթագրություններ, որոնք այնքան շատ էին դիզվել, որ ստիպված եղավ ամբողջ սենյակի երկայնքով թոկեր կապել և նրանց վրա կախել տետրակները՝ չորացող սպիտակեղենի նման։ Այդ պատճառով սենյակում շարժվելը բավական դժվարացավ։ Նա չէր կարող դուռը բանալ, մինչև որ նախօրոք պահարանի դուռը չփակեր, և ընդհակառակը։ Սենյակում ուղիղ գծով անցնելու ճամփա չկար։ Դռնից մինչև մահճակալը հասնելու համար հարկ էր լինում բարդ զիգզագ ճամփա կտրել, մթության մեջ Մարտինը շարունակ կպչում էր ինչ-որ բանի։ Բարեհաջող անցնելով մուտքի դռնով և պահարանի դռնակի առաջով՝ կարիք էր լինում միանգամից ծռվել դեպի աջ, որպեսզի խոհանոցին չկպչի, հետո դառնալ դեպի ձախ՝ շրջանցելով մահճակալը, ընդսմին ուղղությունից ամենափոքր թեքումի հետևանքով կարող էր ընդհարվել սեղանի հետ։ Այդ մանյովրը վերջացնելուց հետո կարելի էր

մտնել մի ջրանցք, որի մի ափը սեղանն էր, իսկ մյուսը՝ մահճակալը։ Բայց երբ միակ աթոռը դրված էր լինում իր տեղում՝ սեղանի առաջ, ջրանցքը դառնում էր անանցանելի։ Երբ աթոռը գործածության մեջ չէր, դրված էր լինում մահճակալին. բայց Մարտինը հաճախ կերակուր էր եփում նստած, որովհետև մինչև ջրի եփ գալը կամ մսի տապակվելը, նրան հաջողվում էր կարդալ երկու-երեք էջ։ Խոհանոցին հատկացված անկյունն այնքան փոքր էր, որ Մարտինը կարող էր, առանց աթոռից վեր կենալու, ձեռքով վերցնել ամեն անհրաժեշտ բան։ Կերակուրը եփել նստած՝ մինչև անգամ ավելի հարմար էր, իսկ երբ Մարտինը կանգնում էր, շարունակ խափանում էր լույսը։

Մարտինը գիտեր շատ կերակուրներ, որոնք միաժամանակ և՛ սննդարար էին, և՛ էժան, իսկ նրա հզոր ստամոքսը մարսում էր ամեն բան։ Նրա հիմնական սնունդը բաղկացած էր սիսեռի ապուրից, կարտոֆիլից և դարչնագույն բակլայից՝ մեքսիկական եղանակով պատրաստված։ Օրական առնվազն մի անգամ նրա սեղանին լինում էր խաշած բրինձ՝ այնպես, ինչպես չէր կարող պատրաստել ոչ մի ամերիկացի տանտիկին։ Յուղի փոխարեն Մարտինն ուտում էր հաց ու եփած չիր, որը թարմ մրգից ավելի էժան էր։ Երբեմն նա այլազանություն էր մուծում իր ճաշի մեջ մի կտոր մսով կամ ոսկորներից պատրաստած ապուրով։ Օրական երկու անգամ նա սուրճ էր խմում առանց սերուցքի կամ կաթի, իսկ երեկոյան թեյ էր խմում և այդ երկու ըմպելիքներն էլ նա պատրաստում էր հիանալի։

Մարտինը ստիպված էր ակամա խնայասեր լինել։ Նրա արձակուրդը համարյա կլանեց այն ամենը, ինչ նա վաստակել էր լվացքատանը, իսկ իր «շահաբեր» գրվածքները նա ուղարկեց այնքան հեռու, որ միայն մի քանի շաբաթ անց կարող էր պատասխան ստացվել։ Նա ճգնավորի կյանք էր վարում և իր միայնությունը խախտում էր միայն Ռութի հետ տեսակցելու և իր քրոջը՝ Գերտրուդային, այցելելու համար։ Մի օրում կատարում էր ամենաքիչը երեք մարդու գործ։ Առաջվա նման քնում էր միայն հինգ ժամ, և միայն նրա երկաթյա առողջությունը հնարավորություն էր տալիս նրան դիմանալու օրական տասնիննժամյա լարված աշխատանքին։ Մարտինը ոչ մի րոպե չէր կորցնում։ Նա հայելու վրա կախեց թերթիկներ մի շարք բառերի բացատրություններով և արտասանության ձևերով, ածիլվելու կամ սանրվելու ժամանակ նա կրկնում էր այդ բառերը։ Այդպիսի թերթիկներ կախված էին և նավթավառի վերևը, և նա բերանացի սովորում էր դրանք, երբ մի բան էր եփում կամ աման էր լվանում։ Այդ թերթիկները միշտ փոխվում էին։ Երբ ընթերցման ժամանակ մի անծանոթ բառ էր պատահում, անմիջապես նայում էր բառարանը և այդ բառը գրում թերթիկում, որը կախում էր պատից կամ հայելու առաջ։ Անծանոթ բառերի թերթիկները Մարտինը կրում էր գրպանում և նրանք աչքի էր անցկացնում փողոցում և կամ խանութում հերթի կանգնելիս։

Այդ աշխատանքում Մարտինը կանգ չառավ կես ճամփին։ Ընթերցելով հաջողություն ձեռք բերած հեղինակների գործերը՝ նա նշում էր դրանց ոճի բոլոր առանձնահատկությունները, բնորոշ արտահայտությունները, համեմատությունները, սրամտությունները. մի խոսքով այն ամենը, ինչ կարող էր նպաստել նրանց հաջողությանը։ Այդ բոլորը նա ընդօրինակում և ուսումնասիրում էր։ Նա չէր ձգտում մեքենայական նմանողության, այլ փնտրում էր ինչ-որ ընդհանուր սկզբունքներ։ Նա կազմում էր գրականության մեջ հնարքների՝ զանազան գրողներից վերցրած օրինակների երկար ցուցակներ, որոնք նրան հնարավորություն էին տալիս

ընդհանուր եզրակացություններ հանել, և հենվելով դրանց վրա, մշակում էր իր սեփական, նոր և ինքնատիպ ձևերը և սովորեց կիրառել դրանք տակտով և չափավոր։ Նա նույնպես հավաքում և նշանակում էր առօրյա խոսակցության հաջող և պատկերավոր արտահայտություններ, որոնք կրակի պես վառում էին, և կամ, ընդհակառակը, շոյում էին լսելիքը՝ վառ բծերի նման ջոկվելով քաղքենի շաղակրատության տխուր անապատից։ Մարտինը միշտ և ամենուրեք որոնում էր տվյալ երևույթի հիմքը կազմող սկզբունքները։ Նա աշխատում էր հասկանալ, թե ինչպես է գոյանում երևույթը, որպեսզի հնարավորություն ունենա ինքը երևույթ ստեղծել։ Նա չէր բավականանում գեղեցկության հրաշալի տեսքը դիտելով. խոհանոցի մխով և տանտիկնոջ երեխաների աղաղակներով լցված իր նեղ խցիկում նա, ինչպես քիմիկոսը լաբորատորիայում, աշխատում էր վերլուծել գեղեցկության բաղկացուցիչ մասերը, հասկանալ նրա կառուցվածքը։ Դա պետք է օգներ նրան գեղեցկություն ստեղծելու գործում։

Մարտինն իր բնությամբ կարող էր աշխատել միայն գիտակցաբար։ Նա չէր կարող աշխատել, ինչպես կույրը՝ մթության մեջ, առանց իմանալու, թե ինչ է արտադրում, հույսը դնելով միայն պատահականության և տաղանդի երջանիկ աստղի վրա։ Պատահական հաջողությունները չէին բավարարում նրան։ Նա ուզում էր իմանալ «ինչպես» և «ինչու»։ Նրա հանճարը լրջամիտ էր և, ձեռնարկելով պատմվածքի կամ բանաստեղծության, Մարտինն արդեն պարզ պատկերացնում էր նրա վերջավորությունը և միտն էր պահում ամբողջ գրվածքի պլանը։ Առանց դրան՝ նրա փորձերը դատապարտված էին անհաջողության։ Մյուս կողմից՝ նա անուշադիր չէր թողնում այն պատահական բառերն ու նախադասությունները, որոնք հանկարծ բռնկվում էին նրա ուղեղում և հետագայում պատվով էին դուրս գալիս քննությունից՝ ոչ միայն չխանգարելով, այլ մինչև անգամ նպաստելով գրվածքի գեղեցկությանը և ամբողջականությանը։ Այդպիսի գյուտերի առաջ Մարտինը հիացած խոնարհվում էր՝ կռահելով, որ դրանք ստեղծված են մարդկային հասկացողության սահմաններից դուրս գտնվող ինչ-որ բարձրագույն ստեղծագործ ուժով։ Եվ, հետազննելով գեղեցկությունը և ջանալով հասնել մինչև դրա հիմքերը, Մարտինը հասկանում էր, որ գեղեցկության մեջ կա ինչ-որ խորհրդավոր բան, ուր մինչև այժմ չի թափանցել ոչ մի մարդ, ինչքան էլ որ մեծ լինի։ Թեկուզ Սփենսերից նա գիտեր, որ մարդ արարածը չի կարող սպառիչ կերպով ըմբռնել իրերի էությունը, և գեղեցկության գաղտնիքը նույնքան անիմանալի է, որքան կյանքի գաղտնիքը, թերևս ավելի անիմաստ, որ գեղեցկությունն ու կյանքը զարմանալիորեն միախառնվում են, իսկ մարդն ինքը արևի ճառագայթների, աստղերի փոշու և էլի ինչ-որ անհայտ բանի այդ հրաշալի միախառնումի մի մասնիկ է։

Այդ մտքերի ազդեցության տակ Մարտինը մի անգամ գրեց «Աստղերի փոշին» վերնագրով մի հոդված, որի մեջ նա հարձակվում էր ոչ թե ընդհանրապես քննադատության սկզբունքների, այլ զանազան քննադատների կիրառած ձևերի վրա։ Դա փայլուն, խորիմաստ, նրբությամբ և զավեշտով համեմված մի գրվածք էր։ Այնուամենայնիվ, դա էլ մերժեցին հանդեսները նույնքան արագ, ինչքան արագ գրել էր ինքը։ Բայց Մարտինը շարունակում էր ընթանալ իր ճամփով։ Նա արդեն վաղուց ընտելացել էր՝ ամեն բանից առաջ բազմակողմանի և հիմնական կերպով կշռադատել գրվածքի գաղափարը և միայն դրանից հետո նստել գրամեքենայի առաջ։ Նա առանձնապես չէր վշտանում, որ մինչև այժմ իր գրվածքներից ոչ մի տող չի տպված։ Գրելը նրա համար մտավոր բարդ պրոցեսի եզրափակիչ օղակն էր, վերջին

հանգույցը, որով կապակցվում էին առանձին ցիրուցան մտքերը, կուտակված փաստերի և դրույթների հանրագումարը։ Գրելով հոդված՝ նա իր ուղեղում տեղ էր ազատում նոր գաղափարների և առեղծվածների համար։ Վերջին հաշվով դա շատ մարդկանց հատուկ մի տեսակ սովորույթ էր՝ պարբերաբար «թեթևացնել իր հոգին խոսքերով»,– սովորույթ, որը երբեմն օգնում է մարդկանց տանել և մոռանալ իսկական կամ մտացածին տառապանքները։

Գլուխ XXIV

Անցան շաբաթներ։ Մարտինի վերջին դրամները հատնում էին, իսկ հրատարակչություններից դեռևս չեքեր չէին ստացվում։ Լուրջ պատմվածքները վերադարձվում էին. նույնպիսի բախտ էր վիճակվում և «եկամտաբեր» գրվածքներին։ Փոքրիկ խոհանոցում արդեն չէին պատրաստվում այլևայլ կերակուրներ, որովհետև Մարտինի մոտ մնացել էր միայն կես տոպրակ բրինձ և ծիրանի չիր, որոնցով և սնվում էր նա վերջին հինգ օրվա ընթացքում։ Հետո նա վճռեց ապառիկ գնումներ անել։ Սակայն փորթուգալացի խանութպանը դադարեց մթերքներ բաց թողնել նրան, երբ Մարտինի պարտքը հասավ երեք դոլլար ութսունհինգ սենթի պես մի պատկառելի գումարի։

— Որովհետև,— ասաց խանութպանը,— դուք աշխատանք չկա. դուք ինչպե՞ս վճարել ինձ։

Մարտինը չէր կարող ոչինչ առարկել դրան։ Խանութպանը միանգամայն տրամաբանորեն էր մտածում։ Մի՞թե կարելի էր վարկ բանալ առողջ և երիտասարդ մի բանվորի, որը ծուլության պատճառով աշխատանք չէր փնտրում։

— Աշխատանք ճարի, ուտելիք կտամ քեզ,– ասում էր խանութպանը,— չկա դրամ, չկա կերակուր։ Բանը այդպե՜ս. . .

Եվ որպեսզի Մարտինին ապացուցի, որ հարցն անձնական նախապաշարմունքը չի, փորթուգալացին ավելացրեց.

— Խմիր մի բաժակ, ես հյուրասիրեմ։ Ես ու դու լավ բարեկամներ։

Եվ Մարտինը, բարեկամությունը հաստատելու համար, խմեց մի բաժակ և առանց ընթրելու պառկեց։

Մարտինը բանջարեղեն գնում էր մի այլ խանութից, որի տերը՝ ամերիկացին, նվազ հաստատամիտ լինելով իր առևտրական սկզբունքներում Մարտինին բացած վարկը հասցրեց մինչև հինգ դոլլարի, որից հետո նույնպես դադարեցրեց ապառիկ ապրանք բաց թողնելը։ Հացավաճառը կանգ առավ երկու դոլլարի վրա, իսկ մսավաճառը՝ չորս դոլլարի։ Գումարելով բոլոր իր պարտքերը՝ Մարտինը տեսավ, որ պարտական է մնում տասնչորս դոլլար և ութսունհինգ սենթ։ Հասավ և գրամեքենայի համար վճարելու ժամկետը, բայց Մարտինը վճռեց, որ միանգամայն կարող է երկու ամիս օգտագործել դա առանց վճարի, այսինքն՝ ևս ութ դոլլար պարտք։ Երբ այդ ժամկետն էլ անցնի, այլևս վարկի ոչ մի հնարավորություն չի մնա։

Բանջարեղենի խանութից Մարտինը վերջին անգամ վերցրեց մի պարկ կարտոֆիլ և շաբաթվա ընթացքում միայն կարտոֆիլ էր ուտում՝ օրական երեք անգամ։ Ժամանակ առ ժամանակ նա ճաշում էր Մորզերի տանը և դրանով որոշ չափով պահպանում էր

իր ուժերը, թեև, նայելով սեղանի վրա դրված բազմաթիվ համեղ ուտելիքներին և քաղաքավարության համար հրաժարվելով ուտել այնքան, ինչքան տանում էր ախորժակը, նա տանտալոսյան տանջանք էր զգում: Երբեմն, հաղթահարելով ամոթի զգացումը, Մարտինը ճաշի ժամանակ գնում էր իր քրոջ մոտ և այնտեղ ուտում էր այնքան, ինչքան համարձակվում էր. այնուամենայնիվ ավելի շատ, քան պարոն Մորզի տանը:

Օրեցօր նա նույնպիսի համառությամբ շարունակում էր աշխատել և ամեն օր ցրիչը ետ էր բերում նրա մերժված գրվածքները: Նա արդեն դրամ չուներ փոստանիշներ գնելու, և վերադարձված գրվածքները մնում էին սեղանի տակ թափված: Հասավ այն օրը, երբ նա արդեն քառասուն ժամ ոչինչ չէր դրել բերանը: Նա չէր կարող հույս դնել Մորզի տանը ճաշելու վրա, որովհետև Ռութը երկու շաբաթով հյուր էր գնացել Սան-Ռաֆայել, իսկ քրոջ մոտ գնալ ամաչում էր: Ի լրումն դժբախտության, այդ օրը ցրիչը միանգամից հինգ ծրար վերադարձրեց նրան: Այն ժամանակ Մարտինը վերցրեց իր վերարկուն, գնաց Օքլենդ և վերադարձավ առանց դրան, բայց գրպանում ունենալով հինգ դոլլար: Խանութպաններից յուրաքանչյուրին նա տվեց մեկական դոլլար, և նրա խոհանոցում նորից սկսեց թշշալ սոխով տապակած միսը, եռացած սուրճը, և երևաց մի մեծ պուտուկ սալորի չիր: Ճաշելուց հետո Մարտինը նստեց սեղանի առաջ, և կեսգիշերին արդեն պատրաստ էր մի նոր հոդված՝ «Վաշխառության ուժը» խորագրով: Վերջացնելով գրելը՝ նա հոդվածը շպրտեց սեղանի տակ, որովհետև հինգ դոլլարից ոչինչ չէր մնացել, դրամ չկար նամականիշ գնելու համար:

Մարտինը գրավ դրեց ժամացույցը, մի քանի օր հետո նաև հեծանիվը, խնայելով մթերքից՝ նա նամականիշներ գնեց և ուղարկեց իր բոլոր գրվածքները: «Եկամտավոր» գրվածքները չարդարացրին Մարտինի ակնկալությունները: Ոչ ոք չէր գնում դրանք: Բաղդատելով դրանք թերթերում և շաբաթաթերթերում տպվածների հետ՝ նա առաջվա պես գտնում էր, որ ինքն ավելի լավ է գրում: Բայց և այնպես նա չէր կարողանում վաճառել ոչ մի տալ: Վճռելով զբաղվել այսպես կոչված «քրոնիկոնով»՝ նա մի քանի գրվածք ուղարկեց մի ընկերության, որը այդպիսի նյութեր էր հայթայթում թերթերին, բայց ետ ստացավ նրանք մի տպագիր բլանկի հետ, որի մեջ ասված էր, որ ընկերությունը կազմում է իր նյութերը հաստիքային աշխատակիցների ուժերով:

Պատանեկան մի հանդեսում նա տեսավ անեկդոտներով ու փոքրիկ պատմվածքներով լիքը սյունակներ: Ահա դրամ շահելու մի միջոց ևս: Բայց այս բանում ևս նա լիակատար անհաջողության հանդիպեց, սովորականի պես այդ ամենը վերադարձվեց իրեն: Հետագայում, երբ Մարտինն արդեն կարիք չէր զգում դրան, նա իմացավ, որ սովորաբար խմբագրատան աշխատակիցներն իրենք են մատակարարում այդպիսի նյութեր՝ իրենց շահույթն ավելացնելու համար: Զավեշտաթերթերը վերադարձնում էին նրա բոլոր զվարճալիքներն ու ոտանավորները. չէին վաճառվում նաև նրա չափածո ֆելիետոնները, որոնք Մարտինը ուղարկում էր խոշոր հանդեսներին: Մնում էր դեռ թերթի ֆելիետոնը: Մարտինը շատ լավ գիտեր, որ կարող է ավելի լավ գրել, քան այն, ինչ տպվում է, և իմանալով երկու գրական գործակալների հասցեները՝ հեղեղեց նրանց իր փոքրիկ պատմվածքներով: Սակայն, գրելով քսան պատմվածք, որոնցից ոչ մեկը չտպվեց, Մարտինը դադարեց գրելուց: Բայց և այնպես նա օրական կարդում էր տասնյակ պատմվածքներ ու ֆելիետոններ, որոնք չէին կարող մրցել այս ժանրում նրա փորձերի հետ: Հասնելով հուսահատության՝ վերջապես նա վճռեց, որ իր գրվածքներից

հիպնոսացած կորցրել է քննադատական ամեն զգացում և իր ստեղծագործությունն առողջ դատելու ունակությունը։

Անգութ հրատարակչական մեքենան շարունակում էր իր աշխատանքը։ Մարտինը փոստանիշներ էր փակցնում իր գրվածքները պարունակող ծրարների վրա, գցում էր դրանք փոստարկղը, իսկ երեք-չորս շաբաթ հետո ցրիչը սեղմում էր դռան զանգը և վերադարձնում այդ գրվածքները։ Ակներև էր, որ իրականում այդ հասցեներով ոչ մի կենդանի մարդ չկար, այլ կային միայն լավ սարքված, յուղած ավտոմատներ։ Բոլորովին հուսահատված՝ Մարտինը սկսեց ընդհանրապես կասկածել խմբագիրների գոյությանը։ Սրանցից ոչ մեկը մինչև այժմ կյանքի նշան ցույց չի տվել, իսկ այն հանգամանքը, որ նրա ամեն գրվածքը անպայման մերժվում է՝ առանց բացատրությունների, կարծես հաստատում էր այն միտքը, թե խմբագիրը մի առասպել է, որը ստեղծվել ու պաշտպանվում է գրաշարների մետրանպաժների և լրագրավաճառների ճիգերով։

Մարտինի կյանքում միակ երջանիկ ժամանակը այն ժամերն էին, որոնք նա անց էր կացնում Ռութի մոտ, այն էլ ոչ միշտ։ Նրա վրա մշտապես իշխող խռովքը ավելի տանջալից դարձավ այն բանից հետո, երբ Ռութը խոստովանեց իր սերը, որովհետև ինքը՝ Ռութը առաջվա պես մնում էր անհասանելի։ Մարտինը խնդրեց նրան սպասել երկու տարի, սակայն ժամանակն անցնում էր, և նա դեռ ոչինչ ձեռք չէր բերել, և, բացի այդ, Ռութը, ինչպես երևում է, չէր հավանում նրա պարապմունքները։ Ճիշտ է, Ռութը ուղղակի չէր ասում այդ, բայց կողմնակի կերպով բավական որոշակի աշխատում էր զգացնել տալ։ Աղջիկը չէր վրդովվում. նա հենց հավանություն չէր տալիս, թեև նվազ երկչոտ մի կին անկասկած կվրդովվեր այն բանից, որը միայն դառնացնում էր նրան։ Ռութին դառնություն էր պատճառում, որ այն մարդը, որին նա վճռել է վերադաստիարակել, չի ենթարկվում իրեն։ Սկզբում Ռութին թվաց, թե նա բավական ճկուն նյութ էր, բայց հետո միանգամից համառեց և չցանկացավ նմանվել ոչ միստր Մորզին, ոչ միստր Բեթլերին։

Մարտինի մեջ ամենամեծ արժանիքն ու նշանակալի բանը Ռութը չէր նկատում կամ (և դա ավելի վատ էր) չէր հասկանում։ Այդ մարդուն, այնքան ճկուն, որ կարող էր հարմարվել մարդկային գոյության բոլոր ձևերին, Ռութը համարում էր պարզապես պնդագլուխ և կամակոր, որովհետև չկարողացավ վերաձևել նրան իր չափով. միակ չափը, որ գիտեր նա։ Ռութը չէր կարողանում հետևել նրա մտքի թռիչքին, և երբ Մարտինը հասնում էր նրա համար անմատչելի բարձունքների, նա պարզապես գտնում էր, որ Մարտինը մոլորվում է։ Նրա հոր, մոր, եղբայրների մինչև անգամ Օլնեյի մտքերը միշտ էլ հասկանալի էին իրեն. դրա համար էլ Ռութը, չհասկանալով Մարտինին, կարծում էր, թե նա է մեղավոր այդ բանում։ Կրկնվում էր աշխարհին ճշմարտություն ներշնչելու փորձ կատարող միայնակ մարդու վաղեմի ողբերգությունը։

— Դուք սովոր եք երկրպագել ամեն բանի, որ ճանաչված է պաշտամունքի արժանի,— ասաց մի անգամ Մարտինը՝ Ռութի հետ վիճելով Պրափսի և Վանդերուոթերի մասին։— Ես համաձայն եմ, որ նրանք վստահելի և կայուն հեղինակություններ են, նրանց համարում են Միացյալ Նահանգների լավագույն գրական քննադատները։ Ամեն մի դպրոցական ուսուցիչ նայում է Վանդերուոթերի վրա որպես ամերիկյան քննադատության առաջնորդի։ Բայց ես նրա գրվածքները կարդացել եմ, և նա ինձ երևաց փայլուն, դատարկաբանության մի գեղեցիկ նմուշ։ Պրափսը նրանից ավելի

լավը չէ։ Իհարկե «Հեմլոկ Մոսեսը» գերազանց է գրված։ Ոչ մի ստորակետ չի կարելի դեն գցել, իսկ ընդհանուր տոնը. . . ա՛հ, ի՛նչ հանդիսավոր տոն։ Դրա համար էլ նրան վճարում են բոլորից լավ։ Բայց, թող տեր աստված ների ինձ այս հանդգնությունը, նա, ըստ էության, առհասարակ քննադատ չէ, Անգլիայում ավելի լավ քննադատել գիտեն։ Ամբողջ բանն այն է, որ մեր քննադատները շարունակ ժողովրդական ճաշակին են հարմարվում, և դա նրանց մոտ ստացվում է և՛ ազնիվ, և՛ բարոյական, և՛ վեհ։ Նրանց քննադատական հոդվածները հիշեցնում են ինձ կիրակնօրյա քարոզները։ Նրանք ամեն կերպ պաշտպանում են անգլիական բանասիրության մեր պրոֆեսորներին, իսկ սրանք էլ դրա համար պաշտպանում են նրանց։ Եվ նրանց գանգում ոչ մի ինքնատիպ միտք բույն չի դրել։ Նրանք գիտեն միայն այն, ինչ ճանաչված է ընդհանուրի կողմից, դրա վրա ավելացրեք և այն, որ իրենք էլ են ճանաչված ընդհանուրի կողմից։ Բոլոր արմատացած գաղափարները կպչում են նրանց նույնքան հեշտ, որքան պիտակները՝ գարեջրի շշերին։ Եվ նրանց գլխավոր պարտականությունը կայանում է նրանում, որ համալսարանական երիտասարդության գլխից դուրս վանեն մտածելակերպի ամեն ինքնատիպություն և ստիպեն մտածել որոշ տրաֆարետով։

— Ինձ թվում է,— առարկեց Ռութը,— որ ես ավելի մոտ եմ ճշմարտությանը՝ հետևելով ընդհանուրի կողմից ընդունվածին, քան թե դուք՝ հարձակվելով հեղինակությունների վրա ինչպես վայրենին՝ նվիրական պատկերների վրա։

— Իրենք՝ առաքելականներն են տապալում վայրենիների նվիրական պատկերները,— ծիծաղեց Մարտինը,— բայց, դժբախտաբար բոլոր առաքելականները ցրվեցին, գնացին հեթանոսական երկրներ և մեզ մոտ չմնաց ոչ մեկը, որ օգներ տապալելու միստր Վանգերուոթերին և միստր Պբափսին։

— Միաժամանակ և համալսարանների բոլոր պրոֆեսորներին,— ավելացրեց Ռութը։

Մարտինը բացասական շարժում արեց։

— Ո՛չ, գիտնականները պետք է մնան։ Նրանք իրոք գործ են անում։ Բայց վնասակար չէր լինի վռնդել անգլիական բանասիրության պրոֆեսորներից՝ մանրադիտակային ուղեղ ունեցող այդ թութակներից ինը տասներորդը։

Բանասերների նկատմամբ այդքան խիստ վերաբերմունքը Ռութին թվում էր պարզապես սրբապղծություն։ Նա ակամա բաղդատում էր հարգարժան, շքեղ հագած, չափված ձայնով խոսող, նուրբ կուլտուրայով համակված պրոֆեսորներին այդ անտանելի մարդուն, որին, չգիտես ինչու, սիրում է, անշնորհք նստող կոստյումը հագին, ֆիզիկական կոպիտ աշխատանք կատարող մարդու պողպատապիրկ մկաններով երեկվա նավաստու հետ։ Ռութին ջղայնացնում էր այն անսովոր գրգռվածությունը, որով Մարտինը խոսում էր վիճաբանությունների ժամանակ, երբեմն միանգամայն կորցնելով ինքնազսպությունը։ Ամեն պարագայում պրոֆեսորները լավ ռոճիկ են ստանում և, այո՛, դա անկարելի է չընդունել, իսկական ջենտլմեններ են, մինչդեռ Մարտինը չի կարող վաստակել ոչ մի սենթ և մինչև իսկ հիմա քիչ է նմանվում ջենտլմենի։

Ռութը մինչև անգամ ավելորդ էր համարում կշռադատել Մարտինի փաստարկությունները. որ դրանք սխալ էին, պարզ էր ըստինքյան, արտաքին մի քանի նշանների զուգադրությունից։ Անկասկած, պրոֆեսորները իրավացի էին իրենց դատողություններում, քանի որ նրանք հաջողություն են ձեռք բերել կյանքում, իսկ Մարտինը սխալ է դատում գրականության մասին թեկուզ այն պատճառով, որ իր

գրվածքներից ոչ մեկը չի կարողացել վաճառել։ Նրա լեզվով խոսելով՝ նրանց «հաջողվել է», իսկ իրեն չի հաջողվում։ Եվ մի՞թե նա կարող է ուղիղ դատել գրականության մասին, նա, որը վաղուց չէ, ինչ կանգնած էր հենց այս սենյակի մեջտեղը՝ շփոթմունքից կարմրած, անշնորհք, երկյուղով չորս կողմ նայելով՝ չլիներ թե վայր գցի որևէ առարկա, հարցնելով, թե վաղուց է մեռել «Սվինբե՛ռնը» և անմտորեն պարծենալով, որ կարդացել է «Excelsior»-ը և «Կյանքի սաղմոսը»։

Այսպիսով, Ռութն ինքը հաստատում էր, որ խոնարհվում է հեղինակությունների առաջ։ Մարտինը շատ լավ էր հասնանում նրա մտքերը, բայց չէր ցանկանում շատ խոր թափանցել դրանց մեջ։ Մարտինը սիրում էր նրան՝ անկախ Պրափսի, Վանդերուոթերի և անգլիական բանասիրության պրոֆեսորների հանդեպ նրանց ունեցած վերաբերմունքից. սակայն Մարտինն աստիճանաբար ավելի ու ավելի էր համոզվում, որ կան մտածողության այնպիսի մարզեր, որոնք միանգամայն անմատչելի են Ռութին, որը մինչև անգամ գաղափար չունի դրանց գոյության մասին։

Ռութն իր հերթին գտնում էր, որ Մարտինը ոչ մի հասկացողություն չունի երաժշտությունից, իսկ նրա դատողություններն օպերաների մասին համարում էր ոչ միայն անճիշտ, այլև դիտավորյալ կերպով պարադոքսային։

— Դուք հավանեցի՞ք,— հարցրեց մի անդամ Ռութը, երբ նրանք վերադառնում էին օպերայից։

Այդ երեկո նա իրեն թույլ տվեց Ռութի հետ միասին թատրոն գնալ մի ամբողջ ամիս կերակրի խիստ խնայողություն անելուց հետո։ Իզուր սպասելով, որ Մարտինն ինքը խոսք բանա ներկայացման մասին, որը ուժեղ տպավորություն էր գործել Ռութի վրա, աղջիկը վերջապես վճռեց հարցնել նրան։

— Ինձ շատ դուր եկավ նախերգանքը,— պատասխանեց Մարտինը,— դա հիանալի էր։

— Այո՛, բայց ինքը՝ օպերա՞ն։

– Օպերան նույնպես, այսինքն, հասկանալի է, նվագախումբը։ Բայց ավելի լավ կլիներ, եթե այդ խեղկատակները տեղներումը կանգնած մնային կամ բոլորովին հեռանային բեմից։

Ռութն ապշեց։

— Դուք Տետրալանիի և Բարիլլոյի մասի՞ն եք խոսում,— հարցրեց նա։

— Նրանց մասին էլ... և առհասարակ այդ ամբողջ ռհմակի մասին։

— Բայց չէ՞ որ նրանք մեծ արտիստներ են։

– Միևնույն է. նրանք իրենց անմիտ ծամածռություններով երաժշտությունն էին փչացնում միայն։

— Մի՞թե ձեզ դուր չի գալիս Բարիլլոյի ձայնը,— բացականչեց Ռութը,– չէ՞ որ նա համարվում է Կարուզոյից հետո երկրորդը։

— Ինչո՞ւ չէ, դուր է գալիս, իսկ Տետրալանին առավել ևս դուր է գալիս։ Նա բացառիկ ձայն ունի՝ որքան ես կարող եմ դատել։

— Բայց. . . բայց. . . – Ռութը բառեր չէր գտնում։— Այդ դեպքում ես ոչինչ չեմ հասկանում։ Դուք հիանում եք նրանց ձայներով, իսկ ասում եք, որ նրանք փչացրին երաժշտությունը։

– Ճիշտ այդպես։ Ես շատ բան կտայի, որպեսզի լսեի նրանց նվագահանդեսում, և ավելի շատ բան կտայի, որպեսզի չլսեմ նրանց, երբ նվագում է նվագախումբը։ Երևում է, որ ես անուղղելի ռեալիստ եմ. մեծ երգիչները ոչ միշտ են մեծ դերասաններ։ Իհարկե, շատ լավ է, երբ Բարիլլոն հրեշտակային ձայնով սիրային մեղեդի է երգում, իսկ Տետրալանին ձայնակցում է նրան առավել ևս հրեշտակային ձայնով, և այդ բոլորը պայծառ, բոլոր գույներով փայլող նվագախմբային երաժշտության ֆոնի վրա. չեմ վիճում, որ դա վիթխարի վայելք է։ Բայց ամբողջ տպավորությունը վայրկենապես ջախջախվում է, հենց որ նայում եմ բեմին և տեսնում եմ Տետրալանիին համարյա վեց ֆուտ հասակով և հարյուր իննսուն ֆունտ քաշով, և նրա կողքին Բարիլլոյին՝ կարճահասակ և քառակուսի մարդուկին, դարբնի կրծքավանդակով. նրանք կոտրատվում են, իրենց կուրծքն են բռնում և ձեռքերն են շարժում, ինչպես գժանոցի բնակիչները։ Իսկ ես պետք է պատկերացնեմ, որ դա սիրային տեսարան է երիտասարդ իշխանի և գրավիչ իշխանուհու միջև։ Ո՛չ, ես բողոքում եմ, դա անհեթեթ բան է, դա անմիտ է, դա անբնական է, ահա թե ինչ. դա միանգամայն անբնական է։ Մի՞թե որևէ մարդ այդպես է բացատրում իր սերը։ Եթե ես վճռեի այդպես բացատրվել, դուք ինձ կապտակեիք։

— Դուք չեք հասկանում,— զայրանում էր Ռութը,— գեղարվեստի ամեն մի ձև սահմանափակ է։ (Նա հիշեց վերջերս համալսարանում իր լսած դասախոսությունը գեղարվեստի պայմանականության մասին։) Ահա, նկարչության մեջ մենք ունենք պաստառի ընդամենը երկու չափ, սակայն դուք ընդունում եք երեք չափերի պատրանքը, որ ստեղծում է նկարիչը իր արվեստի ուժով։ Գրականության մեջ հեղինակը ամենազոր և ամենագետ է։ Չէ՞ որ դուք ընդունում եք, որ հեղինակն իրավունք ունի հաղորդել հերոսուհու թաքուն մտքերը, թեև, երբ այդ հերոսուհին մտածում էր, ոչ ոք չէր կարող ծածկաբար լսել նրա մտքերը։ Նույնն է նաև թատրոնում, քանդակագործության մեջ, օպերայում՝ ամեն տեղ։ Հարկավոր է լինում հաշտվել մի քանի հակասությունների հետ։

— Այո, ես հասկանում եմ,— պատասխանեց Մարտինը,— ամեն գեղարվեստ պայմանական է։ (Ռութը զարմացավ, թե նա ինչպես ճիշտ արտահայտվեց. կարծես Մարտինը համալսարանական դասընթացներ է ավարտել և ոչ թե ինքնուս է, որ գրադարանում ընթերցել է ամեն բան, ինչ անցել է ձեռքը)։ Բայց պայմանականության մեջ էլ իրապաշտություն պետք է լինի։ Ստվարաթղթի վրա նկարված և բեմի երկու կողքերին գրած ծառերը մենք համարում ենք անտառ. դա պայմանականություն է, բայց բավական ռեալ։ Սակայն ծովի պատկերը մենք անտառ չենք համարի. չենք կարող։ Դա կնշանակեր բռնադատել մեր բոլոր զգացումները։ Այդ պատճառով էլ մեր նոր տեսած երկու գժերի ծամածռությունները, կոտրատվելը և ջղաձգությունները ոչ մի կերպ չի կարելի ընդունել իբրև սիրային զգացումների և տրամադրությունների արտահայտություն։

— Մի՞թե դուք երաժշտության մեջ էլ բոլոր քննադատներից բարձր եք համարում ձեզ,— վրդովված ասաց Ռութը։

– Ո՛չ, ո՛չ, ես պարզապես թույլ եմ տալիս ինձ ունենալ սեփական կարծիք։ Ես այդ բոլորն ասում եմ նրա համար, որ բացատրեմ ձեզ, թե ինչու տիկին Տետրալանիի

փղային նազանքը փչացրեց օրկեստրի ամբողջ հրապույրը։ Թերևս երաժշտական նշանավոր քննադատները միանգամայն իրավացի են. բայց ես ունեմ իմ սեփական կարծիքը, որ ես չեմ ենթարկի քննադատների, բոլորին միասին վերցրած, վճռին։ Ինչ որ ինձ դուր չի գալիս, կնշանակի դուր չի գալիս, և ինչո՞ւ համար ես պետք է ձևանամ, որ դուր է եկել, լոկ նրա համար, որ դուր է գալիս ուրիշների՞ն։ Ես չեմ ցանկանում իմ ճաշակը ենթարկել մոդային։

— Բայց երաժշտությունը պատրաստություն պահանջող բան է,– առարկեց Ռութը,— իսկ օպերան պահանջում է հատուկ պատրաստություն։ Թերևս. . .

— . . . Ես դեռևս բավական պատրաստված չեմ օպերա լսելու համար,— լրացրեց Մարտինը նրա միտքը։

Ռութը գլխով հաստատական նշան արեց։

— Կարող է պատահել,— համաձայնեց նա,— բայց ես մինչև անգամ ուրախ եմ, որ այդպես է։ Եթե ինձ փոքր տարիքից վարժեցնեին օպերայի, հավանական է, որ այսօր խանդաղատանքի արցունքներ թափեի՝ այդ ծաղրածուների ծամածռություններին նայելով, և չնկատեի ո՛չ նրանց ձայները, ո՛չ օրկեստրի հնչյունները։ Բայց դուք իրավացի եք, դա, իհարկե, ձեռք է բերվում դաստիարակությամբ, իսկ ես արդեն տարիքս առել եմ։ Ինձ հարկավոր է կամ ինչ-որ իրական բան, և կամ, ավելի լավ է՝ ոչինչ։ Այն պատրանքը, որի մեջ ճշմարտության նշույլ էլ չկա, չի հուզում ինձ, և օպերան ինձ թվում է համատարած մի կեղծիք. մանավանդ երբ տեսնում եմ, թե ինչպես կարճահասակ Բարիլլոն ջղաձգորեն գրկում է ահագին Տետրալանիին և ասում, թե ինչպես է սիրում նրան։

Բայց Ռութը, ինչպես միշտ, Մարտինի հայացքների մասին՝ դատում էր ելնելով արտաքին նշաններից և ընդհանուրի կողմից ճանաչվածի առաջ խոնարհվելուց։ Վերջ ի վերջո ո՞վ է Մարտինը, որ միայն իրեն է համարում իրավացի և ամբողջ կուլտուրական աշխարհը մեղադրում է անհասկացողության մեջ։ Մարտինի խոսքերն ու մտքերը նրա վրա ոչ մի տպավորություն չգործեցին։ Ռութը չափազանց սովոր էր հասարակության կողմից ընդունված ամեն բանի և չէր համակրում ըմբոստ մտքերի, բացի այդ, նա մանկությունից պարապում էր երաժշտությամբ, մանկությունից սիրել էր օպերան, ինչպես և նրա շրջանի բոլոր մարդիկ։ Ի՞նչ իրավունքով այդ Մարտին Իդենը, որ նոր է դուրս պրծել ռեգթայմների և փողոցային երգերի թագավորությունից, համարձակվում է դատել ամբողջ աշխարհը հիացնող երաժշտության մասին։ Ռութի ինքնասիրությունը խոցված էր, և Մարտինի կողքով քայլելիս աղոտ կերպով զգում էր վիրավորանք։ Լավագույն դեպքում՝ Մարտինի հայացքներն ու դատողությունները կարելի էր ընդունել իբր քմահաճույք կամ արտառոց կատակ։ Բայց երբ Ռութին տուն ուղեկցելով Մարտինը գրկեց նրան և քնքշաբար համբուրեց, Ռութը, նորից համակված սիրով, մոռացավ ամեն ինչ։ Հետո, անկողնում պառկած, անքուն Ռութը շարունակ մտածում էր, թե ինչպես կարող էր պատահել, որ ինքը սիրեց այդպիսի տարօրինակ մարդու, և այն էլ հակառակ իր ամբողջ ընտանիքի ցանկության։

Հաջորդ օրը Մարտին Իդենը, օպերայի և Ռութի հետ ունեցած խոսակցության թարմ տպավորության տակ, մի հոդված գրեց «Պատրանքների փիլիսոփայությունը» վերնագրով։ Փոստանիշով զարդարված այդ հոդվածը ճամփորդության ելավ, խեղճ «Պատրանքների փիլիսոփայությանը» վիճակված էր փոխել դեռ շատ նամականիշներ և կատարել շատ ու շատ երկարատև ճամփորդություններ։

Գլուխ XXV

Մարիա Սիլվան չքավոր էր և գիտեր, թե ինչ է չքավորությունը։ Ռութի համար «չքավորութչուն» բառը նշանակում էր պարզապես գոյության վատ պայմաններ, դրանով էլ սպառվում էր նրա հասկացողությունը չքավորության մասին։ Նա գիտեր, որ Մարտին Իդենը աղքատ էր, և մտովի բաղդատում էր նրա կյանքը պատանի Աբրահամ Լինկոլնի կամ միստր Բեթլերի կյանքի հետ, առհասարակ այն բոլորի, որոնք չքավորությունից սկսելով վերջ ի վերջո հասել են հաջողության ու բարեկեցության։ Ընդունելով, որ աղքատությունը տհաճ բան է, Ռութը միևնույն ժամանակ համամիտ էր բուրժուազիայի մխիթարական այն պատկերացմանը, թե աղքատությունը սքանչելի մի մղիչ ուժ է կարիերայի համար, մի ուժ, որը հաջողություն է բերում բոլոր նրանց, ովքեր խելացի են և ընդունակ։ Այդ պատճառով Ռութն առանձնապես չցավեց՝ իմանալով, որ Մարտինը ստիպված է եղել գրավ դնել իր ժամացույցն ու վերարկուն։ Ընդհակառակը, նա մինչև անգամ գոհ էր՝ հուսալով, որ նա ավելի շուտ խելքի կգա և կթողնի իր գրական ձեռնարկները։

Մարտինի նիհար ու փոս ընկած դեմքը Ռութի մեջ չէր էլ առաջացնում այն կասկածը, թե նա սոված է։ Աղջիկը նկատում էր նրանում այդ փոփոխությունը և ուրախանում էր, որովհետև Մարտինի կերպարանքն ավելի ոգեշնչված, նուրբ է դարձել՝ կորցնելով առողջ կենդանու այն ուժը, որը միաժամանակ և՛ հրապուրում, և՛ վանում էր Ռութին։ Երբեմն Ռութը հիանում էր նրա աչքերի անսովոր փայլով, որը նրան նմանեցնում էր բանաստեղծի կամ գիտնականի, որպիսին ուզում էր դառնալ ինքը՝ Մարտինը, և որպիսին ուզում էր տեսնել նրան Ռութը։ Բայց Մարիա Սիլվային նրա ներս ընկած այտերն ու վառվող աչքերը բոլորովին այլ բան էին հուշում, և այդ նշաններով նա օրեցօր նշում էր նրա բարեկեցության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունները։ Նա տեսավ, թե ինչպես Մարտինը տնից դուրս եկավ վերարկուով և վերադարձավ առանց վերարկուի, թեպետ և ցուրտ ու անձրևային օր էր։ Հետո նրա այտերը միաժամանակ թեթևակի կլորացան և աչքերում քաղցի կրակը հանգավ։ Մարիան նույնպես նկատեց ժամացույցի և հեծանիվի անհայտանալը, որի հետևանքով նրա կենսական ուժերը որոշ չափով վերականգնվեցին։ Բացի այդ, Մարիան գիտեր, թե նա ինչպես է աշխատում, որովհետև ճշգրիտ կերպով տեղյակ էր, թե նա ինչքան նավթ է վառում մի գիշերվա ընթացքում։

Աշխատանք։ Մարիան հրաշալի հասկանում էր, որ Մարտինն աշխատում է, թեպետ նրա աշխատանքը այլ բնույթ ուներ։ Մարիան շատ էր զարմանում, որ Մարտինը ինչքան քիչ է ուտում, այնքան ավելի եռանդով է աշխատում։ Երբեմն, երբ նրան թվում էր, որ Մարտինն առանձնապես շատ է սոված, երեխաներից մեկի միջոցով նրան ուղարկում էր մի կտոր բլիթ այն պարզամիտ պատրվակով, որ Մարտինն ինքը չի կարող այդպես լավ թխել։ Երբեմն նա Մարտինին ուղարկում էր մի աման տաք ապուր՝ միաժամանակ տանջվելով այն կասկածից, թե իրավունք ունի՞ այդ ապուրը խլելու իր երեխաների բերանից, այսպես ասած՝ իր միս ու արյունից։ Մարտինը ամենաջերմ երախտագիտությամբ էր համակված, որովհետև փորձով գիտեր, որ եթե աշխարհում կա իսկական գութ, դա գտնվում է միայն այստեղ, աղքատների մեջ։

Մի օր, երեխաներին կերակրելով մթերքի մնացորդներով, Մարիան իր վերջին տասնհինգ սենթը ծախսեց՝ գնելու համար մի գալլոն էժան գինի, որով հյուրասիրեց ջուր վերցնելու համար խոհանոց մտած Մարտինին։ Նա խմեց Մարիայի կենացը, իսկ

Մարիան՝ նրա կենացը։ Հետո Մարիան խմեց նրա ձեռնարկումների հաջողության համար, իսկ Մարտինը խմեց՝ մաղթելով, որ Ջեմս Գրանտը շուտով գա և վճարի լվացքի համար։ Ջեմս Գրանտը օրավարձով աշխատող ատաղձագործն էր, որը անճշտապահ էր պարտքը վճարելու հարցում և Մարիային պարտական էր երեք դոլլար։

Մարտինն ու Մարիան խմում էին սոված փորին, և թթու նոր գինին շուտով նրանց երկուսի գլխին խփեց։ Թեև նրանք բոլորովին նմանություն չունեին, բայց երկուսն էլ աղքատ և միայնակ էին, և այդ չքավորությունը, որի մասին երբեք չէին խոսում, ամուր կապ էր հաստատել նրանց միջև։ Մարիան ուրախացավ, երբ իմացավ, որ Մարտինը եղել է Ազորյան կղզիներում, ուր նա ապրել էր մինչև տասնմեկ տարեկան հասակը։ Նա ավելի շատ ուրախացավ՝ իմանալով, որ Մարտինը եղել է Հավայան կղզիներում, ուր Մարիայի ընտանիքը տեղափոխվել էր Ազորյան կղզիներից։ Բայց կնոջ ուրախությունն ամեն չափ ու սահմանն անցավ, երբ Մարտինն ասաց, որ եղել է Մաույի կղզում, ուր Մարիան ամուսնացել էր։ Կահուլուի կղզում, ուր առաջին անգամ ծանոթացել էր իր ամուսնու հետ, Մարտինն եղել է երկու անգամ։ Ինչպես թե, նա չի հիշում շաքար բարձած նավե՞րը. շատ լավ էլ հիշում է։ Մարտինը նավարկել է դրանցով։ Ասացեք խնդրեմ. . . ինչքան նեղ է աշխարհը. իսկ Վայլուկո՞ն։ Մարտինը եղել է նաև այնտեղ։ Մարտինը գիտե՞ տնկարանի գլխավոր վերակացուին։ Ինչպես չէ, Մարտինը մինչև անգամ մի բաժակ խմել է նրա կենացը։

Այդպես, անձնատուր լինելով հիշողություններին, նրանք իրենց քաղցը խեղդում էին թթու գինու մեջ։ Սակայն Մարտինի համար ապագան չափազանց մռայլ չէր թվում. վաղ թե ուշ նա ձեռք կբերի հաջողություն և փառք։ Նա արդեն մոտիկից զգում է դրանց շունչը։ Մի քիչ ժամանակ էլ որ անցնի, կարող է իր ձեռքերով բռնել դրանք։ Ընդսմին նա հետաքրքրությամբ նայեց իր առաջ նստած կնոջ հյուծված դեմքին, հիշեց, որ նա հաց և ապուր է ուղարկել իրեն, և համակվեց նրա հանդեպ մեծ երախտագիտության զգացումով և նրա նկատմամբ բարերար լինելու ցանկությամբ։

— Մարի՛ա,— գոչեց նա հանկարծ,— ամենից շատ ի՞նչ կցանկանայիք ունենալ։

Մարիան ապշած նայեց նրան։

— Այս րոպեիս ի՞նչ կուզենայիք ունենալ։

— Յոթ զույգ մաշիկներ երեխաների համար։

— Դուք կստանաք այդ,— հայտարարեց նա, և Մարիան հանդիսավոր կերպով շարժեց գլուխը։— Հետո, ավելի լավ մի բա՞ն։

Մարիայի աչքերում բարեհոգի ուրախություն նշմարվեց։ Մարտինը կատակ է անում իր՝ Մարիայի հետ, որի հետ արդեն վաղուց է, որ ոչ ոք չի կատակել։

— Մտածեցեք, մի՛ շտապեք,— ասաց Մարտինը նախազգուշացնելով, երբ Մարիան բացեց բերանը, որ խոսի։

— Լա՛ֆ,— ասաց նա,— ես մտածել. ինձ տուն հարկավոր՝ սեփական տուն, ձրի ապրել. ամիս յոթ դոլլար չվճարել։

— Դուք կստանաք այդ,— հայտարարեց Մարտինը,— և շատ շուտ, իսկ որն է ձեր ամենամեծ ցանկությունը։ Երևակայեցեք, որ ես աստված եմ և կարող եմ ամեն բան անել։ Ուրեմն, խոսեք, ես լսում եմ։

Մարիան մի բոպե լռեց։

— Դուք վախենալ։

— Ո՛չ, ո՛չ,— ծիծաղեց Մարտինը,— ես չեմ վախենա հապա, ասեք։

— Մեծ բան, ա՜խ, մե՜ծ բան,— նախազգուշացրեց Մարիան։

— Բարի, բարի, խոսեցեք։

— Լաֆ։— Մարիան խորը շունչ քաշեց ինչպես երեխա, որն ուզում է և վախենում է խնդրել։— Ինձ ուզում եմ ագարակ՝ լավ ագարակ, շատ կով, շատ մարգագետին, շատ խոտ. Սան-Լեանդոյի մոտ։ Սան-Լեանդոյում ապրում է իմ քույրը։ Կաթ կվաճառեմ Օքլենդում, շատ փող։ Ջոն և Նիկը չպիտի կովեր արածեն. նրանք կգնան լավ դպրոց։ Կլինի մեծ ինժեներ. ճամփա կշինի։ Այո, ուզում եմ լավ ագարակ։

Մարիան լռեց և փայլող աչքերով նայեց Մարտինին։

— Դուք կստանաք դա,— արագ պատասխանեց Մարտինը։

Մարիան գլխով արեց և խմեց վեհանձն նվիրատուի կենացը, թեպետ շատ լավ գիտեր, որ խոստացված նվերները երբեք չի ստանա։ Բայց նա շնորհակալ էր Մարտինին՝ նրա բարի կամեցողության համար և սրտանց գնահատում էր խոստումը, ինչպես կգնահատեր իրականում նրա տված նվերը։

— Այո՛, այո՛։ Մարիա,— ասաց Մարտինը,– Նիկն ու Ջոն չպետք է կով արածացնեն։ Բոլոր երեխաները կգնան դպրոց ամբողջ տարին՝ լավ, դիմացկուն մաշիկներ հագած։ Դա կլինի առաջնակարգ մի ագարակ ամեն հարմարություններով, դուք կունենաք տուն, ախոռ, գոմ, դուք կունենաք հավեր, խոզեր, բանջարանոցներ, մրգառատ պարտեզ. . . մի խոսքով՝ ամեն ինչ, որ հարկավոր է։ Դուք այնքան դրամ կունենաք, որ կկարողանաք պահել մի աշխատող, մինչև անգամ երկու աշխատող։ Իսկ դուք աշխատելու կարիք չեք ունենա. դուք երեխաներին կդաստիարակեք։ Եվ եթե լավ մարդ պատահեց, դուք կամուսնանաք նրա հետ, և նա տիրություն կանի ագարակին, իսկ դուք կհանգստանաք։

Եվ Մարտինը, առատաձեռն բաժին հանելով Մարիային իր ապագա ակնկալություններից, վեր կացավ և գնաց գրավ գնելու իր միակ վայելուչ կոստյումը։ Նրա համար հեշտ չէր այդ հուսահատ քայլն անել, որովհետև դրանով նա իրեն զրկում էր Ռութի հետ տեսակցելու հնարավորությունից։ Մարտինը ուրիշ հարմար հագուստ չուներ. նավաստիական կարկատած բաճկոնով նա կարող էր գնալ հացավաճառի և մսավաճառի մոտ, կարող էր այցելել քրոջը, իսկ այդպիսի կերպարանքով մտնել Մորզերի տունը, մտածելն իսկ ավելորդ էր։

Մարտինը շարունակում էր աշխատել լիակատար հուսահատության մոտեցող սրտնեղությամբ։ Ավելի ու ավելի հաճախ էր անցնում նրա մտքով, որ երկրորդ ճակատամարտն էլ է տանուլ տվել, և որ իրոք հարկավոր է գնալ աշխատելու։ Դրանից գոհ կլինեին բոլորը՝ խանութպանները, քույրը, Ռութը, մինչև անգամ Մարիան, որին նա պարտք մնաց մի ամսվա վարձ։ Արդեն երկու ամիս է, ինչ նա չի վճարում գրամեքենայի վարձը։ Վաճառատունը պահանջում էր կամ վճարել, կամ վերադարձնել մեքենան։ Պատրաստ լինելով համակերպվել և հետաձգել պայքարն ավելի պատեհ ժամանակի, Մարտինը գնաց քննություն տալու երկաթուղային ցրիչի

պաշտոնի համար։ Նա զարմացավ, որ առաջին տեղը բռնեց քննության մեջ, թեև հայտնի չէր, թե երբ ազատ տեղ կբացվի այդ պաշտոնի համար։

Եվ ահա ամենամեծ հուսահատության այդ պահին հրատարակչական մեքենան հանկարծ խախտեց իր սովորական ընթացքը։ Կամ այդ մեքենայում մի անվակ սայթաքել ընկել էր, և կամ դա պարզապես վատ էր յուղած. բանն այն է, որ մի առավոտ փոստի ցրիչը բերեց կնքված մի փոքրիկ ծրար։ Ծրարի անկյունում Մարտինը տեսավ «Անդրցամաքային ամսաթերթի» կնիքը։ Մարտինի սիրտը պրկվեց ու նվաղեց, ամբողջ մարմնում թուլություն զգաց, ծնկները տարօրինակ կերպով դողացին։ Մտնելով իր սենյակը և դեռևս առանց ծրարը բանալու, նա նստեց մահճակալին և այդ ակնթարթին հասկացավ, որ չափազանց ուրախալի լուրը կարող է սպանել մարդուն։

Իհարկե, դա ուրախալի լուր էր։ Գրվածքը չէր կարող զետեղվել այդ փոքր ծրարում։ Մարտինը հիշում էր, որ «Անդրցամաքային ամսաթերթին» ուղարկել է «Զանգերի դողանջը» հինգ հազար բառից բաղկացած «սոսկալի» մի պատմվածք։ Եվ որովհետև լավագույն հանդեսները վճարում են հենց որ ընդունում են գրվածքը, ուրեմն ծրարում չեք կա դրած։ Բառին երկու սենթ, հետևաբար հազար բառին՝ քսան դոլլար, ուրեմն չեքը պիտի լինի հարյուր դոլլարի։ Հարյուր դոլլար. . . Ծրարը պատռելիս՝ նա մտովին հաշվեց բոլոր իր պարտքերը. 3 դոլլար 85 սենթ նպարեղենի խանութին, 4՝ մսավաճառին, 2՝ հացավաճառին, 5՝ բանջարեղենին։ Ընդամենը 14,85։ Հետո՝ սենյակի համար 2,50. մի ամսվա կանխավճար 2,50, գրամեքենայի երկու ամսվա վարձ՝ 8, մի ամսվա կանխավճար՝ 4, գումար՝ 31,85։ Բացի այդ, լոմբարդից պետք է դուրս գրել զանազան իրեր՝ ժամացույցը՝ 5,50, վերարկուն՝ 5,50, հեծանիվը՝ 7,75, կոստյումը՝ 5,50 (60 տոկոսի հաշվով վաշխառուին՝ միևնույն չի՞), ընդամենը 56,10 դոլլար։ Կարծես, այդ գումարը նրա աչքի առաջ գրած էր օդում փայլ արձակող թվանշաններով։ Մնացած գումարը՝ 43 դոլլար և 90 սենթ հանդիսանում էր արտակարգ մի հարստություն՝ նկատի ունենալով, որ վաղօրոք կվճարի և՛ սենյակի, և՛ գրամեքենայի համար։

Վերջապես Մարտինը բացեց ծրարը և նրա միջից հանեց մեքենագիր մի նամակ, չեք չկար։ Նա թափահարեց ծրարը, լույսին բռնեց և չհավատալով իր աչքերին՝ բացեց, չեք չկար։ Մարտինը սկսեց կարդալ նամակը՝ աշխատելով խմբագրի գովասանքների միջով հասնել մինչև խնդրի էությունը, գտնել չեքի չուղարկվելու պատճառի բացատրությունը։ Ոչ մի բացատրություն էլ իհարկե չկար։ Բայց փոխարենը այնպիսի մի բան կարդաց, որը Մարտինին շշմեցրեց ամպրոպի հարվածի պես։ Նամակն ընկավ նրա ձեռքից. աչքերը մթնեցին, նա գլուխը թաղեց բարձի մեջ և ջղաձգորեն վրա քաշեց վերմակը։

Հինգ դոլլար «Զանգերի դողանջի» համար։ Հինգ դոլլար հինգ հազար բառի դիմաց։ Բառին երկու սենթ վճարելու փոխարեն, մեկ սենթ՝ տասը բառի դիմաց։ Իսկ հրատարակիչն էլ դեռ գովեստներ է շռայլում, միևնույն Ժամանակ հայտնելով, թե չեքը կուղարկվի պատմվածքը տպագրվելուց անմիջապես հետո։ Նշանակում է, որ բոլորը ստախոսություն է՝ և այն, որ նվազագույն հոնորարը երկու սենթ է ամեն մի բառին, և այն, որ վճարում են գրվածքն ընդունելուց հետո։ Այդ ամենը սուտ էր, և նա պարզապես խաբեության զոհ է դարձել։ Եթե ի սկզբանե իմանար այդ բանը, չէր գրի։ Նա կգնար աշխատելու, աշխատելու Ռութի համար։ Մարտինը հիշեց, թե ինչքան ժամանակ է կորցրել այն օրից, երբ սկսեց գրել և այդ բոլորը նրա համար, որ

յուրաքանչյուր տասը բառի համար մի սենթ ստանա։ Այն հոնորարները, որ, թերթերի ասելով, ստանում էին մեծ գրողները, հավանաբար, նույնպես դոյություն ունեն միայն լրագրողների երևակայության մեջ։ Գրողների կարիերայի մասին երկրորդական աղբյուրներից քաղած նրա բոլոր հասկացողություններն անճիշտ դուրս եկան. ապացույցը մեջտեղն է։ «Անդրցամաքային ամսաթերթի» մի համարն արժե 25 սենթ, և նրա գեղարվեստորեն ձևակերպված շապիկը ցույց է տալիս, որ նա առաջնակարգ ամսաթերթերից է։ Դա վաղեմի, պատվարժան մի ամսաթերթ է, որը սկսել է հրատարակվել Մարտին Իդենի ծնվելուց շատ առաջ։ Նրա շապիկի վրա անպայման տպվում է համաշխարհային հայտնի մի գրողից վերցրած նշանաբան, որը նշում է «Անդրցամաքային ամսաթերթի» պատվավոր կոչումը, մի հանդեսի, որի էջերից է սկսել այդ գրական լուսատուն իր կարիերան։ Ահա այդ մեծապես գեղարվեստական ու բարձր բարոյականության տեր ամսաթերթը հինգ դոլլար է վճարում հինգ հազար բառի համար։ Այդ պահին Մարտինը հիշեց, որ այն մեծ գրողը վերջերս մեռավ օտար երկրում սոսկալի չքավորության մեջ, և վճռեց, որ դրանում ոչ մի զարմանալի բան չկա։

Այո, նա խաբվել է։ Թերթերը պատմել են նրան ամեն տեսակ սուտ բան գրողների հոնորարների մասին, և նա դրա համար կորցրել է ամբողջ երկու տարի։ Իսկ հիմա արդեն բավական է, այլևս ոչ մի տող չի գրի։ Նա կանի այն, ինչ ուզում է Ռութը, ինչ ուզում են իր շրջապատի բոլոր մարդիկ, նա կմտնի ծառայության։ Այս վերջին միտքը հանկարծ Մարտինին հիշեցրեց Ջոյին, որը ինչ-որ տեղ, անգործության աշխարհի ճամփաներն է չափում։ Մարտինը հառաչեց նախանձից։ Ամենօրյա տասնինը ժամ տևող աշխատանքը հանկարծ իրեն զգացնել տվեց։ Բայց Ջոն սիրահարված չէր, սիրո ծանր պատասխանատվությունը չգիտեր, այդ պատճառով էլ իրավունք ուներ անգործ թափառել աշխարհի երեսին։ Մարտինն ուներ որոշ նպատակ, որին հասնելու համար արժեր աշխատել։ Վաղը առավոտ նա կսկսի աշխատանք փնտրել և վաղն ևեթ կտեղեկացնի Ռութին, որ մտադիր է փոխել իր ապրելակերպը և պատրաստ է մտնել ծառայության նրա հոր գրասենյակում։

Հինգ դոլլար հինգ հազար բառի համար, տասը բառը մի սենթ. ահա արվեստի շուկայի գինը։ Այդ թվանշանում թաքնված անարդարությունը, սուտը, ստորությունը հանգիստ չէին տալիս նրան։ Իսկ փակված արտևանունքի ֆոնի վրա վառվում էր մի այլ թվանշան՝ 3,85 դոլլար պարտքը նպարավաճառին։ Մարտինի վրա դող էր գալիս, նրա բոլոր ոսկորները ցավում էին. առանձնապես կոտրատվում էր մեջքը։ Ցավում էր գլուխը, ցավում էր գագաթը, ցավում էր ծոծրակը, կարծես ցավում էր մինչև իսկ գանգոսկրի տակ գտնվող ուղեղը, բայց հատկապես անտանելի էր հոնքերից վերև, իսկ հոնքերից ցած, փակ կոպերի ֆոնի վրա, շարունակում էր փայլել 3,85 թվանշանը։ Այդ աներես տեսիլքից ազատվելու համար Մարտինը բացեց իրար կպած կոպերը, բայց ցերեկվա սպիտակ լույսը անտանելի այրում էր նրա աչքերը, ստիպված եղավ նորից փակել կոպերը, և 3,85 թվանշանը բռնկվեց նախկին ուժով։

Հինգ դոլլար հինգ հազար բառի համար. տասը բառը՝ մի սենթ. . . Այս միտքը ծակում էր նրա ուղեղը, և նա չէր կարողանում ազատվել դրանից, ինչպես չէր կարող ազատվել և 3,85 թվանշանից։ Վերջապես թվանշանում ինչ-որ փոփոխություններ սկսվեցին, որոնց Մարտինը հետևում էր հետաքրքրությամբ, և աստիճանաբար նրանք վերածվեցին 2-ի։ Հա՛, կռահեց նա, դա հացավաճառին տրվելիք պարտքն է։ Հետևյալ թվանշանը 2,50 էր։ Այդ թիվը այնքան հետաքրքրեց նրան, որ կարծես թե դրանով

վճռում էր իր կյանքի ու մահվան հարցը։ Իրոք նա ինչ-որ մեկին պարտք է երկուսնկես դոլլար։ Բայց ո՞ւմ։ Անհրաժեշտ էր լուծել այդ խնդիրը, լուծել, ինչ էլ որ լինի. և նա դեգերում էր իր հիշողության երկար և մութ միջանցքներում՝ իզուր ջանալով պատասխան գտնել։ Թվում էր, թե ամբողջ հարյուրամյակներ անցան, մինչև որ նա հիշեց, որ այդ դրամը պարտք է Մարիային։ Մարտինը ահագին թեթևացման զգացումով մտածեց, որ այդ բարդ խնդիրը լուծելուց հետո արդեն կարող է հանգստանալ։ Բայց ոչ, այդպես չեղավ։ Անհետացավ 2,50 թիվը, իսկ նրա փոխարեն վառվեց մի ուրիշը՝ 8. ո՞ւմ է նա պարտք 8 դոլլար։ Դարձյալ հարկ եղավ ձեռնարկել հոգնեցուցիչ դեգերումների՝ հիշողության լաբիրինթոսում։

Թե ինչքան տևեցին այդ դեգերումները, Մարտինը չգիտեր (նրան թվում էր, թե անչափ երկարատև էին), բայց նա հանկարծ սթափվեց՝ լսելով դռան թակոցը և Մարիայի ձայնը, որը հարցնում էր, թե հիվանդ չէ՞ արդյոք։ Մարտինը խուլ, անծանոթ ձայնով պատասխանեց, որ պարզապես նիրհում էր։ Նրան զարմացրեց սենյակում խտացած մթությունը։ Նամակը ստացվել էր ժամը երկուսին, իսկ հիմա արդեն երեկո է, անկասկած՝ ինքը հիվանդացել է։

Այդ պահին նրա աչքի առաջ նորից երևաց 8 թվանշանը, և նա դարձյալ սկսեց լարված մտածել։ Սակայն հիմա նա ավելի խորամանկ էր դարձել, բնավ էլ միտք չունի թափառել հիշողությունների քաոսում։ Ինչքա՜ն հիմար է եղել ինքը։ Հարկավոր է պարզապես շուռ տալ հիշողության ահագին անիվը, ինչպես էլ պատահեր և դա շուռ եկավ։ Հանկարծ դառնալով անսովոր արագությամբ, Մարտինին առավ իր ուղեծրի մեջ և տարավ դեպի սև դատարկությունը։

Մարտինն ամենևին էլ չզարմացավ, երբ ինքն իրեն տեսավ լվացքատանը, ուր օսլայած մանժետները գլանիկի տակ էր դնում, բայց մանժետների վրա ինչ-որ թվեր էին տպված։ Անկասկած դա սպիտակեղենը նշելու մի նոր ձև է, մտածեց Մարտինը և նայեց նիշին. մանժետի վրա նշված էր 3,85 թիվը։ Նա հիշեց, որ դա նպարավաճառի հաշիվն է, և որ այդ հաշիվը պետք է գլանիկով անցկացնել։ Նրա մտքովն անցավ մի նենգ ծրագիր. ինքը բոլոր հաշիվները կգցի գետնին և չի վճարի դրանք. ասաց ու արեց։ Եվ ահա նա չարացած ճմրթում ու բոլոր հաշիվները շպրտում է չափազանց կեղտոտ գետնին։ Հաշիվների կույտը սկսեց անհավատալիորեն աճել, ամեն մի հաշիվ կրկնապատկվեց, տասնապատկվեց, հազարապատկվեց, միայն Մարիայի երկուսուկես դոլլարի հաշիվը չէր բազմապատկվում։ Դա նշանակում էր, որ Մարիան չի նեղի նրան, և Մարտինը վեհանձնորեն վճռեց, որ կվճարի միայն նրա հաշիվը։ Այդպես վճռելով՝ նա սկսեց փնտրել գետնին ընկած կույտի մեջ այդ հաշիվը, նա փնտրում էր շատ հարյուրամյակներ, մինչև որ սենյակի դուռը բացվեց ու ներս մտավ հյուրանոցի տերը՝ գիրուկ հոլանդացին։ Նրա դեմքը ցասումից վառվում էր, և նա որոտընդոստ ձայնով գոռաց ամբողջ աշխարհին. «Մանժետների արժեքը կգանձեմ ձեր ռոճիկից»։ Այդ կույտը միանգամից վերածվեց ամբողջ մի լեռան, և Մարտինը հասկացավ, որ կարիք կլինի աշխատել հազար տարի՝ վճարելու համար այդ մանժետների արժեքը։

Այլ ելք չէր մնում, եթե ոչ սպանել հյուրանոցի տիրոջը և հրկիզել լվացքատունը։ Բայց գիրուկ հոլանդացին բռնեց նրա օձիքից և սկսեց վեր-վեր գցել նրան։ Նա գցեց Մարտինին արդուկների սեղանից դենը, սալօջախից, գլանիկից, լվացքի մեքենայից և քամիչ մեքենայից այն կողմ։ Մարտինը պարում էր օդում և թռչում այնպես, որ նրա

ատամները կափկափում էին, և գլուխը ցավում էր, և զարմանում էր հոլանդացու ուժի վրա։

Հետո նա դարձյալ հայտնվեց գլանիկի առաջ՝ այս անգամ ընդունելով լվացված ու գլանիկով անցկացված մանժետները, որ մյուս կողմից գլանիկի տակ էր դնում ամսաթերթի հրատարակիչը։ Ամեն մի մանժետ վերածվում էր չեքի, և Մարտինը վրդովված հետաքրքրությամբ զննում էր դրանք, բայց չեքերը դատարկ էին։ Նա գլանիկի առաջ կանգնած էր միլիոնավոր տարիներ և շարունակ դուրս էր հանում չեքեր՝ վախենալով բաց թողնել թեկուզ նրանցից մեկը, որ հասցեագրված կլիներ իրեն։ Վերջապես այդպիսի մի չեք երևաց։ Դողդոջուն ձեռքով Մարտինը վերցրեց դա և մոտեցրեց լույսին։ Չեքը հինգ դոլլարի էր։ «Հա-հա-հա», հռհռաց հրատարակիչը՝ թաքնվելով գլանիկի հետևը։ «Լավ, ես քեզ հիմա կսպանեմ»,— ասաց Մարտինը։ Նա գնաց հարևան սենյակը կացինը բերելու և այնտեղ տեսավ Ջոյին, որը օսլայում էր գրվածքները, շպրտեց կացինը Ջոյին, բայց կախված մնաց օդում։

Մարտինը ետ վազեց դեպի գլանիկը և տեսավ, որ այնտեղ մոլեգնում էր ձյունախառն մրրիկը։ Ո՛չ, դա ձյուն չէր, այլ չեքերի անվերջանալի քանակություն, ամեն մեկը հազար դոլլարից ոչ պակաս գումարի։ Նա սկսեց հավաքել դրանք և դրանցից կազմեց կապոցներ՝ ամեն մեկը հարյուրական չեք և կապոցները խնամքով կապեց ժապավենով։

Հանկարծ Մարտինի առաջ հայտնվեց Ջոն։ Ջոն կանգնած էր և աճպարարություն էր անում արդուկներով, շապիկներով, գրվածքներով։ Երբեմն նա վերցնում էր նաև չեքերի կապոցներ, վեր էր գցում այնպես, որ նրանք տանիքը ծակելով՝ անհետանում էին տարածության մեջ։ Մարտինը նետվեց Ջոյի վրա, բայց վերջինս խլեց նրանից կացինը և նույնպես նետեց վերև։ Կացնից հետո նա վեր գցեց նաև Մարտինին։ Մարտինը ճեղքեց տանիքն ու թռավ, և կարողացավ բռնել շատ գրվածքներ, այնպես, որ ընկավ գետնին, ձեռքին ունենալով մի գիրկ գրվածքներ։ Բայց նա նորից քշվեց դեպի վեր, և սուրաց օդում՝ անվերջ բոլորակներ գծելով։ Իսկ հեռվում մի երեխայի ձայն երգում էր. «Պարիր ինձ հետ, Վիրի, պարիր մի անգամ էլ»։

Կացինը ցցվել էր չեքերի, օսլայած շապիկների և գրվածքների Ծիր Կաթինի միջև, և Մարտինը, վերցնելով այդ, վճռեց սպանել Ջոյին՝ հենց որ վերադառնա երկիր։ Սակայն Մարտինն այնպես էլ չվերադարձավ երկիր։ Գիշերվա ժամը երկուսին Մարիան, լսելով Մարտինի հառաչանքը, մտավ նրա սենյակը, նրա շուրջը շարեց տաք արդուկներ, իսկ բորբոքված աչքերը ծածկեց թաց երեսսրբիչով։

Գլուխ XXVI

Հետևյալ առավոտ Մարտին Իդենը չգնաց գործ փնտրելու։ Կեսօրից անց էր, երբ նա սթափվեց իր զառանցանքից և սենյակի չորս կողմը նայեց։ Ութամյա Մերին՝ Սիլվայի դուստրերից մեկը, օրապահություն էր անում նրա մոտ և, հենց որ նա աչքերը բացեց, ճղճղոցով վազեց մորը կանչելու։ Մարիան եկավ խոհանոցից, ուր կերակուր էր եփում։ Նա իր կոշտուկավոր ձեռքերով շոշափեց հիվանդի այրվող ճակատն ու բռնեց նրա զարկերակը։

— Ուտել ուզո՞ւմ եք։

Մարտինը բացասաբար շարժեց գլուխը։ Նա բոլորովին ցանկություն չուներ ուտելու և մինչև անգամ զարմացավ, որ մի ժամանակ քաղց էր զգում։

— Ես հիվանդ եմ, Մարիա՛,— ասաց նա թույլ ձայնով։— Ի՞նչ է եղել ինձ, գիտե՞ք։

— Հարբուխ,— պատասխանեց Մարիան,— երեք օր անցնի՝ լավ կլինի։ Ավելի լավ է առանց ուտել. հետո ուտել վաղը։

Մարտինը հիվանդ պառկելու սովորություն չուներ և երբ Մարիան ու նրա դուստրը դուրս եկան, փորձեց հագնվել։ Նրա աչքերն այնպես էին ցավում, որ դժվարությամբ էր բաց պահում։ Կամքի ծայրահեղ լարումով նա իրեն ստիպեց վեր կենալ մահճակալից ու նստել սեղանի առաջ, բայց ուժերը դավաճանեցին. գլուխը վայր գցեց սեղանին և երկար ժամանակ չէր կարողանում վեր կենալ։ Կես ժամ անց դարձյալ մի կերպ հասավ անկողնին ու պառկեց անշարժ՝ փակելով աչքերը և փորձելով հասկանալ իր ցավերն ու հիվանդությունը։ Մարիան մի քանի անգամ մտավ նրա սենյակը և փոխեց ճակատի սառը թրջոցը։ Առհասարակ նա հանգիստ թողեց Մարտինին՝ իմաստությամբ վճռելով նրան չձանձրացնել շաղակրատությամբ։ Շնորհակալությամբ համակված Մարտրնը մրմնջաց.

— Մարիա՛, դուք կունենաք ֆերմա, լավ ագարակ և շատ դրամ։

Հետո նա հիշեց երեկվա օրը։ Թվում էր, թե մի ամբողջ դար է անցել այն ժամանակից, երբ ինքը նամակ ստացավ «Անդրցամաքային ամսաթերթից», այն ժամանակից, երբ հասկացավ իր մոլորությունը և վճռեց վերջ դնել այդ գործին և շուռ տվեց իր կյանքի գրքի էջը։ Իր հիվանդության համար ինքն է մեղավոր, որովհետև նա չափազանց հյուծեց իրեն քաղցով և զրկանքներով։ Նա ուժ չունեցավ կռվելու իր օրգանիզմը թափանցած մանրէի դեմ։ Եվ ահա պառկած է ու չի կարողանում վեր կենալ։

— Արժե՞ գրել մինչև անգամ մի ամբողջ գրադարան, երբ դրա համար պետք է կորցնել կյանքը,— հարցնում էր նա ինքն իրեն։— Չէ, դա ինձ համար չէ. գրողի ծոցը գրականությունը։ Իմ ճակատագիրը գրասենյակային մատյաններ պահելն է, ստանալ ամեն ամիս ռոճիկ և Ռութի հետ ապրել մի տնակում։

Երկու օր հետո Մարտինը կերավ մի ձու և երկու փքոր պատառ հաց ու խմեց մի բաժակ թեյ։ Նա խնդրեց այդ ժամանակամիջոցում ստացված փոստը, բայց աչքերը դեռ չափազանց տկար էին, և նա դժվարանում էր կարդալ։

— Կարդացեք նամակները, Մարիա՛,— ասաց նա։— Մեծ ու հաստ ծրարները մի բացեք. շպրտեցեք սեղանի տակ. կարդացեք փոքրիկ նամակները։

— Չգիտեմ կարդալ,— պատասխանեց նա,— Թերեզան կարող. նա դպրոց է գնում։

Թերեզա Սիլվան՝ ինը տարեկան մի աղջիկ, բացեց ծրարները և սկսեց կարդալ։ Մարտինը մտացրիվ լսում էր համառ պահանջներ գրամեքենայի վարձը վճարելու մասին, նրա միտքն այն ժամանակ զբաղված էր գործ փնտրելու հարցով։ Հանկարծ նրա ականջին հասան հետևյալ բառերը.

— «Առաջարկում ենք ձեզ քառասուն դոլլար ձեր պատմվածքը տպագրելու բացարձակ իրավունքի համար,— կարդում էր Թերեզան վանկ առ վանկ,— եթե դուք թույլ տաք մեզ անել հետևյալ կրճատումներն ու փոփոխությունները. . . »։

— Որտեղի՞ց է դա, ո՞ր ամսաթերթից,— գոչեց Մարտինը։– Դե՛ս տուր նամակը։

Նա միանգամից մոռացավ աչքի ցավը և սկսեց ագահաբար կարդալ։ «Սպիտակ Մուկն» էր առաջարկում նրան քառասուն դոլլար իր «Ջրապտույտի» վաղուցվա «սոսկալի» պատմվածքներից մեկի համար։ Մարտինը մի քանի անգամ աչքի անցկացրեց նամակը։ Խմբագիրը ուղղակի և բացահայտ ասում էր նրան, որ հեղինակը պատմվածքի հիմնական գաղափարը ոչ բոլորովին պարզ կերպով է հայտնաբերել, բայց գաղափարն այնքան ինքնատիպ է, որ նրանք վճռեցին տպել պատմվածքը։ Եթե նա թույլ տա կրճատել պատմվածքի մի երրորդը, նա անմիջապես կստանա քառասուն դոլլարի չեք։

Մարտինը վերցրեց գրիչն ու խմբագրին պատասխանեց, որ թույլ է տալիս կրճատել պատմվածքի թեկուզ երեք քառորդը, միայն թե չեքը հնարավոր եղածին չափ շուտ ուղարկեն։

Թերեզան վազեց նամակը գցելու փոստարկղը, իսկ Մարտինը հենվեց բարձին և խորասուզվեց մտածմունքների մեջ։ Ուրեմն, դա այնուամենայնիվ սուտ չէ։ «Սպիտակ Մուկը» պատրաստ է վճարելու գրվածքը ընդունելիս։ «Ջրապտույտ» պատմվածքը բաղկացած է երեք հազար բառից, եթե մի երրորդը դեն գցենք, կմնա երկու հազար։ Դուրս է դալիս ամեն մի բառին՝ երկու սենթ։ Գրվածքն ընդունելիս վճարվում է՝ բառին երկու սենթ, ուրեմն թերթերը ճիշտ էին ասում։ Իսկ ինքը համարում էր «Սպիտակ Մուկը» փոքրիկ, երրորդական մի ժուռնալ։ Երևում է, որ նա հանդեսների մասին ոչ մի գաղափար չունի։ Նա առաջնակարգ էր համարում «Անդրցամաքային ամսաթերթը», իսկ այնտեղ մի սենթ են վճարում տասը բառի համար։ Նա արհամարահնքով էր վերաբերվում «Սպիտակ Մուկ»-ին, իսկ այնտեղ վճարում են քսան անգամ ավելի, այն էլ առանց սպասելու, որ գրվածքը տպվի։

Պարզ էր մի բան, երբ նա լավանա, կարիք չկա գործ գտնելու համար դեսուդեն վազելու։ Նրա գլխում «Ջրապտույտից» ոչ վատ հարյուրից ավելի պատմվածք կա և եթե ամեն մեկը հաշվենք քառասունական դոլլար, դրանցով կարող է վաստակել շատ ավելի, քան որևէ ծառայության մեջ։ Նա շահեց ճակատամարտը հենց այն պահին, երբ թվում էր, թե կորցրել է ամեն ինչ։ Նրա ընտրած ասպարեզն արդարացրեց իրեն, նրա առաջ հիմա արդեն ճամփան բաց է։ Հաղթահարելով «Սպիտակ Մուկ» հանդեսը՝ նա աստիճանաբար կսկսի իրեն հովանավորողների ցուցակում ներդնել նաև ուրիշ հանդեսների և ամսաթերթերի անունները։ Եկամտավոր մանր գրվածքներից կարելի է հրաժարվել, միևնույն է, դրանք մի դոլլար իսկ չեն բերի նրան։ Նա կզբաղվի աշխատանքով, իսկական աշխատանքով, կներդնի դրա մեջ իրոք արժեքավոր ամեն բան՝ ինչ ունի ինքը։ Մարտինը ցանկացավ, որ Ռութն այստեղ լիներ և մասնակցեր իր ուրախությանը։ Հանկարծ անկողնի վրա ցրիվ տված նամակների միջև նա գտավ Ռութի նամակը։ Ռութը քնքշաբար հանդիմանում էր նրան, որ հանկարծ անհետացավ և ահա քանի օր է չի այցելում իրեն։ Մարտինը հիացումով քանիցս կարդաց այդ նամակը և, հետազննելով ձեռագիրը և սքանչանալով ամեն մի տառով, զգվանքով համբուրում էր նրա ստորագրությունը։

Մարտինն անկեղծորեն գրեց նրան, որ իր միակ լավ կոստյումը գրավ է գրել և այդ պատճառով չկարողացավ գալ։ Նա հաղորդեց իր հիվանդության մասին, որը սակայն արդեն համարյա անցել է, և ավելացրեց, որ երկու շաբաթից (այդքան ժամանակում նա չեքը Նյու-Յորքից կստանա) դուրս կգրի իր կոստյումը և նույն օրն իսկ կայցելի նրան։

Սակայն Ռութը երկու շաբաթ չուզեց սպասել. չէ՞ որ իր սիրեցյալը հիվանդ է։ Հետևյալ օրն իսկ նա եկավ կառքով, Արթուրի ընկերակցությամբ, մեծ ուրախություն պատճառելով Սիլվայի երեխաներին, զարմացնելով բոլոր դրացիներին և միանգամայն սարսափեցնելով Մարիային։ Մարիան այդ անսովոր այցելուներին շրջապատած երեխաների ականջները քաշեց և, անողորմաբար աղճատելով անգլերեն լեզուն, սկսեց ներողություն խնդրել իր թափթփած արտաքինի համար։ Նրա ձեռքին չորացավ օճառի փրփուրը, թաց ճիլոպը, որ նա հագել էր իբրև գոգնոց, պարզ հասկացնում էր հյուրերին, թե նա ինչ աշխատանքով էր զբաղված, երբ իրենք եկան։ Շքեղ հագած երիտասարդների կառքով այցելությունը իր կենվորին՝ այնպես ցնցեց Մարիային, որ մինչև անգամ մոռացավ հրավիրել նրանց հյուրասենյակ։ Մարտինի սենյակը հասնելու համար նրանք ստիպված եղան անցնել մեծ լվացքի կապակցությամբ տաքացած և շոգիով լցված խոհանոցով։ Մարիան հուզմունքից չկարողացավ ծածկել դուռը, և հիվանդի սենյակը ներխուժեցին շոգու ամպեր, օճառաջրի և կեղտոտ սպիտակեղենի հոտը։

Ռութը ճարպկորեն թեքվեց դեպի աջ, հետո դեպի ձախ, հետո նորից դեպի աջ և անցավ Մարտինի սեղանի և նրա մահճակալի արանքով։ Իսկ Արթուրը բավականաչափ զգուշություն չհայտնաբերեց և թրխկոցով դիպավ խոհանոցի անկյունում դրված կաթսաներին ու թավաներին։ Բայց Արթուրը երկար չմնաց սենյակում։ Միակ աթոռին նստեց Ռութը, իսկ նրա եղբայրը՝ իր պարտականությունները կատարած համարելով, դուրս եկավ սանդուղքի գլուխը, ուր նրան անմիջապես շրջապատեց Սիլվայի բազմանդամ սերունդը, որ չափազանց հետաքրքրվում էր նրա անձնավորությամբ։ Կառքի շուրջը խռնվեցին ամբողջ թաղից եկած երեխաները՝ սպասելով ինչ-որ սարսափելի, դրամատիկ լուծումի։ Այս կողմերում կառքեր երևում էին միայն հարսանիքների կամ հուղարկավորությունների օրերին. բայց այդ օրը ոչ ոք չէր ամուսնանում և որևէ մեկն էլ չէր մեռել. հետևաբար, պետք է պատահեր ինչ-որ խորհրդավոր, աղքատիկ տնակների բնակիչների երևակայության համար անմատչելի բան, որ արժեր տեսնել։

Բոլոր այդ օրերը Մարտինը հալումաշ էր լինում Ռութին տեսնելու ցանկությունից։ Ունենալով ջերմորեն սիրող սիրտ՝ նա, ավելի քան որևէ մեկը, կարիք ուներ համակրության, և ոչ միայն պարզ համակրության, այլ խորը սիրո՝ հիմնված նրբին հասկացողության վրա, բայց նա արդեն համոզվեց, որ Ռութի համակրությունը հիմնված է ոչ թե նրա՝ Մարտին Իդենի ձգտումների հասկացողության վրա, այլ պարզապես բնական, որոշ չափով սենտիմենտալ քնքշության վրա։ Երբ Մարտինը խոսում էր նրա հետ, նրա ձեռքը բռնած, Ռութը, սիրատոչոր ու գուրգուրանքով սեղմում էր նրա ձեռքը, արտասվակալած աչքերով նայում էր նրա նիհարած դեմքին և մտածում, թե նա ինչքա՜ն դժբախտ և անօգնական է։

Բայց երբ Մարտինը պատմեց Ռութին, թե ինչ հուսահատության մեջ ընկավ՝ ստանալով «Անդրցամաքային ամսաթերթի» նամակը, և ինչպես ուրախացավ «Սպիտակ Մուկ» հանդեսի առաջարկին, Ռութն անտարբեր մնաց։ Նա լսում էր Մարտինի արտասանած բառերը, հասկանում էր դրանց իմաստը, բայց չէր բաժանում ո՛չ նրա ուրախությունը, ո՛չ էլ նրա հուսահատությունը։ Ռութի համար այդ ամենը միայն մի իմաստ ուներ։ Նրան շատ քիչ էին հետաքրքրում պատմվածքները, հանդեսներն ու խմբագիրները. նա մտածում էր միայն մի բանի մասին՝ ե՞րբ հնարավոր կլինի ամուսնանալ Մարտինի հետ։ Ճիշտ է, նա ինքը չէր հասկանում այդ,

չէր հասկանում նաև այն, որ Մարտինին «գործի տեղավորվել» ստիպելու նրա ցանկությունն առաջ էր գալիս մայրական ենթագիտակցական բնազդից։ Իհարկե, եթե Ռութին ուղղակի ասեին այդ. նա առաջին հերթին կշփոթվեր, հետո կզայրանար և կժխտեր՝ հավատացնելով, որ ինքը ղեկավարվում է միայն իր սիրած մարդու հոգածությամբ։ Բայց, այսպես թե այնպես, մինչ Մարտինը, իր ընտրած ճամփի առաջին հաջողությունից հուզված, Ռութի առաջ զեղում էր իր հոգին, աղջիկը, ուշադրություն չդարձնելով նրա առանձին բառերին՝ առանց ըմբռնելու դրանք, նայում էր սենյակի չորս կողմը՝ ապշելով իր տեսածի վրա։

Ռութն առաջին անգամ էր երես առ երես հանդիպում չքավորության հետ։ Նրան միշտ էլ թվում էր, թե սերն ու քաղցրի շատ ռոմանտիկ զուգակցություն են, սակայն նա բոլորովին չէր պատկերացնում, թե սոված սիրողներն ինչպես են ապրում։ Ռութը, համենայն դեպս, այսպիսի բան չէր սպասում։ Խոհանոցից այստեղ թափանցող կեղտոտ սպիտակեղենի հոտը նրա սիրտն էր խառնում, երևի Մարտինն ամբողջովին ներծծված էր այդ հոտով, եզրակացրեց Ռութը, եթե այդ սոսկալի կինը հաճախ է լվացք անում։ Չքավորությունը վարակիչ է։ Ռութին սկսեց թվալ, որ շրջապատի իրադրության կեղտը կպած կլինի Մարտինին։ Նրա չածիլված երեսը (Ռութը առաջին անգամ էր տեսնում Մարտինին չածիլված) զզվանք էր առաջացնում աղջկա մեջ։ Նրա մազոտ կզակն ու երեսը թվում էին նույնպես մռայլ և կեղտոտ, ինչպես Միլվայի ամբողջ բնակարանը՝ ներսից ու դրսից, և նրանում ավելի էր սաստկանում անասնական ուժի այն արտահայտությունը, որն ատելի էր Ռութին։ Հակառակի պես Մարտինի երկու պատմվածքներն ընդունել են տպագրության, որի մասին նա հպարտորեն պատմում էր։ Հիմա նա ավելի ևս կհամառի իր խելահեղ ծրագրերում։ Մի քիչ էլ որ անցներ, նա անձնատուր կլիներ և կմտներ ծառայության։ Իսկ հիմա շատ եռանդով կձեռնարկի գրելու գործին, շարունակելով սոված մնալ և ապրել այդ սոսկալի տանը։

— Այս ի՞նչ հոտ է,— հանկարծ հարցրեց Ռութը։

— Հավանաբար՝ սպիտակեղենի։ Մարիան լվացք է անում,— պատասխանեց նա.— ես արդեն սովոր եմ այդ հոտին։

— Ո՛չ, ո՛չ, ինչ-որ գարշելի և ծանր հոտի՞։

Նախքան պատասխանելը՝ Մարտինը հոտոտեց օդը։

— Ես ոչինչ չեմ զգում՝ բացի ծխախոտի հոտից,— հայտարարեց նա։

— Ճիշտ է. ի՜նչ զզվելի է. ինչո՞ւ դուք այդքան շատ եք ծխում, Մարտի՛ն։

— Ինքս էլ չգիտեմ. հավանաբար մենակությունից ձանձրանում եմ, դրա համար էլ շատ եմ ծխում։ Առհասարակ դա հին սովորություն է, դեռ երեխա հասակից եմ սկսել ծխել։

— Դա լավ սովորություն չէ,— ասաց Ռութը։— Այստեղ պարզապես անկարելի է շնչել։

— Այստեղ արդեն ծխախոտն է մեղավոր. ես ծխում եմ ամենաէժանը։ Սպասեցեք, կստանամ քառասուն դոլլարի չեքը, այն ժամանակ կգնեմ այնպիսի ծխախոտ, որ կարելի է ծխել մինչև անգամ հրեշտակների մոտ։ Բայց այնքան էլ վատ չէ, հը՞, երեք օրում ընդունվել են իմ երկու գրվածքները։ Այդ քառասունհինգ դոլլարով ես կվճարեմ գրեթե իմ բոլոր պարտքերը։

— Դա երկու տարվա աշխատանքի փոխարե՞ն,— հարցրեց Ռութը։

– Ո՛չ, մի շաբաթից էլ պակաս ժամանակում։ Խնդրեմ, տվեք ինձ այդ գրքույկը, ա՛յ այն, որ դրած է սեղանի անկյունում, գորշ կազմով։

Մարտինը բացեց գրքույկը և արագ թերթեց։

— Այո, միանգամայն ճիշտ է։ Չորս օրում գրել եմ «Զանգերի ղողանջը», իսկ երկու օրում «Ջրապտույտը»։ Քառասունհինգ դոլլար մի շաբաթվա աշխատանքի համար։ Ամիսը հարյուր ութսուն դոլլար. . . որտե՞ղ կարող էի ստանալ այդպիսի ռոճիկ։ Ընդ որում, դա միայն սկիզբն է։ Ինձ հազար դոլլարն էլ քիչ է ձեր կյանքը բարվոքելու համար, ինչպես հարկավոր է։ Հինգ հարյուր դոլլար ռոճիկն ինձ չի բավարարի։ Բայց, իբրև սկիզբ, քառասունհինգ դոլլարն էլ լավ է։ Թույլ տվեք ընձ դուրս գալ այդ ճամփան։ Այն ժամանակ կտեսնեք, թե ինչպես կծխան մեր բոլոր ծխնելույզները։

Ռութը չհասկացավ նրա նավաստիական այդ ժարգոնը. նրա այդ արտահայտությունը Ռութին հիշեցրեց նախկին թեման։

— Դուք հիմա էլ չափազանց շատ եք ծուխ հանում,— ասաց Ռութը։— Բանը ծխախոտի որակի մեջ չէ, ինքնըստինքյան ծխելը վատ սովորություն է՝ անկախ նրանից, թե ինչ եք ծխում։ Դուք իսկական շրջիկ ծխան եք, և կամ գործող հրաբուխ. դա սոսկալի է։ Սիրելի Մարտին, դուք գիտեք, որ դա սոսկալի է։

Ռութը կռացավ դեպի նա, և Մարտինը, նայելով նրա մաքուր ծավի աչքերին ու քնքուշ դեմքին, նորից զգաց, որ արժանի չէ նրան։

— Ես ուզում եմ, որ դուք թողնեք ծխելը,— շշնջաց նա,— արեք այդ իմ սիրույն։

— Լա՛վ,— գոչեց նա,— ես կթողնեմ ծխելը։ Ես ձեզ համար կանեմ ամեն բան, որ դուք ցանկանում եք, սիրելիս, անուշի՛կս։

Հանկարծ Ռութին տիրեց մի գայթակղություն։ Տեսնելով, թե ինչպես հեշտ ու հնազանդ զիջումներ է անում Մարտինը, նա մտածեց՝ եթե հիմա պահանջի, որ Մարտինը թողնի գրելը, նա չի մերժի։ Բայց բառերը սառած մնացին Ռութի շրթունքներին։ Նա չկարողացավ արտասանել դրանք, չհամարձակվեց։ Դրա փոխարեն Ռութն ավելի ցած կռացավ և իր գլուխը դնելով նրա կրծքին՝ շշնջաց.

— Մարտի՛ն, սիրելի՛ս, դա ինձ համար չեմ ասում, այլ ձեր օգտին։ Անկասկած, ձեզ համար վնասակար է ծխելը, հետո՝ լավ բան չի ստրուկ լինել, մինչև անգամ սովորության ստրուկ։

— Ես կլինեմ ձեր ստրուկը,— ժպտաց նա։

— Լավ, այդ դեպքում ես կսկսեմ արձակել իմ հրամանները։

Ռութը նենգությամբ նայեց նրան՝ հոգու խորքում ափսոսալով, որ չարտահայտեց իր գլխավոր ցանկությունը։

— Պատրաստ եմ հնազանդվելու ձերդ մեծության։

— Լա՛վ։ Ահա ձեզ իմ առաջին պատվերը, մի մոռանաք ածիլվել ամեն օր։ Նայեցեք՝ ինչպես ճանկռոտեցիք իմ այտերը։

Այսպիսով, ամեն ինչ վերջացավ փաղաքշանքով և ուրախ ծիծաղով։ Այնուամենայնիվ, նա մի բան ձեռք բերեց, իսկ միանգամից չի կարելի սպասել ավելի շատ բան։ Ռութը զուտ կանացիորեն հպարտանում էր, որ ստիպեց Մարտինին հրաժարվել ծխելուց։

Հետևյալ անգամ կհամոզի նրան ծառայության մտնել, չէ՞ որ խոստացել է կատարել նրա բոլոր ցանկությունները։

Ռութը վեր կացավ և զբաղվեց սենյակը դիտելով։ Նա ուշադրություն դարձրել լվացքի պարանների վրա փռած ծանոթագրություններին, ծանոթացավ այն խորհրդավոր հարմարանքի հետ, որի վրա կախված էր հեծանիվը, տխրությամբ տեսավ սեղանի տակ թափված գրվածքների կույտը. ինչքա՜ն ժամանակ վատնված է իզուր։ Նավթավառը հիացրեց Ռութին, բայց հետո պարզվեզ, որ մթերքների դարակները դատարկ են։

— Դուք այստեղ ոչ մի ուտելիք չունե՞ք։ Ա՛հ, խեղճ մարդ,— բացականչեց նա կարեկցաբար,— դուք, անկասկած քաղցած եք։

— Ես իմ մթերքը պահում եմ Մարիայի մոտ,— ստեց Մարտինը,— այնտեղ ավելի հարմար է։ Մի՛ վախենաք, ես սոված չեմ, նայեցեք։

Ռութը մոտեցավ նրան և տեսավ, թե ինչպես Մարտինը արմունկը ծալեց, և շապիկի տակ ուռեցին երկաթի պես պինդ մկանները։ Այդ տեսարանը նրանում զզվանք առաջացրեց. Ռութի զգայնությունը վիրավորվեց դրանով, սակայն սիրտը, արյունը, նրա էության ամեն մի նյարդը ձգտում էին այդ հզոր մկաններին, և հպատակվելով ծանոթ, անհասկանալի ուժին, փոխանակ Մարտինից ետ քաշվելու, փարվեց նրան։ Եվ երբ Մարտինը նրան սեղմից իր գրկում, Ռութի բանականությունը, որը գիտեր կյանքի միայն արտաքին արտահայտությունները, զայրանում և վրդովվում էր, իսկ սիրտը, կանացի սիրտը, որը գիտեր կյանքը, հաղթականորեն բերկրում էր։ Այդպիսի պահերին Ռութը սկսում էր զգալ Մարտինի հանդեպ իր սիրո ամբողջ ուժը, որովհետև Մարտինի հզոր կրքոտ գրկախառնումները նրան տալիս էին անասելի վայելք։ Այդպիսի պահերին նրան ներելի էր թվում ամեն ինչ՝ իր սովորական իդեալներին դավաճանելը, բոլոր հիմնական սկզբունքների խախտումը, մինչև անգամ լռելյայն անհնազանդությունն իր հորն ու մորը։ Նրանք չէին ուզում, որ Ռութն ամուսնանա այդ մարդու հետ. նրա սերը դեպի Մարտինը ինչ-որ ամոթալի բան էր թվում նրանց։ Այդ սերը երբեմն ամոթալի էր թվում նաև իրեն՝ Ռութին, երբ նա Մարտինից հեռու էր, և նորից դառնում էր սառը և լրջմիտ Ռութը, բայց երբ Մարտինը նրա կողքին էր, Ռութը սիրում էր նրան, ճիշտ է, որ երբեմն այդ սերը լի էր դառնություններով, բայց և այնպես դա սեր էր՝ տիրական ու անհաղթելի։

— Այս հարբուխը դատարկ բան է,— ասում էր Մարտինը,— ճիշտ է, որ մի քիչ գլուխս ցավում է և դողացնում եմ, բայց արևադարձային տենդի համեմատությամբ դա չնչին բան է։

— Իսկ դուք հիվանդացե՞լ եք արևադարձային տենդով,— հարցրեց Ռութը մտացրիվ, ջանալով երկարաձգել ինքնամոռացության երջանկավետ զգացումը, որը նա ապրում էր Մարտինի գրկում։ Ռութը համարյա չէր լսում, թե ինչ էր պատասխանում նա, բայց հանկարծ մի նախադասություն գրավեց նրա ուշադրությունը։ Մարտինը հիվանդացել է արևադարձային տենդով բորոտների գաղտնի գաղութում, Հավայան կղզիներից մեկում։

— Ինչպե՞ս ընկաք այնտեղ,— հարցրեց Ռութը։

Մարտինի այդպիսի արքայական անտարբերությունը դեպի իր անձը Ռութին թվում էր ոճրապարտ մի բան։

— Պատահաբար,— պատասխանեց Մարտինը,— ոչ մի բորոտ իմ մտքովն էլ չէր անցնում։ Մի անգամ ես դասալիք եղա երկկայմանավից, լողալով հասա մինչև ծովափը և գնացի կղզու խորքերը, որպեսզի ինձ համար ապահով ապաստարան գտնեմ։ Երեք օր սնվեցի գուավայի պտուղներով, վայրի խնձորներով և բանաններով, առհասարակ ամեն ինչով, որ բուսնում է ջունգլիում։ Չորրորդ օրը դուրս եկա մի կածան, որը տանում էր դեպի լեռը, և այդտեղ ես նկատեցի մարդկային թարմ հետքեր։ Մի տեղում կածանն անցնում էր լեռան գագաթով՝ այնպես սուր, ինչպես դանակի բերանը։ Այնտեղ լայնքը երեք ոտնաչափից ավելի չէր, իսկ երկու կողմից իրենց խորքերը բացել էին մի քանի հարյուր ոտնաչափ խորությամբ անդունդները։ Այստեղ մի լավ զինված մարդ կարող էր ետ մղել հարյուր հազարանոց բանակի հարձակումը։ Դա միակ ճամփան էր, որը տանում էր կղզու խորքը։ Երեք Ժամ հետո հասա մի փոքր հովիտ՝ սառած լավայի կուտակումների միջև։ Այնտեղ աճում էին պտղատու ծառեր և կային եղեգից շինած յոթ կամ ութ հյուղակներ։ Հենց որ տեսա նրա բնակիչներին. հասկացա, թե ուր եմ ընկել։ Բավական էր մի հայացք գցել նրանց վրա. . .

– Այդ դեպքում դուք ի՞նչ արեցիք,— հարցրեց Ռութը՝ լսելով, որպես Դեզդեմոնա, վախեցած, բայց կախարդված։

— Ի՞նչ կարող էին անել։ Նրանց ավագը մի բարեհոգի ծերուկ էր, որն իշխում էր իբր լիազոր արքա։ Նա էր գտել այդ հովիտը և հիմնել այնտեղ գաղութ, մի բան որ, հասկանալի է անօրինական էր, բայց նրանք ունեին հրացաններ և մարտական արկեր, իսկ բոլոր կանակաները շատ ճարպիկ նշանաձիգներ են. նրանք սովոր են որսալ վարազներ և վայրի կատուներ, այնպես որ փախչելու մասին չէր էլ կարելի մտածել։ Մարտին Իդենը հարկադրվեց մնալ ու ապրել այնտեղ երեք ամիս։

— Բայց ինչպե՞ս հաջողվեց ձեզ փրկվել։

— Ես հիմա էլ այնտեղ նստած կլինեի, եթե չլիներ մի աղջիկ՝ ազգությամբ կես չինացի, քառորդ սպիտակ և քառորդ հավայացի։ Նա, խեղճը, շատ սիրուն էր, մինչև, անգամ, զարգացած։ Հոնոլուլուում նրա մայրը առնվազն մի միլիոնի կարողություն ուներ։ Ահա այդ աղջիկը վերջ ի վերջո ազատեց ինձ։ Հասկանո՞ւմ եք, նրա մայրը դրամ էր տալիս գաղութի ապրուստը հոգալու համար, այդ պատճառով էլ աղջիկը չէր վախենում, որ իրեն կպատժեն։ Բայց նա ինձանից երդում վերցրեց, որ ապաստարանի տեղը ոչ ոքի չեմ հայտնի. և ես այդ երդումը պահեցի։ Հիմա առաջին անգամ է, որ խոսում եմ այդ մասին։ Եվ խեղճ աղջկա մոտ այն ժամանակ նոր էին սկսել բորոտության առաջին նշանները։ Նրա աջ ձեռքի մատները կուչ էին եկել և արմունկից վերև կար մի փոքր բիծ. ուրիշ ոչինչ։ Հիմա նա, հավանաբար, արդեն մեռած կլինի։

— Բայց դուք ինչպե՞ս չէիք վախենում, և ինչ բախտավորություն, որ ձեզ հաջողվել է չվարակվել այդ սոսկալի հիվանդությամբ։

— Սկզբում ես բավական վախենում էի,— խոստովանեց Մարտինը,— բայց հետո վարժվեցի։ Բացի այդ, ես շատ էի խղճում այդ դժբախտ աղջկան, այնպես որ մոռացա իմ վախը։ Նա այնքան լավն էր հոգով ու մարմնով, իսկ հիվանդությունը դեռ նոր էր կպել նրան։ Եվ նա գիտեր, որ դատապարտված է այլևս չտեսնելու մարդկանց, նախնադարյան վայրենու կյանք վարելու և ողջ-ողջ աստիճանաբար քայքայվելու։ Դուք չեք էլ կարող երևակայել, թե բորոտությունն ինչքան սարսափելի բան է։

— Խե՛ղճ աղջիկ,— շշնջաց Ռութը։— Այնուամենայնիվ տարօրինակ է, որ նա ձեզ այնպես բաց է թողել։

— Ինչո՞ւ տարօրինակ է,— հարցրեց Մարտինը՝ չհասկանալով Ռութի ակնարկությունը։

— Նրա համար, որ այդ աղջիկը, անկասկած, սիրում էր ձեզ,— շարունակեց Ռութը նույնպես մեղմ։— Անկեղծ ասացեք, նա սիրո՞ւմ էր ձեզ։

Արևկիզուկը վաղուց էր անցել Մարտինի երեսից՝ շնորհիվ մշտական աշխատանքի և միայնակեցության, իսկ վերջերս շատ էր գունատվել քաղցից ու հիվանդությունից, հիմա այդ գունատության միջից սկսեց կամաց-կամաց կարմրություն երևալ։ Նա բացեց բերանը, որ խոսի, բայց Ռութը կանգնեցրեց նրան.

— Օ՛, մի՛ պատասխանեք, խնդրեմ, դա անհրաժեշտ չէ,— բացականչեց նա ծիծաղելով։

Սակայն Մարտինին թվաց, որ նրա ծիծաղում հնչեցին ինչ-որ մետաղային շեշտեր, իսկ աչքերը սառը ցոլքով փայլատակեցին։ Մարտինը հիշեց այն փոթորիկը, որի մեջ մի անգամ ընկել էր ինքը Խաղաղ օվկիանոսի հյուսիսային մասում։ Մի ակնթարթ նրա աչքին երևացին՝ մրրիկը պարզկա գիշերով և լիալուսնի սառը լույսի տակ լեռնացող կոհակները։ Դրանից անմիջապես հետո նա տեսավ բորոտների գաղութի աղջկան և հիշեց, որ նա հնարավորություն տվեց իրեն փախչելու միայն նրա համար, որ սիրում էր իրեն։

— Նա ազնվասիրտ էր,— ասաց Մարտինը պարզապես,— նա փրկեց իմ կյանքը։

Թվում էր, թե դրանով միջադեպը փակվել էր, բայց Մարտինը հանկարծ լսեց զսպված հեկեկանք և տեսավ, որ Ռութը, կոնակը դարձրած նրան, նայում է պատուհանին։ Հաջորդ պահին Ռութը դարձյալ նայեց Մարտինի աչքերին, և նրա դեմքին փոթորկի հետքն անգամ չկար։

— Ես այնքան հիմարն եմ,— սրտաճմլիկ ասաց Ռութը,— բայց չեմ կարող հաղթահարել այդ, ես շատ եմ սիրում ձեզ, Մարտին, շատ եմ սիրում։ Թերևս աստիճանաբար վարժվեմ, բայց հիմա ես շատ եմ խանդում ձեր անցյալի բոլոր ուրվականներին, իսկ ձեր անցյալը լի է ուրվականներով։ Այո՛, այո՛, այլ կերպ չի էլ կարող լինել,— արագ շարունակեց նա՝ չթողնելով, որ Մարտինն առարկի։— Իսկ խեղճ Առթուրն ինձ նշաններ է անում։ Նա ձանձրացավ սպասելով։ Մնաք բարով, սիրելիս։ Դեղավաճառի մոտ կա մի տեսակ փոշի, որը օգնում է ետ վարժվելու ծխելուց,— ասաց Ռութն արդեն դռնից,— ես կուղարկեմ ձեզ։

Ռութն իր հետևից փակեց դուռը, հետո նա նորից կիսով չափ բանալով.

— Սիրո՛ւմ եմ, սիրո՛ւմ եմ,– շշնջաց նա և միայն դրանից հետո հեռացավ։

Մարիան հարգանքով ուղեկցեց Ռութին մինչև կառքը՝ աշխատելով ճամփին հետազննել նրա զգեստի բոլոր մանրամասնությունները։ Մարիան երբեք չէր տեսել այդպիսի տարազ, որը նրան անսովոր գեղեցիկ թվաց։ Հիասթափված երեխաների բազմությունը նայում էր կառքի հետևից՝ մինչև որ սա անհետացավ շրջադարձում։ Հետևյալ պահին բոլորի ուշադրության առարկան դարձավ Մարիան, որը միանգամից դարձավ թաղի ամենակարևոր անձնավորությունը։ Բայց նրա սեփական երեխաներից մեկը փչացրեց ամբողջ գործը՝ հայտարարելով, թե այդ նշանավոր

հյուրերը բոլորովին էլ Մարիայի մոտ չէին եկել, այլ նրա կենվորի մոտ։ Դրանից հետո Մարիան առաջվա պես նորից ոչնչություն դարձավ, իսկ Մարտինը սկսեց նկատել բոլոր դրացիների կողմից չափազանցված հարգանք իր անձի հանդեպ։ Մարիայի աչքին նա հարյուր տոկոսով բարձրացավ, և եթե խանութպանը նույնպես տեսած լիներ հիանալի կառքը, անկասկած, Մարտինին էլի երեք դոլլար ութսունհինգ սենթի վարկ կբանար։

Գլուխ XXVII

Երջանկության արևը ծագեց Մարտինի համար։ Ռութի այցելության հաջորդ օրն իսկ նա երեք դոլլարի չեք ստացավ Նյու-Յորքի բուլվարային մի փոքր ամսաթերթից՝ իր գրած երեք տրիոլետի համար։ Երկու օր անց Չիկագոյի մի թերթ ընդունեց նրա «Գանձ որոնողները», խոստանալով վճարել տասը դոլլար՝ հենց որ կտպվի։ Այդ գինը բարձր չէր, բայց չէ՞ որ դա նրա առաջին գրվածքն է՝ նրան հուզող մտքերը թղթի վրա արտահայտելու առաջին փորձը։ Վերջապես պատանիների համար գրած նրա արկածային վիպակն ընգունվեց «Պատանե կություն և չափահասություն» անունով մի ամսաթերթի կողմից։ Ճիշտ է վիպակը քսանմեկ հազար բառից էր բաղկացած, իսկ նրան ընդամենը տասնվեց դոլլար էին առաջարկել դրա համար, այսինքն՝ մոտավորապես յոթանասունհինգ սենթ հազար բառին, այն էլ տպվելուց հետո, բայց չէ որ դա նրա երկրորդ գրական փորձն է, և Մարտինն ինքը այժմ շատ լավ տեսնում է, թե որքան թերություններ ունի այդ գրվածքը։

Ասենք, մինչև անգամ նրա վաղ ժամանակի գրվածքներում միջակության նշաններ չկային։ Ավելի շուտ նրանց մեջ չափազանց շատ ուժ կար՝ սկսնակի ավելորդ ուժ, որով նա պատրաստ էր հրանոթներից կրակել ճնճղուկների վրա։ Մարտինն ուրախ էր, որ իրեն հաջողվեց թեկուզ էժան գնով վաճառել իր վաղ շրջանի գրվածքները։ Նա գիտեր նրանց իսկական արժեքը, և այդ բանը հասկանալու համար առանձնապես շատ ժամանակի կարիք չունեցավ։ Բոլոր հույսերը դրել էր իր վերջին գրվածքների վրա։ Նա ուզում էր լինել ոչ թե պարզապես ամսագրային հեղինակ, գրող, ուզում էր զինվել իսկական գեղարվեստական ստեղծագործության բոլոր եղանակներով. բայց նա չէր ուզում զոհաբերել իր ուժը։ Ընդհակառակը, նրա գիտակցական նպատակն էր ավելի շատացնել այդ ուժը, սանձահարելով դրա չափազանցությունը։ Նա չկորցրեց նաև ռեալիզմի նկատմամբ իր սերը։ Իր բոլոր գրվածքներում նա ձգտում էր զուգակցել ռեալիզմը երևակայության ստեղծած հնարանքների ու գեղեցկությունների հետ։ Նա աշխատում էր ձեռք բերել մարդու և նրա ձգտումների նկատմամբ հավատքով համակված, ոգեշնչված մի ռեալիզմ։ Նա ուզում էր ցույց տալ կյանքն այնպես, ինչպես կա՝ խռովահույզ ոգու բոլոր որոնումներով։

Ընթերցելով գրքեր՝ Մարտինը եզրակացրեց, որ գոյություն ունեն գրական երկու դպրոց. մեկը պատկերացնում է մարդուն, որպես ինչ-որ աստվածություն՝ միանգամայն անգիտանալով նրա մարդկային բնությունը, իսկ մյուսը, ընդհակառակը, մարդու մեջ տեսնում էր միայն գազանը և չէր ուզում ճանաչել նրա հոգեկան ձգտումներն ու մեծ հնարավորությունները։ Մարտինը չէր կարող հարել այդ դպրոցներից և ոչ մեկին՝ համարելով դրանք չափազանց միակողմանի։ Նրա կարծիքով, հնարավոր էր ճշմարտության առավել մոտեցող մի կոմպրոմիս, որը,

առանց հետևելու «աստվածության» դպրոցին, միաժամանակ չէր հարում և «անասունի» դպրոցի կենդանական կոպտությանը։

Իր «Արկած» պատմվածքում, որը ժամանակին կարդացել էր Ռութի համար, Մարտինը փորձեց իրագործել գեղարվեստական ճշմարտության իր իդեալը, իսկ «Աստված ու գազան» հոդվածում նա պարզել էր իր տեսական հայացքներն այդ մասին։

Սակայն «Արկածն» ու մյուս բոլոր պատմվածքները, որոնք նա համարում էր լավագույնները, շարունակում էին թափառել մի խմբագրությունից մյուսը, իսկ իր վաղ գրվածքներին Մարտինը ոչ մի նշանակություն չէր տալիս՝ միայն ուրախանալով նրանց համար ստացվող հոնորարի վրա. նա առանձնապես բարձր չէր գնահատում նաև իր «սոսկալի» պատմվածքները, որոնցից երկուսը վերջերս ընդունեցին ամսաթերթերը։ Այդ պատմվածքները զուտ մտացածին բաներ էին, որոնց տրված էր իրականության տեսք, և դրանում էլ կայանում էր նրանց ուժը։ Ցնորականի ու անհավանականի ճշմարտանման պատկերացումը Մարտինը համարում էր մի ճարպիկ հնարանք, ուրիշ ոչինչ. այդպիսի գրվածքները չի կարելի դասել մեծ գրականության շարքը։ Նրանց գեղարվեստական արտահայտչությունը կարող էր մեծ լինել, բայց Մարտինը բարձր չէր գնահատում գեղարվեստական արտահայտչությունը, եթե նա չէր համապատասխանում կյանքի ճշմարտությանը։ Հնարանքը կայանում էր՝ արհեստական մտացածինին կենդանի կյանքի դիմակ հագցնելու մեջ, և Մարտինը դիմել է այդ հնարանքին իր կես դյուժին «սոսկալի» պատմվածքներում, որ նա գրել է նախքան «Արկածի», «Ուրախության», «Կաթսայի» և «Կյանքի գինու» բարձրության հասնելը։

Տրիոլետների համար ստացված երեք դոլլարով կարելի էր մի կերպ ապրել մինչև «Սպիտակ Մկան» չեքի ստացվելը։ Նա մանրեց այդ երեք դոլլարանոց չեքը կասկածոտ փորթուգալացու մոտ՝ վճարելով նրան իր պարտքի հաշվին մի դոլլար և մնացած երկու դոլլարը բաժանելով հացավաճառի և բանջարավաճառի միջև։ Մարտինը դեռ այնքան հարուստ չէր, որ միս ուտեր, և սնվում էր բավական աղքատիկ, երբ հանկարծ ստացվեց «Սպիտակ Մկան» անհամբերությամբ սպասվող չեքը։ Մարտինը չէր իմանում՝ ինչ անել։ Նա կյանքում ոչ մի անգամ չէր մտել բանկ, մանավանդ դրամական գործերով, և հիմա նա համակվեց երեխայական ցանկությամբ՝ մանրել այդ քառասուն դոլլորանոց չեքը Օքլենդի մեծ բանկերից մեկում։ Բայց գործնական առողջ բանականությունը խորհուրդ էր տալիս նրան մանրել այդ չեքը նպարավաճառի մոտ և այդ կերպով պահպանել ու ավելացնել իր վարկը։ Մարտինը մեծ դժկամությամբ գնաց նպարավաճառի մոտ և, չեքը մանրելով, ամբողջովին հատուցեց իր պարտքը։ Նա դուրս եկավ նրա մոտից՝ գրպանը դրամով լի, և գնաց հաշիվները մաքրելու իր մյուս պարտատերերի հետ, հաշիվ տեսավ հացավաճառի և մսավաճառի հետ, վճարեց Մարիային անցած ամսվա և այս ամսվա համար նախօրոք, դուրս գրեց հեծանիվը, կոստյումը, վճարեց գրամեքենայի համար։ Բոլոր այդ վճարումներից հետո նրա գրպանում մնաց միայն երեք դոլլար։

Բայց այդ փոքր գումարն էլ Մարտինին թվաց մի ամբողջ կարողություն։ Դուրս գրելով կոստյումը՝ նա անմիջապես գնաց Ռութի մոտ։ Ճանապարհին նա չէր կարողանում իրեն զսպել՝ մերթ ընդ մերթ գրպանի արծաթ դրամները զրնգացնելով։ Ինչպես որ սոված մարդը չի կարող հեռացնել իր հայացքը կերակուրից, այնպես էլ Մարտինը, որի գրպանում վաղուց ոչ մի սենթ չկար, չէր կարողանում իր ձեռքից բաց թողնել

դրամները։ Նա ո՛չ ագահ էր, ո՛չ էլ կծծի, բայց դրամը նրա համար ավելի մեծ նշանակություն ուներ, քան դոլլարների և սենթերի որոշ քանակություն։ Դա նշանակում էր կյանքի հաջողություն, և դրամների վրա դրոշմված արծիվները Մարտինին թվում էին հաղթանակի թևավոր ավետաբերներ։

Աննկատելիորեն Մարտինին վերադարձավ իր այն համոզումը, թե աշխարհը սկսեց թվալ նրան մինչև անգամ ավելի գեղեցիկ։ Երկար շաբաթների ընթացքում դա մռայլ և տխուր աշխարհ էր, բայց հիմա, երբ բոլոր պարտքերը վճարված են, գրպանում դեռ զնգզնգում է երեք դոլլարը, իսկ սրտում ամրապնդվում է հաջողության հավատը, արևը Մարտինին նորից թվաց պայծառ ու կիզիչ, և մինչև անգամ հանկարծ սկսված տեղատարափ անձրևը միայն զվարթ ժպիտ առաջացրեց նրա դեմքին։ Քաղցելիս Մարտինը շարունակ մտածում էր՝ ամբողջ աշխարհում ցիրուցան հազարավոր սովածների մասին, իսկ հիմա, երբ կուշտ էր, նրանց մասին մտածելն արդեն չէր վրդովում նրա միտքը, հիմա համակված իր սիրով, նա սկսեց մտածել աշխարհում ապրող անհամար սիրահարների մասին։ Նրա ուղեղում աղոտ կերպով ծագեցին սիրո լիրիկայի մոտիվներ և, ստեղծագործական ավյունով տարված, նա տրամվայով երկու թաղ ավելի ճանապարհ գնաց։

Մորզերի տանը Մարտինը հանդիպեց շատ մարդկանց։ Սան-Ռաֆայելից Ռութի մոտ հյուր էին եկել նրա մորաքրոջ երկու դուստրերը և, այդ պատրվակից օգտվելով, միսիս Մորզը վճռեց իրագործել իր ծրագիրը՝ շրջապատել Ռութին երիտասարդներով։ Այդ նենգ ծրագրի կենսագործումը սկսվեց Մարտինի հարկադրված բացակայության ժամանակ, և հիմա ռազմական գործողությունների արդեն ամենաթեժ ժամանակն էր։ Միսիս Մորզը նպատակ էր դրել իր տունը հրավիրել կարիերա անող կամ արած մարդկանց։ Այդպիսով, հյուրասենյակում գտնվում էին, բացի Դորոթիից և Ֆլորենսից, համալսարանի երկու պրոֆեսորներ, մեկը լատինագետ, իսկ մյուսը անգլիական բանասիրության մասնագետ, բանակի երիտասարդ մի սպա՝ Ռութի դպրոցական ընկերը, որ նոր էր վերադարձել Ֆիլիպինյան կղզիներից, Մելվիլ ազգանունով մի երիտասարդ՝ Սան-Ֆրանցիսկոյի միացյալ տրեստների պետ Ջոզեֆ Փերկինսի անձնական քարտուղարը, վերջապես բանկի գանձապահ Չարլի Հեփգուդը՝ երիտասարդ տեսքով, երեսունհինգ տարեկան, Սթենֆորդի համալսարանի սան, Նեղոսի և Միացյալ ակումբների անդամ, հանրապետական կուսակցության լիգեր, որ առաջ է քաշվել վերջին ընտրություններին, մի խոսքով՝ ամեն տեսակետից շատ խոստումնալից։ Տիկիններից մեկը դիմանկարիչ էր, մյուսը՝ մասնագետ երաժիշտ, իսկ երրորդն ուներ սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտորի աստիճան, որ անուն էր հանել Սան-Ֆրանցիսկոյի խուլ անկյուններում իր կազմակերպչական գործունեությամբ։ Սակայն միսիս Մորզի պլանում կանայք առանձին դեր չէին խաղում, նրանք ինչ-որ անհրաժեշտ լրացումներ էին։ Չէ՞ որ ինչ-որ բանով պետք էր գրավել և տուն բերել կարիերա անող տղամարդկանց։

— Խոսակցության ժամանակ մի՛ տաքացեք,— շշնջաց Ռութը Մարտինին՝ նախքան նրան ներկաների հետ ծանոթացնելը։ Սկզբում Մարտինն իրեն զգում էր շատ անհարմար վիճակում. նրան վերադարձավ իր նախկին սարսափը, որ իր շարժվելու ժամանակ կարող է վնասել ինչ-որ կարասի կամ առարկա։ Բացի դրանից, այդ հասարակությունը նրան ճնշում էր։ Նա մինչ այդ երբեք չէր հանդիպել այդքան ընտիր մարդկանց։ Նրա վրա առանձնապես ուժեղ տպավորություն թողեց բանկի գանձապահ Հեփգուդը, և Մարտինը որոշեց նրա հետ ավելի մոտիկ ծանոթանալ, եթե

առիթը ներկայանա։ Արտաքին ամաչկոտության տակ, Մարտինի մեջ առաջվա պես ուժեղ էր նրա հզոր «եսը», և նա անպայման ուզում էր չափել իր ուժերն այդ տղամարդկանց հետ և իմանալ, ինչ են սովորել նրանք գրքերում և կյանքում, և ինչ կարող է սովորել ինքը նրանցից։

Ռութը հաճախ նայում էր Մարտինին և շատ էր զարմացած և ուրախացած, որ նա համարձակ խոսակցում էր իր մորաքրոջ դուստրերի հետ։ Նա իրոք որ համարձակ էր զգում իրեն, բայց միայն քանի դեռ նստած էր, որովհետև կարող էր չվախենալ իր ուսերից։ Ռութը գիտեր, որ նրա մորաքրոջ երկու դուստրերն էլ խելացի և փայլուն խոսակիցներ են, և զարմանում էր, թե ինչպես նրանք, անկողին մտնելիս գովում էին Մարտինին։ Մարտինն ինքը իր շրջանակում վարժված լինելով սրախոսի և ընկերության սիրտն ու հոգին ներկայացնողի դերին, բոլոր երեկույթներում և կիրակնօրյա դաշտահանդեսներում, գտավ, որ այստեղ էլ կարելի է լինել ուրախ և սրախոսություններ անել։ Իսկ հաջողությունն ասես կանգնած էր իր թիկունքին, խրախուսիչ կերպով խփում էր իր ուսերին և խոստանում էր քաջալերում, այդ պատճառով էլ Մարտինը, բոլորովին առանց շփոթվելու, ծիծաղում էր ինքը և ծիծաղեցնում էր ուրիշներին։

Այնուամենայնիվ երեկույթի վերջում Ռութի երկյուղն արդարացավ։ Մարտինը խոսակցության բռնվեց պրոֆեսոր Քոլդուելի հետ ու թեպետ դեռ չէր շարժում ձեռքերը, բայց Ռութն արդեն նկատեց նրա աչքերում մի առանձնահատուկ փայլ, նկատեց, որ ձայնն աստիճանաբար բարձրանում է և այտերը շառագունում են։ Չկարողանալով պահել իրեն և զսպել իր տաքարյունությունը, Մարտինը երիտասարդ և զուսպ պրոֆեսորի խիստ հակապատկերն էր։

Սակայն Մարտինը մեծ կարևորություն չէր տալիս արտաքին տեսքին։ Նա միանգամից տեսավ, թե ինչքան կրթված է և ինչքան բազմակողմանի զարգացում ունի իր երիտասարդ խոսակիցը։ Բացի այդ, պրոֆեսոր Քոլդուելն այնպիսին չէր, ինչպես Մարտինը պատկերացնում էր անգլիական բանասիրության ամեն մի պրոֆեսորի։ Մարտինն անպայման ուզում էր ստիպել պրոֆեսորին խոսել իր մասնագիտության մասին, և թեպետ վերջինս սկզբում խուսափում էր այդ բանից, բայց Մարտինը վերջ ի վերջո իր նպատակին հասավ։ Մարտինը չէր հասկանում, թե ինչու հասարակության մեջ ընդունված չէ խոսել մասնագիտական նյութերի մասին։

— Չէ՞ որ դա արտառոց բան է,— ասում էր նա Ռութին այդ երեկույթից դեռ շատ առաջ,— ինչո՞ւ չի կարելի խոսել մասնագիտական նյութերի մասին։ Էլ ի՞նչ կարիք կա մարդկանց հավաքել մի տեղ, եթե ոչ նրա համար, որ նրանք հայտնաբերեն իրենց լավագույն կողմերը։ Իսկ մարդու մոտ լավագույնը միշտ այն է, ինչ որ լավ է հասկանում, ինչի մեջ նա մասնագիտացել է, ինչին հատկացրել է իր ամբողջ կյանքը, որի մասին մտածում և, մինչև անգամ երազում է գիշեր ու ցերեկ։ Երևակայեցեք, որ միստր Բեթլերը, ենթարկվելով ընդհանուրի կողմից ընդունված կանոններին, հանկարծ սկսեր պարզել իր հայացքները Պոլ Վեռլենի, գերմանական դրամայի կամ դ'Աննունցիոյի վեպերի մասին։ Բոլորը ձանձրույթից կմեռնեին։ Օրինակի համար, ես, եթե լսեի միստր Բեթլերին, կգերադասեի, որ նա խոսեր իր իրավագիտության մասին։ Վերջ ի վերջո այդ ասպարեզում նա ամենից լավն է։ Կյանքը շատ կարճ է, և ես ուզում եմ միշտ վերցնել մարդուց լավագույնը, որ կա նրա մեջ։

— Սակայն,— առարկել էր Ռութը,— կան այնպիսի հարցեր, որոնք հետաքրքրական են հավասարապես բոլորին։

— Ո՛չ, դուք սխալվում եք,— առարկել էր Մարտինն իր հերթին,— ընկերության մեջ ամեն մի մարդ և ամեն մի խմբակ միշտ օրինակ են վերցնում նրանցից, ովքեր դիրքով իրենցից բարձր են, իսկ ընկերության մեջ ո՞վ է գրավում ամենաբարձր դիրքը՝ դատարկապորտները, հարուստ դատարկապորտները։ Նրանք սովորաբար գաղափար էլ չունեն այն բաների մասին, որ ծանոթ են որևէ գործով զբաղվող մարդկանց։ Իհարկե, նրանց համար ձանձրալի է խոսել այդպիսի բաների մասին, և դրա համար էլ նրանք հայտարարում են, թե դա պրոֆեսիոնալ խոսակցություն է, որի շուրջն անհարմար է զրույց անել հասարակության մեջ։ Եվ նրանք էլ որոշում են, թե ինչի մասին կարելի է խոսակցել հասարակության մեջ։ Կարելի է խոսակցել նոր օպերայի, նոր վեպերի, խաղաքարտի, բիլիարդի, կոկտեյլների, ավտոմոբիլի, զբոսանավերի, ձիերի ցուցահանդեսների, կարմրախայտ որսալու և այլնի մասին, այսինքն՝ այն բոլորի մասին, նկատի ունեցեք, ինչի մասին դատարկապորտներն առհասարակ գաղափար ունեն։ Ըստ էության, դա դատարկապորտների մասնագիտական խոսակցությունն է։ Ամենից ծիծաղելին այն է, որ գիտնական կամ գիտական աստիճանի հավակնող մարդիկ այս դեպքում, ենթարկվում են հիմարների և դատարկապորտների կարծիքին։ Ինչ վերաբերում է ինձ, ես ուզում եմ մարդկանցից անպայման վերցնել այն, ինչ լավագույնն է նրանց մեջ։ Անվանեցեք այդ մասնագիտական խոսակցություն, գռեհկություն և կամ ինչ որ ուզում եք...

Սակայն Ռութը չէր հասկանում Մարտինին։ Նրա հարձակումները հանրության կողմից ընդունված բաների վրա Ռութը միշտ էլ համարում էր պարզապես կամակորություն և համառություն։

Այսպես թե այնպես, Մարտինը վարակեց պրոֆեսոր Քոլդուելին իր լրջությամբ և ստիպեց խոսել նրան ավելի մատչելի նյութերի մասին։ Ռութը, մոտենալով նրանց, լսեց, որ Մարտինն ասում էր.

— Բայց Կալիֆորնիայի համալսարանում դուք, հավանական է, չեք համարձակվում արտահայտել այդպիսի ըմբոստ մտքեր։

Պրոֆեսոր Քոլդուելը ուսերը թոթվեց։

— Ես ազնիվ հարկատու եմ և օրինապահ քաղաքական գործիչ։ Մեզ նշանակում է Սակրամենթոն, և մենք պարտավոր ենք հաշվի առնել Սակրամենթոն, հաշվի առնել նահանգի կառավարությունը, կուսակցական մամուլը և մինչև անգամ երկու կուսակցությունների մամուլը։

— Դա պարզ է, բայց դուք պիտի զգաք ձեզ ինչպես ջրից հանված ձուկ,— բացականչեց Մարտինը։

— Մեզ մոտ՝ համալսարանի ավազանում ինձ նմանները քիչ են։ Երբեմն ինձ թվում է, թե ես իրոք ցամաք դուրս գցված ձուկ եմ, և սկսում եմ մտածել, որ ինձ համար ավելի լավ և ազատ կլիներ ինչ-որ տեղ Փարիզում։ Լատինական թաղի գինետանը, ուր հավաքվում է բոհեման ու քլարետ խմում։ Ես կճաշեի էժանագին ճաշարանում և կարտահայտեի ծայրահեղ համարձակ հայացքներ ամբողջ աշխարհաստեղծման մասին։ Երբեմն ինձ թվում է, թե ես ի ծնե ռադիկալ եմ, բայց, ավա՜ղ, կան այնքան շատ հարցեր, որոնց մեջ ոչ մի կերպ վստահ չեմ։ Ես երկչոտ եմ դառնում, երբ երես առ երես ընդհարվում եմ կյանքի հիմնական առեղծվածների՝ մարդկային կյանքի հետ։

Եվ նրան լսելով, Մարտինն ակամա հիշեց «Պասսատի երգը»։

Գիշեր լինի, թե ցերեկ,
Ես փքում եմ բոլոր առագաստները։

Եվ երգի բառերը կրկնելով, Մարտինը նայում էր պրոֆեսորին ու նրա մեջ գտնում էր ինչ-որ ընդհանուր բան անփոփոխ, ցուրտ և ուժեղ հյուսիս-արևելյան պասսատի հետ։ Պրոֆեսորը նույնպես հավասարակշռված էր ու հուսալի, սակայն նրանում կար ինչ-որ խռովիչ բան։ Մարտինը մտածում էր, որ պրոֆեսորը, հավանական է, երբեք չի արտահայտվում մինչև վերջ ճիշտ այնպես, ինչպես հյուսիս-արևելյան պասսատը երբեք չի փչում ամբողջ թափով, այլ միշտ ունենում է պահեստի ուժ, որը երբեք չի կիրառում։ Մարտինի երևակայությունն առաջվա պես վառ էր. նրա ուղեղը կարծես փաստերի հիշողության և երևակայության ահագին շտեմարան էր, որի մուտքը բաց էր։ Ինչ էլ որ պատահելիս լիներ, Մարտինն իր այդ շտեմարանից մի ակնթարթում հանում էր ինչ-որ նման կամ հակադիր բան և մարմնավորում էր այդ վառ տեսիլքներում։ Դա կատարվում էր միանգամայն ինքնաբերաբար, և իրական կյանքի ամեն մի դեպքին անվրեպ ուղեկցում էին երևակայությամբ ստեղծված պատկերները։ Ինչպես այն ժամանակ Ռութի աչքերի փայլը նրան հիշեցրեց լուսնկա գիշերվա փոթորիկը, այնպես էլ հիմա պրոֆեսոր Քոլդուելը ոգեկոչեց օվկիանոսի պատկերը, սպիտակ կատարներով կոհակները, մայր մտնող արևից ծիրանագույն ներկված, քշվում տարվում են հյուսիս-արևելյան պասսատով։ Այդպես՝ ամեն րոպե նրա աչքի առաջ ներկայանում էին զանազան տեսիլքներ և ոչ միայն չէին խանգարում նրա մտքերի ընթացքը, այլ, ընդհակառակը, ավելի հասկանալի էին դարձնում դրանք։ Այդ տեսիլքները արձագանքն էին այն ամենի, ինչ ապրել է Մարտինը ժամանակին, ինչ նա տեսել է և կարդացել գրքերում, և դրանք միշտ, արթուն թե քնած ժամանակ, կուտակվում էին նրա ուղեղում։

Եվ հիմա, լսելով պրոֆեսոր Քոլդուելի՝ խելացի և զարգացած մարդու սահուն խոսքը, Մարտինն ակամա հիշեց իր անցյալը։ Նա տեսավ իրեն իր պատանեկության արշալույսին իբրև իսկական ստահակ, խիզախորեն ծռած սթեթսոնական գլխարկը և երկու շարք կոճակներով բաճկոն հագին, երբ իր իդեալն էին կոպտություն ու ամեն տեսակի անկարգություններ՝ այն չափով, որ թույլատրում էր ոստիկանությունը։ Մարտինը չէր փորձում որևէ բան մեղմացնել կամ կոկել այդ հիշողություններում։ Այո, իր կյանքի որոշ ժամանակաշրջանում նա ամենասովորական խուլիգաններից էր, ոստիկանության դեմ մարտնչող և բանվորական թաղի հարգելի տերերին ահաբեկող խմբի պարագլուխը։ Հիմա նրա իդեալը փոխվել է։ Նա նայում էր իր շուրջը, բարեկիրթ և լավ հագնված տղամարդկանց ու կանանց, շնչելով նրբին կուլտուրայի մթնոլորտը, և նրա պատանեկության ուրվականը, լայնեզր գլխարկով ու երկլանջ բաճկոնով, հյուրասենյակի գորգի վրայով ուղղակի գալիս էր դեպի նա։ Չէ որ նա՝ փողոցային խմբի կռվարար պարագլուխը, վերածվել է այն Մարտին Իդենին, որը հիմա նստած է փափուկ բազկաթոռին և խաղաղ զրուցում է համալսարանի պրոֆեսորի հետ։

Եվ, ճիշտն ասած, Մարտինը երբեք իր իսկական տեղը չէր գտել կյանքում։ Նա պարզապես լավ էր հարմարվում հանգամանքներին, միշտ եղել էր ընդհանուրի սիրելին, որովհետև ետ չէր մնում ո՛չ աշխատանքում, ո՛չ խաղում և ամենուրեք կարողանում էր պաշտպանել իրեն և հարգանք ներշնչել դեպի իր անձը, բայց երբեք և ոչ մի տեղ նա արմատ չէր գցում։ Լիովին բավարարելով իր ընկերակիցներին, ինքը՝ Մարտինը երբեք բավարարված չէր լինում։ Նա շարունակ տանջվում էր ինչ-որ

անհանգստությամբ. նա շարունակ լսում էր մի ձայն, որը կանչում էր նրան ինչ-որ տեղ, և նա թափառում էր աշխարհում որոնելով, մինչև որ գտավ, վերջապես, գիրքը, գեղարվեստն ու սերը։ Եվ ահա նա հիմա գտնվում է այդ բոլորի մեջ, իր նախկին ընկերներից միակը, որ կարող էր առանց այլևայլի հյուր գալ այնպիսի մարդկանց մոտ, ինչպիսին Մորզերն էին։

Այս բոլոր մտքերը չէին խանգարում Մարտինին ուշադիր լսելու պրոֆեսորին։ Նա տեսնում էր, թե խոսակիցն ինչքան լայն զարգացում ունի, և մերթընդմերթ զգում էր իր զարգացման թերություններն ու բացերը, թեև շնորհիվ Սփենսերի, նրան ծանոթ էին գիտելիքների ընդհանուր հիմունքները։ Հարկավոր է միայն ժամանակ այդ բացերը լրացնելու համար։ «Այն ժամանակ կտեսնենք», մտածեց նա։ Իսկ առայժմ նստած էր կարծես պրոֆեսորի ոտքերի մոտ՝ ակնածանքով և ուշադրությամբ լսելով այն ամենը, ինչ ասում էր նա։ Սակայն Մարտինը աստիճանաբար սկսեց նկատել և իր խոսակցի թույլ կողմը, որը կարող էր աչքի չընկնել, եթե շարունակ չկրկնվեր։ Եվ երբ Մարտինը հասկացավ վերջապես, թե որն է այդ թույլ կողմը, նրանում միանգամից անհետացավ պրոֆեսորի հետ անհավասարության զգացումը։

Ռութը երկրորդ անդամ մոտեցավ նրանց հենց այն րոպեին, երբ Մարտինը սկսեց խոսել.

— Ես կասեմ ձեզ, թե դուք ինչում եք սխալվում կամ, ավելի ճիշտ, ինչում է ձեր դատողությունների թուլությունը,— ասաց նա։— Դուք անտեսում եք կենսաբանությունը։ Ձեր կենսահայեցողության մեջ դա բացակայում է։ Այսինքն՝ ես նկատի ունեմ իսկական գիտական կենսաբանությունը՝ սկսած անօրգանական բջիջը լաբորատորական փորձերով կենդանացնելուց մինչև սոցիալական և էսթետիկական ամենալայն ընդհանրացումները։

Ռութը բոլորովին ապշեց։ Նա երկու տարի շարունակ լսել էր պրոֆեսոր Քոլդուելի դասախոսությունները, և թվում էր, թե նա իմաստության մարմնացում է։

— Ես լրիվ չեմ հասկանում ձեզ,— անվճռականորեն ասաց պրոֆեսորը։

— Կփորձեմ բացատրել,— ասաց Մարտինը։— Հիշում եմ՝ Եգիպտոսի պատմության մեջ կարդացել եմ, որ չի կարելի հասկանալ եգիպտական արվեստը՝ առանց նախապես ուսումնասիրելու երկրի բնույթը։

— Շատ ճիշտ է,— համաձայնեց պրոֆեսորը։

— Եվ ահա ինձ թվում է,— շարունակեց Մարտինը,— իր հերթին չի կարելի ուսումնասիրել երկրի բնույթը՝ առանց նախօրոք իմանալու այն նյութը, որից ստեղծվել է կյանքը, ինչպես և այն, թե նա ինչպես է կազմվել։ Ինչպես կարող ենք մենք հասկանալ օրենքները, հաստատությունները, բարքերն ու կրոնը՝ առանց ճանաչելու նրանց ստեղծած մարդկանց, և առանց գիտենալու, թե այդ մարդիկ իրենք առհասարակ ինչից են ստեղծված։ Վերջ ի վերջո գրականությունն էլ մարդու ստեղծած բանն է, ինչպես եգիպտական արվեստը։ Մի՞թե տիեզերքում կա մի բան, որ չի ենթարկվում էվոլյուցիայի համաշխարհային օրենքին։ Գիտեմ, որ առանձին արվեստների էվոլյուցիայի պատմությունը մշակված է, բայց ինձ թվում է՝ դա մշակված է զուտ մեքենաբար, այդ բանում մարդը մի կողմ է մնում։ Հրաշալիորեն մշակված է նվագարանների էվոլյուցիան տավիղի, ջութակի, երաժշտության, պարի, երգի էվոլյուցիան։ Բայց ի՞նչ կարելի է ասել իրեն՝ մարդու էվոլյուցիայի մասին, այն օրգանների մասին, որոնք զարգացել են նրանում՝ նախքան նրա կողմից առաջին

նվագարան շինելը կամ առաջին երգը երգելը։ Ահա այդ է, որ դուք մոռանում եք, իսկ ես հենց այդ էլ անվանում եմ կենսաբանություն։ Դա կենսաբանություն է բառի ամենալայն առումով։ Գիտեմ, որ մի քիչ անկապ եմ արտահայտվում, բայց ես, կարելի է ասել, ինքս եմ փորձում կոփել իմ գաղափարը։ Նա ծագեց իմ գլխում, երբ դուք խոսում էիք, և ինձ համար դժվար է միանգամից պարզ ձևակերպել դա։ Դուք ասացիք մարդկային սահմանափակվածության մասին, որը մարդուն հնարավորություն չի տալիս ընդգրկել բոլոր գործոնները։ Ահա հենց դուք, գոնե այդպես է թվում ինձ, անտեսում եք կենսաբանական գործոնը, այսինքն՝ բոլոր արվեստների հիմքերի հիմքը, գլխավոր նյութը, որից կառուցված է ի վերջո ամբողջ մարդկային կուլտուրան։

Ռութը զարմացավ, որ Մարտինը մի ակնթարթում չոչնչացվեց, պրոֆեսորը մինչև անգամ նայեց Մարտինին, ինչպես թվաց Ռութին, ներողամտաբար՝ ըստ երևույթին հաշվի առնելով նրա երիտասարդությունը։ Վերջապես կարճ լռությունից հետո, պրոֆեսորը սկսեց խոսել իր ոսկե շղթայիկի հետ խաղալով։

— Գիտե՞ք,— ասաց նա,— ինձ մի օր նույնպիսի կշտամբանքներ արեց մի մեծ մարդ՝ էվոլյուցիոնիստ գիտնական Ժոզեֆ Լեկոնտը. բայց նա մեռավ, և ես կարծում էի, թե այլևս ոչ ոք չի մերկացնի ինձ, իսկ հիմա հանձին ձեզ տեսնում եմ մի նոր մեղադրողի։ Հավանաբար, ես չեմ կարող չընդունել այդ. ձեր մեղադրանքներում կա ճշմարտության բաժին, մինչև անգամ շատ մեծ բաժին։ Ես չափազանց տարվել եմ կլասիկայով և բավարար չափով չեմ հետևել բնական գիտությունների զարգացմանը։ Թերևս դա բացատրվում է եռանդի և աշխատունակության պակասով։ Հավանական է՝ դուք շատ կզարմանաք, եթե իմանաք, որ ես երբեք չեմ եղել ոչ մի լաբորատորիայում։ Սակայն փաստ է, որ Լեկոնտն իրավացի էր, ինչպես և դուք, միստր Իդեն, թեև չգիտեմ, թե ինչ չափով։

Ինչ-որ պատրվակով Ռութը մի կողմ տարավ Մարտինին և փսփսաց նրան.

— Դուք բոլորովին ձեր մենաշնորհը դարձրիք պրոֆեսոր Քոլդուելին. թերևս մի ուրիշն էլ է ուզում խոսել նրա հետ։

— Ներեցե՛ք,— շփոթված մրմնջաց Մարտինը,— ես ստիպեցի նրան զրուցել, և նա այնքան հետաքրքիր էր, որ մոռացա ուրիշներին։ Պարզապես, մինչև այժմ առիթ չէի ունեցել հանդիպելու այդպիսի խելոք ու զարգացած մարդու։ Եվ, ի միջի այլոց, գիտե՞ք ինչ. ես առաջ կարծում էի, թե բոլոր համալսարան հաճախող կամ հասարակական կարևոր դիրքի տեր մարդիկ նույնպես խելացի և զարգացած են. . .

— Նա բացառություն է,— ընդհատեց նրան Ռութը։

— Ակներև է։ Հիմա ո՞ւմ հետ եք ուզում, որ ես խոսեմ։ Հա՛, ինձ տարեք այդ գանձապահի մոտ։

Մարտինը տասնհինգ րոպե խոսեց նրա հետ, և Ռութը անչափ ուրախացավ իր սիրածի վարմունքի վրա. նրա աչքերը ոչ մի անգամ չփայլատակեցին, այտերը ոչ մի անգամ չբռնկվեցին, և Ռութը հիացած էր այն հանգստությամբ, որով խոսակցում էր Մարտինը։ Դրա փոխարեն Մարտինի աչքում բանկային գործիչների ամբողջ դասը կորցրեց իր հմայքը, և երեկույթի վերջում նա եկավ այն համոզման, որ բանկային գործիչը հոմանիշ է գռեհիկ մարդու։ Բանակային սպային նա գտավ շատ բարեհոգի, պարզ, առողջ, հավասարակշռված և գոհ՝ կյանքում իր գրաված դիրքով, որը տվել են իրեն իր ծագումն ու բախտը։ Իմանալով, որ նա էլ է համալսարանում սովորել երկու տարի շարունակ, Մարտինը շատ էր զարմացել և ոչ մի կերպ չէր կարողանում

հասկանալ, թե ո՞ւր կորան նրա բոլոր գիտելիքները։ Այնուամենայնիվ, այս սպան ավելի դուր եկավ Մարտինին, քան Չարլի Հեփգուդը։

— Ինձ վրդովեցնում են ոչ թե այդ գռեհկությունները,— ասում էր հետագայում Մարտինը Ռութին,— ինձ ջղայնացնում է այն ամբարտավան, ինքնագոհ, ներողամիտ շեշտը, որով ճառում են նրանք։ Ես կարող էի Ռեֆորմացիայի ամբողջ պատմությունը շարադրել այդ բանիմաց մարդու համար այնքան ժամանակում, որը հարկավոր եղավ նրան՝ պատմելու համար ինձ, թե միացյալ բանվորական կուսակցությունը ձուլվել է դեմոկրատական կուսակցության հետ։ Գիտե՞ք, նա այնպես է շպրտում բառերը, ինչպես պրոֆեսիոնալ պոկեր խաղացողը բաժանում է խաղաթղթերը։ Մի անգամ ես այդ ցույց կտամ ձեզ մի օրինակով։

— Ես շատ եմ ափսոսում, որ դուք չհավանեցիք նրան,— պատասխանեց Ռութը,— նա միստր Բեթլերի սիրելին է։ Միստր Բեթլերն ասում է, թե նա ամենաազնիվ և վստահելի մարդն է, որին նա կոչում է ժայռ, վիմաքար, որի վրա կարելի է կանգնեցնել ուզածդ բանկային հաստատությունը։

— Ես չեմ կասկածում՝ մինչև անգամ դատելով սակավ բառերից, որ լսեցի նրանից. բայց ես հիմա կորցրի ամեն հարգանք բանկերի հանդեպ։ Դուք չե՞ք չարանում, սիրելիս, որ ես այդպես ուղղակի արտահայտում եմ իմ կարծիքը։

— Ամենևին, դա շատ հետաքրքրական է։

— Այո,— հաստատեց Մարտինը,— չէ՞ որ ես մի բարբարոս եմ, որն իր առաջին տպավորություններն է ստանում քաղաքակրթությունից։ Քաղաքակիրթ մարդու համար ես պետք է հանդիսանամ անկասկած մեծ հետաքրքրության առարկա։

— Իսկ ի՞նչ կասեք իմ մորաքրոջ աղջիկների մասին,— հարցրեց Ռութը։

— Նրանք մյուս կանանցից ավելի դուր եկան ինձ։ Նրանք շատ զվարթ են և իրենց պահում են պարզ, առանց հավակնությունների։

— Ուրեմն մյուս կանայք է՞լ են դուր եկել ձեզ։

Մարտինը բացասաբար շարժեց գլուխը։

— Այդ հասարակական գործիչ կինը պարզապես սոցիալական առեղծվածների մասին շաղակրատող մի թութակ է։ Ես պատրաստ եմ երդվել, որ եթե թափ տանք նրա ուղեղը, այնտեղ ոչ մի ինքնուրույն գաղափար չենք գտնի։ Դիմանկարչուհին անտանելիորեն ձանձրալի է. նա և Հեփգուդը շատ հարմար ամուսիններ կլինեին։ Իսկ այդ երաժշտուհին. . . Չգիտեմ, թերևս նրա նվագը հիանալի տեխնիկա ունի, նվագազարկը սահուն է, բայց նա երաժշտությունից ոչինչ չի հասկանում ։

— Բայց չէ՞ որ նա սքանչելի է նվագում,— փորձեց բողոքել Ռութը։

— Այո, արտանքապես նա նվագում է վիրտուոզի պես, բայց երաժշտության ներքին էությունը նրա համար մնում է բոլորովին անմատչելի։ Ես հարցրի, թե ի՞նչ ներքին իմաստ է գտնում երաժշտության մեջ (դուք գիտեք, որ այդ հարցը միշտ էլ հետաքրքրում է ինձ), և նա չկարողացավ ոչինչ պատասխանել բացի այն, որ նա պաշտում է երաժշտությունը, որ երաժշտությունը բոլոր արվեստներից ամենամեծն է և որ երաժշտությունը նրա համար կյանքից էլ թանկ արժե։

— Դուք բոլորին ստիպել եք խոսել մասնագիտական թեմաների շուրջը,— ասաց Ռութը կշտամբանքով։

— Չեմ ժխտում. բայց եթե դրանք այդ հարցի վերաբերյալ էլ խելոք մի բան չկարողացան ասել, երևակայեցեք, թե ես ինչպես կտանջվեի, եթե նրանք սկսեին խոսել ընդհանուր թեմաների շուրջը։ Իսկ ես կարծում էի, թե այստեղ, ուր մարդիկ օգտվում են մշակույթի բոլոր առավելություններից...

Մարտինը մի վայրկյան լռեց, և նրա աչքին նորից երևաց իր անցյալի ստվերը՝ սթեթսոն հագած մի տղա, որը քայլում էր սենյակում։

— Հա՛, ես առաջներում այնպես էի կարծում, թե այստեղ բոլոր տղամարդիկ ու կանայք փայլում են իրենց խելքով ու զարգացման մակարդակով. բայց այն քիչ բանից, որ ես տեսա, արդեն կարող եմ եզրակացնել, մարդկանց մեծամասնությունը բոլորովին տգետ է, իսկ մյուսների իննսուն տոկոսը անտանելիորեն ձանձրալի։ Սակայն պրոֆեսոր Քոլդուելը՝ դա բոլորովին այլ բան է։ Դա իսկական մարդ է։

Ռութի դեմքը ճառագայթեց բավականությունից։

— Պատմեցեք ինձ նրա մասին,— ասաց նա,— ո՛չ նրա փայլուն հատկությունների մասին. ինձ առանց այն էլ շատ լավ հայտնի են դրանք, այլ այն մասին, թե դուք նրանում ինչ պարսավելի բան գտաք. դա շատ հետաքրքրական է ինձ համար։

— Իսկ եթե ես հանկարծ խայտառակվե՞մ,— կատակով բողոքեց Մարտինը,— թերևս նախ դուք ասեք։ Թերևս դուք նրա մեջ միայն լա՞վն եք տեսնում։

— Ես նրա մոտ երկու դասընթաց եմ անցել և երկու տարի շարունակ ճանաչել եմ նրան, այդ պատճառով էլ հետաքրքրվում եմ, թե ինչպիսի տպավորություն թողեց նա ձեզ վրա։

— Այսինքն, ձեզ հետաքրքրում է վա՞տ տպավորությունը. լավ։ Ես կարծում եմ, որ նա միանգամայն արժանի է ձեր հիացմանն ու հարգանքին։ Դա ամենախելացի և զարգացած մարդն է մինչև այժմ իմ տեսածների մեջ. բայց նրա խիղճը հանգիստ չէ։ Օ՜, ոչ մի վատ բան մի՛ մտածեք,— բացականչեց Մարտինը.— ուզում եմ ասել, որ նա ինձ վրա թողնում է այն մարդու տպավորությունը, որը նայել է իրերի խորքը և այնպես է վախեցել, որ ինքն իրեն ուզում է հավատացնել, թե ոչինչ չի տեսել։ Թերևս իմ միտքը պարզ չարտահայտեցի, կփորձեմ այլ կերպ բացատրել։ Պատկերացրեք մի մարդու, որը գտել է թավուտում ծածկված տաճարի կողմը տանող արահետը, բայց չի գնացել այդ արահետով։ Նա թերևս տեսել է և տաճարը, բայց հետո իրեն հավատացրել է, որ դա պարզապես տեսիլք է եղել։ Ահա և մի այլ բացատրություն։ Մի մարդ, որը կարող էր հիանալի գործ կատարել, բայց անհրաժեշտ չհամարեց դա և հիմա շարունակ ափսոսում է, որ չարեց այն, ինչ կարող էր։ Իր հոգու խորքում նա ծիծաղում է այն պարգևի վրա, որը կարող էր ստանալ իր գործերի համար, բայց ավելի ևս խորքում այդ պարգևի և կատարման վսեմ ուրախության կարոտն է քաշում։

— Ես այդ տեսակետից չեմ մոտեցել նրան,— ասաց Ռութը,— և, անկեղծ ասած, այնուամենայնիվ ես լավ չեմ հասկանում, թե ի՞նչ եք ուզում ասել։

— Դա նրանից է, որ ես ինքս շատ աղոտ եմ զգում այդ,— ասաց Մարտինը՝ կարծես արդարանալով,— ես չեմ կարող տրամաբանորեն հիմնավորել։ Դա միայն զգացում է, և շատ հավանական է, որ խաբում է ինձ։ Անկասկած դուք ինձանից ավելի լավ եք ճանաչում պրոֆեսորին։

Մորզերի տանը եղած այդ երեկույթից Մարտինը ստացավ տարօրինակ ու հակասական տպավորություններ։ Նա որոշ չափով հուսախաբվեց ձգտումների մեջ,

հուսախաբվեց այն մարդկանց նկատմամբ, որոնց մակարդակին էր ուզում բարձրանալ։ Մյուս կողմից հաջողությունը խրախուսեց նրան։ Այդ մակարդակին բարձրանալն ավելի հեշտ կատարվեց, քան նա ակնկալում էր։ Մարտինը ոչ միայն հաղթահարել էր վերելքի դժվարությունները, այլև (նա կեղծ համեստության համար չէր թաքցնում այդ իրենից) ավելի էր բարձրացել, քան այն մարդիկ, որոնց մակարդակին էր ձգտում հասնել, բացառությամբ, իհարկե, պրոֆեսոր Քոլդուելի։ Մարտինն ավելի լավ գիտեր կյանքն ու գրքերը, քան բոլոր այդ մարդիկ, և նա միայն զարմանում էր, թե ո՞ր անկյուններում ու գետնահարկերում են թաքցրել նրանք իրենց կրթությունը։ Նրա մտքովն էլ չէր անցնում, թե ինքը օժտված է բացառիկ խելքով. չգիտեր նաև, որ իսկական և խոր մտածողներին բոլորովին էլ չպիտի փնտրել Մորզերի հյուրասենյակում, որ այդ մտածողները նման են երկնքի կապույտում՝ երկրից բարձր, առօրյա կյանքի ունայնությունից և գռեհկությունից հեռու միայնակ ճախրող արծիվներին։

Գլուխ XXVIII

Հաջողությունը կորցրել էր Մարտին Իդենի հասցեն, և նրա համբավաբերները այլևս չէին բախում նրա դուռը։ Քսանհինգ օր առանց հանգստանալու, մինչև անգամ կիրակի և տոն օրերը, Մարտինն աշխատում էր գրեթե երեսուն հազար բառից բաղկացած «Արևի ամոթանքը» մեծ հոդվածի վրա։ Դա կազմակերպված հարձակում էր Մետերլինգի դպրոցի միստիցիզմի վրա, մի գրոհ պոզիտիվ գիտելիքների միջնաբերդից՝ ուղղված հրաշքների մասին երազող ֆանտազյորների դեմ, թեպետ հենց դրանում էլ կային հրաշքի շատ տարրեր՝ միայն այնպիսի հրաշքի, որը կապակցվում էր իրականության հետ։ Այդ մեծ հոդվածին Մարտինը մի քիչ հետո կցեց երկու փոքր ակնարկ. «Հրաշալի քուրմերը» և «Մեր եսի չափանիշը»։ Բոլոր այդ հոդվածները ճամփորդության ելան դեպի խմբագրատները։

«Արևի ամոթանքը» հոդվածի վրա ծախսված քսանհինգ օրվա ընթացքում Մարտինին հաջողվեց վաճառել իր «եկամտավոր» գրվածքներից վեցուկես դոլլար գումարի։ Մի գրվածքի համար նա ստացավ հիսուն սենթ, իսկ մի ուրիշի համար, որ ուղարկել էր երգիծական շաբաթաթերթին, մի ամբողջ դոլլար։ Բացի այդ, երկու երգիծական ոտանավորներից մեկի համար նա ստացավ երկու դոլլար, իսկ մյուսի համար՝ երեք դոլլար։

Վերջ ի վերջո, սպառելով իր վարկը (թեպետ նպարավաճառը ավելացրեց մինչև հինգ դոլլար), Մարտինը նորից ստիպված եղավ լոմբարդ տանել հեծանիվն ու վերարկուն։ Գրամեքենայի վարձի համար դարձյալ դրամ էին պահանջում՝ հիշեցնելով, որ պայմանի համաձայն նա պարտավոր է նախօրոք վճարել մի ամսվա վարձը։

Քաջալերված մի քանի մանր գրվածքներ վաճառելով՝ Մարտինը նորից վճռեց զբաղվել գրական «արհեստավորությամբ». թերևս հաջողվի մի կերպ ապրել դրանով։ Նրա սենյակում սեղանի տակ թափված էին մոտ քսան փոքր պատմվածքներ, որոնք մերժված էին գրական գործակալությունների կողմից։ Մարտինը վերանայեց դրանք, որպեսզի պարզի, թե ինչպես չպիտի գրել լրագրական պատմվածքներ և այդ կերպով մշակել մի իդեալական բանաձև։ Նա եկավ այն եզրակացության, որ լրագրական պատմվածքում ողբերգական լուծում չպետք է լինի, լեզվում չպետք է լինեն ավելորդ գեղեցկություններ, մտքերը պետք է լինեն պարզ, իսկ զգացումները պարզունակ։ Բայց

և այնպես՝ պիտի լինեն զգացումներ, այն էլ անպայման վեհ ու ազնիվ՝ այն զգացումների նման, որոնք ժամանակին ստիպում էին նրան ծափահարել վերնասրահից «Թեպետ աղքատ է, բայց ազնիվ է» դրամայի տիպի պիեսներին։

Պարզելով իր համար այդ բոլորը՝ Մարտինն սկսեց գրել մի պատմվածք իր մշակած բանաձևի համաձայն։ Այդ բանաձևը եռանդամ էր. 1) երկու սիրահարները պետք է բաժանվեն. 2) ինչ-որ պատահարի շնորհիվ նրանք դարձյալ միանում են. 3) հարսանիքի զանգերի ղողանջ։ Երրորդ անդամը մշտական մեծություն էր, իսկ առաջինն ու երկրորդը կարող էին անվերջ տարբեր ձևեր ստանալ։ Սիրահարներին կարող էին բաժանել ճակատագրական թյուրիմացությունը, հանգամանքների բերումը, խանդոտ մրցակցությունը, դաժան ծնողները, խորամանկ խնամակալները և այլն, և այլն, նրանց կարող էր միացնել սիրահար պատանու կամ աղջկա ինչ-որ քաջարի արարքը, խնամակալի, ծնողների կամ ախոյանների հարկադրված կամ ինքնահոժար համաձայնությունը, սիրահար պատանու ինքնազոհությունը և այլն՝ անսահման տարբերակներով։ Երբեմն կարելի է աղջկան ստիպել, որ առաջին քայլը կատարի. Մարտինը գտավ և այլ բազմաթիվ խորամանկ ձևեր ու ճարպիկ հնարանքներ՝ մշակելով այդ թեման։ Միայն մի բան նա չէր կարող տնօրինել իր հայեցողությամբ, ամեն մի պատմվածքի վերջում անպայման պետք է ղողանջեն հարսանեկան զանգերը՝ մինչև անգամ եթե երկինքը փուլ գար կամ գետինը ճեղքվեր։ Պատմվածքի ծավալը նույնպես բոլորովին ճշգրիտ սահմանված էր՝ ամենաշատը մեկուկես հազար բառ, իսկ ամենաքիչը հազար երկու հարյուր բառ։

Նախքան նման պատմվածքներ գրելու արվեստին վերջնականապես տիրապետելը՝ հարկ եղավ մշակել հինգ-վեց սխեմա, որոնցով և Մարտինը ղեկավարվում էր գրելու պրոցեսում։ Դրանք կարծես աղյուսակներ լինեին, որոնցով օգտվում են մաթեմատիկոսները, որոնք կարելի է կարդալ վերևից, ներքևից, աջից ձախ, ձախից աջ, և որոնցով կարելի է, առանց ուղեղի որևէ լարվածության, կազմել ամեն տեսակ՝ միշտ էլ ուղիղ և ճշգրիտ կոմբինացիաներ։ Այդ սխեմաներով Մարտինը կես ժամում ուրվագծեց տասը այուժե, որոնք նա մի կողմ էր թողնում և ապա մշակում էր ազատ ժամանակ։ Սովորաբար նա անում էր դա քնից առաջ ամբողջ օրը լուրջ աշխատելուց հետո։ Հետագայում նա խոստովանեց Ռութին, որ այդպիսի պատմվածքներ հղանում էր մինչև անգամ երազում։ Հիմնական աշխատանքն էր սխեմա կազմելը, իսկ մնացյալը արվում էր մեքենայորեն։

Մարտին Իդենը չէր կասկածում իր բանաձևերի ուժի վրա և հրատարակիչների ճաշակը լավ գիտեր՝ առաջին երկու պատմվածքը ուղարկելիս վստահ էր, որ դրանք դրամ կբերեն իրեն։ Եվ իրոք տասը օրից Մարտինը ստացավ երկու չեք՝ ամեն մեկը չորս դոլլարի։

Այդ ժամանակամիջոցում Մարտինը նոր հայտնություններ արեց մամուլի նկատմամբ. «Անդրցամաքային ամսաթերթը» տպեց նրա «Զանգերի ղողանջը», բայց չեք չուղարկեց։ Մարտինը դրամի մեծ կարիք ուներ և գրեց խմբագրությանը։ Չեքի փոխարեն նա ստացավ խուսափողական պատասխան և խնդրանք, որ էլի մի բան ուղարկի։ Երկու օր սոված մնալուց հետո նա ստիպված նորից գրավ դրեց հեծանիվը։ Շաբաթը երկու անգամ նա կանոնավորապես հիշեցնում էր «Ամսաթերթին» իր հինգ դոլլարի մասին, բաչց ըստ երևույթին առաջին պատասխանը ստացել էր լոկ պատահականությամբ։ Մարտինը չէր իմանում, որ «Ամսաթերթը» արդեն մի քանի տարի է, ինչ հազիվ ծայրը ծայրին է հասցնում, որ նա չունի ո՛չ բաժանորդ, ո՛չ գնորդ և

գոյությունը քարշ է տալիս միայն հայտարարություններով, որոնք տպվում են մարդասիրական նկատառումներով։ Նա չէր իմանում և այն, որ «Ամսաթերթը» հանդիսանում է հրատարակչի և խմբագրի համար եկամուտի միակ աղբյուրը, և որ նրանք կարող են այդ եկամուտը ստանալ միայն իրենց պահանջատերերին պարբերաբար չվճարելով։ Մի՞թե Մարտինը կարող էր կասկածել, որ իրեն հասանելիք հինգ դոլլարով խմբագիրը ներկել է իր տունը Ալամեդայում, և ինքն է ներկել, որովհետև ներկարարների միության կողմից սահմանված վճարը շատ բարձր է եղել նրա համար, և առաջին շտերյկբրեխերը, որին նա վարձեց, ցած գլորվեց սանդուղքից՝ ինչ-որ մեկը դիտմամբ հրեց, և շտրեյկբրեխերին հիվանդանոց տարան կոտրած ոտքով։

Մարտինը տասը դոլլար էլ չստացավ իր «Գանձ որոնողներ» ակնարկի համար, որ ընդունել էր Չիկագոյի մի թերթ։ Ակնարկը տպված էր, դրանում նա համոզվեց աչքի անցկացնելով ամսաթերթերը քաղաքային ընթերցարանում, բայց հրատարակչից ոչ մի պատասխան չստացավ. նրա նամակներին չէին պատասխանում։ Ցանկանալով վստահ լինել, որ նամակները հասնում են հասցեատիրոջը, Մարտինը ուղարկում էր դրանք ապահովագրյալ։ Դա թալան էր, վճռեց նա. սառնարյուն թալան օրը ցերեկով, ինքը սոված էր, իսկ իրենից գողանում էին իր ապրանքը, որը վաճառելով կարող էր գնել մի պատառ հաց։

«Պատանեկություն և չափահասություն»-ը շաբաթաթերթ էր։ Տպելով վիպակի երկու երրորդը՝ քսանմեկ հազար բառ, այդ շաբաթաթերթը հանկարծ դադարեց լույս տեսնելուց։ Այդ կերպով տասնվեց դոլլար ստանալու ամեն հույս կորավ։

Ի լրումն այդ բոլորի՝ նրա լավագույն պատմվածքը «Կաթսան» իզուր կորավ։ Հուսահատված, բազմաթիվ ամսաթերթերի միջև նա ընտրեց «Ալիք»-ը, և գրվածքն ուղարկեց Սան-Ֆրանցիսկո։ Նա ընտրեց այդ թերթը միայն նրա համար, որ կարելի էր շուտ պատասխան ստանալ, խմբագրությունը մոտիկ էր՝ ծովածոցի մյուս ափին։ Երկու շաբաթից հետո նա ուրախությամբ տեսավ, որ իր պատմվածքը տպվել է աչքի ընկնող տեղում, այն էլ պատկերազարդված։ Տուն վերադառնալով ցնծությունից տրոփող սրտով՝ Մարտինը ջանում էր գուշակել, թե ինչքան կվճարեն նրա այդ լավագույն պատմվածքի համար։ Նրան ուրախացնում էր այն, որ իր պատմվածքն այնքան շուտ ընդունվել և տպագրվել էր, թեև հրատարակիչը նրան չի էլ հա ղորդել, որ գրվածքն ընդունված է։ Սպասելով մեկ, երկու շաբաթ և մի քանի օր՝ Մարտինը, հաղթահարելով իր կեղծ ամաչկոտությունը, գրեց «Ալիքի» խմբագրին՝ արտահայտելով իր ենթադրությունը, որ իր փոքր հաշիվը մոռացվել է բազմաթիվ կարևոր գործերի միջև։

«Եթե մինչև անգամ հինգ դոլլար վճարեն ինձ,— մտածեց Մարտինը,— այդ դրամով ես կարող եմ գնել բակլա և սիսեռ և կգրեմ կես դյուժին այդպիսի պատմվածքներ ևս»։ Վերջապես ստացվեց պատասխանը, որն իր շքեղ նրբությամբ հիացրեց Մարտինին։

«Մենք շատ երախտապարտ ենք ձեզ ձեր հիանալի պատմվածքի համար։ Մենք բոլորս խմբագրատանը մեծ հաճույքով կարդացինք դա և, ինչպես տեսնում եք, տպեցինք պատվավոր տեղում։ Հույս ունենք, որ պատկերները ձեզ դուր եկան։

Ինչպես երևում է ձեր նամակից, դուք ենթադրում եք, իբր մենք վճարում ենք այդ գրվածքների համար, որոնք մեր պատվերով չեն գրված։ Մենք այդ սովորությունը չունենք, իսկ ձեր պատմվածքը մեր կողմից պատվիրված չէր։ Ընդունելով դա

տպագրելու համար, մենք, հասկանալի է, ենթադրում էինք, որ այդ բանը հայտնի է ձեզ։ Մեզ մնում է միայն ափսոսալ, որ այդպիսի ցավալի թյուրիմացություն է պատահել։ Նորից շնորհակալություն ենք հայտնում ձեզ և հույս ունենք ստանալ ձեզնից որևէ բան։ Ընդունեցեք. . . » և այլն։ Հետգրության մեջ ասված էր, որ թեև «Ալիքը» ոչ ոքի ձրի չի ուղարկվում, բայց և այնպես խմբագրությունն իր համար պատիվ է համարում մուծել նրա անունը հաջորդ տարվա բաժանորդների ցուցակի մեջ։

Այդ տխուր փորձից հետո Մարտինը իր գրվածքների առաջին էջի վրա վերևում նշում էր՝ «վճարը ձեր սովորական դրույքի համաձայն»։

«Կգա ժամանակ,— մխիթարում էր նա իրեն,— որ նրանք կվճարեն ինձ իմ սովորական դրույքով»։

Այդ ժամանակաշրջանում Մարտինը բռնվեց ինքնակատարելագործման տենդով, և նա անվերջ ուղղում և վերամշակում էր «Ուրախ փողոցը», «Կյանքի գինին», «Ուրախությունը», «Ծովի երգերը» և իր վաղ շրջանի այլ գրվածքները։ Առաջվա նման նրան չէր բավականացնում տասնինժամյա աշխաատանքային օրը։ Նա եռանդագին գրում և կարդում էր՝ ջանալով աշխատանքով խեղդել ծխելը թողնելուց առաջացած տանջանքը։ Ռութի ուղարկած դեղը նա կոխեց իր գրասեղանի գզրոցի ամենահեռավոր անկյունը։ Առանձնապես դժվար էր առանց ծխելու յոլա գնալ սոված ժամանակ։ Ինչքան էլ ջանում էր հաղթահարել ծխելու իր ցանկությունը՝ չէր հաջողվում։ Մարտինն այդ համարում էր իր ամենամեծ քաջագործությունը, իսկ Ռութը գտնում էր, որ նա լավ է անում, և ուրիշ ոչինչ։ Նա Մարտինի համար գնել էր ծխելը թողնելուն օգնող մի դեղ այն դրամով, որ ծնողներից ստանում էր գնդասեղներ գնելու համար, և մի քանի օրից բոլորովին մոռացավ։

Մարտինն ատում էր իր մեքենայորեն գրած պատմվածքները, ծիծաղում էր դրանց վրա. բայց հենց դրանք վաճառվում էին բոլորից ավելի հաջող։ Դրանց շնորհիվ Մարտինը հատուցեց իր պարտքերը և մինչև անգամ գնեց հեծանվի նոր անվադող։ Այդ պատմվածքները նրան դրամ էին բերում՝ առօրյա ծախսերի համար, ընդսմին նա ժամանակ էլ էր ունենում լուրջ աշխատանքների համար։ Բացի այդ, Մարտինին շարունակ թևավորում էր «Սպիտակ Մուկի» խմբագրատնից ստացած քառասուն դոլլարի հիշողությունը։ Ինչ իմանաս, թերևս ուրիշ առաջնակարգ լրագրեր ու ամսագրեր էլ անծանոթ հեղինակներին վճարում են նույնքան, գուցե և ավելի։ Խնդիրն այն է, որ պիտի թափանցել այդ առաջնակարգ մամուլի մեջ։ Իսկ նրանք հետևողականորեն մերժում էին Մարտինի բոլոր լավագույն պատմվածքներն ու բանաստեղծությունները — թեև դրանց ամեն մի համարում տասնյակներով տպվում էին անհամ ու գռեհիկ բաներ։

«Երանի թե այդ պատկառելի հրատարակիչներից մեկը,— մտածում էր երբեմն Մարտինը,— բարեհաճեր գրել ինձ թեկուզ մի քաջալերիչ տող։ Կարող է պատահել, որ իմ ստեղծագործությունը չափազանց անսովոր է, թերևս դա նրանց հարմար չէ զանազան նկատառումներով, բայց մի՞թե իմ գրվածքներում չկա ոչ մի բան, որ թեկուզ ցանկություն առաջացնի պատասխանել ինձ»։

Եվ ահա Մարտինը դարձյալ վերցնում էր «Արկածը» կամ համ արժեք մի այլ պատմվածք և հարյուրերորդ անգամ վերանայում էր ջանալով գուշակել հրատարակիչների լռության պատճառը։

Երբ վրա հասավ Կալիֆորնիայի տաք գարունը, Մարտինի համար բարօրության ժամանակաշրջանը վերջացավ: Մի քանի շաբաթ շարունակ նրան անհանգստացնում էր գրական գործակալության անհասկանալի լռությունը: Վերջապես մի օր նրան միանգամից վերադարձրին նրա գրած տասը «մեքենայական» պատմվածքները: Դրանց կցված նամակում Մարտինին հաղորդում էին, որ գործակալությունը ծանրաբեռնված է նյութերով, այնպես որ մի քանի ամիս հետո միայն կընդունի նոր գործեր: Իսկ Մարտինը, հույսը դրած այդ պատմվածքների վրա, վերջին ժամանակներս մինչև անգամ շռայլ էր դարձել: Գործակալությունը սովորաբար հինգ դոլլար էր վճարում նրա յուրաքանչյուր պատմվածքին և մինչև այժմ նրա ոչ մի գրվածքը չէր մերժել. դրա համար էլ Մարտինն այնպես էր վարվում, կարծես ընթացիկ հաշվում ունի հիսուն դոլլար: Այդպիսով, Մարտինի համար միանգամից սկսվեց դժնդակ փորձությունների ժամանակաշրջանը, և նա հուսահատ, սկսեց իր հին պատմվածքներն ուղարկել մանր պարբերական հրատարակչություններին, որոնք դրամ չէին ուղարկում, իսկ նոր պատմվածքներն ուղարկում էր լուրջ ամսագրերին, որոնք շարունակ ետ էին վերադարձնում դրանք: Նա դարձյալ սկսեց այցելել Օքլենդի լոմբարդը: Երկու-երեք երգիծական բանաստեղծություններ ընդունվեցին Նյու-Յորքի շաբաթաթերթերում, և նա հնարավորություն ունեցավ մի կերպ ապրել: Այդ Ժամանակ նա վճռեց հարցում կատարել բոլոր խոշոր ամսաթերթերին, թե ինչու նրանք չեն տպում իր գրվածքները: Պատասխանեցին, որ ինքնահոսով ստացվող գրվածքները սովորաբար չեն քննարկվում, և որ տպվող նյութի մեծ մասը գրում են հանդեսների պատվերով արդեն անուն և փորձառություն ունեցող հեղինակները:

Գլուխ XXIX

Դա դժնդակ ամառ էր Մարտինի համար: Խմբագիրներն ու հրատարակիչները գնացել էին հանգստանալու, և առհասարակ երեք շաբաթից վերադարձվող գրվածքներն այժմ խմբագրատներում ընկած էին մնում երեք ամսով: Միակ մխիթարությունն այն էր, որ փոստանիշների վրա կարիք չէր լինում դրամ ծախսել: Միայն թալանող ամսաթերթերն էին ապրում գործունյա կյանքով: Եվ Մարտինը դրանց ուղարկեց իր բոլոր վաղ շրջանի գրվածքները, «Մարգարիտ որսացողները», «Նավաստու մասնագիտությունը», «Կրիաների որսը», «Հյուսիս-արևելյան պասսատ»: Այդ ակնարկներից ոչ մեկի համար նրան չվճարեցին: Ճիշտ է, վեցամսյա նամակագրությունից հետո մարտինը մի անվտանգ ածելի ստացավ «Կրիաների որսը» գրվածքի համար, իսկ «Ակրոպոլը» նրան խոստացավ հինգ դոլլար և հինգ օրինակ տարեկան բաժանորդագրություն «Հյուսիս-արևելյան պասսատի» համար, բայց կատարեց իր խոստման միայն երկրորդ մասը:

Սթիվենսոնի մասին սոնատի համար Մարտինը երկու դոլլար ստացավ Բոստոնի մի հրատարակչից, որը չէր սիրում դրամ վատնել: «Փերին և մարգարիտը» պոեմը, որ նոր էր ավարտել Մարտինը, շատ դուր եկավ Սան-Ֆրանցիսկոյում երկաթուղային մի խոշոր ընկերության միջոցներով հրատարակվող ամսաթերթի խմբագրին: Այդ պոեմի փոխարեն խմբագիրն առաջարկեց Մարտինին ձրի ճամփորդություն երկաթգծով: Մարտինը գրավոր հարցրեց նրան, թե կարո՞ղ է այդ իրավունքը փոխանցել որևէ մեկին: Իմանալով, որ ձրի ճամփորդության իրավունքներն ուրիշի փոխանցել չի կարելի և հետևաբար հույս չկա շահելու այդ բանում, Մարտինը պահանջեց

վերադարձնել գրվածքը։ Շուտով նա ետ ստացավ դա, ընդսմին խմբագիրը նամակում իր խորը ցավակցությունն էր հայտնում, որ հնար չեղավ տպել այդ պոեմը։ Մարտինը երկրորդ անգամ ուղարկեց Սան-Ֆրանցիսկո՝ «Մոզ» ամսաթերթին, որ ժամանակին հիմնել է մի փայլուն լրագրող, որը կարողացավ կարճ ժամանակում լայն չափով ժողովրդականացնել այդ։ Դժբախտաբար «Մոզի» աստղը սկսեց մթագնել Մարտինի ծնվելուց դեռ շատ առաջ։ Խմբագիրը պոեմի համար Մարտինին առաջարկեց տասնհինգ դոլլար, բայց հենց որ պոեմը տպվեց, ըստ երևույթին մոռացավ իր խոստումը։ Պատասխան չստանալով իր շատ հարցապնդումներին՝ Մարտինը վերջապես մի խիստ նամակ գրեց և նոր խմբագրից ստացավ մի սառը գրություն, որ ինքը պատասխանատու չէ իր նախորդների սխալների համար, և որ ինքը անձամբ «Փերին և մարգարիտը» պոեմը շատ էլ չի հավանում։

Բայց ամենից վատ վարվեց Մարտինի հետ Չիկագոյի «Երկրագունդ» հանդեսը։ Երկար վարանումներից հետո, քաղցից դրդված, Մարտինը վերջ ի վերջո վճռեց տպել «Ծովի երգերը»։ Մի տասնյակ ամսաթերթերի կողմից մերժում ստանալով՝ այդ բանաստեղծությունները վերջապես խաղաղ նավահանգիստ հասան «Երկրագնդի» խմբագրատանը։ Այդ շարքում երեսուն ոտանավոր կար, և Մարտինը ամեն մեկի համար պետք է ստանար մի դոլլար։ Առաջին իսկ ամսում տպվեց չորս բանաստեղծությունը, և Մարտինը ստացավ չորս դոլլարի չեք, բայց աչքի անցկացնելով ամսաթերթը՝ Մարտինը սոսկաց. բանաստեղծությունների վերնագրերը փոփոխվել էին. «Finis»-ի փոխարեն տպվել էր «Ֆինիշ», «Ծովային ապառաժի երգ»-ի փոխարեն տպվել էր «Կորալյան ապառաժի երգը»։ Մի վերնագիր փոփոխված էր պարզապես մի այլ, բոլորովին անհարմար վերնագրով. փոխանակ գրելու «Ծովամայրի լույսը» խմբագիրը գրել էր «Վերադարձի ուղին»։ Բանաստեղծություններն ավելի մեծ աղճատումների էին ենթարկվել։ Մարտինը կրճտացնում էր ատամները և մազերն էր պոկում։ Նախադասությունները, տողերը, ամբողջ հանգեր բաց էին թողնված, շփոթված, տեղափոխված այնպես, որ երբեմն ոչինչ չէր կարելի հասկանալ։ Մի քանի տող պարզապես փոխարինված էին բոլորովին այլ բառերով։ Մարտինը չէր կարող պատկերացնել, որ ողջամիտ մի խմբագիր կարող է մեղավոր լինել այդպիսի չարագործություններում, և եզրակացրեց, որ դա տպարանի մի երեխայի կամ տպագրողի խաղերն են։ Մարտինն անմիջապես պահանջեց դադարեցնել շարքի հրատարակումը. նա նամակներ էր տեղում իրար հետևից՝ թախանձելով, սպառնալով, պահանջելով, սակայն նրա նամակներն ուշադրության չարժանացան։ Ամեն ամիս հրատարակվում էին այդ աղավաղված բանաստեղծությունները, և Մարտինն ամեն ամիս չեք էր ստանում տպվածների համար։

Բոլոր այդ անհաջողությունների ժամանակ Մարտինին խրախուսում էր «Սպիտակ Մուկ» ամսագրի քառասուն դոլլարի հիշողությունը, բայց նա ավելի ու ավելի Ժամանակ էր հատկացնում եկամտաբեր մանր գրվածքներին։ Նա անսպասելիորեն «հացի տեղ» գտավ գյուղատնտեսական և առևարական հանդեսներում, փորձեց կապվել նաև կրոնական շաբաթաթերթերի հետ, բայց տեսավ, որ այստեղ միայն կարելի է քաղցից մեռնել։

Ամենածայրահեղ պահին, երբ արդեն գրավ էր դրված սև կոստյումը, Մարտինի բախտը հանկարծ բացեց հանրապետական կուսակցության կոմիտեի կողմից հայտարարված մրցանակաբաշխությունը։ Իրականում դա մինչև անգամ մի

մրցանակաբաշխություն չէր, այլ երեք, և Մարտինը երեք մրցանակաբաշխության մեջ էլ հաղթող հանդիսացավ։ Նա դառնորեն ծիծաղում էր իր վրա և այն բանի վրա, որ հարկադրված է դիմել այդպիսի հնարամտությունների։ Նրա պոեմը արժանացավ առաջին մրցանակի՝ տասը դոլլարի. նրա ագիտացիոն երգը ստացավ երկրորդ մրցանակի հինգ դոլլար և վերջապես հանրապետական կուսակցության անելիքների մասին իր հոդվածը նույնպես ստացավ առաջին մրցանակ՝ քսանհինգ դոլլար։ Այս ամենը շատ ուրախացրեց նրան, և նա շարունակում էր ուրախանալ, մինչև որ գնաց դրամը ստանալու։ Կոմիտեում, ինչպես երևում է, ինչ-որ բան էր պատահել, և թեպետ նրա անդամների մեջ կային մի բանկիր և մի սենատոր, այնուամենայնիվ պարզվեց, որ կոմիտեն դրամ չունի։ Մինչ այդ հարցը շարունակում էր ձգձգվել, Մարտինն ապացուցեց, որ ավելի վատ չի հասկանում դեմոկրատական կուսակցության խնդիրները՝ ստանալով առաջին մրցանակը նույնպիսի մրցանակաբաշխության համար գրված հոդվածի դիմաց։ Դեռ ավելին, այստեղ նա նույնիսկ ստացավ իր քսանհինգ դոլլարը, իսկ այն քառասուն դոլլարի երեսն էլ երբեք չտեսավ, որը նա պիտի ստանար առաջին մրցանակի համար։

Ռութի հետ տեսակցելու համար Մարտինը ստիպված էր խորամանկության դիմել։ Հյուսիսային Օքլենդից մինչև Մորզերի տունը գնալն ու վերադառնալը խիստ շատ ժամանակ էր խլում. այդ պատճառով Մարտինը վճռեց դուրս գրել հեծանիվը՝ գրավ դնելով իր սև կոստյումը։ Հեծանիվով կատարած ճամփորդությունները՝ ժամանակ էին խնայում և միաժամանակ ֆիզիկական հրաշալի մարզանք էին։ Բացի այդ, պարուսինե կարճ տաբաթը և հին սվիտերը հիանալիորեն կարող էին ընդունվել իբրև հեծանվի կոստյում, և Մարտինը գրեթե ամեն օր կարող էր Ռութի հետ միասին շրջագայություն կատարել։ Նրա հետ տանը տեսակցելն այնքան էլ հարմար չէր, որովհետև միսիս Մորզը շարունակում էր իրականացնել աշխարհիկ ժամանցներ սարքելու իր ծրագիրը։ Ընտիր հասարակությունը, որին Մարտինը հանդիպում էր հյուրասենյակում, և որի ներկայացուցիչների վրա նա դեռ մոտիկ անցյալում վարից վեր էր նայում, հիմա միայն գրգռում էր նրան. այդ հասարակությունն արդեն ընտրովի չէր թվում նրան։ Դժնդակ կյանքը, լարված աշխատանքն ու մշտական անհաջողությունները Մարտինին դարձրել էին ջղային ու դյուրագրգիռ և այդպիսի մարդկանց հետ զրույցը նրան կատաղեցնում էր։ Դա մեծամտության հետևանք չէր։ Մարդկանց մասին նա դատում էր համեմատելով նրանց ոչ թե իր, այլ մեծ մտածողների հետ, որոնց գրքերը նա կարդում էր մեծ ակնածանքով։ Ռութի տանը նա մինչև այժմ չի հանդիպել ոչ մի իսկական խելացի մարդու՝ բացի պրոֆեսոր Քոլդուելից, որը սակայն այլևս չէր գալիս Մորզերի մոտ. բոլոր մնացածները խղճուկ դոգմատիկներ էին, չնչին մարդիկ՝ չնչին մտքերով. նրանց տգիտությունն ապշեցնում էր Մարտինին. ինչո՞ւ դրանք բոլորն էլ այդքա՛ն տգետ են, ո՞ւր է կորել նրանց զարգացումը։ Չէ՞ որ նրանք էլ են կարդացել նույն գրքերը, ինչ որ ինքը։ Ինչպե՞ս կարող է պատահել, որ դրանցից ոչինչ չեն սովորել։

Մարտինը գիտեր, որ գոյություն ունեն մեծ մտքեր, իսկական խոր մտածողներ, դրա լավագույն ապացույցն էին գրքերը, որոնք նրան օգնեցին բարձրանալ Մորզերի մարդկանցից վեր։ Նա գիտեր նաև, որ մինչև անգամ այսպես կոչված «հասարակության» մեջ կարելի է հանդիպել ավելի խելացի և շատ ավելի հետաքրքրական մարդկանց, քան բոլոր նրանք, որոնք լցնում էին Մորզերի հյուրասենյակը։ Մարտինը կարդում էր անգլիական վեպեր, որոնց մեջ աշխարհիկ մարդիկ հյուրասենյակներում վիճում էին քաղաքական ու փիլիսոփայական

թեմաների շուրջը։ Նա գիտեր, որ մեծ քաղաքներում, ոչ միայն Անգլիայի, այլև Ամերիկայի, գոյություն ունեն սալոններ, ուր հանդիպում են արվեստի և գիտական մտքի ներկայացուցիչները։ Անցյալում նա անմտորեն կարծում էր, թե ամեն մի լավ հագնված մարդ, որ բանվորական դասին չի պատկանում, մտքի ուժ և գեղեցիկն ըմբռնելու նուրբ զգացում ունի։ Օսլայած օձիքը նրան թվում էր կուլտուրայի նշան, և նա դեռ գիտեր, որ համալսարանական կրթությունը և իսկական զարգացումը բոլորովին տարբեր բաներ են։

Ինչ էլ որ լինի, նա կշարունակի ճանապարհը միշտ դեպի վեր, ավելի բարձր, և Ռութին էլ կտանի իր հետևից։ Նա սաստիկ սիրում էր Ռութին և վստահ էր, որ նա ամեն տեղ կփայլի։ Մարտինը հիմա հասկանում էր, որ այն միջավայրը, ուր Ռութը մեծացել է, շատ բանում արգելակում է նրան, ինչպես իրեն՝ Մարտինին ժամանակին արգելակել է իր միջավայրը։ Ռութը մինչև այժմ դեռ ոչ մի անգամ առիթ չի ունեցել հայտնաբերելու իր իսկական արժանիքները։ Նրա հոր առանձնասենյակում գտնվող գրքերը, պատերին կախած նկարները, նրա սեփական դաշնամուրի վրա դրված նոտաները, այդ բոլորը միայն գեղեցիկ արտաքին է։ Մորզերն ու նրանց բոլոր ծանոթները կույր ու խուլ էին իսկական գրականության, իսկական նկարչության, իսկական երաժշտության հանդեպ, իսկ այդ բոլորից ավելի կարևոր էր կյանքը, որի մասին նրանք նույնպես ոչ մի գաղափար չունեին։ Նրանք անվանում էին իրենց միանձնադավաններ, կրում էին պահպանողական ազատամտության դիմակ, սակայն ամենաքիչը երկու դար ետ էին մնացել դրական գիտությունից. նրանց մտածելակերպը միջնադարյան էր, իսկ հայացքներն աշխարհի ու նրա ծագման մասին հիշեցնում էին մետաֆիզիկ մեթոդը, որը նույնքան երիտասարդ էր, որքան ամենաերիտասարդ ռասան, և նույնքան հին, որքան քարայրաբնակ մարդը, մինչև անգամ ավելի հին։ Դա այն մետաֆիզիկան էր, որը ստիպում էր առաջին կապկանման մարդուն վախենալ խավարից, հրեային ներշնչում էր այն միտքը, թե Եվան ծագում է առել Ադամի կողից։ Դեկարտին սովորցրել էր աշխարհը դիտել որպես իր սեփական չնչին «եսի» ստվերագիծը, իսկ անգլիացի նշանավոր մի հոգևորականի դրդել էր ծաղրել էվոլյուցիան այնպիսի կծու սատիրայով, որը հիացմունքի փոթորիկ առաջացրեց և նրա անունը թավ խզբզանքով դրոշմեց պատմության էջերում։

Որքան շատ էր խորհրդածում Մարտինն այդ բոլորի մասին, այնքան ավելի էր ուժեղանում նրանում այն համոզումը, թե մի կողմից՝ այդ փաստաբանների, սպաների, առևտրականների, բանկիրների և մյուս կողմից՝ բանվորական անկարգ դասի միջև գոյություն ունեցող տարբերությունը հիմնված է այն բանի վրա, որ նրանք այլ կերպ են ուտում, ապրում և հագնում։ Նրանց բոլորին էլ պակասում էր այն ամենագլխավորը, որ ինքը գտնում էր գրքերում և զգում էր իր մեջ։ Մորզերը ցույց տվեցին Մարտինին իրենց շրջապատի ամենաընտիր մարդկանց, իսկ Մարտինը չհիացավ նրանցով։ Թեև նա չքավոր մի բատրակ էր, բայց և այնպես ամբողջ գլխով բարձր էր այն բոլորից, որոնց նա հանդիպել էր Մորզերի հյուրասենյակում։ Լոմբարդից դուրս գրելով իր կոստյումը, Մարտինը գնում էր այդ մարդկանց մոտ և նրանց մեջ պահում էր իրեն որպես իշխան, որը ստիպված է ապրել հովիվների հասարակությունում։

— Դուք ատում եք սոցիալիստներին և վախենում եք նրանցից,— ասաց նա մի օր ճաշի ժամանակ միստր Մորզին,— բայց ինչո՞ւ։ Չէ՞ որ դուք չգիտեք ո՛չ նրանց, ո՛չ էլ նրանց հայացքները։

Սոցիալիզմի մասին խոսք բացվեց այն բանից հետո, երբ միսիս Մորզն իր հերթական ներբողը հյուսեց միստր Հեփգուդի նկատմամբ։ Մարտինը չէր հանդուրժում այդ ինքնահավան գռեհիկին և նրա համբերությունը հատնում էր ամեն անգամ, երբ խոսում էին նրա մասին։

— Այո,— ասաց Մարտինը,— Չալի Հեփգուդը ապագա ունեցող մարդ է. այդ մասին խոսում են բոլորը, և դա ճիշտ է։ Կարծում եմ, որ նա իր մահվանից շատ առաջ կբազմի նահանգապետի աթոռին և կամ սենատոր կդառնա։

— Ինչո՞ւ եք այդպես կարծում,— հարցրեց միսիս Մորզը։

— Ես լսեցի նրա ճառը նախընտրական կամպանիայի ժամանակ։ Այդ ճառն այնքան հիմարախելոք էր, տափակ և միաժամանակ այնքան համոզիչ, որ լիդերները պիտի հաշվեն նրան բոլորովին վստահելի և անվտանգ մարդ, իսկ նրա ասած գռեհկությունները կատարելապես համապատասխանում են միջին ընտրողի գռեհկությանը։ Ամեն մարդու համար հաճելի է լսել ամբիոնից իր սեփական հայացքները։

— Ինձ իսկապես թվում է, որ դուք նախանձում եք միստր Հեփգուդին,— ասաց Ռութը։

— Աստվա՛ծ չանի։

Մարտինի դեմքին նշմարված սարսափը միսիս Մորզի մեջ մարտական տրամադրություն առաջացրեց։

— Դուք, իհարկե, չեք ուզում ասել, թե միստր Հեփգուդը հիմար է, այնպես չէ՞,— հարցրեց նա սառը տոնով։

— Ոչ ավելի հիմար, քան շարքային հանրապետականը,— առարկեց Մարտինը,— կամ շարքային դեմոկրատը։ Բոլոր նրանք կամ խորամանկ են, կամ հիմար, ընդսմին խորամանկները փոքրամասնություն են կազմում։ Միակ խելացի հանրապետականները միլիոնատերերն են և նրանց գիտակից սպասավորները։ Նրանք շատ լավ գիտեն, թե որտեղից է փչում խորոված՝ի հոտը, և գիտեն, թե ինչ են անում։

— Ա՛յ, ես հանրապետական եմ,— Ժպիտով ասաց միստր Մորզը,— հետաքրքիր է, թե ինչպիսի որակում կտաք ինձ։

— Դուք անգիտակից սպասավոր եք։

— Սպասավո՞ր։

— Այո՛, իհարկե։ Դուք կորպորացիայի անդամ եք. դուք գաղափար չունեք բանվոր դասակարգի մասին և քրեական պրակտիկա չունեք։ Ձեր եկամուտը կախված չէ ոչ իրենց կանանց ծեծող տղամարդկանցից, և ոչ էլ գրպանահատներից։ Դուք սնվում եք հասարակության մեջ գլխավոր դեր կատարող մարդկանց հաշվին, իսկ ամեն մեկն էլ ծառայում է այն մարդուն, որ կերակրում է իրեն։ Իհարկե, դուք սպասավոր եք. դուք շահագրգռված եք պաշտպանել այն կապիտալիստական կազմակերպությունների շահերը, որոնց դուք ծառայում եք։

Միստր Մորզը թեթևակի կարմրեց։

— Պետք է նկատեմ, սը՛ր,— ասաց նա,— որ դուք խոսում եք որպես թունդ սոցիալիստ։

Հենց այդ ժամանակ էր, որ Մարտինն արեց իր դիտողությունը սոցիալիզմի վերաբերյալ։

— Դուք ատում եք սոցիալիստներին և վախենում եք նրանցից. ինչո՞ւ։ Չէ՞ որ դուք չեք ճանաչում նրանց և նրանց հայացքները։

– Ամեն պարագայում ձեր հայացքները համընկնում են սոցիալիստների հայացքներին,— առարկեց միստր Մորզը։

Ռութը անհանգիստ նայում էր խոսակիցներին, իսկ միսիս Մորզն ուրախանում էր, որ իր թշնամին ընտանիքի մեծի աչքում շնորհազուրկ է դառնում։

— Եթե ես հանրապետականներին հիմար եմ անվանում և ասում եմ, որ ազատությունը, հավասարությունն ու եղբայրությունը՝ օճառի տրաքված պղպջակներ են, դրանից դեռևս չի հետևում, որ ես սոցիալիստ եմ,— ասաց Մարտինը ժպտալով։— Եթե ես չեմ հավատում Ջեֆերսոնին և այն տգետ, ֆրանսիացուն, որը դաստիարակել է նրան, դա նույնպես բավական չէ սոցիալիստ կոչվելու համար։ Վստահեցնում եմ ձեզ, միստր Մորզ, որ դուք ինձանից ավելի մոտ եք սոցիալիզմին, ես, ըստ էության, նրա կատաղի թշնամին եմ։

— Դուք, իհարկե, բարեհաճում եք կատակե՞լ,— սառը կերպով հարցրեց միստր Մորզը։

— Ամենևին. ես միանգամայն լուրջ եմ խոսում։ Դուք հավատում եք հավասարությանը, իսկ ինքներդ ծառայում եք կապիտալիստական կորպորացիաներին, որոնք մտածում են լոկ այն մասին, թե ինչպես թաղեն հավասարությունը։ Իսկ ինձ դուք սոցիալիստ եք անվանում միայն նրա համար, որ ես բացատրում եմ հավասարությունն ու հաստատում եմ հենց այն սկզբունքը, որ դուք, ըստ էության ասած, ապացուցում էք ձեր ամբողջ կյանքով։ Հանրապետականները հավասարության ամենադաժան թշնամիներն են, թեպետ նրանք քարոզում են այդ ամեն տեղ, ուր հնարավոր է։ Հանուն հավասարության նրանք շարունակ խախտում են հավասարությունը, դրա համար էլ ես նրանց հիմար եմ անվանում։ Իսկ ես անհատապաշտ եմ։ Ես հավատում եմ, որ վազքում հաղթում է ամենաարագը, իսկ ըմբշամարտում՝ ամենաուժեղը։ Այդ սկզբունքը ես քաղել եմ իմ կենսաբանությունից, և կամ ինձ թվում է, թե քաղել եմ այդտեղից։ Կրկնում եմ, որ ես անհատապաշտ եմ, իսկ անհատապաշտները սոցիալիզմի հավիտենական թշնամիներն են։

— Սակայն դուք գնում եք սոցիալիստական միտինգների,– ջղագրգիռ ասաց միստր Մորզը։

— Իհարկե, ինչպես հետախույզը գնում է թշնամու բանակատեղին. այլ կերպ ինչպե՞ս կարելի է ուսումնասիրել հակառակորդին։ Բացի այդ, ես շատ եմ զվարճանում այդ միտինգներում։ Սոցիալիստները հիանալի վիճողներ են. և լավ թե վատ ուսումնասիրել են ինչ-որ բան։ Նրանցից ամեն մեկը սոցիոլոգիայի և ամեն տեսակ «լոգիաների» մասին ավելի շատ բան գիտի, քան սովորական կապիտալիստը։ Այո՛, ես մոտավորապես տասն անգամ եղել եմ սոցիալիստական միտինգներում, բայց դրանով սոցիալիստ չդարձա. ինչպես և Չարլի Հեփգուդի ճամարտակություններից հանրապետական չդարձա։

— Չգիտեմ, չգիտեմ,— անվճռական ասաց միստր Մորզը,— ինձ թվում է, թե դուք, այնուամենայնիվ, թեքվում եք դեպի սոցիալիզմը։

«Գրողը տանի,— մտածեց Մարտինը,— իմ ասածներից նա ոչ մի բառ չի հասկացել, կարծես ես քարե պատի հետ էի խոսում։ Ո՞ւր է կորցրել նա իր ամբողջ կրթությունը»։

Եվ այդ կերպ Մարտինը իր զարգացման ճամփին երես-երեսի ընդհարվեց տնտեսական, դասակարգային բարոյականության հետ և շուտով այդ բարոյականությունը նրա համար դարձավ իսկական խրտվիլակ։ Մարտինն ինքը ինտելեկտուալ բարոյախոս էր, և նրան շրջապատող մարդկանց բարոյականությունը նրան ավելի էր ջղայնացնում, քան նրանց ամբարտավան գռեհկությունը. դա մի զարմանալի խառնուրդ էր էկոնոմիկայում, մետաֆիզիկայի, սենտիմենտալության նմանողականության։

Այդ հետաքրքրական խառնուրդի մի օրինակը Մարտինը անսպասելիորեն տեսավ իր մերձավորների մեջ։ Նրա քույր Մերիենը ծանոթացել էր աշխատասեր երիտասարդ մի գերմանացի մեքենագետի հետ, որը, հիմնավորապես ուսումնասիրելով իր արհեստը, բացել էր հեծանվի արհեստանոց, դարձել էր էժանագին հեծանիվների վաճառման գործակալ և բավական դրամ էր շահել։ Մերիենը այցելեց Մարտինին ու հաղորդեց նրան իր նշանդրեքի մասին, և հետո կատակի համար, վերցրեց նրա ձեռքը և ափի գծերով սկսեց գուշակել նրա ճակատագիրը։

Հետևյալ անգամ Մերիենն իր հետ բերեց և Հերման Շմիդտին՝ Մարտինը շնորհավորեց նրանց ամենաքնքուշ արտահայտություններով, իսկ այդ, ըստ երևույթին, այնքան էլ դուր չեկավ մի քիչ բթամիտ փեսացուին։ Այդ վատ տպավորությունն ավելի սաստկացավ, երբ Մարտինը կարդաց՝ Մերիենի նախորդ այցելությունից հետո իր գրած բանաստեղծությունը։ Դա մի գեղեցիկ ոտանավոր էր, նվիրված իր քրոջը՝ «Գուշակուհի» վերնագրով։ Բարձրաձայն կարդալով դա՝ Մարտինը զարմանքով նկատեց, որ իր հյուրերը ոչ մի գոհունակություն չհայտնեցին։ Ընդհակառակը, քրոջ աչքերն անհանգիստ սևեռվեցին իր փեսացուին, որի կոպիտ դիմագիծը պարզ արտահայտում էր տհաճություն և ջղագրգռություն։ Սակայն միջադեպը դրանով էլ փակվեց, հյուրերը շուտով գնացին, և Մարտինը մոռացավ այն, թեև նրան անհասկանալի էր, թե ինչպես մի կին, թեկուզ բանվոր դասակարգից, կարող է դժգոհ լինել, որ ի պատիվ իրեն բանաստեղծություն է գրված։

Մի քանի օր անց Մերիենը նորից հանդիպեց Մարտինին՝ այս անգամ մենակ։ Հազիվ ներս մտած՝ նա սկսեց դառնորեն կշտամբել նրան անտեղի վարմունքի համար։

— Ի՞նչ է պատահել, Մերիե՛ն,— հարցրեց Մարաինը զարմանքով։— Դու այնպիսի տոնով ես խոսում, որ կարծես ամաչում ես քո հարազատներից և կամ, համենայն դեպս, քո եղբորից։

— Իհարկե, ամաչում եմ,— ասաց Մերիենը։

Մարտինը վերջնականապես շփոթվեց՝ քրոջ աչքերում վիրավորանքի արտասուք տեսնելով։ Ամեն պարագայում վիրավորանքն անկեղծ էր։

— Մի՞թե քո Հերմանը խանդում է, որ եղբայրը բանաստեղծություն է գրել քրոջ մասին։

— Նա բոլորովին չի խանդում,– հեկեկաց Մերիենը,– նա ասում է, որ դա անքաղաքավարի, անվա. . . անվայել բան է։

Մարտինը սուլեց՝ դրանով արտահայտելով իր անվստահությունը, հետո արկղից հանեց «Գուշակուհու» մի օրինակը։

— Չեմ հասկանում,— ասաց նա, այդ թերթիկը տալով քրոջը,— ինքդ կարդա և ասա, թե ի՞նչ անվայել բան կա սրանում. դու այդպես ասացիր, չէ՞։

— Որ Հերմանն ասում է, ուրեմն կա,— առարկեց Մերիենը՝ զզվանքով հեռացնելով իրենից թերթիկը։— Նա պահանջում է, որ դու պատռես այդ։ Նա ասում է, որ չի ուզում կին ունենալ մեկին, որի մասին այդպիսի բաներ են գրում, որ ամեն ոք կարող է կարդալ։ Նա ասում է, որ դա խայտառակություն է... և նա չի հանդուրժի այդ։

— Բայց նրա կարծիքը հիմարություն է,— ուզում էր աղաղակել Մարտինը, բայց նրա մտքերի ընթացքը հանկարծ փոխվեց։

Նրա առաջ նստած էր մի դժբախտ աղջիկ, որին չէր կարելի տարհամոզել, ինչպես և նրա փեսացուին, և այդ պատճառով, գիտակցելով այդ միջադեպի ամբողջ արտառոցությունը, Մարտինը վճռեց հպատակվել։

— Լա՛վ,— ասաց նա և պատառոտելով այդ գրվածքը զցեց կողովը։

Այդ անելով նա մխիթարվում էր, որ «Գուշակուհու» բնագիրն արդեն գտնվում է Նյու-Յորքի խմբագրատներից մեկում։ Ո՛չ Մերիենը, ո՛չ նրա ամուսինը երբեք չեն իմանա այդ, և ոչ մի վատ բան չի պատահի, եթե այդ անմեղ փոքրիկ բանաստեղծությունը տպվի։

Մերիենը ձեռքը երկարեց դեպի կողովը։

— Կարելի՞ է,— հարցրեց նա։

Մարտինը գլխով հավանության նշան արեց և լուռ նայում էր, թե ինչպես իր քույրը հավաքում է պատառոտված գրվածքի կտորտանքները։ Դրանք հարկավոր էին Մերիենին իբրև իրեղեն ապացույց՝ իր հաջող գլուխ բերած առաքելության։ Մերիենն ինչոր բանով հիշեցնում էր Լիզզի Քոննոլլիին, թեև Մերիենը չուներ այն հուրն ու կյանքի եռանդը, որով անչափ օժտված էր թատրոնում իր հանդիպած դեռատի բանվորուհին։ Բայց ընդհանուր շատ բան կար նրանց միջև՝ զգեստը, շարժուձևերը, վարք ու բարքը։ Մարտինը չկարողացավ զսպել իր ժպիտը, երբ հանկարծ այդ երկու աղջիկներին պատկերացրեց Մորզերի հյուրասենյակում։ Բայց այդ ծիծաղաշարժ պատկերն անհետացավ, և Մարտինը համակվեց անվերջ մենակության զգացումով։ Ե՛վ իր քույրը, և՛ Մորզերի հյուրասենյակը լոկ վերստացույց սյուներ էին իր անցած ճամփին։ Այդ ամենն արդեն մնացել է հետևում։ Մարտինը քնքշորեն նայեց իր գրքերին։ Դրանք էին նրա միակ, միշտ հավատարիմ ընկերները։

— Ինչպե՞ս, ի՞նչ ասացիր,— հարցրեց հանկարծ Մարտինը զարմանքով։

Մերիենը կրկնեց իր հարցումները։

— Ինչու չեմ աշխատո՞ւմ,— ծիծաղեց Մարտինը, բայց նրա ծիծաղը շատ անկեղծ չէր հնչում։— Քո հերմա՞նն է պատվիրել, որ հարցնես ինձ։

Մերիենը բացասաբար շարժեց գլուխը։

– Մի՛ ստիր,— խստիվ ասաց Մարտինը, և Մերիենը շփոթված կախեց գլուխը։— Ասա քո Հերմանին, որ նա չխառնվի ուրիշի գործերին։ Երբ ես գրում եմ նրա հարսնացուին նվիրված բանաստեղծություն, դա, ընդունում եմ, նրա գործն է, բայց դրանից դենը թող չկոխի իր քիթը. հասկացա՞ր։ Հետևաբար, դու կարծում ես, թե ինձնից գրող չի՞ դուրս գա,— շարունակեց նա։— Դու գտնում ես, որ ես ճամփից մոլորվե՞լ եմ, որ ես խայտառակո՞ւմ եմ ամբողջ ընտանիքը, այո՞։

— Ես գտնում եմ, որ ավելի լավ կլիներ զբաղվել որևէ աշխատանքով,— հաստատ շեշտով ասաց Մերիենը, և Մարտինը տեսավ, որ քույրը անկեղծ է խոսում։— Հերմանը գտնում է. . .

— Գրո՛ղը տանի Հերմանին,— բարեհոգորեն ընդմիջեց նրան Մարտինը։— Ավելի լավ է, որ դու ինձ ասես, թե երբ է ձեր հարսանիքը։ Եվ հարցրու քո Հերմանին, թե նա ինձանից կբարեհաճի՞ ընդունել հարսանեկան նվեր։

Քրոջ գնալուց հետո Մարտինը երկար մտածեց այդ միջադեպի մասին և մի երկու անգամ դառնագին ծիծաղեց։ Այո՛, նրանք բոլորը՝ քույրն ու նրա փեսացուն, իր շրջանի մարդիկ, ինչպես և Ռութին շրջապատողները, բոլորն էլ իրենց նեղ ու փոքրիկ կյանքը հարմարեցնում են ընդհանուր նեղ ու փոքրիկ բանաձևերի, բոլորն էլ իրենց կյանքը սարքում են պատրաստի ու խղճուկ տիպարի համապատասխան։ Եվ շարունակ նայելով իրար, նմանվելով իրար՝ այդ ողորմելի արարածները պատրաստ են ջնջել իրենց անհատական առանձնահատկությունները, հրաժարվել ինքնուրույն կյանքից, միայն թե չխախտեն այդ անհեթեթ կանոնները, որոնք կերել են նրանց հենց մանկությունից։ Նրանք բոլորը շարան-շարան անցան Մարտինի մտավոր աչքի առջևով՝ Բերնարդ Հիգգինբոթամը միստր Բեթլերի հետ թևանցուկ. Հերման Շմիդտը Չարլի Հեփգուդի հետ գրկախառնված։ Մարտինը ուշադիր զննեց նրանց բոլորին, չափեց նրանց իր՝ գրքերից վերցրած չափանիշով։ Նա զուր էր հարցնում իրեն՝ ո՞ւր են մեծ սրտերը, մեծ մտքերը։ Նրանք չէին երևում՝ իր նեղ խցիկը լցրած գռեհիկ, տգետ ուրվականների բազմության մեջ, իսկ այդ բազմության նկատմամբ նա զգում էր նույնպիսի արհամարհանք, որպիսին զգում էր, հավանաբար Կիրկեան իր խոզերի նկատմամբ։

Երբ ուրվականներից վերջինը անհետացավ, հանկարծ հայտնվեց ևս մեկը, անսպասելի և անկոչ, մի թոկից փախածը՝ ահագին լայնեզր գլխարկով, երկշարք կոճակներով կուրտիկը հագին, երերուն քայլվածքով, ինչպիսին եղել է ինքը՝ Մարտին Իդենը հեռավոր անցյալում։

— Դու էլ բոլոր մյուսների պես ես եղել, բարեկա՛մ,— հեգնաբար ասաց նրան Մարտինը։— Նույնպիսի բարոյականություն ունեիր և դու, և նրանցից ավելի շատ բան չգիտեիր։ Ոչ մի բանի մասին չէիր մտածում և հոգս չէիր քաշում։ Հայացքները ձեռք էիր բերում պատրաստի, ինչպես զգեստ։ Դու անում էիր այն, ինչ ուրիշների հավանությանն էր արժանանում. դու քո խմբի պարագլուխն էիր, որովհետև նա էր ընտրել քեզ։ Դու կռվում էիր և հրամանատարություն անում խմբին ոչ թե նրա համար, որ դա քեզ դուր էր գալիս, այլ այն պատճառով, որ ուրիշները քաջալերում էին՝ քո ուսին խփելով։ Դու ջախջախեցիր Ճարպոտ Մռութին, որովհետև չէիր ուզում զիջել, իսկ չէիր ուզում զիջել նրա համար, որ դու կոպիտ անասուն էիր, և բացի այդ քո գլուխն էին տանում, թե տղամարդը պիտի լինի կատաղի, արյունարբու և անգութ, թե ծեծելն ու հաշմանդամ դարձնելը արժանավայել է և տղամարդու գործ։ Իսկ ինչի՞ համար դու խլում էիր աղջիկներին քո ընկերներից, բոլորովին էլ ոչ այն պատճառով, որ նրանք դուր էին գալիս քեզ, այլ պարզապես նրա համար, որ քեզ շրջապատողները հենց վաղ հասակից զարթեցրել են քո մեջ երիվարի և վայրենի ցուլի բնազդներ։ Հիմա բավական ժամանակ է անցել դրանից. ինչո՞ւ ես այժմ մտածում այդ ամենի մասին։

Եվ, կարծես դրան ի պատասխան, արագ փոխվեցին իր աչքին երևացող տեսիլները։ Կոպիտ բաճկոնը և լայնեզր գլխարկն անհետացան և փոխարինվեցին հասարակ համեստ կոստյումով, դեմքը դադարեց մռայլ ու գազանային լինելուց և, ոգեշնչվելով

ճշմարտության և գեղեցկության հետ շփվելուց, փայլեց ներքին լույսով։ Տեսիլքը հիմա շատ նման էր այժմյան Մարտինին. նա կանգնած էր սեղանի առաջ, կռացած բաց գրքի վրա, որից վերև վառվում էր լամպը։ Մարտինը նայեց նրա վերնագրին. դա «Էսթետիկայի հիմքերն» էին։ Հետևյալ ակնթարթում Մարտինը միացավ այդ տեսիլքին, ձուլվեց նրա հետ և, նստելով սեղանի առաջ, խորասուզվեց ընթերցանության մեջ։

Գլուխ XXX

Աշնանամուտի մի արևոտ ջինջ օր, այնպիսի մի օր, որպիսին էր և անցյալ տարի, երբ Մարտինն ու Ռութը առաջին անգամ խոստովանեցին, որ սիրում են իրար, Մարտինը կարդում էր Ռութի համար իր «Սոնետներ սիրո մասին»։ Ինչպես և այն ժամանակ, նրանք նստած էին իրենց սիրած տեղում, բլուրների մեջ։ Ռութը մի քանի անգամ ընդհատեց ընթերցումը խանդավառ բացականչություններով, և Մարտինը, վերջացնելով ընթերցումը, հուզմունքով սպասում էր, թե նա ինչ կասի։

Ռութը երկար լուռ մնաց, կարծես որոնելով այնպիսի բառեր, որոնք կարող էին մեղմել իր դատողության խստությունը։

— Այդ բանաստեղծությունները հիանալի են,— ասաց նա վերջապես,— իհարկե, հիանալի են։ Բայց չէ՞ որ դուք դրանց համար դրամ չեք կարող ստանալ։ Այսինքն՝ հասկանո՞ւմ եք, թե ես ինչ եմ ուզում ասել,— Ռութն ասաց դա համարյա պաղատագին,— այն բոլորը, որ դուք գրում եք, դուրս է գալիս, որ անառարկելի է կյանքում։ Ես չգիտեմ, թե դրա պատճառն ինչ է, հավանական է, որ այստեղ մեղավոր են շուկայի պայմանները, բայց դուք ձեր գրվածքներով չեք կարող դրամ վաստակել։ Ճիշտ հասկացեք ինձ, սիրելի՛ս։ Ես շատ եմ հպարտանում, այլապես ես իսկական կին չէի լինի. ես հպարտանում և ուրախանում եմ, որ այդ հրաշալի բանաստեղծությունները ձոնված են ինձ։ Բայց չէ՞ որ դրանք չեն մոտեցնում մեր հարսանիքի օրը. ճի՞շտ է, Մարտին։ Ինձ մի համարեք ընչաքաղց կին. բայց ես շարունակ մտածում եմ մեր ապագայի մասին։ Չէ՞ որ մի ամբողջ տարի է անցել այն օրվանից, երբ մենք իրար հայտնեցինք մեր սերը, իսկ հարսանիքը նույնքան հեռու է, որքան առաջ։ Թող այս խոսակցությունն անհամեստ չթվա ձեզ, մի մոռանաք, որ հարցն իմ սրտի մասին է, իմ ամբողջ կյանքի մասին։ Եթե դուք այդքան շատ եք սիրում գրել, գործ ճարեք ձեզ որևէ թերթում։ Ինչո՞ւ ռեպորտյոր չեք դառնում՝ գոնե միառժամանակ։

— Դա կփչացնի իմ ոճը,— ասաց Մարտինը մեղմ միապաղաղ ձայնով,— դուք չեք կարող պատկերացնել, թե ինչքան աշխատանք եմ թափել այդ ոճը մշակելու համար։

— Բայց չէ՞ որ դուք լրագրային ֆելիետոններ եք գրել դրամ վաստակելու համար. դրանք չփչացրի՞ն ձեր ոճը։

— Դա բոլորովին այլ բան է. դրանք գրել եմ ամբողջ օրը լուրջ աշխատելուց հետո, իսկ ռեպորտյորի աշխատանքով պիտի զբաղվել առավոտից մինչև երեկո, դրան հատկացնել ամբողջ կյանքը. ընդսմին կյանքը վերածվում է ինչ-որ մրրկի. դա մի րոպեի կյանք է՝ առանց անցյալի և առանց ապագայի։ Ռեպորտյորը ժամանակ էլ չունի մտածելու որևէ այլ ոճի մասին՝ բացի ռեպորտյորական ոճից։ Իսկ դա գրականություն չէ։ Ռեպորտյոր դառնալ հենց հիմա, երբ ինձ մոտ նոր է սկսվել մշակվել ու որոշվել

ոճը, դա ինձ համար կլիներ գրական ինքնասպանություն։ Մինչև անգամ հիմա ամեն մի ֆելիետոն, ֆելիետոնի ամեն մի բառ ինձ համար միշտ էլ տառապանք է, բռնություն ինձ վրա, գեղեցկության իմ ըմբռնումի վրա։ Դուք չեք պատկերացնում, թե դա որքան դժվար է. պարզապես ես ինձ զգում եմ որպես ոճրագործ։ Ես մինչև անգամ գաղտնաբար ուրախացել եմ, երբ իմ «արհեստավորական» պատմվածքները այլևս չէին վաճառվում, թեպետ դրա հետևանքով ես հարկադրվել եմ գրավ դնել իմ կոստյումը։ Ի՞նչը կարող է համեմատվել այն վայելքի հետ, որ ես ապրեցի, երբ գրում էի «Սոնետներ սիրո մասին»։ Չէ՞ որ ստեղծագործության ուրախությունը հանդիսանում է աշխարհում ամենավեհ ուրախությունը, որը հարյուրապատիկ վարձատրել է ինձ իմ կրած բոլոր զրկանքների փոխարեն։

Մարտինը չգիտեր, որ Ռութի համար «ստեղծագործության ուրախությունը» դատարկ բառեր են։ Ճիշտ է, Ռութը հաճախ կիրառում էր այդ բառերը խոսակցության ժամանակ, և Մարտինը առաջին անգամ նրա բերանից էր լսել ստեղծագործության ուրախության մասին։ Ռութը կարդացել էր, համալսարանում լսել էր պրոֆեսորների դասախոսություններում, մինչև անգամ հիշատակել էր այդ բառերը, երբ քննություն էր տալիս գեղարվեստի բակալավրի աստիճան ստանալու համար։ Բայց ինքը՝ Ռութն այնքան սովորական աղջիկ էր, ամեն տեսակ ստեղծագործական հույզերից այնքան զուրկ, որ կարող էր միայն կուրորեն կրկնել այն, ինչ ասում էին ուրիշները ստեղծագործության մասին։

— Կարող է պատահել, որ խմբագիրն իրավացիորե՞ն է ուղղել ձեր «Ծովի երգերը»,— հարցրեց Ռութը.— եթե խմբագիրն ընդունակ չլիներ գնահատել գրական որևէ աշխատություն, նա խմբագիր չէր լինի։

— Դա մի ավելորդ ապացույց է հանրաճանաչ մտքերի կայունության,— ցասկոտ առարկեց Մարտինը՝ ջղագրգռված նրանից, որ հիշատակվեց իր թշնամիների՝ խմբագիրների անունը։— Ինչ գոյություն ունի, դա համարվում է ոչ միայն ճիշտ, այլև լավագույն։ Որևէ բանի գոյության հենց փաստը դիտվում է նրա արդարացումը, և այն էլ ոչ թե տվյալ պայմաններում, այլ հավերժորեն։ Իհարկե, մարդիկ հավատում են այդ անմտությանը՝ միայն շնորհիվ իրենց փտած տգիտության, շնորհիվ ինքնախաբեության, որն այնչափ հիանալի նկարագրել է Վայնինգերը։ Տգետ մարդիկ երևակայում են, թե մտածում են և կարգադրում են ճակատագիրն այն մարդկանց, որոնք իրոք մտածում են։

Մարտինը հանկարծ կանգ առավ վախենալով այն ենթադրությունից, որ Ռութի համար այդ ամենը դեռևս անհասկանալի է։

— Ես չգիտեմ, թե ով է Վայնինգերը,— առարկեց նա,— դուք միշտ էլ այնքան սարսափելի կերպով ընդհանրացնում եք ամեն բան, որ ես դադարում եմ ձեր մտքերը հասկանալուց։ Ես ասում եմ, որ եթե խմբագիրը...

— Իսկ ես ձեզ ասում եմ,— ընդմիջեց Մարտինը,— որ բոլոր խմբագիրները, գոնե նրանց իննսունինը տոկոսը, պարզապես ձախողակներ են։ Նրանք անհաջողություն կրած գրողներ են։ Սակայն մի՛ կարծեք, թե նրանց համար ավելի հաճելի է տաժանելի աշխատանք կատարել խմբագրատանը և գիտակցել, որ ստրկական կախում ունեն հանդեսի հաջողությունից և հրատարակչի ճարպկությունից, քան անձնատուր լինել ստեղծագործության ուրախություններին։ Նրանք փորձել են գրել, բայց ձախողվել են. և ահա դրանից էլ առաջանում է ամենաարտառոց մի պարադոքս։ Դեպի գրական

հաջողություն տանող բոլոր դռներին հսկում են այդ պահապան շները, գրական ասպարեզում ձախողվածները։ Խմբագիրները, նրանց օգնականները, գրախոսները, առհասարակ այն բոլորը, որոնք կարդում են գրվածքները, ամենքն էլ այնպիսի մարդիկ են, որոնք ժամանակին ուզեցել են գրող դառնալ, բայց ձախողվել են։ Եվ ահա հենց նրանք, ովքեր եղել են ամենաշնորհազուրկները, հանդիսանում են գրական ճակատագրերի տնօրենները և վճռում են, թե ինչն է հարկավոր տպել, և ինչը չտպել։ Նրանք՝ ողորմելիներն ու անտաղանդները դատում են հանճարին։ Նրանց օրինակին հետևում են նաև քննադատները, առհասարակ նույնպիսի ձախողակները։ Մի՛ ասեք ինձ, թե նրանք երբեք չեն երազել ու չեն փորձել գրել չափածո կամ արձակ, նրանք փորձել են, բայց դրանից ոչինչ դուրս չի եկել։ Ամսաթերթերի այդ քննադատական հոդվածներից մարդու սիրտն է խառնում, ինչպես ձկան յուղից։ Դուք հո գիտե՞ք իմ տեսակետը քննադատության մասին։ Իհարկե, կան մեծ քննադատներ, բայց նրանք հազվադեպ են, ինչպես գիսավոր աստղերը։ Եթե ինձանից գրող դուրս չգա, խմբագիր կդառնամ. վերջ ի վերջո դա մի պատառ հաց է, մինչև անգամ կարագն էլ հետը։

Սակայն Ռութի աշխույժ միտքը իսկույն նկատեց իր սիրածի դատողությունների մեջ պարունակվող հակասությունը։

— Լա՛վ, Մարտին, եթե դա այդպես է, և տաղանդավոր մարդկանց համար խմբագրատների բոլոր դռները փակ են, այդ դեպքում ինչպես են առաջացել մեծ գրողները։

— Նրանք արել են անկարելին,— պատասխանեց նա,— նրանք ստեղծել են այնպիսի բոցավառ, փայլուն երկեր, որ բոլոր թշնամիները փոշիացել են, ոչնչացել։ Նրանք հաջողություն են ձեռք բերել հրաշքով, որը վիճակվում է հազարից մեկին։ Նրանք նման են Կարլայլի հսկաներին, որոնց չի կարելի հաղթահարել։ Ես էլ կանեմ նույնը, ես ձեռք կբերեմ անկարելին։

— Իսկ եթե ձախողվե՞ք։ Դուք պետք է մտածեք նաև իմ մասին, Մարտի՛ն։

— Եթե ես ձախողվեմ,— Մարտինը նայեց Ռութին մի բոպե՝ կարծես նա անիմաստ մի բան ասած լիներ. հետո նրա աչքերը փայլատակեցին։— Այն ժամանակ ես խմբագիր կդառնամ, և դուք կլինեք խմբագրի կին։

Ռութը ծամածռեց իր դեմքը, հմայիչ մի ծամածռություն, որը Մարտինը անմիջապես վանեց համբույրներով։

— Լա՛վ, բավական է— բողոքում էր Ռութը՝ ջանալով կամքի ճիգով ազատվել Մարտինի ուժի թովչանքից։— Ես խոսել եմ հայրիկիս ու մայրիկիս հետ. դեռ երբեք նրանց հետ այդպես չէի պատերազմել, ես անպատկառ ու խիզախ վարվեցի նրանց հետ։ Նրանք երկուսն էլ տրամադրված են ձեր դեմ, բայց ես այնքան հաստատակամ խոսեցի նրանց հետ ձեր նկատմամբ ունեցած իմ սիրո մասին, որ հայրիկս, վերջապես համաձայնեց ձեզ ընդունել իր գրասենյակը ծառայության։ Նա մինչև անգամ վճռեց միանգամից ձեզ նշանակել վայելուչ ռոճիկ, որպեսզի մենք կարողանանք ամուսնանալ և ինքնուրույն ապրել մի որևէ տեղում՝ մի փոքր քոթեջում։ Դա նրա կողմից մեծ սիրալիրություն է. այնպես չէ՞, Մարտի՛ն։

Մարտինը զգաց, թե ինչպես բութ հուսահատությունը ճնշեց իր սիրտը։ Նա մեքենաբար ձեռքը տարավ գրպանը՝ ծխախոտ և թուղթ հանելու (որ արդեն երկար ժամանակ էր, ինչ չէր պահում իր մոտ) և անորոշ մրթմրթաց ինչ-որ մի բան։

Ռութը շարունակեց.

— Անկեղծ ասած, միայն թե, ի սե՛ր աստծո, մի՛ վիրավորվեք, հայրիկիս բոլորովին դուր չեն գալիս ձեր արմատական հայացքները, և, բացի այդ, նա ձեզ համարում է ձույլ։ Ես, իհարկե, գիտեմ, որ դուք ծույլ չեք, գիտեմ, թե դուք ինչքան շատ եք աշխատում։

«Ո՛չ, այդ բանը մինչև անգամ Ռութը չգիտե», մտածեց Մարտինը, բայց բարձրաձայն հարցրեց.

— Լավ, իսկ դուք ի՞նչ եք կարծում, իմ հայացքները ձեզ է՞լ են չափազանց արմատական թվում։— Նա շեշտակի նայեց աղջկա աչքերին՝ սպասելով պատասխանի։

— Դրանք ինձ թվում են. . . տարակուսելի,— պատասխանեց Ռութը վերջապես։

Դրանով ամեն ինչ ասված էր, և հանկարծ կյանքը Մարտինին թվաց այնքան տխուր, որ նա բոլորովին մոռացավ Ռութի զգուշությամբ արված առաջարկը՝ ծառայության մտնել իր հոր գրասենյակը։ Իսկ Ռութին թվում էր, թե ինքն արդեն համարձակվել է բավական առաջ գնալ, դրա համար էլ պատրաստ էր համբերատարությամբ սպասել հարմար առիթի, այդ հարցին վերադառնալու համար։

Բայց երկար սպասելու կարիք չեղավ, Մարտինը հարց ուներ Ռութին տալու։ Մարտինն ուզում էր իմանալ, թե ինչքան է Ռութը հավատում նրան։ Եվ մի շաբաթ հետո երկուսն էլ ստացան իրենց հարցերի պատասխանը։

Մարտինը փութացրեց գործը՝ կարդալով Ռութին իր «Արևի ամոթանքը»։

— Ինչո՞ւ դուք չեք ուզում թղթակից դառնալ,— բացականչեց Ռութը, երբ Մարտինը վերջացրեց կարդալը. — դուք շատ եք սիրում գրել և, անշուշտ, հաջողություն ձեռք կբերեիք, առաջ կգնայիք, անուն կշահեիք։ Չէ՞ որ մի քանի հատուկ թղթակիցներ ահագին գումարներ են վաստակում և, բացի այդ, ճամփորդում են ամբողջ աշխարհում։ Նրանց ուղարկում են Աֆրիկա (օրինակ՝ Սթենլիին), նրանք Վատիկանում հարցազրույց են ունենում պապի հետ, հետազոտում են Տիբեթի խորհրդավոր անկյունները։

— Նշանակում է իմ հոդվածը ձեզ դուր չի՞ գալիս,— հարցրեց Մարտինը.— հետևաբար, դուք ենթադրում եք, որ ես կարող եմ լինել միայն լրագրող, բայց ոչ երբեք գրող։

— Ո՛չ, ո՛չ, ես շատ հավանեցի ձեր հոդվածը. հիանալի է գրված. բայց ես վախենում եմ, որ դա ձեր ընթերցողների հասկացողությունից վեր է։ Ամեն պարագայում իմ ուժից վեր է. հնչում է շատ լավ, բայց ես ոչինչ չհասկացա։ Նախ՝ չափազանց շատ է գիտական տերմինոլոգիան։ Սիրելիս, դուք սիրում եք ծայրահեղություններ, և ինչ-որ ձեզ հասկանալի է թվում, բոլորովին անհասկանալի է մեզ համար։

— Ճի՛շտ է, հոդվածում շատ կան փիլիսոփայական տերմիններ,— հազիվ կարողացավ ասել Մարտինը։

Նա տակավին հուզված էր, նոր էր կարդացել Ռութի համար իր ամենահասուն մտքերը, և աղջկա դատողությունը նրան ապշեցրեց։

— Ասենք, թե դա շատ ողորմելի է ձևով,— փորձեց պնդել Մարտինը,— բայց մի՞թե դուք չեք համակրում նաև մտքերը։

Ռութը շարժեց գլուխը։

— Ո՛չ. դա բոլորովին նման չի այն բոլորին, որ ես կարդացել եմ. . . Ես կարդացել եմ Մետերլինգին, և նա լրիվ հասկանալի է ինձ։

— Նրա միստիցիզմը ձեզ հասկանալի՞ է,— գոռաց Մարտինը։

— Այո՛, իսկ ձեր այդ հարձակումը նրա վրա ինձ բոլորովին անհասկանալի է։ Իհարկե, եթե խոսենք ինքնատիպության մասին...

Մարտինն անհամբեր մի շարժում արեց, բայց լուռ մնաց։ Հետո հանկարծ նրա գիտակցությանը հասավ, որ Ռութը շարունակում է խոսել արդեն բավական ժամանակ։

— Վերջ ի վերջո ձեր ստեղծագործությունը ձեզ համար խաղալիք է եղել,— ասում էր նա,— դուք բավական երկար զվարճացել եք դրանով. հիմա արդեն ժամանակն է լրջորեն վերաբերվելու կյանքին, մեր կյանքին, Մարտին։ Մինչև այժմ դուք ապրել եք միայն ձեզ համար։

— Դուք ուզում եք, որ ես ծառայության մտնեմ։

— Այո՛, հայրիկս առաջարկում է ձեզ...

— Գիտեմ, գիտեմ,— ընդմիջեց նա խստորեն,— բայց ես ուզում եմ իմանալ հավատո՞ւմ եք դուք ինձ, թե արդեն կորցրել եք ձեր հավատը իմ նկատմամբ։

Ռութը լռելյայն սեղմեց նրա ձեռքը։ Նրա աչքերը արտասվակալեցին։

— Ոչ թե ձեր... ձեր գրական տաղանդի նկատմամբ, սիրելի՛ս,— գրեթե շշնջյունով ասաց նա։

— Դուք շատ բան եք կարդացել իմ գրվածքներից,— նույն անողոք ուղղամտությամբ շարունակեց Մարտինը,— ի՞նչ է ձեր կարծիքը դրանց մասին։ Ձեզ թվում է, թե դրանք շատ վա՞տն են, ավելի վատ, քան գրում են ուրիշնե՞րը։

— Ուրիշները դրամ են ստանում իրենց գրվածքների համար։

— Դա իմ հարցի պատասխանը չէ։ Դուք գտնում եք, որ գրականությունն իմ կոչումը չէ՞։

— Լավ, ես կպատասխանեմ ձեզ,— Ռութը ճիգ գործ դրեց իր վրա։— Ես չեմ կարծում, թե դուք գրող կդառնաք, մի չարանաք ինձ վրա, սիրելիս. դուք ինքներդ հարցրիք։ Չէ՞ որ դուք գիտեք, որ ես ձեզանից ավելի եմ հասկանում գրականությունը։

— Այո՛, դուք արվեստների բակալավր եք,— ասաց Մարտինը մտածկոտ,— դուք պետք է հասկանաք... Բայց դրանով ամեն ինչ չի սպառվում,— շարունակեց նա երկուսի համար էլ տանջալից լռությունից հետո։— Ես գիտեմ, թե որն է իմ կոչումը. ոչ ոք ինձանից լավ չի կարող գիտենալ այդ։ Ես գիտեմ, որ հաջողություն ձեռք կբերեմ. ես կհաղթահարեմ բոլոր արգելքները։ Ինձանում եռում է այն ամենը, որ արտացոլում են իմ բանաստեղծությունները, հոդվածներն ու պատմվածքները. բայց ես ձեզ չեմ խնդրում հավատալ դրան։ Մի՛ հավատացեք ոչ ինձ, ոչ էլ իմ գրական տաղանդին։ Միակ բանը, որի մասին խնդրում եմ ձեզ, հավատալ իմ սիրույն և առաջվա պես սիրել ինձ։ Հիշո՞ւմ եք, որ ես խնդրեցի ձեզ սպասել երկու տարի։ Մի տարին արդեն անցավ, բայց ես պատվովս եմ երդվում՝ ամբողջ հոգով հավատում եմ, որ մի տարի չանցած ես հաջողություն ձեռք կբերեմ։ Հիշո՞ւմ եք՝ ժամանակին ասել եք ինձ, որ գրող դառնալու

համար պետք է անցնել աշակերտական շրջան։ Լավ, ես անցա այդ շրջանը. շտապեցի, կարճացրի ժամկետը։ Բոլոր իմ ձգտումների վերջնական նպատակը եղել եք դուք, և ձեր մասին մտածելը շարունակ վառ է պահել իմ եռանդը։ Դուք գիտեք, որ ես վաղուց եմ մոռացել, թե ինչ բան է կուշտ քնելը։ Երբեմն թվում է ինձ, թե միլիոնավոր տարի է անցել այն ժամանակից, երբ ես քնում էի, ինչքան ինձ հարկավոր է, և զարթնում էի քունս առնելուց հետո։ Այժմ ինձ միշտ էլ զարթուցիչն է ոտքի հանում։ Երբ էլ որ պառկեմ, վաղ թե ուշ, միշտ միևնույն ժամին եմ լարում զարթուցիչը։ Վերջին գիտակցական ճիգը, որ ես անում եմ քնից առաջ, դա այն է, որ ես լարում եմ ժամացույցը և հանգցնում լամպը։ Երբ զգում եմ, որ քունս գալիս է, դժվարին գիրքը փոխարինում եմ հեշտ գրքով, իսկ երբ այդ ավելի հեշտ գրքի վրա էլ սկսում եմ դանթել, բռունցքով խփում եմ գլխիս՝ քունը վանելու համար։ Ես կարդացել եմ մի մարդու մասին, որ վախենում էր քնել, հիշո՞ւմ եք Կիպլինգի գրածը։ Նա անկողնի մեջ սարքել էր մի խթան, որ եթե քներ, այդ պողպատե փուշը խրվում էր մարմնի մեջ։ Նույն բանը կիրառել եմ և ես։ Անկողնի մեջ դնում էի մեխ և վճռում էի, որ չեմ քնելու մինչև կեսգիշեր, մինչև ժամը մեկը, երկուսը և մեխը չէր թողնում, որ քնեմ մինչև սահմանված ժամանակը։ Երկար ամիսներ ես նրա հետ բաժանում էի իմ անկողինը։ Ես հասա այնտեղ, որ հինգուկես ժամ քնելը ինձ համար անթույլատրելի մի շքեղություն էր դարձել։ Հիմա քնում եմ միայն չորս ժամ. ես տառապում եմ քնի պակասից։ Երբեմն գլուխս է պտտվում և մտքերս շփոթվում են այնքան, որ ուզում եմ քնել, երբեմն գերեզմանային անդորրը ինձ թվում է երանություն։ Ես հաճախ հիշում եմ Լոնգֆելլոյի բանաստեղծությունը։

Ծովի անհատակ սառը խորունկում
Ողջն ընկղմված է անդորր, մեղմ քնում.
Լոկ մի քայլ արա՝ ջուրը կճղփա,
Եվ ամեն ինչ առմիշտ կանհետանա։

Իհարկե, այդ ամենը դատարկ բան է. դա առաջանում է ջղերի սաստիկ հոգնածությունից։ Բայց հարց է ծագում՝ հանուն ինչի՞ եմ արել այդ ամենը՝ հանուն ձեզ։ Որպեսզի կրճատեմ իմ աշակերտության ժամկետը, որպեսզի փութացնեմ հաջողությունը։ Հիմա իմ աշակերտությունը վերջացել է։ Ի՞նչ բանի եմ ես ընդունակ։ Հավատացնում եմ ձեզ, որ ոչ մի ուսանող մի տարում չի սովորի այն, ինչ ես սովորում եմ մի ամսում։ Ես գիտեմ, հավատացեք ինձ։ Ես չէի սկսի խոսել այդ մասին, եթե այնքան ջերմորեն չցանկանայի, որ դուք հասկանաք ինձ. դրանում պարծենկոտություն չկա։ Իմ պարապմունքների արդյունքը չափվում է գրքերով։ Ձեր եղբայրները, ինձ հետ համեմատած, տգետ վայրենիներ են, իսկ իմ ամբողջ զարգացումը ես ձեռք եմ բերել այն ժամանակ, երբ նրանք խաղաղ քնած էին լինում։ Միաժամանակ ես ուզում էի համբավ ձեռք բերել։ Հիմա փառքն ինձ համար ոչինչ չի նշանակում։ Ես երազում եմ միայն ձեզ. դուք ինձ համար կերակուրից, հագուստից ավելի կարևոր եք, ավելի հարկավոր, քան աշխարհում ամեն ինչ։ Ես երազում եմ միայն այն մասին, որ վերջապես քնեմ՝ գլուխս դնելով ձեր կրծքին։ Եվ դեռ տարին չանցած այդ երազը կիրագործվի։

Մարտինի ուժը նորից ողողեց Ռութին՝ իրար հաջորդող ալիքներով. և ինչքան համառորեն նա դիմադրում էր դրան, այնքան ավելի էր նա ձգվում դեպի Մարտինը։ Այդ ուժը, որը նվաճել էր Ռութին, հիմա հայտնաբերվում էր Մարտինի փայլատակող հայացքում, նրա կրքոտ խոսքերում, այն կենսական ահագին եռանդում, որը

փոթորկվում ու եփ էր գալիս նրա մեջ։ Եվ ահա մի պահ, միայն մի ակնթարթի համար, Ռութի ամուր և կայուն աշխարհը տատանվեց, և նա հանկարծ տեսավ իր աչքի առաջ իսկական, հոյակապ ու անպարտելի Մարտին Իդենին։ Եվ ինչպես դա պատահում է գազանազուսպներին, որոնց երբեմն պատում է կասկածը, այնպես էլ Ռութը կասկածեց այդ մարդու ըմբոստ ոգին ճնշելու հնարավորության մասին։

— Մի բան էլ,— շարունակեց նա,— դուք ինձ սիրում եք. բայց ինչո՞ւ եք սիրում ինձ։ Չէ՞ որ դա նույն ուժն է, որ ստիպում է ինձ գրել, ստիպում է ձեզ սիրել ինձ։ Դուք սիրում եք ինձ նրա համար, որ ես նման չեմ ձեզ շրջապատող մարդկանց։ Ես չեմ ստեղծվել գրասենյակի հաշվապահական մատյանների, մանր գործառնության և օրինականացած խաբեբայության համար։ Ստիպեցեք ինձ անել այն, ինչ անում են բոլոր այդ մարդիկ, շնչել նրանց հետ միևնույն օդը, բաժանել նրանց հայացքները և դուք կոչնչացնեք իմ և նրանց միջև եղած տարբերությունը, կոչնչացնեք ինձ, կոչնչացնեք այն, ինչ սիրում եք դուք։ Իմ մեջ ամենակենդանի բանը ստեղծագործության տենչն է։ Եթե ես լինեի սովորական մի տխմար, եթե ես չցանկանայի գրել, դուք չէիք ուզենա ամուսնանալ ինձ հետ։

— Բայց դուք մոռանում եք,— ընդմիջեց նրան Ռութը, որի մակերեսային խելքը շատ էր հակված դեպի բաղդատությունները,– որ անցյալում էլ եղել են պարզամիտ գյուտարարներ, որոնք իրենց ամբողջ կյանքում ճգնել են գտնել ինչ-որ հավերժական շարժիչ։ Հասկանալի է, որ նրանց կանայք սիրում էին նրանց և հետները տանջվում էին նրանց խենթությունների պատճառով։

— Ճիշտ է,— առարկեց Մարտինը,— բայց եղել են և այլ գյուտարարներ, որ խենթեր չեն եղել և իրենց ամբողջ կյանքում ճգնել են գտնել իրական ու գործնական մի բան և վերջ ի վերջո գլուխ են բերել իրենց ուզածը։ Չէ՞ որ ես ոչ մի անկարելի բան չեմ ուզում. . .

— Իսկ դուք ինքներդ ասացիք, որ ուզում եք «ձեռք բերել անկարելին»։

— Ես այլաբերական մտքով արտահայտվեցի։ Ըստ էության խոսելով՝ ես ձգտում եմ հասնել այն բանին, ինչին հասել են ինձանից առաջ շատ-շատերը. գրել և ապրել գրական աշխատանքով։

Ռութի լռությունը ջղագրգռում էր Մարտինին։

— Ուրեմն դուք գտնում եք, որ իմ նպատակը նույնքան ցնորական է, որքան հավերժական շարժիչ որոնե՞լը,— հարցրեց նա։

Ռութը սեղմեց նրա ձեռքը մայրական քնքշությամբ, կարծես մայրը հանգստացնում էր իր քմահաճ երեխային։ Ռութի համար Մարտինն իսկապես լոկ քմահաճ, խենթավուն մի երեխա էր, որ ցանկանում էր ձեռք բերել անկարելին։

Ռութը մեկ անգամ էլ հիշեցրեց Մարտինին, թե ինչպես թշնամաբար են վերաբերվում նրան իր ծնողները։

— Բայց չէ՞ որ դուք սիրում եք ինձ,— հարցրեց նա։

— Սիրո՛ւմ եմ, սիրո՛ւմ,— բացականչեց Ռութը։

— Ես էլ ձեզ եմ սիրում և նրանք ոչինչ չեն կարող անել ինձ,— հանդիսավոր հնչեց Մարտինի ձայնը։— Քանի ես հավատում եմ ձեր սիրույն, նրանց ատելության հետ գործ չունեմ։ Աշխարհում ամեն ինչ անհաստատ է՝ բացի սիրուց։ Սերը չի կարող

մոլորվել ճանապարհից, եթե միայն իսկական սեր է, և ոչ թե թուլակազմ մի դարձվոր, որը սայթաքում և ընկնում է ամեն մի քայլափոխում։

Գլուխ XXXI

Մարտինը պատահմամբ հանդիպեց Բրոդվեյում իր քրոջը՝ Գերտրուդային. այդ հանդիպումը շատ ուրախալի էր և միաժամանակ տխուր։ Անկյունում տրամվայի սպասելիս՝ Գերտրուդան առաջինը տեսավ Մարտինին և նկատեց նրա դեմքի նիհարությունը և աչքերի հուսահատ ու տանջված արտահայտությունը։ Եվ իրոք Մարտինը հուսահատ ու անհանգիստ էր։ Նա նոր էր վերադարձել ապարդյուն խոսակցությունից վաշխառուի հետ, որից ուզում էր լրացուցիչ փոխառություն վերցնել հեծանվի դիմաց։ Աշնան մռայլ օրերն էին վրա հասել, և Մարտինն արդեն բավական ժամանակ է, ինչ գրավ էր դրել հեծանիվը, իսկ սև կոստյումը պահել էր իր մոտ։

— Չէ՞ որ դուք սև կոստյում էլ ունեք,— պատասխանել էր վաշխառուն, որը գիտեր Մարտինի ունեցած բոլոր իրերը,— թե՞ դուք արդեն դա գրավ եք դրել հրեա Լիպկեի մոտ։ Եթե դուք իրոք...

Նա այնպես սպառնալից նայեց Մարտինին, որ սա շտապեց բացականչել.

— Ո՛չ, ո՛չ, կոստյումն ինձ մոտ է. բայց ես կուզենայի դա հագնել մի գործի առնչությամբ։

— Շատ բարի,— պատասխանեց փոքր-ինչ փափկած վաշխառուն. — բայց ինձ էլ է հարկավոր գործի համար, և մինչև չբերեք այդ, ես ձեզ չեմ կարող ավելի դրամ տալ։ Մի կարծեք, թե ես այդ գործով զբաղվում եմ պարզապես զվարճանալու համար։

— Իմ հեծանիվը քառասուն դոլլարանոց հեծանիվ է և ոչ մի պակասություն չունի,— առարկեց Մարտինը. — իսկ դուք նրա դիմաց ինձ տվել եք միայն յոթ դոլլար. ո՛չ, մինչև անգամ յոթ դոլլար էլ չէ, այլ վեց և մի քառորդ դոլլար, դուք սկզբից եք վերցրել տոկոսը։

— Եթե ուզում եք ավելի դրամ ստանալ, բերեք կոստյումը,– պատասխանեց վաշխառուն, որից հետո Մարտինը հեռացավ խեղդուկ օդով համակված նրա որջից այնպիսի հուսահատությամբ, որն անդրադարձել էր նրա դեմքին և կարեկցություն արթնացրել քրոջ սրտում։

Նրանք հազիվ էին ողջունել իրար, երբ մոտեցավ Տելեգրաֆ-ավենյու տանող տրամվայը։ Մարտինը բռնեց Գերտրուդայի ձեռքը՝ օգնելով նրան բարձրանալ վագոն։ Քույրը հասկացավ, որ Մարտինը չի նստելու տրամվայ, շուռ եկավ և վագոնի աստիճանից նայեց նրան։ Մարտինի տանջված դեմքը դարձյալ ճմլեց նրա սիրտը, նրա աչքերը փոս էին ընկել։

— Չե՞ս գա՝ գնանք,— հարցրեց քույրը։

Եվ անմիջապես իջավ տրամվայից ու սկսեց քայլել նրա կողքով։

— Ես միշտ ոտքով եմ գնում, գիտե՞ս, մարմնամարզության համար,— բացատրեց նա։

— Այդ դեպքում ես էլ մի քիչ կքայլեմ քեզ հետ,— ասաց Գերտրուդան,— թերևս գա օգտակար լինի ինձ համար։ Վերջին օրերս այնքան էլ լավ չեմ։

Մարտինը նայեց քրոջը և համոզվեց դրանում՝ տեսնելով նրա անխնամ արտաքինը, անառողջ չաղությունը, թուլացած ուսերը, հոգնած դեմքը՝ կախ ընկած խորշոմներով, ծանր ոտքերի փայտացած քայլվածքը, որը նախկինում առողջ և ուրախ աղջկա ճկուն առույգ քայլվածքի ծաղրանկարն էր։

— Ավելի լավ է այստեղ սպասես տրամվայի,— ասաց Մարտինը, երբ նրանք հասան հաջորդ կանգառին։ Նա նկատեց, թե ինչպես Գերտրուդան շնչասպառ է լինում։

— Տեր ողորմյա՛, իսկապես որ հոգնեցի,— ասաց նա։— Բայց վատ չէր լինի, որ դու էլ տրամվայ նստեիր։ Ինչպե՞ս կարելի է, Մա՛րտ, քայլել այնպիսի կոշիկներով, որոնց ներբանն այնքան բարակ է, որ կմաշվի մինչև հյուսիսային Օքլենդ հասնելդ։

— Ես մի զույգ ավելի լավ կոշիկ ունեմ տանը,— պատասխանեց Մարտինը։

— Վաղը ճաշին արի մեզ մոտ,— հրավիրեց նրան Գերտրուդան անկապ.— միստր Հիդգինբոթամը տանը չի լինելու. Սան-Լեանդրո է գնալու գործով։

Մարտինը բացասաբար շարժեց գլուխը, բայց չկարողացավ թաքցնել իր աչքերում երևացած ագահ փայլը, երբ տրվեց ճաշի անունը։

— Դու ոչ մի պեննի չունես մոտդ, Մա՛րտ, դրա համար էլ ոտով ես գնում։ Մարմնամարզություն, ինչպես չէ՛. . .

Գերտրուդան փորձեց արհամարհանքով փնչացնել, բայց կարողացավ միայն շունչ քաշել։

— Ահա՛, վերցրու։

Եվ Գերտրուդան հանեց իր պայուսակից ու Մարտինի ձեռքը դրեց հինգ դոլլարանոց մի դրամ։

— Ես մոռացել էի, որ վերջերս քո ծննդյան տարեդարձն էր,— մրմնջաց քույրը անհամոզիչ շեշտով։

Մարտինը բնազդաբար սեղմեց իր ձեռքում մետաղադրամը։ Նույն պահին նա զգաց, որ չպետք է ընդունի այդ, բայց վարանեց։ Այդ մետաղադրամը նշանակում էր կերակուր, կյանք, իր մարմնի և ուղեղի լուսավորում, ստեղծագործ ուժի աճ, և, ի՞նչ իմանաս, թերևս և ուժ՝ գրելու այնպիսի մի բան, որ իրեն կբերի այդպիսի շատ մետաղադրամներ։ Նրա աչքի առաջ պատկերացան դեռ նոր ավարտած երկու հոդվածները, որոնք ընկած էին վերադարձված գրվածքների կույտի գլխին, և որոնք նա չէր կարողացել ուղարկել փոստանիշի դրամ չունենալու պատճառով։ Նրա աչքին պատկերացան այդ հոդվածների տպագրված վերնագրերը «հրաշալի քուրմերը» և «Գեղեցկության օրրանը»։ Նա դեռ ոչ մի տեղ չէր ուղարկել դրանք, բայց գիտեր, որ դրանք այդ գրվածքներից ամենալավերն են. միայն թե կարողանար փոստանիշներ գնել։ Հաջողության վստահությունը հանկարծ համակեց նրան, և արագ շարժումով նա իր գրպանը դրեց մետաղադրամը։

— Ես քեզ կվերադարձնեմ դրա հարյուրապատիկը, Գերտրուդա,— ասաց նա դժվարությամբ, որովհետև ջղաձգությունը սեղմում էր նրա կոկորդը, իսկ աչքերում փայլեցին արտասուքի շիթերը։— Մի՛ մոռանա իմ խոսքը,— բացականչեց նա հանկարծ արտասովոր վստահությամբ։— Մի տարի չանցած ես կբերեմ քեզ հարյուր

հատ այդպիսի կլորիկ դրամներ։ Կարող ես ինձ չհավատալ, պետք է միայն սպասես։ Այն ժամանակ կտեսնենք։

Գերտրուդան չէր էլ մտածում հավատալու մասին. նա իրեն զգաց անհարմար դրության մեջ։ Մի պահ լռելուց հետո ասաց.

— Գիտեմ, որ դու սոված ես, Մա՛րտ. դա գրված է քո դեմքին։ Ճաշի արի, երբ կուզես։ Երբ միստր Հիգդինբոթամը գործի գնալու լինի, կիմացնեմ քեզ. երեխաներից որևէ մեկը միշտ էլ կարող է գալ քեզ մոտ իմաց տալու։ Եվ, Մարտ...

Մարտինը սպասեց, թեև նախօրոք գիտեր, թե ինչ է ասելու իր քույրը, որովհետև նրա մտածողության ընթացքը բավականաչափ պարզ էր։

— Չե՞ս կարծում, արդյոք, որ ժամանակն է աշխատանքի մտնելու։

— Դու է՞լ ես կարծում, որ ես նպատակիս չեմ հասնի,— հարցրեց նա։

Գերտրուդան շարժեց գլուխը։

— Ոչ ոք չի հավատում, Գերտրո՛ւդա, ինձանից բացի։— Նա այդ ասաց ինչ-որ կրքոտ մի ցասումով. — բայց ես լավ բաներ արդեն շատ եմ գրել, որոնց համար վաղ թե ուշ դրամ կստանամ։

— Իսկ դու ի՞նչ գիտես, թե դրանք լավն են։

— Նրա համար, որ...— գրականության և գրականության պատմության մասին բոլոր գիտելիքները հանկարծ կենդանացան նրա ուղեղում, բայց նա հասկացավ, որ զուր է փորձել բացատրել քրոջը, թե ինչի վրա է հիմնվում իր ինքնավստահությունը։— Որովհետև իմ պատմվածքներն ավելի լավ են, քան մամուլում տպվածների ինսունինը տոկոսը։

— Այնուամենայնիվ լսիր մարդկանց խելացի խորհուրդները,— ասաց Գերտրուդան, որը հաստատ համոզված էր, որ ճիշտ է հասկանում նրա հիվանդությունը։— Այո՛, լսիր, այդ խելացի խորհուրդները,— կրկնեց նա,—— իսկ վաղը եկ ճաշի։

Մարտինը նրան նստեցրեց տրամվայ և, վազելով փոստատուն, երեք դոլլարի փոստանիշներ գնեց։ Քիչ հետո, Մորզերի տունը գնալիս, նա մտավ փոստի բաժանմունք և ուղարկեց բազմաթիվ հաստ ծրարներ՝ վատնելով բոլոր փոստանիշները, երեք հատ երկու պեննիանոցներից բացի։

Դա նշանակալի երեկո էր Մարտինի համար, որովհետև այդ երեկո նա ծանոթացավ Ռես Բրիսենդենի հետ։ Թե ինչպես էր Բրիսենդենը եկել Մորզերի մոտ և ով էր բերել նրան այդտեղ, Մարտինն այնպես էլ չիմացավ։ Նա մինչև անգամ չհետաքրքրվեց հարցնել Ռութին այդ մասին, որովհետև Բրիսենդենը նրան թվաց դժգույն և անհետաքրքիր անձնավորություն։ Մի ժամ հետո Մարտինը եզրակացրեց, որ նա, բացի այդ, նաև տգետ է. Ռեսը բոլորովին առանց քաշվելու շրջում էր մի սենյակից մյուսը, դիտում էր նկարները և քիթը կոխում սեղաններին և դարակներում դարսված գրքերի ու հանդեսների մեջ։ Վերջում, ուշադրություն չդարձնելով ներկաների վրա, ձգվեց բազկաթոռին, կարծես իր տանը լիներ, գրպանից ինչ-որ գրքույկ հանեց և սկսեց կարդալ։ Կարդալիս նա շարունակ ձեռքի արագ շարժումով խառնում էր մազերը։ Դրանից հետո Մարտինը մոռացավ Բրիսենդենին և հիշեց միայն երեկույթի վերջին, երբ տեսավ նրան երիտասարդ կանանց շրջանում՝ ըստ երևույթին մեծ հաջողությամբ խոսակցելիս նրանց հետ։

Տուն գնալիս Մարտինը փողոցում, ճամփի կեսին հասավ Բրիսենդենին։

— Հելլո՛, այդ դո՞ւք եք,— հարցրեց Մարտինը։

Բրիսենդենը մրթմրթաց ոչ շատ սիրալիր մի բան, բայց և այնպես քայլեց նրա կողքով։ Մարտինն այլևս չփորձեց զրուցել նրա հետ, և այդպես նրանք լուռ անցան մի քանի թաղ։

— Ինքնաբավական պառավ է՛շ։

Այդ բացականչության անսպասելիությունը և ուժգնությունը ապշեցրին Մարտինին։ Նրա ծիծաղն եկավ, բայց միաժամանակ զգաց Բրիսենդենի նկատմամբ ավելի մեծ տհաճություն։

— Ինչո՞ւ եք այդպիսի տեղում քարշ գալիս,— լսեց Մարտինը հանկարծ՝ մի թաղ ևս լուռ քայլելով նրա հետ։

— Իսկ դո՞ւք,— հարցրեց Մարտինն իր հերթին։

— Մեռնեմ, եթե գիտեմ, թե ինչո՛ւ,— պատասխանեց Բրիսենդենը։— Ես առաջին անգամ եմ լինում այնտեղ։ Վերջ ի վերջո օրը քսանչորս ժամ է, պետք է մի կերպ անցկացնել ժամանակը։ Գնա՛նք, խմենք։

– Գնա՛նք,— պատասխանեց Մարտինը։

Հաջորդ րոպեին նա կշտամբեց իրեն, որ պատրասսակամությամբ ընդունեց նրա առաջարկը։ Տանը նրան սպասում էր մի քանի ժամվա «արհեստավորական» աշխատանք, բացի այդ նա վճռեց անկողնում կարդալ Վայսմանի գրքույկը, ինչպես և Հերբերթ Սփենսերի ինքնակենսագրությունը, որ կարդում էր ավելի մեծ հետաքրքրությամբ, քան որևէ վեպ։ Ինչո՞ւ պետք է ժամանակ վատնեմ այս մարդու հետ, որին չեմ հավանում, մտածեց Մարտինը։ Սակայն նրան գրավեցին ոչ այնքան այդ մարդն ու խմիչքը, որքան խմիչքի հետ կապված բաները՝ վառ լույսերը, հայելիները, գավաթների զնգոցն ու փայլը, կարմրատակած դեմքերն ու բարձր ձայները։ Այո, ուրախ և անհոգ մարդկանց ձայները, այն մարդկանց, որոնք կյանքում հաջողություն են ձեռք բերել և կարող են թեթև սրտով դրամ ծախսել խմիչքի վրա։ Մարտինը մենակ էր, հենց դրանում էլ կայանում էր նրա դժբախտությունը։ Այդ պատճառով էլ նա ուրախությամբ ընդունեց միստր Բրիսենդենի առաջարկը։ Այն ժամանակ, երբ Մարտինը հեռացել էր «Տաք աղբյուրներից» և բաժանվել Ջոյից, ոչ մի անգամ չէր եղել գինետանը՝ բացի այն դեպքից, երբ նրան հյուրասիրեց փորթուգալացի խանութպանը։ Մտավոր հոգնածությունն այնքան չի պահանջում ալկոհոլով կազդուրվել, որքան ֆիզիկական հոգնածությունը, և Մարտինը չէր տարվում ոգելից խմիչքներով։ Բայց հիմա նա ցանկացավ խմել, ավելի ճիշտ՝ գտնվել աղմկոտ մթնոլորտում, ուր խմում են, բղավում և քրքջում։ Հենց այդպիսի գինետուն էր «Անձավը»։ Բրիսենդենն ու Մարտինը, ընկողմանած կաշվե հանգստավետ բազկաթոռներում, սկսեցին ծծել շոտլանդական վիսկի սոդայաջրով։

Նրանք զրույցի բռնվեցին. խոսում էին զանազան բաների մասին և զրույցն ընդհատում էին միայն նրա համար, որ հերթով նոր բաժին պատվիրեն։ Մարտինը, որը արտասովոր տոկունություն ուներ խմիչքի գործածության մեջ, չէր կարողանում չզարմանալ իր բաժակակցի դիմացկունությանը։ Սակայն նա ավելի էր զարմանում նրա արտահայտած մտքերին։ Շուտով Մարտինն եկավ այն համոզման, որ

Բրիսենդենը գիտե ամեն բան, և որ նա երկրորդ իսկական ինտելիգենտն է, որ պատահում է իր ճանապարհին։

Սակայն Մարտինը նկատեց, որ Բրիսենդենը ունի նաև այնպիսի հատկություններ, որոնք պակասում են պրոֆեսոր Քոլդուելին, այն է՝ ներքին հուր, անսովոր խորաթափանց միտք, արագ ըմբռնողություն և մտքի թռիչքի առանձնահատուկ ազատություն։ Նա հիանալի էր խոսում։ Նրա բարակ շրթունքներից երբեմն դուրս էին գալիս հատու, կարծես մեքենայով ձևված ու դրվագված նախադասություններ, որոնք ծակում ու կտրում էին. իսկ անմիջապես հետո հաջորդում էին թավշային քնքուշ բառեր, պատկերավոր, ներդաշնակ և հյութեղ արտահայտություններ, որոնք արտացոլում էին կյանքի անհասկանալի խորհուրդն ու գեղեցկությունը։ Մերթ նրա խոսքը հնչում էր որպես մարտական շեփոր, որ հրավիրում է դեպի տիեզերական պայքարի փոթորիկն ու որոտը, արտասանում էր արծաթի նման ջինջ նախադասություններ, որոնք փայլում էին աստղային տարածությունների շողի պես հակիրճ ու հստակ ձևակերպելով գիտության նվաճումների ճշմարտությունները, միաժամանակ ասում էր և ավելին, բանաստեղծի խոսքը՝ համակված այն վեհ ու անըմբռնելի բանով, որը չի կարելի արտահայտել բառերով, բայց կարելի է զգացնել այդ բառերի առաջացրած նուրբ ու բարդ ասոցիացիաներով։ Նրա մտահայացքը թափանցում էր հեռավոր, մարդկային փորձին անմատչելի մարզեր, որոնց մասին, թվում էր, չի կարելի պատմել սովորական լեզվով։ Բայց խոսելու իրոք մոգական արվեստն օգնում էր նրան ներդնել սովորական բառերի մեջ անսովոր նշանակություններ, որոնք չէին հասկանա միջակ մտքերը, բայց որոնք մոտ ու հասկանալի էին Մարտինին։

Մարտինը շուտ մոռացավ իր սկզբնական տհաճությունը Բրիսենդենի նկատմամբ։ Նրա առաջ նստած էր լավագույն մարմնացումն այն ճշմարտության, որի մասին խոսում էին գրքերը։ Ահա կենդանի տիպարն այն մտածող մարդու, որի իդեալը հղացել էր Մարտինը։ Նա կրկին ու կրկին ասում էր իր մտքում՝ հիացած լսելով իր խոսակցին. «Ես քո ոտի ցեխը չարժեմ»։

— Ակներև է, որ դուք ուսումնասիրել եք կենսաբանությունը,— բացականչեց Մարտինը՝ նկատելիորեն ակնարկելով, որ ինքը ծանոթ է այդ գիտությանը։

Մարտինը զարմացավ, երբ նա բացասաբար շարժեց գլուխը։

— Բայց դուք ասում եք այնպիսի ճշմարտություններ, որոնք կարող են հիմնավորվել միայն կենսաբանությամբ,— պնդեց Մարտինը՝ արժանանալով Բրիսենդենի ապշահար հայացքին։— Ձեր եզրակացությունները համընկնում են այն գրքերի կարծիքների հետ, որ դուք կարդացած կլինեք։

— Շատ ուրախ եմ՝ լսելով այդ,— պատասխանեց Բրիսենդենը,— որ իմ հարևանցի գիտելիքներն ինձ հնարավորություն կտան կրճատելու իմ ճամփան դեպի ճշմարտությունը. դա շատ հուսադրիչ է։ Բայց ես բնավ հետամուտ չեմ իմանալու, իրավացի՞ եմ, թե ոչ. ամեն պարագայում դա նշանակություն չունի։ Մարդ երբեք չի կարող իմանալ բացարձակ ճշմարտությունը։

– Դուք Սփենսերի աշակերտն եք,— բացականչեց Մարտինը հանդիսավորությամբ։

— Իմ պատանեկությունից հետո ես չեմ կարդացել Սփենսերին, իսկ այն ժամանակ կարդացել եմ միայն նրա «Դաստիարակությունը»։

— Ես կուզենայի գիտելիքներ ձեռք բերել նույնպիսի հեշտությամբ,– ասաց Մարտինը կես ժամ հետո, երբ հանգամանորեն վերլուծել էր Բրիսենդենի մտավոր ամբողջ բագաժը։— Դուք իսկական դոգմատիկ եք, և դա է ամենազարմանալին։ Դուք դավանաբանորեն սահմանում եք ամենավերջին փաստերը, որ գիտությունը կարողացել է սահմանել միայն a posteriori խորհրդածություններով։ Դուք ուղղակի տեղնուտեղը, հանում եք ուղիղ եզրակացություններ։ Իհարկե, ձեր կրթությունն իրոք բավական մակերեսային է, բայց դուք լույսի արագությամբ եք անցնում դեպի գիտելիքները տանող ճանապարհը և ինչ-որ գերբնական միջոցով եք հասնում ճշմարտությանը։

— Այո, հենց դա էլ շարունակ շվարեցնում էր իմ ուսուցիչներին՝ հայր Ջոզեֆին և եղբայր Դետտոնին,— պատասխանեց Բրիսենդենը և ավելացրեց,— օ՜, ո՛չ. ես ինձանից ոչինչ չեմ ներկայացնում։ Պարզապես, շնորհիվ բարեբաստիկ դիպվածի, վաղ հասակից ընկել եմ կաթոլիկների քոլեջը։ Իսկ դո՞ւք որտեղ եք կրթություն ստացել։

Պատմելով նրան իր մասին՝ Մարտինը միաժամանակ ուշադիր զննում էր Բրիսենդենի արտաքինը, նրա երկար ու նիհար դեմքի արիստոկրատական նուրբ գծերից սկսած մինչև կախ ուսերն ու կողքի աթոռին դրած նրա վերարկուն՝ գրքերով լի գրպաններով։ Բրիսենդենի դեմքն ու բարակ ձեռքերը արևից կիզված էին, ծայրահեղորեն կիզված, ինչպես թվաց Մարտինին։ Այդ արևայրուքն ապշեցրեց Մարտինին։ Դժվար թե Բրիսենդենը լիներ դուրսը, ազատ օդում ապրող մարդ։ Հապա ինչի՞ց է առաջացել այդ արևայրուքը։ Դա, որպես հիվանդագին ու նշանակալից մի երևույթ, հանգիստ չէր տալիս Մարտինին և այն ժամանակ, երբ նա նորից սկսեց ուսումնասիրել նրա դեմքը՝ նեղ ու վտիտ երեսը, ցցված այտոսկրերով և այնպիսի քնքուշ ու բարակ քթով, որի նմանը Մարտինը դեռ չէր տեսել։ Նրա աչքերի ճեղքվածքը նշանակալից ոչինչ չուներ։ Դրանք ոչ մեծ էին, ոչ էլ փոքր, ինչ-որ շագանակագույն, բայց նրանց մեջ վառվում էր մի զարմանալի հուր, ավելի շուտ՝ նրանց մեջ թաքնված էր երկակի տարօրինակորեն հակասական արտահայտություն։ Լինելով գրգռիչ անզուսպ, մինչև անգամ տհաճ, այդ նայվածքը միաժամանակ կարեկցություն էր առաջացնում։ Մարտինն անչափ խղճում էր Բրիսենդենին, չգիտես ինչու։ Նա շուտով հասկացավ, թե որտեղից է առաջանում այդ զգացումը։

— Չէ՞ որ ես թոքախտավոր եմ,— հայտարարեց Բրիսենդենը՝ պատմելով այն մասին, որ նոր է եկել Արիզոնայից։— Ես մի երկու տարի եղել եմ այնտեղ, կլիմայական բուժման կուրս եմ անցել։

— Հիմա չե՞ք վախենում ապրել մեր կլիմայում։

— Վախենո՞ւմ։

Նա պարզապես կրկնեց Մարտինի արտասանած բառը՝ առանց առանձին նշանակության. բայց Մարտինը նրա ճգնավորական դեմքին կարդաց, որ նա աշխարհում ոչնչից չի վախենում։ Նրա աչքերը նեղացան՝ նմանվելով արծվի աչքերին, քթածակերը փքվեցին, դեմքը ստացավ գրգռիչ, վճռական, ագրեսիվ արտահայտություն։ Մարտինի սիրտը տրոփեց՝ այդ մարդու նկատմամբ զգացած հիացումից։ «Որքա՜ն լավն է նա», մտածեց և ապա բարձրաձայն արտասանեց.

Մոլեգին բախտի հարվածների տակ
Չեմ թեքի ճակատն իմ արյունլվա։

— Դուք սիրո՞ւմ եք Հենլիին,— հարցրեց Բրիսենդենը, և նրա աչքերի արտահայտությունը միանգամից դարձավ քնքուշ ու փաղաքշական։— Իհարկե, կարո՞ղ է պատահել, որ դուք նրան չսիրեք։ Ա՜խ, Հենլի, ազնիվ հոգի։ Նա կանգնած է ժամանակակից հանգաստեղծների՝ հանդեսների հանգաստեղծների միջև այնքան բարձր, ինչքան սուսերամարտիկները՝ ներքինիների մեջ։

— Իսկ դուք չե՞ք սիրում հանդեսները,— զգուշությամբ հարցրեց Մարտինը։

— Իսկ դուք սիրո՞ւմ եք,— գոռաց Բրիսենդենն այնպիսի կատաղությամբ, որ Մարտինը մինչև անգամ ցնցվեց։

— Ես. . . ես գրում եմ, կամ ավելի շուտ՝ փորձում եմ գրել մամուլի համար,— մրմնջաց Մարտինը։

– Դա կարծես թե լավ է,— ավելի հաշտ ասաց Բրիսենդենը,— դուք փորձում եք գրել, բայց դա ձեզ չի հաջողվում։ Ես գնահատում և հարգում եմ ձեր անհաջողությունը։ Պատկերացնում եմ, թե դուք ի՜նչ եք գրում։ Ես կիսախուփ աչքերով կարող եմ տեսնել այդ. դրանց մեջ կա մի թերություն, որի առաջ փակվում են հանդեսների դռները։ Դրանց մեջ կա ներքին խորություն, իսկ մամուլի համար դա չի պահանջվում։ Դրանց հարկավոր է ամեն տեսակ թափթփուկ, և դրանք առատորեն ստանում են այդ, բայց, իհարկե, ոչ ձեզանից։

— Ես չեմ արհամարհում և «արհեստավորական» աշխատանքը,— առարկեց Մարտինը։

— Ընդհակառակը,— Բրիսենդենը կանգ առավ մի պահ և հանդուգն հայացքով չափեց Մարտինի չքավորությունը՝ նրա հին փողկապը, պլպլան թևերը, մաշված մանժետները. հետո երկար դիտեց նրա նիհար, փոս ընկած այտերը։— Ընդհակառակը «արհեստավորական» աշխատանքը արհամարհում է ձեզ, և այնքան համառորեն, որ դուք ոչ մի կերպ հաջողություն չեք գտնի այդ ասպարեզում։ Լսեք, սիրելիս, դուք երևի վիրավորվեք, եթե ձեզ առաջարկեմ, որ մի բան ուտենք։

Մարտինն ակամա կարմրեց, իսկ Բրիսենդենը հաղթականորեն ծիծաղեց։

— Փորը կուշտ մարդը չի վիրավորվում այդպիսի հրավերից,— եզրակացրեց նա։

— Դուք հրեշ եք,— բարկացած գոռաց Մարտինը։

— Ամեն պարագայում ես հո ձեզ չեմ առաջարկել։

— Հապա համարձակվեք փորձել։

— Ա՜յ թե ինչ. այդ դեպքում ես ձեզ հրավիրում եմ հիմա։

Այդ ասելով Բրիսենդենը կիսով չափ վեր կացավ իր աթոռից, ըստ երևույթին մտադրվելով անմիջապես գնալ ռեստորան։

Մարտինը սեղմեց իր բռունցքները, արյունը խփեց նրա քունքերին։

— Հայտնի օձակեր. ողջ-ողջ կուտի նրանց, ողջ-ողջ կուլ կտա,— բացականչեց Բրիսենդենը՝ կրկնելով օձ կլանող տեղական նշանավոր մի աճպարարի բառերը։

— Ես կարող էի իրոք ողջ-ողջ կուլ տալ ձեզ,— ասաց Մարտինը՝ իր հերթին հանդուգն հայացքն ուղղելով հիվանդությունից հյուծված Բրիսենդենին։

— Միայն թե ես չարժեմ այդ։

— Ոչ թե դուք, այլ միջադեպը չարժե,— ասաց Մարտինը և իսկույն ծիծաղեց սրտաբուխ ծիծաղով։— Խոստովանում եմ, Բրիսենդեն, որ դուք հիմար դրություն ստեղծեցիք ինձ համար։ Որ ես սոված եմ, դա բնական երևույթ է, և դրանում ինձ համար ամոթալի ոչինչ չկա։ Տեսնո՞ւմ եք, մանր պայմանականություններն ու նախապաշարումները ծիծաղելի են ինձ համար, բայց հենց որ դուք բացահայտ ասացիք ճշմարիտ խոսքեր, իրերը կոչեցիք իրենց անուններով, ես իսկույն այդ միևնույն նախապաշարումների ստրուկը դարձա։

— Այո, դուք վիրավորվեցիք,— հաստատեց Բրիսենգենը։

— Ճիշտ է, վիրավորվեցի մի քիչ առաջ։ Գիտե՞ք, դա վաղ պատանեկության նախապաշարումն է։ Ես այդ ժամանակից ի վեր բավական բան եմ սովորել, բայց երբեմն սայթաքում եմ։ Դրանք այդ նախապաշարումների կմախքներն են իմ պահարանում մնացած։

— Բայց հիմա հո փակել եք պահարանի դուռը, այնպես չէ՞։

— Իհարկե։

— Հաստա՞տ։

— Հաստատ։

— Այդ դեպքում գնանք, մի բան ուտենք։

— Գնանք։

Մարտինը փորձեց վճարել վիսկիի և սոդայաջրի համար իր մոտ մնացած վերջին երկու դոլլարը, բայց Բրիսենդենը հրամայեց մատուցողին ետ դնել այդ դրամը սեղանին և վճարեց ինքը։

Մարտինը դժկամությամբ դրեց դրամն իր գրպանը, բայց իսկույն հանգստացավ՝ զգալով իր ուսի վրա Բրիսենդենի ձեռքի փափուկ ու սիրալիր ճնշումը։

Գլուխ XXXII

Հաջորդ օրը ճաշից հետո Մարիան նորից իրար անցավ։ Մարտինի մոտ դարձյալ մի անսովոր հյուր եկավ։ Բայց այս անգամ նա այնքան ինքնազսպություն ունեցավ, որ հյուրին պատվարժան կերպով հրավիրեց սպասել հյուրասենյակում։

— Հուսով եմ, որ դուք չեք առարկում ներխուժելու դեմ,— ասաց Բրիսենդենը։

— Ոչ, ոչ, ամենևին, ի՞նչ եք ասում,— բացականչեց Մարտինը՝ ուժեղ սեղմելով նրա ձեռքը և, հյուրին մոտեցնելով միակ աթոռը, ինքը նստեց մահճակալին։— Բայց ինչպե՞ս իմացաք իմ հասցեն։

— Ես զանգահարեցի Մորզերի տուն։ Միսիս Մորզն ինքը մոտեցավ հեռախոսին։ Եվ ահա եկա։

Բրիսենդենը վերարկուի գրպանից հանեց մի փոքրիկ հատոր և դրեց սեղանին։

– Ահա ձեզ մի բանաստեղծի գրքույկ,— ասաց նա,— կարդացե՛ք և պահեցե՛ք։ Վերցրե՛ք,— բացականչեց նա՝ պատասխանելով Մարտինի բողոքին։— Ինչի՞ս են

հարկավոր գրքերը։ Այս առավոտ ես նորից արյուն թքեցի։ Դուք վիսկի ունե՞ք, իհարկե ոչ։ Սպասեցեք մի րոպե։

Նա արագ վեր կացավ ու դուրս եկավ։ Մարտինը նայեց նրա հետևից և ցավով տեսավ, թե ինչպես նրա փոս ընկած կրծքի վրա կուչ են եկել ուսերը, որոնք ժամանակին հուժկու պետք է եղած լինեին։ Բերելով երկու բաժակ՝ Մարտինը սկսեց կարդալ գրքույկը։ Դա Հենրի Վոգան Մարլոուի բանաստեղծությունների վերջին ժողովածուն էր։

— Շոտլանդական վիսկի չկար,— հայտարարեց Բրիսենդենը՝ վերադառնալով. — սրիկան միայն ամերիկյան վիսկի է վաճառում։ Ահա մի շիշ դրանից։

— Ես երեխաներից մեկին կուղարկեմ, որ կիտրոն բերի, ու մենք գրոգ կպատրաստենք,— առաջարկեց Մարտինը։— Հետաքրքիր է, ինչքա՞ն դրամ է ստացել Մարլոուն այդ գրքի համար։

— Հավանաբար՝ հիսուն դոլլար,— պատասխանեց Բրիսենդենը։— Դա դեռ ոչինչ։ Թող շնորհակալ լինի, որ հաջողվել է գտնել այդ ռիսկն անող մի հրատարակիչ։

— Ուրեմն չի կարելի ապրել բանաստեղծություններ գրելով։

Մարտինի ձայնն ու դեմքը արտահայտում էին ընկճված տրամադրություն։

— Իհարկե՝ ոչ. ո՞ր հիմարն է հույս դնում դրա վրա։ Այլ բան են հանգաստեղծները՝ ինչպես Բրյուսը, Վիրջինյա Սփրինգը կամ Սիջվիկը. նրանք լավ են շահում, իսկ իսկական բանաստեղծնե՛րը. . . Գիտե՞ք, թե ինչով է ապրում Մարլոուն. դասավանդում է Պենսիլվանիայի արական մի դպրոցում, իսկ դա աշխարհի երեսին դժոխքի բոլոր բաժանմունքներից անկասկած ամենամռայլն է։ Ես չէի ցանկանա նրա հետ փոխանակել իմ տեղը, եթե նա մինչև անգամ առաջարկի ինձ դրա համար հիսուն տարվա կյանք։ Իսկ նրա բանաստեղծությունները փայլում են ժամանակակից անպետք ոտանավորների ամբողջ աղբակույտի մեջ, ինչպես սուտակը՝ ապակու փշրանքի մեջ։ Իսկ ի՞նչ են գրում նրա մասին քննադատները, սատանան տանի այդ քննադատներին, այդ փքուն ոչնչություններին...

— Առհասարակ այն մարդիկ, որոնք անընդունակ են գրող դառնալու, չափազանց շատ են դատում իսկական գրողների մասին,— բացականչեց Մարտինը։— Օրինակ՝ ինչեր չհերյուրեցին Սթիվենսոնի և նրա աշխատության մասին։

— Վամպիրնե՛ր, գիշատիչներ,— ասաց Բրիսենդենը՝ արհամարհանքով սեղմելով ատամները։— Հա՛, ես ճանաչում եմ մեկին, որն ամբողջ կյանքում մեծ բավականությամբ փետում էր Սթիվենսոնին՝ հայր Դամիենին գրած իր նամակի համար, վերլուծում, կշռադատում էր նրան և. . .

— Եվ իհարկե, չափում էր նրան իր սեփական ողորմելի «եսի» չափոցով,— ընդմիջեց Մարտինը։

— Իսկակա՛ն, ճիշտ ասացիք. իհարկե։ Նրանք բոլորը զզզզում ու կեղտոտում են ամեն ինչ, որ գեղեցիկ է, ճշմարիտ ու բարի, և հետո խրախուսանքով խփում են ձեր ուսին և ասում. «Լավ շուն է, ֆի՛դոն»։ Թո՛ւ, նրանց մասին Ռիչարդ Ռիլֆը մահվան անկողնում ասել է. «Մարդկային խղճո՛ւկ կաչաղակներ»։

— Նրանք ուզում են կտցել աստղային փոշին,— ջերմորեն միջամտեց Մարտինը,— ուզում են կասեցնել հանճարի երկնաքարի նման թռչող միտքը։ Ես ժամանակին մի հոդված եմ գրել քննադատների մասին։

— Տվեք՝ տեսնե՛նք,— արագ ասաց Բրիսենդենը։

Մարտինը սեղանի տակից վերցրեց «Աստղային փոշուց» մի օրինակ, և Բրիսենդենը իսկույն սկսեց կարդալ՝ մերթընդմերթ փնչացնելով, ձեռքերը շփելով ու մոռանալով մինչև անգամ իր գրոգը։

— Դուք ինքներդ այդ աստղային փոշու մի մասնիկն եք, որ թռել ընկել եք կույր թզուկների աշխարհը,— աղաղակեց Բրիսենդենը՝ հոդվածը մինչև վերջ կարդալուց հետո։— Իհարկե, հենց առաջին հանդեսը մերժեց այդ։

Մարտինը թերթեց իր հուշատետրը։

— Այս հոդվածը մերժել են քսանյոթ հանդեսներ։

Բրիսենդենը պատրաստվում էր երկար ու սրտանց քրքջալ, բայց այդ միջոցին խեղդող հազը բռնեց։

— Ասացեք,— վերջապես հարցրեց նա խռպոտ ձայնով,— դուք անպայման գրած կլինեք և ոտանավորներ։ Տվեք ինձ մի քանիսը կարդալու։

— Միայն թե այստեղ մի՛ կարդացեք,— խնդրեց Մարտինը,— ուզում եմ զրուցել ձեզ հետ։ Իսկ ոտանավորները ես կծրարեմ, և դուք կարող եք տուն տանել։

Բրիսենդենը մեկնեց՝ իր հետ վերցնելով «Սոնետներ սիրո մասին» և «Փերին ու մարգարիտը»։ Հաջորդ օրը նա նորից եկավ, ողջունեց Մարտինին և ասաց.

— Էլի եմ ուզում։

Ոչ միայն Բրիսենդենը հավաստիացրեց Մարտինին, որ նա բանաստեղծ է, այլև Մարտինը հասկացավ, որ Բրիսենդենը նույնպես բանաստեղծ է։ Նա աչքի անցկացրեց Բրիսենդենի գրվածքները և ապշեց, որ նա ոչ մի փորձ չի արել հրատարակելու դրանք։

— Սատանան տանի դրանց բոլորին էլ,— ասաց Բրիսենդենը, երբ Մարտինն առաջարկեց ուղարկել նրա բանաստեղծությունները որևէ հանդեսի։— Սիրեցեք գեղեցկությունը հենց ի սեր գեղեցկության և ձեռք քաշեք հանդեսներից,— խորհուրդ տվեց նա։— Ա՜խ Մարտին Իդեն, վերադարձեք ձեր նավերն ու ձեր ծովերը։ Ի՞նչ գործ ունեք մարդկանց այս հիվանդոտ ու փտած քաղաքներում։ Դուք ինքնասպան եք լինում ամեն օր, որ վատնում եք դրանց մեջ՝ այլանդակելով գեղեցկությունը, որպեսզի հարմարվեք մամուլի ճաշակին։ Ինչպես ասացիք դուք ինձ վերջե՞ր. . . Հա՜ . . . «Մարդը աստղաբաշխական օրագրության մեջ վերջինն է». լավ, ի՞նչ գործ ունեք դուք՝ օրագրության վերջինը, համբավի հետ, եթե դուք հասնեք համբավին, դա թույն կլինի ձեզ համար։ Իմ կարծիքով, դուք չափազանց ինքնօրինակ եք, անմիջական և շատ խելացի՝ այդպիսի երեխայական շիլայով սնվելու համար։ Հուսամ, որ դուք ոչ մի տող չեք վաճառի հանդեսներին։ Գեղեցկությունն է այն միակ տերը, որին պետք է ծառայել։ Ծառայել նրան, իսկ ամբոխին թող սատանան տանի։ Հաջողութիո՜ւն. . . Էլ ի՞նչ հաջողություն է հարկավոր ձեզ, երբ դուք արդեն հասել եք դրան և՛ Սթիվենսոնին ձոնված ձեր սոնետում, որը, ասենք ի դեպ, գերազանցում է Հենլիի «Տեսիլքը», և՛ «Սոնետներում սիրո մասին», և՛ ծովային ոտանավորներում։ Դուք ուրախանում եք ոչ

թե նրա համար, որ ձեր արածի մեջ հաջողության եք հասնում, այլ նրանով, որ ստեղծագործում եք։ Դուք կարող եք չասել այդ, բայց ես էլ, դուք էլ գիտենք այդ։ Գեղեցկությունը խոցել է ձեզ։ Դա ձեզանում անբուժելի մի հիվանդություն է, չապաքինվող մի վերք, հրաշեկ մի դանակ ձեր սրտում։ Ի՞նչ գործ ունեք սակարկելու մամուլի հետ։ Թող գեղեցկությունը լինի ձեր նպատակը, ինչու պետք է գեղեցկությունը լինի ձեր նպատակը. ինչո՞ւ պետք է գեղեցկությունը վերածեք ոսկու։ Միևնույն է, դա ձեզ չի հաջողվի, այնպես որ դրա մասին անհանգստանալու կարիք չունեմ։ Դուք կարող եք հազար տարի կարդալ հանդեսներ, բայց չեք գտնի ոչ մի արժեքավոր բան, որ հավասարվի Քիտսի մի տողին։ Մոռացեք հռչակի և դրամի մասին և հենց վաղը գնացեք նավարկության։

— Ես հետամուտ եմ ոչ թե հռչակին, այլ սիրո,— ծիծաղեց Մարտինը։— Թվում է, թե ձեզ համար սերը գոչություն չունի, իսկ ինձ համար գեղեցկությունը սիրո սպասուհին է։

Բրիսենդենը նայեց նրան կարեկցաբար՝ միաժամանակ հիացած։

— Դուք դեռ շատ երիտասարդ եք, Մարտին, շա՛տ երիտասարդ։ Դուք բարձր կթռչեք, բայց ձեր թևերը շատ նուրբ են։ Մի՛ այրեք դրանք. սակայն դուք արդեն այրել եք դրանք։ Եվ այս «Սոնետները սիրո մասին» դովերգել են ինչ-որ չնչին մի շրջազգեստ... Եվ դա հենց խայտառակություն է։

— Նրանք գովերգում են սերը և ոչ թե հասարակ շրջազգեստը,— ծիծաղեց Մարտինը։

— Դա խենթության փիլիսոփայություն է,— առարկեց Բրիսենդենը։— Ես համոզվեցի դրանում, երբ, հաշիշ ընդունելուց հետո, անձնատուր եղա երազանքի, բայց զգույշ եղեք։ Այս բուրժուական քաղաքները կսպանեն ձեզ։ Օրինակի համար, վերցրեք չարչիների այդ որջը, ուր ես հանդիպեցի ձեզ։ Աստված վկա, դա աղբանոցից էլ վատ է։ Այդպիսի մթնոլորտում չի կարելի առողջ մնալ, ուզես-չուզես այնտեղ կստորանաս։ Չկա նրանց մեջ մեկը՝ տղամարդ թե կին, որ բարձրանա այդ ամբողջ գարշանքից վերև։ Նրանք բոլորն էլ շրջիկ ստամոքսներ են, որոնք իբր առաջնորդվում են մտավոր ու գեղարվեստական բարձր ներշնչումներով...

Նա մի անգամից ընդհատեց իր խոսքը և նայեց Մարտինին։ Հետո հանկարծական մի միտք շանթահարեց նրան. նրա դեմքը արտահայտում էր սոսկում ու զարմանք։

— Եվ դուք ձեր հիանալի սիրային երգերի այդ շարքը գրել եք այդ դժգույն և ցամաքած էգի սիրո՞ւյն։

Հաջորդ րոպեին Մարտինն աջ ձեռքով սեղմեց նրա կոկորդը և այնպես ցնցեց նրան, որ Բրիսենդենի ատամները իրար բախվեցին։ Բայց ընդսմին Մարտինը նրա աչքերում նկատեց ոչ թե սարսափի արտահայտություն, այլ հետաքրքրություն և դիվային հեգնանք։ Մարտինն ուշքի եկավ, թողեց նրա կոկորդը և շպրտեց նրան անկողնու վրա։

Բրիսենդենը երկար ժամանակ չէր կարողանում շունչ քաշել։ Հանգստանալուց հետո նա հռհռաց։

— Դուք ինձ ձեր հավիտենական պարտապանը կանեիք, եթե վերջ տայիք իմ կյանքի մնացորդին,— ասաց նա։

— Վերջերս իմ ջղերը խանգարվել են,— արդարացավ Մարտինը,— հուսով եմ, որ չվնասեցի ձեզ։ Հիմա կպատրաստեմ թարմ գրոգ։

— Ա՜հ, դո՛ւք, երիտասարդ Հելլեն,— բացականչեց Բրիսենդենը։— Դուք բավականաչափ չեք գնահատում ձեր ֆիզիկական ուժը։ Ձեր մեջ դիվային ուժ կա. դուք երիտասարդ հովազ եք, կորյուն։ Դե՛, դե՜, դուք ինքներդ եք տուժելու ձեր այդ ուժի երեսից։

— Ինչպե՞ս թե,— հետաքրքրությամբ հարցրեց Մարտինը՝ տալով նրան բաժակը.— խմեք և մի՛ չարանաք։

— Պարզ է։— Բրիսենդենը խմեց և ժպտաց,— ամեն ինչ կանանց պատճառով եղավ։ Նրանք հանգիստ չեն տա ձեզ մինչև մահ, ինչպես հանգիստ չեն տալիս և հիմա։ Չէ որ ես երեկ չեմ ծնվել, ինձ խեղդելուց ի՞նչ օգուտ։ Միևնույն է, ես մինչև վերջ կասեմ իմ խոսքը։ Անկասկած, դա ձեր առաջին սերն է, բայց, ի սե՜ր գեղեցկության, հաջորդ անգամ ավելի ճաշակավոր եղեք։ Ձեր ինչի՞ն են պետք բուրժուական միջավայրի աղջիկները. ձեռք քաշեք դրանցից, գտեք ձեզ համար իսկական կին, կրակոտ, կրքոտ, այնպիսի մեկին, որը ծիծաղի կյանքի վրա, ծաղրի և՛ մահը, և՛ սերը։ Աշխարհի երեսին կան այդպիսի կանայք, և հավատացեք, որ նրանք էլ կհոժարեն սիրել ձեզ այնպես, ինչպես ամեն մի փոքրոգի կին բուրժուական միջավայրից։

— Փոքրոգի՜,— բացականչեց Մարտինը վրդովված։

— Հենց այդպես՝ փոքրոգի՛։ Նրանք թոթովելու են ձեզ մանրիկ, իրենց միջավայրում ծամծմված բարոյախոսություններ, և վախենալու են ապրել իսկական կյանքով։ Նրանք իրենց հասկացած ձևով են սիրելու ձեզ, Մարտի՛ն, բայց շատ ավելի սիրելու են իրենց ողորմելի բարոյականությունը։ Դուք ուզում եք շքեղ ու անկաշկանդ, մեծ ու ազատ հոգիների, փայլուն թիթեռնիկի, ոչ թե գորշ ցեցի կյանք։ Եվ սակայն ի վերջո բոլոր կանացի բաներն էլ կձանձրացնեն ձեզ, եթե դուք միայն դժբախտություն ունենաք ողջ մնալու. բայց դուք երկար չեք ապրի։ Դուք, չէ՞ որ չեք վերադառնա ձեր նավերն ու ծովերը. քարշ կգաք այդ փտած քաղաքներում՝ մինչև որ ձեր ոսկորներն էլ փտեն, և կմեռնեք։

— Դուք կարող եք դասախոսել, բայց չեք կարող իմ համոզմունքներից ետ կանգնեցնել ինձ,— ասաց Մարտինը։— Վերջ ի վերջո դուք ունեք ձեր խառնվածքի իմաստությունը, իսկ իմ խառնվածքի իմաստությունը նույնքան անմեղանչական է, ինչքան ձերը։

Նրանք տարակարծիք էին սիրո, հանդեսների և այլ շատ հարցերի մեջ, բայց համակրում էին իրար, իսկ Մարտինը ավելի խոր սեր էր տածում դեպի Բրիսենդենը։ Նրանք սկսեցին տեսակցել ամեն օր, թեև Բրիսենդենը չէր կարողանում մի ժամից ավելի նստել Մարտինի տոթ սենյակում։ Բրիսենդենը ոչ մի անգամ չէր գալիս դատարկ ձեռքով, հետը միշտ բերում էր մի կվարտ վիսկի. իսկ երբ նրանք ճաշում էին քաղաքում՝ որևէ տեղ, նա միշտ պատվիրում էր շոտլանդական վիսկի և սոդայաջուր։ Նա միշտ էլ վճարում էր երկուսի համար, և նրա շնորհիվ Մարտինը ծանոթացավ մի շարք համեղ կերակուրների և առաջին անգամ խմեց շամպայն ու հռենոսյան գինի։

Սակայն Բրիսենդենը միշտ էլ հանելուկային էր մնում։ Արտաքուստ ճգնավոր, նա միաժամանակ, չնայած իր ամբողջ սակավարյունությանը, բացահայտորեն հեշտասեր էր։ Նա չէր վախենում մահից, ցինիկ արհամարհանքով էր վերաբերվում մարդկային կյանքի բոլոր ձևերին. այնուամենայնիվ նա սիրում էր կյանքը՝ մինչև նրա

ամենափոքր արտահայտությունը։ Նա տոչորվում էր ապրելու պապակով և հիմա, որ պատրաստվում էր մեռնել, փափագում էր մինչև կյանքի վերջին ատոմը «շարժվել իմ պստիկ տարածության վրա տիեզերական փոշու մեջ, որից գոյացել եմ ես»,— ինչպես մի օր նա ինքն ասաց։ Նա չարաշահում էր թմրեցուցիչ դեղեր և անում էր շատ տարօրինակ բաներ միայն նոր զգացողություններ և ապրումներ ունենալու նպատակով։ Նա պատմեց Մարտինին, թե մի անգամ երեք օր շարունակ ջուր չի խմել, որպեսզի վայելի ծարավը հագեցնելու բավականությունը։ Մարտինն այնպես էլ չիմացավ, թե ով և ինչ է նա։ Նա անցյալ չունեցող մարդ էր, նրան սպասում էր շիրիմը անմիջական ապագայում, իսկ ներկայումս նրան այրում էր ապրելու տենդը։

Գլուխ XXXIII

Մարտինը շարունակում էր տանուլ տալ խաղը։ Ինչքան էլ ջանում էր խնայողություն անել, բայց և այնպես գրվածքներից ստացված վաստակը չէր բավարարում մինչև անգամ առօրյա ծախսը։ Նա ի վերջո ստիպված եղավ գրավ դնել սև կոստյումը, դրանով իրեն զրկելով Մորզերին այցելելու հնարավորությունից, երբ նրանք Գոհունակության տոնի առթիվ ճաշի էին հրավիրել իրեն։ Ռութը շատ վշտացավ՝ իմանալով նրա մերժման պատճառը, նա պարզապես վիատվել էր։ Մարտինը նրան խոստացավ գալ ասելով, որ անձամբ կգնա «Անդրցամաքային ամսաթերթի» խմբագրատուն՝ իրեն հասանելիք հինգ դոլլարը ստանալու և այդ գրամով դուրս կգրի իր կոստյումը։

Այդ առավոտյան նա Մարիից փոխ վերցրեց տասը սենթ։ Նրա համար ավելի հեշտ էր այդ գումարը խնդրել Բրիսենդենից, բայց այդ թափառականը հանկարծ անհետացավ հորիզոնից. արդեն երկու շաբաթ էր, որ նա չէր գալիս Մարտինի սենյակը, իսկ Մարտինը զուր էր գլուխ կոտրում գուշակելու համար, թե որտեղ կարող է լինել նա։ Մարտինին տասը սենթ հարկավոր էր լաստանավով ծովածոցն անցնելու համար, հասնելով Սան-Ֆրանցիսկո, նա ոտով գնաց Մարքեթ փողոցով և սկսեց մտածել, թե ինչ պետք է անի, եթե չհաջողվի դրամ ստանալ։ Մինչև անգամ Օքլենդ վերադառնալը սպառնում էր մի առեղծված դառնալ այդ դեպքում, որովհետև Սան-Ֆրանցիսկոյում նա չուներ ոչ ոք, որից կարողանար փոխ առնել տասը սենթ։

«Անդրցամաքային ամսաթերթի» խմբագրատան դուռը կիսաբաց էր, և Մարտինը, ակամա, կանգնելով դռան առաջ, լսեց հետևյալ խոսակցությունը.

— Բանը դրանում չէ, միստր Ֆորդ (Մարտինը գիտեր, որ խմբագրի ազգանունը Ֆորդ էր). հարցն այն է, թե դուք կարո՞ղ եք վճարել ինձ. այսինքն՝ հասկանալի է, կանխիկ դրամով։ Ինձ հետաքրքիր չէ, թե ինչ հեռանկարներ ունի «Անդրցամաքայինը» և դուք ինչ եք անելու առաջիկա տարում։ Ես պահանջում եմ, որ դուք վճարեք ինձ իմ աշխատանքի համար՝ ուրիշ ոչինչ։ Եվ ես ասում եմ ձեզ, որ մինչև դուք չվճարեք ձեր պարտքը՝ մինչև վերջին սենթը, ծննդյան համարը տպագրական մեքենային չի հանձնվելու։ Ցտեսությո՛ւն։ Երբ դրամ ունենաք, անցեք ինձ մոտ։

Դուռը բացվեց և Մարտինի կողքից արագ անցավ մի մարդ՝ բռունցքները սեղմած և հայհոյանքներ քրթմնջալով։ Մարտինը ավելի հարմար նկատեց սպասել տասնհինգ րոպե։ Մի քիչ փողոցում թափառելուց հետո նա վերադարձավ, հրեց դուռը և կյանքում առաջին անգամ ոտք դրեց մի խմբագրատան շեմքը։ Երևում էր, որ այստեղ

ընդունված չէր այցետոմս ներկայացնել, որովհետև մի տղա պարզապես անցավ միջնորմի հետևը և ասաց, որ ինչ-որ մեկը հարցնում է միստր Ֆորդին։ Վերադառնալով նա առաջնորդեց Մարտինին խմբագրի առանձնասենյակը՝ խմբագրության սրբություն սրբոցը։ Մարտինին ամենից առաջ զարմացրեց սենյակում տիրող արտասովոր խառնակությունը։ Հետո նա տեսավ սեղանի առաջ նստած երիտասարդ տեսքով մի պարոնի, որն ակնհայտ հետաքրքրությամբ նայում էր իրեն։ Մարտինը զարմացավ նրա դեմքի հանդարտ արտահայտության վրա։ Տպարանապետի հետ կռիվը, անկասկած, նրա տրամադրության վրա ամենևին չէր ազդել։

— Ես... ես Մարտին Իդենն եմ,— սկսեց Մարտինը («և եկել եմ ստանալու իմ հինգ դոլլարը»,— ուզում էր ասել նա)։

Բայց դա առաջին խմբագիրն էր, որի հետ երես առ երես էր հանդիպում, և Մարտինը չէր ուզում հենց սկզբից խիստ խոսել նրա հետ։ Նա զարմացավ, որ միստր Ֆորդը ոտքի կանգնեց ու բացականչեց.

— Ի՜նչ եք ասում,— և հաջորդ րոպեին հանդիսավորությամբ սեղմեց նրա ձեռքը։— Եթե իմանայիք, թե ես ինչքա՜ն ուրախ եմ ձեզ հետ ծանոթանալուս, միստր Իդեն։ Ես շատ հաճախ եմ մտածել ձեր մասին, ջանացել պատկերացնեի թե ինչ տեսք ունեք. . .

Մի քիչ ետ քաշվելով՝ միստր Ֆորդը հիացած զննեց Մարտինին, որի կարկատած կոստյումն այնքան էլ արժանի չէր ուշադիր ուսումնասիրության, թեև Մարիա Սիլվան խնամքով արդուկել էր նրա տաբաթը։

— Ես ենթադրում էի, թե դուք շատ ավելի տարիքով եք։ Ձեր պատմվածքը լի է հասուն մտքերով և գրված է շատ ուժեղ։ Դուք իսկական վարպետ եք, ես հասկացա այդ կարդալով առաջին երեք-չորս տողը։ Ուղո՞ւմ եք պատմեմ, թե ինչպես առաջին անգամ կարդացի ձեր պատմվածքը։ Բայց ո՛չ. ես ուզում եմ նախ ծանոթացնել ձեզ մեր աշխատակիցների հետ։

Շարունակելով խոսել՝ միստր Ֆորդն առաջնորդեց նրան ընդհանուր սենյակ, ուր ներկայացրեց իր տեղակալին՝ միստր Ուայթին, փոքրիկ նիհար մի մարդու՝ սառույցի պես պաղ ձեռքերով, ջերմախտով տառապողի դեմքով և ցանցառ մետաքսանման մորուքով։

— Իսկ սա միստր Էնդսն է՝ մեր գործերի կառավարիչը։

Մարտինը սեղմեց այդ ուրախ, ճաղատ պարոնի ձեռքը։ Նա դեմքով դեռևս բավական երիտասարդ էր, թեև զարդարված էր երկար ու սպիտակ մորուքով՝ խնամքով խուզված իր կնոջ կողմից, որը կիրակի օրերը զբաղվում էր այդ գործով, միաժամանակ ածիլելով և նրա ծոծրակը։

Նրանք երեքով շրջապատեցին Մարտինին և խոսում էին՝ միաժամանակ գովեստներ շռայլելով նրա հասցեին մինչև որ Մարտինին վերջ ի վերջո թվաց, թե նրանք պարզապես ջանում են իր գլուխը յուղել։

— Մենք հաճախ զարմանում էինք, թե դուք ինչու ոչ մի անգամ չեք այցելում,— բացականչեց միստր Ուայթը։

— Ես դրամ չունեի ծովածոցն անցնելու համար,— պատասխանեց Մարտինը՝ վճռելով ցույց տալ նրանց դրանով, որ դրամի կարիք ունի։

«Ամեն պարագայում իմ հագի «պարահանդեսային» զգեստը պերճախոս կերպով վկայում է կարիքի մասին»,—մտածեց նա ինքն իրեն։

Հետագա խոսակցության ընթացքում Մարտինն ամեն անգամ, երբ առիթ էր ներկայանում, ակնարկում էր իր այցելության նպատակը, բայց նրա տաղանդի երկրպագուները խուլ էին մնում այդ հարցում։ Նրանք շարունակում էին գովերգել նրան, պատմում էին, թե ինչպես հիացել են նրա պատմվածքով իրենք, իրենց կանայք և աղջիկները, բայց ոչ ոք չակնարկեց, թե մտադիր են վճարել նրա պատմվածքի համար։

— Ես պատմեցի՞ ձեզ, թե ինչպես առաջին անգամ կարդացի ձեր պատմվածքը,— հարցրեց միստր Ֆորդը։— Իհարկե՝ ոչ։ Ես գալիս էի Նյու-Յորքից, և երբ գնացքը կանգ առավ Օգդենում, թերթավաճառը վագոն մտավ՝ բերելով «Անդրցամաքայինի» վերջին համարը։

«Աստված իմ,— մտածեց Մարտինը,— դուք կարող եք ճամփորդել պուլմանյան վագոնով, իսկ ես սոված եմ և չեմ կարող պոկել ձեզանից իմ հալալ վաստակած հինգ դոլլարը»։ Կատաղությունը բռնեց նրան։ «Անդրցամաքային ամսաթերթի»՝ իր հանդեպ գործած ոճիրը հրեշավոր էր թվում, նա հիշեց զրկանքների ու քաղցի ամիսները, հիշեց, որ երեկվանից ոչինչ չի կերել, իսկ մինչ այդ շատ քիչ բանով է սնվել։ Զայրույթը խփեց նրա գլուխը, և նա կատաղությունից կարմրեց։ Այս արարածները մինչև անգամ ավազակներ չեն, սրանք պարզապես մանր խաբեբաներ ու գողեր են։ Սրանք կորզել են իրենից պատմվածքը սուտ խոստումով ու խաբեբայությամբ։ Լա՜վ, ինքը ցույց կտա սրանց։

Եվ Մարտինը մտովի երդվեց չհեռանալ խմբագրատնից մինչև լրիվ չստանա իրեն հասանելիք դրամը։ Մանավանդ որ դրամ չունի մինչև անգամ Օքլենդ վերադառնալու համար։ Մարտինը դեռևս զսպում էր իրեն, բայց նրա դեմքին երևաց այնպիսի մի արտահայտություն, որը շփոթեցրեց և մինչև անգամ վախեցրեց խոսակիցներին։

Նրանք սկսեցին գովեստներ շռայլել ավելի մեծ եռանդով։ Միստր Ֆորդը դարձյալ սկսեց պատմել, թե ինչպես առաջին անգամ կարդաց «Զանգերի ղողանջը», և միստր Էնդսը հայտնեց, որ իր եղբոր դուստրը բարձր է գնահատում այդ պատմվածքը, իսկ այդ եղբոր դուստրը ուսուցչուհի է Ալամեդայի դպրոցում։

— Ես եկել եմ ձեզանից դրամ ստանալու,— հայտարարեց հանկարծ Մարտինը,— դուք պետք է վճարեք ինձ հինգ դոլլար՝ ձեր բոլորի այնքան հավանած այդ պատմվածքի տպվելուց անմիջապես հետո։

Միստր Ֆորդի դեմքն այնպիսի արտահայտություն ստացավ, որ իբր պատրաստ է անմիջապես վճարել, նա շոշափեց իր գրպանը և, հանկարծ դառնալով դեպի միստր Էնդսը, հայտարարեց որ դրամը մոռացել է տանը։ Միստր Էնդսը տխուր նայեց նրան և բնազդաբար ձեռքով պահպանեց իր տաբաթի գրպանը։ Դրանից Մարտինը հասկացավ, որ նրա մոտ դրամ կա։

— Ցավում եմ,— ասաց միստր Էնդսը,— բայց ես հենց նոր հաշիվներս մաքրեցի տպարանի հետ, և ամբողջ կանխիկ դրամը տվեցի։ Իհարկե, իմ կողմից շատ անմտածված բան էր այդքան քիչ դրամ վերցնելը, բայց... հասկանո՞ւմ եք, վճարման ժամկետը դեռ չի հասել, իսկ տպարանապետն եկավ և սկսեց խնդրել, որ մենք սիրալիրության համար կանխավճար տանք նրան, իսկ դա բոլորովին անսպասելի էր։

Նրանք երկուսն էլ նայեցին միստր Ուայթին, բայց նա ծիծաղեց ու թոթվեց ուսերը։ Ամեն պարագայում նրա խիղճը հանգիստ էր։ Նա աշխատանքի էր մտել «Անդրցամաքային ամսաթերթը», որպեսզի ուսումնասիրի լրագրային գործը, բայց դրա փոխարեն ստիպված էր եղել ուսումնասիրել ֆինանսական քաղաքականությունը։ «Ամսաթերթը» չորս ամիս է, որ ռոճիկ չի տվել նրան, բայց նա արդեն հասկանում է, որ ավելի կարևոր է տպարանին բավարարելը, քան խմբագրի տեղակալի աշխատավարձը վճարելը։

— Շատ անճոռնի բան ստացվեց, միստր Իդեն,— ասաց միստր Ֆորդը շնորհալի ձայնով,— դուք հանկարծակիի բերեցիք մեզ։ Ահա թե մենք ինչ կանենք, ձեզ չեք կուղարկենք վաղը առավոտյան։ Միստր Էնդս, միստր Իդենի հասցեն գրա՞ծ է ձեզ մոտ։

Այո, միստր Էնդսի մոտ կա նրա հասցեն և վաղը առավոտ առաջին գործը կլինի ուղարկել այդ չեքը։ Մարտինը այնքան էլ չէր հասկանում ֆինանսական և բանկային գործերը, բայց և այնպես վճռեց, որ եթե նրանք չեք են տալու վաղը, կարող են տալ և այսօր։

— Այդպես ուրեմն, միստր Իդեն, որոշված է, վաղը չեք կուղարկվի ձեզ։

— Ինձ դրամ է հարկավոր այսօր, ո՛չ թե վաղը,— հաստատ ասաց Մարտինը։

— Հանգամանքների դժբախտ դասավորություն ստացվեց։ Եթե մի այլ օր հանդիպեիք...— սկսեց միստր Ֆորդը, բայց միստր Էնդսը, որը ինչպես երևում է ավելի դյուրագրգիռ խառնվածքի տեր էր, ընդմիջեց նրան.

— Միստր Ֆորդն արդեն բացատրեց ձեզ իրադրությունը,— ասաց նա կոպիտ ձևով,— նույնն արեցի նաև ես։ Չեքը կուղարկվի ձեզ վաղը։

— Ես էլ բացատրեցի ձեզ,— կտրականապես ասաց Մարտինը,— որ դրամն ինձ հարկավոր է այսօր։

Նա զգաց, որ իր զարկերակն սկսեց ավելի արագ խփել գործերի կառավար չի կոպիտ հայտարարությունից հետո, բացի այդ, վերջինիս մի քանի շարժումներից Մարտինը եզրակացրեց, որ «Ամսաթերթի» կանխիկ դրամը գտնվում է անկասկած նրա գրպանում։

— Շատ վատ ստացվեց...— ուզում էր նորից սկսել միստր Ֆորդը։

Սակայն այդ րոպեին միստր Էնդսը անհամբեր մի շարժումով շուռ եկավ, ինչպես երևում է սենյակից դուրս գնալու մտադրությամբ։ Նույն պահին Մարտինը խոյացավ նրա վրա և բռնեց նրա բկից այնպես, որ նրա ձյունասպիտակ մորուքը ուղղվեց դեպի առաստաղը՝ քառասունհինգ աստիճանի անկյուն կազմելով։ Միստր Ֆորդն ու միստր Ուայթը, սարսափից պապանձված, նայում էին, թե ինչպես Մարտինը Հաշտարխանի գորգի պես թափ էր տալիս իրենց գործերի կառավարչին։

— Դե՞, դո՛ւք, երիտասարդ տաղանդների պատվարժա՛ն շահագործող,— գոռաց Մարտինը,— քսակը բաց արեք, ապա թե ոչ ես կթոթափեմ ձեր գրպանը, թեկուզ միայն մանր դրամներ լինեն այնտեղ։

Հետո նա երեսը շուռ տալով դեպի վախեցած երկու դիտողները՝ ավելացրեց.

— Իսկ դուք հեռու կացեք, հակառակ դեպքում ձեզանից մեկնումեկը կտուժի։

Միստր Էնդսը գրեթե շնչահեղձ էր լինում, այդ պատճառով Մարտինը թեթևակի թուլացրեց նրա կոկորդը սեղմող մատները, որպեսզի նրան հնարավորություն տա համաձայնություն հայտնելու իր առաջարկած պայմանին։ Գործերի կառավարիչը մի քանի անգամ տաբաթի գրպանը խառնելուց հետո վերջապես հանեց չորս դոլլար և տասնհինգ սենթ։

— Շո՛ւռ տվեք գրպանը,— հրամայեց նրան Մարտինը։

Տասը սենթանոց մի դրամ էլ դուրս եկավ։ Ավելի վստահ լինելու համար՝ Մարտինը երկու, անգամ հաշվեց իր ավարը։

— Այժմ հերթը ձերն է,— բղավեց նա միստր Ֆորդին.— յոթանասունհինգ սենթ էլ ունեմ ստանալու։

Միստր Ֆորդը չառարկեց, բայց նրա գրպանում ճարվեց միայն վաթսուն սենթ։

— Էլ չկա՞,— հարցրեց Մարտինը սպառնալից՝ վերցնելով դրամը։— Ի՞նչ կա ձեր ժիլետի գրպաններում։

Իր ազնվությունն ապացուցելու համար՝ միստր Ֆորդը շուռ տվեց իր երկու գրպանները։ Դրանց մեկի միջից գետնին ընկավ քառակուսի մի կարտոն։ Միստր Ֆորդը վերցրեց այդ և ուզում էր ետ դնել իր գրպանը, բայց Մարտինը բացականչեց.

— Ի՞նչ է դա, լաստանավի տո՞մս. տվեք տեսնեմ։ Դա տասը սենթ արժե։ Ուրեմն հիմա, այդ տոմսն էլ հաշվելով ստացվեց չորս դոլլար իննսունհինգ սենթ։ Դե՛, էլի հինգ սենթ։

Նա այնպես վայրագ նայեց միստր Ուայթին, որ այդ ճղճիմ արարածը իսկույն տվեց նրան մի նիկելե դրամ։

— Շնորհակալ եմ,— արտասանեց Մարտինը դիմելով նրանց բոլորին,— մնաք բարով։

— Ավազա՛կ,— շշնջաց նրա հետևից միստր Էնդսը։

— Խաբեբա՛,— պատասխանեց Մարտինը՝ իր հետևից փակելով դուռը։

Մարտինը ոգևորված էր իր հաղթանակով, այնքան ոդևորված, որ հիշելով տասնհինգ դոլլարը, որ պարտական էր նրան «Մոզ» ամսաթերթը «Փերին ու մարգարիտը» պատմվածքի համար, վճռեց անհապաղ գանձել նաև այդ պարտքը։ Բայց «Մոզի» խմբագրատանը նստած էին մաքուր հագնված ինչ-որ երիտասարդներ, պարզապես ավազակներ, որոնք սովոր են կողոպտել և՛ ամեն ինչ, և՛ բոլորին, առանց բացառելու նաև իրար։ Մարտինը կոտրատեց կահույքի մի մասը, բայց խմբագիրը, որն ուսանողության տարիներին աթլետիզմի մրցանակ էր ստացել, գործերի կառավարչի, հայտարարություններ հավաքող գործակալի և դռնապանի օգնությամբ, դռնից դուրս հանեց Մարտինին և մինչև անգամ օգնեց նրան չափազանց արագ իջնելու սանդուղքներից։

— Դարձյալ եկեք, միստր Իդեն, միշտ ուրախ կլինենք ձեզ տեսնելու,— ծիծաղելով բղավում էին նրա հետևից։

Մարտինը գետնից վեր կենալով, նույնպես ժպտաց։

— Թու,— մրթմրթաց նայելով նրանց,— «Անդրցամաքայինի» խուժանը վախլիկ այծեր դուրս եկան, իսկ դուք մրցանակի արժանի ըմբշտամտրտիկներ։

Դրան իբրև պատասխան՝ մյուսները նորից հռհռացին։

— Ես պետք է ասեմ ձեզ, Մարտին Իդեն,— ասաց «Մոզի» խմբագիրը,— որ դուք, որպես բանաստեղծ, վատ չեք պաշտպանվում։ Թույլ տվեք հարցնել, որտե՞ղ եք սովորել այդ բրա ռուլեն։

— Այնտեղ, որտեղ դուք սովորել եք այս կրկնակի նելսոնը,— պատասխանեց Մարտինը,— ամեն պարագայում ձեր աչքի տակ կապույտ հետք կմնա։

— Հուսով եմ, որ ձեր էլ վիզը քոր կգա,— սիրալիր առարկեց խմբագիրը։— Ի՞նչ եք ասում, չգնա՞նք խմելու մենք բոլորս ի պատիվ դրա, իհարկե ոչ վզի, այլ ի պատիվ մեր ծանոթության։

— Ես հաղթված եմ, հետևաբար պետք է համաձայնեմ,— պատասխանեց Մարտինը։

Բոլորը միասին, կողոպտողներն ու կողոպտվածը խմեցին՝ բարեկամաբար համաձայնելով, որ ճակատամարտը շահել են ուժեղները, այդ պատճառով էլ «Փերին և մարգարիտը» պատմվածքի համար հասանելիք տասնհինգ դոլլարը իրավացիորեն պատկանում է «Մոզին»։

Գլուխ XXXIV

Արթուրը սպասեց դռնակի մոտ, իսկ Ռութը սանդուղքով արագ բարձրացավ Մարիա Սիլվայի բնակարանը։ Նա լսեց գրամեքենայի հապճեպ թխթխկոց, և երբ Մարտինը ներս հրավիրեց նրան, Ռութը տեսավ, որ նա տպում է ինչ-որ ձեռագրի վերջին էջը։ Ռութը հատկապես եկել էր իմանալու, թե Մարտինը ճաշի կգա՞ Գոհունակության տոնին, բայց Մարտինը, իր մտքերով տարված, չթողեց, որ նա բերանը բաց անի։

– Թույլ տվեք կարդալ ձեզ համար այս,— բացականչեց նա մեքենայից հանելով էջը և մի կողմ դնելով պատճենները։— Սա իմ վերջին պատմվածքն է։ Սա այնքան տարբեր է մյուս բոլորից, որ մինչև անգամ մի քիչ սարսափում եմ, բայց համոզված եմ, որ լավն է։ Ահա, ինքներդ դատեցեք, սա հավայական պատմվածք է։ Ես վերնագրել եմ այն «Վիկի-Վիկի»։

Մարտինի դեմքը բոցավառված էր ստեղծագործական ջերմությամբ, թեև Ռութը նրա ցուրտ խցիկում դողում էր, և Մարտինի ձեռքերն էլ սառն էին, ինչպես աղջիկը նկատեց նրան ողջունելիս։

Ռութն ուշադրությամբ լսում էր, թեպետ նրա դեմքին Մարտինը շարունակ կարդում էր միայն չհավանելու նշաններ։ Վերջացնելով ընթերցումը՝ Մարտինը հարցրեց.

— Ասացեք անկեղծ, հավանո՞ւմ եք, թե ոչ։

— Չգիտեմ,— պատասխանեց Ռութը,— ձեր կարծիքով կարելի՞ է որևէ տեղ դասավորել այդ պատմվածքը։

— Կարծում եմ, որ ոչ,— համաձայնեց նա,— դա մամուլի ուժերից վեր է, բայց իրական կյանքից է, մաքուր ճշմարտություն։

— Բայց ինչո՞ւ դուք համառորեն գրում եք այնպիսի բաներ, որոնք անհնար է վաճառել,— անխնա պնդում էր Ռութը։— Չէ՞ որ դուք գրում եք որպեսզի դրամ վաստակեք ապրելու համար։

— Այո՛, իհարկե, բայց իմ հերոսն ինձանից ավելի ուժեղ դուրս եկավ, նա պահանջում էր, որ պատմվածքը գրվի հենց այսպես, և ոչ թե այլ կերպ։

— Բայց ձեր այդ Վիկի-Վիկին. ինչո՞ւ նրան խոսեցնում եք այդպես կոպիտ։ Անկասկած, ձեր ընթերցողները կշշմեն նրա արտահայտություններից և, անկասկած, հրատարակիչներն իրավացի կլինեն մերժելու ձեր պատմվածքը։

— Որովհետև իսկական Վիկի-Վիկին հենց այդպես էլ կխոսեր։

— Դա վատ ճաշակ է։

— Դա կյանքն է,— բացականչեց նա,— դա իրական է, դա ճշմարիտ է։ Եվ ես պետք է գրեմ կյանքի մասին այնպես, ինչպես տեսնում եմ։

Ռութը ոչինչ չպատասխանեց. և մի պահ անհարմար լռություն տիրեց։ Մարտինը չափազանց սիրում էր նրան և այդ պատճառով չէր հասկանում Ռութին, իսկ աղջիկը նրան չէր հասկանում այն պատճառով, որ Մարտինը չէր պարփակվում նրա պատկերացումների նեղ շրջանակում։

— Գիտե՞ք, որ ես «Անդրցամաքային ամսաթերթից» ստացա ինձ հասանելիք գումարը,— ասաց Մարտինը՝ ցանկանալով խոսակցության նյութը փոխել. և հիշելով, թե ինչպես հաշիվ մաքրեց խմբագրական եռյակի հետ, ակամա քրքջաց։

— Հրաշալի՜ է։ Նշանակում է՝ կգաք, այնպես չէ՞,— ուրախ բացականչեց Ռութը։— Ես ուզում էի այդ իմանալ։

— Կգա՞մ,— հարցրեց Մարտինը զարմացած,— ո՞ւր։

— Մեզ մոտ վաղը՝ ճաշի։ Չէ՞ որ դուք ասացիք, թե դուրս կգրեք կոստյումը, հենց որ դրամը ստանաք։

— Ես բոլորովին մոռացել էի այդ,— շվարած ասաց Մարտինը։— Բանն այն է, որ այս առավոտ ոստիկանը վերցրեց Մարիայի երկու կովն ու հորթուկը՝ ապօրինի արածացնելու համար, իսկ նրա մոտ տուգանքը վճարելու դրամ չկար. ես վճարեցի նրա փոխարեն։ Այնպես որ «Զանգերի ղողանջի» ամբողջ հոնորարը հատկացվեց Մարիայի կովերի փրկագնին։

— Ուրեմն դուք չե՞ք գա։

Մարտինը նայեց իր հագուստին։

— Չեմ կարող։

Ռութի կապույտ աչքերը արտասվակալեցին. նա կշտամբանքով նայեց Մարտինին, բայց ոչինչ չասաց.

— Հաջորդ տարին մենք ձեզ հետ միասին կտոնենք Գոհունակության օրը Դելմոնիկոյի մոտ, կամ Լոնդոնում, կամ Փարիզում և կամ ո՛ւր ուզեք. ես համոզված եմ։

— Վերջերս թերթերում կարդացի,— պատասխանեց Ռութը,— որ փոստի վարչության մեջ թափուր պաշտոններ կան։ Դուք նրանց մոտ առաջինն եք նշանակվել հերթում, այնպես չէ՞։

Մարտինը ստիպված եղավ խոստովանել, որ ծանուցագիր ստացավ, բայց չգնաց։

— Ես այնքա՛ն վստահ եմ ինձ վրա և իմ հաջողության վրա. . . — արդարանում էր նա։— Մի տարուց հետո ես կվաստակեմ տասնապատիկ ավելին, քան փոստի որևէ պաշտոնյա, կտեսնե՛ք։

— Ա՛հ,— կարողացավ միայն ասել Ռութը։ Նա ոտքի կանգնեց և սկսեց ձեռնոցները քաշել ձեռքերին։— Ես պետք է գնամ. Արթուրը սպասում է ինձ։

Մարտինը պինդ գրկեց նրան և համբուրեց, բայց Ռութն անտարբեր ընդունեց նրա փաղաքշանքը։ Ռութի մարմինը չդողդողաց սովորականի պես. նա ձեռքերով չփաթաթվեց իր վզին և շրթունքը չսեղմեց իր շրթունքին։

«Չարացավ,— մտածեց Մարտինը, երբ նրան ճանապարհ գցելուց հետո վերադարձավ իր սենյակը. —բայց ինչո՞ւ։ Իհարկե, ցավալի է, որ ոստիկանը հենց այսօր բռնեց կովերին, բայց դա միայն հանգամանքների դժբախտ դասավորություն է, որի համար ոչ ոք մեղավոր չէ»։ Մարտինի մտքովն էլ չանցավ, որ այդ դեպքում նա կարող էր վարվել այլ կերպ։ «Իհարկե,— վճռեց նա վերջապես,— նրա աչքում ես մի քիչ մեղավոր եմ, որ հրաժարվեցի փոստում ծառայելուց։ Եվ հետո՝ «Վիկի-Վիկին» դուր չեկավ նրան։

Հանկարծ սանդուղքի վրա ոտնաձայն լսվեց։ Մարտինը շուռ եկավ ու տեսավ ներս մտնող փոստատարին։ Սովորական հուզմունքով Մարտինը նրանից ընդունեց մեծ ու երկարավուն ծրարների մի ամբողջ կույտ։ նրանց մեջ կար մի փոքր ծրար «Նյու-Յորքի տեսությունից»։ Նախքան բանալը Մարտինը մի քիչ դանդաղեց. դա դժվար թե պատմվածքի ընդունման հաղորդագրություն լինի։ Վերջերս նա ոչ մի գրվածք չի ուղարկել հանդեսին։ «Թերևս նրանք ուզում են հոդված պատվիրել ինձ» — նա գրեթե ուշագնաց եղավ այդ մտքից, բայց իսկույն վանեց իրենից այդ հախուռն, անիրականալի հույսը։

Այդ ծրարում կար խմբագրից մի կարճառոտ պաշտոնական նամակ, որի մեջ հաղորդվում էր առկա անանուն նամակի ստացման մասին, ընդ որում խմբագիրը խնդրում էր Մարտինին չանհանգստանալ, որովհետև խմբագրությունը ոչ մի նշանակություն չի տալիս անանուն նամակներին։

Այդ գրության կցված անանուն նամակը գրված էր անգրագետ, ձեռքով նկարած տպագիր տառերով, դա մի անհեթեթ մատնություն էր այն մասին, որ «այսպես կոչված Մարտին Իդենը», որը ամսագրերին ուղարկում է իր պատմվածքներն ու բանաստեղծությունները, իսկի էլ գրող չէ, այլ պարզապես գողանում է հին հանդեսներից պատմվածքներ, որոնք արտատպում է գրամեքենայի վրա և ուղարկում իր անունից։ Ծրարի վրա կար Սան-Լեանդրոյի փոստի կնիքը։ Մարտինը անմիջապես գուշակեց անանուն նամակի հեղինակին։ Դա Հիգգինբոթամի քերականությունն է, Հիգգինբոթամի մտքերը, որոնք հայտնաբերվում էին ամեն մի տողում։ Մարտինը շատ լավ հասկանում էր, որ այդ նամակը սարքված էր իր փեսայի ձեռքով։

Սակայն ինչո՞ւ է նա այդ արել, հարցնում էր նա ինքն իրեն, առանց պատասխան գտնելու։ Ի՞նչ վատ բան է արել ինքը Բեռնարդ Հիգգինբոթամին. . . Դա այնքա՛ն անհեթեթ, այնքա՛ն անմիտ բան էր, ոչ մի բացատրություն չկար դրա համար։ Մի շաբաթվա ընթացքում տասնյակ այդպիսի նամակներ ստացվեցին և արևելյան նահանգների զանազան հանդեսներից։ Մարտինին շատ դուր եկավ խմբագիրների այդ վարմունքը։ Չնայած, որ նա բոլորովին անծանոթ էր նրանց, շատերը մինչև անգամ համակրություն էին հայտնել նրան։ Ակներև էր, որ նրանք զզվանքով էին

վերաբերվում մատնություններին։ Նրան վնասելու հիմար փորձը բացահայտորեն անհաջողության մատնվեց։ Ընդհակառակը, դա կարող էր մինչև անգամ օգտակար լինել, որովհետև խմբագիրների ուշադրությունն է հրավիրել դեպի իր անձնավորությունը։ Նրանցից մի քանիսը այսուհետև կարդալով նրա որևէ պատմվածքը կհիշեն, որ դրա հեղինակը այն Մարտին Իդենն է, որ հիշված է անանուն նամակում։ Եվ թերևս դա նպաստավոր ազդեցություն կգործի նրա գրվածքների ճակատագրի վրա։

Մոտավորապես այդ ժամանակ էլ պատահեց մի դեպք, որից հետո Մարտինը զգալիորեն ընկավ Մարիա Սիլվայի աչքում։ Մի օր Մարտինը տեսավ նրան խոհանոցում արտասվալից աչքերով և ցավից տնքալիս. նա չէր կարողանում տեղից շարժել ծանր արդուկները։ Մարտինն իսկույն վճռեց, որ Մարիան հարբուխ ունի, տվեց նրան մի ումպ վիսկի, որը մնացել էր Բրիսենդենի բերած շշերից մեկի հատակին, և պատվիրեց նրան պառկել, բայց Մարիան ոչ մի կերպ չէր համաձայնում։ Մարիան համառորեն բղավում էր, որ անհրաժեշտ է վերջացնել սպիտակեղենն արդուկելը և հանձնել այս երեկո, հակառակ դեպքում վաղը իր յոթ երեխաներն էլ ոչինչ չեն ունենա ուտելու։

Մարիանճ չափազանց զարմացավ (նա չէր դադարում պատմել այդ մասին մինչև իր մահը), երբ տեսավ, որ Մարտինը վերցրեց արդուկը և արդուկելու տախտակի վրա գցեց բատիստից կարված մի նուրբ կոֆտա։ Դա Կեթ Ֆլենեգենի՝ թաղում ամենամեծ պճնամոլուհու լավագույն տոնական կոֆտան էր։ Միսս Ֆլենեգենը պահանջել էր, որ կոֆտան անպայման պատրաստ լինի երեկոյան։ Բոլորը գիտեին, որ նա մտերմական կապ է պահպանում երկաթագործ Ջոն Քոլլինզի հետ և, Մարիայի ստացած մասնավոր տեղեկություններով, վաղը երկուսն էլ գնում են Ոսկի Դարպասի պարկը։ Մարիան իզուր էր աշխատում ազատել կոֆտան։ Մարտինը բռնի ուժով նստացրեց նրան աթոռին, և Մարիան, աչքերը չռած, սարսափից իրեն կորցրած, տեսավ, որ Մարտինը սկսեց մոլեգին աշխատել արդուկով։ Տասը րոպե անց Մարտինը Մարիային տվեց կոֆտան այնպես լավ արդուկած, որ Մարիան ինքը երբեք այդքան լավ չէր արդուկել։ Մարտինը ստիպեց նրան խոստովանել դա։

— Ես կարող էի ավելի արագ արդուկել, եթե արդուկներն ավելի տաք լինեին,— բացատրեց նա։

Բայց Մարիայի կարծիքով, Մարտինն առանց այն էլ տաքացրել էր արդուկները մինչև վերջին հնարավորությունը։

— Դուք լավ չեք խոնավացնում,— ասաց Մարտինը Մարիային՝ ծայրաստիճան ապշեցնելով նրան,— հիմա ես ցույց կտամ ձեզ, թե ինչպես պիտի անել այդ։ Եթե ուզում ես արագ արդուկել, խոնավացրած սպիտակեղենը պիտի պահել որոշ ճնշման տակ։

Մարտինը մառանից բերեց մի արկղ, մի կափարիչ հարմարեցրեց դրան և վրան դրեց երեխաների հավաքած երկաթի հին կտորները։ Սպիտակեղենը խոնավացվում էր, դրվում արկղը և ծածկվում կափարիչով՝ երկաթի ճնշման տակ. նա բոլորովին էլ դժվար գործ չէր։

— Իսկ հիմա նայեցեք,— բացականչեց Մարտինը, որը մերկացավ մինչև գոտկատեղը և վերցրեց գրեթե շիկացած արդուկը։

Հետագայում Մարիան բոլորին պատմեց, թե ինչպես Մարտինը, արդուկելը վերջացնելուց հետո, սովորեցրեց նրան բրդե գործվածքների լվանալու եղանակը։

— Նա ասում է. «Մարիա, մեծ հիմար, ես պետք է սովորեցնել ձեզ»։ Եվ նա սովորեցնել արեց։ Տասը րոպե նա մի մեքենա շինել։ Տակառ, երկու գավազան և անիվ կունդ։ Ահա՛։

Այդ գիտությունը Մարտինը սովորել էր Ջոյի մոտ «Տաք աղբյուրների» լվացքատանը։ Հին անիվի կունդը, հարմարեցրած փայտին մխոցի դեր էր կատարում։ Մյուս ծայրին ամրացրած էր մի պարան, որը անց էր կացվել խոհանոցի ձեղունակալից, դա հնարավորություն էր տալիս մի ձեռքով շարժման մեջ դնել մխոցը. տակառի մեջ դրված բրդե իրերը այդ սարքավորման օգնությամբ շատ լավ էին թափ տրվում։ Մարիան մինչև անգամ տղաներից մեկին ընտելացրեց ձգել պարանը և շատ էր զարմանում Մարտին Իդենի հնարագիտության վրա։

Բայց և այնպես Մարտինի վարքը շատ ընկավ Մարիայի աչքում։ Նրան շրջապատող ռոմանտիկ լուսապսակը ցրիվ եկավ, որպես ծուխ, երբ պարզվեց, որ նա պարզապես նախկին լվացարար է։ Նրա բոլոր գրքերը, պատկառելի այցելուները, վիսկիի դատարկ շշերը. . . Մարիայի աչքին այդ բոլորը կորցրեց իր թովչանքը։ Ուրեմն այդ խորհրդավոր Իդենը ամենահասարակ բանվոր է եղել, նույնպիսի բանվոր, ինչպես ինքը, և երկուսն էլ միևնույն դասակարգին են պատկանում։ Նրանից Մարտինը ավելի մոտ, ավելի հասկանալի դարձավ նրան, բայց խորհրդավորության թովչանքն անհետացավ։

Մարտինն իր հարազատներից ավելի ու ավելի էր հեռանում։ Միստր Հիգգինբոթամի անհաջող ելույթից հետո իրեն հայտնաբերեց նաև ապագա փեսան՝ Հերման Շմիդտը։ Մի անգամ Մարտինին հաջողվեց վաճառել մի քանի փոքրիկ ոտանավորներ ու պատմվածքներ և մասամբ վերականգնել իր բարեկեցությունը։ Նա հաշիվները մաքրեց իր պարտատերերի հետ, դուրս գրեց կոստյումն ու հեծանիվը։ Զննելով հեծանիվն ու համոզվելով, որ նորոգման կարիք ունի, Մարտինը վճռեց վերանորոգել և, ապագա ազգականի նկատմամբ իր ընկերասիրությունը ցույց տալու համար, հեծանիվն ուղարկեց Հերման Շմիգտի արհեստանոցը։

Նույն օրը երեկոյան Մարտինը զարմացավ ու գոհանակություն զգաց՝ ետ ստանալով հեծանիվը։ Ակներև էր, որ Շմիդտը վճռել էր դրսևորել նույնպիսի ընկերական համակրանք և հերթից դուրս վերանորոգել հեծանիվը, բացի այդ տուն էր ուղարկել, թեև ոչ մի արհեստանոց սովորություն չուներ այդ բանն անելու։ Սակայն հեծանիվը զննելով, Մարտինը համոզվեց, որ ոչ մի վերանորոգում չի կատարվել։ Նա հեռախոսեց արհեստանոց և պատասխան ստացավ, որ Հերման Շմիդտը «չի ցանկանում ոչ մի գործ ունենալ» նրա հետ։

— Պարոն Հերման Շմիդտ,— հանգիստ ասաց Մարտինը,— ես կգամ ձեզ մոտ և մի լավ կքաշեմ ձեր այդ հոլանդական քիթը։

— Եթե դուք գաք ինձ մոտ արհեստանոց,— լսվեց պատասխանը,— ես ոստիկաններ կկանչեմ. ես ցույց կտամ ձեզ։ Մի՛ անհանգստանաք, ձեզ չի հաջողվի կռվի բռնվել ինձ հետ։ Դուք դատարկապորտ եք, ահա թե ինչ, իսկ ես քնած չեմ։ Եթե ես ամուսնանում եմ ձեր քրոջ հետ, դա դեռ չի նշանակում, որ դուք կարող եք պլոկել ինձ։ Ինչո՞ւ չեք ուզում գործ անել և ազնվորեն վաստակել ձեր առօրյա ապրուստը։ Հապա՛, պատասխանեցեք։

Մարտինը, որպես ճշմարիտ փիլիսոփա, զսպեց իր զայրույթը, պատասխանեց միայն սուլոցով և լսափողը կախեց։

Սկզբում նրա համար ծիծաղելի էր այդ, բայց հետզհետե մենակության գիտակցությունը սկսեց ճնշել նրան։ Ոչ ոք չէր հասկանում իրեն, ինքը հարկավոր չէր ոչ ոքի՝ բացի Բրիսենդենից, որը անհետացել է՝ աստված գիտի ո՛ւր։

Մթնելու վրա էր, երբ Մարտինը գուրս եկավ բանջարավաճառի խանութից՝ ձեռքին ունենալով այդտեղ գնած ապրանքը։ Տրամվայը կանգնեց փողոցի անկյունում, և վագոնից ցած իջավ նրան ծանոթ բարձրահասակ մի կերպարանք։ Մարտինի սիրտը թռավ ուրախությունից։ Դա նույն ինքը Բրիսենդենն էր, և Մարտինը էլեկտրական լապտերի լույսով նկատեց նրա ուռած գրպանները, մի գրպանում գրքեր կային, իսկ մյուսում՝ շշեր։

Գլուխ XXXV

Բրիսենդենը ոչ մի բացատրություն չտվեց Մարտինին իր երկարատև բացակայության մասին, Մարտինն իր կողմից հարցուփորձ չարեց այդ ուղղությամբ։ Նա գոհ էր տեսնելով, գրոգի բաժակներից բարձրացող գոլորշու միջով, իր բարեկամի դժգույն և նիհար դեմքը։

— Ես էլ ձեռքերս ծալած չէի նստել,— հայտարարեց Բրիսենդենը, երբ Մարտինը պատմեց նրան իր վերջին աշխատությունների մասին։

Նա իր վերարկուի ներսի գրպանից հանեց մի ձեռագիր և տվեց Մարտինին, որը կարդալով վերնագիրը, հետաքրքրությամբ նայեց նրան.

— Այո՛, այո՛,— ծիծաղեց Բրիսենդենը,— վատ վերնագիր չէ, ճի՞շտ է։ «Աստղաբաշխական օրագրություն». . . սրանից լավը չէիր գտնի։ Իսկ դա ձեր բառն է, հիշո՞ւմ եք, որ խոսում էիք մարդու մասին, ինչպես այդ «օրագրության վերջինի» մասին, վերակենդանացած մատերիայի մասին, որը ծնվել է ջերմությունից և պայքարում է ջերմաչափի սանդղակի վրա իր փոքրիկ տեղի համար։ Դա իմ մտքում խրվեց մնաց, և ինձ կարիք եղավ գրել մի ամբողջ պոեմ, որպեսզի վերջապես ազատվեմ դրանից։ Ասացեք, ի՞նչ է ձեր կարծիքը դրա մասին։

Սկսելով կարդալ Մարտինը նախ կարմրեց, ապա գունատվեց հուզմունքից։ Դա գեղարվեստական ամենակատարյալ մի երկասիրություն էր։ Այստեղ ձևը հաղթանակում էր բովանդակությանը, եթե հնարավոր էր հաղթանակ համարել մտքի ու բանավոր արտահայտության այդ իդեալական համաձուլումը, դա այնքան կատարյալ էր, որ Մարտինի աչքերը հիացումից արտասվակալեցին, իսկ նրա սիրտը սկսեց ավելի ուժգին բաբախել։ Դա երկար, վեց կամ յոթ հարյուր տողանի պոեմ էր՝ տարօրինակ, ֆանտաստիկ, ահարկու պոեմ, թվում էր անհնարին, անիրական, բայց և այնպես դա գոյություն ուներ և գրված էր սպիտակ թղթի վրա սև թանաքով։ Այդ պոեմում պատկերվում էր մարդն իր բոլոր որոնումներով, անսահման տարածություն հաղթահարելու, ամենահեռավոր արևների-ոլորտներին մոտենալու անխոնջ ձգտումով։ Դա խելացնոր գինարբուք էր մահամերձի, որի սիրտը տրոփում էր վերջին, տկարացող բաբախումներով։ Պոեմի հաղթական ռիթմում լսվում էր մոլորակների թնդյունը, իրար բախվող գիսաստղերի որոտը, հրեղեն ամպերի լույսով փայլող մռայլ

տարածությունների մեջ երկնային ուժերի կռվի աղմուկը, իսկ այդ բոլորի հետ լսվում էր մարդկային ձայնը՝ մեղմ ու խղճալի, որպես ողբ՝ կործանվող աշխարհների ահեղ դղրդոցի մեջ։

— Մինչև այժմ ոչ մի նման բան չի եղել գրականության մեջ,— մրմնջաց Մարտինը, երբ վերջապես կարողացավ խոսել,— սքանչելի է, ապշեցուցիչ. ես հարբել եմ դրանով։ Այդ վեհ հավերժական հարցը իմ մտքից դուրս չի գալիս։ Իմ ականջին միշտ հնչելու է՝ անհասանելիին հասնել փորձող այդ մարդու խղճալի ձայնը, որը իսկևիսկ նման է փղերի ուժեղ դռնչյունի ու առյուծների մռնչյունի միջև մոծակի ճղճիմ տզզոցին։ Բայց այդ տզզոցում լսվում է անհագ տենչը։ Հավանական է, որ հիմար բաներ եմ ասում, բայց այդ գրվածքն ամբողջովին նվաճեց ինձ։ Դուք... չգիտեմ ի՛նչ ասեմ... պարզապես հանճարեղ եք։ Բայց ինչպե՞ս կարողացաք ստեղծագործել։

Մարտինն ընդհատեց իր ներբողը լոկ նրա համար, որ պոռթկա նոր թափով։

— Ես այլևս երբեք չեմ գրի. ես պարզապես ողորմելի, կավից շինած մի գրչակ եմ։ Դուք ցույց տվեցիք ինձ, թե ինչ բան է իսկական վարպետությունը. դուք հանճար եք. ո՛չ, դուք հանճարից էլ բարձր եք. դա գերազանցում է հանճարը։ Դա խելացնորության հասնող ճշմարտություն է։ Դա՝ ինքը ճշմարտությունն է, դա մարդն է նրա բոլոր հատկանշական գծերով։ Գիտակցո՞ւմ եք, թե ոչ, որ դուք դավանաբան եք։ Մինչև անգամ գիտությունը չի կարող հերքել ձեզ։ Դա մարգարեական ճշմարտություն է՝ տիեզերքի երկաթից կոփված և գեղեցկության ու վեհության հնոցներում կուռ ձուլված. այլևս ոչինչ չեմ ասի։ Ես ընկճված եմ, ոչնչացա՛ծ։ Ո՛չ, ես կասեմ էլի մի բան. թույլ տվեք ինձ վաճառելու այդ պոեմը։

Բրիսենդենը հռհռաց։

— Մի՞թե ամբողջ քրիստոնեական աշխարհում կա թեկուզ մի հանդես, որը համարձակվի տպել այդպիսի մի բան. դուք ինքներդ շատ լավ գիտեք այդ։

— Ո՛չ, չգիտեմ։ Ես համոզված եմ, որ ամբողջ աշխարհում չկա մի հանդես, որն ուրախությամբ չընդունի այդ։ Այդպիսի գործ ստեղծվում է հարյուր տարին մեկ անգամ, դա այսօրվա պոեմ չէ, դա նոր դարաշրջանի պոեմ է։

— Ես պատրաստ եմ բռնել ձեզ ձեր իսկ խոսքով։

— Ցինիկ մի՛ ձևանաք,— առարկեց Մարտինը։— Խմբագիրներն այնքան էլ ապուշ չեն, ես գիտեմ այդ։ Գրազ կգա՞ք, որ եթե ոչ առաջին անգամ, ապա երկրորդ անգամ կընդունեն «Աստղաբաշխական օրագրությունը»։

— Կա մի հանգամանք, որ խանգարում է ինձ օգտվել ձեր առաջարկից,— ասաց Բրիսենդենը և, մի պահ լռելուց հետո, ավելացրեց,— դա մեծ երկասիրություն է, ամենամեծը այն բոլորից, որ ես երբևէ գրել եմ։ Ես շատ լավ գիտեմ, որ դա իմ կարապի երգն է։ Չափազանց հպարտանում եմ այդ պոեմով, պաշտում եմ այդ, դա ինձ համար վիսկիից ավելի հաճելի է։ Դա այն կատարյալ ստեղծագործությունն է, որի մասին ես երազել եմ վաղ պատանեկության շրջանում, երբ մարդ դեռևս ձգտում է իդեալների և հավատում է պատրանքների։ Եվ ահա ես հասել եմ իդեալին, հասել եմ շիրիմի եզերքին կանգնած. . . Մի՞թե ես տալու եմ այն, որպեսզի խոզերն անարգեն։ Ես գրազ չեմ գա ձեզ հետ. դա իմն է. ես ստեղծագործեցի այդ և դա կբաժանեմ միայն ձեզ հետ։

— Բայց մտածեցեք մնացած աշխարհի մասին,— բացականչեց Մարտինը.— չէ՞ որ գեղեցիկի նպատակն է ուրախացնել։

— Լավ, թող դա ուրախացնի ինձ։

— Մի՛ եղեք եսասեր։

— Ես ամենևին եսասեր չեմ։

Բրիսենդենը ծիծաղեց սառը և չարախինդ, կարծես նախօրոք ճաշակելով այն, ինչ պատրաստվում էին ասել նրա բարակ շրթունքները.

— Ես նույնքան այլասեր եմ, որքան սոված խոզը։

Մարտինն ապարդյուն կերպով փորձում էր նրան ետ կանգնեցնել ընդունած որոշումից։ Մարտինը հավաստում էր Բրիսենդենին, որ մամուլի նկատմամբ նրա ատելությունն անիմաստ ու ֆանատիկոսություն է, և որ նրա վարմունքը հազարապատիկ ավելի է ամոթալի, քան Եփեսոսի Դիանայի տաճարն այրող պատանի Հերոստրատոսինը։ Բրիսենդենը լսում էր մեղադրանքների այդ տարափը, գլխով հավանության նշաններ անելով և կում-կում խմելով իր գրոգը, հաստատում էր, որ խոսակիցն իրավացի է ամեն բանում՝ բացի հանդեսների մասին ասածից։ Նրա ատելությունը խմբագիրների նկատմամբ անսահման էր, և նա Մարտինից ավելի մոլեգին էր անարգում նրանց.

— Ես ցանկանում եմ, որ արտատպեք սա ինձ համար,— ասաց Բրիսենդենը,— դուք հազար անգամ ավելի լավ կանեք այդ, քան որևէ մեքենագրուհի։ Իսկ հիմա ես ձեզ կտամ մի օգտակար խորհուրդ։— Բրիսենդենը գրպանից հանեց մի մեծածավալ գրվածք։— Ահա ձեր «Արևի ամոթանքը»։ Ես ոչ թե մի կամ երկու, այլ երեք անգամ եմ կարդացել այդ։ Դա ամենամեծ գովեստն է, որ ես կարող եմ շռայլել ձեզ։ «Աստղաբաշխական օրագրության» մասին ձեր ասածներից հետո ես, իհարկե, պետք է լռեմ։ Բայց ահա, թե ինչ կասեմ ձեզ, եթե «Արևի ամոթանքը» տպագրվի, անհավատալիորեն մեծ աղմուկ կհարուցի։ Նրա շուրջը անհավատալի բանավեճ կսկսվի, և դա ձեզ համար ամեն տեսակի ռեկլամից ավելի լավ կլինի։

Մարտինը քրքջաց։

— Ենթադրում եմ, որ ձեր երկրորդ խորհուրդը կլինի ուղարկել դա որևէ ամսաթերթի։

— Ոչ մի դեպքում, եթե ուզում եք, որ դա տպագրվի։ Առաջարկեցեք խոշոր հրատարակչություններից մեկին. թերևս այնտեղ մի որևէ գիժ կամ հիմնավորապես հարբած քննադատ կարդա և բարենպաստ գնահատական տա։ Այո՛, երևում է, որ դուք շատ գրքեր եք կարդացել։ Այդ բոլորը մարսվել է Մարտին Իդենի ուղեղում և արտահոսել է «Արևի ամոթանքում». . . Մարտին Իդենը մի օր շատ նշանավոր կդառնա, և նրա փառքի զգալի մասը կստեղծվի այդ գրվածքով։ Փնտրեցեք մի հրատարակչի, և ինչքան շուտ գտնեք, այնքան լավ։

Այդ երեկո Բրիսենդենը երկար նստեց Մարտինի մոտ։ Մարտինն ընկերակցեց նրան մինչև տրամվայը, և երբ Բրիսենդենը վագոն էր նստում, անսպասելիորն իր բարեկամի ձեռքը դրեց մի ճմռթած թուղթ։

— Վերցրե՛ք,– ասաց նա,— այսօր շահել եմ ձիարշավում։

Զանգը հնչեց, և տրամվայը շարժվեց՝ թողնելով Մարտինին կատարյալ տարակուսանքի մեջ, ճմռթված թուղթը ձեռքին։ Վերադառնալով իր սենյակը՝ նա պարզեց թուղթը և տեսավ, որ դա հարյուր դոլլարանոց թղթադրամ է։

Մարտինն օգտագործեց այն առանց քաշվելու։ Նա լավ գիտեր, որ կարող է պարտքը վճարել շատ շուտով։ Հաջորդ առավոտ նա հատուցեց իր բոլոր պարտքերը։ Մարիային նախօրոք վճարեց երեք ամսվա համար և լոմբարդից դուրս գրեց իր բոլոր իրերը։ Նա հարսանեկան նվեր գնեց իր քրոջ՝ Մերիենի համար, ծննդյան տոնի առթիվ նվերներ գնեց Ռութի ու Գերտրուդայի համար։ Բացի այդ բոլորից, Մարիայի բոլոր երեխաներին տարավ Օքլենդ և, կատարելով իր խոստումը (ճիշտ է՝ մի տարի անց), կոշիկներ գնեց ունվիրեց Մարիային և նրա բոլոր երեխաներին։ Նա գնեց նրանց համար նաև խաղալիքներ ու անուշեղեն, այնպես որ ծրարները դժվարությամբ էին տեղավորվել մանկական պստիկ ձեռքերում։

Այդ անսովոր թափորի գլուխն անցած մտնելով հրուշակարանը՝ Մարտինը պատահմամբ հանդիպեց Ռութին և միսիս Մորզին։ Վերջինս չափազանց վիրավորված զգաց իրեն. մինչև անգամ Ռութը շփոթվեց։ Նա մեծ նշանակություն էր տալիս մարդկանց արտաքինին, և նրան այնքան էլ հաճելի չէր տեսնել իր սիրածին՝ ցնցոտիներ հագած փորթուգալացի երեխաների մի ամբողջ բազմության ընկերակցությամբ։ Մարտինի մոտ հպարտության և ինքնահարգանքի այդ պակասը վշտացրեց նրան։ Այդ միջոցով Ռութը մի ավելորդ անգամ ապացուցված համարեց այն, որ Մարտինը չի կարող բարձրանալ իր շրջապատից վեր։ Դա արդեն ինքնըստինքյան բավական տհաճ էր և ոչ մի հիմք չկար պարծենալու դրանով ամբողջ աշխարհի՝ իր աշխարհի առաջ։ Թեև Ռութի և Մարտինի նշանդրեքը մինչ այժմ էլ գաղտնի էր պահվում, բայց նրանց հարաբերությունները գաղտնիք չէին կազմում ոչ ոքի համար, իսկ հրուշակարանում, հակառակի պես, խիստ շատ էին ծանոթները, և նրանք բոլորը հետաքրքրությամբ նայում էին միսս Մորզի սիրածի զարմանալի շրջապատին։ Ռութը չէր կարող բարձրանալ մարդկային բամբասանքներից վերև, և Մարտինի վարմունքը նրա համար պարզապես անհասկանալի էր։ Նրա տպավորվող բնավորությունը ամոթալի էր համարում այդ։ Այդ օրը գնալով Մորզերի տունը՝ Մարտինը գտավ Ռութին այնքան հուզված վիճակում, որ մինչև անգամ չհամարձակվեց գրպանից հանել նրա համար գնած նվերը։ Մարտինը նրան առաջին անգամ տեսավ արտասվելիս՝ ցասումի և վիրավորանքի արցունքներով, և այդ տեսարանն այնքան ցնցեց նրան, որ նա մտովին կոչեց իրեն կոպիտ անասուն, թեպետ ոչ բոլորովին պարզ էր հասկանում իր հանցանքը։ Մարտինի մտքովն էլ չանցավ ամաչել իր շրջանի մարդկանց համար, և նա Ռութին վիրավորող ոչ մի բան չտեսավ այն բանում, որ գնացել էր ծննդյան նվերներ գնելու Մարիայի երեխաների համար։ Բայց նա պատրաստ էր հասկանալ Ռութի վիրավորանքը՝ լսելով նրա բացականչությունները, և այդ ամբողջ միջադեպը մեկնաբանեց կանացի տկարությամբ, որը, ինչպես երևում է, հատուկ է և ամենալավ կանանց։

Գլուխ XXXVI

— Գնա՛նք, ես ձեզ ցույց կտամ «իսկական մարդկանց»,— ասաց Բրիսենդենը Մարտինին հունվար ամսի մի երեկո։

Նրանք ճաշեցին Սան-Ֆրանցիսկոյում և պատրաստվում էին արդեն նստել Օքլենդ տանող լաստանավը, երբ հանկարծ Բրիսենդենի խելքին փչեց ցույց ասալ Մարտինին «իսկական մարդկանց»։ Նա շուռ եկավ և սկսեց քայլել նավամատույցի երկայնքով՝ ինչպես մի ստվեր, քամուց ծածանվող պատմուճան հագին։ Մարտինը հազիվ էր

հասնում նրա հետևից։ Ճանապարհին Բրիսենդենը գնեց երկու գալոն հին պորտվեյն և ձեռքին բռնած դրանք՝ թռավ մտավ տրամվայ, որը գնում էր Միշըն-սթրիթով. նույնն արեց Մարտինը՝ բեռնավորված մի քանի շիշ խմիչքով։

«Ի՞նչ կասեր Ռութը, եթե այս րոպեին տեսներ ինձ»,— անցավ Մարտինի մտքով, բայց միայն մի ակնթարթ, նրա միտքը զբաղված էր այն հարցով, թե այդ ի՞նչ «իսկական մարդիկ» են։

— Թերևս այսօր այնտեղ ոչ ոք չլինի,— ասաց Բրիսենդենը, երբ նրանք իջան տրամվայից և խորասուզվեցին բանվորական թաղի մութ նրբափողոցը՝ Մարքեթ-սթրիթից հարավ։— Այդ դեպքում դուք չեք տեսնի այն, ինչ վաղուց եք որոնում։

— Վերջ ի վերջո, սատանա՛ն տանի, ովքե՞ր են նրանք,— հարցրեց Մարտինը։

— Մարդիկ, իսկական խելացի մարդիկ, և ոչ թե շաղակրատներ, ինչպիսիները քարշ են գալիս չարչիների այն որջում, ուր ես հանդիպեցի ձեզ։ Դուք կարդացել եք գրքեր և տանջվել եք մենակությունից, հիմա ես ձեզ կծանոթացնեմ մարդկանց հետ, որոնք նույնպես կարդացել են որևէ բան, և դուք այլևս այնքան մենակ չեք լինի։

— Ես շատ եմ հետաքրքրվում նրանց անվերջ բանավեճերով,— ավելացրեց Բրիսենդենը՝ անցնելով մի թաղ,— առհասարակ տանել չեմ կարող գրքերի փիլիսոփայությունը, սակայն դրանք անկասկած՝ իսկական խելացի մարդիկ են, և ոչ թե բուրժուա խոզեր։ Բայց զգույշ կացե՛ք, նրանց հետ. նրանք անվերջ խոսում են։

— Հույս ունեմ, որ այնտեղ կլինի Նորթոնը,— շարունակեց նա մի քիչ հետո շնչահեղձ, բայց թույլ չտալով, որ Մարտինն իր ձեռքից վերցնի պորտվեյնի շշերը։— Նորթոնն իդեալիստ է. նա ավարտել է հարվարդի համալսարանը։ Հրաշալի հիշողություն ունի։ Իդեալիզմը հանգեցրել է նրան անիշխանական փիլիսոփայության, և ընտանիքը բաժանվել է նրանից։ Նրա հայրը երկաթգծի ընկերության պրեզիդենտ է և շատ միլիոնների տեր, իսկ որդին «ֆրիսկոյում» կիսաքաղց է քարշ գալիս՝ խմբագրելով անիշխանական մի փոքր հանդես՝ ամիսը քսանհինգ դոլլար ռոճիկով։

Մարտինը լավ չէր ճանաչում Սան-Ֆրանցիսկոն, առանձնապես քաղաքի այս մասը, դրա համար էլ չէր պատկերացնում, թե ուր են տանում նրան։

— Շարունակեցեք,— ասաց նա,— էլի պատմեցեք ինձ նրանց մասին, ուզում եմ նախօրոք ծանոթանալ նրանց հետ։ Ինչո՞վ են ապրում նրանք, ինչպե՞ս են ընկել այստեղ։

— Հուսով եմ, որ Համիլտոնն էլ այսօր կգա,— ասաց Բրիսենդենը, կանգ առնելով, որպեսզի շունչ քաշի։— Սթրաուն-Համիլտոնը հին երկակի ազգանուն է։ Նա հարավի պատվական ընտանիքից է և ծույլ, որպիսին դեռ գոյություն չի ունեցել աշխարհում, թեպետ ծառայում է, ավելի ճիշտ փորձում է ծառայել սոցիալիստական մի կոոպերատիվում, շաբաթական վեց դոլլար աշխատավարձով։ Անուղղելի թափառաշրջիկ է. հենց թափառաշրջիկությամբ էլ եկել հասել է Սան-Ֆրանցիսկո։ Բազմիցս պատահել է, որ ամբողջ օրը նստած է եղել այգում՝ նստարանին, ընդ որում առավոտից ոչինչ չէր առնում բերանը, և երբ առաջարկում ես նրան գնալ մի բան ուտելու երկու թաղ դենը գտնվող ճաշարանում, գիտե՞ք՝ ինչ է պատասխանում. «Դա չափազանց մեծ անհանգստություն է բարեկամ, ավելի լավ է ինձ համար մի տուփ գլանակ գնեք»։ Նա սփենսերական էր՝ ձեզ պես, մինչև որ Քրեյգը նրան դարձրեց դեպի մատերիալիստական մոնիզմի ճանապարհը։ Եթե հաջողվի, ես կստիպեմ նրան խոսել

մոնիզմի մասին։ Նորթոնը նույնպես մոնիստ է, բայց ոչինչ չի ճանաչում՝ բացի ոգուց։ Նա շարունակ ընդհարվում է և՛ Համիլտոնի, և՛ Քրեյզի հետ։

— Իսկ ո՞վ է Քրեյզը,— հարցրեց Մարտինը։

— Մենք հենց նրա մոտ ենք գնում։ Նախկին պրոֆեսոր, համալսարանից արտաքսված. ամենասովորական պատմություն։ Ածելիի նման սուր խելք։ Ապրուստը հանելու չափ վաստակում է զանազան միջոցներով։ Մի անգամ նա դարձավ մինչև անգամ ֆակիր. բացարձակապես ոչ մի նախապաշարում չունի, առանց խղճահարության կվերցնի մեռած մարդու պատանքը։ Նրա և բուրժուայի միջև տարբերությունն այն է, որ Քրեյզը գողանում է առանց որևէ խաբեության։ Նա կարող է խոսել Նիցշեի, Շոպենհաուերի, Կանտի և ինչի մասին որ ուզեք, բայց, ըստ էության, հետաքրքրվում է միայն մոնիզմով։ Մինչև անգամ իր Մերիի մասին նա ավելի քիչ է մտածում, քան մոնիզմի մասին։ Հեկկելը նրա կուռքն է, նրան վիրավորելու միակ միջոցն է կպչել Հեկկելին։ Մենք արդեն հասանք։

Բրիսենդենը դրեց շշերը սանդուղքի վրա՝ նախքան վերև բարձրանալը։ Դա ամենասովորական երկհարկանի մի տուն էր փողոցի անկյունում, առաջին հարկում նախաճաշարանով և մթերավաճառի խանութով։

— Այդ խումբը ապրում է այստեղ և գրավում ամբողջ երկրորդ հարկը,— ասաց Բրիսենդենը,— բայց երկու սենյակից բնակարան ունի միայն Քրեյզը։ Գնա՛նք։

Վերևում լամպ չէր վառվում, բայց Բրիսենդենը մթության մեջ կողմնորոշվում էր, ինչպես տնային ոգի։ Նա կանգ առնելով, ասաց Մարտինին։

— Այստեղ կա մեկը՝ Սթիվենսը, թեոսոֆ. հենց որ տաքանում է, հիմարություններ է դուրս տալիս։ Ճաշարանում ամանեղեն է լվանում, սիրում է լավ սիգարներ։ Մի օր տեսա, որ նա տասը սենթանոց ճաշ ուտելուց հետո հիսուն սենթանոց սիգար գնեց։ Գրպանումս երկու սիգար ունեմ նրա համար, եթե գա այստեղ։ Կա և մի ուրիշը, Փարրի ազգանունով. ավստրալիացի է. վիճակագիր է և սպորտի շրջիկ հանրագիտարան։ Հարցրեք նրան, թե Պարագվայից 1903 թվականին որքան հացահատիկ է արտահանվել կամ 1890 թվականին որքան անգլիական քաթան է ներմուծվել Չինաստան, կամ ինչ քաշ ուներ Ջիմմի Բրայթը, երբ հաղթեց Բաթլինգ Նելսոնին, կամ ով էր 1868 թվականի Միացյալ Նահանգներում միջին քաշի չեմպիոնը. նա կպատասխանի ձեր բոլոր հարցերին ավտոմատի ճշտությամբ։ Կա և մի ոմն Էնդի, որմնադիր, որն ամեն բանի նկատմամբ իր հայացքներն ունի և հրաշալի է խաղում շախմատ, ապա և հացթուխ Հարրին, թունդ սոցիալիստ և արհեստակցական միության գործիչ։ Ի դեպ, հիշո՞ւմ եք խոհարարների և մատուցողների գործադուլը։ Դրա կազմակերպողն էր Համիլտոնը։ Նա կազմակերպեց միություն և մշակեց գործադուլի ծրագիրը այստեղ, Քրեյզի սենյակում։ Նա դա արեց միայն ժամանցի համար և հետո այլևս ոչ մի մասնակցություն չունեցավ միության գործերում՝ իր ծուլության պատճառով։ Եթե ուզենար, վաղուց լավ դիրքի կհասներ։ Այդ մարդու մեջ անսահման հնարավորություններ կան, բայց նրա ծուլությունը արտակարգ է։

Բիրսենդենը շարունակում էր առաջ գնալ մթության մեջ մինչև որ լույսի մի շող ցույց տվեց դռան շեմքը։ Նա բախեց դուռը և պատասխան ստացավ՝ «մտեք»։ Մարտինը սեղմեց Քրեյզի ձեռքը, գեղեցիկ թխադեմ մի մարդու՝ սպիտակ ատամներով, սև բեղերով, խոշոր ու արտահայտիչ սև աչքերով։ Մերին՝ լուրջ, երիտասարդ խարտյաշ մի կին, ամանեղեն էր լվանում փոքր սենյակում, որը ծառայում էր որպես խոհանոց ու

ճաշասենյակ։ Առաջին սենյակը ննջարան ու ընդունարան էր։ Ամբողջ սենյակում ծաղկաշղթաների նման կախված էր սպիտակեղենը, այնպես որ Մարտինն առաջին րոպեին չնկատեց երկու հոգու, որոնք անկյունում նստած զրուցում էին։ Նրանք ուրախ բացականչություններով ընդունեցին Բրիսենդենին ու նրա շշերը, և Մարտինը, ծանոթանալով նրանց հետ, իմացավ, որ դրանք Էնդին ու Փարրին են։ Մարտինը հետաքրքրությամբ սկսեց լսել Փարրիին, որը պատմում էր՝ երեկ իր տեսած բռնցքամարտի մասին։ Իսկ Բրիսենդենը եռանդագին զբաղվեց շշերը բանալով և պատրաստելով։ Նրա տված հրամանով «այստեղ հավաքել բոլորին», Էնդին իսկույն գնաց սենյակներից կանչելու կենվորներին։

— Մեր բախտը բանեց, համարյա բոլորը ներկա են,— շշնջաց Բրիսենդենը Մարտինին։— Ահա Նորթոնն ու Համիլտոնը. գնանք նրանց մոտ։ Դժբախտաբար, Սթիվենսն առայժմ չկա, գնա՛նք։ Ես կսկսեմ մոնիզմի մասին խոսակցություն և շատ չանցած կտեսնեք, թե ինչպես կտաքանան նրանք։

Սկզբում խոսակցությունն ընթանում էր անկապ, բայց Մարտինն անմիջապես հասկացավ այս մարդկանց մտքի ինքնատիպությունն ու աշխուժությունը։ Նրանցից ամեն մեկն ուներ իր որոշ հայացքները, երբեմն հակասական և, չնայած նրանց հումորին ու տրամադրությանը, այդ մարդիկ բոլորովին մակերեսային չէին։ Մարտինը նկատեց, որ նրանցից յուրաքանչյուրը (անկախ խոսակցության նյութից) հայտնաբերում էր գիտական մեծ հմտություն և հաստատուն ու պարզ մշակված հայացքներ աշխարհի և հասարակության մասին։ Նրանք իրենց կարծիքները ոչ մեկից փոխ չէին առել. նրանք մտքի իսկական ըմբոստներ էին, և նրանցից ոչ մի տափակություն չէր կարելի լսել։ Մորզերի մոտ Մարտինը ոչ մի անգամ չէր լսել այդպիսի հետաքրքրական զրույցներ և այդպիսի տաք վիճաբանություն։ Թվում էր, թե աշխարհում չկա մի բան, որը նրանց մեջ հետաքրքրություն չառաջացնի։ Զրույցը թռչկոտում էր միսիս Հեմֆրի Ուորդի վերջին գրքից դեպի Շոուի նոր կոմեդիան, թատերգության ապագայից դեպի Մենսֆիլդի մասին հիշողությունները։ Նրանք քննարկում էին, գովում կամ ծաղրում էին առավոտյան թերթերի առաջնորդողները, խոսում էին Նոր Զելանդիայում բանվորների կացության, Հենրի Ջեյմսի և Բրանդեր Մեթյուսի մասին, խորհրդածում էին հեռավոր Արևելքում Գերմանիայի քաղաքականության և դեղին վտանգի տնտեսական հետևանքների կապակցությամբ, վիճում էին Գերմանիայի ընտրությունների և Բեբելի վերջին ճառի շուրջը, խոսում էին միացյալ բանվորական պարտիայի վերջին ձեռնարկումների և սխալների առթիվ և այն մասին, թե ինչպես լավագույն կերպով կազմակերպել նավահանգստային բեռնակիրների ընդհանուր գործադուլը։

Մարտինն ապշեց բոլոր այս հարցերում նրանց արտասովոր գիտելիքների վրա։ Նրանց հայտնի էր այն, ինչի մասին երբեք չէր տպվել թերթերում։ Նրանք գիտեին բոլոր այն գաղտնի զսպանակները, բոլոր թելերը, որոնցով շարժման մեջ էին դրվում մարիոնետները։ Մարտինը զարմացավ, որ Մերին էլ է մասնակցում այդ զրույցներին և հայտնաբերում է այնպիսի խելք ու գիտելիքներ, որ Մարտինը չէր հանդիպել իրեն ծանոթ ոչ մի կնոջ մոտ։

Նրանք խոսեցին Սուինբեռնի և Ռոսսետտիի մասին, հետո անցան ֆրանսիական գրականության. այդ հարցում Մերին իր հմտությամբ գերազանցեց Մարտինին։ Դրա փոխարեն, երբ Մերին պաշտպանում էր Մետերլինգին, Մարտինը նրան առարկեց իր լավ մշակված թեզիսով, որը հիմք էր ծառայել «Արևի ամոթանքը» աշխատության։

Եկան մի քանի այլ մարդիկ, և սենյակն արդեն մթագնել էր ծխախոտի ծխից, երբ Բրիսենդոնը վերջապես վճռեց սկսել ճակատամարտը։

— Այստեղ ձեզ համար թարմ նյութ կա մշակելու, Քրեյգ,— ասաց նա,— մի խակ պատանի վարդագույն դեմքով, Հերբերթ Սփենսերի երկրպագուն։ Հապա, փորձեք հեկկելական դարձնել նրան։

Քրեյգը հանկարծ ցնցվեց, կարծես էլեկտրական հոսանք անցկացրին նրա միջով, իսկ Նորթոնը համակրալից նայեց Մարտինին և ժպտաց՝ դրանով խոստանալով նրան իր պաշտպանությունը։

Քրեյգը միանգամից հարձակվեց Մարտինի վրա, բայց Նորթոնը սկսեց աստիճանաբար միջամտել խոսակցությանը, որը վերջապես վերածվեց իսկական մենամարտի նրա և Քրեյգի միջև։ Մարտինը լսում էր՝ առանց հավատալու իր ականջներին, նրան պարզապես անհավանական էր թվում, որ նա իրոք լսում է այդ ամենը, այն էլ որտե՞ղ՝ բանվորական թաղում. Մարքեթ-սթրիթից հարավ։ Կարծես այդ մարդկանց մեջ կենդանացել էին նրա կարդացած բոլոր գրքերը։ Նրանք խոսում էին տաքացած, հափշտակված, մտքերը գրգռում էին նրանց այնպես, ինչպես ուրիշներին գրգռում են ցասումը կամ ոգելից խմիչքները։ Դա տպագիր խոսքի, Կանտի և Սփենսերի պես առասպելական կիսաստվածների ստեղծած չոր փիլիսովդայությունը չէր։ Դա վիճողների կենդանի փիլիսոփայությունն էր, մսի ու արյան մեջ թափանցած, որը եռում ու ալեկոծվում է նրանց խոսքում։ Մեկ առ մեկ ուրիշներն էլ միջամտեցին վիճաբանությանը, և բոլորը հետևում էին դրան լարված ուշադրությամբ, ծխախոտի ծխում խեղդվելով։

Մարտինը երբեք չէր տարվել իդեալիզմով, բայց Նորթոնի շարադրությամբ դա մի հայտնություն դարձավ նրա համար, Քրեյգն ու Համիլտոնը իդեալիզմը չէին համարում տրամաբանական անհրաժեշտություն, նրանք ծիծաղում էին Նորթոնի վրա՝ անվանելով նրան մետաֆիզիկ, իսկ նա էլ մետաֆիզիկ էր անվանում նրանց։

Շարունակ լսվում էին «ֆենոմեն» ու «նոումեն» տերմինները։ Քրեյգն ու Համիլտոնը մեղադրում էին Նորթոնին, որ նա փորձում է գիտակցությունը բացատրել հենց գիտակցությամբ, իսկ Նորթոնը մեղադրում էր նրանց այն բանում, որ բառերից ելնելով նրանք հասնում են տեսությանը, և ոչ թե փաստերից՝ տեսությանը։ Դա խարազանում էր նրանց։ Նրանց մտածելակերպի հիմնական դոգման կայանում էր նրանում, որ պիտի սկսել փաստերից և սահմանում տալ փաստերին։

Երբ Նորթոնը սկսեց մեջբերումներ անել Կանտից, Քրեյգն ասաց, որ ամեն մի սովորական գերմանացի մանր փիլիսոփա իր մահից հետո միանգամից ընկնում է Օքսֆորդ։ Երբ քիչ անց Նորթոնը հիշատակեց Համիլտոնի պայմանականության օրենքը, հակառակորդներն իսկույն հայտարարեցին, որ իրենք էլ են հիմնվում այդ օրենքի վրա։ Իսկ Մարտինը լսում էր՝ ամբողջովին սարսռելով հիացումից։ Սակայն Նորթոնը իսկական սփենսերական չէր, այդ պատճառով էլ հաճախ հակաճառության մեջ էր մտնում Մարտինի, ինչպես և մյուս հակառակորդների հետ։

— Դուք գիտեք, որ դեռ ոչ ոք չի պատասխանել Բերքլիին,— ասում էր նա՝ արդեն ուղղակի Մարտինին ուղղելով իր խոսքը։— Հերբերթ Սփենսերն ուրիշներից ավելի մոտեցավ հարցին, բայց նա էլ, ըստ էության, սպառիչ պատասխան չտվեց։ Նրա հետևորդներից ամենահամարձակները չեն կարող ավելի հեռուն գնալ։ Ես կարդացել

եմ Սալիբիի հոդվածը Սփենսերի մասին։ Ահա նա էլ է ասում, որ Սփենսերը «գրեթե» պատասխանեց Բերքլիին։

— Իսկ դուք հիշո՞ւմ եք, թե ինչ է ասել Յումը,— բացականչեց Համիլտոնը։

Նորթոնը գլխով հաստատական նշան արեց, բայց Համիլտոնը հարկ համարեց բացատրել մյուսներին։

— Յումն ասել է, որ Բերքլիի փաստարկությունները պատասխան չեն ենթադրում և միանգամայն անհամոզիչ են։

— Անհամոզիչ Յումի համար,— առարկեց Նորթոնը,— Յումի խելքն էլ այնպես է կառուցված, ինչպես ձերը, միայն այն տարբերությամբ, որ նա բավական իմաստուն էր և ընդունում էր Բերքլիին պատասխանելու ամբողջ անկարելիությունը։

Նորթոնը տաքարյուն էր և դյուրագրգիռ, թեև երբեք չէր կորցնում իրեն, իսկ Քրեյզն ու Համիլտոնը հիշեցնում էին սառնարյուն վայրենիների, որոնք հանգիստ և առանց շտապելու զննում են հակառակորդի տկար կողմերը։ Զրույցի վերջում Նորթոնը չարացած նրանից, որ շարունակ ամբաստանում են նրան, որպես մետաֆիզիկի, երկու ձեռքով կառչեց աթոռից, որպեսզի նստած մնա տեղում, և բոցավառ դեմքով ու փայլատակող աչքերով վճռական գրոհեց իր հակառակորդների վրա։

— Լա՛վ, հեկկելականնե՛ր,— գոռաց նա,— կարող է պատահել, որ ես դատում եմ որպես կախարդ և վհուկ, բայց կուզենայի իմանալ, թե դո՛ւք ինչպես եք դատում։ Դուք ոչ մի բազա չունեք, թեև աղաղակում եք ամեն տեսակ դրական գիտելիքների մասին։ Դուք տգետ դոգմատիկներ եք։ Չէ՞ որ դեռ մատերիալիստական մոնիզմի դպրոցի ծագումից շատ առաջ ամբողջ հողը այնպես էր փորած քրքրած, որ արդեն ոչ մի հիմք չէր կարելի կառուցել։ Լոկկը. ահա թե ով կառուցեց այդ, Ջոն Լոկկը։ Երկու հարյուր, մինչև անգամ ավելի տարիներ առաջ նա իր «Մարդկային գիտակցության մասին փորձերում» ապացուցեց բնածին գաղափարի հասկացողության անհեթեթությունը, իսկ դուք մինչև այժմ էլ զբաղվում եք դրանով։ Այսօր ամբողջ երեկո ապացուցում եք, որ ոչ մի բնածին գաղափար գոյություն չունի. ի՞նչ է նշանակում այդ։ Դա նշանակում է, որ մարդը չի կարող հասնել բարձրագույն ռեալականության։ Երբ դուք ծնվում եք, ձեր ուղեղում ոչինչ չկա։ Հետագա բոլոր գիտելիքներն առաջանում են միայն ֆենոմենների, հինգ զգայարանների օգնությամբ ստացվող ըմբռնումների հիման վրա։ Նոումենները, որոնք ձեր ծնված ժամանակ չկային ձեր ուղեղում, ոչ մի կերպ չեն կարող այնտեղ ընկնել նաև հետագայում։

— Դա ճիշտ չի,— ընդմիջեց նրան Քրեյզը։

— Թույլ տվեք, վերջացնեմ,— բացականչեց Նորթոնը։– Ձեր գիտակցությանը մատչելի են միայն ուժի և մատերիայի այն գործողություններն ու փոխազդեցությունները, որոնք այսպես թե այնպես ազդում են ձեր զգայարանների վրա։ Տեսնո՞ւմ եք, ես պատրաստ եմ մինչև անգամ ընդունել, որ մատերիան գոյություն ունի. թող այդպես լինի, բայց ես հիմա կոչնչացնեմ ձեզ ձեր իսկ փաստարկությամբ։ Այլ ճամփա չկա ինձ համար, քանի որ, դժբախտաբար, վերացական մտածողությունն անմատչելի է երկուսիդ համար էլ։ Ուրեմն ասեք, ի՛նչ գիտեք դուք մատերիայի մասին՝ հիմնվելով դրական դիտելիքների վրա։ Դուք գիտեք միայն այն, ինչ ըմբռնում եք, այսինքն՝ դարձյալ միայն ֆենոմենները։ Ձեզ մատչելի են միայն մատերիայի փոփոխությունները, ավելի ճիշտ՝ մինչև անգամ միայն այն, ինչ ըմբռնում եք դուք իբրև փոփոխություն։ Պոզիտիվ գիտելիքը գործ ունի միայն ֆենոմենների հետ, իսկ

դուք, անմիտներդ, երևակայում եք, թե գործ ունեք նոումենների հետ, և համարում եք ձեզ գոյաբաններ։ Այո, ինչպես հենց պոզիտիվ գիտությունն ինքն է սահմանում, գիտությունը գործ ունի միայն երևույթների հետ։ Ինչ-որ մեկն արդեն ասել է, որ ֆենոմենների մասին գիտությունը չի կարող ֆենոմենների սահմանից դուրս գալ։ Դուք չեք կարող պատասխանել Բերքլիին, եթե նույնիսկ կարողանաք հերքել Կանտին. սակայն դուք հավատում եք, որ Բերքլին սխալվում է, որովհետև ձեր գիտությունը, բացասելով աստծու գոյությունը, չի տարակուսում մատերիայի գոյության մասին։ Ես քիչ առաջ ընդունեցի մատերիայի գոյությունը միայն նրա համար, որ դուք հասկանաք իմ մտքերի շարահարությունը։ Եթե կուզեք, եղեք պոզիտիվիստներ, բայց գոյաբանությունը տեղ չունի պոզիտիվ գիտությունների միջև։ Հետևաբար, հանգիստ թողեք այն։ Սփենսերն իրավացի է իր ագնոստիցիզմում, բայց եթե Սփենսերը. . .

Սակայն մոտենում էր Օքլենգ գնացող վերջին լաստանավի ժամանակը,– և Բրիսենդենն ու Մարտինը ստիպված էին հեռանալ։ Նրանք աննկատելիորեն դուրս ծլկեցին, երբ Նորթոնը շարունակում էր խոսել, իսկ Քրեյզն ու Համիլտոնը սպասում էին հարմար առիթի, որ գազազած շների պես հարձակվեն նրա վրա։

— Դուք իմ առաջ բաց արիք մի կախարդական աշխարհ,— ասաց Մարտինը Բրիսենդենին, երբ նրանք նստեցին լաստ։

— Այդպիսի մարդկանց հետ հանդիպելիս, զգում ես, որ արժե ապրել։ Ես ուղղակի ցնցված եմ։ Մինչև հիմա չէի հասկանում, թե ինչ է իդեալիզմը. ես այժմ էլ չեմ կարող ընդունել դա։ Գիտեմ, որ միշտ էլ ռեալիստ կմնամ, երևի այդպես էլ ստեղծվել եմ, բայց ես կարող էի վիճել Քրեյզի և համիլտոնի հետ և երկու-երեք հարցեր տալ Նորթոնին։ Ես չեմ գտնում, որ Սփենսերի դեմ լուրջ առարկություններ արվեցին։ Ես այնպես եմ հուզված, ինչպես հուզվում է առաջին անգամ կրկես գնացած երեխան։ Հիմա տեսնում եմ, որ ես դեռ շատ բան պիտի կարդամ։ Պետք է ճարել Սալիբիի գիրքը։ Ես համոզված եմ, որ Սփենսերն անխոցելի է։ Հաջորդ անգամ ես ինքս կմասնակցեմ վիճաբանությանը...

Բայց Բրիսենդենը նիրհում էր՝ ծանր փչելով, նիհար դունչը տաք վզնոցով ծածկած. նրա ամբողջ վտիտ մարմինը ցնցվում էր լաստանավի պտուտակի ամեն դարձին։

Գլուխ XXXVII

Հաջորդ առավոտ Մարտինը, հակառակ Բրիսենդենի նախազգուշացումներին, «Ակրոպոլի» խմբագրությանն ուղարկեց «Արևի ամոթանքը»։ Նա վստահ էր, որ կկարողանա որևէ հանդեսում հրատարակել դա, և երբ մամուլի կողմից ճանաչվի որպես գրող, դրանով իսկ հրատարակչություններն ուշադրություն կդարձնեն իր վրա։ Նա մեքենագրեց և ուղարկեց նաև «Աստղաբաշխական օրագրությունը»։ Չնայած Բրիսենդենի մոլեգնության հասնող ատելությանը ամսագրերի նկատմամբ, Մարտինը հաստատ վճռեց, որ այդ պոեմը պետք է լույս տեսնի։ Իհարկե, նա չէր ուզում տպագրել դա առանց Բրիսենդենի համաձայնության։ Նա ուզում էր, որ մի խոշոր հանդես ընդուներ պոեմը, և այն ժամանակ, մտածում էր Մարտինը, կարելի կլինի ձեռք բերել Բրիսենդենի համաձայնությունը։

Նույն առավոտյան Մարտինը սկսեց գրել մի վիպակ, որը նա հղացել էր դեռ երեք շաբաթ առաջ, և որն այն ժամանակից ի վեր հանգիստ չէր տալիս՝ պահանջելով, որ նա գրի առնի։ Դա պետք է լինի ծովային կյանքից վերցրած մի վիպակ, քսաներորդ դարի ռոմանտիկայի տիպար՝ հափշտակիչ սյուժեով, իրական նկարագիրներով և ռեալ իրադրությամբ։ Բայց հետաքրքրական ֆաբուլայի տակ թաքնված պետք է լինի այնպիսի մի բան, որը մակերեսային ընթերցողը չկարողանա նկատել, և որը, սակայն, նրան չխանգարի բավականությամբ կարդալ գործը։ Հենց այդ «մի բանը» և ոչ թե պարզապես պատմությունը, դրդեց Մարտինին գրել վիպակը։ Գրվածքում նրան միշտ էլ գրավում էր հիմնական գաղափարը, իսկ սյուժեն կախում ուներ դրանից։ Որոշելով այդ գաղափարը՝ նա գտնում էր այնպիսի կերպարներ ու կացություններ, որոնց մեջ այդ գաղափարը կարողանար ստանալ ամենավառ արտահայտությունը։ Վիպակի անունն էր լինելու «Ուշացածը» և ծավալով պետք է լիներ վաթսուն հազար բառից ոչ ավելի, իսկ գրելը, նկատի ունենալով Մարտինի աշխատունակությունն ու ստեղծագործական թափը, հասկանալի է, որ բոլորովին էլ դժվար չէր։ Գրելու հենց առաջին օրն իսկ նա զգաց վարպետներին հատուկ խոր մի վայելք։ Նա այժմ չէր վախենում, որ ապիկարությունը, դրական ձևի անզորությունը կաղքատացնեն նրա միտքը։ Երկար ամիսների համառ, լարված աշխատանքը վերջապես տվեց ցանկալի արգասիքը։ Հիմա նա կարող էր հաստատաքայլ ու անշեղ գնալ դեպի առաջադրած նպատակը, և դեռ երբեք նրանում չէր եղել այն խոր վստահությունը, թե ճիշտ է հասկանում կյանքը և կարող է ցույց տալ այդ կյանքը։ «Ուշացած»-ում Մարտինն ուզում էր պատկերել իրական պատահարներ և ռեալ մտածումներ ու զգացումներ ունեցող իրական մարդկանց։ Սակայն, բացի այդ, վիպակը պետք է ունենա և մի մեծ թաքուն միտք՝ մի գաղափար, որը հավասարապես իրավացի է բոլոր ծովերի, բոլոր ժամանակների ու ժողովուրդների համար։ «Եվ այդ բոլորը շնորհիվ Հերբերթ Սփենսերի,— մտածեց նա, հանկարծ հենվելով աթոռի մեջքին։– Այո՛, շնորհիվ Հերբերթ Սփենսերի և աշխարհաստեղծության այն մեծ բանալուն, որը նա տվեց իմ ձեռքը, և որի անունն է էվոլյուցիա»։

Մարտինը որոշակի գիտակցում էր այժմ իր ստեղծագործության խորությունն ու մեծությունը։ «Գործն առաջ կգնա, առաջ կգնա», մտովի հավաստում էր նա։ Այո, գործն առաջ գնաց։ Վերջապես նա կգրի այնպիսի բան, որն անմիջապես կխլի որևէ հանդես։ Ամբողջ վիպակը կարծես հրեղեն տառերով վառվում էր նրա աչքի առաջ։ Մարտինը հանկարծ ընդհատեց աշխատանքը և հուշատետրում գրեց մի հատված, որը վիպակի վերջավորությունն էր կազմելու։ Վիպակի ամբողջ կոմպոզիցիան այնքան պարզ էր նրա համար, որ լիովին կարող էր գրել վերջավորությունը ժամանակից շատ առաջ։ Դեռ իր վիպակը չավարտած նա համեմատում էր դա այլ գրողների «ծովային» պատմվածքների հետ և գալիս այն եզրակացության, որ իր գրվածքն անհամեմատ բարձր է։

— Միայն մի մարդ կարող էր այդպիսի մի բան գրել,— մրմնջաց Մարտինը — դա Կոնրադն է. բայց Կոնրադն էլ կարող էր իրավամբ իմ ձեռքը սեղմել այս վիպակի համար և ասել. «Լավ է մշակված, Մարտի՛ն, բարեկամս»։

Աշխատելով գրեթե ամբողջ օրը՝ Մարտինը հանկարծ հիշեց, որ ճաշի է հրավիրված Մորզերի տունը։ Բրիսենդենի շնորհիվ նրա սև կոստյումը դուրս էր գրված լոմբարդից, և Մարտինը հիմա կարող էր նորից երևալ հասարակության մեջ։ Ճանապարհին նա հանդիպեց գրադարան և վերցրեց Սալիբիի գիրքը։ Նա վճռեց տրամվայում կարդալ

«Կյանքի ցիկլը», այն հոդվածը, որը հիշատակել էր Նորթոնը վիճաբանության ժամանակ։ Կարդալով այդ՝ Մարտինը կատաղեց։ Նրա դեմքը բոցավառվում էր, աչքերը փայլում էին, շարունակ անգիտակցաբար սեղմում էր բռունցքները՝ կարծես սպառնալով որևէ մեկին։ Տրամվայից իջնելով՝ նա սկսեց քայլել փողոցով այն մարդու վճռականությամբ, որը պատրաստվում է հարձակվել մի ուրիշի վրա, և Մորզերի դռան զանգն այնքան ուժեղ սեղմեց, որ ուշքի եկավ և բարեմտորեն քրքջաց։ Բայց մտնելով այդ տունը, նա իսկույն խոր թախիծ զգաց։ Կարծես նրա թևերը կոտրվեցին, և նա միանգամից ցած ընկավ այն բարձունքներից, ուր ներշնչումը տարել էր նրան։

«Բուրժուանե՛ր, չարչինե՛ր», հիշեց նա Բրիսենդենի սիրած արտահայտությունները։ «Հետո՞ ինչ,— բարկությամբ կտրեց նա իր խոսքը,— ես ամուսնանում եմ Ռութի հետ, և ոչ թե նրա ընտանիքի»։

Մարտինին թվաց, թե Ռութը դեռ երբեք այդքան գեղեցիկ, այդքան ոգեշնչված և միաժամանակ այդքան առողջ ու թարմ չի եղել։ Ռութի այտերը թեթևակի կարմրեցին, և Մարտինը չէր կարող հեռացնել իր հայացքը նրա աչքերից՝ կապույտ աչքերից, որոնց մեջ նա տեսել էր առաջին անգամ անմահության ցոլքը։ Ճիշտ է, հետագայում նա մոռացավ անմահությունը և տարվեց դրական գիտություններով, բայց հիմա նա Ռութի աչքերում կարդաց այնպիսի մի բան, որն անհնար է արտահայտել մարդկային լեզվով. Մարտինը նրանց մեջ կարդաց սեր։ Նույն սերը ճառագայթում էր և Մարտինի աչքերից, իսկ սերը բոլոր վեճերից բարձր է։ Այդպես էր նրա ամենախոր բոցավառ համոզումը։

Այն կես ժամը, որ նա ճաշից առաջ անցկացրեց Ռութի հետ, նրան նորից երջանկացրեց և կյանքից գոհ դարձրեց։ Բայց ճաշի ժամանակ Մարտինը հանկարծ արտասովոր մի հոգնածություն զգաց, դա աշխատանքային օրից հետո բնական ռեակցիա էր։ Նա գիտակցում էր, որ աչքերը հոգնել են, շատ է ջղագրգռված ու չի կարողանում իրեն պահել։ Նա հիշեց, թե ինչպես այդ նույն սեղանի շուրջը, որը նրա համար հիմա հաճախ ծիծաղելի ու ձանձրալի է լինում, նա մի ժամանակ նստել էր՝ առաջին անգամ այնպիսի մարդկանց հասարակության մեջ, որոնց նա համարում էր իրենից անչափ բարձր։ Մինչև անգամ այդ տան օդն այն ժամանակ նրան թվում էր նուրբ կուլտուրայով տոգորված։ Պիտի ենթադրել, որ ինքն այն ժամանակ շատ զվարճալի և հուզիչ տեսարան էր ներկայացնում։ Կիսավայրենի, հուզմունքից քրտնաթոր, մատուցվող կերակուրների առատությունից շվարած, մեծավայելուչ սպասավորից ճնշված, ջանալով չկորցնել իրեն բարձր շրջանակներում, ուր տարել էր նրան պատահականությունը և վերջ ի վերջո հանգել էր հուսահատ մի որոշման՝ հարազատ մնալ իրեն, առանց փորձելու ցուցադրել խոր գիտելիքներ ու վարվելաձևերի նրբություն, որոնք բացակայում էին նրա մոտ։

Մարտինը հարևանցի մի հայացք գցեց Ռութի վրա, այնպիսի հայացք, որով ուղևորը, նավաբեկության վտանգի մասին լուր տարածվելիս, ստուգում է, թե իր տեղո՞ւմ է արդյոք ազատարար գոտին։ Այդ բոլոր փորձություններից հետո հիմա մնում են միայն սերն ու Ռութը. մյուս բոլոր բաները հաղթահարված են գրքերով։ Իսկ Ռութը և սերը դիմացան բոլոր փորձություններին. դրա համար Մարտինը գտավ կենսաբանական արդարացում։ Սերը կյանքի ամենաուժեղ արտահայտությունն է։ Բնությունը նախասահմանել է նրան սիրել և պատրաստել է այդ բանի համար, ինչպես և ամեն մի նորմալ մարդու։ Տասնյակ հազարավոր, հարյուր հազարավոր... ո՛չ, միլիոնավոր տարիներով բնությունը ճգնել է կատարելագործել մարդկային սեռն այդ նպատակի

համար, և ինքը՝ Մարտինը, անկասկած դարձել է բնության նվաճումների պսակը։ Նա սեր է ներշնչել Մարտինին, նրանում ամենաուժեղ բանն է դարձել սերը, իր ֆանտազիայով բյուրապատիկ ավելացրել սիրո ուժը, և Մարտինին ուղարկել աշխարհ, որպեսզի նա ճաշակի հույզն ու թրթիռը և զուգակցության ուրախությունը։ Նրա ձեռքը սեղանի տակ գտավ Ռութի ձեռքը և սեղմեց։ Դրա պատասխանն էր նույնպիսի ջերմ սեղմումը։ Նրանք իրար նայեցին արագ, և Ռութի աչքերը փայլեցին սիրո ու փաղաքշանքի շողով։ Մարտինի աչքերը նույնպես փայլեցին և նա մինչև անգամ չէր կասկածում, որ Ռութի աչքերի փայլը, ըստ էության, լոկ նրա հայացքում վառվող կրակի արտացոլումն էր։

Մարտինի դիմաց, միստր Մորզի աջ կողմը, նստած էր նահանգի գերագույն դատարանի անդամ դատավոր Բլոունթը։ Մարտինն արդեն քանիցս հանդիպել էր նրան և, ճիշտն ասած, առանձնապես չէր համակրում։ Դատավորը խոսում էր Ռութի հոր հետ բանվորական միությունների, քաղաքական կացության ու սոցիալիզմի մասին։ Միստր Մորզը, խոսքի մեջ քաշելու համար նշեց Մարտինին, որպես սոցիալիստական վարդապետության կողմնակցի։ Դատավորը նայեց երիտասարդին հայրական կարեկցությամբ, Մարտինը ժպտաց յուրովի։

— Ժամանակի ընթացքում դուք կհասկանաք ձեր մոլորությունները,— ասաց դատավորը սիրալիր,— այդ երեխայական հիվանդություններն ամենից լավ բուժում է ժամանակը։ (Այդ ասելով՝ դատավորը դեմքով դարձավ դեպի միստր Մորզը)։ Այդպիսի դեպքերում ես երբեք չեմ վիճում, դա հիվանդի մեջ միայն համառություն է առաջացնում։

— Միանգամայն իրավացի եք,— ծանրակշիռ պատասխանեց միստր Մորզը,— բայց և այնպես երբեմն օգտակար է լինում նախազգուշացնել հիվանդին կամակորության հնարավոր հետևանքների մասին։

Մարտինը ծիծաղեց, թեև ոչ առանց ճիգի։ Օրն այնքան երկար էր, ամբողջ օրվա ընթացքում աշխատանքն այնքան լարված, որ հոգնածությունն զգացնել էր տալիս։

— Անկասկած, դուք գերազանց բժիշկներ եք,— ասաց նա,– բայց եթե մի քիչ հետաքրքրվում եք բուժվողի կարծիքով, նրան թույլ տվեք ասել ձեզ, որ դուք ախտորոշման հարցում սխալվեցիք։ Իրականում դուք ինքներդ եք տառապում այն հիվանդությամբ, որ վերագրում եք ինձ, իսկ ես բոլորովին անզգայունակ եմ դրան։ Սոցիալիստական փիլիսոփայությունը, որը այնքան հուզում է ձեզ, ոչ մի կերպ չի շոշափել ինձ։

— Ի՜նչ ճարպիկն է,— մրմնջաց դատավորը,— մեղադրանքը շուռ տալ մեղադրողի դեմ, խորամանկ միջոց է վիճաբանության ժամանակ։

— Ես դա ասում եմ՝ հիմնվելով ձեր խոսքի վրա,— ասաց Մարտինը։ Նրա աչքերը փայլատակեցին, բայց նա դեռևս զսպում էր իրեն։

— Բանն այն է, պարոն դատավոր, որ ես լսել եմ ձեր նախընտրական ճառերը։ Շնորհիվ մտքի առանձին խարդախման (դա իմ նախասիրած արտահայտությունն է, որ հասկանալի է ոչ բոլորին) դուք համարում եք ձեզ «ուժեղագույնն է ապրում» սկզբունքի կողմնակից, և միաժամանակ դիմում եք բոլոր միջոցների՝ ուժեղին տկարացնելու համար։

— Երիտասա՛րդ. . .

— Մի՛ մոռացեք, որ ես լսել եմ ձեր ճառերը,— ընդմիջեց Մարտինը։– Նահանգների միջև առևտրական փոխհարաբերությունների հարցում, երկաթուղային և նավթային տրեստների գործունեությունը կանոնավորելու, անտառների պլանային շահագործման և այլ հարցերում ձեր դիրքն այն է, որ պահանջում եք սահմանափակող միջոցառումներ, այսինքն ձեր դիրքը համընկնում է սոցիալիստների դիրքի հետ։

— Ձեր կարծիքով, մի՞թե հարկավոր չի սանձահարել իշխանավորների անչափ կամայականությունը։

— Խոսքը դրա մասին չէ։ Ես ուզում եմ միայն ապացուցել, որ դուք սխալվեցիք ախտորոշման հարցում, և ես բնավ չեմ վարակվել սոցիալիզմի մանրէով։ Ես ուզում եմ ապացուցել, որ դուք, հենց դուք եք վարակվել այդ մանրէով։ Ինչ վերաբերում է ինձ, ես սոցիալիզմի վաղեմի թշնամին եմ, ինչպես և ձեր խառնածին դեմոկրատիայի, որն ըստ էության հանդիսանում է կեղծ սոցիալիզմ, միայն չի ուզում իրերին տալ դրանց անունները։ Ես ռեակցիոներ եմ, այնքան համոզված ռեակցիոներ, որ դուք՝ հասարակական կեղծ հարաբերությունների գդակի տակ ապրողներդ, երբեք չեք հասկանա իմ հայացքները, որովհետև դուք չափազանց կարճատես եք՝ այդ գդակի միջով որևէ բան տեսնել կարողանալու համար։ Դուք միայն ձևացնում եք, թե հավատում եք ուժեղագույնի հաղթանակին, իսկ ես իրոք հավատում եմ դրան։ Ահա, թե ինչումն է տարբերությունը։ Երբ ես ավելի երիտասարդ էի, միայն մի քանի ամիս առաջ, ես էլ մտածում էի այնպես, ինչպես դուք, և ձեր խոսքը մինչև անգամ որոշ տպավորություն գործում էր ինձ վրա։ Բայց չարչիներն ու խանութպանները վատ կառավորողներ են, նրանք զբաղված են լոկ դրամ վաստակելով, և ես գերադասեցի դիմել հնադարյան արիստոկրատիզմին։ Այս սենյակում ես միակ անհատապաշտն եմ։ Ես ոչ մի գործ չունեմ պետության հետ. ես սպասում եմ միայն ուժեղ մարդուն, որը կգա երիվարին նստած և կփրկի պետությունն անխուսափելի քայքայումից։ Նիցշեն կատարելապես իրավացի էր։ Ես ժամանակ չեմ կորցնելու բացատրելու համար, թե ով է Նիցշեն, բայց նա իրավացի էր։ Աշխարհը պատկանում է ուժեղներին, որոնք նույնքան մաքուր են, որքան և հզոր, և որոնք իրենց ամբողջ կյանքում չեն թպրտում առևտուրի ճահճուտում։ Աշխարհը պատկանում է իսկական արիստոկրատներին, խարտյաշ գազաններին, նրանց, որոնք ոչ մի կոմպրոմիս չեն անում և միշտ ասում են միայն «այո»։ Եվ նրանք կուլ կտան ձեզ՝ սոցիալիստներիդ, սոցիալիզմից վախեցողներիդ և իրենց անհատապաշտ երևակայողներին։ Ձեր ստրկական բարոյականությունը՝ ոսկե միջին ճանապարհը, ձեզ չի փրկի։ Իհարկե, այդ բոլորը ձեզ համար անհասկանալի է, ես գիտեմ այդ, և չեմ ուզում այլևս ձանձրացնել ձեզ դրանով։ Բայց մի մոռացեք մի բան. Օքլենդում չեք ճարի նույնիսկ կես դյուժին անհատապաշտ, բայց դրանցից մեկն է ձեր խոնարհ ծառան՝ Մարտին Իդենը։

Այս ասելով Մարտինը շուռ եկավ դեպի Ռութը, դրանով հասկացնելով, որ վեճը համարում է վերջացած։

— Ես այսօր հոգնեցի,— ասաց նա,— ուզում եմ սիրել և ոչ թե զրուցել։

Նա անպատասխան թողեց միստր Մորզի հետևյալ դիտողությունը.

— Դուք ինձ չհամոզեցիք։ Բոլոր սոցիալիստները ճիզվիտներ են. սա նրանց բնորոշ հատկանիշն է։

— Մենք ձեզ լավ հանրապետական կդարձնենք,— ասաց դատավոր Բլոունթը։

— Ձիավորն ավելի շուտ կգա, քան ձեր ասածը տեղի կունենա,— բարեմտորեն ասաց Մարտինը և շուռ եկավ դեպի Ռութը։

Սակայն միստր Մորզը դժգոհ էր։ Նրան դուր չէին գալիս իր ապագա փեսայի ծուլությունն ու արհամարհանքը դեպի գործունեության նորմալ, խելոք ձևերը։ Նրա մտածելակերպն օտարոտի էր միստր Մորզի համար, իսկ բնավորությունն անհասկանալի։ Միստր Մորզը վճռեց խոսակցություն բանալ Հերբերթ Սփենսերի մասին։ Միստր Բլոունթը մասնակցեց այդ զրույցին, և Մարտինն ականջները սրած, հենց որ փիլիսոփայի անունը արտասանվեց, լսեց, որ դատավորը զգուշավոր, բայց իր արժանապատվության գիտակցությամբ սկսեց քննադատել Սփենսերի գաղափարները։ Միստր Մորզը երբեմն նայում էր Մարտինին, կարծես ուզենալով ասել. «լսո՞ւմ եք, զավա՛կս»։

— Ի՜նչ անմտություն,— շշնջաց Մարտինը՝ շարունակելով զրուցել Ռութի և Արթուրի հետ։

Բայց ցերեկվա հոգնածությունը և երեկվա վիճաբանություններն «իսկական մարդկանց» հետ՝ իրենց ազդեցությունը գործել էին. միաժամանակ դեռ բոլորովին չէր հագեցրել իր զայրույթը, որն առաջացրել էր նրանում՝ տրամվայում կարդացած հոդվածը։

— Ի՞նչ է պատահել,— հանկարծ հարցրեց Ռութը՝ վախենալով այն բացահայտ ճիգից, որով Մարտինը զսպում էր իրեն։

— «Չկա աստված, բացի Անիմանալիից, և Հերբերթ Սփենսերը նրա մարգարեն է»,— հանկարծ արտասանեց դատավորը։

Մարտինն անմիջապես գլուխը դարձրեց դեպի դատավորը։

— Էժանագին սրախոսություն է,— նկատեց նա հանգիստ,— առաջին անգամ ես այդ լսել եմ Սիթի-Հոլլ զբոսայգում մի բանվորի բերանից, որին թերևս, պակասում էր խելամտությունը։ Դրանից հետո ես հաճախ լսել եմ այդ բառերը, և ամեն անգամ դրանց գռեհկությունից իմ սիրտը խառնել է։ Ամո՛թ ձեզ։ Մեծ ու պատվավոր մարդու անունը ձեր անմտությունների մեջ նույնն է, ինչ ցողի կաթիլը՝ կանգնած ջրափոսում։ Դուք զզվանք եք առաջացնում իմ մեջ։

Մարտինի բառերը շանթի հարվածի պես խոցեցին ներկաներին։ Դատավոր Բլոունթը շառագանեց, և չարագուշակ լռություն տիրեց սեղանատանը։ Միստր Մորզը ներքուստ ուրախանում էր. նա տեսավ, որ իր դուստրը շշմել է Մարտինի վարմունքից։ Նա իր նպատակին հասել էր. իրեն ատելի այդ մարդու բնածին կոպտությունը պոռթկում էր առաջացրել։

Ռութը գողտուկ, սեղանի տակ, թախանձագին սեղմեց Մարտինի ձեռքը, բայց երիտասարդի արյունն արդեն եփ էր գալիս։ Բարձր դիրք գրավող մարդկանց սնապարծությունն ու բթամտությունը զայրացրին նրան։ Գերագույն դատարանի անդա՛մ. . . Երևակայեցե՛ք միայն. . . դեռ մի քանի տարի առաջ նա պատրաստ էր խոնարհվել այդպիսի մարդկանց առջև, որոնք նրան աստվածություններ էին թվում։

Դատավոր Բլոունթը ուշքի եկավ և մինչև անգամ փորձեց, շարունակել զրույցը՝ միտումնավոր քաղաքավարությամբ խոսքն ուղղելով Մարտինին, բայց վերջինս իսկույն հասկացավ, որ դա արվում է բացառապես հանուն ներկա գտնվող կանանց։

Դա վերջնականապես կատաղեցրեց Մարտինին։ Մի՞թե աշխարհում բոլորովին չկա ազնվություն ասված բանը։

— Դուք չեք կարող վիճաբանել ինձ հետ Սփենսերի մասին,— բղավեց նա։– Դուք նույնքան քիչ բան գիտեք Սփենսերի մասին, որքան և նրա հայրենակիցները։ Գիտեմ, որ դրանում մեղավորը դուք չեք. դրանում մեղավոր է ժամանակակից ընդհանուր տգիտությունը։ Այդ տգիտության մի փոքր նմուշի հետ ևս առիթ ունեցա ծանոթանալու հենց նոր, այստեղ գալու ժամանակ։ Կարդում էի Սալիբիի ակնարկը Հերբերթ Սփենսերի մասին։ Լավ կլիներ, որ դուք էլ կարդայիք։ Այդ գիրքը մատչելի է բոլորին։ Կարող եք ճարել ցանկացած գրախանութում և գրադարանում։ Երբ կկարդաք այն, ինչ գրել է Սալիբին այդ մեծ մարդու մասին, վստահ եմ, որ մինչև անգամ դուք կամաչեք։ Դա գռեհկության այնպիսի ռեկորդ է, որի առաջ նսեմանում է ձեր գռեհկությունը։ Սալիբին՝ ակադեմիկոս փիլիսոփան, որը անարժան է Սփենսերի հետ միևնույն օդը շնչելու, նրան անվանում է «կիսագրագետների փիլիսոփա»։ Ես վստահ եմ, որ դուք տասը էջ էլ չեք կարդացել Սփենսերի երկասիրություններից, բայց եղել են և ավելի ինտելիգենտ քննադատներ, որոնք ձեզանից շատ չեն կարդացել, և սակայն հանդգնել են նշել Սփենսերի հետևորդներին, որ նրա գաղափարները սխալ են։ Հասկանո՞ւմ եք. նրա՛ գաղափարները, մի մարդու, որի մեծ հանճարն ընդգրկել է գիտության բոլոր կողմերը, նա եղել է հոգեբանության հայրը. մանկավարժության բնագավառում մի ամբողջ հեղաշրջում է առաջացրել, այնպես որ այժմ Ֆրանսիայում գյուղացի երեխաները սովորում են չորս կանոնները Սփենսերի առաջարկած մեթոդներով։ Նրա հիշատակն անարգող ողորմելի մարդուկներն իրենց առօրյա հացը վաստակում են նրա գաղափարների գործնական կիրառումով։ Եթե նրանց ուղեղում առհասարակ որևէ գաղափար կա, դրանով մեծապես պարտական են նրան։ Եթե նա չլիներ, նրանք չէին ունենա նաև այն չնչին գիտելիքները, որոնք կրկնում են թութակի պես։ Իսկ ինչ-որ պարոն, օրինակ Օքսֆորդում՝ Ֆերբենքսը, որն ավելի բարձր դիրքի տեր է, քան դուք, դատավո՛ր Բլոունթ, հանդգնում է ասել, որ հետագա սերունդները Սփենսերին կանվանեն ավելի շուտ բանաստեղծ ու երազող, քան մտածող։ Հաչող քոթոթների ռիմակ, ահա՛, թե ինչ են դրանք։ Մի ոմն պատգամել է, թե «Հիմնական սկզբունքները» զուրկ են գրական գեղեցկություններից։ Ուրիշներն աղաղակում են, որ Սփենսերը մտքի մշակ է, բայց ոչ ինքնատիպ խորհող։ Քոթոթնե՛ր, հաչո՛ղ քոթոթների ռիմա՛կ. . .

Մարտինը միանգամից դադարեց խոսելուց մեռելային լռության մեջ։ Ռութի ընտանիքում բոլորը հարգում էին դատավոր Բլոունթին որպես պատվարժան ու վաստակավոր մարդու, և Մարտինի ելույթը սոսկումի մատնեց նրանց։ Ճաշն ավարտվեց հուղարկավորական տրամադրության մեջ։ Դատավորն ու միստր Մորզը կիսաձայն խոսում էին։ Մյուսների մոտ զրույցի փորձերը չէին հաջողվում։

Ճաշից հետո, երբ Մարտինը և Ռութը մենակ մնացինք տեղի ունեցավ փոթորկալի մի տեսարան։

— Դուք անտանելի եք,— ասում էր Ռութը արտասվալից աչքերով։

Բայց Մարտինի ցասումը դեռ չէր խաղաղվել, և նա ահարկու շեշտով քրթմնջաց։

— Անասունն՛ե՛ր, ստո՛ր անասունն՛ե՛ր. . .

Երբ Ռութն ասաց, որ նա անպատվեց դատավորին, Մարտինն առարկեց.

— Ձեր կարծիքով՝ ինչո՞վ եմ անպատվել ես նրան, այնքանով, որ ճշմարտությո՞ւնն եմ ասել։

— Իմ գործը չէ՝ դա ճիշտ էր, թե ոչ,— շարունակեց Ռութը,— կան պատշաճության որոշ սահմաններ, և ոչ ոք ձեզ իրավունք չի տվել մարդկանց անպատվելու։

— Իսկ դատավոր Բլոունթին ո՞վ է իրավունք տվել անպատվել ճշմարտությունը,— բացականչեց Մարտինը,— անպատվել ճշմարտությունը՝ դա ավելի վատ է, քան անպատվել մի ողորմելի մարդու։ Բայց նա ավելի վատ բան արեց։ Նա սևացրեց այն մեծագույն և ազնվագույն մտածողի անունը, որը մեռած է։ Ա՜խ, անասուննե՛ր, անասուննե՛ր. . .

Մարտինի կատաղությունը վախեցնում էր Ռութին։ Նա առաջին անգամ էր տեսնում Մարտինին այդպիսի մոլեգնության մեջ և չէր կարողանում հասկանալ նրան, նրա տեսակետից անխոհեմ ցասման պատճառը։ Միաժամանակ Ռութն անդիմադրելիորեն տարվեց նրանով, այնպես որ ի վերջո չկարողացավ զսպել իրեն և, մոտենալով Մարտինին, գրկեց նրա վիզը։ Ռութը վիրավորված ու վրդովված էր այն ամենով, ինչ տեղի ունեցավ, բայց և այնպես նրա գլուխը հանգչում էր Մարտինի կրծքին և, նրան փարված լսում էր, թե Մարտինն ինչպես քրթմնջում էր.

— Անասուննե՛ր, ա՜խ, անասուննե՛ր. . .

Եվ չբարձրացրեց իր գլուխը մինչև անգամ այն ժամանակ, երբ Մարտինն ասաց.

— Ես այլևս չեմ փչացնելու ձեր հավաքույթները, սիրելիս։ Ձեր հարազատներն ինձ չեն սիրում, և ես չեմ ուզում պնդերեսությամբ կպչել նրանց։ Նրանք նույնքան ատելի են ինձ համար, ինչպես ես նրանց։ Թո՛ւ. նրանք պարզապես զզվելի են։ Հապա մի մտածեցեք... Մի ժամանակ ես ցածրից բարձր էի նայում այն մարդկանց վրա, որոնք բարձր դիրքեր են գրավում, ապրում են շքեղ տներում, ունեն համալսարանական դիպլոմ և բանկում ընթացիկ հաշիվ։ Ես միամտորեն ենթադրում էի, որ նրանք իրոք արժանի են հարգանքի։

Գլուխ XXXVIII

— Գնա՛նք սոցիալիստական ակումբ,— ասաց Բրիսենդենը՝ կես ժամ առաջ արյուն թքելուց թուլացած և հազիվ ուշքի եկած։ Դա վերջին երեք օրվա ընթացքում երկրորդ դեպքն էր։ Նա դողդոջ ձեռքերով բռնել էր իր անբաժան ընկեր վիսկիի բաժակը։

— Ես ի՞նչ գործ ունեմ սոցիալիզմի հետ,— հարցրեց Մարտինը։

— Կողմնակի մարդկանց թույլատրվում է այնտեղ խոսք վերցնել՝ միայն հինգ րոպեից ոչ ավելի,— ասաց հիվանդը,— դուք էլ ելույթ կունենաք։ Ասացեք նրանց, թե ինչու դուք սոցիալիստ չեք։ Ասացեք նրանց, թե ինչ է ձեր կարծիքը նրանց և նրանց էտիկայի, գետտոյի էտիկայի մասին։ Նրանց երեսին նետեցեք Նիցշեին և, իբրև վարձատրություն, թողեք, որ ձեզ բզկտեն։ Այդպիսի վիճաբանությունները օգտակար են նրանց, ինչպես և ձեզ համար։ Ես շատ կուզենայի, որ դուք սոցիալիստ դառնաք իմ մահից առաջ։ Միայն դա կարող է փրկել ձեզ ձեր կյանքի հիասթափության ժամին, որը կհասնի անկասկած։

— Չեմ հասկանում, թե դուք, հենց դուք, ինչպե՞ս կարող եք սոցիալիստ լինել,— նկատեց Մարտինը,— չէ՞ որ դուք ատում եք ամբոխը։ Եվ իրոք, ի՞նչ կապ ունեք, գեղագետ մարդ, խուժանի շահերի հետ։

Այդ ասելով Մարտինը կշտամբանքով մատնացույց արեց վիսկին։

— Երևում է, որ սոցիալիզմը չի փրկում ձեզ։

— Ես շա՛տ հիվանդ եմ,— պատասխանեց Բրիսենդենը,— իսկ դուք ուրիշ եք։ Դուք առողջ եք, ձեր առաջ դեռ կա ամբողջ մի կյանք, և ձեզ հարկավոր է որևէ նպատակ ունենալ կյանքում։ Դուք զարմանում եք, թե ինչու ես սոցիալիստ եմ. կասեմ ձեզ։ Որովհետև սոցիալիզմն անխուսափելի է, որովհետև Ժամանակակից հասարակարգը փտած է և չի կարող երկար Ժամանակ կանգուն մնալ, որովհետև ձեր «ձիավորի» ժամանակն անցել է։ Ստրուկները չեն գնա նրա հետևից։ Ստրուկները խիստ շատ են և չեն թողնի, որ նա երիվար նստի։ Միևնույն է, դուք նրանցից չեք ազատվի և ստիպված կլինեք կուլ տալ նրանց ստրկական բարոյականությունը։ Իհարկե դա այնքան էլ քաղցր բան չէ, բայց ճար չկա։ Դուք ձեր նիցշեական գաղափարներով պարզապես տրոգլոդիտ եք, Մարտի՛ն։ Ինչ որ անցել է՝ անցել է, և ով որ ասում է, թե պատմության մեջ ամեն ինչ կրկնվում է, ստում է։ Դուք իրավացի եք. ես չեմ սիրում ամբոխը, բայց ի՞նչ կարելի է անել։ Ձիավորին մենք չենք կարող սպասել, իսկ այժմ իշխանության գլխին գտնվող բուրժուական վախկոտ խոզերից ես գերադասում եմ ինչ-որ կուզեք։ Գնա՛նք. եթե ես մի քիչ էլ նստած մնամ այստեղ, բոլորովին կհարբեմ։ Գիտե՞ք թե ինչ է ասում բժիշկը. բայց գրո՛ղը տանի բժշկին։ Ես շատ եմ ուզում հիմարացնել նրան։

Կիրակի երեկո էր, և Օքլենդի սոցիալիստական ակումբի փոքր սրահը լի էր բազմությամբ, գլխավորապես բանվորներով։ Հռետորը, խելացի մի հրեա, դուր եկավ Մարտինին, թեև նրա բոլոր ասածները միանգամայն անընդունելի էին Մարտինի համար։ Հռետորի նեղ ուսերն ու ներս ընկած կուրծքը միանգամից ցույց էին տալիս, թե նա իսկական գետտոյի զավակ է, և նայելով նրան, Մարտինը պարզ պատկերացրեց իրեն՝ խղճուկ և տկար ստրուկների հավերժական պատերազմը այս աշխարհի մի բուռն ուժեղների դեմ, որոնք շատ վաղուց իշխել են նրանց վրա և միշտ էլ պիտի իշխեն։ Մարտինի աչքում այդ նիհար մարդը ներկայանում էր որպես մի մեծ սիմվոլ։ Դա մարմնացումն էր՝ կենսաբանական անխուսափելի օրենքի համաձայն կյանքի փշոտ ճամփաներին ոչնչացնող թույլերի և անճարակների դժբախտ զանգվածի։ Նրանք դատապարտվածներ են։ Չնայած նրանց ճարտարամիտ փիլիսոփայությանը և դեպի կոլեկտիվացումը նրանց ունեցած մրջնային հակմանը, բնությունը մերժել է նրանց՝ գերադասելով բացառիկ ուժեղ մարդկանց։ Բնությունն ընտրում է իր լավագույն ստեղծագործությունները, և մարդիկ հետևում են նրա օրինակին՝ բուծելով ազնվացեղ ձիեր և հազվագյուտ բույսեր։ Իհարկե, աշխարհաշենքի ստեղծողը կարող էր հնարել լավագույն մեթոդ, բայց այս աշխարհի մարդիկ ստիպված են հաշվի առնել գոյություն ունեցող մեթոդը։ Հասկանալի է, որ իրենց ոչնչացումից առաջ նրանք կարող են գալարվել և կուչ գալ, ինչպես այդ անում են սոցիալիստները, կարող են հավաքվել ու խոսել այն մասին, թե ինչպես պակասեցնել երկրային գոյության դժվարություններն ու հաղթել տիեզերքը։

Այդպես էր մտածում Մարտինը և նույնն արտահայտեց, երբ Բրիսենդենը վերջապես համոզեց նրան ելույթ ունենալ և մի լավ «կերցնել» դրանց։ Նա բարձրացավ ամբիոն և, ինչպես ընդունված էր անել, դիմեց նախագահին։ Սկզբում նա խոսում էր շատ հանդարտ, մի քիչ կմկմալով, ջանալով կարգի բերել այն բոլոր մտքերը, որոնք հեղեղել

էին նրան հրեայի ճառի ժամանակ։ Այսպիսի միտինգներում ամեն մի հռետորի տրվում է հինգ րոպե. բայց երբ սահմանված հինգ րոպեն անցավ, Մարտինը նոր էր սկսել ոգևորվել իր ճառով. նրա հարձակումը սոցիալիստական վարդապետության վրա նոր էր ծավալվել, և որովհետև նա մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց, ունկնդիրները միաձայն պահանջեցին նախագահից երկարացնել խոսելու ժամանակը։ Մարտինի մեջ նրանք տեսան արժանավոր հակառակորդին և լարված ուշադրությամբ հետևում էին նրա ամեն մի բառին։ Մարտինը խոսում էր արտասովոր հափշտակությամբ, առանց դեսուդեն ընկնելու և հարձակվելով ստրկական բարոյականության վրա, ուղղակի նշելով, որ ստրուկ ասելով, ինքը նկատի ունի հենց իր ունկնդիրներին։ Նա մեջ բերեց Սփենսերին ու Մալթուսին և գովաբանեց աշխարհի զարգացման կենսաբանական օրենքը։

— Այսպիսով,— եզրափակեց նա իր ճառը,— պետությունը չի կարող գոյություն ունենալ, եթե նա բաղկացած է միայն ստրուկներից։ Էվոլյուցիայի հիմնական օրենքը գործում է այստեղ։ Գոյության պայքարում, ինչպես ես արդեն նշեցի, կապրի ուժեղը և ուժեղի սերունդը, իսկ թույլը և նրա սերունդը դատապարտված են ոչնչացման։ Այդ պրոցեսի հետևանքով ուժեղների ուժը ավելանում է սերնդե-սերունդ, ահա թե ինչ է էվոլյուցիան։ Իսկ դուք, ստրուկներդ (ես համաձայն եմ, որ տհաճ բան է իրեն ստրուկ ճանաչելը), դուք, ստրուկներդ, երազում եք էվոլյուցիայի մեծ օրենքին չենթարկվող մի հասարակության մասին։ Դուք ուզում եք, որ վտիտներն ու անճարակները չոչնչանան։ Դուք ուզում եք, որ տկարներն էլ ուտեն այնպես, ինչպես ուժեղները, և այնքան, ինչքան կամենան։ Դուք ուզում եք, որ թույլերն ուժեղների հետ ամուսնան և սերունդ արտադրեն։ Իսկ ի՞նչ կլինի այդ բոլորի հետևանքը. մարդկության ուժն ու կենսունակությունը չեն աճի սերնդե-սերունդ, ընդհակառակը՝ կնվազեն։ Ահա ձեր ստրկական փիլիսոփայության նեմեզիդան։ Միայն ստրուկների համար գոյություն ունեցող ձեր ստրկական հասարակությունը կսկսի աստիճանաբար թուլանալ և փլուզվել, մինչև որ վերջ ի վերջո բոլորովին կկորչի։ Մի՛ մոռացեք, որ ես ելակետ ունեմ կենսաբանական օրենքները և ոչ թե սենտիմենտալ բարոյականությունը։ Ստրուկների պետությունը չի կարող գոյություն ունենալ։

— Իսկ Միացյալ Նահանգնե՞րը,— բղավեց ունկնդիրներից մեկը։

— Միացյալ Նահանգնե՞ր,— առարկեց Մարտինը,— տասներեք գաղութներ վռնդեցին իրենց իշխողներին և կազմեցին այսպես կոչված հանրապետություն։ Ստրուկներն իրենք դարձան իրենց տերերը, այլևս չկային տերեր, որոնք սրի ուժով էին կառավարում։ Բայց ստրուկները չեն կարող մնալ առանց տերերի, և ահա գոյացավ իշխողների մի նոր տեսակ՝ ոչ թե համարձակ ազնիվ և ուժեղ մարդիկ, այլ ողորմելի սարդեր, վաշխառու չարչիներ։ Եվ նրանք դարձյալ ստրկացրին ձեզ, բայց ոչ բացահայտ՝ ուժեղի իրավունքով, այլ աննկատելիորեն, զանազան մեքենայություններում, խորամանկությամբ, խաբեությամբ ու ստերով։ Նրանք կաշառեցին ձեր դատավորներին, այլանդակեցին ձեր օրենքները և ձեր որդիներին ու դուստրերին ենթարկեցին այնպիսի ճնշման, որի առաջ նսեմացան ուղղակի ստրկության բոլոր սարսափները։ Ձեր երեխաներից երկու միլիոն հոգի այժմ աշխատում են Միացյալ Նահանգների արդյունաբերական օլիգարխիայի լծի տակ։ Տասը միլիոն ստրուկներ ապրում են՝ առանց ապաստան ու հաց ունենալու։ Ո՛չ, ստրուկների պետությունը չի կարող գոյություն ունենալ, որովհետև դա հակասում է էվոլյուցիայի կենսաբանական օրենքին։ Հենց որ ստրուկների պետություն է

ստեղծվում, անմիջապես վրա է հասնում անկումն ու այլասերումը։ Դուք ժխտո՞ւմ եք էվոլյուցիայի օրենքները. լա՛վ։ Ո՞ւր է այն նորը, մյուս օրենքը, որի վրա հույս ունեք հենվել. ձևակերպեցեք այդ։ Թերևս դա արդեն արվա՞ծ է։ Այդ դեպքում հայտնեցեք ինձ։

Մարտինը նստեց իր տեղը՝ ամբողջ լսարանի խլացուցիչ աղմուկի տակ։ Շատերը տեղներից վեր թռան և խոսք ուզեցին։ Իրար հետևից տաքացած ու ոգևորված, ուժեղ շարժուձևեր անելով և որոտընդոստ ծափահարությունների տարափի տակ նրանք ետ էին մղում Մարտինի հարձակումը։ Դա իսկական ճակատամարտ էր, գաղափարների կատաղի ընդհարում։ Հռետորներից շատերը խոսում էին ընդհանուր թեմաների շուրջը, բայց մեծամասնությունը անմիջականորեն Մարտինին էր ուղղում խոսքը։ Նրանք Մարտինի համար նոր մտքեր էին արտահայտում. նրա առաջ պարզում էին ոչ թե կենսաբանական նոր օրենքներ, այլ հին օրենքների կիրառման նոր հնարավորություններ։ Նրանք չափազանց հափշտակված էին վիճաբանությամբ, որպեսզի հարգեին էտիկան, և նախագահը ստիպված եղավ մի քանի անգամ կասեցնել նրանց։

Այնպես պատահեց, որ այդ ժողովում ներկա էր երիտասարդ, սենսացիաների սիրահար մի լրագրող, որը ո՛չ խելք ուներ, ո՛չ էլ փորձառություն։ Նա օժտված էր միայն լրագրողի հախուռն համարձակությամբ։ Նա չափազանց տգետ էր, որ կարողանար հետևել վիճաբանության իմաստին. բայց նա բոլորովին վստահ էր, որ ինքը բանվոր դասակարգին պատկանող այդ շատախոս մտագարներից շատ ավելի բարձր է կանգնած։ Բացի այդ, նա շատ էր հարգում այս աշխարհի ուժեղներին, որոնք բարձր դիրքեր էին գրավում և որոշում էին ազգերի ու թերթերի քաղաքականությունը։ Նա մինչև անգամ ուներ իր իդեալը՝ երազում էր դառնալ առաջնակարգ թղթակից, որը կարողանում է ոչնչից խիստ շատ բան ստեղծել։

Նա այնպես էլ չհասկացավ, թե ըստ էության ինչի մասին է խոսակցությունը, նրան հարկավոր էլ չէր գիտենալ այդ։ Նա ելակետ ուներ առանձին բառեր, ասենք՝ «հեղափոխություն»։ Ինչպես հնէաբանը իր հայտնաբերած մի ոսկրից երևակայությամբ վերականգնում է ամբողջ կմախքը, այնպես էլ այս թղթակիցը կարող էր վերարտադրել մի ամբողջ ճառ իր մտքում մնացած միայն մի «հեղափոխություն» բառի հիման վրա։ Նա դրանով զբաղվեց հենց նույն գիշերը և շատ հաջող կերպով, և որովհետև Մարտինի ելույթն ամենից շատ աղմուկ առաջացրեց, թղթակիցը վճռեց նրա բերանը դնել այդ ճառը՝ պատկերացնելով նրան որպես անարխիստ, իսկ Մարտինի ռեակցիոն անհատապաշտությունը վերածելով ամենածայրահեղ կարմիր սոցիալիզմի։ Երիտասարդ թղթակիցը զուրկ չէր գրական ձիրքից և շատ գեղարվեստորեն պատկերացրեց վայրագ, երկարամազ մարդկանց՝ ջղագարների և այլասերվածների, որոնք բռունցքները թափահարում էին, կատաղի բացականչություններ էին արձակում մոլեգնած ամբոխի աններդաշնակ բվվոցի տակ։

Գլուխ XXXIX

Հաջորդ օրը, առավոտյան սուրճ խմելիս, Մարտինը սովորականի պես թերթ էր կարդում։ Նա կյանքում առաջին անգամ տեսավ իր անունը տպված թերթի առաջին էջում՝ խոշոր տառերով։ Նա մեծ զարմանքով կարդաց այնտեղ, որ ինքը հանդիսանում է Օքլենդի ամենանշանավոր սոցիալիստներից մեկը։ Նա աչքի անցկացրեց այն

բոցավառ ճառը, որը նրա փոխարեն գրել էր երիտասարդ թղթակիցը, և սկզբում վրդովվեց այդ անամոթ հերյուրանքից, բայց ի վերջո ծիծաղելով դեն շպրտեց թերթը։

— Կամ դա գրել է մի հարբած մարդ և կամ դրա հետևում թաքնված է ինչ-որ ոճրապարտ չարամտություն,— ասաց Մարտինը Բրիսենդենին, որը ճաշից հետո եկավ նրա մոտ և հոգնած ընկավ միակ աթոռի վրա։ Մարտինն ըստ սովորության նստած էր մահճակալին։

— Միևնույն չէ՞ ձեզ համար,— ասաց Բրիսենդենը,— մի՞թե դուք նշանակություն եք տալիս թերթ կարդացող բուրժուա խոզերի կարծիքին։

Մարտինը մի րոպե մտածմունքի մեջ ընկավ։

— Իհարկե, ես ոչ մի գործ չունեմ նրանց հետ, միայն թե վախենում եմ, որ դա փչացնի իմ հարաբերությունները Ռութի ընտանիքի հետ։ Նրա հայրը շարունակ պնդում է, որ ես սոցիալիստ եմ, իսկ այդ թշվառական հոդվածը կհաստատի նրա կարծիքը։ Հոր կարծիքը նշանակություն չունի ինձ համար, բայց դա կարող է տհաճ հետևանքներ ունենալ։ Ես ուզում եմ կարդալ ձեզ համար իմ այսօրվա գրածը... իհարկե, դարձյալ նույն «Ուշացածից». մոտավորապես կեսն արդեն պատրաստ է։

Մարտինը նոր էր սկսել կարդալ, երբ Մարիան բացեց դուռը և ներս թողեց վայելուչ հագնված մի երիտասարդի, որն արագ նայեց չորս կողմը, աչքերը հառեց նավթավառին ու խոհանոցին և, վերջապես, Մարտինին։

— Նստեցե՛ք,— ասաց Բրիսենդենը։

Մարտինը տեղ տվեց հյուրին նստելու և հարցական հայացքն ուղղեց վրան։

— Ես լսեցի ձեր երեկվա ճառը, միստր Իդեն,— սկսեց երիտասարդը կարճատև լռությունից հետո,— ես կուզենայի հարցազրույց ունենալ ձեզ հետ։

Բրիսենդենը բարձրաձայն և սրտանց քրքջաց.

— Միաբան-սոցիալի՞ստ եք,— հարցրեց թղթակիցը՝ արագ հայացք գցելով Բրիսենդենի վրա, և կարծես մտովի հաշվի առնելով այն էֆեկտը, որը կստացվի, եթե նկարագրի այդ կենդանի դիակին։

— Եվ սա՞ է գրել այդ հաշվետվությունը,— բացականչեց՝ Մարտինը,— այս երեխա՞ն։

— Ինչո՞ւ դուք չեք թակում նրան,— հարցրեց Բրիսենդենը։— Ես հիմա հազար դոլլար կտայի, որպեսզի առողջ թոքեր ունենայի միայն հինգ րոպեի համար։

Երիտասարդ լրագրողը բավական շփոթվեց նրանց այդ խոսակցությունից, որը վերաբերում էր իրեն, և տեղի ունեցավ իր անձի շուրջը։ Բայց նա հենց նոր էր արժանացել խմբագրի գովեստին՝ սոցիալիստական միտինգի մասին իր փայլուն հաշվետվության համար և հանձնարարություն էր ստացել հարցազրույց ունենալ Մարտին Իդենի՝ գոյություն ունեցող իրավակարգի կազմակերպված թշնամիների լիդերի հետ։

— Դուք չե՞ք առարկի, եթե մենք լուսանկարենք ձեզ, միստր Իդեն,— հարցրեց նա։– Ես ինձ հետ բերել եմ լուսանկարչին, բայց նա ասում է, որ պետք է շտապել։ Քիչ հետո արևը մայր կմտնի։ Ձեզ հետ կարող ենք զրուցել լուսանկարվելուց հետո։

— Լուսանկարի՞չ,— մտածկոտ ասաց Բրիսենդենը. — թակեցե՛ք դրան, Մարտի՛ն, թակեցե՛ք։

— Երևի ես ծերանում եմ,— պատասխանեց Մարտինը։— Գիտեմ, որ հարկավոր է թակել նրան, բայց դրա համար պահանջվող էներգիան պակասում է։ Բացի այդ, արժե՞ արդյոք։

— Հանուն նրա խեղճ մոր,— առարկեց Բրիսենդենը։

— Դա ծանրակշիռ նկատառում է,— համաձայնեց Մարտինը,— բայց այդքան թափ չունեմ։ Չէ՞ որ մեկին թակելու համար անհրաժեշտ է էներգիա վատնել։ Արժե՞ արդյոք։

— Իսկապես որ չարժե,— ուրախ տոնով միջամտեց լրագրողը, բայց միաժամանակ սկսեց անհանգիստ նայել դեպի դուռը։

— Բայց սրա հոդվածում ճշմարիտ և ոչ մի բառ չկար,— շարունակեց Մարտինը՝ խոսքն ուղղելով Բրիսենդենին։

— Հասկանո՞ւմ եք, դա միայն ընդհանուր գծերով նկարագրություն էր. . . — համարձակվեց բացատրել երիտասարդը։— Վերջ ի վերջո դա ձեզ համար հիանալի ռեկլամ է. . . ինքներդ կհամաձայնեք, որ դա այդպես է։

— Դա լավ ռեկլամ է ձեզ համար, Մարտին,— հանդիսավորությամբ հայտարարեց Բրիսենդենը։

— Այո՛, այո՛, ես էլ պետք է համաձայնեմ, որ դա ռեկլամ է ինձ համար։

— Թույլ տվեք իմանալ, միստր Իդեն, որտե՞ղ եք ծնվել,— հարցրեց թղթակիցը՝ դեմքին տալով լարված ուշադրության արտահայտություն։

— Նկատո՞ւմ եք, որ սա ոչինչ չի նոթագրում,— ասաց Բրիսենդենը,— սա հիշողության մեջ է պահում այդ ամենը։

— Դա բավական է ինձ համար,— երիտասարդը ամեն կերպ ջանում էր թաքցնել իր անհանգստությունը,— փորձառու ռեպորտյորը երբեք չի նոթագրում։

— Երևի դուք երե՞կ էլ չեք նոթագրել։

Բայց Բրիսենդենը չարին չհակառակելու գաղափարի հետևորդ չէր, այդ պատճառով էլ հանկարծ բղավեց՝ փոխելով տոնը.

— Մարտի՛ն, եթե դուք չծեծեք սրան, ես կծեծեմ՝ թեկուզ տեղնուտեղը ընկնեմ գետին ու մեռնեմ։

– Մի անգամ եթե հասցնեմ, բավական կլինի՞,— հարցրեց Մարտինը։

Բրիսենդենը մտածեց և հավանություն հայտնեց գլխի շարժումով։

Հաջորդ վայրկյանին թղթակիցը երեսնիվայր փռվել էր, և նրա գլուխը ուժգին սեղմված էր Մարտինի ծնկների արանքում։

— Միայն թե մի՛ կծեք,— նախազգուշացրեց Մարտինը,— ապա թե ոչ ես ստիպված կլինեմ ջարդել ձեր համակրելի, մռութը, իսկ դա ափսոս կլինի։

Մարտինի աջ ձեռքը սկսեց համաչափ բարձրանալ ու իջնել։ Երիտասարդը ճչում էր, աշխատում էր դուրս պրծնել, հայհոյում էր, բայց չէր համարձակվում կծել։ Բրիսենդենը հանգիստ դիտում էր այդ տեսարանը։ Միայն մի անգամ նա չզսպեց իրեն, վերցրեց դատարկ շիշն ու բացականչեց.

— Թույլ տվեք մի անգամ էլ ես խփեմ։

— Դժբախտաբար, ես այլևս չեմ կարող,— ասաց վերջապես Մարտինը,— ձեռքս թմրեց։

Նա բռնեց թղթակցի օձիքից և շպրտեց նրան մահճակալին։

— Ես կհայտնեմ ոստիկանություն. ձեզ կձերբակալեն,— բղավում էր թղթակիցը։ Նրա այրվող այտերի վրայով զայրույթի արտասուքներ էին թափվում։– Դուք պատասխանատու կլինեք. զգուշացեք։

— Զարմանալի է,— ասաց Մարտինը,— սա ոչ մի կերպ չի հասկանում, որ սայթաքուն ճանապարհով է գնացել։ Անազնիվ, անվայել, անարժան է տղամարդու համար ստել իր մերձավորի նկատմամբ, ինչպես արել է սա, բայց դեռ չի հասկանում։

— Սա եկել է մեզ մոտ, որպեսզի բացատրենք նրան,— ասաց Բրիսենդենը։

— Այո, սա ինձ մոտ եկավ՝ նախապես զրպարտելով և խայտառակելով ինձ։ Հիմա իմ խանութպանը, հավանաբար, կմերժի ապառիկ ապրանք բաց թողնել ինձ։ Բայց վատն այն է, որ այս խեղճ տղան արդեն երբեք չի հեռանա այս ճանապարհից՝ մինչև որ նրանից չստացվի առաջնակարգ լրագրող և առաջնակարգ սրիկա։

— Դուք դեռ ժամանակ ունեք նրան ուղիղ ճամփի բերելու,— առարկեց Բրիսենդենը։– Ա՛հ, ինչո՞ւ դուք ինձ թույլ չտվիք գեթ մի անգամ խփել նրան. ես կուզենայի մասնակցել այդ բարի գործին։

— Երկուսիդ էլ բանտ կնստեցնեն,— հեծկլտում էր այդ մոլորված հոգին.— կոպիտ գազաններ։

— Սրա մռութը շատ սիրուն և շատ տկար է,— ասաց Մարտինը գլուխը շարժելով,— ինձ թվում է, թե ես իզուր թմրեցրի ձեռքս։ Այս երիտասարդն անուղղելի է, անկասկած, առաջնակարգ լրագրող կդառնա, ամենևին խիղճ չունի։ Դա էլ բավական է այդ ասպարեզում առաջադիմելու համար։

Դրանից հետո երիտասարդը սրընթաց դուրս թռավ սենյակից՝ սարսափով անցնելով Բրիսենդենի մոտով, որը շարունակում էր շարժել ձեռքի շիշը։

Հաջորդ օրը Մարտինն իր մասին շատ նոր ու հետաքրքրական բաներ իմացավ։ «Այո՛, բանից դուրս է գալիս, որ մենք հասարակության թշնամիներ ենք,— ասել էր նա մամուլի ներկայացուցչի հետ զրուցելիս,— բայց մենք անարխիստ չենք. մենք սոցիալիստ ենք»։ Երբ թղթակիցը Մարտինի հետ խոսելիս նկատել է, որ այդ երկու դպրոցների միջև առանձին տարբերություն չկա, Մարտինն իր ուսերն է թոթվել իբրև լռելյայն համաձայնության նշան։ Մարտինի դեմքը, ինչպես պարզվել է, անհամաչափ է և ունի այլասերման բոլոր հատկանիշները։ Առանձնապես բնորոշ են եղել կոշտաշատ ձեռքերն ու փայլատակող աչքերը։

Մարտինը կարդաց նաև, որ գրեթե ամեն երեկո նա իբր ելույթ է ունենում Սիթի-Հոլլ զբոսայգում բանվորական միտինգներին և բոլոր անիշխանականներից ու ագիտատորներից որոնք այնտեղ թունավորում են ժողովրդի միտքը, ամենահաջողն է, որովհետև առավել հեղափոխական ճառեր է արտասանում։ Թղթակիցը մանրամասն նկարագրել էր նրա խցիկը, առանց մոռանալու նավթավառն ու միակ աթոռը, և վառ գույներով նկարագրել էր նրա բարեկամին՝ մեռելի դեմքով թափառաշրջիկին, այնքան գունատ, որ կարծես քսան տարվա բանտարկությունից հետո նոր էր ազատ արձակվել։

Երիտասարդ թղթակիցը մեծ ճարպկություն էր հայտնաբերել։ Նա հոտառությամբ պարզել էր Մարտին Իդենի կենսագրությունը, ձեռք էր բերել միստր Հիգգինբոթամի խանութի լուսանկարը, ինչպես և նրա՝ Բեռնարդ Հիգգինբոթամի լուսանկարը, խանութի դռանը կանգնած։ Այդ ջենտլմենը նկարագրված էր որպես պատվավոր ու ողջամիտ վաճառական, որը ոչ միայն չէր բաժանում իր աներձագի սոցիալիստական հայացքները, այլև խզել էր ամեն հարաբերություն նրա հետ։ Նրա ասելով Մարտին Իդենը պարզապես ծույլ էր և գործից փախչող, չնայած, որ քանիցս նրան արված են նպաստավոր առաջարկներ, և, անկասկած, վաղ թե ուշ բանտ է նստելու։ Հարցազրույց է արել նաև Հերման ֆոն Շմիդտի հետ։ Նա Մարտինին անվանել է «Ընտանիքի հրեշը» և, ինչպես պարզվել է, նույնպես կապ չի պահպանում նրա հետ։ «Նա ուզում էր ինձ շահագործել,— ասել է Հերման ֆոն Շմիդտը ի միջի այլոց,— բայց ես չընկա նրա ծուղակը։ Այնպես արեցի, որ այլևս չթափառի այս կողմերը. այդպիսի անզգամից չի կարելի լավ բան սպասել»։

Այս անգամ Մարտինը լրջորեն զայրացավ։ Բրիսենդենն այդ բոլորը համարում էր զվարճալի մի կատակ, բայց չէր կարողանում հանգստացնել Մարտինին։ Մարտինը գիտեր, որ հեշտ չի լինելու Ռութի հետ բացատրվելը. բացի այդ, նրա հայրը, հավանաբար, կջանա օգտվել այս անմիտ հերյուրանքից, որպեսզի քանդի նրանց նշանդրեքը։ Մարտինի մռայլ ենթադրությունները շուտով հաստատվեցին։ Հաջորդ օրն իսկ փոստատարը նամակ բերեց Ռութից։ Նախազգալով կորձանումը, նա անմիջապես բացեց ծրարը և սկսեց կարդալ կանգնելով բաց դռան առաջ, հենց այնտեղ, ուր փոստատարը հանձնել էր նամակը։

Կարդալիս Մարտինը մեքենաբար ձեռքով խառնում էր գրպանը այնտեղ փնտրելով ծխախոտ և թուղթ, որոնք առաջներում միշտ էլ պահում էր գրպանում։ Նա չէր գիտակցում, որ իր գրպանը վաղուց դատարկ է, մինչև անգամ հաշիվ չէր տալիս, թե ինչ է որոնում այնտեղ։

Նամակը գրած էր հանգիստ տոնով։ Ցասումի ոչ մի հետք չկար այնտեղ, բայց ամբողջ նամակը՝ առաջին տողից սկսած մինչև վերջինը, համակված էր վիրավորանքով ու հիասթափությամբ։ Ռութը գրում էր, որ Մարտինը չարդարացրեց նրա հույսերը։ Նա կարծում էր, որ Մարտինը վերջ է տվել իր սոսկալի սովորություններին, որ, հանուն իր նկատմամբ ունեցած սիրո, իրոք պատրաստ է համեստ ու պարկեշտ կյանք վարել։ Իսկ հիմա հայրիկն ու մայրիկը վճռականապես պահանջեցին, որ նշանդրեքը քանդվի։ Եվ Ռութը չէր կարող չընդունել, որ նրանց պատճառաբանությունները հիմնավոր են։ Երկուսի հարաբերություններից ոչ մի լավ բան չի կարող ստացվել, դա հենց սկզբից սխալ էր։ Նամակում կար միայն մի կշտամբանք, որն առանձնապես դառը թվաց Մարտինին. «Երանի թե դուք ուզենայիք ծառայության մտնել, ջանայիք գրավել կյանքում որևէ տեղ,— գրում էր Ռութը.— բայց դա անհնար է, դուք անցյալում ապրել եք չափազանց անառակ ու անկարգ կյանքով։ Ես հասկանում եմ, որ դուք կշտամբելի չեք այդ բանում։ Դուք վարվում էիք ձեր բնավորության համաձայն և ձեր նախկին սովորություններին համապատասխան։ Եվ ես չեմ կշտամբում ձեզ, Մարտին, մի՛ մոռանաք այդ։ Պարզվեց, որ իմ հայրիկն ու մայրիկը իրավացի էին, մենք իրար չենք սազում, և պիտի ուրախ լինենք, որ դա պարզվեց ոչ չափազանց ուշ... Մի փորձեք տեսնվել ինձ հետ,— եզրափակում էր Ռութը,— այդ տեսակցությունը հավասարապես դժնդակ կլինի և՛ մեր երկուսի, և՛ իմ մայրիկի համար։ Առանց այն էլ ես զգում եմ, որ

շատ վիշտ եմ պատճառել նրան և բավական ժամանակ է հարկավոր ինձ փարատելու համար այդ վիշտը»։

Մարտինն ուշադիր կարդաց նամակը կրկին ու կրկին։ Հետո նա նստեց ու սկսեց գրել պատասխանը. նա շարադրեց այն ամենը, ինչ ասել էր սոցիալիստական միտինգում՝ մեղադրելով թերթին ամենաանխիղճ զրպարտության մեջ։ Նամակի վերջում նա խոսեց իր ջերմ ու անփոփոխ սիրո մասին։ «Անպայման պատասխանեցեք ինձ,— գրեց նա,— գրեք միայն մի բան՝ սիրո՞ւմ եք ինձ, թե ոչ. դա ամենագլխավորն է»։

Բայց անցավ մի օր, երկու օր, և պատասխան չկար։ «Ուշացածը» մնում էր բաց, շարունակ նույն էջի վրա, իսկ սեղանի տակ գրվածքների կույտը շարունակում էր աճել։ Նա կյանքում առաջին անգամ զգում էր անքնության տանջանքը։ Նա երեք անգամ գնաց Մորզերի մոտ, բայց երեք անգամ էլ սպասավորը հրաժարվեց ներս թողնել նրան։ Բրիսենդենը պառկել էր անկողնում, և Մարտինը հաճախ գնալով նրա մոտ, չէր համարձակվում հայտնել նրան իր դառնությունները։

Իսկ Մարտինը շատ դառնություններ ուներ։ Լրագրողի անարգ արարմունքի հետևանքները գերազանցեցին այն ամենը, ինչ սպասում էր նա։ Փորթուգալացի նպարավաճառը իրոք մերժեց ապառիկ մթերք տալ նրան, իսկ կանաչավաճառ ամերիկացին հայտարարեց, որ Մարտինը հայրենիքի դավաճան ու թշնամի է և, հայրենասիրության նոպայով բռնված, մինչև անգամ ջնջեց Մարտինի հաշիվը՝ արգելելով նրան գալ իր խանութը պարտք վճարելու համար։ Բոլոր հարևան բնակիչները թշնամաբար էին տրամադրված Մարտինի նկատմամբ, և նրանց վրդովմունքն օրեցօր աճում էր։ Ոչ ոք չէր ցանկանում հարաբերություն պահպանել դավաճան սոցիալիստի հետ։ Խեղճ Մարիան տանջվում էր սարսափով ու տարակույսներով, բայց շարունակում էր լոյալ մնալ։ Դրացի երեխաները, որոնք արդեն մոռացել էին ժամանակին Մարտինին այցելած շքեղ կառքի մասին, հիմա հեռվից բղավում էին. «խուլիգան» և «թափառաշրջիկ»։ Միայն Մարիայի երեխաներն էին մնում անհողդողդ, պաշտպանում էին նրան, մինչև անգամ բազմիցս ճակատամարտ էին մղել նրա պատճառով, և Մարիան, տեսնելով իր երեխաների երեսին կապտած տեղեր ու նրանց ջարդված քթերը, էլ ավելի էր հուսահատվում։

Մի օր փողոցում պատահելով Գերտրուդային՝ Մարտինը նրանից իմացավ այն, ինչ նա ենթադրում էր և դրանից առաջ. այն, որ Բեռնարդ Հիգգինբոթամը սարսափելի չարացել է Մարտինի վրա, գտնում է, որ նա խայտառակել և հասարակական անարգանքի նշավակ է դարձրել ամբողջ ընտանիքը։ Նա պահանջել է, որ Մարտինը չհամարձակվի ոտք դնել իրենց տունը։

— Հեռացիր որևէ տեղ, Մարտի՛ն,— խնդրում էր Գերտրուդան։– Մեկնիր և մտիր որևէ աշխատանքի։ Երբ այս բոլորն անցնի, կարող ես նորից վերադառնալ։

Մարտինը գլուխը շարժեց և ոչ մի բավարար բացատրություն չտվեց։ Եվ ինչպե՞ս կարող էր բացատրել։ Նրա և իր ընտանիքի անդամների միջև անդունդ էր բացվել. նա արդեն չէր կարող անցնել այդ անդունդից։ Ծիծաղելի էր Գերտրուդային բացատրել նիցշեականության և սոցիալիզմի միջև եղած տարբերությունը։ Ոչ մի լեզվում չկան այնպիսի բառեր, որոնցով նա կարողանար բացատրել այդ մարդկանց իր հայացքներն ու արարքները։ Նրանց բոլոր դատողությունները հանգում էին մի բանի՝ գործ գտիր. դա էր միշտ առաջին և վերջին խոսքը։ Դրանով էլ սպառվում էր նրանց հասկացողությունների ամբողջ շրջանակը՝ գործ գտիր, ծառայության մտիր։

«Ողորմելի բթամիտ ստրուկներ,— մտածում էր Մարտինը՝ լսելով Գերտրուդային։– Զարմանալի չէ, որ ուժեղները տիրացել են աշխարհին։ Ստրուկներին կործանել է հենց իրենց սեփական ստրկամտությունը։ «Ծառայությունը» նրանց համար ոսկե կուռք է, որին նրանք խոնարհ երկրպագում են»։

Երբ Գերտրուդան դրամ առաջարկեց նրան, Մարտինը նորից բացասաբար շարժեց գլուխը, թեև գիտեր, որ մի քանի օրից դարձյալ ստիպված կլինի գրավ դնել իր կոստյումը։

— Դու առայժմ մի՛ գնա Բեռնարդի մոտ,— պաղատում էր Գերտրուդան։– Կանցնի մի երկու ամիս, նա կխաղաղվի, այն ժամանակ դու, կարող ես մինչև անգամ խնդրել նրան, որ քեզ ծառայության վերցնի որպես սայլապան, եթե ուզես։ Իսկ եթե ես հարկավոր լինեմ քեզ, մեկին ուղարկիր իմ հետևից, երբ կամենաս, և ես կգամ քեզ մոտ. լսո՞ւմ ես։

Գերտրուդան լաց եղավ և գնաց իր գործին, իսկ Մարտինը նայելով նրա ծանր, հոգնած քայլվածքին, զգաց, որ իր սիրտը ճմլվում է անտանելի թախիծից։ Եվ երբ նայում էր քրոջ հետևից, նիցշեականությունն հանկարծ սկսեց երերալ ու քանդվել։ Շատ հեշտ էր վերացականորեն խոսել ստրուկների դասակարգի մասին, բայց այնքան էլ հեշտ չէր տեսությունները կիրառել մերձավորների նկատմամբ։ Իսկ եթե հարկավոր է ուժեղի կողմից ճնշվող տկարի օրինակ, դրա ամենալավ ապացույցը հենց Գերտրուդան էր։ Մարտինը մինչև անգամ ծիծաղեց այդ պարադոքսի վրա։ Ի՞նչ նիցշեական է ինքը, եթե անձնատուր է լինում սենտիմենտների, և իրականության հետ առաջին իսկ ընդհարման ժամանակ իր հայացքները սկսում են տատանվել. և վերջ ի վերջո այս բոպեին նույն այդ ստրկական բարոյականությունը չէ՞, որ հայտնաբերվում է նրանում։ Մի՞թե քրոջը խղճալը ստրկական զգացում չէ. իսկական ուժեղ մարդը պիտի բարձր մնա խղճահարությունից և կարեկցությունից։ Այդ զգացումները ծնունդ են առնում նկուղներում և հանդիսանում են լոկ թույլերի ու դժբախտների հոգեվարքն ու մահամերձ ջղաձգությունները։

Գլուխ XL

«Ուշացածի» վրա աշխատանքն առաջ չէր գնում։ Խմբագրություններին ուղարկած բոլոր գրվածքները վաղուց հանգստավետ տեղ էին գտել սեղանի տակ, միայն մի գրվածք դեռ շարունակում էր դեգերել. դա Բրիսենդենի «Աստղաբաշխական օրագրությունն» էր։ Մարտինի հեծանիվն ու սև կոստյումը նորից գրավ դրվեցին, իսկ գրամեքենայի վճարը սովորականի պես հետաձգվել էր։ Բայց այդ բոլորն արդեն բնավ չէին անհանգստացնում Մարտինին։ Նա պետք է նոր նպատակակետ գտնի կյանքում, իսկ քանի դեռ այդ հենարանը չկա, կյանքն ասես թե կանգ էր առել։

Մի քանի շաբաթ անց պատահեց այն, ինչ նա վաղուց էր սպասում, փողոցում հանդիպեց Ռութին։ Ճիշտ է, նա մենակ չէր, այլ իր եղբայր Նորմանի հետ։ Եվ նրանք երկուսն էլ այնպես ձևացրին, որ իբր թե Մարտինին չճանաչեցին, իսկ երբ նա ուզեց մոտենալ, Նորմանը փորձեց արգելք հանդիսանալ։

— Եթե դուք համարձակվեք մոտենալ իմ քրոջը,— ասաց նա,— ես ոստիկան կկանչեմ, իմ քույրը չի ցանկանում խոսել ձեզ հետ, և ձեր աներեսությունը վիրավորական է։

— Լավ կլինի կռիվ չսկսենք,— մռայլադեմ պատասխանեց Մարտինը,— կանչե՛ք ոստիկանին. այդ դեպքում ձեր անունը կերևա թերթերում. իսկ հիմա մի կողմ քաշվեք։ Ես պետք է խոսեմ Ռութի հետ։

— Ես ուզում եմ ձեր բերանից լսել այդ,– ասաց Մարտինը Ռութին։

Ռութը գունատվեց ու սարսռաց, բայց կանգ առավ և հարցական հայացքով նայեց նրան։

— Պատասխանեցե՛ք իմ հարցին, որը տվել եմ ձեզ իմ նամակում,— ասաց նա։

Նորմանը պատրաստվում էր մի անհամբեր շարժում անել, բայց Մարտինը իր հայացքով զսպեց նրան։

Ռութը շարժեց գլուխը։

— Դուք ձեր սեփական կամքո՞վ գործեցիք,— հարցրեց նա։

— Այո՛,– ասաց Ռութը հանդարտ, բայց հաստատ,— ես գործել եմ իմ սեփական կամքով։ Դուք այնքան խայտառակեցիք ինձ, որ հիմա ամաչում եմ հանդիպել իմ ծանոթներին։ Այժմ բոլորը խոսում են իմ մասին։ Ահա այն ամենը, որ ես կարող եմ ասել ձեզ։ Դուք ինձ դժբախտացրիք, ես այլևս չեմ ուզում տեսնել ձեզ։

— Ծանոթնե՛ր, բամբասա՛նք, թերթերի ստե՛ր. . . Այդպիսի բաները չեն կարող սիրուց ավելի ուժեղ լինել, նշանակում է պարզապես դուք ինձ երբեք չեք սիրել։

Ռութի դժգույն դեմքը հանկարծ կարմրատակեց։

— Այն բոլորից հետո, ինչ պատահել է,— ասաց նա,— Մարտի՛ն, դուք ինքներդ չեք գիտակցում, թե ի՞նչ եք ասում։ Ո՞ւմ տեղ եք դնում ինձ։

— Տեսնում եք, որ Ռութը չի ուզում խոսել ձեզ հետ,— բացականչեց Նորմանը, և քույր ու եղբայր թևանցուկ հեռացան։

Մարտինը նայեց նրանց հետևից և նորից մեքենաբար ձեռքը կոխեց գրպանը՝ թուղթ և ծխախոտ հանելու, բայց դրանք չկային այնտեղ։

Մինչև հյուսիսային Օքլենդ ճանապարհը կարճ չէր, բայց միայն գալով իր սենյակը՝ Մարտինը հասկացավ, որ անցել է այդ ճանապարհը։ Սթափվելով՝ նա տեսավ, որ նստել է մահճակալին. նայեց չորս կողմը ցրված, ինչպես նայում է զարթնած լուսնոտը։ Սեղանին տեսնելով «Ուշացածը», Մարտինը մոտ քաշեց աթոռն ու վերցրեց գրիչը։ Նրա բնավորության հատկանշական գիծն էր՝ մինչև վերջը հասցնել սկսած գործը. իսկ նրա առաջ դրված էր չավարտած աշխատությունը։ Նա մի կողմ էր դրել դա, մի այլ գործով զբաղվելու համար։ Հիմա այդ գործը վերջացել էր, և հարկավոր էր դարձյալ վերադառնալ «Ուշացածին»։ Հետո ի՞նչ է անելու՝ Մարտինը չգիտեր։ Նա գիտեր միայն այն, որ իր կյանքում բեկում է առաջացել։ Նա վերջացրեց հատվածը, և մնում էր ավարտել նախադասությունը, նախքան վերջակետ դնելը։ Ապագան չէր հետաքրքրում նրան։ Իր ժամանակին նա կիմանա, թե ինչ է սպասում իրեն ապագայում։ Նրան այլևս ոչինչ չէր հետաքրքրում. նա անտարբեր էր ամեն ինչի նկատմամբ։

Մարտինը հինգ օր աշխատեց «Ուշացածի» վրա՝ առանց որևէ տեղ գնալու, առանց տեսակցելու որևէ մեկի հետ և գրեթե առանց մի բան ուտելու։ Վեցերորդ օրն

առավոտյան փոստատարը բերեց «Պարթենոնի» հրատարակչից մի նամակ։ Բանալով ծրարը. նա անմիջապես տեսավ, որ «Աստղաբաշխական օրագրությունը» ընդունվել է։

«Այդ պոեմը մենք տվեցինք կարդալու միստր Քարտրայթ Բրյուսին,— գրում է հրատարակիչը,— և նա այնքան նպաստավոր արտահայտվեց, որ հաճույքով կտպենք այդ գործը մեր հանդեսում։ Եթե մենք հետաձգում ենք պոեմի հրատարակությունը օգոստոս ամսվան, դա լոկ նրա համար, որ հուլիսի համարն արդեն շարված է։ Միստր Բրիսենդենին հաղորդեցեք մեր ամենախորին երախտագիտությունն ու հիացմունքը։ Խնդրում ենք ուղարկել նրա դիմանկարն ու կենսագրական տվյալները։ Եթե մեր առաջարկած հոնորարն անբավարար լինի, հաճեցեք հեռագրել, թե ինչպիսի պայմաններ ընդունելի կհամարեք»։

Քանի որ առաջարկած հոնորարը կազմում էր երեք հարյուր հիսուն դոլլար, Մարտինը վճռեց, որ չարժե հեռագրել։ Մնում է միայն Բրիսենդենի համաձայնությունն առնել։ Վերջ ի վերջո իրավացի դուրս եկավ Մարտինը։ Գտնվեց մի խմբագիր, որը որոշ չափով հասկանում էր իսկական պոեզիան։ Հոնորարն էլ հրաշալի էր՝ մինչև անգամ «դարաշրջանի պոեմի» համար։ Բացի այդ, Մարտինը գիտեր, որ Բրիսենդենը Քարտրայթ Բրյուսին համարում էր բոլոր քննադատներից միակը, որն արժանի էր հարգանքի։

Մարտինը դուրս եկավ տնից, նստեց տրամվայ և նայելով ճանապարհին երևացող ու անհետացող տներին ու խաչմերուկներին՝ ցավով մտածում էր, որ իրեն արդեն չի հուզում ոչ իր բարեկամի հաջողությունը, ոչ իր սեփական հաղթանակը։ Միացյալ Նահանգների լավագույն քննադատը արժանավորապես գնահատել էր պոեմը և, հետևաբար, Մարտինը չէր սխալվում՝ պնդելով՝ որ իսկական գեղարվեստական գործը կարող է իր ուղին հարթել մամուլում լույս տեսնելու համար։ Բայց Մարտինն արդեն չուներ նախկին խանդավառությունը և շատ լավ էր հասկանում, որ ուզում է ավելի շուտ պարզապես տեսնել Բրիսենդենին, քան հաղորդել նրան ուրախալի նորությունը։ Միայն հիմա Մարտինի մտքովն անցավ, որ «Ուշացածի» վրա աշխատանքի հինգ օրվա ընթացքում ոչ մի անգամ չի հիշել Բրիսենդենին և նրանից ոչ մի տեղեկություն չունի։ Առաջին անգամ լինելով՝ Մարտինը հասկացավ, որ գտնվում է հոգեկան ինչ-որ անզգայական վիճակում, և նա ամոթ զգաց իր բարեկամի առաջ։ Բայց և այդ ամոթը այնքան էլ սաստիկ չէր։ Ոչ մի հույզ չէր ալեկոծում իրեն, բացի ստեղծագործական հույզերից, որոնք առաջանում էին «Ուշացածի» վրա աշխատելիս, մյուս բաների նկատմամբ նա անտարբեր էր. կարծես ինչ-որ մոռացության մեջ էր գտնվում։ Մարդաշատ փողոցները, որոնցով անցնում էր տրամվայը, նրան թվում էին հեռավոր ու անիրական, և նա շատ չէր զարմանաք եթե եկեղեցու մեծ զանգակատունը քանդվեր ու փոշի դառնար իր գլխի վերև։

Մտնելով հյուրանոց, նա ուղղակի գնաց Բրիսենդենի սենյակը և ապշած կանգ առավ։ Սենյակը դատարկ էր և բոլոր առարկաներն այնտեղից դուրս էին բերել։

— Մի՞թե միստր Բրիսենդենը մեկնել է այլ տեղ,– հարցրեց Մարտինը դռնապանին։— Նա չի՞ թողել իր հասցեն։

— Դուք ոչինչ չե՞ք լսել,— հարցրեց մյուսն իր հերթին։

Մարտինը բացասաբար շարժեց գլուխը։

— Բոլոր թերթերը գրեցին դրա մասին, նրան գտան մեռած իր մահճում։ Ինքնասպանություն, կրակել էր գլխին։

— Նրան արդեն թաղե՞լ են։

Մարտինին թվաց, թե օտար, անծանոթ մի ձայն տվեց այդ հարցը։

— Ո՛չ, հետաքննությունից հետո դիակն ուղարկվեց արևելք։ Նրա հարազատների կողմից հրավիրված փաստաբանները կարգադրեցին ամբողջ այդ գործը։

— Ինչո՞ւ նրանք այդպես շտապեցին,– հարցրեց Մարտինը։

— Ինչպե՞ս թե շտապեցին. դա պատահել է հինգ օր առաջ։

— Հինգ օր առա՞ջ։

— Այո, հինգ օր։

— Ահա թե ի՛նչ,– ասաց միայն Մարտինը և հյուրանոցից դուրս եկավ։

Ճանապարհին նա մտավ հեռագրատուն և հաղորդեց «Պարթենոնի» հրատարակչին, որ կարող է տպել պոեմը։ Հեռագիրն ուղարկեց վերադիր վճարով, որովհետև գրպանում մնում էր միայն հինգ սենթ վերադարձի համար։

Վերադառնալով տուն՝ Մարտինը նորից աշխատանքի անցավ։ Անցնում էին օրեր ու գիշերներ, և նա սեղանի առաջ նստած գրում էր։ Նա գնում էր միայն լոմբարդ, ուտում էր անտարբեր, եթե լինում էր որևէ բան, և նույնպես անտարբեր յոլա էր գնում առանց ուտելու, երբ բոլոր մթերքները սպառված էին լինում։ Թեև ամբողջ վիպակը նախապես հիմնովին մշակված էր գլուխ առ գլուխ և բոլոր մանրամասնություններով, բայց նա հանկարծ վճռեց այլ կերպ կառուցել կոմպոզիցիան, որի հետևանքով վիպակը երկարեց քսան հազար բառով։ Ոչ մի անհրաժեշտություն չկար այդքան մանրակրկիտ մշակելու այդ վիպակը, բայց այլ կերպ աշխատել չէր կարող։ Նա գրում էր կարծես անզգայացած՝ վերանալով իրեն շրջապատող աշխարհից։ Նա դիմում էր իր անցյալ կյանքի ստեղծագործական ունակություններին, ինչպես ուրվականը ման է գալիս իրեն ծանոթ վայրերում։ Նա հիշեց, որ մեկը ինչ-որ տեղ ասել է, թե ուրվականը մեռած մարդու ոգին է, բայց չի գիտակցում, որ ինքը մեռել է։ Եվ ահա Մարտինը մի պահ մտածեց, թե իր հետ էլ տեղի չի՞ ունենում արդյոք այդպիսի բան։

Վերջապես հասավ այն օրը, երբ «Ուշացածը» ավարտվեց։ Գրամեքենաների խանութի գործակալը եկավ և, մահճակալին նստած, սպասեց, որ Մարտինը վերջացնի գրելը։ Մարտինը մեքենագրեց՝ «վերջ» և դա նրա համար իսկապես վերջ էր։ Որոշ թեթևացման զգացումով նա տեսավ, թե ինչպես գործակալը վերցրեց ու տարավ գրամեքենան։ Դրանից հետո նա ընկավ մահճակալին, բոլորովին թուլացել էր քաղցից։ Արդեն երեսունվեց ժամ էր, ինչ ոչինչ չէր կերել և մինչև անգամ մոռացել էր ուտելը։ Նա անշարժ պառկած էր մահճակալին, և ինչ-որ մշուշ աստիճանաբար պատում էր նրա գիտակցությունը։ Կիսաքուն վիճակում նա մրթմրթում էր անծանոթ մի հեղինակի ոտանավորը, որը հաճախ կարդացել էր Բրիսենդենը։ Մարիան դռան հետևում կանգնած, անհանգիստ լսում էր նրա միօրինակ մրմունջը։ Բառերը ոչ մի նշանակություն չունեին Մարիայի համար. նրան վախեցնում էր այն, որ Մարտինը ինքնիրեն խոսում էր։

Հեռո՛ւ, քնա՛ր,
Իմ երգին՝ վերջ. . .
Երգերը մեղմ թրթռացին,
Հանց տրտմության տեսիլներ սին,

Լուսե հեռվում խոր սուզվեցին. . .
Հեռո՛ւ, քնա՛ր,
Իմ երգին՝ վերջ...
Երբեմն ես էլ էի երգում
Կանաչավառ այս անտառում,
Ուրախ էի ես անվերջ։
Իսկ հիմա չեմ կարող երգել,
Արցունքներն են ձայնս խեղդել,
Շիրմիս ճամփան եմ լուռ բռնել...
Հեռո՛ւ, քնա՛ր,
Իմ երգին՝ վերջ. . .

Մարիան այլևս չկարողացավ զսպել իրեն, վազեց դեպի վառարանը, վերցրեց մի ման ապուր, մեջը լցրեց միս ու բանջարեղեն և փութաց Մարտինի մոտ։ Հենվելով դաստակին՝ Մարտինը սկսեց ուտել և հավաստիացնել Մարիային, որ բնավ էլ չէր զառանցում և բոլորովին առողջ է։

Երբ Մարիան դուրս եկավ, Մարտինը նստեց մահճակալին և երկար մնաց այդ վիճակում՝ կուչ եկած և անմիտ նայելով մի կետի։ Հանկարծ նրա աչքն ընկավ առավոտյան փոստով ստացված մի հանդեսի։ Դա «Պարթենոնն» է, մտածեց նա, օգոստոսի համարը, որի մեջ տպված պետք է լինի «Աստղաբաշխական օրագրությունը»։ Ա՜հ, երանի Բրիսենդենը ողջ լիներ։

Նա թերթեց հանդեսը և հանկարծ ապշությունից քարացավ. «Աստղաբաշխական օրագրությունը» զարդարված էր շքեղ վերնագրով և լուսանցքներում զետեղված էին Բերդսլիի ոճով նկարված զարդանկարներ։ Վերնագրի կողքին տպված էր Բրիսենդենի դիմանկարը, իսկ մյուս կողմում՝ բրիտանական դեսպանորդ սըր Ջոն Վելյուի դիմանկարը։ Խմբագրական ծանոթության մեջ ասվում էր, որ վերջերս սըր Ջոն Վելյուն ասել է, թե Ամերիկայում բանաստեղծներ չկան, և «Պարթենոնը», տպելով «Օրագրությունը», ուզում է պատասխանել նրան. «Ահա, սըր Ջոն Վելյու, ծանոթացե՛ք»։ Հիշատակված էր և Քարտրայթ Բրյուսի անունը, որպես ամերիկյան մեծագույն քննադատի, և մեջբերվել էին նրա խոսքերը. «Մեզանում դեռ չի տպվել «Օրագրության» նման ոչ մի բան»։ Ծանոթությունը վերջանում է այսպես.

«Մենք այժմ չենք կարող գնահատել «Օրագրության» բոլոր գեղեցկությունները, թերևս մենք երբեք չկարողանանք էլ լրիվ գնահատել դրանք. բայց կարդալով և վերընթերցելով այդ պոեմը մենք հիացել ենք միստր Բրիսենդենի բառապաշարի հարստությամբ և բազմիցս հարցրել ենք մեզ, թե ինչպես և որտեղից միստր Բրիսենդենը կարող էր քաղել բառերի այսպիսի պաշար և այդքան ճարտարությամբ շարահյուսել դրանք»։

Դրան հետևում էր ինքը՝ պոեմը։

«Լավ է, որ դու մեռար, խե՜ղճ Բրիս»,— մտածեց Մարտինը՝ գետնին գցելով ժուռնալը։

Այդ բոլորն անարգ ու զզվելի էր՝ սիրտ խառնելու չափ, բայց իսկական զզվանք Մարտինը չէր զգում։ Նա ուզում էր բարկանալ, բայց պակասում էր էներգիան այդ անելու համար։ Մարտինը կարծես բթացել էր, արյունը սառել էր նրա երակներում և չէր ուզում այլևս ո՛չ եռալ, ո՛չ էլ պղտորվել։ Վերջ ի վերջո ի՞նչ առանձին բան է պատահել։ Այդ բոլորը կատարելապես համապատասխանում է բուրժուական

հասարակության սովորություններին, որի հանդեպ Բրիսենդենն անչափ խոր ատելություն էր տածում։

— Խե՜ղճ Բրիս,— մրմնջաց Մարտինը,— նա երբեք ինձ չէր ների այդ բանը։

Մեծ ճիգով վեր կենալով՝ Մարտինը դուրս քաշեց արկղը, ուր առաջներում գրամեքենայի համար թուղթ էր պահում։ Քրքրելով արկղը՝ նա այնտեղից հանեց իր բարեկամի գրած տասնյակ ոտանավորները։ Նա դանդաղորեն մի առ մի պատռեց դրանք և գցեց զամբյուղը։ Վերջացնելով այդ գործը՝ նա նորից նստեց մահճակալին և իր տրտում հայացքն ուղղեց դեպի դատարկ տարածություն։

Որքան ժամանակ նա նստած մնաց այդպես, ինքն էլ չէր իմանում, վերջապես մշուշապատ տարածությունից նրա առաջ կանգնեց պայծառ, սպիտակ, երկար մի շերտ։ Դա շատ տարօրինակ էր։ Բայց ուշադիր նայելով, Մարտինը տեսավ, որ դա մակընթացության գիծն է Խաղաղ օվկիանոսում՝ կորալյան խութերի շարքում։ Մի ակնթարթ հետո Մարտինը սպիտակ փրփուրի մեջ տեսավ փոքր, խարխուլ մի մակույկ։ Բրոնզագույն, երիտասարդ մի աստված, ծիրանագույն կերպասով գոտևորված, նստած էր մակույկի հետևի մասում, մխրճելով թիերը շողշողուն ալիքների մեջ, Մարտինը ճանաչեց նրան։ Դա Մոտին էր՝ բնիկների պարագլուխ Թամիի կրտսեր որդին։ Հետևաբար դա տեղի էր ունենում Թահիթիի ափերին, և կորալյան խութի հետևում տարածվում էր Պապարա հիասքանչ երկիրը, ուր հենց գետաբերանի մոտ գտնվում էր պարագլխի եղեգնյա հյուղակը։ Երեկոյան դեմ էր, և Մոտին վերադառնում էր ձկնորսությունից։ Նա սպասում էր մեծ կոհակին, որը խութի վրայով կանցկացներ նրան։ Մարտինը տեսավ և ինքն իրեն՝ նստած մակույկում, ինչպես նա նստել էր շատ անգամ, սպասելով Մոտիի ազդանշանին, որպեսզի մոլեգին աշխատի թիերով, հենց որ նրանց վրա հասնի փիրուզագույն հսկայական կոհակը։ Հետևյալ պահին նա արդեն հանդիսատես չէր. իրոք նստել էր մակույկում և մոլեգին թիավարում էր՝ Մոտիի վայրենի աղաղակների ուղեկցությամբ։ Նրանք արագ սուրացին առաջ, գոռոցի ու շաչյունի միջև, թրջվելով ցայտող կաթիլներից, և հանկարծ հասան խաղաղ, անշարժ մի լճակի։ Մոտին ծիծաղելով սրբում էր իր աչքերին ցայտած աղի ջուրը, իսկ մակույկը հանդարտ սահում էր դեպի կորալյան ափը, ուր բարձրաբերձ հնդընկուզենիների մեջ գտնվում էր Թամիի հյուղակը, մայր մտնող արևի ճառագայթներից ոսկեզօծված։

Սակայն այդ տեսիլը հանկարծ մշուշով պատվեց, և Մարտինի աչքերի առաջ նորից պարզվեց իր նեղլիկ խցի անկարգ վիճակը. նա զուր էր ճգնում դարձյալ տեսնել Թահիթին։ Նա գիտեր, որ հիմա արմավենիների պուրակում հնչում են երգեր, իսկ աղջիկները լուսնկա գիշերով պարում են, բայց նա ոչինչ չէր կարող տեսնել բացի թղթերով ծածկված սեղանից, դատարկ տեղից, ուր առաջ գրամեքենան էր դրված, և վաղուց չլվացված պատուհանից։ Նա մի հառաչ արձակելով՝ փակեց աչքերն ու քնեց։

Գլուխ XLI

Ամբողջ գիշերը Մարտինը քնեց ծանր քնով, իսկ առավոտյան նրան զարթեցրեց փոստատարը։ Մարտինն անտարբեր բացեց ծրարները։ Նրանցից մեկում մի չեք կար քսաներկու դոլլարի, որն ուղարկել էր «ծովահենական» ամսաթերթերից մեկը։ Գրեթե մեկուկես տարի էր, որ նա աշխատում էր ստանալ այդ դրամը, բայց հիմա նա

բոլորովին սառնասիրտ վերաբերվեց դրան։ Նա արդեն չէր խանդավառվում, ինչպես առաջ, հրատարակչական չեքեր ստանալիս։ Անցյալում այդ չեքերը թվում էին նրան ապագա մեծ հաջողությունների գրավականը, իսկ հիմա նրա առաջ կար պարզապես քսաներկու դոլլար, որոնցով կարելի էր ուտելու բան գնել. ուրիշ ոչինչ։

Մի այլ չեք ստացվել էր Նյու-Յորքի մի ամսաթերթից՝ հոնորար վաղուց ընդունված զավեշտական ոտանավորների համար։ Այդ չեքը տասը դոլլարի էր։ Մարտինի գլխովն անցավ մի միտք, որը նա սառնարյուն կշռադատեց։ Նա չգիտեր, թե ինչ է անելու հետագայում և առհասարակ ոչ մի անհրաժեշտություն չէր տեսնում մի բան անելու։ Այնուամենայնիվ պետք է ապրել, վճարել պարտքերը։ Ավելի ձեռնտու չէ՞ր լինի ծախսել այդ տասը դոլլարը փոստանիշների վրա և նորից ուղարկել ճամվարդության՝ սեղանի տակ թափված գրվածքների ամբողջ կույտը։ Հնարավոր է, որ նրանցից մեկը կամ երկուսը ընդունվեն որևէ խմբագրության կողմից, իսկ դա նրան հնարավորություն կտա ապրելու։ Մարտինն այդպես էլ արեց։ Չեքերը մանրելով Օքլենդի բանկում՝ նա գնեց նամականիշներ, բայց վերադառնալ իր խցիկը և ճաշ եփել անտանելի թվաց նրան։ Կյանքում առաջին անգամ նա վճռեց ուշադրություն չդարձնել պարտքերի վրա։ Նա շատ լավ գիտեր, որ կարելի է համեստ ճաշ պատրաստել տանը տասնհինգ-քսան սենթով, սակայն գնաց «Ֆորում» սրճարանը և այնտեղ պատվիրեց ճաշ, որը նրա վրա նստեց երկու դոլլար։ Նա մատուցողին պարգև տվեց հիսուն սենթ և նույնքան էլ հատկացրեց եգիպտական ծխախոտների։ Ռութի արգելելուց հետո նա դեռ չէր ծխել, իսկ հիմա ոչ մի պատճառ չկար, որ նա զրկի իրեն այդ բավականությունից։ Նա ծխելու մեծ ցանկություն ուներ և արժե՞ դրամ խնայել։ Իհարկե, նա կարող էր հինգ սենթով գնել ծխախոտ և թուղթ, որը բավական էր քառասուն գլանակ փաթաթելու համար, բայց ի՞նչ միտք ունի դա։ Դրամն արդեն ոչ մի նշանակություն չունի նրա համար, բացի այն, որ դրանով կարելի է այժմ՝ այսօր, որևէ բան գնել։ Նա ձեռքից բաց էր թողել ղեկը, ուղեցույց քարտեզ չուներ և չէր ձգտում հասնել ոչ մի նավահանգիստ։ Լողալով հոսանքի ուղղությամբ՝ նա ավելի քիչ էր զգում կյանքը, իսկ կյանքի զգացողությունը ցավ էր պատճառում։

Օրերն անցնում էին իրար հետևից, միօրինակ, և Մարտինն այժմ քնում էր օրական ութ ժամ։ Թեպետ, սպասելով չեքերի, նա ուտում էր ճապոնական փոքրիկ ճաշարաններում, ուր ճաշն արժեր տասը սենթ, բայց և այնպես մինչև անգամ չաղացավ։ Նրա այտերը լցվեցին, որովհետև հիմա չէր մաշում իրեն անքնությամբ և լարված աշխատանքով։ Նա ոչինչ չէր գրում, իսկ գրքերը դարակում խաղաղ հանգստանում էին։ Նա հաճախ գնում էր քաղաքից դուրս, դեպի բլուրները, ամբողջ ժամեր անց էր կացնում պուրակում։ Նա չուներ ո՛չ բարեկամներ, ո՛չ էլ ծանոթներ և չէր էլ ուզում ունենալ. ինչի՞ն էին հարկավոր նրանք։ Մարտինը սպասում էր մի նոր գրգիռի (ինքն էլ չէր իմանում որտեղից), որը մղի իրեն վերսկսելու կանգ առած կյանքը, իսկ առայժմ նրա գոյությունը մնում էր տաժանելի, միօրինակ, դատարկ և բոլորովին անիմաստ։

Մի օր նա գնաց Սան-Ֆրանցիսկո՝ «իսկական մարդկանց» հետ տեսակցելու, բայց հասնելով նրանց տան շեմքին՝ շուռ եկավ և արագ հեռացավ գետտոների մութ անկյուններով։ Այն միտքը, թե հիմա կլսի փիլիսոփայական վեճեր, այնքան վախեցրեց նրան, որ նա գրեթե վազեց՝ երկյուղ կրելով, որ «իսկական մարդկանցից» որևէ մեկը կարող է հանդիպել և ճանաչել նրան։

Երբեմն նա աչքի էր անցկացնում ամսագրերն ու թերթերը՝ հետաքրքրվելով, թե ինչ են գրում «Օրագրության» մասին: Այդ պոեմը մեծ աղմուկ հանեց, բայց ի՞նչ աղմուկ: Բոլորն էլ կարդացել են և բոլորն էլ վիճում են, պոե՞մ է դա, թե ոչ: Տեղական թերթերը լի են գիտական հոդվածներով, հեգնական նկատողություններով, ընթերցողների նամակներով, և բոլորն էլ այդ պոեմի մասին: Էլեն Դելա Դելմանը (որին թմբկահարությամբ հռչակել էին Միացյալ Նահանգների մեծագույն բանաստեղծուհի) չցանկացավ իր կողքին տեղ տալ Բրիսենդենին Պեգասի վրա և երկար նամակներ էր գրում ընթերցող հասարակությանը՝ ապացուցելով, որ նա բնավ էլ բանաստեղծ չի:

«Պարթենոնը», իր հաջորդ համարում շնորհավորում էր ինքն իրեն այն մեծ շարժման համար, որ ստեղծեց գրական ասպարեզում, ծաղրում էր սըր Վելյուին և անխղճորեն օգտագործում էր Բրիսենդենի մահը՝ ռեկլամի համար: Մի թերթ, որն իբր կես միլիոնից ավելի բաժանորդ ունի, տպել էր Էլեն Դելա Դելմարի պոեմը, որի մեջ նշավակում էր Բրիսենդենին: Չհանգստանալով դրանով՝ բանաստեղծուհին գրել էր և մի պարոդիա «Օրագրության» մասին:

Մարտինը հաճախ ուրախանում էր, որ իր բարեկամը մեռավ՝ առանց այս բոլորը տեսնելու: Նա անչափ ատում էր ամբոխը, իսկ հիմա նրա համար ամենանվիրական ու ամենասուրբ բանը շպրտված է ամբոխի անարգանքին: Նրա ստեղծած գեղեցկությունն ամեն օր կենդանահերձության էր ենթարկվում: Ամեն մի չնչին լրագրող ուրախանում էր, որ առիթ ներկայացավ մի ավելորդ անգամ փայլել Բրիսենդենի մեծության ճաճանչներում: Մի թերթ գրում էր. «Ինչպես հաղորդում է մի ջենտլմեն, ինքը դեռ մի քանի տարի առաջ գրել է բոլորովին համանման, միայն թե նրանից ավելի լավ մի պոեմ»: Մի այլ թերթ, լրջության տենդից բռնված՝ կշտամբում էր Էլեն Դելա Դելմարին նրա պարոդիայի համար. «Միսս Դելմարը, գրելով այդ պատասխանը, ակներև կերպով մոռացել է, որ մեծ բանաստեղծը միշտ պետք է հարգի մյուսին. թերևս ավելի մեծին: Կարող է պատահել, որ միսս Դելա Դելմարը պարզապես նախանձում է «Օրագրության» հեղինակին. Բայց կգա այն օրը, երբ նա, ինչպես և բոլորը, կհասկանան այդ աշխատության ամբողջ գեղեցկությունը և, թերևս, կփորձի գրել նման մի բան»:

Քարոզիչներն «Օրագրությունը» դարձրին իրենց քարոզների բնաբանը, և նրանցից մեկը, որը փորձել էր պաշտպանել այդ պոեմը, մեղադրվեց հերետիկոսության մեջ: Վեհ պոեմը պատվարժան հասարակության զվարճության առարկա դարձավ: Երգիծական ոտանավորներ գրողներն ու ծաղրանկարիչները մրցում էին իրար հետ ծիծաղեցնելով ընթերցողներին, ֆելիետոն գրողները նույնպես մարզվում էին սրամտության մեջ, պատմելով, թե ինչպես Չարլի Ֆրենշեմը մտերմորեն հայտնել է Արչի Ջեննինգսին, որ «Օրագրություն»-ից հինգ տող կարող է դրդել մարդուն ծեծել մի հաշմանդամի, իսկ տասը տողը՝ գլխիվայր գետը գցել իրեն:

Մարտինը չէր ծիծաղում, բայց չէր էլ կրճտացնում ատամները կատաղությունից. նա միայն չափազանց տխուր էր: Այն բանից հետո, երբ սիրով պսակված նրա ամբողջ աշխարհը փուլ եկավ, մամուլի և պատվարժան հասարակության ծամածռություններն այլևս չէին կարող խոցել նրան: Բրիսենդենի դիտողությունը մամուլի մասին միանգամայն իրավացի էր, բայց Մարտինը միայն տարիներ անց համոզվեց դրա իրավացիության մեջ: Հանդեսներն արդարացրին այն ամենը, ինչ ասել էր Բրիսենդենը դրանց մասին, մինչև անգամ գերազանցեցին նրա ասածները: Ինչ արած, դա արդեն վախճանն է, մռայլ կերպով մխիթարում էր իրեն Մարտինը: Նա

ցանկանում էր թռչել աստղալից երկնի անհունը, այնինչ գլորվեց գարշահոտ ճահճի մեջ։

Եվ նրա աչքին դարձյալ երևացին հեռավոր Թահիթիի հիանալի, պայծառ ու ջինջ պատկերները։ Ահա հարթ Փաումոտոն, ահա լեռնաշատ Մարքիզյան կղզիները։ Նրան հաճախ թվում էր, թե կանգնած է առևտրական երկկայմանավի տախտակամածին կամ փոքր, դյուրաբեկ միակայմ առագաստանավի վրա, որն ընթանում է Փապեեթեի խութերի մոտով կամ Նուկուհիվայի մարգարտյա ծանծաղուտների երկայնքով դեպի Թայոհաեի ծովախորշը, ուր (Մարտինը գիտեր այդ) Թամարին մի խոզ կմորթի ի պատիվ իր ժամանման, իսկ Թամալդիի աղջիկները կշրջապատեն նրան ծիծաղելով ու երգելով և կզարդարեն նրան ծաղկեպսակներով։ Խաղաղ օվկիանոսը համառորեն կանչում էր նրան, և Մարտինը գիտեր, որ վաղ թե ուշ նա կպատասխանի այդ կոչին։ Իսկ այժմ նա գնում էր հոսանքով և հանգստանում՝ գիտության մեծ թագավորության մեջ երկարատև ու հոգնեցուցիչ ճամփորդությունից հետո։

Երբ «Պարթենոնից» երեք հարյուր հիսուն դոլլարի չեք ստացավ, Մարտինը ստացական վերցնելով, այդ գումարը հանձնեք Բրիսենդենի կտակակատարին և ինքն էլ իր հերթին ստացական տվեց նրան, որ Բրիսենդենին պարտք է հարյուր դոլլար։

Սակայն ճապոնական փոքր ճաշարանները հաճախելու հնարավորությունն արդեն վերջանում էր Մարտինի համար։ Հենց այն պահին, երբ ինքը դադարեցրեց պայքարը, բախտի անիվը շուռ եկավ, բայց դա շուռ եկավ չափազանց ուշ։ Առանց որևէ հուզմունքի նա բաց արեց «Միլենիումից» ստացված նամակի ծրարը, և գտավ այնտեղ երեք հարյուր դոլլարի մի չեք։ Դա «Արկածի» համար ուղարկած հոնորարն էր։ Մարտինի բոլոր պարտքերը, ներառյալ վաշխառուի պարտքերը բոլոր տոկոսներով, հարյուր դոլլարից պակաս էին։ Վճարելով բոլոր այդ պարտքերը և ուղարկելով հարյուր դոլլար Բրիսենդենի կտակակատարին, Մարտինն ուներ իր համար ահագին մի գումար՝ հարյուր դոլլար։ Նա պատվիրեց մի լավ կոստյում և սկսեց ճաշել քաղաքի լավագույն սրճարաններում։ Նա շարունակում էր բնակվել Մարիայի մոտ նույն խցիկում, բայց նրա նոր կոստյումն այնքան ուժեղ տպավորություն թողեց բոլոր հարևանների վրա, որ երեխաներն արդեն չէին համարձակվում անվանել նրան ո՛չ թափառաշրջիկ, ո՛չ պորտաբույծ և հարգանքով էին նայում նրան՝ կտուրներին ու ցանկապատներին նստած։

Նրա հավայական պատմվածքը՝ «Վիկի-Վիկին», գնեց «Ուորրենի ամսաթերթը»՝ երկու հարյուր հիսուն դոլլարով, «Հյուսիսային տեսությունը» տպեց «Գեղեցկության օրրանը», իսկ «Մակինտոշի հանդեսն» ընդունեց Մերիենին ձոնված «Գուշակուհին» ոտանավորը։ Հրատարակիչներն ու ընթերցողները վերադարձան ամառվա արձակուրդից և գրվածքներն անսովոր կերպով արագ շրջագայություն էին անում։ Մարտինը ոչ մի կերպ չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչու այն բոլորը, որ երկու տարի այնքան համառորեն մերժվում էր, հիմա ընդունվում է գրեթե անխտիր, ամբողջովին։ Չէ՞ որ նրա գրվածքներից և ոչ մեկը դեռևս լույս չէր տեսել։ Առաջվա պես Օքլենդի սահմաններից դուրս նա ծանոթ չէր ոչ ոքի, իսկ Օքլենդի սակավաթիվ բնակիչներին, որոնց թվում էր, թե ճանաչում են նրան, նա հայտնի էր որպես թունդ սոցիալիստ՝ «կարմիրներից»։ Այդ հանկարծական փոփոխությունը չէր կարելի բացատրել ոչնչով։ Դա լոկ ճակատագրի խաղ էր։

Այն բանից հետո, երբ մի քանի հանդեսներ մերժեցին «Արևի ամոթանքը» Մարտինը, հիշելով իր բարեկամի խորհուրդը, վճռեց առաջարկել որևէ հրատարակչության։ Մի

քանի անհաջողություններից հետո այդ գրվածքն ընդունվեց ամենախոշոր ֆիրմաներից մեկի՝ «Սինգլթրի, Դարնլեյ և Ընկերության» կողմից։ Պատասխանելով Մարտինի խնդրանքին, որ կանխավճար ուղարկեն, հրատարակիչը գրեց, որ դա ընդունված չի նրանց մոտ, և որ այդպիսի գրքեր հազիվ թե վաճառվեն հազար օրինակից ավելի։ Մարտինը հաշվեց, որ եթե գիրքը վաճառվի հատը մի դոլլարով, ինքը կստանա, տասնհինգ տոկոսի հաշվով, հարյուր հիսուն դոլլար։ Դրանից հետո նա որոշեց, որ հետագայում կգրի միայն գեղարվեստական երկեր։ «Արկածը», «Արևի ամոթանքից» չորս անգամ կարճ էր, բայց երկու անգամ ավելի դրամ բերեց նրան։ Ժամանակին թերթերում իր կարդացած տեղեկությունները՝ գրողների հոնորարների մասին, վերջ ի վերջո ճիշտ դուրս եկան։ Առաջնակարգ ամսագրերն իրոք վճարում էին՝ հենց որ գրվածքն ընդունվում էր. և վճարում էին շատ լավ։ «Միլենիումը» վճարեց նրան մինչև անգամ ո՛չ թե երկու, այլ չորս սենթ ամեն մի բառին։ Բացի այդ, երևում է, որ նրանք գնում էին և լավ բաներ, օրինակ՝ նրանք գնեցին իր գործերը։ Այդ միտքն ակամա ծիծաղ առաջացրեց Մարտինի մոտ։

Նա գրեց «Սինգլթրի, Դարնլեյ և Ընկերությանը», որ համաձայն է վաճառել «Արևի ամոթանքը» այդ ֆիրմային, որպես նրա լրիվ սեփականությունը հարյուր դոլլարով, բայց հրատարակչությունը չուզեց համարձակ քայլ անել։ Ասենք, Մարտինը կարիք չուներ դրամի, որովհետև նրա գրեթե բոլոր գրվածքները, միառժամանակ դեգերելուց հետո, ընդունվել էին և դրանց վճարը ստացվել էր։ Մարտինը մինչև անգամ ընթացիկ հաշիվ բացեց բանկում մի քանի հարյուր դոլլար գումարի։ «Ուշացածը» կարճատև ուղևորությունից հետո ապաստան գտավ Մերեդիթ-Լոուել հրատարակչության մոտ։ Հիշելով Գերտրուդային տված իր խոստումը, թե հարյուրապատիկ ավելի կվերադարձնի նրա տված հինդ դոլլարը, Մարտինը գրավոր խնդրեց հրատարակչությանը հինգ հարյուր դոլլար ուղարկել որպես կանխավճար։ Նա զարմացավ, որ անմիջապես այդ գումարի չեք ուղարկվեց իրեն։ Մարտինը մանրեց չեքը մետաղադրամի և հեռախոսեց Գերտրուդային, որ ուզում է տեսակցել նրա հետ։

Գերտրուդան եկավ շնչասպառ, որովհեւոև շատ էր շտապել։ Նախազգալով ինչ-որ վատ բան, նա իր պայուսակը դրեց մոտը եղած ամբողջ կանխիկ դրամը, նա այնքան վստահ էր, որ Մարտինի հետ ինչ-որ դժբախտություն է պատահել, որ գրկելով նրանի իսկույն հեկեկաց և հետը բերած դրամը սկսեց կոխել նրա ձեռքը։

— Ես կգայի քեզ մոտ,— ասաց Մարտինը,— բայց չէի ուզում կռվել միստր Հիգգինբոթամի հետ. իսկ դա, հավանաբար, տեղի կունենար։

– Ոչինչ, նա շուտով կհանգստանա,— վստահեցնում էր նրան քույրը՝ ջանալով գուշակել, թե ինչ է պատահել Մարտինին,– միայն դու շտապիր գործի մտնել, Բեռնարդը սիրում է, որ մարդիկ զբաղվեն ազնիվ աշխատանքով։ Թերթում երևացած այդ հոդվածը բոլորովին կատաղեցրել էր նրան. ես նրան երբեք չէի տեսել այդպիսի մոլեգնության մեջ։

— Ես չեմ ուզում ծառայության մտնել,— ժպտալով ասաց Մարտինը,— դու կարող ես իմ կողմից հաղորդել նրան։ Ինձ ոչ մի ծառայություն հարկավոր չէ։ Ահա քեզ դրա ապացույցը։— Եվ նա քրոջ փեշին պարպեց հարյուր հատ փայլուն և հնչեղ մետաղադրամ։

— Հիշո՞ւմ ես, դու ինձ հինգ դոլլար տվեցիր, երբ ես տրամվայի դրամ չունեի։ Ահա քեզ այս հինգ դոլլարը և ինսունինն հատ նրա եղբայրները տարբեր տարիքի, բայց նույն արժողությամբ։

Եթե Գերտրուդան եկավ Մարտինի մոտ անհանգիստ վիճակում, հիմա նրան պատել էր խուճապային սոսկում։ Այդ սոսկումն ամեն տարակույսից վեր էր. նա չէր կասկածում, այլ վստահ էր։ Նա սարսափած նայում էր Մարտինին՝ դողալով ամբողջ մարմնով, վախենալով դիպչել այդ կլոր մետաղադրամներին, կարծես դրանք դժոխային կրակով այրելիս լինեին նրան։

— Այդ բոլորը քո՛նն է,— ասաց Մարտինը ծիծաղելով։

Գերտրուդան բարձրաձայն հեծկլտաց։

— Խե՛ղճ տղա, խե՛ղճ տղա,— կոծում էր նա։

Առաջին պահին Մարտինը զարմանքից քար կտրեց, բայց իսկույն հասկացավ իր քրոջ հուզմունքի պատճառը և ցույց տվեց նրան գրքերի հրատարկչության նամակը։ Գերտրուդան դժվարությամբ կարդաց այդ նամակը, սրբեց աչքերը և վերջապես անվստահ հարցրեց.

— Նշանակում է, դու այդ դրամն ազնվորե՞ն ես ձեռք բերել։

— Իհարկե, ես մինչև անգամ չեմ շահել դա, այլ վաստակել եմ։

Գերտրուդայի աչքերում հույս շողաց, և նա ուշադիր կարդաց նամակը։ Մարտինը բավական դժվարությամբ բացատրեց նրան, թե ինչի համար է ստացել այդքան մեծ գումարը։ Ավելի դժվար էր բացատրել, որ այդ դրամները պատկանում են Գերտրուդային, և որ ինքը՝ Մարտինը դրանց կարիքը չունի։

— Ես այդ դրամները քո անունով կդնեմ բանկը,– վճռեց Գերտրուդան։

— Ոչ, եթե դու չվերցնես, կտամ Մարիային. նա կկարողանա օգտագործել դրանք։ Ես պահանջում եմ, որ դու աղախին վարձես, և ինքդ հանգստանաս, ինչպես հարկն է։

— Բայց և այնպես ես կպատմեմ Բեռնարդին,– ասաց Գերտրուդան հրաժեշտ տալիս։

Մարտինը թեթևակի կիտեց հոնքերը։

— Լա՛վ,— ասաց նա վերջապես,— կարող է պատահել, որ նա հիմա ճաշի հրավիրի ինձ։

— Իհարկե, կհրավիրի։ Այսինքն՝ ես պարզապես վստահ եմ, որ այդպես կլինի,— եռանդագին բացականչեց քույրը, և պինդ գրկելով նրան, համբուրեց։

Գլուխ XLII

Հասավ մի օր, երբ Մարտինն իրեն բոլորովին միայնակ զգաց։ Նա առողջ էր և ուժեղ, իսկ ոչ մի գործ չուներ անելու։ Դադարելով սովորելուց ու գրելուց, կորցնելով Բրիսենդենին, զրկվելով Ռութի սիրուց՝ նա անսովոր դատարկություն էր զգում իր կյանքում։ Նա իզուր էր փորձում այդ դատարկությունը լցնել ճաշարաններով ու եգիպտական գլանակներով։ Ճիշտ է, Հարավային ծովերն անդիմադրելիորեն ձգում էին նրան, բայց նրան թվում էր, թե Միացյալ Նահանգներում իր անելիքները դեռ չի

ավարտել։ Շուտով կտպվեն նրա երկու գրքերը, թերևս նրա այլ գրվածքներն էլ կգտնեն հրատարակիչներ. իսկ դա նշանակում է՝ դրամ։ Արժե սպասել, որպեսզի ոսկով լի մի տոպրակ առած գնա օվկիանոս։ Մարքիզյան կղզիներում նա տեսել էր մի հիանալի հովիտ, որը կարելի է գնել չիլիական հազար դոլլարով։ Այդ հովիտը մոտ տասը հազար ակր տարածությամբ ձգվում էր պայտանման փոքր ծովածոցից մինչև բարձրաբերձ, իրենց գագաթներով ամպերի մեջ խրված, լեռները։ Նա ամբողջովին ծածկված էր արևադարձային բուսականությամբ, որի մեջ շատ կային կաքավներ ու վարազներ. իսկ լեռներում արածում էին վայրի շների ոհմակներից հալածական վայրի այծերի հոտեր։ Այդ վայրը կուսական բնության բոլորովին անբնակ ու անմշակ մի անկյուն էր։ Եվ այդ բոլորը՝ հովիտը ծովածոցի հետ միասին կարելի էր գնել չիլիական հազար դոլլարով։

Որքան հիշում էր Մարտինը, այդ ծովածոցն արտակարգ գեղեցիկ ու խորն էր. այնտեղ կարող էին կանգնել օվկիանոսային մեծ նավեր, և Խաղաղ օվկիանոսի երկաթուղային տեղեկատուն հանձնարարում էր դա որպես օվկիանոսի այդ մասի լավագույն նավամատույց։ Մարտինը կգնի մի երկկայմանավ, զբոսանավի տիպի արագընթաց մի նավակ և կզբաղվի առևտրով ու մարգարիտի որսով։ Նրա բազան կլինի հովտում։ Այնտեղ նա կկառուցի իր համար նախնադարյան եղեգնյա մի հյուղակ՝ այնպիսին, որի մեջ ապրում է ցեղապետ Թամին, և իր մոտ ծառայելու համար կվարձի սևամորթ բնիկներ։ Նա կընդունի իր մոտ Թայոհայեից եկող ֆակտորներին, առևտրական նավերի նավապետներին, մաքսանենգներին և ծովային ազնիվ թափառաշրջիկներին։ Նրա տունը բաց կլինի բոլորի համար, և նա արքայավայել կընդունի իր հյուրերին։ Թերևս այնտեղ նա կմոռանա ժամանակին իր կարդացած գրքերն ու աշխարհը, որն իրականության մեջ միայն պատրանք դուրս եկավ։

Բայց դրա համար հարկավոր է նստել Կալիֆորնիայում և սպասել, մինչև որ տոպրակը լցվի ոսկով։ Դրամներն արդեն սկսեցին հոսել դեպի նա։ Եթե իր գրքերից թեկուզ մեկը վաճառվի, նա հեշտությամբ կծախի բոլոր գրվածքները։ Կարելի է ժողովածուներ կազմել մանր պատմվածքներից և ոտանավորներիցք որպեսզի ավելի շուտ իրականություն դառնան և՛ հովիտը, և՛ ծովածոցը, և երկկայմ նավը. նա այլևս երբեք չի գրի. դա վճռել է հաստատ և վերջնականապես։ Բայց հիմա, երբ գրքերը տպվում են, հարկավոր է մի բան անել։ Այսպիսի անզգայության և ամբողջ աշխարհի նկատմամբ անտարբերության մեջ ապրել չի կարելի։

Մի անգամ իմանալով, որ կիրակի օրը Շելլ-Մոունդի զբոսայգում տեղի է ունենալու որմնադիրների զբոսանք, Մարտինը գնաց այնտեղ։ Անցյալներում նա հաճախ էր լինում այդպիսի զբոսանքներին, շատ լավ գիտեր, թե ինչ են ներկայացնում դրանք իրենցից, և հիմա, մտնելով զբոսայգի, զգաց, թե ինչպես վաղուց մոռացված զգացմունքները զարթնեցին իր մեջ։ Վերջ ի վերջո այդ բանվորներն իր շրջանի մարդիկ են։ Նա ծնվել ու մեծացել է նրանց մեջ, հիմա նա ուրախ էր, որ երկարատև ընդմիջումից հետո տեսնվում է նրանց հետ։

— Ա՜, դա Մարտինն է,— լսեց նա հանկարծ։ Իսկույն մեկը բարեկամաբար իր ձեռքը գրեց նրա ուսին։— Ո՞ւր էիր, հին բարեկամ, նավագնացությա՞ն էիր ելել։ Նստի՛ր, խմե՛նք մի շիշ։

Դրանք իր նույն հին ծանոթներն էին, միայն ինչ-որ նոր դեմքեր էին երևում, իսկ հներից մի քանիսը չկային։ Շատերը որմնադիրներ չէին, բայց ամեն մարդ ուզում էր մասնակցել կիրակնօրյա զբոսանքին, մի կուշտ պարել, զվարճանալ և իր ուժերը

չափել։ Մարտինը խմեց նրանց հետ և անմիջապես կենդանացավ։ «Ի՜նչ հիմարություն,— մտածեց նա,— որ ես կտրվեցի սրանցից»։ Նա հաստատ համոզվեց, որ շատ ավելի երջանիկ կլիներ, եթե չհեռանար իր շրջանի մարդկանցիցդ չվազեր գրքային գիտելիքների հետևից և չձգտեր իրենից բարձր կանգնած մարդկանց հետ շփվելու։ Սակայն գարեջուրն այնքան համեղ չէր, ինչպես անցյալ տարիներին, հիմա բոլորովին այլ համ էր տալիս։ Ակներև է, որ Բրիսենդենը ետ է սովորեցրել նրան պարզ գարեջրից. թերևս գրքերը ետ են վարժեցրել նրան՝ պատանեկության իր նախկին ընկերների հետ բարեկամությունից։ Վճռելով ապացուցել ինքն իրեն, որ այնքան էլ ետ չի մնացել այդ բոլորից, նա գնաց տաղավար պարելու։ Այստեղ նա հանդիպեց իր քրոջ կենվորի՝ Ջիմի հետ, որն իր հետ բերել էր մի բարձրահասակ, խարտյաշ կնոջ։ Այդ կինը անմիջապես հասկացրեց, որ գերադասում է Մարտինին։

— Նրա հետ միշտ էլ այդպես է լինում,— ասաց Ջիմն իր բարեկամներին, որոնք ծաղրում էին նրան՝ տեսնելով, թե ինչպես Մարտինն ու խարտյաշը վալս են պարում։— Ես մինչև անգամ չեմ բարկանում, այնքա՜ն ուրախ եմ, որ նրան նորից եմ տեսնում։ Ինչ լավ է պարում, սատանան տանի։ Ի՜նչ կա զարմանալու, որ աղջիկը նրան ցանկացավ։

Սակայն Մարտինը խարտյաշին ազնվորեն վերադարձրեց Ջիմին։ Երեքն էլ ուրախ իրար խփեցին բաժակները և կես դյուժին այլ բարեկամների հետ միասին շարունակեցին հռհռալ ու հրճվել։ Բոլորն էլ ուրախ էին, որ Մարտինը վերադարձավ։ Նրա գրքերից դեռ ոչ մեկը լույս չէր տեսել, հետևաբար նրանց աչքում նա դեռ ոչ մի կեղծ արժեք չէր հանդիսանում, նրանք Մարտինին սիրում էին հենց որպես Մարտինի։ Նա զգում էր իրեն որպես աքսորից վերադարձած իշխան, և նրա միայնակ սիրտը ջերմանում էր այդ անկեղծ ու անմիջական զվարթության մեջ։ Մարտինի տրամադրությունը լավ էր։ Բացի այդ, նրա գրպանում զնգում էին դոլլարները, և նա առատորեն ծախսում էր դրանք, ճիշտ և ճիշտ ինչպես նախկին ժամանակները՝ նավարկությունից վերադառնալուց հետո։

Հանկարծ պարողների միջև Մարտինը տեսավ Լիզզի Քոննոլլիին, որը ինչ-որ բանվորի հետ գրկված պարում էր։ Մի քիչ ուշ Մարտինը, տաղավարում ման գալիս, տեսավ, որ Լիզզին նստեց այն սեղանի մոտ, ուր զովարար ըմպելիքներ էին խմում, և մոտեցավ նրան։ Լիզզի Քոննոլլին շատ զարմացավ և ուրախացավ այդ հանդիպման համար և հաճույքով նրա հետ գնաց զբոսայգի, ուր կարելի էր զրուցել հանգիստ, առանց վախենալու, որ երաժշտությունը կխանգարի։ Առաջին իսկ բառերից պարզվեց, որ Լիզզին պատկանում է Մարտինին. և վերջինս հասկացավ այդ և նրա աչքերի խոնավ փայլից, և նրա ճկուն մարմնի շարժումներից, և այն բանից, որ նա ագահորեն որսում էր Մարտինի ամեն մի բառը։ Նա արդեն այն մատղաշ աղջիկը չէր, որին ժամանակին հանդիպել էր թատրոնում։ Լիզզի Քոննոլլին կին էր դարձել, և Մարտինը միանգամից նկատեց, թե ինչպես ծաղկել է նրա վառ, տաքարյուն գեղեցկությունը. նրա աշխուժությունը մնացել էր նախկինը, իսկ տաքությունը, ինչպես երևում է չափավորվել է։

— Գեղեցկուհի է, իսկական գեղեցկուհի,— ինքն իրեն մրմնջաց Մարտինն ակամա հիացումով։ Եվ նա գիտեր, որ բավական էր նրան ասել «գնանք» և Լիզզին կգնար նրա հետ մինչև աշխարհի ծայրը։

Այդ պահին Մարտինը հանկարծ այնպիսի հարված ստացավ գլխին, որ հազիվ կարողացավ կանգուն մնալ տեղում։ Հարվածն իջեցրել էին բռունցքով և հարված

հասցնող մարդը, ինչպես երևում է, նշան էր բռնել Մարտինի ծնոտին, բայց շտապելուց ու կատաղությունից վրիպել էր։ Մարտինը շուռ եկավ այն ակնթարթին, երբ հարձակվողը պատրաստ էր մի անգամ էլ խփել։ Մարտինը ճարպկորեն թեքվեց մի կողմ, և հարվածը նպատակին չհասավ։ Մարտինը հակահարվածով վայր գցեց իր հակառակորդին. բայց վերջինս իսկույն ոտի կանգնեց՝ կատաղությունից իրեն կորցրած։ Մարտինը նայեց նրա երիտասարդ, մոլեգնությունից այլանդակված դեմքին՝ զարմանալով, թե ինչո՞վ կարող էր այդքան չարացնել նրան։ Սակայն զարմանքը չխանգարեց նորից ետ մղելու հարձակումը և մի ուժեղ հարվածով գետին տապալելու հարձակվողին։ Ջիմը և այլ բարեկամներ շրջապատեցին նրանց և բաժանեցին իրարից։

Մարտինն ամբողջ մարմնով դողում էր։ Ահա և նախկին երջանիկ օրերը՝ պարեր, զվարճություն, ծեծկռտուք։ Աչքի առաջից չհեռացնելով իր անակնկալ հակառակորդին՝ նա արագ նայեց Լիզզի Քոննոլլիին։ Սովորաբար աղջիկները ճչում էինք երբ տեղի էին ունենում նման ընդհարումներ, բայը Լիզզին չճչաց, այլ նայում էր շունչը պահած, ամբողջ մարմնով դեպի առաջ կքած, ձեռքերը կրծքին սեղմած. նրա այտերն այրվում էին, իսկ աչքերը փայլում էին հիացումից։

Մարտինի վրա հարձակվող մարդն այդ միջոցին ոտքի թռավ և աշխատում էր պոկվել իրեն զսպող բանվորների ձեռքից։

— Աղջիկն ինձ հետ էր ուզում գնալ,— բղավում էր նա ցասկոտ,— նա ուզում էր գնալ ինձ հետ, իսկ այս լիրբը տարավ նրան։ Թողե՛ք, ես նրան ցույց կտամ։

— Գժվե՞լ ես, ինչ է,— ասում էր Ջիմը՝ զսպելով երիտասարդին։— Իմացիր, դա Մարտին Իդենն է։ Ավելի լավ է, որ նրա հետ գործ չունենաս. նա քեզ հում-հում կուտի։

— Բայց ինչո՞ւ տարավ իմ աղջկան,– գոռում էր նա։

— Նա հաղթել է Թռչող Հոլանդացուն, իսկ դու հիշո՞ւմ ես, թե նա ինչ տղա էր։ Եվ Մարտինը ոլորեց նրան հինգերորդ ռաունդում։ Դու մի րոպե էլ չես դիմանա. հասկացա՞ր։

Այդ հաղորդումն, ըստ երևույթին, մի փոքր խաղաղեցրեց երիտասարդին, որովհետև նա ուշադիր հայացքով չափեց Մարտինին և արդեն նվազ եռանդուն եղանակով ասաց.

— Այնքան էլ նման չէ։

— Այդպես էր կարծում նաև Թռչող Հոլանդացին,– հավատացնում էր նրան Ջիմը։— Գնա՛նք, գնա՛նք այստեղից։ Ի՜նչ է, ուրիշ աղջիկներ չկա՞ն, գնանք։

Վերջապես երիտասարդը համակերպվեց, և նրանք բոլորն ուղղվեցին դեպի տաղավարը։

— Դա ո՞վ է,— հարցրեց Մարտինը Լիզզիին.— և առհասարակ ինչի համար էր այս ամենը։

Նա տխրությամբ զգում էր, որ մինչև անգամ կռիվն այնքան չի գրգռում իրեն, ինչքան առաջ։ Վարժվելով ինքնավերլուծման, նա արդեն չէր կարող մտածել ու զգալ նախնադարյան մարդու պես։

Լիզզին թափ տվեք գլուխը։

— Հենց այնպես, տղա է,— ասաց նա,— վերջերս ես նրա հետ էի ման գալիս։

Մի քիչ լռելուց հետո նա ավելացրեց.

— Պարզապես ձանձրանում էի... Բայց ես երբեք չէի մոռանում,— նա ցածրացրեց ձայնը և հայացքն ուղղեց դեպի անորոշ տարածությունը։— Ի՞նչ է նա ինձ համար, հենց այնպես, թո՛ւ. . .

Մարտինն ուշադիր նայեց աղջկան՝ գիտենալով, որ հիմա, բոլոր կանոնների համաձայն, պետք է բռնել և սեղմել նրա ձեռքը, բայց լսելով պարզ խոսքը՝ սկսեց մտածել այն հարցի մասին, թե իրոք արժեք ունի նուրբ, քերականորեն ճիշտ լեզուն և. . . մոռացավ պատասխանել Լիզզիին։

— Դուք լավ հաշիվ տեսաք նրա հետ,— ծիծաղելով ասաց աղջիկը։

— Նա ուժեղ տղա է,— վեհանձնորեն առարկեց Մարտինը. — եթե նրան չհեռացնեին, հարկավոր կլիներ երկար զբաղվել նրա հետ։

— Ո՞վ էր այն երիտասարդ կինը, որի հետ ես տեսա ձեզ մի անգամ,— հարցրեց Լիզզին։

– Հենց այնպես, մի ծանոթ կին,– պատասխանեց նա։

— Դա վաղուց էր,— մտածկոտ ասաց աղջիկը,— կարծես հազար տարի առաջ։

Մարտինը ոչինչ չասաց և փոխեց խոսակցության նյութը։ Նրանք գնացին ճաշարան, պատվիրեցին գինի և թանկարժեք աղանդեր, հետո Մարտինը պարեց նրա հետ, միայն նրա հետ, մինչև որ աղջիկը հոգնեց։ Մարտինը հրաշալի պարող էր, և աղջիկը պտույտ էր գալիս նրա հետ՝ երանությունից ոտքերը գետնից կտրած, գլուխը դրած նրա ուսին, կարծես ուզենալով, որ այդպես շարունակվի առհավետ։ Հետո նրանք նորից գնացին զբոսայգի, ուր աղջիկը, վաղեմի բարի սովորությամբ, նստեց խոտի վրա, իսկ Մարտինը պառկեց և գլուխը դրեց նրա ծնկին։ Նա շուտով նիրհեց, իսկ աղջիկը քնքշաբար շոյում էր նրա մազերը և նայում նրան, առանց թաքցնելու իր սերը։

Մարտինը հանկարծ բացեց աչքերը և նրա հայացքում կարդաց սիրո խոստովանությունը։ Լիզզին պատրաստվում էր աչքերը խոնարհել, բայց իսկույն լարեց իր կամքը և վճռական ու համարձակ նայեց նրան։

— Ես բոլոր այդ տարիները սպասում էի,– ասաց աղջիկը հազիվ լսելի ձայնով։

Մարտինը զգաց, որ իրոք դա այդպես է, թեև կարող էր անհավանական թվալ։ Մի մեծ գայթակղություն պատեց նրա սիրտը։ Նրանից էր կախված երջանկացնել այդ աղջկան։ Եթե իրեն վիճակված չէ երջանկություն, ինչո՞ւ չերջանկացնել նրան։ Նա կարող էր ամուսնանալ այդ աղջկա հետ և տանել նրան Մարքիզյան կղզիները՝ բնակվելու համար եղեգնաշեն դղյակում։ Նա շատ էր ուզում ենթարկվել այդ փորձությանը, բայց մի ներքին ձայն հրամայում էր չանել այդ։ Հակառակ իրեն, նա հավատարիմ էր մնում իր սիրույն։ Ազատությունների և թեթևամտության նախկին օրերն անցան. անկարելի էր վերադարձնել այդ օրերը։ Նա փոխվել էր, և միայն այժմ էր հասկանում, թե ինչքան է փոխվել։

— Ես ամուսնանալու հարմար մարդ չեմ, Լիզզի,— ասաց նա ժպտալով։

Աղջկա ձեռքը մի ակնթարթում կանգ առավ, բայց հետո նորից սկսեց խառնել նրա մազերը։ Մարտինը նկատեց, որ նրա դեմքը հանկարծակի ընդունեց խիստ, վճռական

արտահայտություն, որը սակայն արագ անհետացավ, և նրա այտերը դարձյալ քնքշորեն շառագունեցին, իսկ աչքերը նայում էին քնքուշ ու փաղաքշորեն։

— Այդ չէի ուզում ասել ես,— ասաց Լիզզին,— ամեն պարագայում դա քիչ է մտահոգում ինձ։ Այո,— կրկնեց նա մի փոքր ընդմիջումից հետո,— դա քիչ է մտահոգում ինձ։ Ես պարծենում եմ ձեր բարեկամությամբ. պատրաստ եմ ամեն բան անել ձեզ համար։ Երևի, ես այդպիսին եմ։

Մարտինը նստեց։ Նա վերցրեց աղջկա ձեռքը և ջերմորեն սեղմեց, բայց առանց կրքի։ Այդ ջերմությունից ցուրտ փչեց Լիզզիի վրա։

— Չխոսենք այդ մասին,— ասաց Լիզզին։

— Դուք լավ, ազնիվ աղջիկ եք,— հայտարարեց Մարտինը,— ես ինքս պետք է հպարտանամ ձեր բարեկամությամբ։ Եվ հպարտանում եմ, այո՛, այո՛։ Դուք ինձ համար լույսի ճաճանչ եք խավար ու մռայլ աշխարհում, և ես էլ ձեզ հետ կլինեմ այնպես ազնիվ, ինչպես դուք ինձ հետ։

— Ինձ համար միևնույն է՝ ազնիվ եք ինձ հետ, թե ոչ։ Դուք կարող եք ինձ հետ անել այն ամենը, ինչ ուզում եք. կարող եք ցեխը շպրտել ինձ և կոխոտել, եթե ուզում եք. բայց դա կարող եք միայն դուք. — ասաց նա, հպարտորեն բարձրացնելով գլուխը,— զուր չէ, որ ես մանկությունից սովորել եմ ինքս հոգալ իմ մասին։

— Ա՛յ, դրա համար էլ պետք է ազնիվ լինեմ ձեզ հետ,— սիրալիր ասաց Մարտինը։— Դուք այնքան հիանալի և ազնիվ եք, որ ես էլ պետք է ազնիվ վարվեմ ձեզ հետ։ Ես չեմ կարող ամուսնանալ և չեմ կարող... այո՛, չեմ կարող սիրել առանց ամուսնանալու, թեպետ դա անցյալում պատահում էր։ Ես շատ եմ ցավում, որ այսօր հանդիպեցի ձեզ, բայց հիմա արդեն ոչինչ չի կարելի անել։ Լիզզի, ես մինչև անգամ անկարող եմ պատմել, թե ինչքա՛ն հավանում եմ ձեզ։ Ավելին, ես հիանում և խոնարհվում եմ ձեր առաջ. դուք սքանչելի, իսկապես սքանչելի աղջիկ եք։ Բայց ի՞նչ օգուտ այդ բանը ձեզ ասելուց. ես կուզենայի միայն մի բան ասել։ Մեր կյանքը դժնդակ է եղել։ Թույլ տվեք ինձ հեշտացնել ձեր կյանքը։— Աղջկա աչքերում ուրախություն փայլեց և իսկույն հանգավ։— Շուտով ես կստանամ շատ դրամ, խիստ շա՛տ դրամ։

Եվ այդ պահին նա մոռացավ և՛ հովիտը, և՛ ծովածոցը, և՛ եղեգնյա հյուղակը, և՛ սպիտակ զբոսանավը։ Վերջ ի վերջո ինչի համար է այդ բոլորը, չէ որ նա ամենայն հեշտությամբ կարող է նավարկության գնալ ուզած ծովում և ուզած տեղը։

— Ես կուզենայի ձեզ տալ այդ դրամը։ Դուք կարող եք դասընթացներ հաճախել, սովորել որևէ մասնագիտություն։ Կարող եք սղագրուհի դառնալ. ես կօգնեմ ձեզ։ Թերևս ձեր ծնողները ողջ են։ Ես կարող եմ գնել նրանց համար, օրինակ՝ նպարեղենի խանութ։ Ասացեք միայն, թե ինչ եք ուզում, և ես ձեզ համար կանեմ ամեն բան։

Լիզզին նստած էր անշարժ, իր առջևը նայելով չոր աչքերով, և ոչինչ չէր պատասխանում։ Մարտինը հանկարծ պարզ հասկացավ այն ամենը, ինչ զգում էր աղջիկն այդ րոպեին, և սիրտը հիվանդագին ճմլվեց։ Նա չպետք է ասեր այդ։ Այն, ինչ Մարտինն առաջարկում էր նրան, այնքան չնչին էր այն բոլորի համեմատությամբ, որ աղջիկը պատրաստ էր տալ նրան։ Դրա՛մ՝ սիրո փոխարեն։ Նա առաջարկում էր աղջկան այն, ինչ ավելորդ էր իր համար, առանց որի ինքը կարող էր յոլա գնալ, իսկ աղջիկը տալիս էր նրան իր անձը ամբողջությամբ՝ առանց վախենալու ո՛չ խայտառակությունից, ո՛չ մեղքից, ո՛չ հավիտենական տանջանքներից։

— Չխոսենք դրա մասին,— ասաց նա և հանկարծ հազաց, կարծես կոկորդն էր բռնվել,— ժամանակն է գնալու։ Ես հոգնել եմ։

Զբոսանքը վերջացել էր, և գրեթե ամբողջ հասարակությունը գնացել էր. բայց երբ Մարտինն ու Լիզզին դուրս եկան ծառերի հետևից, տեսան իրենց սպասող ընկերներին։ Մարտինը միանգամից հասկացավ, թե բանն ինչումն է. սպասվում էր կռիվ. սրանք իր թիկնապահներն էին և իրեն ուղեկցելու էին մինչև այգու դռնակը։ Նրանց հետևից շարժվում էր մի այլ խումբ այն տղայի ընկերները, որից Մարտինը «խլեց» աղջկան։ Մի քանի ոստիկան նախատեսելով անկարգությունը մոտեցան, որպեսզի ընդհարման առաջն առնեն, և երկու խմբերին էլ ուղեկցեցին մինչև Սան-Ֆրանցիսկո մեկնող գնացքը։ Մարտինը նախազգուշացրեց Ջիմին, որ Տասնվեցերորդ փողոցի կանգառում կիջնի և կնստի Օքլենգ տանող տրամվայը։ Լիզզին անտարբեր էր ամբողջ այդ անցուդարձին։

Գնացքը կանգ առավ Տասնվեցերորդ փողոցի մոտ։ Կանգառում սպասող տրամվայի տոմսավաճառը անհամբեր խփում էր գոնգը։

— Վերցրու աղջկան ու գնա,— բղավեց Ջիմը։— Շո՛ւտ, գնա՛. իսկ մենք նրանց այստեղ կպահենք։

Հակառակորդ խումբն առաջին հերթին շփոթված էր այդ մարտախաղով, բայց անմիջապես դուրս թռչելով վագոնից՝ սկսեց հետապնդել փախչողներին։

Տրամվայում նստած ուղևորները առանձին ուշադրություն չդարձրին երիտասարդի և աղջկա վրա, որոնք արագ վազեցին դեպի տրամվայը և գրավեցին առջևի երկու ազատ տեղերը։ Ոչ ոք չէր կասկածում, որ այս զույգը որևէ կապակցություն ունի Ջիմի հետ, որը թռչելով վագոնի աստիճանին բղավեց։

— Քշի՛ր ամենայն արագությամբ, ծերո՛ւկ, ոչ մեկին թույլ չտաս բարձրանալ։

Դրանից անմիջապես հետո Ջիմը արդեն ցած էր թռել տրամվայից և սկսել էր բռունցքներով ետ մղել տրամվայ նստել ցանկացող մարդկանց։ Տրամվայի ամբողջ երկայնքով սկսվեց տուրուդմբոցը։ Ջիմի ընկերները գրավեցին բաց վագոնի աստիճանը և հերոսաբար վանում էին գրոհները։ Տրամվայը շարժվեց գոնգի ուժեղ հարվածների տակ, և Ջիմի բարեկամները աստիճանից ցած թռան։ Ճակատամարտի դաշտը մնաց շատ հետևում, և ուղևորների մտքովն էլ չանցավ, թե այդ շքեղ հագնված երիտասարդն ու գեղեցիկ բանվորուհին էին տեղի ունեցող իրարանցման պատճառը։

Այդ ճակատամարտը հուզեց Մարտինին, և նրանում զարթնեց առաջվա մարտական ավյունը. բայց մի պահ անց սովորական թախիծը նորից պատեց նրան։ Նա ծեր էր, ամբողջ դարերով ավելի տարիքոտ, քան նրա պատանեկության այդ անհոգ ու ազատ բարեկամները։ Նրա անցած ճամփան չափազանց երկար էր, և ետ դառնալու մասին չէր կարելի մտածել։ Նրան այլևս չէր հրապուրում այն ապրելակերպը, որ նա վարել էր անցյալում։ Նա հեռացել էր բարեկամներից. նրանց կյանքը Մարտինի համար զզվելի էր, ինչպես և էժանագին գարեջուրը, որից հրաժարվել էր։ Նա չափազանց առաջ էր գնացել։ Հազարավոր գրքեր, որպես պատ, բաժանում էին նրանց։ Նա ինքն է իրեն վտարել նրանց շարքից։ Նա հրապուրվեց ճամփորդությամբ դեպի խոհականության անսահման տարածությունները, որտեղից այլևս վերադարձ չկա։ Սակայն նա չդադարեց մարդ լինելուց։ Եվ նա առաջվա նման ձգտում էր մարդկային ընկերության։ Բայց նա դեռ չի գտել իր նոր հայրենիքը։ Ո՛չ բարեկամներ, ո՛չ մերձավորներ, ո՛չ նոր բուրժուական ծանոթներ, ոչ էլ մինչև անգամ այս աղջիկը, որին

նա բարձր էր գնահատում և հարգում, չէին կարող նրան հասկանալ։ Նա տխրությամբ ու դառնությամբ էր մտածում այդ մասին։

— Հաշտվեցեք նրա հետ,— խորհուրդ տվեց Մարտինը Լիզզիին, որին ուղեկցեց մինչև բանվորական թաղը, ուր ապրում էր աղջիկը՝ Վեցերորդ փողոցի ու շուկայի միջև։

Նա նկատի ուներ այն երիտասարդին, որի տեղն ինքն այսօր ակամա գրավել էր։

— Չեմ կարող... հիմա,— պատասխանեց Լիզզին։

— Դատա՛րկ բան է,— զվարթ գոչեց Մարտինը.— Բավական է սուլեք, և նա վազելով կգա։

— Բանն այդ չի,— ասաց աղջիկը պարզ ու հասարակ։

Եվ Մարտինը շատ լավ հասկացավ, թե նա ինչ էր ուզում ասել։ Լիզզին հանկարծ ձգվեց դեպի Մարտինը։ Այդ շարժման մեջ ոչինչ չկար տիրական և գրգռիչ, դա երկչոտ ու հեզ էր։ Մարտինը հուզված էր մինչև հոգու խորքը։ Նա խոր կարեկցություն զգաց և, նրան գրկելով, ամուր համբուրեց։

— Աստվա՛ծ իմ,— հեկեկաց աղջիկը.— ես կարող եմ ուրախությամբ մեռնե՛լ ձեզ համար... մեռնե՛լ ձեզ համար։

Նա հանկարծ պոկվեց Մարտինից և անհետացավ դռան հետևում։ Մարտինի աչքերից արտասուք ցայտեց։

— Մարտին Իդե՛ն,— մրմնջաց նա ինքն իրեն,— դու գազան չես, դու անպետք նիցշեական ես։ Դու պետք է ամուսնանայիր նրա հետ և տայիր նրան այն երջանկությունը, որին անչափ ձգտում է։ Բայց դու չես կարող. և դա ամոթ ու խայտառակություն է։ «Ծեր թափառաշրջիկը դառնորեն տրտնջում է» — քրթմնջաց նա հիշելով Հենլիին. «Ամբողջ մեր կյանքը սխալ է ու ամոթանք»։ Այո՛, մեր կյանքը սխալ ու ամոթանք է։

Գլուխ XLIII

«Արևի ամոթանքը» լույս տեսավ հոկտեմբերին։ Երբ Մարտինը բաց էր անում հեղինակային վեց օրինակով ծրարը, որն ստացել էր հրատարակչից, նա ճնշված էր ու տխուր։ Մտածում էր, թե ի՛նչ ահագին երջանկություն կլիներ դա իր համար մի քանի ամիս առաջ, և որքա՛ն հեռու է երջանկությունից նրա այժմյան սառնասրտությունը։ Իր գիրքը, իը առաջին գիրքն էր դրած իր առաջ՝ սեղանի վրա, և ինքը ոչինչ չէր զգում, բացի թախծից։ Հիմա իր համար դա ոչ մի նշանակություն չունի։ Իհարկե, ինքը կստանա որոշ քանակությամբ դրամ, բայց հիմա ինչին է պետք դրամը։

Վերցնելով գրքից մի օրինակ՝ նա դուրս եկավ և խոհանոցում նվիրեց Մարիային։

— Այս գիրքը ես եմ գրել,— բացատրեց նա՝ տեսնելով նրա զարմանքը.— գրել եմ այն իմ խցիկում, և կարծում եմ, որ ձեր ապուրը քիչ դեր չի խաղացել այդ գործում։ Վերցրեք ու պահեցեք։ Այդ գրքին նայելով հիշեցեք ինձ։

Մարտինը բնավ էլ չէր ուզում պարծենալ Մարիայի առաջ. նա ուզում էր միայն բավականություն պատճառել նրան, արդարացնել Մարիայի երկարամյա վստահությունը իր նկատմամբ։ Մարիան դրեց գիրքը հյուրասենյակում՝ ընտանեկան

աստվածաշնչի կողքին։ Իր կենվորի գրած գիրքը իրեն համար սուրբ նշխար էր, բարեկամության ֆետիշ։ Հիմա Մարիան մինչև անգամ հաշտվեց այն բանի հետ, որ Մարտինն անցյալում եղել է լվացքատան հասարակ բանվոր։ Թեև Մարիան այդ գրքից անգամ մի տող չէր կարող հասկանալ, բայց հաստատ համոզված էր, որ դրա ամեն մի տողը սքանչելի է։ Այդ պարզ, աղքատ, ծանր աշխատանքից հյուծված կինն ուներ մի թանկարժեք ընդունակություն՝ հավատալ։

Նույնքան անտարբեր, որքան դեպի հեղինակային օրինակները, վերաբերվեց Մարտինը նաև մամուլի բյուրոյի ուղարկած կտրոններին։ Ակներև է, որ գիրքն աղմուկ է բարձրացարել, իսկ դա իր հերթին, կնշանակի, որ նրա ոսկու տոպրակը ավելի ևս կլցվի։ Կարելի կլինի ապահովել Լիզզիին, կատարել իր բոլոր խոստումներն ու, վերջապես, տեղավորվել եղեգնյա պալատում։

«Սինգլթրի, Դարնլեյ և Ընկերություն» ֆիրման զգուշության համար տպեց միայն հազար հինգ հարյուր օրինակ, բայց առաջին իսկ գրախոսությունները նրան դրդեցին թողարկել երկրորդ հրատարակություն՝ երեք հազար օրինակ, շուտով տպվեց և երրորդ հրատարակությունը՝ արդեն հինգ հազար օրինակ։ Լոնդոնից մի ֆիրմա բանակցություններ սկսեց այդ գրքի անգլերեն հրատարակության վերաբերյալ, իսկ Ֆրանսիայից, Գերմանիայից ու Սկանդինավիայից հարցապնդումներ էին ստացվում գրքի թարգմանության պայմանների մասին։ Մետերլինգյան դպրոցի վրա հարձակումը ճիշտ պատեհ ժամանակին էր կատարվում։ Սկսվեց կատաղի բանավեճ։ Սալիբին ու Հեկկելը պաշտպանում էին «Արևի ամոթանքը», որովհետև համամիտ էին Մարտինի հիմնական տեսակետին։ Քրուկսն ու Ուոլլեսը ելույթ ունեցան նրա դեմ, իսկ սըր Օլիվեր Լոջը փորձեց գտնել մի կոմպրոմիս, որը հաշտեցնում էր Իդենի հայացքներն իր սեփական տիեզերական փիլիսոփայության հետ։ Մետերլինգի կողմնակիցները համախմբվեցին միստիցիզմի դրոշի տակ։ Չեսթերթոնը ծիծաղեցրեց ամբողջ աշխարհն իր սրամիտ ակնարկներով, որոնք իբրև թե անկողմնապահորեն էին քննարկում մոդա դարձած այդ թեման։ Բայց այդ բոլորին խեղդեց Բեռնարդ Շոուի ամպրոպային ձայնը։ Ավելորդ է ասել, որ բացի այդ մեծ լուսատու դեմքերից, ասպարեզ եկան նաև ավելի փոքր աստղեր. մի խոսքով՝ այդ աղմուկը հսկայական չափեր ընդունեց։

«Դա բոլորովին աննախընթաց դեպք է,– գրում էր Մարտինին «Սինգլթրի, Դարնլեյ և Ընկերությունն ֆիրման,— փիլիսոփայական-քննադատական գիրքը վաճառվում է վեպին հավասար. դուք չէիք կարող դրանից լավ թեմա ընտրել։ Բացի այդ, գրքի երևալու հետ կապված բոլոր պայմանները չափազանց նպաստավոր են։ Կարող եք վստահ լինել, որ մենք ջանում ենք լավագույն կերպով օգտագործել պահը։ Միացյալ նահանգներում ձեր գիրքն արդեն վաճառվել է քառասուն հազար օրինակ և ներկայումս մենք պատրաստվում ենք ևս մի նոր հրատարակության՝ քսան հազար օրինակ։ Մենք հազիվ ենք հասցնում՝ բավարարելու պահանջը։ Մյուս կողմից, մենք քիչ չենք նպաստել այդ պահանջի աճմանը։ Ռեկլամի համար մենք արդեն ծախսել ենք ավելի քան հինգ հազար դոլլար։ Այդ գիրքը կխփի բոլոր ռեկորդները։

Սրանով պատիվ ունենք ներկայացնելու ձեր նոր գրքի վերաբերյալ պայմանագրի նախագիծը։ Նկատի ունեցեք, որ ձեր հոնորարը բարձրացրել ենք մինչև քսան տոկոսի. դա բարձրագույն դրույքն է, որ հնարավորություն ունի տալ այնպիսի խոշոր մի ֆիրմա, որպիսին է մերը։ Եթե դուք հարմար գտնեք պայմանները, հաճեցեք պայմանագրի բլանկում նշանակել ձեր գրքի վերնագիրը։ Մենք ոչ մի պայման չենք

դնում նրա բովանդակության նկատմամբ։ Ի՞նչ գիրք ուզում եք, ի՞նչ թեմայով, որ ուզում եք, եթե պատրաստ ունեք որևէ բան, ավելի լավ։ Հարկավոր չէ հետաձգել, «երկաթը տաք-տաք են ծեծում»։

Ձեր կողմից ստորագրված պայմանագիրը հենց որ ստացվի, մենք կուղարկենք ձեզ որպես կանխավճար հինգ հազար դոլլար։ Ինչպես տեսնում եք, մենք ծախսեր չենք խնայում արտահայտելու համար ձեզ մեր խորին վստահությունը։ Թերևս մենք համաձայնության գանք ձեզ հետ ձեր բոլոր գրվածքների հրատարակության իրավունքի մասին որոշ ժամկետով, ասենք տասը տարով։ Սակայն դրա մասին հետո»։

Մի կողմ դնելով նամակը, Մարտինը զբաղվեց մաթեմատիկայով։ Բազմապատկելով վաթսուն հազարը տասնհինգ սենթով՝ ստացվեց ընդամենը ինն հազար դոլլար։ Նա ստորագրեց պայմանագիրը՝ նշելով նոր գրքի վերնադիրը — «Ուրախության ծուխը»,– և ուղարկեց հրատարակչին քսան նոր պատմվածքների հետ միասին, որոնք նա գրել էր դեռ ֆելիետոններ գրելու բանաձևը հայտնաբերելուց առաջ։ Եվ ամենայն արագությամբ, որին ընդունակ է ամերիկյան փոստը, ստացվեց հինգ հազար դոլլարի մի չեք։

— Ես կուզենայի, որ դուք այսօր ինձ հետ քաղաք գաք, ժամը երկուսին,— ասաց Մարտինը Մարիային՝ ստանալով չեքը,— և կամ ավելի լավ է այսպես. մենք կհանդիպենք ձեզ հետ ճիշտ ժամը երկուսին՝ Տասնչորսերորդ փողոցի և Բրոդվեյի անկյունում։

Մարիան եկավ նշանակված ժամին. նա շատ էր հետաքրքրվել, բայց նրա գուշակությունները մի զույգ նոր մաշիկից դենը չանցան։ Այդ պատճառով էլ նա որոշ չափով հիասթափվեց, երբ Մարտինը անցնելով կոշկեղենի խանութի առաջով, տարավ նրան ինչ-որ գրասենյակ։

Այն, ինչ տեղի ունեցավ հետո, ընդմիշտ մնաց Մարիայի հիշողության մեջ, որպես հրաշալի մի երազ։ Շքեղ հագնված ջետլմեններ ժպտալով զրուցում էին Մարտինի և իրար հետ։ Գրամեքենան թխկթխկում էր։ Ստորագրվեց կարևոր տեսք ունեցող մի թուղթ։ Այստեղ էր և Մարիայի տանտերը, որը նույնպես ստորագրեց այդ թուղթը։

Երբ նրանք փողոց դուրս եկան, տանտերն ասաց Մարիային.

— Դե՛, Մարիա, այս ամիս արդեն դուք ինձ չեք վճարի յոթուկես դոլլար։

Մարիան պապանձվեց զարմանքից։

— Հաջորդ ամիսներին նույնպես,— շարունակեց տնատերը։

Մարիան սկսեց շնորհակալություն հայտնել նրան այդ բարեսրտության համար։ Միայն տուն վերադառնալիս, հարևանների, առաջին հերթին փորթուգալացի խանութպանի հետ խոսելուց հետո, նա հասկացավ, որ այդ տնակը, ուր նա ապրել է այնքան տարի, այսուհետև իր սեփականությունն է դառնում։

— Դուք հիմա ինչո՞ւ ինձնից ոչինչ չեք գնում,– հարցրեց փորթուգալացին Մարտինին, երբ նա քայլում էր դեպի տրամվայը։

Մարտինը բացատրեց, որ նա այլևս ճաշ չի պատրաստում տանը, խանութպանը հրավիրեց նրան միասին մի շիշ գինի խմելու։ Նա Մարտինին հյուրասիրեց կրպակում գտնվող ամենալավ գինով։

— Մարի՛ա,– հայտարարեց Մարտինն այդ երեկո,– ես հեռանում եմ ձեզանից, դուք էլ շուտով այստեղից կգնաք։ Կարող եք այս տունը վարձու տալ որևէ մեկին և ամսեամիս ստանալ վճարը։ Կարծեմ, դուք եղբայր ունեք Սան-Լեանդրոյում կամ Հեյուորդսում, որ պարապում է կաթնատնտեսությամբ։ Սպիտակեղենը վերադարձրեք հաճախորդներին առանց լվանալու, հասկանո՞ւմ եք, առա՛նց լվանալու, և գնացե՛ք Սան-Լեանդրո կամ Հեյուորդս՝ մի խոսքով ձեր եղբոր մոտ... Ասացեք նրան, որ ես ուզում եմ խոսել նրա հետ։ Ես պիտի ապրեմ Օքլենդում, «Մետրոպոլ» հյուրանոցում։ Հավանական է, որ նա մի հարմար կաթնաֆերմա ունենալիս լինի աչքի տակ։

Եվ ահա Մարիան դարձավ սեփականատեր տան և ֆերմայի, նա ուներ երկու աշխատավոր, որոնք կատարում էին ծանր աշխատանքը, իսկ բանկում նրա ընթացիկ հաշիվը շարունակ աճում էր՝ չնայած, որ նրա բոլոր երեխաներն այժմ կոշիկ ունեին և դպրոց էին գնում։ Կյանքում հազվադեպ է, որ որևէ մեկը հանդիպի հեքիաթային իշխանի։ Բայց Մարիան, որը բթացել էր դժնդակ աշխատանքից և երբեք չէր երազել ոչ մի իշխանի մասին, պատահեց այդպիսի իշխանի՝ հանձին լվացքատան նախկին բանվորի։

Այդ միջոցին ամեն տեղ սկսեցին հետաքրքրվել, թե ով է այդ Մարտին Իդենը։ Նա հրաժարվեց հրատարակիչներին տալ կենսագրական տեղեկություններ իր մասին, բայց թերթերից պոկ գալն այնքան էլ հեշտ չէր։ Նա բնիկ օքլենդցի էր, թղթակիցները գտան բավականաչափ մարդիկ, որոնք Մարտինին ճանաչում էին մանկությունից։ Այդպիսով թերթում երևացին մանրամասն նկարագրություններ, թե ով էր նա և ինչով էր զբաղվում։ Սկսեցին վաճառել նրա լուսանկարները՝ թողարկված մի ճարպիկ լուսանկարչի կողմից, որի մոտ Մարտին Իդենը ժամանակին նկարվել էր։ Սկզբում Մարտինը պայքարում էր հրապարակական այդ աղմկարարության դեմ, որովհետև նրանում դեռ ուժեղ էր տհաճությունը մամուլի և բուրժուական հասարակության հանդեպ. բայց վերջ ի վերջո հաշտվեց, որովհետև դա ավելի քիչ գլխացավանք էր պատճառում նրան։ Նա անհարմար էր զգնում մերժել հարցուզրույց ունենալ հատկապես հեռվից եկած թղթակիցների հետ։ Բացի այդ, այն ժամանակից, երբ նա թողեց գրելն ու սովորելը, օրերն անտանելիորեն դանդաղ էին անցնում, և պետք էր մի բանով լցնել ազատ ժամերը։ Այդ պատճառով նա իրեն թույլ տվեց այդ փոքրիկ քմահաճույքը՝ խոսակցել լրագրողների հետ, պարզել իր գրական ու փիլիսոփայական հայացքները և ընդունել հարուստ բուրժուական ընտանիքների նրան արված հրավերները։ Նա միանգամից անսովոր հանգստություն ձեռք բերեց։ Ոչինչ չէր հուզում նրան։ Նա ներեց բոլորին ամեն բան՝ ներեց մինչև անգամ երիտասարդ թղթակցին, որը ժամանակին խայտառակել էր իրեն, և մինչև անգամ թույլատրեց նրան մի ամբողջ սյունակ գրել Մարտին Իդենի մասին՝ զետեղելով նաև լուսանկարը։

Ժամանակ առ ժամանակ Մարտինը տեսակցում էր Լիզզիի հետ, և պարզ է՝ նա ցավում էր, որ Մարտինը մեծ մարդ է դարձել։ Դա ավելի ևս խորացրեց երկուսի միջև գոյություն ունեցող անդունդը։ Լիզզին ընդունեց նրա խորհուրդները, սկսեց այցելել երեկոյան դպրոց և սղագրության դասընթացներ, և զգեստ կարել տվեց լավագույն դերձակուհու մոտ, որը ահագին դրամ պլոկեց դրա համար։ Վերջապես Լիզզիի արագ հաջողությունները ստիպեցին Մարտինին խորհրդածել այն մասին, թե ճի՞շտ է վարվում աղջկա նկատմամբ։ Տղան գիտեր, որ Լիզզին ամեն ինչ անում է հանուն Մարտինի։ Լիզզին ուզում էր բարձրանալ նրա աչքում, ձեռք բերել այն հատկությունները, որոնք իր կարծիքով առանձնապես գնահատում է Մարտինը, իսկ

Մարտինը նրան ոչ մի հույս չէր տալիս, հազվադեպ էր տեսնվում նրա հետ և միշտ էլ նրա հետ վարվում էր այնպես, ինչպես եղբայրը քրոջ հետ։

«Ուշացածը» լույս էր ընծայել Մերիդիթ-Լոուել հրատարակչությունն այն ժամանակ, երբ Մարտինը հասել էր փառքի գագաթնակետին, և որովհետև դա գեղեցիկ գրական գործ էր, «Արևի ամոթանքից» ավելի հաջողություն գտավ։ Գրական շուկայում Մարտինի երկու գրքերն էլ առաջին տեղն էին գրավում՝ գրեթե աննախընթաց մի փաստ։ Ե՛վ շարքային ընթերցողները, և՛ «Արևի ամոթանքի» երկրպագուները ագահությամբ էին կարդում այդ վիպակը, հիանում էին նրա թափով ու հեղինակի արտասովոր վարպետությամբ։ Մարտին Իդենը դեռ նոր էր հաջողությամբ հարձակվել միստիցիզմի վրա տեսականորեն. հիմա նա գործնականորեն էլ ապացուցեց, թե ինչ բան է իսկական գրականությունը։ Այսպիսով նրանում բարեհաջող կերպով զուգակցում էր քննադատական հանճարը գեղարվեստական հանճարի հետ։

Դրամը գետի պես հոսում էր դեպի Մարտինը. նրա փառքն աճում էր ու աճում, բայց այդ բոլորն ավելի շուտ զվարճացնում էր նրան, քան ուրախացնում։ Մի չնչին փաստ բոլորովին ապշեցրեց նրան, այդ փաստը, հավանական է, քիչ չէր զարմացնի ամբողջ աշխարհը։ Սակայն աշխարհը կզարմանար ոչ թե փաստին, այլ այն բանին, որ դա ապշեցրել է Մարտինին... դատավոր Բլոունթը Մարտինին ճաշի հրավիրեց։ Այդ ըստինքյան չնչին դեպքը մեծ նշանակություն ուներ և հղի էր կարևոր հետևանքներով։ Մարտին Իդենն անարգեց դատավոր Բլոունթին իր անթույլատրելի տոնով, իսկ դատավոր Բլոունթը, փողոցում հանդիպելով նրան, ճաշի հրավիրեց։ Մարտինը հիշեց, որ հաճախ հանդիպում էր դատավորին Մորզերի տանը, և դատավորի մտքով երբեք էլ չէր անցնում ճաշի հրավիրել Մարտինին։ Ինչո՞ւ նա այն ժամանակ չէր հրավիրում ինձ,– հարցնում էր ինքն իրեն Մարտինը։— Չէ՞ որ ինքը ոչնչով չի փոխվել, նա նույն Մարտին Իդենն է։ Ինչո՞ւմն է տարբերությունը։ Միայն նրանում, որ նրա գրվածքները հիմա տպվել են։ Նա գրել է դրանք դեռ այն ժամանակ. այդ ժամանակից հետո նա ոչինչ չի գրել։ Նրա գրվածքներից ամենալավը ստեղծված է հենց այն ժամանակ, երբ դատավոր Բլոունթը բաժանելով ընդհանրության կողմից ընդունված տեսակետը, ծաղրում էր և՛ Մարտինին, և՛ Սփենսերին։ Ուրեմն, դատավոր Բլոունթը հրավիրեց նրան ոչ թե նրա իսկական աթժանիքնեթի համար, այլ այն բանի, որ ըստ էության այդ արժանիքների լոկ արտացոլումն է։

Մարտինը ժպիտով ընդունեց հրավերը՝ ինքն էլ զարմանալով իր զիջողությանը։ Ճաշին, բացի տիկիններից, ներկա էին և վեց-յոթ կարևոր անձինք, որոնց մեջ Մարտինն իրեն զգում էր անկասկած, որպես «առյուծ»։ Դատավոր Բլոունթը, որին ջերմորեն պաշտպանեց դատավոր Հենուելը, Մարտինից թույլտվություն խնդրեց արձանագրել նրան որպես իր «Ստիքս» ակումբի անդամ, ուր կարող էին հաճախել միայն ոչ թե պաթզապես հարուստ, այլ մի որևէ բանով հայտնի մարդիկ։ Մարտինն է՛լ ավելի զաթմացավ, բայց մերժեց այդ առաջարկը։

Նա առաջվա պես զբաղված էր իր գրվածքների բաշխումով։ Հրատարակիչներն ուղղակի հանգիստ չէին տալիս նրան իրենց նամակներով։ Նրանք բոլորը եղրակացրին, որ նա հիանալի ռճաբան է, և որ նրա գրվածքների ձևի գեղեցկության տակ թաքնված է ճոխ բովանդակություն։ «Հյուսիսային տեսությունը», տպելով «Գեղեցկության օրրանը» նրան դիմեց՝ խնդրելով ուղարկել մի քանի նույնպիսի հոդվածներ, և Մարտինը պատրաստվում էր արդեն կատարել այդ խնդիրքը՝ մինչև

վերջ սպառելով իր հին գրվածքների պաշարը, երբ հանկարծ «Բերթոնի հանդեսը» պատվիրեց նրան հինգ հոդված՝ ամեն մեկի համար առաջարկելով հինգ հարյուր դոլլար։

Մարտինը գրեց, որ համաձայն է, բայց ոչ թե հինգ հարյուրական դոլլարով, այլ հազարական։ Նա շատ լավ էր հիշում, որ Ժամանակին բոլոր այդ գրվածքները մերժվել էին նույն այդ հանդեսների կողմից, որոնք հիմա իրար հետ մրցում էին դրանց համար։ Նա հիշում էր նրանց անտարբերությունը, միօրինակ մերժումները։ Նրանք քիչ չեն ծաղրի նշավակ դարձրել իրեն. հիմա ինքն էլ ուզեց ծիծաղել նրանց վրա։ «Բերթոնի հանդեսը» վճարեց նրան նշանակված գինը հինգ հոդվածի համար, իսկ մնացած չորս հոդվածները խլեց մի այլ խոշոր ամսաթերթ նույն պայմաններով։ «Հյուսիսային տեսությունը» չափազանց աղքատ էր և չէր կարող մրցել նրանց հետ։ Այսպիսով լույս տեսան «Հրաշալի քուրմը», «Երազողներ», «Մեր Եսի չափոցը», «Պատրանքների փիլիսոփայությունը», «Աստվածն ու գազանը», «Գեղարվեստն ու կենսաբանությունը», «Քննադատությունն ու անոթները», «Աստղային փոշին», «Վաշխառության ուժը»։ Բոլոր այդ գրվածքները այնպիսի աղմուկ հարուցեցին, որը երկար ժամանակ չէր հանդարտվում։

Հրատարակիչները խնդրում էին Մարտինին, որ ինքը նշանակի պայմանները, և նա սիրով էր անում այդ, բայց նա ուղարկում էր տպելու այն, ինչ գրել էր առաջ։ Ամեն տեսակ նոր աշխատանքից նա վճռականապես հրաժարվում էր, նորից գրիչը ձեռք վերցնելը նրան անտանելի էր թվում։ Նա շատ լավ էր հիշում, թե նողկալի ամբոխն ինչպես բզկտեց Բրիսենդենին. նա առաջվա պես արհամարհում էր ամբոխին, թեև վերջինս ծափահարում էր իրեն։ Մարտինն իր ժողովրդականությունը համարում էր անարգանք Բրիսենդենի հիշատակի նկատմամբ։ Նա խոժոռում էր դեմքը, բայց չէր նահանջում՝ հաստատ որոշած լինելով լցնել իր տոպրակը ոսկով։

Մարտինը բազմիցս ստանում էր հրատարակիչներից հետևյալ բովանդակությամբ նամակներ. «Շատ ենք ցավում, որ մոտ մի տարի առաջ ստիպված էինք հրաժարվել ձեր լիրիկական ոտանավորների շարքից։ Դրանք այն ժամանակ էլ ահագին տպավորություն թողեցին մեզ վրա, բայց զանազան հանգամանքներ մեզ խանգարեցին օգտագործել դրանք այն ժամանակ։ Եթե այդ ոտանավորները չեն հրատարակված և դուք այդքան բարի կլինեք, որ կհամաձայնեք ուղարկել, մենք անմիջապես կտպենք այդ ամբողջ շարքը՝ վճարելով ձեզ այնպիսի հոնորար, որ դուք ինքներդ կհաճեիք սահմանել։ Մենք կհամաձայնենք և հրատարակել դրանք առանձին գրքով՝ ձեզ համար ամենաձեռնտու պայմաններով»։

Մարտինն հիշեց, որ մի ժամանակ գրել էր մի ողբերգություն անհանգ ոտանավորով. նա ուղարկեց դա որպես բանաստեղծություն։ Աչքի անցկացնելով ուղարկելուց առաջ՝ նա ինքն ապշեց այդ գրվածքի թուլության ու փքունության վրա. և սակայն ուղարկեց այդ ողբերգությունը, իսկ հանդեսը տպեց՝ անջնջելի ամոթով ծածկելով իրեն։ Հասարակությունը վրդովվեց և հրաժարվում էր հավատալ, որ հռչակավոր Մարտին Իդենը այդպիսի դատարկ բան գրած կլինի։ Բանն ինչո՞ւմն է. խաբեությո՞ւն է դա, թե՞ Մարտին Իդենը, հետևելով Դյումա հոր օրինակին, ուրիշներին է հանձնարարում գրել իր փոխարեն։ Բայց երբ պարզվեց, որ այդ աշխատությունն այսպես կոչված «պատանեկության փորձ է», իսկ հանդեսը տպեց այդ՝ լոկ շլացած լինելով Իդենի փառքով, ընդհանուր հռհռոց բարձրացավ, և խմբագրական կոլեգիան փոխվեց։ Այդ ողբերգությունն այնպես էլ լույս չտեսավ առանձին հրատարակությամբ, իսկ Մարտին

Իդենը, առանց խղճահարվելու, չվերադարձրեց հրատարակչի ուղարկած կանխավճարը։

Մի շաբաթաթերթ Մարտինին ուղարկեց շատ երկար մի հեռագիր, որի համար առաքման ծախս վճարած կլիներ ամենաքիչը երեք հարյուր դոլլար, առաջարկելով նրան գրել քսան ակնարկ՝ ամեն մեկը հազար դոլլար հոնորարարով։ Դրա համար Մարտին Իդենը հրատարակչության հաշվին պետք է ուղևորություն կատարեր Միացյալ Նահանգներում և ընտրեր թեմաներ, որոնք հետաքրքրական կթվան իրեն։ Հեռագրում հիշատակված էին որպես նմուշ մի քանի թեմաներ՝ պարզ ու հասկանալի ցույց տալու համար, թե որքան ընդարձակ են հրատարակչության ծրագրերը և թե որքա՛ն ազատ է Մարտինը թեմաների ընտրության հարցում։ Միակ պայմանը, որ դրվում էր նրա առաջ, այն էր, որ նա Միացյալ Նահանգների սահմաններից դուրս չպետք է գնար։

Վերադիր վճարով ուղարկված իր հեռագրում Մարտինը խորին ցավ հայտնեց, որ չի կարող ընդունել այդ հրապուրիչ առաջարկը։

«Վիկի-Վիկի» վիպակը, որը տպվեց «Ուորրենի ամսաթերթում» արտասովոր հաջողություն գտավ։ Շուտով շքեղ տպագրությամբ լույս տեսնելով առանձին հրատարակությամբ գրեթե մի քանի օրում սպառվեց։ Բոլոր քննադատները միաձայն ընդունեցին այդ գրվածքը որպես դասական գործ։ Սակայն «Ուրախության ծուխը» ժողովածուն ընդունվեց որոշ տարակուսանքով և մինչև անգամ սառնորեն։ Բուրժուական հասարակությունն իրեն վիրավորված զգաց նրա չափազանց համարձակ բարոյականությամբ և նախապաշարմունքների նկատմամբ լիակատար արհամարհանքով։ Բայց երբ Փարիզում հրատարակվեց ֆրանսերեն թարգմանությունը և աննախընթաց հաջողություն գտավ, Անգլիան և Ամերիկան նույնպես այդ Ժողովածուի վրա ընկան, և Մարտինը «Սինգլթրի, Դարնլեյ և Ընկերություն» ֆիրմայից պահանջեց երրորդ գրքի համար քսանհինգ տոկոս, իսկ չորրորդ գրքի համար՝ երեսուն տոկոս։ Այդ երկու գրքերով հրատարակվեցին Մարտինի բոլոր պատմվածքները, որոնք լույս էին տեսել զանազան ամսաթերթերում։ «Զանգերի ղողանջը» և բոլոր «սոսկալի» պատմվածքները տպվեցին առաջին հատորում։ Երկրորդ հատորում լույս տեսան «Արկած», «Կաթսա», «Կյանքի գինին», «Զրապտույտ», «Զվարթ փողոց» և մի քանի այլ պատմվածքներ։ Բացի այդ, հրատարակվեց և նրա բոլոր հոդվածների ժողովածուն, ինչպես և ոտանավորների հատորը, որի մեջ մտան «Ծովի երգերը», և «Սոնետներ սիրո մասին». այս վերջինները նախապես տպվել էին «Կանանց ուղեկից» հանդեսում, որը Մարտինին վճարեց չլսված հոնորար։

Մարտինը թեթև շունչ քաշեց, երբ նրա վերջին գրվածքն էլ վերջապես հրատարակվեց։ Ե՛վ եղեգնյա պալատը, և՛ սպիտակ երկկայմ նավը հիմա բոլորովին մոտ էին նրան։ Վերջ ի վերջո նա հերքեց Բրիսենդենի կարծիքն այն մասին, թե ոչ մի իսկապես գեղարվեստական աշխատություն չի տպվում հանդեսում։ Իր անձնական օրինակով նա փայլուն կերպով ապացուցեց, որ Բրիսենդենը սխալվում էր. բայց և այնպես սրտի խորքում զգում էր, որ իր բարեկամը իրավացի էր։ Չէ՞ որ նրա բոլոր հաջողությունների գլխավոր պատճառը եղել է «Արևի ամոթանքը», իսկ բոլոր մնացածները միանգամայն պատահականորեն առաջ քշվեցին։ Այդ նույն գրվածքները տարիներ շարունակ մերժվում էին բոլոր հանդեսների և ամսաթերթերի կողմից։ Սակայն «Արևի ամոթանքի» հրատարակումը ուժեղագույն աղմուկ և եռանդուն

բանավեճ ծնեց, որի հետևանքով էլ Մարտինի անունը հռչակվեց։ Եթե «Արևի ամոթանքը» լույս չտեսներ, գրական բանավեճ չէր առաջանա, իսկ «Արևի ամոթանքի» հաջողությունը, խոսելով ըստ էության, լոկ հրաշք էր, ինչպես ընդունում էր այդ նաև «Սինգլթրի, Դարնլեյ և Ընկերություն» ֆիրման։ Այս ֆիրման առաջին անգամ չհամարձակվեց այն հրատարակել հազար հինգ հարյուր օրինակից ավելի, նա փորձառու հրատարակիչ էր, բայց և այնպես շատ զարմացավ այդ գրքի հաջողությանը։ Նրա հաջողությունն իրոք հրաշք էր թվում այդ ֆիրմային։ Վերջինս հետագայում էլ չէր կարողանում ազատվել այդ զգացումից, և նրա ամեն մի նամակում զգացվում էր ակնածանքով լի զարմանք՝ խորհրդավոր, միանգամայն անբացատրելի հաջողության նկատմամբ։ Ֆիրման էլ չէր փորձում բացատրել այդ։ Այս հարցում չէր կարող բացատրություն լինել. այդպես պատահեց, և ուրիշ ոչինչ։ Դա պատահեց՝ հակառակ բոլոր հավակնությունների ու հաշիվների։

Մտածելով այդ բոլորի մասին՝ Մարտինն առանձնապես բարձր չէր գնահատում իր ժողովրդականությունը։ Բուրժուազիան կարդում էր նրա գրքերը և նրա տոպրակը լցնում ոսկով, բայց այդ նույն բուրժուազիան (դրանում Մարտինը հաստատ համոզված էր) ոչինչ չի կարող հասկանալ նրա գրվածքներից։ Այն հարյուրավոր ու հազարավոր մարդկանց համար, որոնք խլխլելով գնում էին նրա գրքերը, վերջինների գեղեցկությունն ու միտքը ոչ մի արժեք չունեին։ Նա պարզապես ճակատագրից փայփայված մարդ էր, մի նորելուկ, որը խուժել էր Պառնաս՝ օգտվելով աստվածների բարեհոգի տրամադրությունից։ Հարյուր հազարավոր մարդիկ կարդում են նրա գրքերը և հիանում նրանով նույն անասնական անհասկացողությամբ, որով նրանք հարձակվեցին Բրիսենդենի «Օրագրության» վրա և բզկտեցին, գայլերի անարգ ռիմակ, որը մեկի առաջ պոչ է խաղացնում, իսկ մի ուրիշի կոկորդը իր ժանիքներն է խրում։ Ամեն ինչ կախված է պատահականությունից։ Մարտինն առաջվա պես հաստատ համոզված էր, որ «Օրագրությունը» անչափ բարձր է այն բոլորից, ինչ ստեղծել է ինքը՝ Մարտինը։ «Օրագրությունը» բարձր է այն բոլորից, որ կարող է ստեղծել ինքը. դա մի պոեմ է, որ դարագլուխ է բաց անում։ Ի՞նչ արժեք կարող էր ունենալ նրա աչքում ամբոխի խոնարհվելը, այն ամբոխի, որը դեռ վերջերս ցեխն էր կոխել «Օրագրությունը»։ Մարտինը թեթև սրտով ու գոհունակությամբ շունչ քաշեց։ Վերջին գրվածքը վաճառված է, և շուտով կարելի կլինի վերջ տալ այդ բոլորին։

Գլուխ XLIV

Միստեր Մորզը հանդիպեց Մարտինին «Մետրոպոլ» հյուրանոցի նախասրահում։ Պատահաբար էր եկել այնտեղ իր գործերով, թե՞ եկել էր ուղղակի ճաշի հրավիրելու նրան, Մարտինը չկարողացավ վերջնականապես որոշել, թեև հակված էր ընդունելու երկրորդ ենթադրությունը. ամեն պարագայում, միստր Մորզը նրան հրավիրեց ճաշի՝ միստր Մորզը, Ռութի հայրը, որը արգելել է Մարտինի մուտքն իր տունը, և որը քանդել է նրա նշանդրեքը։

Մարտինը չբարկացավ նրա վրա, մինչև անգամ չցուցաբերեց իր վիրավորված ինքնասիրությունը։ Նա ներողամտությամբ լսեց միստր Մորզին՝ մտածելով, թե ինչ է զգում նա այդ րոպեին, երբ ստիպված է խոնարհվել Մարտինի առաջ։ Մարտինը չմերժեց հրավերը, այլ միայն շնորհակալություն հայտնեց և հարցրեց ամբողջ ընտանիքի առողջության մասին, մանավանդ միսիս Մորզի և Ռութի։ Մարտինն

ազատ արտասանեց այդ անունը, առանց կմկմալու, և ինքն էլ զարմացավ, որ արյունը չխփեց գլխին և սիրտն ավելի արագ չբաբախեց։ Մարտինի վրա ամեն կողմից տեղում էին ճաշի հրավերներ, որոնցից մի քանիսը նա ընդունում էր։ Մարդիկ առիթ էին փնտրում ծանոթանալու նրա հետ, որպեսզի ճաշի հրավիրեն նրան։ Մարտինը շարունակում էր զարմանալ, թե ինչպես նման մի չնչին բան, ինչպիսին է ճաշը, դարձնում են խոշոր երևույթ։ Մինչև անգամ Բեռնարդ Հիգգինբոթամը ճաշի հրավիրեց նրան, դա ավելի շատ ապշեցրեց նրան։ Մարտինը հիշեց, որ այն օրերին, երբ ինքը գրեթե սովամահ էր լինում, ոչ ոքի մտքով էլ չէր անցնում ճաշի հրավիրել իրեն։ Ինչքա՜ն կարիք ուներ ինքը դրան այն Ժամանակ, երբ անչափ թուլացել էր քաղցից։ Այս խնդրում ամենահիմար մի պարադոքս կար։ Երբ նա ամբողջ շաբաթներով մնում էր առանց ճաշի, որ ոչ ոք չէր հրավիրում նրան, իսկ հիմա, որ հարյուր հազար ճաշի բավելու չափ դրամ ունի և ախորժակը բոլորովին կորել է, ամեն կողմից ճաշի են կանչում, ինչո՞ւ։ Ոչ մի առանձին արժանիք չի ավելացել նրանում. նա նույն մարդն է։ Նրա բոլոր աշխատությունները գրված են վաղուց, նույն այդ քաղցի օրերին, երբ պարոնայք Մորզերն անվանում էին նրան ծույլ և առաջարկում էին նրան գրագիր դառնալ գրասենյակում, բայց չէ՞ որ նրանք այն ժամանակ էլ գիտեին, որ նա աշխատում է։ Ռութը ցույց էր տալիս նրանց ամեն մի գրվածք, որ Մարտինը տալիս էր նրան կարդալու։ Նրանք էլ էին կարդում այդ գրվածքները։ Իսկ հիմա, շնորհիվ նույն այդ աշխատությունների, նրա անունն ընկել է թերթերի մեջ, հենց շնորհիվ դրան էլ նա դարձել է նրանց համար ցանկալի հյուր։

Ակներև էր մի բան. Մորզերը ոչ մի գործ չունեին ոչ նրա՝ Մարտին Իդենի հետ, ոչ էլ նրա ստեղծագործությունների հետ։ Եթե հիմա նրանք որոնում են նրան, դա ոչ թե անձամբ նրա սիրույն, ոչ թե նրա գործերի սիրույն, այլ այն անվան սիրույն, որը հիմա փառապսակով պատել է Մարտինին. թերևս նրանց հարգանք էր ներշնչում և այն հարյուր հազար դոլլարը, որն այժմ գտնվում էր բանկում նրա ընթացիկ հաշվին, դա սովորական երևույթ էր բուրժուական հասարակության մեջ, և տարօրինակ կլիներ այլ բան սպասել այդ մարդկանցից։ Բայց Մարտինը հպարտ էր։ Այդպիսի գնահատություն հարկավոր չէր նրան։ Նա ուզում էր, որ գնահատեն հենց իրեն՝ կամ իր աշխատությունները. դա ըստ էության միևնույն է։ Հենց այդպես էլ գնահատում էր նրան Լիզզին։ Մինչև անգամ նրա գործերն առանձին արժեք չունեին Լիզզիի աչքին. ամենաէականը ինքը՝ Մարտինն էր։ Այսպես էր վերաբերվում նրան և Ջիմը, ինչպես և նրա բոլոր հին ընկերները։ Անցյալում նրանք քանիցս ապացուցել են իրենց անշահախնդիր նվիրվածությունը. ապացուցեցին նաև հիմա, Շելլ-Մոունդ զբոսայգու կիրակնօրյա զբոսանքի ժամանակ։ Նրանց տեսակետից, թքած Մարտինի բոլոր գրվածքների վրա. նրանք սիրում էին իրեն՝ Մարտին Իդենին, իրենց խմբին պատկանող հիանալի տղային, և պատրաստ էին նրա համար ենթարկվելու ամեն վտանգի։

Այլ է Ռութի վերաբերմունքը։ Ամեն կասկածից վեր է, որ Ռութը նրան սիրել է հենց իր՝ Մարտինի համար, բայց նա ինչքան էլ սիրելիս լիներ Մարտինին, պարզվեց, որ նրա համար ավելի թանկ են բուրժուական նախապաշարումները։ Ռութը չէր համակրում նրա ստեղծագործությունը գլխավորապես նրա համար, որ դա եկամուտ չէր բերում Մարտինին։ Հենց այդ տեսակետից էլ Ռութը գնահատեց նրա «Սոնետներ սիրո մասին» գրվածքը։ Նա նույնպես պահանջում էր, որ Մարտինը ծառայության մտնի։ Ճիշտ է, Ռութի արտահայտությամբ, դա նշանակում էր «դիրք գրավել», բայց դա միևնույն է. և Մարտինը մինչև անգամ գերադասում էր «ծառայություն» տերմինը։

Մարտինը Ռութի համար կարդում էր իր բոլոր գրվածքները, պոեմները, վիպակները, հոդվածները, «Վիկի-Վիկի», «Արևի ամոթանքը». . . մի խոսքով բոլորը։ Իսկ Ռութը անփոփոխ համառությամբ խորհուրդ էր տալիս նրան ծառայության մտնել. աստվա՛ծ իմ, կարծես թե առանց այն էլ չի աշխատում եզան պես, ինքն իրեն զրկելով քնից, չափազանց լարելով իր ուժերը լոկ նրա համար, որպեսզի վերջ ի վերջո արժանի լինի Ռութին

Այսպիսով, մի չնչին հանգամանք մեծանում, նշանակալից էր դառնում։ Մարտինը զգում էր իրեն առողջ և առույգ, ուտում էր նորմալ չափով, քնում էր՝ ինչքան ուզեր, բայց այդ չնչին հանգամանքը նրան հանգիստ չէր տալիս։ «Շա՛տ վաղուց». . . այս խոսքերը ծակում էր նրա ուղեղը։ Կիրակնօրյա ճաշերից մեկի ժամանակ, Բեռնարդ Հիգգինբոթամի դիմացը նստած, Մարտինը հազիվ էր զսպում իրեն, որ չբղավի.

«Չէ՞ որ այդ բոլորն արված է շատ վաղուց։ Եվ ահա դուք մրցության եք դուրս եկել ինձ կերակրելու համար, իսկ մի ժամանակ դուք ինձ թողնում էիք, որ սովից մեռնեմ, մերժում էիք ինձ ընդունել ձեր տունը, չէիք ուզում ճանաչել լոկ այն պատճառով, որ ես ծառայության չէի գնում։ Բայց իմ բոլոր գործերը դեռ այն ժամանակ գրված պատրաստ էին։ Հիմա, երբ ես խոսում եմ, դուք ձեր ակնածանքով լի հայացքը չեք հեռացնում ինձանից, որսում եք իմ արտասանած ամեն մի բառը։ Ես ասում եմ ձեզ, որ դուք խեղճ ողորմելիներ եք, իսկ դուք, փոխանակ վիրավորվելու, հավանության նշան եք տալիս գլխով և քիչ մնա, որ շնորհակալություն հայտնեք։ Ինչո՞ւ, որովհետև ես նշանավոր մարդ եմ. որովհետև շատ դրամ ունեմ, և ոչ թե նրա համար, որ ես Մարտին Իդենն եմ՝ հիանալի տղա և ոչ թե կատարյալ հիմար։ Եթե ասեի, որ լուսինը կանաչ պանրից է շինված, դուք անմիջապես կհամաձայնեիք, ամեն պարագայում, չէիք հակաճառի ինձ, որովհետև շատ ոսկի ունեմ։ Իսկ այն աշխատանքը, որի համար ես ստացել եմ այդ դրամները, կատարված է շատ վաղուց, այն օրերին, երբ դուք թքում էիք իմ երեսին և ցեխն էիք կոխում ինձ»։

Սակայն Մարտինը չբղավեց իր այդ մտքերը։ Հոգու խորքում նա տխրում և վիրավորվում էր, բայց համբերատար ժպիտը չէր անհետանում նրա շրթունքներից։ Հիգգինբոթամը սկսեց խոսել։ Նա՝ Բեռնարդ Հիգգինբոթամը, ամեն ինչ նվաճել է իր սեփական ձեռքով, և պարծենում է դրանով։ Նրան ոչ ոք չի օգնել, և ոչ ոքի ոչնչով պարտական չէ. նա օրինապահ քաղաքացի է, մեծ ընտանիք է կերակրում։ Իսկ այդ խանութը, որը հիմա կարգին եկամուտ է բերում, ծաղկում է շնորհիվ նրա՝ Բեռնարդ Հիգգինբոթամի ջանքերի։ Նա սիրում է իր խանութն այնպես, ինչպես սիրող ամուսինները սիրում են իրենց կանանց։ Նա սիրտը բացեց Մարտինին և սկսեց պատմել, թե ինչ մեծ դժվարությամբ է սարքավորել խանութը և կարգավորել իր գործը, բացի այդ, նա ունի պլաններ, մեծ պլաններ։ Թաղի ազգաբնակչությունն աճում է. խանութը չի կարող սպասարկել բոլորին։ Եթե լրացուցիչ շենք ունենար, կարող էր մուծել մի քանի նորություններ և ավելացնել իր եկամուտը։ Եվ նա այդ կանի, միայն թե ամեն բանից առաջ նրան անհրաժեշտ է գնել հարևան հողամասն ու կառուցել երկհարկանի մի տուն ևս։ Վերևի հարկը նա վարձու կտա, իսկ ներքևի հարկը կմիացնի խանութին։ Մինչև անգամ նրա աչքերը շողացին, երբ խոսեց իր նոր ցուցանակի մասին, որ կձգվի երկու տան ճակատով մեկ։

Մարտինը գրեթե չէր լսում։ Նրա ականջներում շարունակում էր հնչել «շա՛տ վաղուց» հանգերգը։ Այդ հանգերգը գժվեցնում էր նրան՝ բառի իսկական իմաստով, բայց ոչ մի կերպ չէր կարող պոկ գալ նրանից։

— Դա ինչքա՞ն պետք է արժենա, ասացիր դու,– հարցրեց նա հանկարծ։

Նրա փեսան կտրեց իր խոսքը և աչքերը չռեց։ Ինքը բնավ չի էլ ասել, թե դա ինչ կարժենա, բայց եթե դա հետաքրքրում է Մարտինին, կարող է ասել մոտավորապես։

— Այժմյան գներով,— ասաց նա,— գա կարող է չորս հազար դոլլար արժենալ։

— Ցուցանակն էլ հե՞տը։

— Ցուցանակը չեմ հաշվել. տունը որ լինի, ցուցանակն էլ կլինի։

— Իսկ հողամա՞սը։

— Դրա համար պետք է երեք հազար դոլլար ևս։

Լեզուն քսելով չորացած շրթունքներին և մատները ջղայնորեն շարժելով՝ Բեռնարդ Հիգգինբոթամը նայում էր, թե ինչպես է Մարտինը չեք գրում։ Գրելով չեքը՝ նա տվեց Հիգգինբոթամին. չեքը գրված էր յոթ հազար դոլլարի։

— Ես... կարող եմ առաջարկել քեզ վեց տոկոսից ոչ ավելի,— մրմնջաց Հիգգինբոթամը հուզմունքից խռպոտած ձայնով։

Մարտինը ուզում էր ծիծաղել, բայց դրա փոխարեն հարցրեց.

— Դա ինչքա՞ն կանի։

— Հիմա կհաշվենք։ Վեց տոկոս... վեց անգամ յոթ՝ չորս հարյուր քսան։

— Նշանակում է՝ ամիսը երեսունհինգ դոլլար։

Հիգգինբոթամը գլխով հաստատական նշան արեց։

— Լավ, եթե դու չես առարկում, այսպես կանենք։— Մարտինն այդ ասելով՝ նայեց Գերտրուդային,– կարող ես ամբողջ հիմնական կապիտալը պահել քեզ անվերադարձ պայմանով, որ ամսական երեսունհինգ դոլլար ծախսես տնտեսությանդ վրա, այդ դրամով կարելի է վարձել խոհարարուհի և լվացարարուհի։ Մի խոսքով յոթ հազարը քոնն է, եթե դու ինձ երաշխավորություն տաս, որ Գերտրուդան այլևս կեղտոտ աշխատանք չի անելու, համաձա՞յն ես։

Միստր Հիգգինբոթամը վիրավորվեց։ Այն պահանջը, որ նրա կինը չպետք է կեղտոտ գործ անի, նախատական թվաց նրան։ Այդ փառավոր նվերը լոկ ոսկեզօծ դեղահատ է, դառը դեղահատ. կինը տնային գործ չանի՞... դա կատաղեցրեց նրան։

— Ինչպես կուզես,— ասաց Մարտինը. — այդ դեպքում ամսական երեսունհինգ դոլլարը ես կվճարեմ, բայց...

Նա երկարեց ձեռքը դեպի չեքը, բայց Բեռնարդ Հիգգինբոթամը շտապով ծածկեց դա իր ձեռքով և բացականչեց։

— Համաձա՛յն եմ, համաձա՛յն եմ։

Նստելով տրամվայ՝ Մարտինը հոգնածություն և զզվանք զգաց։ Նա ետ դարձավ և նայեց ճղճղան ցուցանակին։

«Խո՛զ,— քրթմնջաց նա,— ի՛նչ խոզն է»։

Երբ հանդեսներից մեկում լույս տեսավ Մարտինի «Գուշակուհի» բանաստեղծությունը, զարդարված առաջնակարգ նկարիչների գծագրություններով, Հերման Շմիդտը հանկարծ մոռացավ, որ Ժամանակին այդ ոտանավորն անվանել էր

անպատշաճ։ Նա պատմում էր բոլորին, որ այդ ոտանավորը գրած է ի պատիվ իր կնոջ, և ջանք թափեց, որ այդ լուրը հասնի նաև թերթի թղթակցի ականջը։ Թղթակիցը շուտով եկավ լուսանկարչի և գծագրիչի հետ միասին։ Դրա հետևանքով կիրակնօրյա համարներից մեկում երևաց Մերիենի զգալիորեն գեղեցկացված դիմանկարը՝ Մարտին Իդենի և նրա կյանքին վերաբերող մի շարք ինտիմ մանրամասնություններով և «Գուշակուհու» նոր տեքստով՝ արտատպված հանդեսի հատուկ թույլտվությամբ։ Դա աղմուկ առաջացրեց ամբողջ գավառում, և բոլոր շրջակա տանտիկինները պարծենում էին մեծ գրողի քրոջ հետ իրենց ծանոթությամբ, իսկ նրանք, որ այդ պատիվը չունեին, շտապում էին ուղղել իրենց սխալը։ Հերման Շմիդտը բավականությունից շփում էր ձեռքերը և մինչև անգամ նոր դազգահ պատվիրեց արհեստանոցի համար։

— Դա ամեն մի ռեկլամից լավ է,— ասում էր նա,– ռեկլամ է և այն էլ առանց դրամ ծախսելու։

— Լավ կլինի ճաշի հրավիրենք նրան,– առաջարկեց Մերիենը։

Մարտինը եկավ ճաշի և աշխատում էր սիրալիր լինել մսի մեծաքանակ վաճառական գիրուկ հյուրի և նրա ավելի չաղ կնոջ հետ. դրանք կարևոր մարդիկ էին և կարող էին շատ օգտակար լինել այնպիսի երիտասարդի համար, ինչպիսին էր, օրինակի Հերման Շմիդտը, որը ճամփա էր հարթում իր համար։ Իհարկե, նրանք երբեք իրենց այցելությանը չէին արժանացնի Հերմանին, եթե նա խոստացած չլիներ, որ ճաշին ներկա է լինելու իր աներձագը՝ նշանավոր գրողը։ Նույն խայծով հրապուրվեց Խաղաղօվկիանոսյան հեծանվային ընկերության գործակալությունների գլխավոր կառավարիչը։ Հերման Շմիդտը քծնում էր նրան՝ հուսալով, որ նրանից կստանա Օքլենդի ներկայացուցչությունը։ Մի խոսքով, Հերմանը պատրաստ էր Մարտին Իդենի հետ իր ազգակցությունը մուծել իր կյանքի ակտիվը, բայց իր հոգու խորքում միանգամայն չէր հասկանում, թե ինչպես պատահեց այդ բոլորը։ Շատ հաճախ նա վեր էր կենում լուռ գիշերին և, աշխատելով չզարթեցնել իր կնոջը, կարդում էր Մարտին Իդենի երկերը, և ամեն անգամ էլ որոշակի համոզում էր գոյացնում, թե միայն հիմարները կարող են դրամ վճարել այդ գրվածքների համար։

Մարտինը շատ լավ էր հասկանում կացությունը, հենվելով աթոռի կռնակին՝ նա դիտում էր պարոն Հերման Շմիդտի գանգը, մտովի հարվածներ էր հասցնում նրա ծոծրակին. ո՜ւֆ, ինքնագոհ գերմանական մռութ. . . Բայց նրանում մի քանի գծեր դուր էին գալիս Մարտինին։ Թեպետ աղքատ էր և ուզում էր շուտ հարստանալ, բայց և այնպես աղախին էր վարձել, որպեսզի թեթևացնի Մերիենի տնային աշխատանքը։ Ճաշից հետո խոսելով հեծանվային ընկերության կառավարչի հետ, Մարտինը մի կողմ քաշեց Հերմանին և առաջարկեց նրան դրամական աջակցություն՝ Օքլենդում հեծանիվների լավագույն խանութ սարքավորելու համար։ Նա այնքան առատաձեռնության ցուցաբերեց, որ Հերմանին պատվիրեց միաժամանակ փնտրել գարաժ և ավտոմոբիլային արհեստանոց, քանի որ Հերմանը անկասկած շատ լավ կվարի միաժամանակ երկու ձեռնարկությունը։

Մերիենը արտասվակալած աչքերով գրկելով Մարտինին՝ գողտուկ փսփսաց, թե շատ է սիրում նրան և միշտ էլ սիրել է։ Ճիշտ է, վերջին բառերն արտասանելիս նա թեթևակի կարկամեց, և Մարտինը հասկացավ, որ նա խնդրում է ներել իրեն այն բանի համար, որ ժամանակին կշտամբել է նրան և համոզել ծառայության մտնել։

— Դե՛, նրա մոտ դրամները երկար չեն մնա,– ասաց երեկոյան Հերման Շմիդտը իր կնոջը։— Նա զայրացավ, երբ ես տոկոսների մասին խոսեցի։ Գիտե՞ս ինչ ասաց նա ինձ։ Նրան հարկավոր չէ մինչև իսկ դրամագլուխը, և ոչ թե միայն տոկոսները։ Եվ եթե ես մի անգամ էլ բերան բաց անեմ այդ հարցերի շուրջը, նա կփշրի իմ գերմանական գանգը։ Այդպես էլ ասաց «գերմանական գանգ»։ Բայց և այնպես կեցցե նա, թեև գործի մարդ չէ։ Գլխավորն այն է, որ նա ուղղակի փրկեց ինձ։

Ճաշի հրավերները թափում էին ամեն կողմից, և ինչքան շատ էին լինում դրանք, Մարտինն այնքան ավելի ապշում էր։ Նա պատվավոր հյուր եղավ հնագույն ակումբներից մեկի ճաշկերույթում. նստել էր շրջապատված այնպիսի մարդկանցով, որոնց մասին լսել ու կարդացել էր իր ամբողջ կյանքում։ Այդ մարդիկ ասում էին նրան, որ կարդալով «Անդրցամաքային ամսաթերթում» նրա գրվածքներից՝ «Զանգերի ղողանջը», իսկ «Մոգում»՝ «Փերին ու մարգարիտը», միանգամից հասկացան, որ հայտնվել է մի մեծ գրող։ «Աստվա՛ծ իմ,— մտածում էր Մարտինը,— իսկ ես այն ժամանակ սոված էի և ցնցոտիներ էի հագնում։ Ինչո՞ւ այն ժամանակ չհրավիրեցին ինձ ճաշի, այն ժամանակ դա տեղին բան կլիներ։ Չէ՞ որ դրանք շատ վաղուց գրված բաներ են։ Եթե դուք ինձ հիմա կերակրում եք իմ վաղուցվա կատարած աշխատանքի համար, ինչո՞ւ այն ժամանակ չէիք կերակրում ինձ, երբ ես իրոք կարիք ունեի դրան։ Չէ՞ որ ո՛չ «Զանգերի ղողանջում», ո՛չ «Փերին և մարգարիտը» պատմվածքում ես ոչ մի բառ չեմ փոխել։ Ո՛չ, դուք ինձ իսկի էլ չեք հյուրասիրում իմ աշխատության համար, այլ նրա համար, որ ինձ հյուրասիրում են բոլորը, և նրա համար, որ հյուրասիրելը պատվի գործ է համարվում։ Ինձ հյուրասիրում եք նրա համար, որ դուք տխմար անասուններ եք, նրա համար, որ ենթարկվում եք կենդանական հոտի կույր ու բութ զգացմունքին, իսկ այդ զգացմունքն այժմ թելադրում է մի բան՝ Մարտին Իդենին պիտի հյուրասիրել ճաշով։ Բայց ձեզանից ոչ մեկը չի հետաքրքրվում Մարտին Իդենի անձով ու նրա աշխատանքով», ասում էր նա ինքն իրեն և ոտքի էր կանգնում, որպեսզի սրամիտ ու փայլուն պատասխան տա սրամիտ ու փայլուն բաժակաճառին։

Եվ այդպես էր ամեն տեղ։ Ուր էլ որ գնար՝ ակումբները, գրական երեկույթները, ամենուր ասում էին նրան, որ երբ լույս տեսավ «Զանգերի ղողանջը» և «Փերին ու մարգարիտը», միանգամից բոլորի համար պարզվեց, որ հրապարակ է եկել մի մեծ գրող։ Եվ միշտ էլ Մարտինի հոգու խորքում վխտում էր նույն տաղտկալի հարցումը, «Ինչո՞ւ այն ժամանակ չկերակրեցիք ինձ։ Չէ՞ որ բոլոր այդ գործերը շատ վաղուց են գրված։ «Զանգերի ղողանջը» և «Փերին ու մարգարիտը» մազաչափ անգամ չէին փոխվել, դրանք այն ժամանակ էլ լավ էին և վարպետորեն գրված, ինչպես այժմ։ Բայց դուք հյուրասիրում եք ինձ ոչ թե այդ, և ոչ թե իմ այլ գրվածքների համար։ Դուք հյուրասիրում եք ինձ նրա համար, որ դա հիմա մոդա է, որ ամբողջ հոտը գժվել է մի բանում՝ հյուրասիրել Մարտին Իդենին»։

Եվ հաճախ փայլուն հասարակության միջից նրա աչքի առջև հանկարծ հառնում էր մի երիտասարդ թափառական՝ երկլանջ բաճկոնով և հոնքերին իջեցրած սթեթսոն գլխարկով։ Այսպես պատահեց մի օր Օքլենդում, մի մեծ գրական ցերեկույթում։ Աթոռից վեր կենալով և բարձրանալով բեմահարթակ՝ Մարտինը հանկարծ տեսավ հեռվում, սրահի խորքում, երիտասարդ տղային, նույն բաճկոնով և նույն գլխարկով։ Շքեղ հագնված հինգ հարյուր կանայք միանգամից ետ նայեցին՝ տեսնելու համար, թե ինչ է նշմարել հանկարծ Մարտին Իդենը։ Բայց նրանք սրահի դատարկ անցքում ոչինչ չտեսան։ Իսկ Մարտինը շարունակ նայում էր ու մտածում, թե երիտասարդ

թափառաշրջիկը կհանի՞ արդյոք իր գլխարկը, որը կարծես կպած լիներ նրա գլխին։ Ուրվականը ուղղվեց դեպի բեմահարթակ և բարձրացավ այնտեղ։ Մարտինը մազ էր մնացել, որ լաց լիներ թախծից՝ նայելով իր պատանեկության այդ ստվերին, մտածելով, թե ինչ կարող էր դառնալ և ինչ դարձավ։ Ուրվականն անցավ բեմահարթակով, ընդհուպ մոտեցավ Մարտինին և անհետացավ՝ կարծես լուծվելով Մարտինի մեջ։ Հինգ հարյուր շքեղազարդ կանայք ծափահարեցին իրենց քնքույշ ձեռնոցավոր փոքրիկ ձեռքերով։ Նրանք ուզում էին խրախուսել նշանավոր հյուրին, որը հանկարծ այդպիսի ամաչկոտություն էր ցուցաբերում։ Մարտինը կամքի ուժով իրենից վանեց ուրվականը, ժպտաց և սկսեց խոսել։

Դպրոցի դիրեկտորը, պատվարժան ու բարեհոգի մի մարդ, մի օր փողոցում հանդիպելով Մարտինին՝ հիշեցրեց նրան, թե ի՛նչ տեսարաններ էին տեղի ունենում նրա գրասենյակում, երբ Մարտինին արտաքսեցին դպրոցից ըմբոստության ու ծեծկռտուքի համար։

— Ես կարդացի ձեր «Զանգերի ղողանջը»,— ասաց նա,— երբ դա առաջին անգամ տպվեց։ Հիանալի է, Էդգար Պոյի գրվածքներից ետ չի մնում։ Ես այն ժամանակ էլ կարդալով այդ, ասացի՝ հիանալի է. . .

«Այո՞, իսկ դուք այն ժամանակ մի երկու անգամ պատահել եք փողոցում և մինչև, անգամ չեք ճանաչել ինձ,— քիչ մնաց ասեր Մարտինը,— երկու անգամ էլ ես սոված վազում էի գրավ դնելու իմ միակ կոստյումը։ Դուք ինձ չէիք ճանաչում։ Իսկ այն ժամանակ իմ բոլոր աշխատություններն արդեն գրված էին։ Ինչո՞ւ միայն հիմա ճանաչեցիք ինձ»։

— Այս օրերս ես ասացի կնոջս, որ շատ լավ կլիներ, եթե դուք գայիք մեզ մոտ ճաշելու,— շարունակեց դիրեկտորը,— և նա շատ խնդրեց, որ հրավիրեմ ձեզ։ Այո, շա՛տ, շա՛տ խնդրեց։

— Ճաշե՞լ,— անսպասելի խիստ ձայնով գոչեց Մարտինը։

— Այո՛, այո՛. . . ճաշել,— մրմնջաց դիրեկտորը՝ իրեն կորցնելով,– առանց այլևայլության. . . գիտե՞ք. . . հին ուսուցչի հետ... Ա՛խ, դուք չարաճճի։— Նա անհամարձակ թափահարեց Մարտինի ուսը՝ ջանալով իր շփոթմունքը կոծկել մտերմական այդ կատակով։

Մարտինը մի քանի քայլ առաջացավ, հետո կանգ առավ և նայեց ծերունու հետևից։

— Գրո՛ղը տանի,— քրթմնջաց նա. — կարծեմ ես շատ վախեցրի նրան։

Գլուխ XLV

Մի օր Մարտինի մոտ եկավ Քրեյզը, նույն այն Քրեյզը «իսկական մարդկանցից»։ Մարտինն անկեղծ ուրախությամբ ընդունեց նրան և լսեց իր ֆանտաստիկությամբ արտասովոր մի ձեռնարկի նախագծի մասին, որ կարող էր շահագրգռել նրան որպես գրողի, բայց ոչ ֆինանսիստի։ Այդ ծրագիրը բացատրելիս՝ Քրեյզը հանկարծ հիշատակեց «Արևի ամոթանքը» և ասաց, որ դա միանգամայն անիմաստ բան է։

— Սակայն ես այստեղ եկել եմ ոչ թե փիլիսոփայելու,— ընդմիջեց նա ինքն իրեն. — ես ուզում եմ միայն իմանալ, թե դուք հազար դոլլար կմուծե՞ք իմ ձեռնարկության մեջ։

— Ո՛չ, դրա համար ես դեռ այնքան էլ հիմար չեմ,— ասաց Մարտինը,— բայց ես կանեմ մի այլ բան։ Դուք ինձ հնարավորություն տվեցիք անցկացնել իմ կյանքում ամենահետաքրքրական երեկոն. դուք ինձ տվիք այն, որ ոչ մի դրամով չի կարելի գնել։ Հիմա դրամն ինձ համար ոչինչ չարժե։ Ես սիրով հենց այնպես կտամ հազար դոլլար, որպեսզի շնորհակալություն հայտնեմ այն անմոռանալի երեկույթի համար։ Ձեզ դրամ է հարկավոր, իսկ ես չափազանց շատ դրամ ունեմ։ Ուզում եք դրա՞մ ստանալ. ոչ մի խորամանկության կարիք չկա։ Ստացե՛ք։

Քրեյզը ոչ մի զարմանք չարտահայտեց, նա չեքը կոխեց գրպանը։

— Այս պայմաններով պատրաստ եմ ամեն շաբաթ այդպիսի երեկույթներ սարքել ձեզ համար։

— Չափազանց ո՛ւշ է,— գլուխը տարուբերեց Մարտինը,— դա ինձ համար առաջին ու վերջին այդպիսի երեկոն էր. կարծես դրախտումն էի գտնվում։ Գիտեմ, որ ձեզ համար դրանում ոչ մի առանձին բան չկար, իսկ ինձ համար ամեն ինչ առանձնահատուկ էր։ Դա արդեն չի կրկնվի։ Ես վերջ տվեցի փիլիսոփայությանը։ Այլևս չեմ ուզում լսել դրա մասին։

— Կյանքումս առաջին անգամն է, որ ես դրամ ստացա փիլիսոփայության համար,— նկատեց Քրեյզը՝ ուղղվելով դեպի դուռը,— այն էլ արժեթղթերը՝ միանգամից արժեքազրկվեցին։

Մի օր փողոցով՝ Մարտինի առաջով, կառքի մեջ նստած անցավ միսս Մորզը և ժպտալով բարևեց նրան։ Մարտինը նույնպես ժպտաց և հանեց գլխարկը։ Այդ դեպքը ոչ մի տպավորություն չթողեց նրա վրա։ Մի ամիս առաջ այդ նրան տհաճ կթվար, թերևս զվարճալի, և նա կջանար պատկերացնել իրեն, թե միսս Մորզն ինչպես կզգար իրեն այդ պահին, բայց հիմա այդ հանդիպումը չհասավ նրա գիտակցությանը։ Նա իսկույն մոռացավ այդ, ինչպես կմոռանար, օրինակ այն, որ անցել է կենտրոնական բանկի կամ քաղաքային խորհրդարանի առաջով։ Եվ սակայն նրա ուղեղում անընդհատ չափազանց լարված աշխատանք էր կատարվում։ Շարունակ նույն աննահանջ միտքը հանգիստ չէր տալիս նրան «շա՛տ վաղուց»։ Առավոտները Մարտինը զարթնում էր այդ մտքով, նույն միտքը հալածում էր նրան քնի մեջ։ Ինչով էլ որ սկսեր պարապել, իսկույն ասում էր իրեն «Ամեն ինչ արված էր շա՛տ վաղուց»։ Տրամաբանորեն խորհրդածելով՝ Մարտինը հանգեց այն տխուր եզրակացության, որ հիմա նա ոչ ոք է, ոչինչ է։ Թափառական Մարտ Իդենը և նավաստի Մարտ Իդենը իրական անձնավորություններ էին. նրանք իրոք գոյություն ունեին, բայց մեծ գրող Մարտին Իդենը երբեք գոյություն չի ունեցել։ Մեծ գրող Մարտին Իդենը բազմագլուխ ամբոխի հերյուրած մտացածին մի անձնավորություն է, որին ամբոխը մարմնացրել է թափառական և նավաստի Մարտին Իդենի ֆիզիկական պատյանի մեջ։ Սակայն ինքը հո գիտի, որ այդ ամենը խաբեություն է. բոլորովին էլ արևորդի չէ, որի առաջ ամբոխը խոնարհվում և նրանից ակնածում է։ Հասկանալի է, որ ինքն ավելի լավ գիտեր այդ։

Մարտինը մամուլում կարգում էր իր մասին՝ նայելով իր դիմանկարներին, որոնք տպվում էին ահագին քանակությամբ, և չէր ճանաչում իրեն։ Նա այն պատանին է, որ աճել է, ապրել, սիրել և ուրախացել է կյանքով բանվորական արվարձանում։ Նա ինքն է, որ լավ է վերաբերվել մարդկանց և թեթև սրտով ընդունել ձախորդությունները, ինքն է, որ թափառել է օտար երկրներում, շրջել է Խաղաղ օվկիանոսը երկայնքով ու լայնքով մեկ և գլխավորել իր նման թոկից փախածների խումբը, ինքն է, որ առաջին

անգամ գրադարան մտնելով ապշել է գրքերի անվերջ շարքերից, իսկ հետո կարդացել է այդ գրքերն ու սովորել հասկանալ դրանք, ինքն է, որ մինչև ուշ գիշեր չէր հանգցնում լամպը, քնում էր անկողնի մեջ մեխ դնելով և իր հերթին գրել է գրքեր, իսկ այն անկուշտ շատակերը, որին մարդիկ հիմա մրցում էին կերակրել, ինքը չէ։

Այնուամենայնիվ, մի քանի բաներ զվարճացնում էին նրան. բոլոր լրագրողները վիճում էին, որ Մարտին Իդենին հայտնաբերելու պատիվն իրենց է պատկանում։ «Ուորրենի ամսաթերթը» երկար ու բարակ հայտարարեց իր բաժանորդներին, որ նոր տաղանդներ որոնելիս՝ նա առաջինը հանդիպել է Մարտին Իդենին։ «Սպիտակ Մուկը» իրեն էր հասցեագրում այդ արժանիքը. նույնն էր անում «Հյուսիսային տեսությունը», մինչև որ «Երկրագունդը» հանդիսավորապես նշեց, որ աղավաղված «Ծովի երգերը» առաջին անգամ ինքն է տպել։ «Պատանեկություն և չափահասություն» հանդեսը, որը խորամանկորեն ազատվել էր իր պահանջատերերից, ներկայացրեց Մարտին Իդենի նկատմամբ իր իրավունքները։ Իսկ այդ հանդեսը ոչ ոք չէր կարդում, բացի ֆերմերների երեխաներից։ «Անդրցամաքային ամսաթերթն» ու «Մոզը» նույնպես առաջնություն էին պահանջում այն հարցում։ «Սինգլթրի, Դարնլեյ և Ընկերության» մեղմ ձայնը չէր լսվում աղմուկի պատճառով։ Հրատարակչությունը չուներ իր օրգանը, որի մեջ նա կարողանար բարձրաձայն հայտարարել իր իրավունքների մասին։

Թերթերը հաշվում էին Մարտինի հոնորարները։ Չգիտես ինչպես մի քանի հանդեսների կողմից նրան առաջարկված պայմանները հասարակության սեփականություն դարձան, Օքլենդի քարոզիչները, ինչպես և մասնավոր խնդրատուները անվերջ նեղացնում էին նրան բերանացի ու գրավոր խնդիրքներով՝ սակայն բոլորից վատ իրենց պահում էին կանայք։ Նրա լուսանկարները տարածվել էին ահագին քանակությամբ, իսկ թղթակիցները ջանք չխնայեցին ամենավառ գույներով նկարագրելու նրա «բրոնզե դեմքը», «հուժկու ուսերը» — «հստակ, հանգիստ հայացքը», «ժուժկալ մարդու փոս ընկած այտերը»։ Այդ «ժուժկալ մարդու այտերը» առանձնապես ծիծաղեցրին Մարտինին, երբ նա հիշեց իր պատանեկության փոթորկալի տարիները։ Շատ հաճախ հասարակության մեջ այս կամ այն կինը այնպես էր նայում նրան, որ կարծես գնահատում ու ջոկում էր նրան։ Մարտինը ծիծաղում էր՝ հիշելով Բրիսենդենի նախազգուշացումները։ Ո՛չ, կանայք երբեք չեն փչացնելու նրան, դա անկասկած է, դրան վերջ է տվել նա։

Մի օր, երբ Մարտինն ուղեկցում էր Լիզզիին երեկոյան դպրոց, աղջիկը նկատեց, որ մոտից անցնող գեղեցիկ, լավ հագնված և, ինչպես երևում է, հարուստ մի կին նայեց Մարտինին։ Այդ հայացքում անպատշաճ կամ երկիմաստ ոչինչ չկար, բայց Լիզզին սարսռեց բարկությունից, որովհետև իսկույն հասկացավ, թե ինչ է նշանակում այդ նայվածքը։ Մարտինն իմանալով աղջկա բարկության պատճառը, ասաց նրան, որ արդեն վաղուց է սովոր այդպիսի նայվածքների և սառնասիրտ է դրանց վերաբերմամբ։

— Չի կարո՞ղ պատահել,— աղաղակեց Լիզզին փայլատակող աչքերով,— նշանակում է՝ դուք հիվանդ եք։

— Ես դեռ երբեք այսքան առողջ չեմ եղել, նույնիսկ հինգ ֆունտ ավելացել է իմ քաշը։

— Ես չեմ ասում, թե դուք ֆիզիկապես եք հիվանդ, ես խոսում եմ ձեր հոգու մասին։ Ձեր գլխում ինչ-որ բան կարգին չէ. մինչև անգամ տեսնում եմ այդ։ Մի՞թե ես մարդ չեմ և չեմ հասկանում։

Մարտինը մտածկոտ քայլում էր նրա կողքով։

— Ես շատ կուզենայի, որ դուք շուտով հաղթահարեք այդ,— բացականչեց հանկարծ Լիզզին։— Դուք չեք կարող անտարբեր վերաբերվել կանանց... մանավանդ, երբ նրանք այդպես են նայում ձեզ. դա անբնական է։ Հո դուք փոքր տղա չե՞ք։ Ազնիվ խոսք, ուրախ կլինեի, եթե վերջապես հայտնվի մի կին, որը սթափեցնի ձեզ։

Լիզզիին ճանապարհ գցելուց հետո Մարտինը վերադարձավ «Մետրոպոլ»։

Նա նստեց թիկնաթոռին և հայացքն ուղղեց անորոշություն, առանց շարժվելու և առանց մտածելու որևէ բանի մասին։ Միայն ժամանակ առ ժամանակ երևում և անհետանում էին հեռավոր անցյալի ուրվականները։ Նա անտարբեր դիտում էր տեսիլքները, որոնք իրեն թվում էին որպես աղոտ երազներ, բայց Մարտինը քնած չէր։ Հանկարծ բացեց աչքերը և նայեց ժամացույցին։ Ժամը ճիշտ ութն էր. գործ չուներ անելու, քնելու համար էլ շուտ էր։ Եվ նա նորից ընկղմվեց երազկոտ, կիսաքուն վիճակի մեջ, և տեսիլքները երկար շարանով դարձյալ անցան նրա աչքի առջևով։ Այդ տեսիլքներում նշանակալից ոչինչ չկար։ Շարունակ կրկնվում էր մի տեսարան՝ խիտ սաղարթ, որի արանքներից արևի ճառագայթներն էին շողշողում։

Դուռը ծեծեցին, և նա ստիպված եղավ ուշքի գալ։ Նա քնած չէր և դռան թխկթխկոցը նրա ուղեղում առաջացրեց հեռագրի, նամակի, լվացքատնից սպիտակեղեն բերող սպասավորի պատկերացում։ Նա հիշեց Ջոյին, և ինքն իրեն հարց տալով, թե որտեղ կարող է գտնվել Ջոն, Մարտինը բղավեց.

— Մտե՛ք։

Շարունակելով մտածել Ջոյի մասին՝ նա մինչև անգամ շուռ չեկավ դռան կողմը նայելու։ Դուռը կամացուկ բացվեց, բայց Մարտինն արդեն մոռացել էր դռան բախյունը, և նրա աչքին նորից սկսեցին տեսիլքներ երևալ։ Հանկարծ հետևից կանացի լացի ձայն լսվեց որոշակի. այդ լացը ճնշված ու զուսպ էր։ Մարտինը մի ակնթարթում տեղից վեր թռավ։

— Ռո՛ւթ,— բացականչեց նա զարմացած և գրեթե վախեցած։

Ռութի դեմքը դժգույն և տխուր էր։ Նա կանգնած էր դռան մոտ, մի ձեռքով բռնել էր այն, իսկ մյուս ձեռքը սեղմել էր կրծքին։ Հանկարծ նա աղերսագին երկարեց Մարտինին իր երկու ձեռքերը և քայլեց դեպի առաջ։ Նստեցնելով նրան բազկաթոռին՝ Մարտինը նկատեց, որ նրա մատները շատ սառն են։ Նա մոտեցրեց մի այլ բազկաթոռ և նստեց նրա արմունկակալին։ Շփոթությունից չէր կարողանում խոսել։ Ռութի հետ իր ունեցած սիրային պատմությունը վաղուց թաղված էր նրա սրտում։ Նա այնպես էր զգում՝ կարծես «Մետրոպոլ» հյուրանոցի տեղում կանգնած լիներ «Տաք աղբյուրների» լվացքատունը և նրան առաջարկած լինեին զբաղվել ամբողջ շաբաթվա լվացքով։ Նա մի քանի անգամ փորձեց խոսակցություն սկսել, բայց ամեն անգամ էլ չէր համարձակվում։

— Ոչ ոք չգիտե, որ ես այստեղ եմ,— ասաց Ռութը ցածր ձայնով և թախանձագին ժպտալով։

— Ի՞նչ ասացիք,— հարցրեց Մարտինը։

Նրա ձայնի հնչյունը զարմացրեց հենց իրեն։

Ռութը կրկնեց իր խոսքերը։

— Օ՜,— բացականչեց Մարտինը՝ ասելու ուրիշ բան չգտնելով։

— Ես տեսա, որ դուք մտաք հյուրանոց և, մի քիչ սպասելով, ձեր հետևից եկա։

— Օ՜,— կրկնեց Մարտինը։

Դեռ երբեք նրա լեզուն այսքան կաշկանդված չէր եղել։ Անկասկած՝ նրա բոլոր մտքերը գլխից դուրս էին թռել։ Նա զգում էր, որ լռությունն անհարմար է դառնում, սակայն մահվան սպառնալիքի տակ էլ չէր կարող գտնել, թե ինչից սկսի խոսակցությունը։ Իրոք ավելի լավ կլիներ, եթե նա այժմ գտնվեր «Տաք աղբյուրների» լվացքատանը. նա լուռ վեր կքաշեր թևքերը և կսկսեր աշխատանքը։

— Ուրեմն, դուք ինձ հետևե՞լ եք,— ասաց նա վերջապես։

Ռութը խորամանկորեն գլխով արեց և քանդեց իր կրծքի շարֆը։

— Ես նախ տեսա ձեզ փողոցում այն աղջկա հետ. . .

— Այո,— ասաց նա պարզապես,— ես ուղեկցում էի նրան մինչև երեկոյան դպրոցը։

— Մի՞թե դուք ուրախ չեք ինձ տեսնելով,– հարցրեց Ռութը մի նոր ընդմիջումից հետո։

— Այո՜, այո՜,— պատասխանեց նա հապճեպ,— բայց խոհեմությո՞ւն է, որ դուք մենակ եք եկել այստեղ։

— Ես աննկատելիորեն արագ անցա. ոչ ոք չգիտի, որ ես այստեղ եմ, շատ էի ուզում տեսնել ձեզ։ Ես եկա ասելու, որ հասկանում եմ, թե ինչ հիմարն էի։ Եկա, որովհետև այլևս չէի կարող, որովհետև սիրտս հրամայում էր ինձ գալ. . . որովհետև ուզում էի գալ։

Ռութը վեր կացավ և մոտեցավ Մարտինին։ Նա իր ձեռքը դրեց Մարտինի ուսին և մի պահ կանգնած էր այդպես՝ խոր և հաճախակի շունչ քաշելով, հետո մի արագ շարժումով ընկավ նրա գիրկը։ Բնությունից բարի և զգայուն, Մարտինը հասկացավ, որ ինքն էլ պետք է գրկի նրան, հակառակ դեպքում այնքան կվիրավորի նրան, որքան տղամարդը կարող է վիրավորել կնոջը։ Բայց նրա գրկախառնման մեջ ո՛չ ջերմություն կար, ո՛չ փաղաքշանք։ Նա պարզապես ձեռքերով գրկեց Ռութին, բայց իր մարմինը չէր սարսռում, ինչպես լինում էր անցյալում, և նա զգում էր միայն, որ դա անհարմար ու ամոթ է։

— Դուք ինչո՞ւ եք դողում այդպես,— հարցրեց նա։— Մրսո՞ւմ եք, չտաքացնե՞մ բուխարին արդյոք։

Մարտինը մի շարժում արեց՝ ցանկանալով ազատվել, բայց Ռութն ավելի պինդ կպավ նրան։

– Սա ջղային դող է,— պատասխանեց աղջիկը՝ ատամները կափկափելով,— ես հիմա ինձ կհավաքեմ, արդեն լավ եմ զգում։

Ռութի դողը աստիճանաբար դադարեց։ Մարտինը շարունակում էր պահել նրան իր գրկում, բայց այլևս չէր զարմանում։ Նա հիմա արդեն գիտե, թե ինչու է եկել Ռութը։

— Մայրիկս ուզում էր, որ ես ամուսնանամ Չարլի Հեփգուդի հետ,— հայտարարեց նա։

— Չարլի Հեփգուդի՞, դա այն երիտասարդը չէ՞, որ միշտ գռեհկություններ էր անում,— քրթմնջաց Մարտինը։ Մի քիչ լռելուց հետո ավելացրեց,– իսկ հիմա ձեր մայրիկն ուզում է, որ դուք ինձ հետ ամուսնանաք...

Նա ասաց այդ առանց հարցական շեշտի, այդ ասաց բոլորովին վստահ, և նրա աչքի առաջով անցան իր ստացած հոնորարների թվանշանների երկար սյունակները։

— Մայրիկս հիմա չի հակառակվի,— ասաց Ռութը։

— Նա հարմար ամուսին է համարում ինձ ձեզ համար։

Ռութը խոնարհեց գլուխը։

— Բայց չէ՞ որ ես ավելի լավ չդարձա այն օրից, երբ նա քանդեց մեր նշանադրությունը,— մտածկոտ ասաց Մարտինը։— Ես չեմ փոխվել. նույն Մարտին Իդենն եմ։ Ես մինչև անգամ վատթարացել եմ. հիմա ծխում եմ։ Զգո՞ւմ եք ծխախոտի հոտը։

Պատասխանի փոխարեն Ռութը ուրախ և կոկետությամբ իր ձեռքը տարավ նրա շրթունքներին՝ սպասելով սովորական համբույրի։ Բայց Մարտինի շրթունքներն անշարժ մնացին։ Նա սպասեց, մինչև որ Ռութն իջեցրեց իր ձեռքը, հետո շարունակեց.

— Ես չեմ փոխվել, չեմ մտել ծառայության. մտադիր էլ չեմ ծառայության մտնելու։ Եվ ես առաջվա պես պնդում եմ, որ Հերբերթ Սփենսերը մեծ ու ազնիվ մարդ է, իսկ դատավոր Բլոունթը՝ գռեհիկ էշ։ Ես երեկ ճաշել եմ նրա մոտ և հաստատ գիտեմ այդ։

— Իսկ ինչո՞ւ չընդունեցիք իմ հայրիկի հրավերը,– հարցրեց Ռութը։

— Որտեղի՞ց դիտեք այդ. ո՞վ ուղարկեց նրան ինձ մոտ, ձեր մա՞յրը։

Ռութը լուռ մնաց։

— Իհարկե, նա. ես այդպես էլ կարծում էի։ Պիտի ենթադրել, որ դուք էլ եկել եք հիմա ձեր մոր պնդումով։

— Ոչ ոք չգիտե, որ ես այստեղ եմ,– եռանդագին առարկեց Ռութը։— Մի՞թե կարծում եք, որ մայրս թույլ կտար ինձ այդ։

— Որ նա կթույլատրեր ձեզ ամուսնանալ ինձ հետ, ես դրանում չեմ կասկածում։

Ռութը աղեկտուր ձայնով ճչաց.

– Ա՜հ, Մարտին, դաժան մի՛ լինեք, դուք մինչև իսկ չհամբուրեցիք ինձ ոչ մի անգամ։ Դուք իսկական քա՛ր եք։ Բայց մտածեցեք, թե ես համարձակվել եմ ինչպիսի քայլ անելու։— Նա չորս կողմը նայեց երկյուղով, միաժամանակ և հետաքրքրությամբ։— Մտածեցեք, թե ո՜ւր եմ եկել ես։

«Ես կարող էի մեռնել ձեզ համար»,– Մարտինը հիշեց Լիզզիի խոսքերը։

— Իսկ ինչո՞ւ դուք չհամարձակվեցիք այդ անել ավելի առաջ,— հարցրեց Մարտինը խիստ տոնով,— երբ ես ապրում էի խցիկում, երբ ես սոված էի։ Չէ որ այն ժամանակ էլ ես նույն Մարտին Իդենն էի և որպես մարդ, և որպես գրող։ Վերջերս ես շատ հաճախ եմ տվել ինձ այդ հարցը, և ոչ միայն ձեր վերաբերմամբ, այլև բոլորի։ Տեսնո՞ւմ եք, ես չեմ փոխվել, թեպետ հանկարծ իմ արժեքի երևութապես բարձրանալը կարող է այդ միտքն առաջացնել։ Ինքս աշխատում եմ ինձ համոզել, որ ես փոխվել եմ, բայց ես նույնն եմ, ո՛չ մի նոր տաղանդ, ո՛չ մի նոր առաքինություն չունեմ։ Իմ ուղեղը մնաց այն, ինչ որ էր։ Մինչև անգամ գրականության և փիլիսոփայության նկատմամբ նոր հայացքներ չունեմ։ Իմ անձնավորության արժեքը չի ավելացել այն ժամանակից, երբ ես ապրում էի անհայտ ու միայնակ։ Միայն զարմանում եմ, թե ինչո՞ւ ես հանկարծ ամեն տեղ ցանկալի հյուր դարձա։ Անկասկած, մարդկանց հարկավոր եմ ոչ թե ես

ինքս, որովհետև ես նույն Մարտին Իդենն եմ, որին նրանք սրանից առաջ չէին ուզում ճանաչել։ Նշանակում է, որ նրանք իմ մեջ գնահատում են մի այլ բան, այնպիսի բան, որը ոչ մի կապ չունի իմ հատկությունների հետ, որը ինձ հետ ընդհանուր ոչինչ չունի։ Ասե՞մ ձեզ, թե ինչն է գնահատվում իմ մեջ, այն, որ ես բոլորի կողմից ճանաչվել եմ։ Բայց չէ՞ որ այս ճանաչումն ինձանից դուրս է գտնվում, դա գոյություն ունի ուրիշների մտքում։ Բացի այդ, ինձ հարգում են հիմա այն դրամի համար, որը ես վաստակել եմ ու վաստակում եմ։ Բայց այդ դրամը հո իմ անձնավորությունը չէ, դրամը մնում է բանկում և Թոմի, Դիկի ու Հարիի գրպաններում։ Այդ ճանաչման ու դրամի համա՞ր է, որ դուք այժմ ուզում եք ինձ։

— Դուք փշրում եք իմ սիրտը,— հառաչեց Ռութը։— Դուք գիտեք, որ ես սիրում եմ ձեզ, որ ես այստեղ եկել եմ միայն նրա համար, որ սիրում եմ ձեզ։

– Վախենում եմ, որ դուք ոչ բոլորովին հասկացաք ինձ,— մեղմորեն նկատեց Մարտինը։— Ասացեք ինձ ահա թե ինչ. ինչո՞ւ դուք հիմա ավելի ուժեղ եք սիրում ինձ, քան այն օրերին, երբ դուք այնքան վճռականություն ունեցաք, որ հրաժարվեցիք ինձանից։

— Ներեցեք և մոռացեք,— կրակոտ տոնով ճչաց Ռութը։— Ես միշտ էլ սիրել եմ ձեզ, լսո՞ւմ եք, միշտ։ Ահա թե ինչու այստեղ եմ և գրկում եմ ձեզ։

— Ես հիմա շատ կասկածամիտ եմ դարձել. ամեն ինչ դնում եմ կշեռքին։ Ձեր սերն էլ ուզում եմ կշռել և տեսնել թե դա ի՛նչ բան է։

Ռութը հանկարծ ազատվեց նրա գրկախառնումից, ուղղվեց և ուշադիր նայեց նրան։ Նա կարծես ուզում էր մի բան ասել, բայց լուռ մնաց։

— Ուզո՞ւմ եք իմանալ, թե ես ինչ եմ մտածում այդ մասին,— շարունակեց նա։— Երբ ես այնպիսին էի, ինչպիսին մնացել եմ մինչև այժմ, ինձ ոչ ոք չէր ուզում ճանաչել, բացի իմ դասակարգի մարդկանցից։ Երբ իմ գրքերն արդեն գրված էին, այդ աշխատությունները կարդացողներից ոչ մեկը խրախուսական ոչ մի խոսք չասաց։ Ընդհակառակը, ինձ կշտամբում էին, որ ես առհասարակ գրում եմ՝ գտնելով, որ ես զբաղվում եմ ինչ-որ ամոթալի և դատապարտելի գործերով։ Բոլորն ասում էին ինձ լոկ մի բան, գնա՛ աշխատիր։

Ռութը բողոքի շարժում արեց։

— Այո, այո,— շարունակեց Մարտինը,— ճիշտ է, դուք խոսում էիք ոչ թե աշխատանքի, այլ «կարիերայի» մասին։ «Աշխատանք» բառը, ինչպես և իմ գրվածքներից շատերը, ձեզ դուր չեն գալիս, կոպիտ են։ Բայց հավատացնում եմ ձեզ, որ իմ տեսակետից ավելի կոպիտ էր այն, որ բոլորը համոզում էին ինձ գործի անցնել, կարծես ուզում էին ուղիղ ճամփի բերել ինչ-որ մի անբարոյական արարածի։ Սակայն, դառնանք բուն հարցին։ Իմ գրվածքների հրատարակումն ու հասարակության կողմից գնահատումը փոփոխություն առաջացրին ձեր զգացումների մեջ։ Դուք մերժեցիք ամուսնանալ Մարտին Իդենի հետ, թեպետ այն բոլորը, ինչ լույս է տեսել հիմա, գրված էր դեռ այն ժամանակ։ Ձեր սերը նրա հանդեպ բավականաչափ ուժեղ չէր, որպեսզի դուք այն ժամանակ ամուսնանայիք նրա հետ, իսկ հիմա ձեր սերը բավականաչափ ուժեղ դուրս եկավ և, անտարակույս, այդ զարմանալի փաստի բացատրությունը պիտի որոնել հենց այն բանում, որ ես նշանավոր եմ դարձել։ Այդ դեպքում ես չեմ խոսում իմ եկամուտների մասին. թերևս դուք չեք մտածել դրանց մասին, թեև ձեր ծնողների համար, հավանական է, դա էլ շատ մեծ նշանակություն ունի։ Այդ ամենն

ինձ համար այնքան էլ հաճելի չէ։ Իսկ ամենավատն այն է, որ դա ստիպում է ինձ կասկած ունենալ սիրո, սրբազան սիրո նկատմամբ։ Մի՞թե սերն էլ պետք է սնվի փառքով ու ամբոխի գնահատականով։ Ակներև է, որ դա այդպես է։ Ես այնքան շատ եմ մտածել դրա մասին, որ ի վերջո գլուխս պտույտ է գալիս։

— Խե՜ղճ գլուխ,— Ռութը ձեռքով քնքշորեն շոյեց նրա մաղերը։— Թող նա այլևս պտույտ չգա, թող նա վերջապես հանգստանա։ Մարտի՛ն, սկսենք սկզբից։ Ես գիտեմ, որ թույլ գտնվեցի՝ զիջելով մայրիկիս համառ պահանջներին։ Ես չպետք է անեի այդ։ Չէ՞ որ դուք շատ հաճախ հասել եք ամենաթողության և մարդկային թուլությունների հանդեպ ներողամտության մասին։ Ներողամիտ եղեք իմ նկատմամբ, ներեցե՛ք ինձ։

— Օ՜, ես ներում եմ,— բացականչեց Մարտինն անհամբեր։— Հեշտ է ներել, երբ ներելու բան չկա։ Ձեր վարմունքը կարիք չունի ներման. դուք վարվեցիք ձեր հայացքների համաձայն։ Ես էլ կարող եմ ներողություն խնդրել ձեզանից, որ իր ժամանակին չընտրեցի ծառայության մի ասպարեզ։

— Ես ձեր լավն էի ցանկանում,— առարկեց Ռութը եռանդադին,— չէի կարող ձեր լավը չցանկանալ, քանի որ սիրում էի ձեզ։

— Ճիշտ է, բայց դուք իմ լավը ցանկանալով, քիչ էր մնացել, որ կործանեիք ինձ։ Այո, այո, քիչ էր մնացել, որ ոչնչացնեիք իմ ստեղծագործությունը, իմ ապագան։ Ես բնությամբ ռեալիստ եմ, իսկ բուրժուական կուլտուրան չի հանդուրժում ռեալիզմը։ Բուրժուազիան երկչոտ է, նա վախենում է կյանքից։ Եվ դուք ինձ ուզում էիք ստիպել վախենալ կյանքից։ Դուք ձգտում էիք արգելափակել ինձ նեղ վանդակում։ Դուք ուզում էիք ինձ ստիպել, որ ես խոնարհվեմ կեղծ արժեքների առաջ, ուզում էիք իմ վզին փաթաթել անիրական, գռեհիկ բարոյականությունը։— Տեսնելով, որ Ռութն ուզում է առարկել, Մարտինը շարունակեց։— Ես ընդունում եմ, որ այդ գռեհկությունը միանգամայն անկեղծ է, բայց և այնպես նա կազմում է բուրժուական քաղաքակրթության, կուլտուրայի հիմքը։ Դուք ուզում էիք կաղապարել ինձ ձեր ձևի, վերածել ինձ ձեր դասակարգին պատկանող մարդու տոգորված ձեր դասակարգի բարոյականությամբ և ձեր դասակարգի նախապաշարումներով։

Մարտինը տխրությամբ շարժեց գլուխը։

— Դուք հիմա էլ չեք հասկանում ինձ։ Դուք իմ խոսքերին բոլորովին չեք տալիս այն իմաստը, որը ես ներդնում եմ դրանց մեջ։ Ձեզ համար զուտ ֆանտազիա է այն ամենը, որ ասում եմ ես, իսկ ինձ համար դա իսկական իրականություն է։ Լավագույն դեպքում դուք զվարճանում եք ու զարմանում, որ ցեխից դուրս եկած մի տղա հանկարծ հասել է այնտեղ, որ մինչև անգամ համարձակվում է քննադատել ձեր դասակարգը և նրան գռեհիկ անվանել։

Ռութը հոգնած գլխով հենվեց նրա ուսին և ջղային դողը նորից բռնեց նրան։ Մարտինը կանգ առավ մի րոպե՝ սպասելով, որ աղջիկը թերևս խոսի, և շարունակեց.

— Իսկ հիմա դուք ուզում եք վերածնել մեր սե՜րը, դուք ուզում եք ամուսնանալ ինձ հետ, դուք ուզում եք ինձ։ Բայց չէ՞ որ կարող է պատահել՝ ջանացեք ինձ հասկանալ, որ իմ գրքերը լույս չտեսնեին և գնահատականի չարժանանային, բայց և այնպես ես կլինեի այն, ինչ ես եմ, իսկ դուք երբեք չէիք գա ինձ մոտ։ Միայն այդ գրքերը... դրանց թող գրողը

— Մի՛ հայհոյեք,— ընդհատեց նրան Ռութը։

Մարտինը ծիծաղեց չարախինդ։

— Այո, այո,— ասաց նա։— Այն պահին, երբ հարց է դրված ձեր կյանքի ամբողջ երջանկության մասին, դուք վախենում եք կոպիտ խոսք լսելուց. գուք առաջվա պես վախենում եք կյանքից։

Ռութը ցնցվեց այդ խոսքերից, որոնք կարծես արժեքից զրկում էին նրա այժմյան քայլի էությունը, բայց և այնպես նրան թվաց, թե Մարտինն անիրավացի է իր նկատմամբ, և վշտացավ։

Մի որոշ ժամանակ նրանք նստած էին լուռ, Ռութը՝ անձնատուր իր տխուր խորհրդածություններին և չիմանալով, թե ինչ անի, իսկ Մարտինը՝ հիշելով անցյալի իր սերը։ Նա հիմա պարզ հասկացավ, որ ինքը երբեք չի սիրել Ռութին։ Նա սիրել է մի ոմն իդեալական Ռութի, երկնային էակի՝ ստեղծված նրա երևակայությամբ, պայծառ ու լուսաճաճանչ ոգուն, որին նա գովերգել է իր սիրային պոեմներում, իսկական Ռութին, բուրժուա աղջկանը բուրժուական հոգեբանությամբ ու սահմանափակ մտահորիզոնով, նա երբեք չի սիրել։

Հանկարծ Ռութը սկսեց խոսել.

— Ես ընդունում եմ, որ ձեր ասածներից շատ բան իրավացի է։ Ես իրոք վախենում էի կյանքից, ես բավական ուժեղ չէի սիրում ձեզ, բայց հիմա սովորեցի ավելի ուժեղ սիրել։ Ես սիրում եմ ձեզ, ինչպես դուք կաք, ինչպես էիք առաջ։ Ես ձեզ սիրում եմ այն ամենի համար, ինչ ձեզ տարբերում է իմ դասակարգի մարդկանցից։ Թող ձեր հայացքները երբեմն անհասկանալի լինեն ինձ. ես կսովորեմ հասկանալ դրանք, պետք է սովորեմ հասկանալ դրանք։ Ձեր ծխելը, ձեր հայհոյելը... այդ բոլորը ձեր էության մասն են կազմում, և ես սիրում եմ ձեզ նաև դրանց համար։ Ես շատ բան կսովորեմ։ Վերջին տասը րոպեում արդեն շատ բան սովորեցի։ Մի՞թե նախկինում երբևէ կվճռեի գալ այստեղ ձեզ մոտ։ Ա՜հ, Մարտին...

Ռութը հեկեկաց, դեմքը հպեց Մարտինի կրծքին։ Հանկարծ նա զգաց, որ Մարտինը, իրենից բաժանվելուց հետո առաջին անգամ, քնքշորեն ու խանդաղատանքով գրկեց նրան։ Ռութը, զգալով այդ, նրան նայեց ցոլացող աչքերով։

— Չափազանց ո՜ւշ է,— ասաց Մարտինը։ Նա հիշեց Լիզզիի խոսքերը։— Ես հիվանդ եմ, Ռութ... ո՜չ ֆիզիկապես, իմ հոգին, իմ ուղեղն է հիվանդ։ Ինձ համար ամեն ինչ կորցրել է իր արժեքը։ Ես ոչինչ չեմ ուզում։ Եթե դուք գայիք վեց ամիս առաջ, ամեն ինչ կարող էր այլ կերպ լինել, իսկ հիմա արդեն ուշ է, չափազանց ուշ։

— Ոչ, ուշ չէ,— աղաղակեց Ռութը,— ես կապացուցեմ այդ. կապացուցեմ, որ իմ սերը դասակարգային նախապաշարումներից ուժեղ է։ Ես պատրաստ եմ հրաժարվել այն ամենից, ինչ այնքան թանկ է բուրժուազիային։ Ես այլևս չեմ վախենում կյանքից, կհեռանամ հորիցս ու մորիցս, կխայտառակեմ իմ անունը։ Ես հիմա պատրաստ եմ ընդմիշտ մնալ ձեզ հետ, եթե դուք ուզում եք, և կկարողանամ դրանում պարծանք և ուրախություն գտնել ինձ համար։ Եթե ժամանակին ես դավաճանել եմ սիրույն, այժմ պատրաստ եմ զոհաբերել դրա համար այն ամենը, ինչ այն ժամանակ մղեց ինձ դավաճանության։

Ռութը կանգնել էր Մարտինի առաջ փայլատակող աչքերով։

— Սպասում եմ,— ասաց նա,— սպասում եմ, Մարտի՛ն, որ դուք «այո» ասեք։ Նայե՛ք ինձ։

«Ի՜նչ հրաշալի է,— մտածեց Մարտինը՝ նայելով նրան,— նա քավել է բոլոր իր նախկին սխալները, իսկական կին է դարձել, վերջապես պոկել, դեն է գցել բուրժուական պայմանականությունների երկաթե շղթաները։ Այդ բոլորը հիանալի է, փառահեղ, անհավատալի արիություն. . . Բայց ի՞նչ է կատարվում իմ մեջ»։

Ռութի այդ հայտարարությունը բոլորովին չհուզեց Մարտինին։ Նա միայն խելքով էր գնահատում աղջկա վարմունքը։ Դա հրդեհ պիտի առաջացներ նրա մեջ, իսկ նա բավականացավ սառնորեն գնահատելով այդ։ Նրա սիրտը չմորմոքվեց. ոչ մի ցանկություն աղջկա նկատմամբ չզարթնեց նրա մեջ։ Նա նորից հիշեց Լիզզիի խոսքը։

— Ես հիվանդ եմ, շատ հիվանդ եմ,— ասաց Մարտինը՝ ձեռքի հուսահատ մի շարժումով։— Մինչ այժմ չէի էլ կասկածում, որ այսքան հիվանդ եմ, ինչ-որ բան է պատահել ինձ։ Ես երբեք չեմ վախեցել կյանքից, և երբեք չէի կարող պատկերացնել, որ հագեցել եմ կյանքից։ Կյանքն այնքան է լիացրել ինձ, որ ես այլևս ոչ մի բանի ցանկություն չունեմ։ Եթե տեղ մնացած լիներ, ես հիմա կուզեի ունենալ ձեզ։ Տեսնո՞ւմ եք, թե ինչքա՜ն հիվանդ եմ։

Նա գցեց գլուխը թիկնաթոռի հենակին և փակեց աչքերը, և ինչպես լացող երեխան միանգամից մոռանում է իր բոլոր դառնությունները, երբ արցունքների միջով նայում է արևի ճառագայթների խաղին, այնպես էլ Մարտինը մոռացավ և՛ հիվանդությունը, և՛ Ռութի ներկայությունը, և՛ ամեն բան աշխարհում՝ դիտելով հանկարծ իր աչքին երևացած տեսիլքը արևի ճառագայթներով շողշողուն խիտ սաղարթը։ Այդ սաղարթը չափազանց կանաչ էր, շլացնում էր աչքերը, բայց նա շարունակում էր նայել ինքն էլ չիմանալով թե ինչու։

Մարտինը սթափվեց՝ լսելով դռան բռնակի ճռռոցը։ Ռութը կանգնած էր դռան մոտ։

— Ինչպե՞ս դուրս գամ այստեղից,— աղիողորմ հարցրեց նա,– վախենում եմ։

— Ա՜հ, ներեցե՛ք ինձ,— բղավեց նա՝ տեղից վեր թռչելով։— Ինքս էլ չգիտեմ, թե ինչ է կատարվում ինձ հետ։ Ես մոռացա, որ դուք այստեղ եք։

Նա ձեռքով շփեց ճակատը։

— Տեսնո՞ւմ եք, որ ես բոլորովին վատառողջ եմ։ Ես կուղեկցեմ ձեզ մինչև ձեր տունը։ Կարող ենք դուրս գալ հետևի դռնով. մեզ ոչ ոք չի նկատի. միայն թե իջեցրեք ձեր քողը։

Ռութը պինդ բռնել էր նրա ձեռքը. նրանք գնում էին նեղ միջանցքներով ու կիսամութ սանդուղքներով։

— Դե, հիմա ես վտանգից ազատ եմ,— ասաց նա՝ դուրս գալով փողոց, և ուզեց թողնել Մարտինի ձեռքը։

— Ես կուղեկցեմ ձեզ մինչև տուն,— ասաց նա։

— Ո՛չ, ո՛չ,— առարկեց Ռութը,— պետք չէ։

Ռութը նորից փորձեց ազատել իր ձեռքը. մի պահ դա հետաքրքրություն առաջացրեց Մարտինի մեջ։ Թվում էր, թե Ռութը հենց հիմա էլ է վախենում որևէ բանից, երբ նրա համար ոչ մի վտանգ չի մնացել։ Կարծես Ռութը ուզում էր շուտով պոկ գալ նրանից, և Մարտինը վերագրում էր դա պարզապես ջղային հակազդեցության։ Այդ պատճառով Մարտինը բռնած պահեց նրա ձեռքը և տարավ նրան դեպի տուն։ Երբ նրանք մոտենում էին անկյունին, Մարտինը հանկարծ տեսավ երկար վերարկու հագած մի մարդու, որը հապճեպ անհետացավ՝ մտնելով մի տան դարպասը։ Դռան առջևով

անցնելիս՝ Մարտինը նայեց ներս և չնայած որ անծանոթն իր օձիքը բարձրացրել էր, նա վստահ էր, որ դա Ռութի եղբայրը՝ Նորմանն է։

Ճանապարհին Ռութն ու Մարտինը գրեթե չէին խոսում, Ռութը տխուր էր, իսկ Մարտինը սառնասիրտ։ Նա ասաց Ռութին, թե շուտով գնալու է Խաղաղ օվկիանոսի կղզիները, իսկ Ռութն իր կողմից ներողություն խնդրեց նրանից իր անակնկալ այցելության համար։ Դրանով էլ վերջացավ։ Նրանք բաժանվեցին Ռութի տան դռանը։ Նրանք սեղմեցին իրար ձեռք, բարի գիշեր մաղթեցին, ընդսմին Մարտինը հանդիսավորապես բարձրացրեց գլխարկը։ Դուռը փակվեց։ Մարտինը մի գլանակ վառեց և ետ դարձավ հյուրանոց գնալու։ Հիմա անցնելով դատարկ դռան առաջով, ուր թաքնվել էր Նորմանը, Մարտինը կանգ առավ և մի րոպե մտքերով տարվեց։

— Ռութը ստեց,— ասաց նա բարձրաձայն։— Նա ուզում էր ինձ հավատացներ, որ վճռական ու համարձակ քայլ է արել, մինչդեռ նրա եղբայրն այդ ամբողջ ժամանակ սպասում էր նրան, որպեսզի ետ տանի տուն։

Նա քրքջաց։

— Ա՜հ, այդ բուրժուանե՜րը։ Երբ ես աղքատ էի, մինչև անգամ չէի համարձակվում մոտենալ նրա քրոջը, իսկ երբ բանկում ընթացիկ հաշիվ ունեցա, նա ինքն է բերում ինձ մոտ իր քրոջը։

Մարտինն ուզում էր շարունակել իր ճամփան, երբ հանկարծ ինչ-որ թափառաշրջիկ մոտենալով նրան, դիպավ նրա արմունկին։

— Կարո՞ղ եք մի քսանհինգ սենթանոց տալ ինձ, միստր, գիշերվա օթևանի համար։

Այդ ձայնը ստիպեց Մարտինին իսկույն ետ նայել։ Հաջորդ ակնթարթին նա արդեն պինդ սեղմում էր Ջոյի ձեռքը։

– Հիշո՞ւմ ես, ես ասում էի քեզ, որ մենք կհանդիպենք,— ասում էր Ջոն։— Ես նախազգում էի այդ։ Ահա և հանդիպեցինք։

— Երևում է, որ դու շատ լավ ես,— ասաց Մարտինը հիացած,— մինչև անգամ կարծես, չաղացել ես։

— Հենց այդպես է,— հաստատեց Ջոն, ուրախ ժպտալով։– Այն օրվանից, երբ ես թափառաշրջիկ դարձա, հասկացա, թե ի՜նչ է նշանակում կյանքը։ Ես երեսուն ֆունտ ավելացրի իմ քաշը և հրաշալի եմ զգում ինձ։ Առաջներում աշխատանքն այնքան էր հյուծել ինձ, որ միայն ոսկոր ու կաշի էր մնացել ինձանից, իսկ այսպիսի կյանքն իսկական իմ ուզածն է։

— Սակայն դու ողորմություն ես խնդրում գիշերային օթևանի համար,— տնազ արեց Մարտինը նրան,— իսկ գիշերը ցուրտ է։

— Հը՞, գիշերային օթևանի համար ողորմությո՞ւն եմ խնդրում։— Ջոն գրպանից հանեց մի բուռ դրամ։— Ինձ բավական էր և սա,— խոստովանեց նա,— դու բարի մարդ երևացիր աչքիս, դրա համար էլ ես ուզեցի ճանկել։

Մարտինը հռհռաց։

— Քո մոտի դրամը կբավե նաև խմելու,– նկատեց նա։

Ջոն դրամները ետ դրեց գրպանը։

— Ես հիմա չեմ խմում,— հայտարարեց նա,— խմելու ցանկություն չունեմ։ Քեզնից բաժանվելուց հետո միայն մի անգամ եմ խմել, այն էլ հիմարացա և խմեցի դատարկ ստամոքսով։ Երբ ես անասունի նման աշխատում էի, անասունի նման էլ խմում էի. հիմա, որ ապրում եմ մարդավարի, մարդավարի էլ խմում եմ։ Երբեմն կոնծում եմ մի փոքր բաժակ, և դրանով էլ բանը վերջանում է։

Մարտինը պայմանավորվեց հանդիպել նրա հետ հաջորդ օրը և մտավ հյուրանոց։ Նախասրահում նա նայեց շոգենավերի չվացուցակը։ Հինգ օր հետո Թահիթի էր մեկնում «Մարիպոզա» շոգենավը։

— Հեռախոսով մի նավախցիկ պատվիրեցեք ինձ համար,— ասաց նա հյուրանոցի գրագրին,—բայց ոչ վերևում, այլ ներքևում, ձախ կողմը, չմոռանա՛ք։

Իր սենյակը մտնելով՝ Մարտինը անկողին մտավ և անվրդով քնեց։ Նրա ուղեղն արդեն չէր ընդունում տպավորություններ. մինչև անգամ Ջոյի հետ հանդիպման մեծ ուրախությունը վաղանցիկ եղավ։ Դա շարունակվեց մի պահ, իսկ հաջորդ պահին Մարտինն արդեն ափսոսաց, որ հանդիպել է լվացքատան նախկին ընկերոջը, որովհետև նա մինչև անգամ չէր ուզում զրուցել։ Որ հինգ օրից հետո կմեկնի իր սիրելի օվկիանոսը, դա էլ չէր ուրախացնում նրան։ Նա փակեց աչքերը և խաղաղ քնեց ութ ժամ շարունակ. դեսուդեն շուռ չէր գալիս անկողնում, երազ չէր տեսնում։ Նա հանգստանում էր գիշերային ինքնամոռացության մեջ և ամեն անգամ էլ անպայման ափսոսում էր, որ զարթնեց։ Կյանքը հոգնեցնում ու տանջում էր նրան, իսկ ժամանակը նրա համար իսկական չարչարանք էր։

Գլուխ XLVI

— Գիտե՞ս բանն ինչումն է, Ջո՛,– սկսեց Մարտինը՝ հաջորդ առավոտ ողջունելով աշխատանքի իր հին ընկերոջը. — այստեղ Քսանութերորդ փողոցում կա մի ֆրանսիացի։ Նա դրամ է հավաքել և պատրաստվում է վերադառնալ Ֆրանսիա։ Նա ունի շատ լավ, հիանալի սարքավորված լվացքատուն։ Քեզ համար դա ուղղակի գյուտ է, եթե միայն դու ուզում ես վերադառնալ նստակյաց կյանքի։ Ահա քեզ դրամ. գնի՛ր քեզ վայելուչ մի կոստյում և գնա խոսիր նրա հետ։ Տուր իմ անունը, և նրանք քեզ ցույց կտան ամեն բան։ Եթե լվացքատունը հավանես և գտնես, որ դա արժե նրա ուզած գինը՝ տասներկու հազար դոլլար, ասա ինձ, և լվացքատունը կլինի քոնը։ Իսկ հիմա կորի՛ր. ես զբաղված եմ։ Մենք կխոսենք հետո։

— Ահա՛, թե ինչ, Մարտ,— դանդաղ ասաց Ջոն՝ զսպելով իր մեջ եփ եկող ցասումը. — ես այստեղ եկա, որ տեսակցեմ քեզ հետ, հասկացա՞ր, ոչ թե նրա համար, որ քեզանից նվեր ստանամ մի լվացքատուն։ Եկա քեզ մոտ որպես հին բարեկամի մոտ, իսկ դու ինձ խցկում ես լվացքատուն։ Ահա, թե ես ինչ կասեմ քեզ այդ մասին. գրողը տանի քո լվացքատունը, քեզ էլ հետը։

Նա վեր կացավ և ուզում էր դուրս գալ, բայց Մարտինը բռնեց նրա ուսերից և դեմքը դարձրեց իր կողմը։

— Լսիր, Ջո՛,– ասաց նա,— եթե դու այդպիսի հիմարություններ դուրս տաս, ես քեզ մի լավ կտրորեմ՝ հանուն մեր հին բարեկամության, հասկացա՞ր։ Ուզո՞ւմ ես։

Ջոն խոյացավ և ուզում էր հրել Մարտինին, բայց իրեն բռնող ձեռքերը չափազանց ուժեղ էին։ Երկուսով սկսեցին իրար հետևից վազ տալ սենյակում, բախվեցին աթոռին, որը ջարդուփշուր եղավ և վերջապես տապալվեցին հատակին։ Ջոն պառկած էր կոնակին, իսկ Մարտինը նստել էր նրա վրա՝ ծնկով ճնշելով նրա կուրծքը։ Ջոն հազիվ շունչ քաշեց, երբ Մարտինն ազատ թողեց նրան։

— Հիմա արդեն կարելի է խոսել,— ասաց Մարտինը,— ինչպես տեսնում ես, ավելի լավ է գլուխ չդնել ինձ հետ։ Ես ուզում եմ առաջին հերթին վերջացնել լվացքատան խնդիրը, հետո կգաս, և մենք կխոսենք մի այլ բանի մասին, ինչպես անում էինք անցյալում։ Ասացի քեզ, չէ՞ որ հիմա ես զբաղված եմ, ինքդ տես։

Հենց այդ րոպեին սպասավորը բերեց առավոտյան փոստը՝ նամակների և ամսագրերի մի մեծ կապոց։

— Հնարավո՞ր է կարդալ այս ամենը և միաժամանակ խոսակցել։ Գնա, պարզիր լվացքատան խնդիրը և վերադարձի՛ր այստեղ։

— Լավ,— դժկամությամբ համաձայնեց Ջոն։— Ես կարծեցի, թե դու պարզապես ուզում ես ազատվել իմ ներկայությունից, բայց հիմա տեսնում եմ, որ սխալվել եմ։ Միայն թե բոքսում դու ինձ չես կարող հաղթել, Մարտ։ Գրազ կգամ ինչով ուզում ես։

— Լավ մենք հետո ձեռնոցներ կհագնենք ու կփորձենք,— ասաց Մարտինը ծիծաղելով։

— Անպայման, հենց որ ես գնեմ լվացքատունը։— Ջոն երկարեց իր բռունցքը։— Տեսնո՞ւմ ես. ես քեզ երկու հարվածով կտապալեմ։

Երբ նա վերջապես գնաց, Մարտինը շունչ քաշեց թեթևացած։ Նա սկսել էր խուսափել մարդկանցից, օրեցօր նրա համար ավելի դժվար էր դառնում շփվել մարդկանց հետ։ Նրանց ներկայությունը ճնշում էր Մարտինին, իսկ զրուցելու անհրաժեշտությունը՝ կատաղեցնում։ Մարդկանց հետ հանդիպելիս նա անհանգստություն էր զգում և հանգստանում էր միայն այն ժամանակ, երբ հաջողվում էր պոկ գալ նրանցից։

Ջոյի գնալուց հետո Մարտինը իսկույն չսկսեց աչքի անցկացնել փոստը։ Նա գրեթե կես ժամ նստած մնաց բազկաթոռին՝ առանց որևէ բան անելու, իսկ գլխում միայն հազվադեպ թռչում անցնում էին ինչ-որ անհարիր մտքեր՝ քնաթաթախ մարդու գիտակցության կարճատև ցոլքեր։

Վերջապես նա ոտքի կանգնեց և սկսեց ծանոթանալ նամակների բովանդակությանը։ Գրեթե մի դյուժին նամակներում խնդրում էին նրան ուղարկել իր ինքնագիրը. այդպիսի նամակները նա ճանաչում էր հենց առաջին հայացքից. հետո գալիս էին պրոֆեսիոնալ խնդրարկուների նամակներ, զանազան պարզամիտների և զանազան ծրագրեր հղացողների նամակներ՝ սկսած հավերժական շարժիչի մոդել հնարած գյուտարարից և երկրի մակերևույթին սնամեջ գնդի ներքին մասը լինելն ապացուցող մաթեմատիկոսից մինչև այն մարդը, որը ֆինանսական օգնություն էր խնդրում՝ գնելու համար մի թերակղզի հարավային Կալիֆորնիայում, ուր նա ուզում է կոմունիստական հասարակություն հիմնել։ Կային նամակներ իր հետ ծանոթանալ ցանկացող կանանցից։ Նամակներից մեկը ժպիտ առաջացրեց նրա մեջ, նրա հեղինակը, ցանկանալով ապացուցել, որ ինքը բարոյական ու երկյուղած աղջիկ է, նամակին առդրել էր եկեղեցում իր մշտական տեղի վճարման ստացականը։

Հրատարակիչներն ու խմբագիրները նրան հեղեղում էին նամակներով. ոմանք ծնրադիր խնդրում էին նրանից հոդվածներ, ուրիշները ծնկաչոք պաղատում էին ուղարկել նոր գրքեր. բոլորը ծարավի էին նրա գրվածքներին, խեղճ գրվածքներին, որոնք ուղարկելու համար նա ժամանակին գրավ էր դնում իր բոլոր իրերը: Կային և անսպասելի չեքեր՝ վճար անգլիական հրատարակությունների համար, վճար օտար լեզուների թարգմանության իրավունքի համար: Մարտինի անգլիական գործակալը հաղորդում էր, որ Գերմանիայում իրավունք են ստացել հրատարակելու նրա գրքերից երեքը: Նրա գրքերը թարգմանում էին և Շվեդիայում, բայց այդ երկիրը չէր մասնակցում Բեռնի կոնվենցիային, այնպես որ այդ թարգմանությունների համար չէր կարելի հոնորար ստանալ: Հարցապնդում էր ստացվել և Ռուսաստանից, նույնպես զուտ ձևական, որովհետև Ռուսաստանն էլ չէր մասնակցում այդ կոնվենցիային:

Մարտինն աչքի անցկացրեց թերթի կտրոնների մի ամբողջ կույտ, որոնք ուղարկված էին հատուկ բյուրոյի կողմից, նա կարդաց, թե ինչ են գրում նրա անձնավորության ու փառքի մասին, որն աճում էր անասելի արագ: Մարտին Իդենը հոյակապ մի ժեստով ամբոխին նետեց միանգամից իր բոլոր գրվածքները: Ակներև է, որ դրանով էլ բացատրվում է նրա հանկարծական փառքը: Նա գրոհով նվաճեց ամբոխին, ինչպես այդ պատահել էր նաև Կիպլինգի հետ, երբ սա պառկած էր մահամերձ, և ամբոխը, հնազանդվելով հոտային զգացմունքին, հանկարծ սկսեց կարդալ նրա գրքերը: Մարտինը հիշեց, որ նույն ամբոխը մի քանի ամիս հետո, ոչ մի բան չհասկանալով կարդացածից, նույն Կիպլինգին ցեխի մեջ տրորեց: Այդ միտքը դառը ժպիտ առաջացրեց Մարտինի մեջ: Ո՞վ կարող է ասել, որ մի քանի ամսից նրան էլ չի սպասում նույն բանը: Բայց նա կխաբի ամբոխին: Նա այն ժամանակ կլինի արդեն հեռու, օվկիանոսում, իր եղեգնյա տնակում, մարգարտի առևտրով կզբաղվի, ստորջրյա խութերի վրայով կթռչի կանցնի, շնաձկներ կորսա, վայրի այծի որսի կգնա՝ Թայոհայեին մոտիկ մի հովտում:

Եվ այդ րոպեին իր դրության անհուսալիությունը պարզ պատկերացավ նրա աչքին: Նա հանկարծ հասկացավ, որ գտնվում է Ստվերների հովտում: Նրա ամբողջ կյանքն անցյալում էր. նա նսեմացել է, թառամել ու թեքվում է դեպի մահը: Մարտինը հիշեց, թե նա այժմ որքան շատ է քնում և ինչպես է ուզում շարունակել քնել, իսկ մոտիկ անցյալում ատում էր քունը: Քունը նրանից գողանում էր կյանքի ամենաթանկագին ժամերը: Նա այն ժամանակ քսանչորս ժամից միայն չորսն էր հատկացնում քնելուն և, նշանակում է, չորս ժամ քիչ էր ապրում: Նա ինչպե՜ս քնից ճնշված էր զգում իրեն այն ժամանակ, և ինչպե՜ս հիմա ճնշված է զգում իրեն կյանքից. կյանքը տխուր է, նրանից դառը համ է մնում: Ահա, թե ինչն էր տանում նրան դեպի կորուստ: Կյանքին չգձտող մարդիկ մահվան ճանապարհն են փնտրում: Ինքնապահպանման հին բնազդը զարթնեց նրա մեջ: Այո, նրան հարկավոր էր շտապ մեկնել: Նա նայեց սենյակի չորս կողմը և սարսափեց այն մտքից, թե պետք է դարսել ու կապել իրերը: Սակայն դա շտապ չի, առայժմ կարելի է զբաղվել գնումներով:

Գլխարկը դնելով՝ Մարտինը դուրս եկավ և ամբողջ առավոտն անցկացրեց զինավաճառի խանութում, ջոկելով հրարաններ, փամփուշտներ և ձկնորսական հանդերձանք: Ապրանքների պահանջը շատ հաճախ փոխվում է, այդ պատճառով նա վճռեց, որ Թահիթի հասնելուց հետո կպատվիրի առևտրի համար անհրաժեշտ բոլոր բաները: Ապրանքները կարելի էր պատվիրել մինչև անգամ Ավստրալիայում, այդ միտքը շատ ուրախացրեց նրան: Այն գիտակցությունը, թե պիտի անել ու ձեռնարկել

ինչ-որ բան, նրա համար հիմա անհանդուրժելի էր։ Վերադառնալով հյուրանոց՝ նա հրճվանքով մտածում էր իր հանգստավետ բազկաթոռի մասին, որը պատրաստ էր ընդունել նրան, և քիչ էր մնացել, որ ֆշշար կատաղությունից՝ տեսնելով, որ Ջոն սպասում է իրեն այդ բազկաթոռին նստած։

Ջոն հիացած էր լվացքատնով։ Այնտեղ ամբողջ սարքավորումը կարգին էր և կարելի էր սկսել աշխատեցնել թեկուզ վաղը։ Մարտինը պառկեց մահճակալին և կիսախուփ աչքերով լսում էր այն, ինչ պատմում էր Ջոն։ Մարտինի մտքերը սավառնում էին հեռվում, գրեթե գիտակցության սահմաններից դուրս։ Երբեմն նա իր վրա ճիգ էր գործ դնում, որ մի բանով պատասխանի Ջոյին. չէ՞ որ նա սիրում էր Ջոյին։ Բայց Ջոն չափազանց կենսունակ էր, այնպես որ հիմա նրա հետ շփվելը Մարտինի հյուծված մտքի համար հիվանդագին ազդեցություն էր գործում։ Դա չափազանց մեծ բեռ էր նրա հոգնատանջ հոգու համար։ Երբ Ջոն հանկարծ հիշեցրեց նրան, որ մի օր իրենք երկուսն էլ ձեռնոց կհագնեն՝ բռնցքամարտի մրցության համար, Մարտինը քիչ էր մնացել, որ գոռա ցավից։

— Մի՛ մոռանա, Ջո՛, որ դու լվացքատանդ պետք է սահմանես այն կարգուկանոնը, որի մասին խոսում էիր «Տաք աղբյուրներում»։ Ո՛չ մի արտաժամյա աշխատանք, ո՛չ մի գիշերային աշխատանք, վայելուչ վճար բանվորներին։ Ոչ մի դեպքում երեխաներին չաշխատացնես, ոչ մի դեպքում, հասկանո՞ւմ ես։

Ջոն գլխով արեց և գրպանից հանեց հուշատետրը։

— Այսօր նախաճաշից առաջ ես սահմանել եմ լվացքատան կանոնները, ահա՛, լսիր։

Նա սկսեց կարդալ, իսկ Մարտինը հավանություն էր տալիս, շարունակ մտածելով, թե Ջոն վերջապես ե՞րբ կհեռանա։ Արդեն բավական ուշ էր, երբ Մարտինը զարթնեց։ Աստիճանաբար նրա գիտակցությունը վերադարձավ իսկական կյանքի փաստերին։ Սենյակում մարդ չկար. անկասկած, Ջոն աննկատելիորեն հեռացել է՝ տեսնելով, որ Մարտինը քնել է։ «Դա մի փափկանկատություն է նրա կողմից», մտածեց Մարտինը։ Հետո նա աչքերը փակեց և նորից քնեց։

Հաջորդ օրերը Ջոն շատ էր զբաղված լվացքատան կազմակերպական գործերով և շատ չէր ձանձրացնում Մարտինին։ Միայն նրա մեկնումի նախօրյակին թերթերում հաղորդվեց, որ Մարտին Իդենը մեկնում է «Մարիպոզա» նավով։ Հնազանդվելով ինքնապահպանման նույն բնազդին՝ նա դիմեց բժշկին, խնդրելով քննել իրեն։ Ամեն բան կարգին էր. թոքերն ու սիրտը ուղղակի հիանալի էին։ Որքան կարող էր դատել բժիշկը, նրա բոլոր օրգանները կատարելապես առողջ էին և գործում էին բոլորովին նորմալ։

— Դուք ոչ մի հիվանդություն չունեք, միստր Իդեն,— ասաց բժիշկը,— բացարձակապես՝ ո՛չ մի հիվանդություն. ձեր օրգանիզմը հրաշալի է։ Ես պարզապես նախանձում եմ ձեզ. դուք հոյակապ առողջություն ունեք։ Ի՛նչ կրծքավանդակ. . . այդ կրծքավանդակը և ձեր հզոր ստամոքսը առողջության և ուժի գրավականն են։ Մարդկային այդպիսի նմուշ պատահում է հազարից, մինչև անգամ տասը հազարից մեկը։ Դուք կարող եք ապրել մինչև հարյուր տարի, եթե որևէ դժբախտ դեպք չպատահի։

Եվ Մարտինը համոզվեց, որ Լիզզիի ախտորոշումը ճիշտ էր. ֆիզիկապես նա բոլորովին առողջ է։ Բայց նրա գլխին մի բան է պատահել, և միայն ուղևորությունը, օվկիանոսային ճամփորդությունը կարող է լիովին վերականգնել մեխանիզմի

խանգարված աշխատանքը։ Ամենից վատն այն է, որ հիմա, մեկնումի պահին, Մարտինը հանկարծ կորցրեց որևէ տեղ գնալու ցանկությունը։ Խաղաղ օվկիանոսը, ինչպես թվում էր նրան, ոչնչով լավ չի բուրժուական քաղաքակրթությունից։ Մեկնումի միտքը ոչնչով չէր ոգևորում նրան, ընդհակառակը, առաջիկա նոր հոգնությունը միայն ընկճում էր նրան, և նա կգերադասեր արդեն նավի վրա գտնվել և այլևս ոչնչի մասին հոգ չտանել ու չմտածել։

Վերջին օրը նրա համար իսկապես տանջանք էր։ Թերթերում կարդալով նրա մեկնումի մասին՝ Բեռնարդ Հիգգինբոթամը, Գերտրուդան և ընդհանրապես բոլոր ազգականները եկան նրան հրաժեշտ տալու։ Հետո կարիք եղավ վերջացնել մի քանի գործեր, վճարել հաշիվներ, բավարարել պնդերես թղթակիցներին։ Լիզզի Քոննոլլիին նա հապճեպ հրաժեշտ տվեց երեկոյան դպրոցի դռան առաջ։ Վերադառնալով հյուրանոց՝ իր սենյակում գտավ Ջոյին, որն ամբողջ ցերեկը զբաղվել էր լվացքատանը և միայն երեկոյան դեմ ազատվել ու եկել հրաժեշտի։ Դա լցրեց Մարտինի համբերության բաժակը, բայց նա այնուամենայնիվ, ստիպեց իրեն կես ժամ լսելու իր բարեկամի շաղակրատությունը, ջղայնությունից սեղմելով բազկաթոռի արմունկները։

— Նկատի ունեցիր, Ջո՛,– ասաց նա ի միջի այլոց,– որ քեզ ոչինչ չի կապում այդ լվացքատան հետ, ուզածդ րոպեին կարող ես վաճառել և դրամը լրիվ տալ քամուն։ Հենց որ այդ բոլորը ձանձրացնի քեզ և ուզենաս դարձյալ թափառաշրջիկ կյանք վարել, լուծարքի ենթարկիր այդ ամենը և գնա։ Ջանա ապրել այնպես, ինչպես ուզում ես։

Ջոն գլուխը շարժեց բացասաբար։

— Ո՛չ, հերիք է, ես այլևս չեմ չափչփի ճամփաները։ Թափառաշրջիկի կյանքը լավ է ամեն տեսակետից, բացի մեկից, այսինքն՝ ես ուզում եմ ասել, աղջիկներից։ Ես չեմ կարող առանց նրանց. ի՞նչ ուզում ես արա. դու ինքդ հասկանում ես, թափառել հարկավոր է մենակ։ Երբ անցնում ես մի տան առաջով, ուր նվագում են, պարում են լավիկ, սպիտակ շորեր հագած աղջիկներ, պատուհանից ինձ են նայում, ժպտում են։ Է՜հ, սատանա՛ն տանի, այդ րոպեին կյանքը տհաճ է դառնում։ Ես սիրում եմ դաշտահանդեսներ, պարեր, շրջագայություններ լուսնկա գիշերով և նման բաներ։ Այլ բան է լվացքատունը՝ վայելուչ կոստյում, գրպանում մի բուռ դոլլարներ երբ կարիք կա ծախսելու։ Ես երեկ հանդիպեցի այստեղ մի աղջկա։ Թվում էր, թե հենց հիմա կամուսնանայի նրա հետ, ազնիվ խոսք։ Ամբողջ ցերեկը, որ հիշում եմ, հոգիս հրճվում է։ Աչքերն անչափ սիրալիր, իսկ ձայնը՝ պարզապես երաժշտություն։ Է՜հ, Մարտ, ինչո՞ւ չես ամուսնանում, քո այդ դրամներով կարող ես ամուսնանալ ամենաառաջին գեղեցկուհու հետ։

Մարտինը դառնորեն ժպտաց և իր հոգու խորքում զարմացավ, թե ինչու առհասարակ մարդը ցանկություն է ունենում ամուսնանալու։ Դա նրան տարօրինակ ու անհասկանալի էր թվում։

«Մարիպոզայի» տախտակամածին կանգնած, նավի մեկնումից անմիջապես առաջ, Մարտինը ճանապարհ գցողների բազմության մեջ նկատեց Լիզզի Քոննոլլիին։ «Նրան տա՛ր քեզ հետ,– շշնջաց ներքին մի ձայն։— Չէ՞ որ շատ հաճելի բան է մեծահոգի լինել, իսկ այդ աղջիկը, չափազանց երջանիկ կլինի»։ Մի վայրկյան այդ միտքը փորձության ենթարկեց նրան, բայց իսկույն դրան հաջորդեց խուճապային սոսկումը. նրա խոշտանգված սիրտը խիստ բողոքում էր դրա դեմ։ Նա հեռացավ շոգենավի եզրից ու մրմնջաց ինքն իրեն. «Ո՛չ սիրելիս, դու չափազանց ծանր հիվանդ ես»։

Մարտինը իջավ իր նավասենյակը և նստած մնաց այնտեղ՝ մինչև որ նավը բաց ծով դուրս եկավ: Ընդհանուր նավասենյակում ճաշի ժամանակ նրան հատկացրին պատվավոր մի տեղ՝ նավապետի աջ կողմը և նա անմիջապես համոզվեզ, որ «Մարիպոզայի» ուղևորների շրջանում նա ամենանշանավոր ու կարևոր մարդն է: Բայց դեռ երբեք ոչ մի նշանավոր անձնավորություն իրեն շրջապատող հասարակությանը այդպես չէր հուսախաբել: Իր ժամանակի մեծագույն մասը մեծ մարդն անց էր կացնում տախտակամածի վրա, կիսախուփ աչքերով, իսկ երեկոյան բոլորից առաջ էր գնում քնելու:

Երկու օր անց ուղևորները կազդուրվեցին ծովային հիվանդությունից և առավոտից մինչև երեկո խռնվում էին սրահներում և տախտակամածի վրա: Մարտինն ինչքան շատ էր զննում նրանց, այնքան շատ էր զայրանում նրանց վրա. սակայն նա հասկանում էր, որ ինքն անիրավացի է: Վերջ ի վերջո նրանք լավ և բարեմիտ մարդիկ են. նա չէր կարող չընդունել այդ, բայց և այնպես մտովի ավելացնում էր. այդպես է ամբողջ բուրժուազիան՝ իր հոգեկան ողորմելիությամբ և իմացական դատողությամբ: Մարտինը ձանձրանում էր այդ մարդկանց հետ զրուցելիս, որոնք անչափ հիմար ու բթամիտ էին թվում, իսկ երիտասարդների աղմկալի զվարճությունը ջղայնացնում էր նրան: Երիտասարդները բնավ հանգիստ չէին նստում. նրանք տախտակամածի վրա թռվռում էին շարունակ, հիանում էին դելֆիններով, ցնծության աղաղակներով էին ողջունում թռչող ձկների երամները:

Մարտինը ջանում էր ինչքան կարելի է շատ քնել: Նախաճաշից հետո նա հարմարվում էր բազկաթոռին՝ ձեռքին ունենալով մի հանդես, որը չէր կարողանում կարդալ մինչև վերջ: Տպված տողերը հոգնեցնում էին նրան: Նա զարմանում էր, թե ինչպես է լինում, որ մարդիկ գրելու նյութ են գտնում, և չկարողանալով լուծել այդ առեղծվածը խաղաղ քնում էր աթոռին: Երկրորդ նախաճաշի զանգը արթնացնում էր նրան, և նա բարկանում էր, որ հարկավոր է արթնանալ:

Մի անգամ, ցանկանալով թոթափել իրենից այդ քնկոտ թմրությունը, Մարտինը գնաց կամրջակը՝ նավաստիների մոտ: Սակայն նավաստիներն էլ, թվում էր, փոխվել են, փոխվել են այն ժամանակից ի վեր, երբ ինքն էլ նավաստի էր: Նա իր մեջ չէր գտնում ոչ մի ընդհանուր բան այդ բթամիտ, ձանձրալի, անասնանման մարդկանց հետ: Նա բոլորովին վհատվել էր: Այստեղ վերևում, Մարտին Իդենը ինքնըստինքյան ոչ ոքի հարկավոր չէր, իսկ վերադառնալ իր դասակարգի մարդկանց մոտ, որոնց նա ճանաչում և ժամանակին սիրում էր, նույնպես արդեն չէր կարող: Նրանք հարկավոր չէին իրեն: Նրանք նույնպես զայրացնում էին Մարտինին, ինչպես և առաջին կարգի տխմար ուղևորները:

Կյանքը տանջալից էր Մարտին Իդենի համար, ինչպես պայծառ լույսը հիվանդ աչքերով մարդու համար: Կյանքը փայլում էր նրա առաջ և շողշողում ծիածանի բոլոր գույներով, և նրան ցավ էր պատճառում, անտանելի ցավ:

Մարտինը կյանքում առաջին անգամ էր ճամփորդում առաջին կարգի տոմսով: Անցյալում այդպիսի նավերի վրա ճամփորդելիս նա կամ կանգնած էր լինում օրապահության, կամ քրտինք էր թափում հնոցարանի խորքում: Այդ օրերին նա հաճախ գլուխը դուրս էր հանում դռնակից և նայում էր շքեղ հագնված ուղևորների բազմությանը, որոնք շրջագայում էին տախտակամածին, ծիծաղում էին, զրուցում, ոչինչ չէին անում, տախտակամածի վրա քաշած ծածկոցը պաշտպանում էր նրանց արևից և քամուց, իսկ ժիր մատուցողները վայրկենապես կատարում էին նրանց

ամենափոքր ցանկությունները։ Նրան, ածուխի այդ հեղձուցիչ ծակից դուրս եկողին, այդ ամենը պատկերանում էին որպես դրախտ։ Իսկ հիմա նա ինքը, որպես պատվավոր ուղևոր, ճաշասեղանի շուրջը նստում էր նավապետի աջ կողմը, բոլորն ակնածանքով էին նայում իրեն, իսկ ինքը կարոտն է քաշում կամրջակի և հնոցի, որպես կորած դրախտի։ Նա չգտավ նոր դրախտ, իսկ հինն անդարձ կորցրել է։

Որպեսզի մի կերպ ժամանակ անցկացնի, Մարտինը փորձեց զրուցել շոգենավի ծառայողների հետ։ Նա զրուցեց մեխանիկի օգնականի՝ ինտելիգենտ և դուրեկան մի մարդու հետ, որը միանգամից նրա վրա ընկավ սոցիալիստական քարոզով և նրա բոլոր գրպանները լցրեց պամֆլետներով ու թռուցիկներով։ Մարտինն անտարբեր լսեց ստրկական բարոյականության պաշտպանության համար նրա բերած բոլոր փաստարկությունները և հիշեց իր սեփական նիցշեական փիլիսոփայությունը։ Բայց վերջ ի վերջո ինչի՞ համար է այս բոլորը։ Նա հիշեց Նիցշեի ամենախելացնոր դրույթներից մեկը, որով այդ խենթը տարակույսի տակ է առնում մինչև անգամ ճշմարտությունը։ Թերևս իրավացի է Նիցշեն, թերևս ոչ մի բանում երբեք չի եղել, չկա և չի լինի ճշմարտություն, թերևս ճշմարտության հասկացողությունն էլ անիմաստ բան է։ Բայց նրա ուղեղը շուտով հոգնեց, և նա ուրախությամբ նստեց բազկաթոռին ու նիրհեց։

Որքան էլ ճնշող էր նրա գոյությունը շոգենավում, ավելի մեծ գլխացավանք էր սպասում նրան, երբ նավը հասներ Թահիթի, և նա դուրս գար ցամաք։ Ինչքա՛ն կամքի ուժ հարկավոր կլիներ լարել։ Պետք է հոգալ ապրանքների մասին, գտնել Մարքիզյան կղզիները գնացող նավ, անել հազար ու մի անհրաժեշտ և հոգնեցուցիչ բան։ Եվ ամեն անգամ, որ մտածում էր այդ բոլորի մասին, սկսում էր պարզ ըմբռնել իրեն սպառնացող վտանգը։ Այո, նա արդեն գտնվում էր Ստվերների Հովտում, և ամենասոսկալին այն էր, որ վախ չէր զգում։ Եթե գեթ մի քիչ վախենար, կարող էր վերադառնալ դեպի կյանք. բայց նա չէր վախենում, և այդ պատճառով ավելի խորն էր մխրճվում խավարի մեջ։ Կյանքում ոչինչ չէր ուրախացնում նրան, մինչև անգամ այն, ինչ ժամանակին ինքն անչափ սիրում էր։ Ահա «Մարիպոզային» ընդառաջ փչեց վաղուց ծանոթ հյուսիս-արևելյան պասսատը, բայց այդ քամին, որը ժամանակին արբեցնում էր նրան որպես գինի, հիմա միայն ջղայնացնում էր։ Նա հրամայեց, որ տեղափոխեն իր բազկաթոռը, որպեսզի խուսափի պասսատից՝ հին օրերի ու գիշերների այդ բարի ընկերոջ անկոչ շոյանքից։

Սակայն Մարտինն առանձնապես դժբախտ զգաց իրեն այն օրը, երբ «Մարիպոզան» մտավ արևադարձային գոտին։ Նրա քունը փախավ։ Առաջ նա չափազանց շատ էր քնում, իսկ հիմա ակամա պետք է արթուն մնա, դեգերի տախտակամածին և հանդուրժի կյանքի շլացուցիչ փայլը։ Նա լուռ ճեմում էր։ Օդը խոնավ էր ու տաք, իսկ հաճախակի հանկարծական տեղատարափ անձրևները չէին հովացնում։ Ապրելը ցավ էր պատճառում Մարտինին։ Երբեմն ուժասպառ լինելով, ընկնում էր բազկաթոռին, բայց, մի քիչ հանգստանալուց հետո վեր էր կենում և նորից սկսում քայլել։ Նա իրեն ստիպեց մինչև վերջ կարդալ հանդեսը և գրադարանից վերցրեց մի քանի հատոր բանաստեղծություններ։ Սակայն նա չէր կարողանում կենտրոնացնել նրանց վրա իր ուշադրությունը և գերադասեց շարունակել իր շրջագայությունը։

Երեկոյան Մարտինը բոլորից հետո իջավ իր նավասենյակը, բայց, չնայած ուշ էր, չէր կարողանում քնել։ Կյանքից հանգստանալու միակ միջոցը դադարեց գործելուց. դա արդեն ամեն չափ ու սահմանից անց է։ Նա վառեց լույսը և վերցրեց Սուինբեռնի

ոտանավորների մի հատորիկը: Մարտինը մի որոշ ժամանակ թերթեց դա և հանկարծ նկատեց, որ հետաքրքրությամբ է կարդում: Վերջացնելով մի ոտանավորի ընթերցումը, սկսեց կարդալ հաջորդը, բայց վերադարձավ արդեն ընթերցածին: Հետո գիրքը դնելով կրծքին, նա տարվեց մտքերով: Այո՛, դա է, որ կա, հենց դա է: Տարօրինակ է, որ նա առաջ չէր մտածել այդ մասին: Դա ամեն ինչի բանալին է, նա միշտ էլ անգիտակցորեն գնացել է այդ ճանապարհով, իսկ հիմա Սուինբեռնը ցույց տվեց նրան լավագույն ելքը: Նրան հանգիստ էր հարկավոր, և հանգիստը սպասում էր նրան: Մարտինը նայեց լուսանցույցին: Դա բավականաչափ լայն էր: Երկար օրերից հետո նրա սիրտն առաջին անգամ բաբախեց ուրախությունից. վերջապես, նա գտել էր հիվանդության ճարը: Նա վերցրեց գիրքն ու կարդաց բարձրաձայն.

Բյուր վայելքներից հոգնած կարներ,
Հոգնած մշտուրախ խնջույքներից,
Չիմանալով ահ ու ցանկություններ,
Մենք շնորհակալ ենք աստվածներից
Այն բանի համար, որ սիրտը մարդու
Կրծքի տակ հավետ չէ թպրտալու,
Որ բոլոր գետերը այս աշխարհում
Մի օր ծովի մեջ են թափվելու:

Մարտինը նորից նայեց լուսանցույցին. Սուինբեռնը ցույց է տվել նրան ելքը: Կյանքը տաժանելի է, ավելի ճիշտ՝ տաժանելիորեն անտանելի ու տաղտկալի է դարձել: «Որ սիրտը մարդու, կրծքի տակ հավետ չէ թպրտալու», այս տողը համակեց նրան խորին երախտագիտությամբ: Դա աստվածների միակ բարերարությունն է աշխարհին: Երբ կյանքը դարձել է տաժանելի ու անտանելի, ինչքա՜ն հեշտ է ազատվել նրանից՝ մոռանալով իրեն հավերժական քնի մեջ:

Ինչո՞ւ է սպասում, արդեն ժամանակն է:

Գլուխը դուրս հանելով լուսանցույցից՝ Մարտինը նայեց կաթնագույն սպիտակ փրփուրներին: «Մարիպոզան» շատ խորն էր նստած ջրի մեջ, և եթե նա ձեռքերով կախվի, ոտքերը կհասնեն ջրին: Ճողփյուն չի լինի, ոչ ոք չի լսի: Ջրի կաթիլները թրջեցին նրա երեսը, շրթունքներին զգաց աղի ջրի համը, դա դուր եկավ նրան: Նա մինչև անգամ մտածեց. չգրե՞լ արդյոք իր կարապի երգը, բայց իսկույն ծիծաղեց իր վրա: Մանավանդ որ ժամանակ չկար. նա անչափ ուզում էր շուտով վերջացնել:

Ավելի ապահով լինելու համար, նավասենյակի լույսը հանգցնելուց հետո՝ Մարտինը իր ոտքերը մտցրեց լուսանցույցի մեջ: Ուսերը չէին անցնում. այդ պատճառով հարկ եղավ ուժ գործադրել, մի ձեռքով ամուր սեղմելով իրանը: Շոգենավի հանկարծակի ցնցումն օգնեց նրան, և նա սողանցավ ու ձեռքերով կախվեց: Հենց որ ոտքերը դիպան ջրին, բաց թողեց ձեռքերը: Սպիտակ գոլ ջուրը գրկեց նրան: «Մարիպոզան» անցավ նրա կողքով որպես ահագին սև պատ՝ փայլելով մի քանի լուսանցույցներով, որոնց մեջ լամպերը դեռ չէին հանգցրած: Շոգենավն արագ էր գնում: Հազիվ նա կարողացավ մտածել այդ մասին, և արդեն գտնվում էր նավախելից հեռու. նա սկսեց հանգիստ լող տալ օվկիանոսի փրփրադեզ մակերեսում:

Նրա մարմնի սպիտակությունից հրապուրված թյուննոս ձուկը կծեց նրան, և Մարտինը ծիծաղեց: Ցավը հիշեցրեց Նրան, թե ինչու է ինքը ջրի մեջ: Թվում էր, թե բոլորովին մոռացել է իր գլխավոր նպատակը: «Մարիպոզայի» լույսերն արդեն

անհետանում էին հեռվում, իսկ Մարտինը դեռ լողում ու լողում էր՝ կարծես ուզում էր լողալով հասնել մինչև մոտակա ծովափը, որը այդտեղից հարյուրավոր մղոն հեռու էր։

Դա կյանքի անգիտակցական բնազդն էր։ Մարտինը դադարեց լող տալուց, բայց որ ալիքները միացան նրա վրա, նորից սկսեց աշխատել ձեռքերով։ «Ապրելու կամք»,– մտահեց նա և արհամարհանքով ծիծաղեց։ Այո, նա կամք ունի, և բավականաչափ հաստատուն կամք, որպեսզի մի վերջին ճիգով քայքայի իրեն և դադարի գոյություն ունենալուց։ Նա ուղղահայաց դիրք ընդունեց։ Նայեց աստղերին և միաժամանակ արտաշնչեց իր թոքերից ամբողջ օդը։ Ձեռքերի և ոտքերի արագ և հուժկու շարժումով նա մինչև կրծքի կեսը բարձրացավ ջրից, որպեսզի ավելի ուժեղ և արագ խորասուզվի։ Հետո նա, առանց շարժում անելու, ընկղմվեց որպես սպիտակ արձան դեպի ծովի հատակը։ Խորասուզվելով՝ նա սկսեց ջուր կուլ տալ, ինչպես հիվանդը կուլ է տալիս թմրադեղ, որպեսզի շուտով անզգայանա։ Բայց երբ ջուրը խուժեց դեպի կոկորդն ու սկսեց խեղդել նրան, ակամա, բնազդական մի ճիգով ելավ ջրի մակերեսն ու դարձյալ տեսավ իր գլխի վերև աստղերը։

«Ապրելու կամք», նորից մտածեց նա արհամարհանքով՝ իզուր ջանալով չշնչել գիշերային զով օդն իր ցավազգայուն թոքերով։ Լավ, նա կփորձի մի այլ միջոց։ Նա մի քանի անգամ ուժեղ շունչ առավ։ Կարելի եղածին չափ օդ ծծելով՝ նա վերջապես սուզվեց գլխիվայր, ամբողջ ուժով։ Նա ընկղմվում էր ավելի ու ավելի խորը։ Բաց աչքերով նա տեսնում էր կապտավուն ֆոսֆորային լույսը։ Թյուննոսները, որպես ուրվականներ, արագ անցնում էին նրա մոտով։ Նա հույս ուներ, որ նրանք չեն դիպչի իրեն, որովհետև դա կարող էր թուլացնել նրա կամքի լարվածությունը։ Նրանք չդիպան, և Մարտինը մտովի շնորհակալություն հայտնեց կյանքին այդ վերջին գթասրտության համար։

Ավելի ու ավելի խորն էր սուզվում նա՝ զգալով, թե ինչպես թմրում են ձեռքերն ու ոտքերը։ Նա հասկանում էր, որ գտնվում է մեծ խորության մեջ։ Թմբկաթաղանթների վրա ճնշումն անտանելի էր դառնում, և կարծես գլուխը տրաքվում էր։ Կամքի անհավատալի ուժով նա ստիպեց իրեն ավելի խորասուզվել, մինչև որ թոքերից ամբողջ օդը դուրս եկավ։ Օդի պղպջակները սահելով անցան նրա այտերի և աչքերի վրայով և արագ սուրացին վերև։ Հետո սկսվեց խեղդվելու տանջանքը։ Բայց նա իր հանգչող գիտակցությամբ հասկացավ, որ այդ տանջանքը դեռևս մահը չէ. մահը ցավ չի պատճառում։ Դա դեռ կյանքն է, վերջին ցնցումը, կյանքի վերջին տառապանքը։ Դա վերջին հարվածն էր, որ կյանքը հասցնում էր նրան։

Նրա ձեռքերն ու ոտքերը սկսեցին շարժվել ջղաձգորեն և թույլ։ Ուշ է, նա խորամանկությամբ խաբեց ապրելու կամքը։ Նա հիմա արդեն չափազանց խոր է սուզվել։ Արդեն չի կարող ջրի երես բարձրանալ։ Թվում էր, թե հանդարտ ու համաչափ լողում է տեսիլքների անծայր ծովում։ Ծիածանի շողը պատեց նրան, և նա կարծես ձուլվեց՝ դրա մեջ։ Իսկ ա՞յն, ինչ է. ասես, փարոս լինի։ Բայց դա նրա ուղեղում վառվող, սպիտակ լույսն էր։ Դա ավելի ու ավելի վառ էր փայլում։ Ինչ-որ տեղից սոսկալի դղրդյուն լսեց, և Մարտինին թվաց, թե ինքը հսկայական թեք սանդուղքից գլխիվայր թռչում է դեպի մութ անդունդը։ Նա պարզ հասկացավ այդ։ Նա թռչում է դեպի մութ անդունդը և այն պահին, երբ նա հասկացավ այդ, գիտակցությունն ընդմիշտ լքեց նրան։